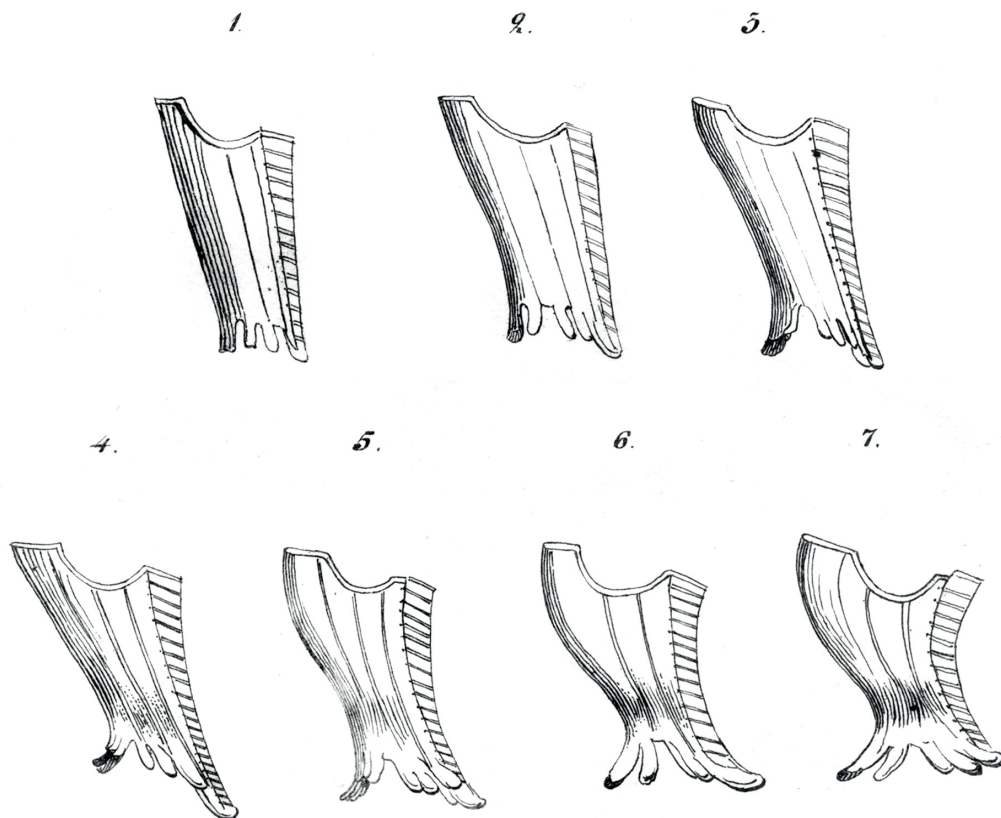

Från rojalister och patrioter till liberala och konservativa

Partibegrepp i Sverige 1788–1840

Mattias Warg

Från rojalister och patrioter till liberala och konservativa Partibegrepp i Sverige 1788–1840

Mattias Warg

Huvudhandledare: Samuel Edquist

Biträdande handledare: Carola Nordbäck & Andreas Hellerstedt

Fakulteten för humanvetenskap

Doktorsavhandling i historia

Mittuniversitetet

Sundsvall, 2025

Akademisk avhandling som med tillstånd av Mittuniversitetet i Sundsvall framläggs till offentlig granskning för avläggande av filosofie doktorsexamen fredag den 14 mars 2024 13.00, Lubbesalen M108, Mittuniversitetet Sundsvall. Seminariet kommer att hållas på svenska.

Från rojalister och patrioter till liberala och konservativa Partibegrepp i Sverige 1788–1840

© Mattias Warg, 2025

Tryck: Tryckeriet Mittuniversitetet, Sundsvall

ISSN: 1652-893X

ISBN: 978-91-90017-01-2

Omslagsbild: *Porträtter af Några Ultras*. Satirteckning från *Konst- och Nyhetsmagasin* 1819–1820 där ultraroyalister jämförs med korsetter från 1700-talet. Källa: Uppsala universitetsbibliotek och Litteraturbanken.se.

Fakulteten för humanvetenskap

Mittuniversitetet, 851 70 Sundsvall

Phone: +46 (0)10 142 80 00

Mittuniversitetet doktorsavhandling 419

Innehåll

Abstract	ix
Förord	xi
1 Inledning	1
Syfte och frågor	1
Tidigare forskning: den politiska historiens sammanbrott?.....	4
När blev "de liberala" liberala?	4
När blev de liberala "liberala"?	6
När blev de konservativa "konservativa"?	10
Hur förhåller sig rojalism och patriotism till varandra?	14
Avhandlingens bidrag till forskningen	17
Teoretiska och metodologiska perspektiv	18
Begrepp som analytisk kategori.....	19
Det kontextuella perspektivet.....	21
Det begreppshistoriska perspektivet.....	23
Begreppsliga orsakssamband.....	24
Diakrona teorier och synkron översättning	28
Val av begrepp och kategorier	30
Källmaterial.....	33
Undersökningsmetod.....	38
Analys av begreppsdata	38
Principer för kontextuell tolkningsmetod	42
Framställning	44
Disposition	44
2 Historisk bakgrund	46
Svenska partibegrepp intill 1778	46
Partibegreppen utanför Sverige på 1770-talet.....	49
Utvecklingslinjer i Sverige från gustaviansk tid till 1840	50
Det europeiska politiska systemet 1792–1840	52
Utrikespolitisk normförändring	53

Paradigmskifte i svensk utrikespolitik	55
3 Rojalister och patrioter under Gustav III (1778–1792).....	59
Bakgrund	61
Svensk politik	61
Rojalist och patriot utanför Sverige	63
Partibegrepp, rojalister och patrioter 1778–1788	65
Partibegreppen: kungen och folket	65
Patrioter: vänner av det allmänna bästa och partigångare	67
Rojalist: anhängare till kungen	75
Rojalisterna och patrioterna.....	77
Nationen delad i två partier	77
Rojalistiska perspektiv: kung och opposition	83
<i>Medborgaren</i> och patriotbegreppets antika laddningar	87
Sammanfattande diskussion	91
4 Partibegreppen under Gustav IV Adolf (1792–1809)	98
Bakgrund	100
Inrikespolitik: maktskiften och tvedräkt	100
Utrikes förhållanden: tio år av revolutioner	101
Revolutionens patrioter och rojalister	103
Frankrike: rojalister och republikaner.....	103
Revolutionskrig: patrioter utan gränser	105
Storbritannien: Hushållning, opposition och frankofili	106
Universell patriotism i Sverige.....	108
Partierna under Gustav IV Adolf.....	121
Partierna 1792–1799	121
Riksdagen 1800: <i>Jacobins enragés</i> eller fäderneslandets sanna vänner. 122	
Sammanfattande diskussion	126
5 Liberal under gustaviansk tid (1778–1809)	131
Begreppsbruk: liberala tänkesätt	133
Semantik: generös, tillmötesgående, tolerant och fri	134
Performativ: antagonism, kapacitet och riktning	138

Originalitet: från oinskränkt till liberal	143
Sveriges liberala upplysare	146
Schwerin: på väg mot en evig fred	149
Sammanfattande diskussion	152
6 Det liberala partiet (1809–1810).....	156
Bakgrund	159
Från krig till fred	159
Revolutionen och tronföljderna	160
Tronföljden som partiskiljare 1809–1810.....	162
Gustaviansk eller ny tronföljd.....	162
Två rättfärdiganden av revolutionstillståndet: hävande av kontrakt eller nödvärn	165
Partibegreppen: Mannerheims och De la Gardies partier.....	167
Liberal nyordning	171
Liberal som politiskt vapen på revolutionens sida.....	172
Liberalité och frihet.....	178
Liberal och liberal-kritisk retorik	181
Sammanfattande diskussion	185
7 Partibegreppen under Karl Johans kronprinstid (1810–1818)	189
Bakgrund	192
En ny partimotsättning: ministär och opposition	194
Ministären, oppositionen och legitimitetsfrågorna.....	194
Ministär och opposition på 1817–1818 års riksdag.....	199
Patrioter och rojalister	202
Liberal och liberal-kritisk retorik	207
Riksdagen 1812: Liberala principer kontra protektion.....	208
Liberal i mitten på 1810-talet: ett ifrågasatt modeord.....	209
Kritiken mot liberalbegreppet på riksdagen 1817–1818.....	220
Sammanfattande diskussion	225
8 Liberal och andra partibegrepp under den tidigare Karl Johanstiden (1818–1828)	229

Bakgrund	235
Partiandan och liberalismen 1818–1823	237
Ett nytt politiskt landskap från liberala till ultras	238
Liberala och patrioter	239
Den franska partiandan i relation till svensk liberalism	244
Det nya, det främmande och liberalismen 1823–1828	256
Liberal som det nya patriot: riksdagen 1823	257
Generaliserad liberalism i tidningsdebatt	262
Sammanfattande diskussion	272
9 Liberal, patriot och rojalist under den mellersta Karl Johanstiden (1828–1840)	275
Bakgrund: penningpolitik och revolutioner.....	278
Den mångtydiga liberalismen under riksdagen 1828–1830	280
Tilltagande partipolarisering på 1830-talet	291
<i>Mouvement</i> och andra synonymer till liberal.....	291
Svenska Minerva: "konstitutionella Rojalister"	294
Dagligt Allehanda: "mouvementet i Sverige"	298
Sammanfattande diskussion	303
10 Konservativ före 1840	307
Kontexter: polarisering och internationella mönster	311
Den internationella kontexten	312
Den medborgerliga kontexten.....	313
Den representativa kontexten	314
Det offentliga rummets kontext	316
Konservativ före år 1834	319
Bevarande av gemenskap: den konservativa principen	319
Partiet: rojalister och tories	322
Konservativ slår igenom 1834–1835	323
Wingård: konservativ biskop mot <i>mouvementet</i>	324
Konservativa element på riddarhuset	326
Konservativ som politisk åskådning	332

Konservativ och liberal i tidningar och litteratur från 1835	335
Konservativs tvetydiga laddningar	336
Björnstjernas konservatism	337
<i>Aftonbladet</i> och konsekvensen i konservatismen	342
Sammanfattande diskussion	345
11 Liberala och konservativa 1840	350
Bakgrund	354
Begreppet liberal vid riksdagen år 1840	356
Accepterad mångtydighet	356
Regering, opposition och de liberala institutionerna 1809	359
Liberalism och liberalitet går skilda vägar	363
Genomslaget för "liberala eller konservativa"	365
Begreppsparet liberal och konservativ blir allmängiltigt	365
Partinormer och självförståelse med förtidsligade begrepp	367
Begreppsparet liberal–konservativ i pressen	371
Epilog: begreppsliga scheman och tomrum under 1840-talet	374
Sammanfattande diskussion	376
12 Avslutande diskussion	380
Resultat: översättningar och begreppslig utveckling	380
Från kamp om spelregler till förändring över tid.....	380
Perspektiv på politisk historia: begrepp och kontext	385
Orsaker till differenser: fokus och missförstånd.....	388
Antagonism som bisak.....	389
Olika antagonismer	390
Skenbara likheter	393
Bidrag: översättningar och förankringspunkter	395
Differensernas betydelse	397
Vikten av varsamhet med distanserade begrepp	399
Lärdomar: erfarenhetens omedelbarhet och uppskjutandets praktik	402
Kungen och lagen	402
Revolutionens nyordning	403

Skapandet av en "liberal" politisk ordning	404
Historiska problem och kommande lärdomar	404
Källdata.....	407
Käll- och litteraturförteckning	408
Otryckta källor.....	408
Tryckta källor	409
Litteraturförteckning	424
Övriga referenser.....	452
Personregister	457

Abstract

Were there liberals and conservatives in Sweden from 1788 to 1840? This dissertation examines changing concepts of political partisanship. Under the late 18th-century Gustavian absolutist regime, the opposing political parties were conceptualized as *royalists versus patriots*. By the end of the period, *liberals versus conservatives* prevailed. However, previous research has tended to disregard historical party concepts. Many scholars have construed the antagonism of the time as “liberals” versus “conservatives” based on later meanings. Conversely, some have rejected the early uses of the party concept *liberal* as too contradictory or deviant from scholarly convention. This study recovers the original meanings with the help of the conceptual historical methods of Reinhart Koselleck’s *Begriffsgeschichte*. It thus maps the hitherto neglected interplay between party concepts and political action. The results demonstrate how the conceptual pair of *royalists versus patriots* reflected two sides of the constitutional crisis that arose in the Russo-Swedish War of 1788–1790. They also show that it was not until the Diet of 1809–1810 that a more significant transformation of language and antagonism occurred. This paved the way for the predominance of another conceptualization: *ministerial versus oppositional*. Concurrently, from the revolution of 1809 and onwards, *liberal* was an important tool for legitimizing the new constitution and government. The references to *liberal* political principles invoked an expectation of progress toward *liberal* values. Political debates gradually became positioned around the mutual understanding of such a societal progression. However, in the 1820s and 1830s, the *liberal* political position was inverted. At the outset associated with the government under King Charles XIV John *liberalism* ultimately came to be identified with the opposition against it. It was not until 1840 that *liberals and conservatives* reflected a bipartisan and conventional, if not unambiguous, contemporary understanding of political antagonism in Sweden.

Förord

Min forskning är ett samtal som börjar i dödsriket.

Därifrån talar statsvetaren Arthur Thomson i en uppsats från 1926 om ordet liberal. Den visade för mig att historien om ett partibegrepp i början av 1800-talet kunde vara svår att förena med vad jag lärt mig om den tidens politik. Jag började märka mina excerpter: #liberal. Så småningom även: #patriot, #konservativ och #rojalist.

Begreppshistorikern Reinhart Koselleck intar en central plats, oftare på skrivbordet än i bokhyllan, i min dialog med de döda. Koselleck var misolog, det vill säga i grunden skeptisk till språk som förmedlare av mänskliga erfarenheter. Om min forskning först drevs i riktning mot enkla domslut om politiskt språk (så där sa man inte!) har jag med hjälp av Koselleck snarare börjat undersöka villkoren för förståelse av politiska motsättningar.

Mittuniversitetet har låtit mig i fem år samtala om denna förståelse bland de levande. Jag är tacksam för en tid vars största prövningar haft karaktären av frestelser. Jag har huvudhandledare Samuel Edquist och biträdande handledare Carola Nordbäck att tacka för att de spridit huvudsakens, avgränsningens och empirins vackra evangelier när forskardjävulen sökt beslä mig med dunster om oändligt med tid för ytterligare källmaterial, filosofiska spörsmål och utläggningar vid sidan om. Det senaste året har Andreas Hellerstedt som tillkommande biträdande handledare med långa och djupa idéhistoriska perspektiv bidragit till viktiga nyanser och precision i mina formuleringar.

På historikerkollegiets högre seminarier har jag haft lyxen att göra mitt arbete till föremål för skarpa och professionella diskussioner. Dessa samtal har sedan fortsatt under eftersitser i en lättsammare men inte mindre betydelsefull form. Att upptäcka nya aspekter av mina texter i ljuset av de externa granskarna Jani Marjanens (mittseminarium) och Anne Bergs (slutseminarium) perspektiv har varit särdeles nyttigt, klagörande och trevligt. Tack även till de interna granskarna Erik Nydahl, Roland Anrup, Glenn Svedin, Mats Deland och Dorothée Goetze, samt till övriga seminariedeltagare: Simon Larsson, Biörn Tjällén, Anne Hedén, Jan Samuelson, Christian Gerdov, Sven Olofsson, Karolina Wiell, Per Sörlin, Per Hammarström, André Ahrling, Sonja Dahl, Cecilia Dahlbäck, Anna Stjernström, Otto Linderborg, Johanna Aurell, Luke Kelly och Magnus Perlestam. Under ledning av era problematiserande och

uppmuntrande synpunkter, ert lyssnande och läsande, er lärdom och erfarenhet, har jag efter bästa förmåga gjort mina vetenskapliga val.

Med tacksamhet har jag i slutskedet av arbetet mottagit ytterligare värdefullt stöd. Hjälpen med visualisering har kommit dels från Emin Zerman på det av Vetenskapsrådet finansierade InfraVis, dels från min vän Viktor Grut. Genom alltifrån helhetsomdömen till korrektursynpunkter har språkgranskaren Marie-Anne Knutas, min mamma Gunilla Johansson samt grönläsarna Biörn Tjällén och Martin Hårdstedt visat mig vägen i finputsningen av manus.

Tack även till Eva och Olle Persson samt Nils Edling för lån av eller benägen hjälp med litteratur. Tack slutligen till min närmaste familj: Anna, Tyra och Grete Warg, utan vars kärlek och förståelse allt detta varit otänkbart.

Min forskning är en dialog som även riktar sig till de ännu inte födda. Min förhoppning är att detta samtal ska fortsätta länge än.

1 Inledning

Långt in på 1800-talet ansågs politiska grupperingar allmänt vara en fara för staten. Ändå fanns de. Hur förstår man partier när de är oönskade?

Frågan är aktuell ännu på 2000-talet. I länder i krig, berättar tidningarna, står den "fosterländskt sinnade och patriotiskt medvetna delen av befolkningen" mot den andra.¹ Krigets Afghanistan skildrades som en konflikt mellan "liberala" demokratiska krafter och "politiskt konservativa" strömningar, exempelvis i regeringens argumentation för Sveriges militära insats.² Tolkningen var troligen en bättre ledsagare till att förstå svensk politik än det afghanska tillståndet. De begrepp som ligger närmast till hands är inte nödvändigtvis de bästa för att beskriva det som är avlägset.³

Det vägledande problemet för denna avhandling handlar om förståelse för partimotsättningar. Den politiska historien runt sekelskiftet 1800 har intressanta ingångar. Forskarna har beskrivit motsättningarna under denna period på olika och ibland direkt motsatta sätt.⁴ För Sveriges del har exempelvis den historiska relevansen och innebörden av begreppet liberal kommit att bli ifrågasatt i forskningen.⁵ På ett sätt som liknar exemplet Afghanistan har benämningarna liberal och konservativ blivit utsträckta till epoker i historien där begreppsparet inte användes. Den här undersökningen ställer historieskrivningens kategorier för förfluten antagonism i relation till de historiska begrepp som användes av antagonisterna själva. Att överbrygga förståelse mellan olika tider och mellan olika länder är inte samma sak, men det är min förhoppning och tro att ansträngningar för det ena kan vara till hjälp för det andra.

Syfte och frågor

Undersökningen fokuserar på en övergångsperiod i svensk historia, när ett skifte inträffade i sättet att begreppsliggöra politiska motsättningar.

¹ Laurén 2024, Mederyd Härldh 2024, s. 21.

² Proposition 2010/11:35; Halkjaer 2021, s. 16.

³ Reinhart Koselleck har skrivit om riskerna med ett alltför dualistiskt, stereotyp och språkligt insulärt perspektiv. Koselleck 2018, s. 197–206. Jag tar upp detta på s. 399ff.

⁴ Se s. 4–17.

⁵ Adamson 2014, s. 23–24, 31–50; H. Edgren 2005, s. 18, 33–35.

Inledningen av en artikel i tidningen *Medborgaren* illustrerar förhållandena i juli 1789: "Den som läser detta blad kan jag dela uti tvenne allmänna klasser: Rojalister och Patrioter".⁶ Tidpunkten leder kanske tankarna till Frankrike, men den sommaren fokuserade politiskt intresserade svenskar snarare på riksdelen Finland, där kung Gustav III⁷ stod i spetsen för trupperna mot Ryssland. *Medborgaren* berättar att patrioterna slängde ifrån sig tidningen om den innehöll "minsta lovord åt Konungen". "Rojalisterna", skriver den vidare, "blev [...] våra ovänner därigenom, att vi utelämnade deras överdrivna beröm". Redaktionen försäkrar att den "älskar både Patrioter och Rojalister; men hatar bägges entusiasm".

Ett halvt sekel senare formulerade tidningarna de politiska motsättningarna i stället i termer av liberala och konservativa. När *Svenska Biet* i oktober 1840 publicerade ett riksdagstal av smålandsprosten Anders Sandberg⁸ stod, också då, mycket på spel i svensk politik.⁹ Landet befann sig i regeringskris sedan oppositionen haft framgångar på riksdagen.¹⁰ *Svenska Biets* budskap liknade *Medborgarens*. Kritikens udd var riktad mot partiandans överdrifter: "Ämbetsmannens värde bör", framhöll Sandberg, "bedömas utan avseende på de åsikter han hyllar, antingen de kallas liberala eller konservativa".¹¹

Dessa formuleringar är både goda och dåliga representanter för den tidsrymd de omfattar. I själva verket var det sällsynt att tidningar hävdade att samhället behärskades av en allt omfattande politisk antagonism. *Medborgarens* och *Svenska Biets* texter kan visserligen sägas vara typiska för perioden de spänner över såtillvida att de pekade ut partiandan som skadlig.¹² Det ovanliga är att tidningarna just därför sällan utgick ifrån att landet gick att dela i två läger.

Övergången från begreppsparat rojalister och patrioter till liberala och konservativa innebär en möjlighet att studera förståelse för politiska motsättningar. De skilda sätten att beskriva antagonism lämpar sig för jämförelser. En annan fördel är att de fyra partibegreppens påfallande förändring över tid möjliggör undersökning av hur de samspelade med politisk hand-

⁶ I original "Royalister", även nedan. [utan titel], *Medborgaren* 1789-07-18, s. 433.

⁷ Gustav III (1746–1792), svensk kung 1771–1792.

⁸ Anders Sandberg (1797–1876), prost i Madesjö socken i Småland, riksdagsman.

⁹ "Anförande af Prosten Sandberg i Preste-Ståndets plenum d. 29 Augusti", *Svenska Biet* 1840-10-07, s. 1.

¹⁰ Se s. 354.

¹¹ "Anförande af Prosten Sandberg i Preste-Ståndets plenum d. 29 Augusti", *Svenska Biet* 1840-10-07, s. 1.

¹² I. Andersson 1917, s. 116–117; Rosengren 1999, s. 133; G. Heckscher 1933, s. 134; Landberg 1932, s. 177; Lundell 2002, s. 80.

ling och utveckling. Som redan nämnts finns det dessutom konkurrerande forskaruppfattningar om denna period. Sammantaget gör dessa omständigheter övergångstiden särskilt intressant.

Avhandlingens syfte är att förklara hur politisk handling i Sverige formade såväl som formades av begreppen för partimotsättningar under perioden mellan 1788 och 1840, genomslagsåren för begreppsparen rojalist-patriot respektive liberal-konservativ. Avhandlingen spänner i praktiken över en något vidare tidsperiod, eftersom dessa genomslag och tidpunkterna för dem framträdde klart först en bit in i forskningsarbetet. Flera källkategorier omfattar därför åren 1778–1848. Även om studiens inramning är styrd av språkbruk som direkt åsyftade inhemsk politisk handling innehåller den ett öppet perspektiv gentemot liknande processer i andra länder. Andra ord som var i bruk för att beskriva partier, exempelvis ministär, opposition, hovparti, republikan eller ultraist, berörs av undersökningen. I centrum för följande frågor står emellertid de fyra nyckelbegreppen rojalist, patriot, liberal och konservativ, vilka genom betydande förändringar och variationer, i fråga om såväl förekomster som bruk, utmärker sig från övriga partibegrepp under perioden.

- Vad betydde begreppen rojalist, patriot, liberal och konservativ?
- Hur varierade bruket av dessa begrepp med kontext?
- När slog rojalist-patriot igenom som dominerande begreppspar i svensk politik? Hur länge dominerade det förståelsen av politiska motsättningar i Sverige?
- När började begreppen liberal och konservativ, vart och ett för sig, användas för att strukturera politiska motsättningar?
- När slog liberal-konservativ igenom som dominerande begreppspar i svensk politik?
- Vilka andra begreppspar var dominerande i förståelsen av politiska motsättningar i Sverige?

Dessa frågor leder fram till ytterligare en forskningsfråga, som är en direkt parallell till syftet:

- Hur såg växelverkan mellan politisk handling och begreppen ut?

Samtliga frågor aktualiseras löpande i genomgången av den empiriska undersökningen, och då i regel i tillämpade varianter snarare än med exakt samma formuleringar. Svaren sammanfattas i en avslutande diskussion.

Upplägget, frågorna och operationaliseringen av de inblandade begreppen, utvecklas och förklaras längre fram i detta inledningskapitel. Som bakgrund till dessa resonemang krävs dock först en diskussion om tidigare forskning och avhandlingens bidrag i förhållande till denna.

Tidigare forskning: den politiska historiens sammanbrott?

Forskningen om politiska begrepp innehåller vad jag kallar differenser.¹³ Med detta menar jag att samma begrepp används på olika sätt som är svåra att förena med varandra. I vissa fall är dessa differenser så stora att den vanligaste historieskrivningen om de moderna ideologiernas framväxt har dömts ut som klichéartad och förlegad. Omdömena gäller så pass fundamentala föreställningar om det förflutna att det är rimligt att ifrågasätta om den politiska historien står inför ett sammanbrott. För att orientera läsaren i denna problematik är forskningsgenomgången disponerad efter fyra framträdande differenser. De fyra delarna följer logiskt efter varandra och texten rör sig således växelvis mellan olika tidsperioder samt svenska och transnationella perspektiv, allt i avsikt att synliggöra hur den ena differensen hänger samman med den andra. De första två differenserna berör begreppet liberal, den tredje begreppet konservativ och den sista begreppsparat rojalist–patriot. Genomgången följs av en kommentar om avhandlingens forskningsbidrag.

När blev ”de liberala” liberala?

Forskarna har varit oeniga om vid vilken tidpunkt i svensk historia det är lämpligt att börja använda begreppet liberal för att beskriva politisk tendens. Tvistefrågan kan spåras åtminstone 100 år bakåt i tiden.

En undersökning från 1920-talet gav ett begreppshistoriskt svar. I uppsatsen uppmärksammade statsvetaren Arthur Thomson att liberal var ett partibegrepp i Sveriges riksdag så tidigt som år 1809.¹⁴ Landet stod därmed i

¹³ Termen differenser är hämtad från Helge Jordheims översättning av Koselleck 2004, s. 166.

¹⁴ Thomson 1926, s. 171–191. Se även Kurunmäki & Nevers 2019. Före Thomson påpekades detta i en not av Brusewitz 1913b, s. 115 vilket kommenterades indirekt av I. Andersson 1917, s. 21–22 som menade att ”reaktionära vore en egentligare benämning” på 1809 års ”liberaler”. I en text från 1918 om liberalbegreppets svenska historia är dessa ”liberaler” helt och hållet förbigångna. Hellquist 1918, s. 10–17.

spetsen för en trend som först några år senare skulle bli synlig i resten av Europa. Thomsons resultat gick stick i stäv med då rådande uppfattningar. Den vanligaste associerade liberalismens uppkomst i Sverige med den opposition som senare skulle uppstå på 1810-talet under kronprinsen och sedermera kungen Karl XIV Johan (år 1809 fortfarande marskalk i Frankrike).¹⁵ Thomsons insats har av begreppshistoriker på 2000-talet karaktäriserats som banbrytande men resultaten som fragmentariska.¹⁶

Slutsatserna fick dock svagt genomslag på sin tid. Litteraturvetaren Harald Elovson menade i en kritisk kommentar till Thomson att genombrottet för det politiska begreppet liberal i Sverige skedde först år 1815 eller möjligen några år dessförinnan.¹⁷ Begreppet liberal under riksdagen 1809–1810 var enligt honom av ett annat slag än det som senare slog igenom.¹⁸ Oppositionen mot Karl Johan betraktades även fortsättningsvis som ett liberalt genombrott, som visserligen daterades till varierande tidpunkter av forskarna.¹⁹

På 1960-talet gjorde sig andra perspektiv gällande i frågan om när begreppet liberal kunde tjäna som ett vederhäftigt namn på politisk tendens. Statsvetaren Stefan Björklund ifrågasatte om det var vettigt att förstå 1820-talets ideologiska motsättningar i termer av liberala och konservativa.²⁰ Anledningen var att begreppet liberal i forskningen om denna tid var alltför motsägelsefullt, samt att liberalismen inte var tydligt borgerlig, det vill säga associerad med medelklassens intressen av näringsfrihet, frihandel, yttrandefrihet, parlamentarism och ståndsobunden riksdagsrepresentation. Björklund fick kritik av ett par forskare på 1990-talet, bland dem historikern Martin Melkersson, som såg en tydlig motsättning mellan ekonomisk liberalism och konservatism på 1820-talet.²¹ Det tycks dock som om det

¹⁵ Karl XIV Johan (1763–1844), svensk och norsk kung 1818–1844. I. Andersson 1917, s. 14–15, 19, 58–185; Ahnlund 1923, s. 15; Erdmann 1915, s. 5–6, 16, 70–75; Rexius 1915, s. 19–15, 48–59. En annan uppfattning, som jag återkommer till, associerade liberalismen med idéer om laissez-faire med rötter i 1700-talet. Thörnberg 1917, s. 53–57, 70–82.

¹⁶ Rosenblatt 2018, s. 61–62, 287.

¹⁷ Elovson 1926a. Se även Elovson 1948, s. 141; Fahlbeck 1936.

¹⁸ Uppfattningar motsvarande Elovsons förekommer även i senare forskning. Liedman 1995, s. 36, 47; Vegesack 1995 s. 250.

¹⁹ G. Heckscher 1938–1942, s. 32–33; Fahlbeck 1934, s. 306–323; Fahlbeck 1936, s. 149–150; G. Heckscher 1939, s. 88–89, 110–111, 251; Göransson 1937, s. 1–3; Therborn 1989, s. 29; Hammarström 1979, s. 171–172; Björklund 1964, s. 24–85; Krusius-Ahrenberg 1947, s. 303–304; Frängsmyr 1998, s. 70–71; Höjer 1960, s. 304–317.

²⁰ Björklund 1964, s. 24–85; Runeby 1966, s. 313–315. Jämför Holmberg 1934, s. 63–72.

Ingrid Hammarström ifrågasätter relevansen för begreppsparet liberaler och konservativa även för fortsättningen av 1800-talet. Hammarström 1979, s. 171–173, 183–184.

²¹ Melkersson 1997, s. 183–184; Hedin 1994, s. 20–25.

snarare är Björklunds snävare begrepps användning som vidare utgjort norm för historieforskningen.

Forskare som runt millennieskiftet studerade den framväxande offentliga sfären i 1800-talets svenska press undvek liberalbegreppet eller framhöll problemet med dess skiftande och obestämda innehåll.²² En del av dem betonade därför vikten av att studera begreppet.²³ Historikern Henrik Edgren skapade egna kategorier för politiska motsättningar då han fann att de som kallade sig liberala 1810–1830 inte var liberala i överensstämmelse med senare doktriner.²⁴ Ekonomhistorikern Rolf Adamson kritiserade Edgren för att inkonsekvent blanda sina kategorier med affektiva begrepp hämtade ur det historiska språkbruket, exempelvis "servila".²⁵ På ett omvänt sätt använde sig Adamson av liberal för att beskriva politiska tendenser på 1820-talet, utan att synbarligen bekymra sig över vagheten i fråga om vad han framhöll var "ett av de verkligt oskarpa slagorden för denna tid".²⁶

Liberalism före 1830-talet i Sverige innehåller med andra ord en differens som är ett olöst problem: I vilken grad överensstämmer begreppet liberal som det användes av det förflutnas aktörer med vad som är meningsfulla kategorier för forskaren? Problemet består emellertid av två sidor. Än så länge har jag bara beskrivit den ena: Eftersom begreppet liberal var så oklart i förhållande till sammanhanget så underkänner historiker det som en meningsfull kategori, trots att begreppet faktiskt användes under den studerade tidsperioden för att kategorisera politiska tendenser. Denna sida av problemet visar tillräckligt behovet av en undersökning som klargör vad som gav begreppet liberal mening i sin tid. Men problemet behöver också skildras från den andra sidan.

När blev de liberala "liberala"?

Problemet kan nämligen uttryckas på ett sätt som är direkt omvänt. Eftersom historikernas liberalbegrepp är så oklara i relation till sammanhanget godtar somliga kategorin liberal som beteckning på politisk tendens i tider när begreppet ännu inte hade börjat användas på sådant sätt. På så vis har forskningen om liberalismens ursprung fått två distinkta varianter: den

²² Rosengren 1999, s. 13–15, 131–156; Lundell 2002, s. 131–134, 178–180, 277; Adamson 2014 s. 23–24. Tidigare även Petterson 1992, s. 17; Björck 1991, s. 203, 222. Se även skiftande yttranden i Glenthøj & Nordhagen Ottosen 2021, s. 114.

²³ Lundell 2002, s. 13; H. Edgren 2005, s. 18–19.

²⁴ H. Edgren 2005, s. 33–35.

²⁵ Adamson 2014, s. 23–24.

²⁶ Adamson 2014, s. 24, 31–50.

källspråksnära och den som identifierar äldre idétraditioner.²⁷ Till skillnad från den omvända diskussionen i föregående avsnitt är denna debatt inte begränsad till svensk politisk historia, utan sätter hela den internationella idéutvecklingen i skiftet mellan 1700- och 1800-tal i fråga. Här redogör jag för båda narrativen, kritik mot dem och varför detta innebär en differens i historieskrivningen om politiska motsättningar även i Sverige.

Den första versionen torde kunna räknas som standardberättelsen om liberalismens framväxt. Enligt denna börjar liberalismens historia i 1600-talets England, där filosoferna John Locke²⁸ och Thomas Hobbes²⁹ växlar i rollen som grundare.³⁰ Under 1700-talet bars idéerna vidare och utvecklades av upplysningsfilosofer som Charles-Louis de Secondat Montesquieu³¹ och Adam Smith.³² Därefter, under 1800-talets första hälft, formerade sig i Europa en liberal politisk opinion, i regel betecknad som en individualistiskt orienterad medelklass som förespråkade fria marknader och folkinflytande.³³ Berättelsen rymmer dock många olika tolkningar om vad liberalismen var och är. Till exempel kan den beskrivas som ett försvar för medborgarnas rätt att göra egna val utan inblandning av auktoriteter och kollektiv³⁴ eller som människans sätt att uppfinna sig själv.³⁵ Att ordet liberal är notoriskt svärfångat och den liberala ideologin mångfacetterad och kontraintuitiv är också typiska inslag i denna standardberättelse, som bygger på olika tolkningsmetoder men står relativt fri från samtida språkbruk.³⁶

²⁷ Enligt Jeffrey R. Collins är de alltför distinkta. Collins 2019, s. 673–675.

²⁸ John Locke (1632–1704), engelsk filosof.

²⁹ Thomas Hobbes (1588–1679), engelsk filosof.

³⁰ Locke: S. Nordin 1999, s. 87, 90–91; Liedman 2020, s. 108–110, 159; Nycander 2009, s. 49, 55; Hobsbawm 1994, s. 307–310; Laski 1936, s. 104–105, 115–118; Liedman 1972, s. 150–171 Hobbes: Manent 1987, s. 51–117; Schmitt 2008, s. 56–57. Först att etablera kopplingen var möjligen Leo Strauss. Schmitt 2008, s. x-xi. Jämför dock s. 248ff.

³¹ Charles-Louis de Secondat Montesquieu (1689–1755), fransk filosof.

³² Adam Smith (1723–1790), skotsk filosof. S. Nordin 1999, s. 142; Liedman 2020, s. 137; Liedman 1972, s. 152–154; Nycander 2009, s. 30, 33, 55–61; Hobsbawm 1994, s. 310–315; Manent, s. 119–166. Se även Ruggiero 1927 med en tolkning av liberalismens dialektiska framväxt från 1700-talet och framåt.

³³ S. Nordin 1999, s. 141–142; Liedman 2020, s. 140–143, 159–176; Nycander 2009, s. 250–251; Hobsbawm 1994, s. 13–14, 306–315; Lönnroth & Delblanc 1993, s. 9–10; Christensen 1997, s. 6–8. Utanför historieforskningen är det vanligt förekommande att en kanon av liberala tänkare utformas efter vad som förefaller vara personligt godtycke. Se exempelvis L. Andersson 2019 s. 29–34 och Gopnik 2022, s. 23–103

³⁴ S. Nordin 1999, s. 141; T. Nilsson 1997, s. 206–209.

³⁵ Manent 1987, s. 243–250.

³⁶ Liedman 2020, s. 159–176; Liedman 1972, s. 150–152; Nycander 2009, s. 11–12, 464–465; Freedman 1996, s. 177; T. Nilsson 1997, s. 207; T. Nilsson 1996, s. 3; Ruggiero 1927, s. 357–363; Cranston 1967, s. 3–10, 17–18, 47–48. För en kritisk analys av de olika metoder som är involverade i denna typ av historieskrivning, se D. Bell 2014, s. 685–689.

Den andra versionen av liberalismens historia bygger på språkligt orienterad forskning. Den använder observationen om liberalismens gäckande karaktär för att vända upp och ner på de etablerade föreställningarna. I själva verket, menar de, är "Locke-liberalismen" en mytologi som uppstår en bit in på 1900-talet.³⁷ Locke använde aldrig ordet liberal. Visserligen hade begreppet liberal varit i bruk sedan den romerske politikern Ciceros³⁸ dagar, men i ganska allmänna betydelser av frikostig, fri eller lämpad för fria medborgare. Det var först åren före sekelskiftet 1800 i Frankrike som liberal kom att beskriva politisk åskådning.³⁹ Liberala principer – framförda av författare som de franska revolutionspolitikerna Benjamin Constant⁴⁰ och Germaine de Staël⁴¹ – syftade bland annat till rättsstat, jämlikhet inför lagen och försvar av revolutionens landvinningar mot nyjakobiner och reaktionärer.⁴² I spåren av Napoleonkrigens omvälvningar uppstod "liberala" konstitutioner och partier runt om i Europa. I Frankrike var Constant en av de främsta företrädarna för det liberala partiet.⁴³ De liberala associerade sig med framsteget. För deras motståndare "ultraroyalisterna" var liberalismen en symbol för ateism, våld och anarki. Liberalismen var dock i praktiken en eklektisk ideologi som härbärgerade många motsatser.

En av historikern Helena Rosenblatts kontraintuitiva begreppshistoriska poänger har att göra med hur äldre betydelser av liberalbegreppet fortfarande var starkt levande under 1800-talets första hälft.⁴⁴ En liberal person var en sådan som "drivs av ett lovvärt nit och använder sin förmögenhet till statens och fäderneslandets försvar" [min översättning] – med andra ord långt ifrån senare tiders principiella motståndare till stora skatteuttag.⁴⁵ Begreppet stod i samband med civilisering, förfining och religiös tolerans. Denna laddning var väsentlig för de liberalas ambitioner och program men kunde också vändas mot dem.⁴⁶

³⁷ Rosenblatt 2018, s. 271–274; D. Bell 2014, s. 692–796; Kurunmäki & Marjanen 2018b, s. 264–265.

³⁸ Cicero (106–43 f. kr.) Romersk statsman och filosof.

³⁹ Leonhard 2016, s. 154; Rosenblatt 2018, s. 8–11, 49–55; Rosenblatt 2019, s. 161–164; Vincent 2011, s. 1–5; Thomson 1926, s. 154–168; Vierhaus 1982b, s. 742–749.

⁴⁰ Benjamin Constant (1767–1830), schweizisk-fransk författare och politiker.

⁴¹ Germaine de Staël (1766–1817), fransk författare och salongsvärdinna.

⁴² Rosenblatt 2018, s. 49–55; Rosenblatt 2019, s. 163–166; Thomson 1926, s. 155–159; Broers 1996, s. 35–51; Leonhard 2001, s. 128–133.

⁴³ Rosenblatt 2018, s. 42, 61–72; Rosenblatt 2019, s. 163–167; Freedon & Fernández-Sebastián 2019, s. 11–12; Bertier de Sauvigny, s. 421–423.

⁴⁴ Rosenblatt 2018, s. 8–49; Rosenblatt 2019, s. 161–163.

⁴⁵ I original: "moved by a laudable zeal, spend their wealth in defence of the state and fatherland". Rosenblatt 2019, s. 162.

⁴⁶ Rosenblatt 2018, s. 49–55, 67–72; Rosenblatt 2019, s. 163–166; Berthier de Sauvigny s. 423–424.

Andra forskare har velat flytta uppmärksamheten till vad de menar är ett försummat tema i begreppshistorien, nämligen liberal som brittiskt och nordamerikanskt modeord redan tidigare under 1700-talet.⁴⁷ Exempelvis skotten Adam Smith och landsmannen historikern William Robertson⁴⁸ använde begreppet liberal för att beteckna frihandel, religionsfrihet och konstitutionella rättigheter. Detta språkbruk blev omstritt i brittisk politik under åren runt sekelskiftet 1800.⁴⁹ Än så länge namn på en strömning snarare än ett parti tenderar detta *language of liberality* att reduceras till en förhistoria till *the language of liberalism*.⁵⁰ Uppmärksammandet av denna förhistoria ger dock ytterligare ett perspektiv på svårigheterna med att bestämma det politiska begreppets ursprung.

I svensk politisk historia finns en motsvarande differens mellan begreppshistorien och standardnarrativet. I linje med det senare förekommer att positiva attityder till tryck-, religions- och näringsfrihet under 1700-talet beskrivs som liberala.⁵¹ Skriftställare under frihetstiden som Anders Nordencrantz,⁵² Peter Forsskål⁵³ och framför allt Anders Chydenius⁵⁴ har kommit att uppfattas som liberala pionjärer.⁵⁵ Det saknas uppgift om att någon av dem använde ordet. En något avvikande variant är idéhistorikern Sara Ekströms avhandling som utgår ifrån filosofen Michel Foucaults idéer om liberal styrningsrationalitet – en serie praktiker som måhända något slarvigt kan sammanfattas med *laissez-faire* – och visar sådana inslag i Gustav III:s styre.⁵⁶ Det har även framhållits att begreppet från sekelskiftet 1800 användes av en svensk översättare av Smith, skriftställaren Georg Adlersparre.⁵⁷ Trots att begreppet liberal därigenom närmar sig en

⁴⁷ Collins 2019, s. 677–681, 684–688; Klein 2024.

⁴⁸ William Robertson (1721–1793), skotsk historiker.

⁴⁹ Craig 2019, s. 771–801.

⁵⁰ Se även Leonhard 2001, s. 111–124, 271–276. Jämför Klein 2024.

⁵¹ Boberg 1951, s. 34–60; Holmberg 1934, s. 24; E. Heckscher 1949 s. 842–868; Alm 2002, s. 197.

⁵² Anders Nordencrantz (1697–1772), ämbetsman och skriftställare.

⁵³ Peter Forsskål (1732–1763), forskningsresande och naturalhistoriker.

⁵⁴ Anders Chydenius (1729–1803), präst och skriftställare.

⁵⁵ Norberg 1999, s. 21–55. Melkersson 1997, s. 100–107, 213–214, 224–225; Lindroth 1978, s. 139–145; Abrahamsson 1990b, s. 266; Strindberg 1978, s. 35, 157–158, 160–161; Spångberg 1927a, s. 9–22; L. Magnusson 2014, s. 235; Björkqvist 1986, s. 27–40; Hedenborg 2019, s. 167, 182. Ett särskilt fenomen i detta sammanhang får sägas vara likställandet av Anders Chydenius ekonomiska tänkande med Adam Smiths läror om frihandel och dessa med liberalism. Exempelvis L. Magnusson 2003, s. 26, 33; E. Heckscher 1949, s. 865–868. För en genomgång av ytterligare exempel och problematisering av uppfattningarna om Chydenius, se Nordbäck 2009, s. 10–12, 382–384; Nordbäck 2013, s. 178–179. Se även Östholm 2000, s. 108–109, 148.

⁵⁶ Ekström 2023; Foucault 2004, s. 62–66.

⁵⁷ Georg Adlersparre (1760–1835), militär, skriftställare och svenskt statsråd 1809–1810. Norberg 1999, s. 56–57, Warg 2020, s. 88–90; Warg 2017a, s. 26–30, 33–38; Elovson 1948, s. 141.

skärningspunkt mellan de båda versionerna av liberalismens historia så har svensk forskning endast i begränsad utsträckning problematiserat det historiska begreppsbruket.

Kombinationen av de två olika liberala differenser jag här har påvisat genererar paradoxala mönster. Exempelvis har "de liberala" vid riksdagen 1809–1810 karaktäriserats som konservativa och reaktionära,⁵⁸ och deras motståndare blivit förknippade med "den spirande ekonomiska liberalismen".⁵⁹ Skildringarna färgas också av essentialistiska uppfattningar.⁶⁰ Detta gäller inte minst frågan om huruvida liberalismen uppstod inom ramen för ett engelskspråkigt *language of liberality* eller den franska revolutionens jämlikhetsideologier. Enligt Thomson, som var socialdemokrat, var "fri från ståndsfördomar" begreppets huvudbetydelse för vad han kallar de första svenska liberalernas *politique de la liberté*, medan "ekonomiskt och politiskt frisinnad" kom senare.⁶¹ Hundra år senare har marknadsliberala debattörer pekat på det motsatta förhållandet genom att framhålla Adlersparres översättningar av Smith.⁶²

Trots allt som skrivits om liberalismens historia är dess ursprung sålunda omstritt. Tvistefrågorna förefaller ännu oavgjorda. Idéhistorikern Richard Bourke har visserligen dömt ut Locke-liberalismen som förlegad, "avklädd av forskningen, endast fortlevande i den mest föråldrade historieskrivningen" [min översättning].⁶³ Omdömet är nog att betrakta som ett utslag av önsketänkande. Dock är det berättigat att fråga sig om en av grundföreställningarna om den moderna politikens framväxt står i begrepp att klassas om, från historisk sanning till mytologi. Skäl till en motsvarande reflektion går att hämta i forskningen om konservatismens historia.

När blev de konservativa "konservativa"?

I konservatismens fall har frågan om differenser mellan kategorin och ordet endast en sida. Forskningen använder regelmässigt kategorin för att beskriva historiska aktörer i en tid som saknar ordet, men underkänner sällan ordets relevans sedan det väl blivit anammat av de historiska aktörerna.⁶⁴

⁵⁸ I. Andersson 1917, s. 22–23, 35; Carlsson 1956, s. 237–251; Carlsson 1968, s. 164; Carlsson 1973, s. 267.

⁵⁹ Holmberg 1934, s. 55, 107–109, 116–117.

⁶⁰ D. Bell 2014, s. 682–706.

⁶¹ Thomson 1926, s. 182–189.

⁶² Klein 2022; Norberg, 1999, s. 57, 61–62.

⁶³ I original "dismantled by scholarship, lingering on in only the most outmoded historical writing". Bourke 2018, s. 463.

⁶⁴ Ett undantag är Hammarström 1979, s. 171–173, 183–184.

Likväl bildar denna omständighet en liknande differens som i fråga om liberalismen.

Diskussioner om konservatismens karaktär har ofta uppehållit sig vid en fråga som genom sina språkliga anakronismer hamnar vid sidan av denna avhandling. Frågan gäller skiljelinjen mellan en modern konservatism, gängse representerad av dess föregivne fader, politikern Edmund Burke,⁶⁵ och äldre men liknande tendenser.⁶⁶

Intressantare är att Burke-konservatismen precis som Locke-liberalismen blivit avfärdad som myt.⁶⁷ Kontextuellt orienterade Burke-forskare har pekat på hur den "konservative" Burke är en senare tids konstruktion, uppbyggd av ideologiskt motiverade förvrängningar. Den redan nämnde idéhistorikern Richard Bourke ser Burke-konservatismen som ett inslag i ett större komplex av myter, där det senare 1700-talets världshistoria förmedlas i anakronistiska termer av politisk strid mellan framsteg och reaktion. I fråga om den språkliga utvecklingen brukar det franska ultraroyalistiska partiets tidning *Le Conservateur* som grundades år 1818 ges en framträdande roll.⁶⁸ Bourke har även kritiserat detta.⁶⁹ Redan dessförinnan hade ordet använts i namn på andra franska tidningar.⁷⁰ År 1794 startade till exempel en tidning vid namn *Le Conservateur* med målet att bevara "sanningar som kan befästa den sociala ordningen i den franska demokratiska republiken", en ambition som knappast rimmade med Burkes samtida iver för ett krig som återupp-rättade den franska monarkin.⁷¹ Utgångspunkten även i många språkligt orienterade studier har emellertid varit att ordets framväxt inte motsäger idén om att den moderna konservatismen uppstod som en reaktion på den franska revolutionens värden.⁷²

Det är i relation till en sådan politisk åsiktsgemenskap som begreppet slog igenom i Storbritannien på 1830-talet.⁷³ De brittiska politiker som då anammade "konservativa partiet", som ett anständigare namn än det av motståndarna brukade *Tory*, hämtade inspiration från ultraroyalisternas

⁶⁵ Edmund Burke (1729–1800), brittisk underhuspolitiker.

⁶⁶ Vierhaus 1982a, s. 531–533; Mannheim 1986 s. 34–35, 72–83, 125–126; Suvanto 1997, s. 3; Bourke 2018, s. 452–453; Fahlbeck 1936, s. 9–41; Björklund 1964, s. 27–29; Fahlbeck 1934, s. 306–308; Landberg 1936, s. 395–396; G. Heckscher 1939, s. 84–87; Tingsten 1939, s. 9–19; Wittenberg 1940, s. 232–253; Tingsten 1940, s. 259–264; Wittenberg 1941, Tingsten 1941, s. 107–112.

⁶⁷ Bourke 2018, s. 249–275; Jones 2017, s. 1–55, 230; Bromwich 2014, s. 19–20.

⁶⁸ Suvanto 1997, s. 30, 53; Oechslein 1960, s. 21–23, 83; Mannheim 1986, s. 77; Reboul 1973, s. 89; Vierhaus 1982a, s. 537–539; B. Olsson 1954, s. 108; Leonhard 2001, s. 171–173.

⁶⁹ Bourke 2018, s. 465.

⁷⁰ Reboul 1973, s. 89–90; Vierhaus 1982a, s. 537–538; Bourke 2018, s. 465.

⁷¹ Vierhaus 1982a, s. 537–538; Bourke 2018, s. 465.

⁷² Vierhaus 1982a, s. 535–539.

⁷³ Cash 1977, s. 56; Suvanto 1997, s. 30–31; Vierhaus 1982a, s. 538–539.

Le Conservateur. Namnet *the Conservative Party* blev snabbt populärt och formellt antaget i samband med ledaren Robert Peels⁷⁴ förnyelse av partiet under åren 1834–1835.⁷⁵

I forskningen förekommer konservativ slentrianmässigt för 1700-talsförhållanden, vanligen som okvalificerat motbegrepp till liberal eller radikal.⁷⁶ Mer konsekvent används emellertid liberala och konservativa för att benämna politiska motsättningar från och med åren runt 1820.⁷⁷ När introduktionen av kategorin konservativ i svensk politik vid just denna tid har kvalificerats har det gjorts med hänvisning till en svensk reaktion på tidningarnas intresse för "en ny borgerlig liberalism"⁷⁸ eller med hänvisning till uppenbart inflytande av Burke och juristen Friedrich Carl von Savigny⁷⁹ på verk av historikern Erik Gustaf Geijer⁸⁰, skriftställaren Hans Järta⁸¹ och juristen Nils Fredrik Biberg.⁸² Den senare använde visserligen redan år 1824 ordet "conservatorisk" vid ett tillfälle, men som politisk beteckning brukas det anakronistiskt av forskningen, ibland omedvetet.⁸³ Hetsiga debatter om konservatismens historia har inte saknats bland svenska akademiker, men frågan om när kategorierna liberala och konservativa motsvarades av historiskt språkbruk förefaller ha varit ointressant i sammanhanget.⁸⁴

Ett undantag från detta ointresse för synkront språkbruk är en kort text av språkvetaren Bror Olsson på 1950-talet. Med hänvisning till *Svenska akademins ordbok* klassade Olsson ett inlägg av redaktör Lars Johan Hierta⁸⁵ på riksdagen 1834 som "[f]örsta gången ordet konservativ dyker upp i

⁷⁴ Robert Peel (1788–1850), premiärminister i Storbritannien 1834–1835, 1841–1846.

⁷⁵ Gash 1977, s. 56–73; Suvanto 1997, s. 30–31.

⁷⁶ Exempelvis Ekström 2023, s. 60, 156; S. Carlsson 1973, s. 262–265; Larson 1959, s. 265–266, 405–407; Fahlbeck 1936, s. 9–41; Hammarlund 2012, s. 148, 159, 164–166.

⁷⁷ Fahlbeck 1934, s. 306–323; Fahlbeck 1969, s. 185; G. Heckscher 1939, s. 88–89; 251; G. Heckscher 1943, s. 101; Frängsmyr 1998, s. 70–71; I. Andersson 1917, s. 58–117; Höjer 1960, s. 313–317, 327; Hessler 1937, s. 180, 183, 299, 321; Broers 1996, s. 19–51; Rexius 1915, s. 48–59; Adamson 2014, s. 31–50; Petterson 1992, s. 17–21. Intressant nog kan tendensen att underkänna den svenska liberalismen före 1830 i ett och samma verk samsas med bruket att använda begreppsparet liberal–konservativ för att förstå motsättningar dessförinnan. Glenthøj & Nordhagen Ottosen 2021, s. 101–105, 114.

⁷⁸ G. Heckscher 1939, s. 251.

⁷⁹ Friedrich Carl von Savigny (1779–1861), tysk rättslärare.

⁸⁰ Erik Gustaf Geijer (1783–1847), författare och historiker.

⁸¹ Hans Järta (1774–1847), ämbetsman och skriftställare.

⁸² Nils Fredrik Biberg (1776–1827), filosof. Fahlbeck 1934, s. 306–308; Fahlbeck 1936, s. 107; Runeby 1966, s. 292–293; G. Heckscher 1939, s. 138, 242–257; Holmberg 1934, s. 63–72.

⁸³ Exempelvis Liedman 1991, s. 13; Liedman 1995, s. 35, som räknar med att ordet konservativ var i bruk redan på 1810-talet. Se även Tingsten 1939, s. 11.

⁸⁴ Tingsten 1939, s. 11–12; Wittenberg 1940, s. 232–253; Tingsten 1940, s. 259–264; Wittenberg 1941, Tingsten 1941, s. 107–112.

⁸⁵ Lars Johan Hierta (1801–1872), jurist, publicist och affärsman.

Sverige i ett politiskt sammanhang”.⁸⁶ Olsson identifierade betydelser av ”aristokratisk” eller ”regeringsanhängare” och, med växande bruk under 1840-talet, den sedermera vedertagna lexikala förklaringen av *stillastående i motsättning till framsteget*.⁸⁷ En av Olssons poänger var att ”konservativ” till en början var nedsättande.⁸⁸

Slutsatsen om att begreppet konservativ inledningsvis hade en nedsättande karaktär återkommer i idéhistorikern Patrik Lundells studie av framväxten av en modern press under åren 1750–1850. På jakt efter tidningarnas självuppfattning konstaterar han att de som kallades för konservativa av andra till en början själva värjde sig för stämpeln.⁸⁹ Först från år 1840 finner Lundell exempel på en konservativ tidning (den här redan omnämnda *Svenska Biet*) som anammade beteckningen.⁹⁰

Dessa iakttagelser av svenskt språkbruk har motsvarigheter i tysk begreppshistoria. I standardverket *Geschichtliche Grundbegriffe* härleder Rudolph Vierhaus begreppet tyska genomslag till efter år 1830 genom påverkan från såväl Frankrike som Storbritannien, men inte som självbenämning.⁹¹ I Tyskland blev ”konservativ” ett sätt att beskriva den egna övertygelsen först på 1840-talet och det antogs då med tvekan och reservationer.⁹²

Det finns därmed alltså en differens mellan historierna om genomslaget för ordet konservatism och den om ideologins historia. Precis som i fråga om motsvarande problem med liberalism saknas det inte tvärsäkra polemiska yttranden om att ”ingen seriös historiker längre skulle upprepa plattityden att Burke var den moderna konservatismens fader” [min översättning].⁹³ Sådana perspektiv innehåller en anklagelse om att den politiska historiskrivningen har varit uppbyggd av förvrängningar. Genom att undersöka differensen bidrar den här avhandlingen till att skapa möjligheter till högre grader av stringens i en diskussion där sådant som man länge tagit för givet om den politiska historien står inför ett möjligt sammanbrott.

⁸⁶ B. Olsson 1954, s. 108. Jämför ”Konservativ”, SAOB.

⁸⁷ B. Olsson 1954, s. 108–114.

⁸⁸ B. Olsson 1954, s. 112–116. Bror Olsson betraktar begreppet som motbegrepp till liberal men hans äldsta belägg på detta är från år 1848.

⁸⁹ Lundell 2002, s. 133–134, 180, 245–270. Se även Elof Hellquists och Bror Olssons reflektioner, utifrån ett enstaka exempel, om att begreppet inte förefaller ha varit vedertaget år 1844. Hellquist 1939, s. 494; B. Olsson 1954, s. 111.

⁹⁰ Lundell 2002, s. 202, 250.

⁹¹ Vierhaus 1982a, s. 536–541.

⁹² Vierhaus 1982a, s. 541, 546–555.

⁹³ I original: ”No serious historian today would repeat the commonplace that Burke was the father of modern conservatism.” Bromwich 2014, s. 19.

Hur förhåller sig rojalism och patriotism till varandra?

I fråga om konflikterna mellan de olika berättelserna om skiftet mellan 1700- och 1800-tal återstår ytterligare en differens. Liksom den senare historieskrivningens språkbruk om liberala och konservativa kan ha varit frånvarande i det förgångna som den beskriver, så kan de begreppspar som då faktiskt användes förefalla främmande i det senare perspektivet. Problemet fångas i en vanlig lekmanfråga när jag berättar om min forskning: Är inte rojalister och patrioter samma sak? Som framgår av citatet från *Medborgaren* 1789 var de, i det fallet, varandras motsatser. Denna differens mellan en senare tids begrepp och det förflutnas återfinns i den omfattande forskningen om 1700-talets patriotism.

Så länge fokus ligger på frågor om ord och definitioner råder dock en påfallande enighet. Forskningen framhåller samstämmigt att ett särskilt patriotiskt språkbruk och begreppsformen patriotism slog igenom i Europa under mitten och den senare delen av 1700-talet.⁹⁴ Patriotism definierades då liksom nu, om än i varierande termer, som kärlek och lojalitet till fäderneslandet och dess människor.⁹⁵ Rojalism var på ett liknande och varaktigt sätt förknippat med stöd till kungens politik eller monarkin.⁹⁶ Dessa klara meningar hindrar inte att begreppen kunde användas till olika saker.

Ett forskningsintresse har riktat sig mot patriotism som ledord för ekonomisk samhällsomvandling eftersträvad av så kallade patriotiska sällskap.⁹⁷ Här kan patriotisk ofta översättas till ekonomisk eller allmännyttig, med egennyttig som motsats.⁹⁸ Denna forskning berör emellertid knappast alla patriotbegreppets funktion som antagonistiskt politiskt begrepp.

Motsättningen mellan patrioter och rojalister i västerländsk politik är väl utredd av språkligt orienterad forskning. Begreppsparet har blivit ihopkopplat med ett språkbruk under tidigmodern tid som ställde fädernesland i motsättning till kung eller hov.⁹⁹ Bland andra statsvetaren Mary G. Dietz har

⁹⁴ Ihalainen 2003, s. 43–44, 47–52; Ihalainen 2005, s. 428–429, 454; Shennan 1991, s. 689–710; Marjanen 2013, s. 28–29, 118–119, 186–187; Wolff 2008, s. 15–19, 70; Wolff 2011, s. 129; D. A. Bell 2001, s. 11–12; Marjanen 2016, s. 33–34, 37–38; Skornicki 2009, s. 685. Se även Kurunmäki & Marjanen 2018b, s. 263, 277–278; Elovson 1926b, s. 31.

⁹⁵ Jones & Vernon 2018, s. 3, "Patriot", SAOB; "Patriotism", OED; "Patriot", OED; Mattsson 2010, s. 189. Till patriot räknas också betydelseerna "landsman" och "beskyddare".

⁹⁶ "Rojalism", SAOB; "Royalism", OED; Mattsson 2010, s. 189.

⁹⁷ Marjanen 2013, s. 17, 63–64, 195–196; Marjanen 2016, s. 33–34, 37–40; Stapelbroek & Marjanen red. 2012, Högberg 1961, s. 9–10; Adolfsson 2000, s. 98–101.

⁹⁸ Marjanen 2013, s. 28–29, 63–64; Adolfsson 2000, s. 98; J. Nordin 2000, s. 336–343; Högberg 1961, s. 10.

⁹⁹ Skornicki 2009, s. 684–685; Jourdan 2014, s. 38–39; D. A. Bell 2001, s. 10, 60–61; Viroli 1995, s. 51–57; Pocock 1975, s. 361–422; Koselleck 2006, s. 220–222.

visat hur patriot från sin betydelse av *landsman* blev ett starkt politiskt laddat begrepp i motsättning till rojalist i England under 1600-talets senare del.¹⁰⁰ Patrioter beskrev en opposition som tog strid för sitt land och dess lagar mot kungen och hovet. Under 1700-talet användes det av både regeringsanhängare och opposition i såväl Frankrike som Storbritannien. Från slutet av 1700-talet började begreppet patriot brukas för radikala och militanta politiska syften, inte minst före och under de nordamerikanska och franska revolutionerna. Patrioter kunde då uppträda i motsättning till kungar i generell bemärkelse och inte bara gentemot en viss furste.¹⁰¹

I forskning om svensk politisk historia har begreppen rojalister och patrioter använts som kategorier för politiska konflikter mellan kungamakt och riksdagsmakt från år 1713 och framåt.¹⁰² För gustaviansk tid, då sådana strider är starkt framträdande, är begreppsparet mycket vanligt, men för tiden efter år 1800 förekommer det så gott som aldrig i forskningen.¹⁰³ Denna politiskt inriktade forskning har dock inte uttryckligen behandlat frågor om det samtida språkbruket.

Den senaste generationens idé- och kulturhistoriska forskning om svensk 1700-talspatriotism har visserligen intresserat sig för språk, men med vissa regionala särdrag. Flera forskare har pekat på den republikanska tradition från antikens Rom och Grekland som speglas i 1700-talets språkbruk om medborgerlighet, fädernesland, patriotism och det allmänna bästa.¹⁰⁴ Det finns dock ett par avvikelser i förhållande till den internationella forskningen om samma sak. För det första betonar det svenska perspektivet äldre traditioner av latinskt elitspråk och religiös fäderneslandsdiskurs. Detta går att kontrastera med en internationellt tongivande praktik som uppehållit sig vid hur en patriotism färgad av antika ideal förmedlats via den italienska och engelska republikanska idéutvecklingen.¹⁰⁵ För det andra ägnas den antagonistiska och antiroyalistiska betydelsen av patriot – som spelar en

¹⁰⁰ Dietz 1989, s. 183–186; Skinner 1989a, s. 16; Viroli 1995, s. 56–62; Cunningham 1981, s. 12; Skornicki 2009, s. 685.

¹⁰¹ Dietz 1989, s. 186–187; Jourdan 2014, s. 43–45; Shennan 1991, s. 693–710; D. A. Bell 2001, s. 56–77; Schama 1989, s. xv, 858–861; Koselleck 2006, s. 224.

¹⁰² Fryxell 1857, s. 169–171; I. Carlsson 1966, s. 100, 406; Mattsson 2010 s. 189, 394; Westerlund 1951, s. 63; G. Olsson 1963, s. 82–119; 175–189; I. Carlsson 1965, s. 14–19.

¹⁰³ Jämför exempelvis språkbruket i Landberg 1932 och Fahlbeck 1934.

¹⁰⁴ Wolff 2007a, s. 358–375; Wolff 2008, s. 15–19, 49–58, 72–76, 85–95, 109–125; Wolff 2011, s. 121–132; Wolff 2007b, s. 47–52, 61–62; Ihalainen 2005, s. 426–447, 480–492; Lindberg 2006, s. 217–218; Shennan 1991, s. 697; Lindberg 2014, s. 34–36. Se även Lindberg 2022, s. 181–182.

¹⁰⁵ Viroli 1995, s. 18–40; Cunningham 1981, s. 9–10. Se även den inflytelserika Pocock 1975.

Charlotta Wolff likställer 1700-talets svenska aristokratiska statsideal med klassisk republikanism av engelskt och franskt snitt, men har tidvis tenderat att föra "patriotism" till en annan diskurs med en mer utbredd acceptans. Wolff 2008, s. 49–58, 70, 122–123. Jämför Wolff 2011, s. 121, 129–132.

framträdande roll i forskningen om det republikanska temat i andra länder – förhållandevis liten uppmärksamhet när det handlar om svenska eller nordiska förhållanden. Historikern Pasi Ihalainen betonar tvärtom betydelsen av den klassiska patriotismens språk i framväxten av nordisk samförståndsanda¹⁰⁶ och hos idéhistorikern Jakob Christensson sammanfaller antikerande patriotism och gustaviansk rojalism.¹⁰⁷ Även om senare forskning sällan problematiserat 1700-talets patriotism som polariserande begrepp så har den uppehållit sig vid begreppsstrider, där skribenter skilde mellan ”falske och förklädde patrioter” och de rättsinniga patrioterna.¹⁰⁸ Patriot och patriotism var ”nedslitna honnörsord som brukades i alla läger. Innebördens av dem får bestämmas från fall till fall”, skriver idéhistorikern Bo Lindberg.¹⁰⁹ Denna karaktär av antikt och republikanskt färgat, allmänt och vedertaget modeord, har i svensk politisk historiografi fått förklara patriot som partibegrepp.¹¹⁰ Originella förklaringar som härleder partibegreppet till det sena 1700-talets filosofiska kosmopolitism¹¹¹ eller materialismen hos den framväxande borgarklassen har även förekommit.¹¹²

Ett annat tema i såväl svensk som internationell historisk forskning gäller utvecklingen från 1700-talets medborgerliga patriotism till 1800-talets nationalism.¹¹³ Detta tema ligger till stor del vid sidan av avhandlingens vägledande ambition om att studera förståelse för politiska motsättningar. Väsentlig är emellertid en diskussion om när denna utveckling egentligen kan sägas ha börjat. Bland andra historikern Hugh Cunningham har menat att patriot förknippades med socialt radikala, antistatliga och internationalistiska politiska riktningar i Storbritannien åtminstone fram till mitten av 1800-talet.¹¹⁴ En annan uppfattning finns hos historikern Linda Colley som

¹⁰⁶ Ihalainen 2005, s. 446–447, 489.

¹⁰⁷ Christensson 1996, s. 126–139. För ytterligare exempel på associationer mellan ideologisk patriotism och rojalism under Gustav III:s regeringstid, se Frängsmyr 2000, s. 391–393; Berg 2011, s. 54–58, 69–74, 194; Wolff 2008, s. 70, 117. Krusius-Ahrenberg gör skillnad på ”monarkpatriotism” och ”medborgarpatriotism”. Krusius-Ahrenberg 1947 s. 39–40, 99–100.

¹⁰⁸ Lindberg 2006, s. 118–119; Bodensten 2016, s. 302–303. Även J. Nordin 2000, s. 336–337.

¹⁰⁹ Lindberg 2006, s. 121.

¹¹⁰ Landberg 1932, s. 177; Lönnroth 1986, s. 57.

¹¹¹ Krusius-Ahrenberg 1947, s. 40.

¹¹² Strindberg 1978, s. 96, 99.

¹¹³ Marjanen 2013, s. 28–29, 118–120, 146, 182–183, 188, 223–232, 266–267; Jourdan 2014, s. 48–50; Ihalainen 2003, s. 37–58; Jones & Vernon 2018, s. 53–54; M. Edgren 2001, s. 9–16, 41–48, 126–171; Feldbæk 1994, s. 140–141; Östlund 2007, s. 20–26, 206–207; Dann 1988, s. 4–11; Eisenberg 2005, s. 63–82; Oechslein 1960, s. 14–17; Petterson 1992, s. 139–147; Stengrundet 2021, s. 105–127; Lindberg 2002, s. 7, 10–12; Reitsma 1988, s. 172–175; Feldbæk 1988, s. 87–96; Hallberg 2003, s. 278; Hall 1998, s. 97–100, 110–111, 255. Hall fokuserar på begreppet Sverige.

¹¹⁴ Dietz 1989, s. 187–192; Viroli 1995, s. 95–106, 140–144; Cunningham 1981, s. 12–20; Dinwiddy 1988, s. 55–68.

menar att den patriotiska retoriken ändrade karaktär redan i samband med revolutions- och Napoleonkrigen.¹¹⁵ Denna förändring har karaktäriserats av att politiskt radikala krav hamnade i bakgrunden för nationell symbolism, exempelvis kejsar Napoleons¹¹⁶ retorik om Frankrike som "den stora nationen",¹¹⁷ folkliga firanden av den brittiske kungens födelsedag samt de spanska och tyska upproren mot det franska styret.¹¹⁸ Frågan om patriotismens kontinuitet har många bottenar, men i detta sammanhang är det just föreningen av patriotism och rojalism som uppträder i denna nya nationalism som är av intresse. Frågan om patriotismen ska betraktas som överhetens eller oppositionens politiska vapen är som synes en återkommande differens i synen på begreppet patriot.

Sammanfattningsvis kan frågor som gäller samma perioder i samma länder ge olika svar på frågan om patrioterna och rojalisterna sammanfaller eller är varandras motsatser. Denna differens speglar visserligen perspektiv och föreställning, men är förvirrande för den som vill tillägna sig gustaviansk politisk historia. En undersökning av det samtida antagonistiska begreppsbruket om patrioter och rojalister kan klargöra problematiken. Detta har saknats i språkligt orienterad forskning om gustaviansk politik, och är därför ett av avhandlingens bidrag.

Avhandlingens bidrag till forskningen

Det finns behov av större förståelse för det förgångnas språkbruk för politiska motsättningar. I den föregående genomgången berörs forskning som använt sig av undersökningens begrepp som analytiska kategorier och sådana som snarare sökt kartlägga det historiska språkbruket. Detta speglar den existerande forskningen, som ofta blandar det ena och det andra inom en och samma undersökning. Ett anspråk på att skriva begreppshistoria kan ibland föregå en analys med överhistoriska kategorier där "fullt utvecklade" begrepp står i centrum medan de historiskt synkrona begreppen betraktas som omogna.¹¹⁹ Omvänt kan en forskare som föresatt sig att använda egna kategorier – även den som utgår ifrån universella frågor om hur liberal eller konservativ speglas i hjärnans neurala strukturer – göra kvalificerade påstå-

¹¹⁵ Colley 1984, s. 94–129. Se även Jourdan 2014, s. 46–50.

¹¹⁶ Napoleon Bonaparte (1769–1821), fransk konsul 1799–1804, kejsare 1804–1814 och 1815.

¹¹⁷ Jourdan 2014, s. 46–48.

¹¹⁸ Colley 1984, s. 94–129; Lindberg 2022, s. 182.

¹¹⁹ Exempel Liedman 1995, s. 33–48; Kyle 1990, s. 315–350; Broers 1996, s. 35–51.

enden om historiskt begreppsliga förhållanden.¹²⁰ Denna avhandling kan, genom att översätta partibegreppen och förklara deras funktioner i politisk handling, begripliggöra social och politisk antagonism under revolutions-epoken. Sådana översättningar kan även vara till hjälp för framtida forskning som inte är utpräglat språkligt orienterad.

I den tid jag skriver finns digitala resurser som få av de tidigare forskarna i ämnena haft tillgång till. Deras bevisning har ofta bestått av enstaka anekdotiska exempel, där ett fåtal framstående tänkare och tidningsmän intar en dominerande plats i idé- och begreppsutvecklingen. I synnerhet frågor om när ett begrepp i en viss betydelse eller användning har uppstått eller blivit vanligt kan numera testas med nya metoder. Med hjälp av ett omfattande digitaliserat material, digitala sökningar och systematiseringar kan denna undersökning både vidga underlaget till fler röster ur det förgångna och bygga en säkrare grund för kunskap.

Även om differenser i uppfattningarna om det förflutnas politiska tendenser hotar den etablerade politiska historien med ett slags sammanbrott är detta varken något grundantagande eller en sak i vilken jag avser att sätta mig till doms. Jag kan däremot bidra till bevisläget. Frågor om vad differenserna beror på, i vilken mån de kan vara problematiska och hur man i så fall kan komma till rätta med problemen är närvarande i undersökningen genom återkopplingar till tidigare forskning. I avhandlingens avslutning för jag en extensiv diskussion om sådana problem.

Teoretiska och metodologiska perspektiv

Mina formuleringar av syfte och forskningsfrågor ställer "begrepp", "begreppspar", "politisk handling" och "motsättning" samt "språkets och handlingens växelverkan" i fokus för undersökningen. De teoretiska utgångspunkter som tjänar som grund till att undersöka dessa företeelser är framför allt hämtade eller inspirerade av historikern Reinhart Kosellecks begreppshistoria och idéhistorikern Quentin Skinners kontextualism. Detta inkluderar flera teoretiska synteser av dessa som gjorts i senare begreppshistorisk forskning.¹²¹ Jag inleder med att förklara hur jag förhåller mig till "begrepp" som analytisk kategori. Efterföljande delar behandlar det kontextuella perspektivet, det begreppshistoriska perspektivet, begreppsliga

¹²⁰ Exempel: Lakoff 2009.

¹²¹ Freedén 2017, s. 118–138; Ifversen 2021, s. 1–10; Olsen 2014, s. 194–195; Richter 1990, s. 38–70.

orsakssamband, diakrona teorier och synkrona översättningar samt slutligen val av begrepp och kategorier.

Begrepp som analytisk kategori

Med begrepp menar jag "flera skikt av betydelse som konstituerar sig språkligt". Definitionen är en tolkning av Kosellecks begreppshistoriska begrepp (*Begriff*).¹²² Jag börjar med att reda ut den lingvistiska aspekten av definitionen: "betydelse som konstituerar sig språkligt", för att därefter peka på den aspekt som måhända är ännu mer förknippad med Kosellecks begreppshistoria: "flera skikt av betydelse".

Begrepp som representation

I ett lingvistiskt perspektiv behöver inte ett begrepp nödvändigtvis motsvaras av ett visst enstaka ord, även om det ofta gör det. "Jag älskar mitt land", säger den unga flickan innan 'patriotism' tagit plats i hennes vokabulär [min översättning], som idéhistorikern James Farr exemplifierat saken.¹²³ Perspektivet kan förklaras med hjälp av den så kallade semiotiska triangeln som består av begrepp, symbol och referent. Symbolen är själva ordet eller kombinationen av ord ("älskar mitt land"/"patriotism"). Begreppet är den idé som symbolerna förmedlar. Referenten består av de känslor, handlingar eller tankegångar som avses med begreppet. "Betydelse som konstituerar sig språkligt" är den del av min definition som fokuserar på distinktionen i fråga om det representativa förhållandet mellan begrepp och symbol.¹²⁴ Distinktionen är lätt att förstå i teorin men notoriskt svår att upprätthålla i praktiken både för författare och läsare, eftersom det ena måste beskrivas i gemenskap med det andra. Forskningsorienteringen visar emellertid att åtskillnaden är nödvändig att ta i beaktande och diskutera. De uppmärksammade differenserna – där det exempelvis är möjligt att tänka sig ett begrepp före ordet – bygger på just denna möjlighet.

¹²² Möjligen vore det korrektere att skriva att min definition är ett sätt att försöka precisera Kosellecks något otydliga definition av "begrepp". Koselleck 2016, s. 45–46; Kurunmäki & Marjanen 2018a, s. 181; Skinner 1989a, s. 7–8; Farr 1989, s. 26–27; Ifversen 2011, s. 65–70, 73–76; Olsen 2014, s. 178–182.

¹²³ I original: "I love my country", says the young girl before 'patriotism' enters her vocabulary". Farr 1989, s. 27.

¹²⁴ Ifversen 2011, s. 67–73.

Begrepp som referens

Kosellecks begreppsdefinitioner är speciella genom att de dessutom riktar fokus på begreppets förhållande till den tredje delen av den semiotiska triangeln: referenten.¹²⁵ Medan ord (*Wort*) i Kosellecks schema har enkla betydelser som refererar till likartade saker, så är begrepp (*Begriff*) svåra att definiera och föränderliga över tid. Detta kan verka förvirrande. Förutom att skillnaden mellan ord och begrepp här görs utifrån andra aspekter, så speglar det ett annat förhållningssätt som är relativt och pragmatiskt snarare än absolut och teoretiskt. Det är den praktiska omöjligheten att göra klara referentiella distinktioner som definierar begreppet till skillnad från ordet.

Jag benämner denna referentiella komplexitet "obundenhet".¹²⁶ Obundenhet inkluderar ett begrepps mångtydighet, obestämdhet och vaghet. Med mångtydigt menas att ett begrepp samtidigt kan referera till olika saker, exempelvis att patriotism kan syfta på nationaldagsfirande men också på invandrarfientlighet. Obestämdhet är förhållandet att begreppets betydelse varierar med sammanhang: beroende på om det används för norska eller svenska förhållanden kan patriotism framkalla associationer till *syttende mai* eller Sverigedemokraterna. Vaghet har många aspekter och inte minst den att gränserna mellan begrepp kan vara oklara, exempelvis bristen på skarp avgränsning mellan patriotism och nationalism.¹²⁷ Dessa underkategorier hjälper till att sortera obundenhet i olika typer. När jag mindre kvalificerat skriver om delar av denna obundenhet använder jag "begreppsskikt". En konsekvens av detta perspektiv är att jag snarare än att försöka göra skillnad på olika patriotbegrepp är benägen att skriva om ett patriotbegrepp i singularis men som består av olika skikt. Den praktiska fördelen med Kosellecks definition av begrepp är just att den medger hantering av de politiska begreppens obundenhet, det vill säga deras referentiella komplexitet.

Av denna genomgång framgår förhoppningsvis svårigheterna med att i praktiken upprätthålla distinktionen mellan begrepp och ord. Jag älskar mitt

¹²⁵ Ifversen 2011, s. 67–73; Koselleck, 2016, s. 45; Lakoff 2009, s. 178–180; Olsen 2014, s. 178–182.

¹²⁶ Freedens 2017, s. 121–122. Obundenhet är min översättning av *inconclusiveness*, men jag misstänker att min användning av detta begrepp skiljer sig från Freedens. Medan Freedens, vid sidan av *ambiguity*, *indeterminacy* och *vagueness*, använder *inconclusiveness* som en fjärde men avvikande kategori som refererar till omöjligheten av att en gång för alla binda begrepp vid ett visst innehåll, så använder jag obundenhet som en samlingskategori för de tre övriga, och låter obestämdhet (*indeterminacy*) gälla för skilda kontexter i tid såväl som rum.

¹²⁷ Vaghet finns även inom begreppsskikt som ingår i ett och samma begrepp. Även om gränsen mellan begreppsskikten nationaldagsfirande och invandrarfientlighet inom begreppet patriotism kan vara skarp i fråga om datum (jämför 6 juni med 30 november) så är den oskarp i andra avseenden.

land utgör bara ett begreppsskikt i det obundna begreppet patriotism. Andra svåra distinktioner är den mellan olika begrepp i förhållande till ordformer. En som städar är inte nödvändigtvis en städare.¹²⁸ Kopplingen mellan patriot och patriotism går inte heller att ta för given.¹²⁹ Det faktum att begreppen är obundna och skilda från sina symboler leder emellertid inte per automatik till något särskilt fokus på det ena eller det andra i denna avhandling. Definitionen "flera skikt av betydelse som konstituerar sig språkligt" är avsedd att beskriva komplexiteten, men för att avgöra vad som är analytiskt relevant för undersökningen måste andra perspektiv till.

Det kontextuella perspektivet

Den idéhistoriska skola som i första hand är förknippad med Quentin Skinner brukar kallas den kontextuella.¹³⁰ Här lyfter jag fram de teoretiska perspektiv som mera specifikt är hämtade därifrån.

Det grundläggande antagandet är att tolkning av text behöver bygga på förståelse av kontext. Talare och författare agerade i förhållande till sina samtida. De frågor de berörde var i regel underförstådda hos publiken och är därför inte tydligt uttalade i texterna. Tolkningar som sätter texterna i förhållande till texter av tidigare och senare datum riskerar därför att hamna i anakronistiska fallgropar.¹³¹ En tumregel i kontextuell teori är att undvika att pådyvla historiska aktörer åsikter som de själva aldrig skulle ha kunnat godta.¹³² Detta ska inte förstås som att aktörerna måste förutsättas ha varit medvetna om vad de sa och gjorde, utan att deras språkhandling behöver sättas i deras kontext och ingen annans. Ett annat sätt att formulera detta är hämtat från historiefilosofen Robin George Collingwoods fråge-och-svars-teori: all logisk analys av påståenden behöver beakta såväl själva påståendet som den fråga påståendet skulle besvara.¹³³ Att förstå kontexten handlar om att identifiera sådana frågor.

¹²⁸ Leech 1974, s. 35–38.

¹²⁹ Ett exempel är att "patriot" historiskt även har betytt "landsman". Ett annat är att ismbegrepp tenderar att reducera ytterst komplicerade förhållanden för att möjliggöra enkla påståenden om världen. "Patriot", SAOB; Spira 2018, s. 283–285.

¹³⁰ Se även Pocock 2009, s. 123–141; Alexander 2016, s. 360–377; Richter 1990, s. 47–49.

¹³¹ Skinner 2002, s. 57–89; Alexander 2016, s. 360–377; Richter 1990, s. 47–49.; Collingwood 1978, s. 39; Kurunmäki & Marjanen 2018a, s. 186.

¹³² Skinner 2002, s. 58–59, 77.

¹³³ Skinner 2002, s. 83–89, 115–116, Collingwood 1978, s. 29–43.

I ett sådant kontextuellt perspektiv ska man förstå kategorin "begreppspar". När två begrepp används som svar på underförstådda frågor om hur de politiska motsättningarna såg ut kallar jag detta "begreppspar".

Kontext är i enlighet med Skinner någonting på samma gång mer specifikt och mer allmänt än "sammanhang", den svenska normalbetydelsen av ordet. Kontexten är mer allmän eftersom den inte på förhand går att begränsa till någon viss typ av kunskap. Skinner betonar visserligen vikten av bekantskapen med de vedertagna språkbruk (*conventions*) som samspelar med författarens intentioner.¹³⁴ Men kontext inbegriper även intertextualitet och ekonomiska, sociala, politiska eller akademiska kontexter, då även sådana är nödvändiga för att förklara språkhandling.¹³⁵ Den specifika aspekten av kontexten är att den förklarar språkhandlingen. Kontext är alltså något annat än en orientering för att placera texten i tiden, rummet och i förhållande till kända abstrakta föreställningar. Mina inledande uppgifter om texten i *Medborgaren* – att den publicerades 1789 medan Sverige var i krig och revolutionen tog sin början i Frankrike – var inte så mycket en presentation av kontext som en orientering. Exempel på kontext är uppgiften att *rojalister och patrioter* var vedertagna kategorier för de två motsatta grupperingarna i tidens politik. Detta förklarar texthandlingen att författaren använde dessa ytterligheter för att positionera sitt budskap i förhållande till dem. En annan kontext är uppgiften att det förakt mot partianda och överdrifter som författaren förmedlade var ett stående inslag i båda dessa partiers retorik. Därmed förstår man att författaren med sitt påstående anslöt till vedertaget språkbruk och inte, åtminstone enbart för den skull, uttryckte en personlig övertygelse. Att det däremot var unikt att öppet behandla den allmänt förkastade partimotsättningen mellan rojalister och patrioter i tryckt offentlighet är ytterligare kontext, eftersom det förklarar en tredje språkhandling, nämligen att författaren ägnade sig åt provokation. Så kan man fortsätta. Även om sökandet efter sådana kontexter är gränslöst så är det bara vissa kontexter som passar till tolkningsproblemet.

¹³⁴ Dessa vedertagna språkbruk betecknas av Skinner med delvis överlappande termer: "lingvistisk kontext" (*linguistic context*), "språk" (*language*), "vokabulär" (*vocabulary*), "diskurs" (*discourse*), "föreställningar" (*conceptions*), "idéer" (*ideas*), "ideologi" (*ideology*) och "moraliska principer" (*moral principles*). Skinner 2002, s. 81, 84–87, 114–122, 145–157; Jordheim 2003, s. 241–243.

¹³⁵ Skinner 2002, s. 61, 81–83; P. Burke 2002, s. 170–171. Se även s. 42f. i denna avhandling.

Det begreppshistoriska perspektivet

Redan på avhandlingens första sida förekommer outtalade antaganden som är vanliga i begreppshistorisk forskning, exempelvis om skillnaden mellan forskarens kategorier och de historiska begreppen. Sådana antaganden går dock inte att ta för givna utan skiljer sig från forskare till forskare.¹³⁶ Här preciserar jag ett par av dessa antaganden. Det första handlar om olika språks förhållanden till varandra, det andra om den språkliga historiens förhållande till den icke-språkliga historien.

Begreppshistoria är ett översättningsarbete. I detta översättningsarbete är tre språk inblandade. De två första motsvaras av distinktionen mellan "historieskrivningens kategorier" och "historiska begrepp", det vill säga det vetenskapligt analytiska språket och det studerade förflutnas språk.¹³⁷ Det tredje språket består av historikerns egna vardagsbegrepp. Begreppshistorikern arbetar med alla dessa tre språk samtidigt, och översätter mellan dem.¹³⁸

Ett annat grundläggande antagande handlar om det sömlösa förhållandet mellan å ena sidan den språkliga historien och å andra sidan den politiska och sociala. Författare och talare anpassar å ena sidan språket för att det ska passa deras planer, men även planerna så att de ska passa det tillgängliga normerande språket.¹³⁹ Begreppens historia bör därför inte ses i renodlade perspektiv, vare sig som en passiv reflektion av faktorer skilda från begreppen, eller som godtyckliga resultat av maktutövning skild från normerande principer.¹⁴⁰ Begreppen är verktyg och användbara på motstridiga sätt. De är obundna och därför i ständiga förändringar, främst i relation till varandra, men även i lexikal betydelse. En begreppsförändrings påverkan på politiken kan liknas vid en flyttad vippunkt på en bräda, som ändrar förutsättningarna för jämvikt.¹⁴¹ Ett exempel är uppkomsten av begreppet stat i de italienska stadsstaterna under renässansen, vilket möjliggjorde en diskussion om den opersonliga statens rättigheter och makt i förhållande till regenter och undersåtar.¹⁴² Ett annat mer handfast exempel kan hämtas från lingvisten George Lakoff, som menar att den amerikanske

¹³⁶ Stenius 2007, s. 1–5.

¹³⁷ Se s. 1. Koselleck 2004, s. 165–166.

¹³⁸ Stenius 2007, s. 5.

¹³⁹ Skinner 1989a s. 22; Palonen 2003, s. 80; Pocock 2009, s. 5–18, 33–50.

¹⁴⁰ Ball, Farr & Hanson 1989, s. 2–3, Skinner 1989, s. 20–22; Palonen 2003, s. 81–88; Koselleck 1996, s. 61; Palonen 1995, s. 15–18.

¹⁴¹ Palonen 2003, s. 130, 143–144; Koselleck 1996, s. 65.

¹⁴² Palonen 2003, s. 81–88; Skinner 1989b, s. 90–126

presidenten George W. Bush¹⁴³ genom begreppsinnovationen *kriget mot terrorn* efter attackerna den 11 september 2001 i själva verket förflyttade referensramarna så att en situation som ditintills inte självklart uppfattades som ett krig kom att materialisera sig i form av ett krig.¹⁴⁴ Grundämnena i det periodiska systemet påverkas inte av hur kemisterna benämner deras reaktioner men människor påverkas av hur deras politiska ledare benämner sina reaktioner.¹⁴⁵ För den skull är begreppen ingen mental tvångströja. Påverkan är ömsesidig.¹⁴⁶

Begreppsliga orsakssamband

Mekanismerna i detta växelspel mellan begrepp och politik är centrala för avhandlingens syfte att förklara hur politisk handling formade och formades av begreppen för partimotsättningar. En svårighet är att forskare tenderar att tala om olika saker när de behandlar sådana samband.¹⁴⁷ För att precisera denna avhandlings perspektiv på frågan kommer jag att knyta an till en text av Collingwood: "On the So-Called Idea of Causation".¹⁴⁸

Collingwood gjorde skillnad mellan tre olika typer av orsak och verkan. Det första orsakssambandet, som jag här kommer att kalla det humanistiska, handlar om människor och deras motiv för handling. Ett exempel är en person som säljer sitt aktieinnehav i ett bolag efter att ha hört ett illavarslande rykte om dess affärsläge. Andra typer av orsakssamband handlar om människors makt över naturförhållanden (rökning orsakar cancer) och om rena naturlagar (en boll ändrar fart och riktning när den kolliderar med en annan boll).

Begreppshistoriska orsakssamband bör enligt min mening betraktas som humanistiska. Det gäller om en statsledare genom att förklara krig mot "terrorism" skapar utrymme för krigshandlingar likaväl som när människors förhållningssätt till "staten" ändras på grund av att begreppet förändrar betydelse. Utanför människors hjärnor finns inga begrepp.¹⁴⁹ Jag ansluter mig därför till Skinners "övertygelse om att det inte kan finnas någon begreppshistoria som sådan, endast historier om begreppsbruk" [min

¹⁴³ George W. Bush (1946–) President i USA 2001–2009.

¹⁴⁴ Lakoff 2009, s. 126. För ytterligare exempel på språk som begränsande och möjliggörande faktorer i historisk utveckling, se Koselleck 2018, s. 141–150.

¹⁴⁵ Farr 1982, s. 688–708; Ifversen 2011, s. 65–67.

¹⁴⁶ Leech 1974, s. 29–30.

¹⁴⁷ Ifversen 2021, s. 1–11.

¹⁴⁸ Collingwood 2014, s. 1697–1707.

¹⁴⁹ "No brains, no concepts.", skriver Lakoff 2009, s. 177–179.

översättning].¹⁵⁰ I vetenskaplig diskussion, framhåller Collingwood, tenderar dock egenskaperna hos de olika orsakssambanden att blandas samman.¹⁵¹ Begrepp kan genom en sådan sammanblandning komma att framstå på ett vilseledande sätt som naturförhållanden; endera genom att användningen av ett ord i en viss form uppfattas som ett direkt uttryck för en underliggande icke-språklig verklighet, eller omvänt som en faktor med vilken materiella förhållanden är möjliga att manipulera på ett förutsägbart sätt.¹⁵² Därför kan det vara viktigt att framhålla vad det humanistiska orsakssambandet är och vad det inte är.

För det första utgörs humanistiska orsakssamband alltid av enskilda relationer, till skillnad från de övriga typerna av orsakssamband.¹⁵³ Termodynamikens första huvudsats, en naturlag, gäller villkorslöst. Att rökning orsakar cancer är ett påstående som gäller generellt under därtill nödvändiga villkor. Men den som anger ett humanistiskt orsakssamband genom att påstå att en person säljer hela sitt aktieinnehav baserat på uppgifter om negativ orderingång gör inget generellt påstående. Alla personer med motsvarande aktieinnehav som hörde samma rykte under i övrigt identiska villkor skulle inte nödvändigtvis ha handlat exakt likadant. Omvänt kan man heller inte säga att påståendet betyder att endast den personen och ingen annan kunde ha handlat på just detta vis. Det humanistiska orsakssambandet säger ingenting om sannolikheterna för att en människa vilken som helst skulle göra det ena eller det andra. Att en president med en begreppsinnovation förklarar "krig" mot terrorism innebär varken att en annan president i samma situation nödvändigtvis skulle ha använt samma begrepp eller nödvändigtvis ett annat. Om man påstår att presidenten genom att förklara krig mot terrorismen skapade ett krig som inte fanns före begreppsinnovationen så utesluter det varken att en annan typ av retorik skulle kunna ha haft samma effekt eller att samma språk under identiska förutsättningar skulle ha kunnat få andra effekter.

För det andra består humanistiska orsaker, till skillnad från de övriga typerna, alltid av två simultana orsaker: verkansorsaken, som finns i det uppfattade existerande läget, och ändamålsorsaken, som pekar mot det

¹⁵⁰ I original: "belief that there can be no histories of concepts as such; there can only be histories of their uses". Skinner 1988, s. 283.

¹⁵¹ Collingwood 2014, s. 1697, 1705–1707.

¹⁵² Ball, Farr & Hanson 1989, s. 2–3. Jag förbigår här att ett liknande synsätt kan vara relevant utifrån exempelvis socialpsykologins laboratoriemetoder där forskningsfrågan kan vara av karaktären: Hur stor är den generella sannolikheten att människor handlar enligt X om de konfronteras med begreppet Y?

¹⁵³ Collingwood 2014, s. 1698–1705.

åsyftade framtida läget.¹⁵⁴ I påståendet "orsaken till att Johansson sålde sitt aktieinnehav var ett oroande rykte om företagets affärsläge" synliggörs verkansorsaken: ryktet. Men samtidigt finns det, underförstått, en ändamålsorsak: "Johansson sålde sitt aktieinnehav för att bevara värdet av sitt kapital."

Betraktade som verkan formas begrepp därför samtidigt av verkans- och ändamålsorsaker. För presidenten som förklarar krig mot terrorism kan det finnas en verkansorsak i form av destabiliserande politiska händelser och en ändamålsorsak i form av ambitionen att mobilisera för åtgärder som syftar till att återställa ordning och säkerhet.

Även som orsaker betraktade uppträder begreppen både som verkan och ändamål och ibland som båda samtidigt. Om begreppsinnovationen "kriget mot terrorn" driver fram ett faktiskt krig så utgör den en verkansorsak, eftersom uppfattningen av läget som ett krig gav företrädarna för staten motiv att acceptera och verkställa krigshandlingar. Ändamålsorsaken bör dock även här snarast förstås i linje med att återställa ordning och säkerhet. Att "kriget mot terrorn" så att säga realiserades genom handlingarna torde vara att anse som en avsiktlig konsekvens, men inte som det ytterst åsyftade läget. Positivt laddade politiska begrepp kan vara ändamålsorsaker. "Ordning" och "säkerhet" är nämnda i detta exempel. Ett annat är "fred". För att ett begrepp ska fungera som både verkans- och ändamålsorsak måste det vara mångtydigt och positivt laddat. Åskådningar är ofta sådana, inte minst politiska. De som går till en vallokal och röstar av "lojalitet med demokratin" refererar exempelvis samtidigt till demokrati som ett verkande existerande läge och som ett ändamålssyftande önskat läge.

Som framgår av dessa förhållandevis enkla exempel finns möjligheter till olika tolkningar. Motiven för en enda persons handlande kan vara nog så komplicerade; aggregerade processer, där olika människor har mer eller mindre skilda motiv, i än högre grad.¹⁵⁵

Ändå bygger förståelse för världens politiska förhållanden ständigt på förutsättandet av processer av orsak och verkan som involverar sammanlutningar av stora människomassor, i form av exempelvis nationer eller grupper av nationer. Historiker gör detsamma i fråga om aggregat av människor utdragna över många generationer. Hittills har jag endast försökt peka på den teoretiska stomme som preciserar vilka samband på mikronivå som bygger de processer på makronivå som skildras i avhandlingen.

¹⁵⁴ I original *efficient cause* och *final cause* eller *causa quod* och *causa ut*. Collingwood 2014, s. 1698.

¹⁵⁵ Watts 2011, s. 61–79.

Ytterligare ett exempel kan illustrera aggregerade makroprocesser och deras samband med mikronivån. Återkommande i avhandlingstexten tar jag ställning till frågor om hur politiska handlingar i andra länder kan ha orsakat eller inte orsakat förändringar av begrepps betydelse och därmed förknippade motsättningar i Sverige. När jag ser en sådan påverkan bygger det på observationer på mikronivå av hur källmaterialets språkbrukare begreppsliggjorde andra länders politiska förhållanden. Denna process går att göra extremt mycket mer komplicerad. Man skulle, på en makronivå, kunna föreställa sig ett förarbete av ett oräkneligt antal språkbrukare av olika nationalitet som använder och översätter begreppsliggöranden av de aktuella partimotsättningarna, i olika syften, på sina modersmål och andra språk, i brev, parlamentstal, tidningsrapporter etcetera – var och en med sina egna personliga bevekelsegrunder, och var och en själva på sitt sätt inblandade i en form av språklig politisk handling som tolkas av andra genom ännu en språklig politisk handling och så vidare. Vidare tänker man sig en oöverblickbar mängd språkbrukare av svensk nationalitet som, på sitt modersmål och andra språk, förmedlar, översätter, tolkar och bearbetar detta för sina landsmän – återigen i skilda syften och som ingripanden i politiska förhållanden. Om de influenser jag iakttar på mikronivå hos enskilda språkbrukare är hämtade från den ena eller andra kedjan av texthandlingar, skrivna på det ena eller andra språket, speglade den ena eller andra verkligheten, och mer eller mindre förvrängda längs vägen, är inte avgörande för analysen och i många fall ointressant för de frågor jag ställer mig. Det som är avgörande är att språkbrukarna i källmaterialet förhåller sig till vad som genom deras texthandlingar föreställs som andra länders politiska motsättningar och att detta leder till förändrade laddningar och förutsättningar för det som föreställs som svenska begrepp för partier. Kan jag inte se texthandlingar som gör sådana mönster trovärdiga så drar jag heller inga slutsatser om överföringar från ett land till ett annat. För forskaren som kartlägger spridningsprocesser i jakt på generella orsakssamband är det tvärtom länkarna i spridningen som är intressant.¹⁵⁶ Det bör inte hindra den som arbetar med humanistiska orsakssamband att i stället fokusera på språkbrukarnas bearbetning av föreställningar, till syvende og sist det som förklarar begreppsbrukets ursprung och dess konsekvenser.

Collingwoods idé erbjuder en väg ut ur flera andra dilemman, varav jag vill uppmärksamma ytterligare ett. En relevant kritik mot historievetenenskapen handlar om att den enbart ägnar sig åt efterhandsrationaliseringar.¹⁵⁷

¹⁵⁶ Paju m. fl. 2022, s. 192–211.

¹⁵⁷ Watts 2011 s. 25–28, 122–134; Koselleck 2018, s. 185–186, 190–191.

Men kritiken bygger på underförstådda antaganden om att orsakssamband måste vara generella. Så länge orsakssambanden däremot handlar om att tolka de mänskliga motiv och andra specifika faktorer som är inblandade i en viss handling hamnar kritiken vid sidan av målet. Därför finns det anledning att hålla isär det humanistiska orsakssambandet från andra.

I dessa ljus ska alltså avhandlingens syfte – att visa hur politisk handling formade och formades av begreppen – och den motsvarande forskningsfrågan om växelverkan förstås. När jag senare i denna avhandling påstår att begreppsparat patriot–rojalist formades av en viss typ av situation är det alltså en tolkning av de gemensamma motiv som fick vissa språkbrukare att använda begreppsparat för att strukturera politisk antagonism.

Diakrona teorier och synkron översättning

Avhandlingen fokuserar på en övergångsperiod i fråga om begrepp för politiska motsättningar. Trots det vill jag markera en viss distans till antaganden om att perioden i övergripande bemärkelse innebar en övergång mellan tidigmoderna och moderna samhällsförhållanden. Detta är viktigt att framhålla eftersom denna "revolutionernas tidsålder" är närmast oupplösligt förknippad med sådana teorier: de moderna ideologiernas framväxt, nationalismens tilltagande dominans över äldre gemenskapsformer och hierarkier, de sekulära associationernas överordning i förhållande till de religiösa, kapitalismens tidsålder efter den senfeodala, klassamhällets överflygling av ståndssamhället och – i synnerhet i fråga om begrepp – Reinharts Kosellecks antagande om en *Sattelzeit*, en övergångsperiod mellan tidigmodernt och modernt politiskt språkbruk under 1750–1850. Som jag påpekade i anslutning till forskningsgenomgången så finns det en poäng med att fokusera på översättningar av det synkrona språkbruket utan att bygga på antaganden om något stort skifte i samhällsform, inte minst eftersom sådana antaganden tenderar att stå i samband med beskrivningar vilka sedermera har kommit att bli ifrågasatta som anakronistiska konstruktioner av politiska strider mellan framsteg och reaktion. Min distans till teorierna om stora skiften är fullt kompatibel med dem alla – just genom att i första hand kvalificera undersökningsresultaten i observationer av det synkrona språkbruket strävar avhandlingen efter att göra resultatens relevans oberoende av någon särskild diakron teori.

Detta förhållningssätt leder vidare till perspektiv på sådana kategorier som "genomslag" och "dominans" för begrepp och begreppspar, centrala företeelser i avhandlingens upplägg och frågor. Inom ramen för diakrona

teorier om stora skiften tenderar metaforer som genomslag eller dominans att referera till något annat än vad det gör i denna undersökningens mera strikt begreppshistoriska bemärkelse. I fråga om begreppsutveckling är "genomslag" en referens till en observerbar förändring från avvikelser till norm. Ett "dominerande" begreppspar för politiska motsättningar är en referens till styrkan av denna norm. Sådant kan alltså endast mätas gentemot observationer av begreppsbruket: med vilken ledighet begreppen eller begreppsparen användes, huruvida de krävde förklaring eller inte, hur vanliga begreppen är i källorna, etcetera. Sådana kvalifikationer för genomslag och dominans ska inte förväxlas med narrativ utifrån teorier om stora skiften, där särskilt liberalism och konservatism får tjäna som namn på framträngande respektive undertryckande samhällskrafter, och genomslag och dominans följaktligen används för att göra påståenden som mäter upp graden av inträffad förändring enligt den övergripande teorin.

Även kontinuitet och förändring – underförstådda företeelser i syfte och forskningsfrågor genom uttryck som "formade", "när [...]?", "kontext" och "växelverkan" – bör ses i skenet av denna prioritering av synkronicitet. Undersökning av kontinuitet och förändring syftar här ytterst till att göra det förflutna språk begripligt, inte till att kvalificera teorier om förändring. Den genealogiska följd av begreppskaraktärer och politiska motsättningar som resulterar av svaren på forskningsfrågorna har med andra ord inget egenvärde, utan är motiverade av deras förklaringsvärde för att förstå begrepp och politiska motsättningar. Historieteori är i detta sammanhang underordnat tolkningsteori.

Det hindrar inte att en kunskapskategori med stark anknytning till en sådan historieteori återkommande sätts i relation till de empiriska resultaten. Det handlar om *Verzeitlichung*, förtidsligandet – en del av Kosellecks teori om övergångsperioden *Sattelzeit*.¹⁵⁸ Utan att vara en förutsättning för avhandlingens upplägg och forskningsfrågor anknyter texten återkommande till temat. Förtidsligande syftar på ett nytt sätt att uppfatta tidens gång som tog form i årtiondena runt sekelskiftet 1800.¹⁵⁹ I den nya synen på tid och historia var den cirkulära tidsuppfattningen upplöst och ersatt av en accelererande, där framtiden uppfattades som mer obekant än tidigare. Begreppet patriotism var i detta sammanhang banbrytande i vad som under 1800-talet blev en begreppslig explosion av politiska ismer, däribland liberalism och

¹⁵⁸ Koselleck 1997, s. 16–24; Koselleck 2004, s. 47–85, 133–195; Koselleck 2016, s. 36–38.

¹⁵⁹ I svenskspråkig begreppshistoria översätts *Verzeitlichung* i regel temporalisering, vilket härrör från den engelska översättningen *temporalization*.

konservatism.¹⁶⁰ Typiskt för förtidsligandet var att ismerna tenderade att relatera till förväntningar på framtiden snarare än erfarenheter av det förflutna; politiska uppfattningar blev legitimerade och delegitimerade med tid; den ena åsikten var passé, den andra utopisk.¹⁶¹ Avhandlingens relevans för denna teori är begränsad då tidsspännet är så snävt, men mina resultat kan hämta stöd ifrån jämförelser med Kosellecks. Denna redogörelse om förtidsligandet skulle därför lika gärna kunna ha hört hemma i forskningsorienteringen ovan, men kopplingen till ett skifte mellan tidigmodernt och modernt gör den lämplig här, som ett exempel på min positionering i förhållande till sådana teorier.

Val av begrepp och kategorier

Mitt perspektiv på val av begrepp för analys och framställning är pragmatiskt. För att synliggöra villkoren för sådana val tar jag upp några exempel.

De mest centrala begreppen är redan preciserade. Vissa av dem, som "begrepp", "växelverkan", "kontext", "genomslag", "förtidsligande", "obundenhet", "begreppsskikt" med flera, uppträder som kunskapskategorier. Generellt betonar jag att det är källornas språk och språkbrukarnas föreställningar som står i centrum för analysen. Rojalist, patriot, liberal och konservativ samt andra politiska begrepp kan som regel för detta ändamål inte sökas någon annanstans än i det studerade historiska språket. I konsekvens med detta gäller sådant också uppfattningar om vad som utgör politisk handling, politiska motsättningar eller svenskt kontra utländskt. Alla dessa senare företeelser representerar alltså det studerade källbundna i motsats till de operationaliserade kunskapskategorierna.¹⁶²

¹⁶⁰ Koselleck 2006, s. 218–222, 236–237; Kurunmäki & Marjanen 2018b, s. 263; Koselleck 1996, s. 60–61.

¹⁶¹ Koselleck 2004, s. 109–163; Koselleck 1997, s. 21–22. Se även Freeden & Fernández-Sebastián 2019, s. 24–26.

¹⁶² Många kategorier som är centrala i tidigare forskning om politiskt språkbruk, främst ideologi, diskurs, tankefigur och politisk kultur, förekommer i regel inte i denna undersökning. Det speglar att jag i Skinners anda har ett öppet förhållningssätt till de vedertagna normsystem som texterna relaterar till, där råmärken mellan idévärld och språkvärld och geografiska eller tidsmässiga gränser mellan olika politiska kulturer inte nödvändigtvis fyller någon funktion. Därför undviker jag sådana termer som riskerar att signalera anslutning till andra historieteorier och textanalytiska metoder än dem jag använder. "Diskurs" är, för att ta ett exempel, förknippat med en praktik som går ut på att visa hur språkliga strukturer producerar eller reproducerar sociala förhållanden. Visserligen utgår jag också ifrån liknande antaganden. Mina kontextuella perspektiv innebär emellertid snarare ett fokus på samspelet mellan politisk retorik och begreppslig förändring. "Ideologi", för att ta en annan term, tenderar mot essentialistiska tolkningar som för tankarna bort från mina kontextuella teoretiska perspektiv. Jag använder därför i regel "språkbruk" i stället för "diskurs" eller "ideologi", även om de många gånger skulle kunna vara utbytbara.

De studerade företeelserna återges följaktligen i en slags lojalitet med källorna. Denna lojalitet får inte förväxlas med imitation av historiskt språkbruk. Valet av begrepp (och ord för att beskriva begreppet) lämpas efter omständigheter. I vissa fall väljer jag egna kategorier, i andra mitt samtidsspråk, i ytterligare andra fall de källbundna begreppen och slutligen överlappar dessa ofta varandra. I sällsynta fall introducerar jag även efterhand anakronistiska kunskapskategorier för att spegla aspekter av samtidens uppfattningar.

Ett exempel där jag ger mitt samtidsspråk företräde handlar om distinktionen mellan *engelskt* och *brittiskt*. Denna distinktion upprätthölls knappast alls i det studerade språkbruket varför tidens vurm för "engelsk" politisk kultur utifrån senare tiders föreställningar riskerar att uppfattas alltför snävt.¹⁶³ Min bedömning är emellertid att trohet mot det historiska språkbruket i detta fall skulle skapa mer förvirring än förståelse, varför jag som regel väljer min egen samtids språknorm.

Ett exempel där jag ger det historiska språket företräde är *revolution*. Det var det vedertagna sättet att beskriva omvälvningarna 1772 och 1809 i Sverige. Mitt val av "revolution" i stället för det på senare tid allmänna "statskupp" är motiverat av att det förflutnas föreställningar om och jämförelser mellan revolutioner var så centrala i den tidens politiska motsättningar.¹⁶⁴ De frågor som legat bakom senare tiders diskussioner om distinktioner i fråga om "revolution" kontra andra benämningar är i sammanhanget varken relevanta eller utslagsgivande. I ett sådant läge vill jag ge källornas ordval företräde.¹⁶⁵

Liknande problem gäller *politik* och *parti*. Redan år 1788 användes *politik* för att beteckna medborgerliga samtal och strider om statens affärer eller allmänna angelägenheter, liksom det gör i dag.¹⁶⁶ Det hindrar inte att begreppet i jämförelse var mer laddat med konnotationer till en verksamhet för fackmän och mindre till medborgerlig aktivitet, men sådana skiftningar orsakar knappast någon betydande förvirring för denna avhandlings del. *Partier* var för den undersökta perioden det gängse sättet att beskriva politiska motsättningar och grupperingar på ett sätt som fortfarande är gångbart. Det faktum att begreppet i dag har genomgått en betydelseglidning som även inkluderar moderna massorganisationer har gjort termen kontroversi-

¹⁶³ Jones 2017, s. 16–17.

¹⁶⁴ Se s. 165–167.

¹⁶⁵ Olsen 2014, s. 235.

¹⁶⁶ Se s. 78. Lindberg 2022, s. 507–514; Palonen 1993, s. 7; Palonen 1995, s. 7–13; Lundell 2002, s. 111–114.

ell i forskningen om 1700-talets politiska former.¹⁶⁷ En förekommande praktik har därför varit att förse "partier" med citationstecken eller på andra sätt tydligt markera att det inte var fråga om partier i modern mening, utan lösare grupperingar eller åsikts- och intressegemenskaper. Begreppet var även, till skillnad från i dag, nedsättande.¹⁶⁸ För en begreppshistorisk undersökning som denna, med fokus på motsättningarnas språk snarare än deras associationsformer, hamnar forskarnas meningsbrytningar i denna sak vid sidan av målet. Tvärtom finns det ett positivt värde i att det förflutnas språkbruk om partier i betydelsen politiska grupperingar fortfarande är fullt begripligt. Liksom i fråga om *revolution* och *politik* ges källorna därför veto om *parti*.

När det exempelvis gäller olika föreställningar om revolutionstillståndet 1809 använder jag däremot språkligt anakronistiska kunskapskategorier. Här förekommer, och förklaras i sitt sammanhang, den "delolmeska uppfattningen om folksuveränitet" och den "burkeanska nödlägesmotiveringen". Detta val beror på att jag inte kunnat finna andra kärnfulla beskrivningar i källorna av de skilda typer av resonemang som jag observerat.¹⁶⁹

Sådana val är inte på något sätt självklara, utan innehåller vart och ett sina specifika grunder för ställningstagande. Det ligger i sakens natur att samma problem återkommer i mängder av historiskt föränderliga begrepp som på samma gång ingår i mitt och källornas språk. "Demokrati" och "kung" är ytterligare ett par begrepp som redan passerat revy i denna framställning. Vissa begrepp som kan förefalla tidlösa har i själva verket gått igenom en metamorfos som kan vara svår att upptäcka. I ett samhälle som behärskades av klassiska måttfullhetsideal och fruktan för partianda hade *oberoende*, *moderat* och *extrem* eller *ultra* andra funktioner, och mönstren för dessa funktioner var många gånger konstraintuitiva.¹⁷⁰ Sådana problem går aldrig att definiera bort i undersökningens inledning och hanteras därför löpande i framställningen av resultaten.

¹⁶⁷ Skjönsberg 2021, s. 2, 9–10. För en genomgång av forskningens ifrågasättande av partibegreppets relevans för 1700-talets Sverige, se D. Andersson 2023, s. 100–102, 116–117.

¹⁶⁸ Hammarlund 1985, s. 9, 29; Winton 2011, s. 222–228; Bodenstein 2016, s. 114; Ball 1989, s. 155–176; Lundell 2002, s. 80; Rosengren 199, s. 133.

¹⁶⁹ Se s. 165–167.

¹⁷⁰ Backes 2010.

Källmaterial

Digitiseringens expanderade möjligheter till datainhämtning är både en fördel och en utmaning. Fördelen är den snabba tillgången till ett stort material som kan ge svar på forskningsfrågor; utmaningen är att välja och sortera bland möjligheterna. Mina teoretiska perspektiv, i likhet med mycket av tidigare begreppshistorisk forskning, härleder övergripande slutsatser från förståelse av språkhandlingar på aktörsnivå. För att nå denna ambition att synliggöra helhet genom detaljer har jag fokuserat på två principer i mitt urval av källor: digital sökbarhet och pluralism.

Digitalt sökbara tryckta källor medger möjligheter att fånga in ett stort antal exempel på begreppsanvändning under hela den studerade perioden. Det extensiva underlaget skapas genom sökningar på nyckelbegrepp vilket leder vidare till närmare studier av de enskilda exemplen. Att sådana källor kan möjliggöra vissa kvantifieringar är en fördel.

En annan princip, inspirerad av Kosellecks metod, handlar om pluralism i val av källor och analyskategorier.¹⁷¹ Begreppen behöver skärskådas från många olika infallsvinklar för att minska risken för missförstånd. Därför har jag, utöver de digitalt sökbara källorna, valt ytterligare kompletterande perspektiv.

Källmaterialet kan delas in i fem kategorier. Jag benämner dessa: svenska tidningar, riksdagsprotokoll, pluralistisk källkategori, kompletterande källor och källor till kontext. De tre första källkategorierna utgör de huvudsakliga källorna, vilka har underkastats en högre grad av systematik i genomgången:

1. *Svenska tidningar*. Denna källkategori är hämtad från Kungliga bibliotekets historiska tidningsdatabas som jag här refererar till som Svenska dagstidningar, det namn som den hade under tiden för uppgiftsinsamlingen.¹⁷² För att avgränsa detta omfattande material använder jag mig endast av träffar i sådana publikationer som utgavs kontinuerligt under större delen av perioden 1778–1848.¹⁷³ Sådana tidningar är mer beforskade

¹⁷¹ Koselleck 2016, s. 46–48; Richter 1990, s. 45; Olsen 2014, s. 63–69, 232–242, 273–274.

¹⁷² Efter uppdatering år 2024 heter motsvarande databas Svenska tidningar.

¹⁷³ Den period jag har använt mig i fråga om systematiserad tidningsdata är 1778–1841. Tidningarna är *Carlsronas Weckoblad* (hela perioden), *Carlstads Tidningar/Carlstads Stifts- och Stads-Tidningar/Carlstads Tidning* (1794–), *Dagligt Allehanda* (hela perioden) inklusive *Aftontidningen Bihang till Dagligt Allehanda* (1833–1835), *Gefle weckoblad/Weckoblad för Gefleborgs län/Gefleborgs läns weckoblad/Weckotidning från Gefle/Gefleborgs läns weckoblad/Weckoblad från Gefle/ Gefle weckoblad/Gefleborgs läns tidning* (1783–1847), *Götheborgs Allehanda* (–1843), *Götheborgska Nyheter/Götheborgs Nyheter* (hela perioden), *Götheborgsposten* (1813–), *Hvad nytt? Hvad nytt?/Götheborgs Tidningar* (–1842), *Inrikes tidningar* (–1821), *Posttidningar* (–1821), *Post- och Inrikes Tidningar* (1821–), *Jönköpings Tidning* (1807–), *Linköpingsbladet* (1794–), *Lunds*

vilket underlättar sökandet efter kontext. Långa serier i en och samma publikation möjliggör dessutom diakrona jämförelser i samma publikation. I den mån viktiga tidningar därmed blir uteslutna har detta kompenseras i andra källkategorier. Eftersom det varit ett oöverstigligt projekt att analysera varje träff under vissa perioder för vissa begrepp har träffarna dessutom blivit gallrade. Gallringen har följt en systematisk urvalsprincip utifrån tioårsperioder. Urvalen är anpassade efter antal begrepp så att varje period blivit representerad av en rimlig datamängd.¹⁷⁴

2. *Riksdagsprotokoll*. Denna källkategori utgörs av de digitiserade svenska riksdagsprotokollen. Dessa skannade tryckta protokoll är sökbara var för sig, men inte som korpus. Här har jag använt mig av protokollen från de fjorton riksdagar som ägde rum åren 1778–1841. Efter år 1809 ökar å ena sidan värdet av dessa protokoll för att förstå begreppsutvecklingen men samtidigt omfattningen av begrepps förekomster. Detta leder till utmaningar i fråga om datahantering, vilket jag återkommer till i anslutning till de kapitel som berör periodens två sista riksdagar.¹⁷⁵

3. *Pluralistisk källkategori*. Detta namn täcker in en serie olika källor som är mycket omfattande och saknar föregående källkategoriers tydliga fokus på en viss typ av publikation. Betydelsen av kategorin är att den bidrar till käll-

Weckoblad/Nytt och Gammalt/Lunds Weckoblad Nytt och Gammalt (hela perioden), *Malmö Tidning* (1813–), *Norrköpings Tidningar* (1787–), *Nyköpings Weckoblad/Nyköpingsbladet* (1779–1781, 1807–), *Skara Tidning* (1813–), *Stockholms Posten* (–1833), *Tidningar utgifne af et Sällskap i Åbo/Åbo Nya Tidningar/Åbo Tidningar/Åbo Tidning* (–1809), *Örebro Tidning* (1806–). Gallringarna av materialet har följt en systematisk urvalsprincip som utgår från tioårsperioder men anpassats till genombrotten för vissa begrepp. Ju fler träffar på ett begrepp under en tioårsperiod desto mindre andel av träffarna ingår i urvalet. Begreppet konservativ har inte underställts systematiska urval förrän från och med år 1831, då det inte förekommit dessförinnan och angränsande ordformers betydelser ännu inte varit utpräglat politiska. För perioden 1778–1787 har detta inneburit att samtliga träffar av ro*alis*~, liberal*~ och var tionde av patriot*~ valts ut. För perioden 1788–1797 har samtliga träffar av liberal*~ och var tionde av ro*alis*~ och patriot*~ valts ut. För perioden 1798–1807 har samtliga träffar av liberal*~, var tredje av ro*alis*~ och var tionde av patriot*~ valts ut. För perioden 1808–1817 har var femte träff av liberal*~ och ro*alis*~ samt var tionde av patriot*~ valts ut. För perioden 1818–1830 har var tionde träff av liberal*~, ro*alis*~ och patriot*~ valts ut. För perioden 1831–1837 har var tredje träff av konservat*~ och konservat*~ samt var tionde träff av liberal*~, ro*alis*~ och patriot*~ valts ut. För perioden 1838–1841 har var tionde träff av konservat*~ och konservat*~, liberal*~ och ro*alis*~ samt var tjugonde träff av patriot*~ valts ut. Perioden 1842–1848 har underställts en översiktlig och mindre systematisk genomgång som huvudsakligen varit fokuserad på begreppet konservativ. Efter gallring har ytterligare träffar sällats bort i den mån de härrör från tidningar som inte ingår bland de utvalda eller för att de utgör egenamn eller av olika anledningar är irrelevanta. Efter att ha analyserat träffarna har dock ytterligare förekomster tillkommit. För det första sådana förekomster som varit i samma nummer av samma tidning, oavsett om dessa förekomster varit infångade av databasens sökverktyg eller inte. För det andra har efterforskning av intertextuell kontext lett till att ytterligare förekomster av begrepp som ingått i samma skriftväxling tillkommit.

¹⁷⁴ Se föregående not.

¹⁷⁵ Se s. 277.

pluralism. En del består av en kartläggning av begreppen i texter i det sökbara digitala biblioteket Litteraturbanken. Bakom denna offentliga databas står flera litterära och humanistiska institutioner från såväl Sverige som Finland. Databasen innehåller verk som utgivarna anser vara betydelsefull svenskspråkig litteratur eller viktiga översättningar till svenska. Författares samlade verk, som ofta spänner från skönlitteratur via journalistik och skriftställer till privat brevväxling, är särskilt intressanta. Det privata språkbruket skiljer sig från det officiella med ett friare förhållningssätt till partinamn. Ett annat material i den pluralistiska källkategorin är samtida lexikon. Dessutom har jag till denna kategori fört ett stort antal tryckta texter som explicit berör de studerade begreppen och dess natur eller innebörd, exempelvis pressdebatten om "sann" och "falsk liberalism" under 1820-talet.¹⁷⁶ Därutöver förekommer tryckta och otryckta texter som jag av olika anledningar kommit att uppmärksamma som relevanta för undersökningen, exempelvis flera som innehåller tidiga exempel på "liberal" i en politiskt laddad betydelse. Slutligen har jag använt mig av några tryckta och otryckta texter av en handfull svenska riksdagsmän.¹⁷⁷ Även om källorna inom kategorin har samlats in utifrån många olika urvalsprinciper har urvalet strävat efter systematik och begrepps-förekomsterna underkastats samma grundliga analys som de i svenska tidningar och riksdagsprotokoll. Den pluralistiska källkategorin spänner över tidsperioden 1778–1848.

4. *Kompletterande källor.* Med denna kategori menar jag källor som har samlats under arbetets gång i det specifika syftet att synliggöra perspektiv som inte fångats in av det övriga materialet. De skiljer sig ifrån de övriga källkategorierna eftersom de tillkommit i ett senare analytiskt skede utan motsvarande systematik i urval och analys. Det gäller exempelvis "rojalisters" skildringar av riksdagarna 1789 och 1792 samt delar av den oppositionella press som lades ner till följd av indragningar och därför hamnat utanför källkategorin svenska tidningar under åren 1809–1823.¹⁷⁸

¹⁷⁶ Lundell 2002, s. 131, 170, 183–184.

¹⁷⁷ Detta senare är en rest av en källkategori som inledningsvis hade en mer omfattande ambition som, för att avgränsa inhämtningsarbetet, sedermera övergavs. Riksdagsmännen, som valdes ut ifrån tidigare forsknings svårigheter att klassa dem politiskt, är Gudmund Jöran Adlerbeth (1751–1818), Nils von Rosenstein (1752–1824), Fredrik Bogislaus von Schwerin (1764–1834), Jacob De la Gardie (1768–1842), Gustaf Löwenhielm (1771–1856), Carl A Löwenhielm (1772–1861), Adolf Göran Mörner (1773–1838), Gustaf Lagerbielke (1777–1837) och Magnus Jacob Crusenstolpe (1795–1865).

¹⁷⁸ Startdatum är motiverat av indragningens retrospektiva inverkan på livslängden för den nya publikationer som uppstått efter år 1809 och slutdatumet av att tidningen *Dagligt Allehanda* från år 1823 representerar oppositionspresen i *svenska tidningar*. Den enda av dessa tidningar som under tiden för informationsinhämtningen omfattades av databasen Svenska dagstidningar var *Argus*.

5. *Källor till kontext.* Till dessa ska läggas att jag har använt ytterligare källor för att kartlägga relevant kontext. Detta har tagit många olika former. För att förstå poängen med tidningen *Argus* publicering av författaren Constant har jag jämfört den med originaltexten som källa till kontext. Ytterligare ett par exempel: För att finna ytterligare ledtrådar till innebörden av *Svenska Minervas* åsiktsförklaring från år 1830 har jag läst föregångaren *Den objudne gästen* från år 1829. Ett antal artiklar ur en annan tidning som inte heller den ingått i de övriga källkategorierna, *Fäderneslandet*, har jag konsulterat som källa till kontext bland annat i fråga om synen på samtidens petitionsrörelser.

Studiens primära inriktning är språklig. Källorna är i stor utsträckning säkra kvarlevor av språkbruk. Utifrån källans karaktär finns dock kritiska frågor som gäller räckvidden för deras relevans och representativitet.

Riksdagsprotokollen kan inte betraktas som exakta återgivningar av ståndens sammanträden, särskilt under gustaviansk tid. Återgivningen är tendentiös åtminstone i så måtto att vissa inlägg är uteslutna eller omformulerade för senare tillrättalägganden. Säkerligen förekom sådan manipulation helt medvetet för att försköna bilden av en samhällelig harmoni under den gustavianska epoken.¹⁷⁹

Särskilt påtagligt blir detta när protokollen helt och hållet saknas.¹⁸⁰ Detta behöver inte vara politiskt motiverat, men att sådana skäl funnits framgår inte minst av Gustav IV Adolfs beslut att utesluta tryckningen av protokollet från adelns debatt under riksdagen 1800 om att reformera tjänstehjonsstadgan. Protokollet trycktes i efterhand år 1809, men historien ger en indikation om att motivet att forma berättelser om det inträffade kan ha legat bakom exempelvis andra saknade protokoll och skrivelser, eller skillnader mellan koncept och renskrivningar.¹⁸¹

Under hela perioden existerade en mer eller mindre verksam tidningscensur. Ibland skiftade denna censur hastigt. Utrikesmaterialet, som kunde användas för indirekta politiska kommentarer, hade en framträdande plats i tidningarna, men mellan 1790 och 1809 var exempelvis nyheter om franska politiska förhållanden växelvis förbjudna, reglerade eller fullt tillåtna.¹⁸² Den

¹⁷⁹ PrP 1778–1779, s. XIII–XIV.

¹⁸⁰ För exempelvis riksdagen 1778–1779 saknas borgarståndets protokoll i tryck, medan det sena 1900-talets utgivning av bondeståndets protokoll från samma riksdag endast omfattar sporadiska lämningar. Möjligen har någon fullständig svit av protokoll aldrig funnits. BnP 1778–1779, s. 2–3; Landberg 1932, s. 202.

¹⁸¹ PrP 1778–1779, s. XIII–XIV.

¹⁸² Åhlén 1986, s. 137–149, 154–155, 164–165, 184–185; Lundell 2002, s. 100–109.

franska begreppsförnyelsen var intensiv under dessa år och innovationer importerades av författare i andra länder. Luckorna på grund av censuren kan skymma sådan spridning.

Databaserna som ligger till grund för de huvudsakliga källkategorierna innehåller en serie problem som tenderar att göra kvantifieringar missvisande. Genom egna datasammanställningar kommer jag emellertid förbi många problem, exempelvis bristfällig maskinell inläsning av text och återkommande upprepningar av boktitlar, sällskap eller finansiella tillgångar ("patriotiska lån"). Med hjälp av en sådan systematisk genomgång blir det möjligt att kvantitativt illustrera begreppsgenomslag, semantiska relationer och fördelningar av olika typer av begreppsskikt. Dock kvarstår många problem att beakta, exempelvis att skiftande censur, förändringar i ledningen för tongivande tidningar i underlaget eller enskilda utrikeshändelser lätt kan förväxlas med språklig förändring.

Ett annat källkritiskt problem är att allt ifrån tidningsartiklar till böcker ofta var skrivna anonymt eller pseudonymt. Många attributioner som därefter har gjorts vilar dessutom på bräcklig eller ohållbar grund.¹⁸³ Ofta är visserligen uppgiften om författaren ointressant när det är fråga om en begreppshistorisk studie, men ibland är författarens identitet tvärtom en viktig bakgrund som kan ge avgörande ledtrådar för analysen av texthandlingen och förståelsen för vilka begreppsskikt som var väsentliga i sammanhanget.¹⁸⁴

Det bör också framhållas att de brevsamlingar som finns tryckta eller bevarade i arkiv inte kan studeras som om de vore kompletta. Många politiskt känsliga brev från den gustavianska tiden brändes efter genomläsningen och man kan utgå ifrån att många brevsamlingar gått igenom gallringar i olika skeden.

Vid sidan av dessa problem kan några andra konsekvenser av valet av källmaterial beaktas. Genom den extensiva och pluralistiska ansatsen möjliggörs ett stort antal träffar, men i gengäld blir också utmaningen att kartlägga intertextuella samband större. Exempelvis är riksdagsprotokollen ofta

¹⁸³ För klargörande av denna problematik, se exempelvis G. B. Nilsson 1984, s. 157–188 och Dovring 1948, s. 294–298.

¹⁸⁴ Ett exempel är Carl August Grevesmöhlens anonyma pamflett *Påminnelser och Tilläggningar vid några nyligen utkomna skrifter* som innehåller en kritik av den likaledes anonyma pamfletten *Fråga till Fäderneslandets vänner: Är en fullkomlig förbättring i Svenska Statsförfattningen och i vissa andra allmänna anstalter, nu möjlig, och nödvändig?* Frågan om den förnämnda pamfletten ska tolkas som en politisk programförklaring eller ett taktiskt försök att indirekt mobilisera vissa politiska skäl påverkas onekligen av kunskapen att även den kritiserade pamfletten var skriven av Grevesmöhlen. (Grevesmöhlen) 1809a; (Grevesmöhlen) 1809b; Warg 2018, s. 40–44. Jämför Hultman 2024, s. 130, 210 som missar eller bortser från denna omständighet.

mycket omfattande och svårorienterade, och även tidningsdebatterna sträcker sig ibland över många olika nummer, inte bara i samma tidningar utan även till olika publikationer och publikationsformer, dessutom ibland på skilda språk. För vissa debatter finns ofta klargörande sekundärlitteratur, men inte sällan krävs egen extensiv läsning av källmaterial för att förstå bakgrunden till en text.

Valet av källor är en konsekvens av forskningsfrågornas fokus på det förflutnas egna begrepp om politiska motsättningar och samspelet med politisk handling. Partier och maktutövning var något som enligt formen av den tidens institutioner till stor del yttrade sig i riksdagsförhandlingar och tidningsskrivierier, eller i relationer mellan politiskt initierade personer, så som de kan förväntas finnas uttryckta i personliga brev, politiska pamfletter, filosofiska texter, med mera. Ett sådant fokus leder därför i stor utsträckning till fokus på svenska män med betydande ställning i sina samhällen vilka oproportionellt ofta vistades i huvudstaden. Deras värld bestod även av kvinnor, egendomslösa och influenser från andra platser. Källurvalet kommer att erbjuda möjligheter att även synliggöra eller problematisera vissa sådana alternativa perspektiv. Med det sagt är källornas huvudsakligen ortodoxa representation av det politiska livet motiverade av avhandlingens intresse för den politiska maktutövningens centrum.

Undersökningsmetod

I detta avsnitt presenteras metod på en högre konkretionsnivå. Hur ska jag i mer praktisk mening besvara mina forskningsfrågor? Först redogör jag för analys av begreppsdata, därefter för tolkningsmetodens principer.

Analys av begreppsdata

För att underlätta och disciplinera den analytiska processen har jag för vissa källkategorier sammanställt mina observationer av begreppsanvändning i tabellform. Dessa data och metoderna för att sammanställa dem finns närmare redovisade i filer som bevaras vid Mittuniversitetet och finns tillgängliga via Svensk nationell datatjänst.¹⁸⁵ Här redogör jag översiktligt för

¹⁸⁵ Källkategorierna i fråga är svenska tidningar, riksdagsprotokoll och pluralistisk källkategori.

principerna för begreppsanalysen efter två huvudsakliga teman: semantik och retorik.

Semantik

Den semantiska analysen handlar om att kartlägga begreppens betydelse. Den riktar in sig på flera olika aspekter. Till att börja med handlar det om att göra bedömningar av ordets definierande kriterier och dess referenser. Detta innefattar möjliga översättningar, förklaringar och hänvisningar till utom-språkliga förhållanden. Men det handlar också om eventuella förekommande synonymer till begreppet i fråga i samma text, vilka andra ord som finns med i samma sats eller mening och huruvida begreppet bär på positiva eller negativa laddningar.

En betydelsefull del av den semantiska analysen mot bakgrund av avhandlingens fokus på politiska motsättningar är kartläggningen av motbegrepp. Ett exempel på motbegrepp är när *rojalisterna* (lojala med kungen) ställs mot *oppositionen* (motsätter sig kungen) i en politisk konflikt. Men ett motbegrepp behöver inte vara en tydlig antonym. Ett annat exempel är att en person kan beskrivas som *rojalist* i motsats till den som intrigerar för politisk makt, en *intrigör*, utan att detta motbegrepp nödvändigtvis har motsatta definierande kriterier.¹⁸⁶

Genom att sammanställa dessa olika aspekter får jag en tydlig bild av begreppens betydelse vid olika tidpunkter och i olika sammanhang. Den semantiska analysen ger också viktiga ledtrådar till när begreppen började användas för att strukturera politiska motsättningar samt när de studerade begreppsparen var dominerande partibegrepp. För att kunna besvara sådana frågor är emellertid den retoriska analysen än mer central.

Retorik

Den retoriska analysen består av bedömningar av olika slags språkhandlingar. Dessa går att se från många olika perspektiv.

¹⁸⁶ Koselleck 2016, s. 39–42; Kurunmäki & Marjanen 2018a, s. 185–186.

Det kan till exempel handla om den poäng begreppsanvändaren gör med begreppet, det som brukar kallas för illokut kraft.¹⁸⁷ Man kan illustrera sådana poänger med kanslirådet Nils von Rosensteins¹⁸⁸ brev till Gustav III under det ryska kriget 1788–1790. I dessa använder han begreppet rojalist några gånger, men alltid för att direkt eller indirekt beskriva personer vars egenskaper eller utsagor han förordar genom sin beskrivning.¹⁸⁹ Att förorda är alltså en poäng som Rosenstein gör med hjälp av begreppet, och således en illokut kraft i språkhandlingen. Exempel på andra poänger kan vara att förklara, motivera eller ironisera över någonting.¹⁹⁰

Ibland avser begreppsanvändaren att åstadkomma en konkret effekt hos mottagaren av kommunikationen. Detta kallar jag att språkhandlingen har en direktiv funktion.¹⁹¹ När Rosenstein förordar en utsaga genom att hänvisa till att sagesmannen är rojalist, så står det i samband med att utsagan understryker Rosensteins budskap om behovet av fredspolitik.¹⁹² I ett annat fall rekommenderar Rosenstein en person som är ”uppamman i rojalistiska grundsatser” i avsikten att kungen ska ta personen i tjänst.¹⁹³ Sådana så kallade direktiva funktioner är också en del av den retoriska analysen.

I vissa texter i källmaterialet ingår de studerade begreppen i retoriska strategier som går ut på att ta strid för en viss betydelse, användning eller laddning. Detta kan ske på olika sätt. Författarna kan försöka definiera begreppet i sammanhang med andra begrepp och i motsats till andras missuppfattningar. Detta, exempelvis den redan omnämnda debatten om sann och falsk liberalism, kallar jag begreppspolemik. Men språkbrukarna kan också ägna sig åt så kallad retorisk omskrivning, där begreppet på ett innovativt och ofta understucket vis laddas eller definieras om, så att exempelvis ett negativt laddat begrepp bearbetas för att framstå som positivt eller tvärlott (som i exempelvis ”snålhet är en dygd” eller ”demokrati är väl bra, men det måste finnas kompetens också”). Ställd inför begreppspolemik eller retorisk omskrivning analyserar jag strategierna.

I min strävan efter att förstå begreppsliggörande av politiska motsättningar är det emellertid vad jag självständigt valt att kalla ”performativ kraft”

¹⁸⁷ Ilokut betecknar ett yttrandes karaktär av talhandling. Kommer av det latinska prefixet *in-* = i och *locu'tio* = talande, tal, uttryck.

¹⁸⁸ Nils von Rosenstein (1752–1824), ämbetsman och filosof.

¹⁸⁹ Schück red. 1905 s. 12, 33; Rosenstein 1838b, s. 329, 376.

¹⁹⁰ Den illokuta aspekten är hämtad ifrån Austin och Skinner, men till skillnad från dem tillämpar jag den i samband med begreppsanalys. Austin 1975, s. 98–100; Palonen 2003, s. 43–45; Skinner 2002, s. 57–89, 132–136; Tully 1988, s. 8–9.

¹⁹¹ Leech 1974, s. 47–50.

¹⁹² Rosenstein 1838b, s. 328–300.

¹⁹³ Rosenstein 1838b, s. 376.

och "performativ tendens" som har varit den mest centrala delen av den retoriska analysen. I historiefilosofen Collingwoods anda använder jag tekniken från frågesportprogrammet Jeopardy och vänder på den logiska följden av tankeverksamhetens orsak och verkan: Vad är frågan (som begreppet besvarar)?¹⁹⁴ Resultatet av denna analys är den performativa kraften. Medan den illokuta kraften handlar om poängen som gjordes med hjälp av begreppet, så avser performativ kraft poängen med att använda begreppet.¹⁹⁵ Dessa poänger sammanfaller i regel inte. När Rosenstein förordar (illokut kraft) en "rojalist" så är begreppet ett sätt att svara på frågan "kan man lita på denna person/informationen han förmedlar?" Frågan pekar på att det centrala begreppsskiktet är karaktäriseringen av den omtalade personen som rojalist, således pålitlig. Andra aspekter, som motbegrepp ("opposition" och "intrigör") eller andra begrepp i samma mening ("utrerade principer") kan betraktas som möjliga att utelämnas utan att påverka rojalistbegreppets funktion. Den performativa kraften kan här sägas vara en orientering av pålitlighet. När författaren Gudmund Jöran Adlerbeth¹⁹⁶ däremot skriver om "adelns söndring emellan rojalistiska och republikanska grundsatser"¹⁹⁷ så är en illokut kraft att Adlerbeth förklarar omständigheter i svensk politisk historia. Begreppet är dock snarare delsvar på den underförstådda frågan "hur såg ytterligheterna ut?". Detta pekar i sin tur på att poängen med begreppet var dess förhållande till motbegreppet republikan. Här finns inte, som hos Rosenstein, några namngivna vare sig rojalister eller republikaner, och de definierade kriterierna är jämförelsevis vaga och mindre viktiga. Den performativa kraften kan här sägas vara ett perspektiv på ytterligheter.

Olika performativa krafter pekar i regel i gemensamma riktningar. Både när rojalist är en orientering av pålitlighet och när det är ett perspektiv på ytterligheter strukturerar begreppet en antagonism mellan rojalisterna och deras motståndare. Detta benämner jag performativ tendens. Det är ytterst denna analys av antagonistisk performativ tendens som ger svar på frågor om när begreppen börjar användas för att strukturera politiska motsättningar och när vissa begreppskar dominerar den allmänna förståelsen av partier.

Man kan mot bakgrund av denna redogörelse tycka att det verkar som om ett begrepps semantiska referenser och retoriska performativa tendens framstår som två sidor av samma sak. Rojalist refererar till en politisk antagonist som är lojal med kungen, samtidigt som den performativa tendensen

¹⁹⁴ Collingwood 1978, s. 29–43.

¹⁹⁵ "Performativ kraft" har jag hämtat från Freeden 2017, s. 133.

¹⁹⁶ Gudmund Jöran Adlerbeth (1751–1818), författare och riksantikvarie.

¹⁹⁷ Adlerbeth 1857b, s. 67.

är att strukturera antagonismen genom denna referens. Så är ibland fallet, men inte sällan pekar dessa analyser i olika riktningar. Ett exempel är när författaren Thomas Thorild¹⁹⁸ definierar sin rojalism som "rättvisa åt all den uppenbara och lysande Merit, som icke annat kan än ge en viss förtjusning åt en rätt kännare".¹⁹⁹ Meningen är kryptisk, men med rojalist menas här en person som uppskattar kungen för sina verkliga egenskaper till skillnad från lismaren med sitt underdåniga smicker. Här skapar Thorild egna definierande kriterier – en retorisk omskrivning – som markerar avstånd ifrån den typ av strikt kungalojal antagonist som vanligen förstås med begreppet. Exemplet illustrerar också varför analysen av retorik och performativ tendens är så central för mina slutsatser, då den faktiska antagonism som språkliga yttranden förhåller sig till (i detta fall rojalism och patriotism) kan divergera från den begreppsmotsättning som den semantiska bearbetningen relaterar till (i detta fall rojalism och servilitet).

Denna systematiska analys av semantik och retorik är emellertid bara ett inledande steg. Språkbrukares kreativitet är inte begränsad av tabeller, och tolkningsprocessen kan därför inte mekaniskt härledas ur en serie förutbestämda kategorier. Den semantiska analysen är visserligen viktig för att förstå vad begreppen betydde medan performativ tendens är central för förståelsen av politiska motsättningar. Utrustad med sådana observationer från olika infallsvinklar finns det dock ett övergripande analytiskt perspektiv som från början till slut har sista ordet i svaren på samtliga forskningsfrågor: begreppen är ytterst bestämda av den kontext i vilken de yttrades.

Principer för kontextuell tolkningsmetod

Kartläggningen av kontext är central för min tolkningsmetod. Utifrån Skinner ser jag denna process som ett växelspel där svaret på de frågor som väcks genom läsningen av texterna sökes i en jakt på förklarande kontexter.²⁰⁰ Förfining av analysen går till genom att söka "vilken som helst kontext som gör det möjligt att förstå naturen av det ingripande som yttrandena innebär" [min översättning] till skillnad från att läsa texterna om och om igen.²⁰¹ Hur jakten på kontexter går till kan variera från fall till fall, men van-

¹⁹⁸ Thomas Thorild (1759–1808), författare och bibliotekarie.

¹⁹⁹ Thorild 1944, s. 149.

²⁰⁰ Skinner 2002, s. 116–122.

²⁰¹ I original: "whatever context enables us to appreciate the nature of the intervention constituted by their utterances" Skinner 2002, s. 82, 116 (citat).

ligt är exempelvis att söka intertextualitet, leta biografisk information om författare och läsare eller kompletterande källor för alternativa perspektiv. Detta kan börja med allt ifrån enkla slagningar i Google eller *Svenskt Biografiskt Lexikon* på webben till inläsning i form av sekundärlitteratur och sökningar i primärkällor. Kontextualism höjer blicken från texten och undviker formalism.²⁰² Ibland associeras Skinner med omfattande förstudier av samtida texter. Här har jag i stället valt en pluralistisk begreppshistorisk ansats, där jag utgår ifrån många olika källtyper. Den innebär i praktiken en studie av det språkliga systemet utifrån extensiv läsning av källmaterial och ger därför i sig själv en ständig kontextuell återkoppling till den språkhandlingsanalys på vilken undersökningen vilar.

Omfattningen av det läsnings- och tolkningsarbete som ligger bakom kategoriseringarna, i den mån den går att identifiera, varierar. När det gäller riksdagsprotokoll och svenska tidningar utgår jag ifrån sökträffar och utvidgar därefter min läsning efter rimlighet. Andra gånger läser jag texter och debatter i vad som kan betraktas som en helhet. Ibland – som när Rosenstein i sitt brev till kungen rekommenderar en person till en tjänst – kan det räcka med att läsa några meningar för att nöjaktigt analysera begreppet i förhållande till mina analytiska kategorier. I många andra fall krävs inte bara att hela texten inbegripes, utan även andra kontexter. När Rosenstein på hösten 1788 skriver till kungen om vad en rojalist har sagt är det på ytan en neutral vidareförmedling av information. Först när man fördjupat sig i brevväxlingen i sin helhet och i de inrikespolitiska konflikterna i skuggan av det pågående kriget förstår man att informationen ingår i en språkhandling som syftar till att få kungen mer benägen att söka fred. I frågor som är centrala för min undersökning krävs ibland mycket omfattande efterforskningar för att gräva fram en klagörande kontext. I många andra tveksamma fall nöjer jag mig med att konstatera att detta omfattande arbete kommer att vara orimligt. Inget begreppshistoriskt arbete kan hur som helst göra anspråk på slutgiltiga tolkningar.²⁰³

²⁰² P. Burke 2002, s. 171–177.

²⁰³ Freedon 2017, s. 131; Skinner 2002, s. 116.

Framställning

Citat har jag som regel översatt till svenska åtföljt av ett påpekande om detta med översättning i fotnot.²⁰⁴ De är normaliserade i fråga om ortografi och verbformer.²⁰⁵ Undantag är exempelvis titlar på publikationer. Faktorer som bidrar till att bygga begreppens betydelse, exempelvis huruvida ett ord stavas med stor eller liten begynnelsebokstav, återges också. Även stavningen, liksom antikva/frakturstil, kan visserligen vara en ledtråd till om begreppet hade en svensk eller importerad laddning, men sådant noteras efter bedömning i fotnoter. Vissa verbformer har behållits, exempelvis sådana som kräver översättning med flera ord. Ett exempel är "skola" i sådana fall där den normala översättningen är "kommer att" snarare än "ska". Även där en översättning skulle påverka versmåttet i poesi (exempelvis "har" i stället för "hava") har jag behållit den ursprungliga ordformen.

Disposition

Avhandlingen är indelad i tolv kapitel. Detta första kapitel besvarar frågor om avhandlingens teman, bakomliggande antaganden och tillvägagångssätt. Nästa kapitel berör frågor om hur dessa avhandlingsteman förhåller sig till mera övergripande historiska omständigheter näraliggande i tid, rum och ämne. Därefter börjar redovisningen av resultaten, där kapitelindelningen huvudsakligen är kronologiskt disponerad. Denna kronologiska disposition är i sig ett resultat av svaret på frågorna om dominerande begreppspar för att strukturera politiska motsättningar. Kapitel 3–5 handlar om gustaviansk tid, då rojalister och patrioter var ett allmänt vedertaget begreppspar. Kapitlen 3 och 4 avgränsas sinsemellan kronologiskt av de förändringar i begreppsbruk som ungefärligen sammanföll med Gustav III:s död år 1792, medan kapitel 5 är vikt åt begreppet liberal under gustaviansk tid. Kapitel 6 täcker in riksdagarna 1809–1810 och 1810, under vilka de Mannerheimska och Delagardieska partierna var ett gängse sätt att förstå de politiska mot-

²⁰⁴ Ett undantag är uttryck från Hedvig Elisabeth Charlottas månadsanteckningar där jag avviker från den tryckta svenska översättningen i de fall jag ansett att den inte lever upp till vetenskaplig standard. För att inte tynga texten med påpekanden om varje enskilt fall är denna information placerad i fotnoterna.

²⁰⁵ Detta är ett arbetssätt som jag en gång börjat med, bland annat för att försäkra mig mot korrekturfel i avskrifter, och sedan inte funnit anledning att ändra på. Min bedömning är att det inte innebär några nackdelar för just denna undersökning, även om det för vissa läsare ur andra synpunkter kunde ha varit önskvärt med originalstavning.

sättningarna. Kapitel 7–9 behandlar Karl Johans kronprinstid och regenttid fram till början av riksdagen 1840–1841. Under denna tid var ministär och opposition det dominerande partibegreppsparet. De tre kapitlen är av utrymmesskäl avgränsade från varandra för att fånga tre faser i en långsam förändring av de antagonistiska laddningarna i begreppet liberal under denna tid. Det tionde kapitlet bryter den kronologiska dispositionen för att fokusera på utvecklingen av begreppet konservativ fram till början av riksdagen 1840–1841. Kapitel 11, det sista empiriska kapitlet, fokuserar på året 1840 och genombrottet för begreppsparet liberal–konservativ. Det sista och tolfte kapitlet sammanfattar resultaten av forskningsfrågorna, diskuterar differenser i tidigare forskning och presenterar allmänna lärdomar om periodens partimotsättningar.

2 Historisk bakgrund

För att sätta avhandlingen i perspektiv behöver flera frågor få svar: Hur hade partier beskrivits i svensk politik före de gustavianska riksdagarna? Hur stod detta äldre begreppsbruk i samband med utvecklingen av begreppen patriot respektive rojalist? Vad gällde utanför Sverige? Vilka övergripande ekonomiska, sociala och storpolitiska utvecklingstrender kan antas ha samverkat med ett föränderligt språkbruk under 1700- och 1800-talen? Det är frågor som i tur och ordning behandlas i detta kapitel.

Redogörelsen syftar till att peka på gränsområden för avhandlingens ramverk i fråga om tid, rum och ämne. Bakgrunden bygger huvudsakligen på tidigare forskning, men kompletteras med självständiga observationer från databasen Svenska dagstidningar. Även om bakgrundskapitlet inte direkt relaterar till avhandlingens frågor återkommer en del av de sammanhang som presenteras här i efterföljande kapitel.

Svenska partibegrepp intill 1778

Den svenska frihetstiden 1719–1772 är förknippad med partibegreppen hattar och mössor. Språkbruket var dock mer varierat och mångsidigt än så. Inte minst användes begreppen rojalist och patriot som komplement. Dessa begrepp hade, i jämförelse med hattar och mössor, en äldre historia.

Allra senast under Karl XII:s¹ tid användes rojalist och patriot för att göra skillnad på partier i svensk politik.² Från riksdagen 1713–1714 finns nämligen en pamflett kallad *Swea Rykes Tillstånd wid denna Ständers Sammankomst förestält uti en Discours, emellan twenne Ständers onämnde Ledamöter under namn af Royalist och Patriot*. Pamfletten är en dialog på vers mellan en rojalist som förespråkar "oinskränkt envælde" och en patriot som vill avskaffa kungens "soveränitet".³ Författarens sympatier är på patriotens sida.⁴

Partibegreppen hattar och mössor uppkom under 1730-talets sista år.⁵ Dessförinnan omtalades motsvarande partier som Gyllenborgs parti (ibland franska partiet eller krigspartiet) och Horns parti. Namnen relaterade till

¹ Karl XII (1682–1718), svensk kung 1697–1718.

² Fryxell 1857, s. 169–171; I. Carlsson 1966, s. 100, 406; Mattsson 2010 s. 189, 394; Westerlund 1951, s. 63.

³ Fryxell 1857, s. 170–171.

⁴ Fryxell 1857, s. 169–171; Westerlund 1951, s. 63.

⁵ Nilzén 1971, s. 4–6.

partiledarna riksråden Carl Gyllenborg⁶ och Arvid Horn.⁷ Partistrider hade en kontinuitet från åtminstone 1720-talet. De har blivit tolkade som intressekonkurrens och taktik i personliga maktspel snarare än som principiella skillnader i uppfattning.⁸ "Hattar och mössor" var hattpartiets språkbruk och asymmetriskt nedsättande mot "nattmössorna". Mössorna eller Horns parti var relativt oorganiserat intill dess att det förlorade makten år 1739 och gick i opposition.

Under vissa förhållanden tycks frihetstidens partier ha hamnat i skuggan av begreppen rojalister och patrioter.⁹ Det som aktualiserade det sistnämnda begreppsparat var frågor om kungens roll i frihetstidens författning. Som rojalister benämndes sådana som ville stärka kungamaktens motvikt till ständerna; patrioter var de som motarbetade sådana ambitioner.¹⁰ Begreppsparat tycks ibland uppträda med asymmetriska laddningar. Å den ena sidan, som noterades i forskningsgenomgången, var "patriot" och "patriotism" under frihetstiden "nedslitna honnörsord" som gick att bruka för alla tänkbara syften. Patriot förekom i den negativa betydelsen av hetlehrad ytterlighetsman, men detta var en avvikelse från den normala betydelsen av kärlek till fäderneslandet som en dygd.¹¹ Patriotism kunde fungera som synonymt med hushållning och ekonomi. I den betydelsen var det en del av namnet på allmännyttiga sammanslutningar, som exempelvis det år 1772 bildade Patriotiska sällskapet.¹² Å den andra sidan var rojalist och hovparti begrepp som ofta eller vanligen aktiverade negativa laddningar.¹³ Åtminstone under 1750-talet tycks rojalister och patrioter dock ha fungerat som någorlunda neutrala beskrivande synonymer för mössor (rojalister) och hattar (patrioter).¹⁴ Begreppsparat rojalist och patriot fick emellertid ingen varaktig anknytning till partierna. Begreppsbruket skiftade med perspektiv, sympatier och maktförhållanden.¹⁵ Den politiska tendens som förespråkade ökad kungamakt kom visserligen att vinna ett allt bredare anhang i takt med att de vid makten växlande hatt- och mösspartierna misslyckades med att

⁶ Carl Gyllenborg (1679–1746), författare, ämbetsman och riksråd.

⁷ Arvid Horn (1664–1742), diplomat, militär och riksråd. Nilzén 1971, s. 7–18.

⁸ Nilzén 1971, s. 52, 75, 136–140, 190, 216–218, 221–224.

⁹ Roberts 1995, s. 250; Hammarlund 1985, s. 31–33.

¹⁰ Roberts 1995, s. 245–285.

¹¹ Se s. 16.

¹² Högberg 1961, s. 9–20; Marjanen 2013, s. 114–118.

¹³ Crusenstolpe 1837, s. 118.

¹⁴ G. Olsson 1963, s. 82–119, 175–189.

¹⁵ G. Olsson 1963, s. 183; Nilzén 1971, s. 6, 200, 223–224; Lindberg 2006, s. 121; Nilzén 1971, s. 6, 200, 223–224. Se även Crusenstolpe 1837, s. 84–85, 107, 128; Bellman 1938, s. 103–104; I. Carlsson 1966, s. 228–229; Högberg 1961, s. 21–40; Hallesvik 1977, s. 85–87; Hammarlund 1985, s. 31–35.

hantera Sveriges ekonomiska kris.¹⁶ Denna politiska konjunktur tycks dock inte motsvaras av någon urholkning av patriotbegreppets positiva laddning.¹⁷

Partierna var grupperingar som verkade under hemlighetsmakeri eftersom legitimiteten av sammanslutningarna var omstridd.¹⁸ I sin retorik tog de strid för vad de ansåg vara det moraliskt rättfärdiga, inte för intressen eller vad vi idag ser som politiska ideologier.¹⁹ Trots att det svenska parti-väsentet mot slutet av frihetstiden enligt historikern Michael F. Metcalf var mer utvecklat än någon annanstans i världen skärptes snarast den negativa synen på partier under samma tid.²⁰ Båda partierna beklagade tvedräkt och sökte skapa enighet, men inte i form av kompromisser, utan efter hierarkiska linjer och i enlighet med tolkningar av den rätta lutherska tron.²¹

I och med att Gustav III genom vad som i samtiden kallades revolutionen 1772 förändrade maktbalansen i svensk politik förflyttades de dubbla normerna från synen på partierna till uppfattningen om det svenska statskicket. I praktiken innebar händelserna ett närmast totalt brott med det starka riksdagsinflytande som frihetstiden representerat.²² Det legitimerande språkbruket genomgick emellertid ingen motsvarande revolution. Kungen upprätthöll exempelvis en läpparnas bekännelse till sådant som maktfördelning, tryckfrihet och andan i frihetstidens ursprungliga konstitution från 1719/1720, samt tog avstånd från aristokrati och envælde.²³ Revolutionen 1772 inskränkte sig, i Gustav III:s retorik, till en bot för att det svenska statskicket degenererat till en riksdagsdespoti. Partierna framställdes som två nationer i strid med varandra. De fördömdes och deras namn tabubelades.²⁴ Vissa anhängare till kungamakten föredrog ett tydligare avståndstagande från frihetstiden²⁵ och dess "demokrati".²⁶ Kungens medborgerliga retorik

¹⁶ Landberg 1932, s. 8–10; Hallberg 2003, s. 242, 248–251, 264–265.

¹⁷ Gustav III:s främsta politiska stöd i riksdagen 1772 kallade sig till exempel "Svenska botten", ett patriotiskt laddat slagord om att svenskarna behövde "stå på sin egen botten" och bryta med frihetstidens riksdagspolitikernas korrupta vana att fylla fickor och partikassar med medel från utländska makter. Roberts 1995, s. 280.

¹⁸ Bodensten 2016, s. 114–116; Ihalainen 2010 s. 157–174, 478–484.

¹⁹ Bodensten 2016, s. 13–21, 335.

²⁰ Metcalf 2003, s. 44–54; Metcalf 1977, s. 287.

²¹ Bodensten 2016, s. 214–219.

²² Landberg 1932, s. 24–38.

²³ Wolff 2008, s. 58–63, 101–106; Hallberg 234–242, 248–251. Historikern Mikael Alm har även framhållit hur Gustav III med sitt ofta uppmärksammade tal om medborgare i själva verket tömde begreppet på dess laddning av "självständiga eller myndiga samhällsmedlemmar" för att underordna det ett paternalistiskt språkbruk där det definierades "[g]od undersäte som visste att vara lojal och nitisk mot sin kung". Alm 2002, s. 119–130.

²⁴ Hallberg 2003, s. 241–242; 248–251; Alm 2003, s. 26–27; Alm 2002, s. 130–142; Metcalf 1977, s. 270.

²⁵ Alm 2000, s. 203–207.

brukar förklaras som en propagandistisk skicklighet i fråga om att ställa "regent och regeringssätt i den ljusaste dager"²⁷ eller formerna konsensus genom förmenta kontinuiteter.²⁸ Ett annat perspektiv är historikern Georg Landbergs slutsats, närmast syftande på den konstitutionella utvecklingen, att kungens maktstrategi gick ut på att "obestämdhet i formerna var [...] det nu eftersträvansvärda, därför att denna obestämdhet gav konungen obegränsade möjligheter att göra sig gällande som en central kraft till rikets förkovran".²⁹ Förvirring i fråga om normer för styrning gjorde att den starka ledarens intentioner var det enda som höll samman landet. Gustav III kallade denna strategi en "slöja" mellan kung och folk.³⁰ Poängen med kungens retorik var att skapa utrymme för kommande handlingar snarare än att försköna dem i efterhand.³¹

Partibegreppen utanför Sverige på 1770-talet

Den svenska obenägenheten att erkänna förekomsten av partier var typisk för sin tid. Trots det aktualiserades partibegrepp på flera sätt genom influenser från andra länder.

Sökningar i databasen Svenska dagstidningar ger en klar indikation om att utrikesrapporteringen om det nordamerikanska frihetskriget var en källa till partispråk.³² Där kallades den brittiska kolonialmaktens anhängare ofta "rojalister", vanligen i motsättning till upprorets "amerikanare". Bland många synonymer användes det engelska begreppsparat *Tory* (rojalist) och *Whig* (amerikanare). Torybegreppets främmande status utanför den engelskspråkiga världen understryks av att det i svenska tidningar ibland uttryckligen måste förklaras som "rojalister"³³ eller "förfäktare av Konunga-väldet" i motsättning till "ivrare för allmänna friheten".³⁴ De sistnämnda definitionerna är hämtade ifrån en ursprungligen franskspråkig text. Textens perspektiv på whigpartiet är positivt, både historiskt i England och i den ameri-

²⁶ Hallberg 2003, s. 250–251; Boberg 1951, s. 139–143.

²⁷ Boberg 1951, s. 158; Boberg 1967, s. 134–135.

²⁸ Hallberg 2003, s. 247. Se även Mattsson 2010, s. 55–56; Ihalainen 2005, s. 533–534; Alm 2002, s. 146.

²⁹ Landberg 1932, s. 19; Landberg 1937, s. 24–26. Se även Boberg 1951, s. 34–76.

³⁰ Landberg 1932, s. 19; Landberg 1937, s. 25–26.

³¹ Landberg framhåller även att bruket av sådana dubbla standarder representerade en kontinuitet med den föregående periodens maktspel. Kungen framstår snarast som ytterligare en i raden av frihetstida partiledare. Landberg 1932, s. 40.

³² Sökningar 2024-11-23 på tory*~ , whig*~ och ro*alis*~ för perioden 1770-01-01-1777-12-31.

³³ "Leiden, d. 3 October", *Stockholms Weckoblad* 1777-10-18, s. 3.

³⁴ "Gener. Bourgoyne's Bref til General Lee", *Götheborgs Allehanda* 1775-09-19, s. 2.

kanska frihetskampen. Motsvarande begrepp förekommer dock även i texter med motsatt tendens. Till skillnad från *rojalist* använde tidningarna *Tory* som ett klart nedsättande tillmäle.³⁵

Begreppsparet *Tory* och *Whig* hade i brittisk politik en historisk syftning vid denna tid.³⁶ Det associerades med 1600-talets strider mellan de Stuartska kungarna och det engelska parlamentet. Torypartiet hade i praktiken upphört att existera, medan *Whig* var ett livskraftigt honnörssord i brittisk politik. Båda begreppen fungerade dock även som beskrivning av politiska stereotyper under senare delen av 1700-talet. *Tory* förekommer i den svenska rapporteringen från brittisk och irländsk politik under 1770-talet, men då alltid med anknytning till frihetskriget i Nordamerika.³⁷

I Frankrike präglades politiken vid denna tid av konflikter mellan regeringens försök att reformera staten och företrädare för de regionala parlamenten.³⁸ I samband med detta användes begreppet patrioter av oppositionen för att mobilisera motståndet, efter samma mönster som förekommit tidigare i Storbritannien och Sverige.

Utvecklingslinjer i Sverige från gustaviansk tid till 1840

Undersökningen spänner över en tidsperiod när svenskar genomlevde påtagliga förändringar i livsvillkor. Landet präglades av en omvandling av jordbruket med betydande produktionstillväxt. Denna utveckling samverkade med befolkningstillväxt och en långsam nedbrytning av ståndsskillnader.³⁹ Till vissa delar av denna utveckling återkommer jag längre fram. Följande redogörelse håller sig på en övergripande nivå och syftar till att beskriva sådana ekonomiska och sociala utvecklingslinjer som i historieskrivningen står i samband med politiska konflikter. Den mer händelseorienterade institutionella utvecklingen – frågor som skiften i regler för brännvinsbränning och tidningsutgivning – kommer att behandlas löpande i empiriska kapitel.

Orsakerna till den starka produktionstillväxten under perioden är omstridda. Ekonomhistorikern Lars Magnusson framhåller dock som orubbligt

³⁵ "London d. 5 augusti", *Hvad Nytt* 1777-09-02, s. 10

³⁶ Gash 1977, s. 19–20; Skjönsberg 2021, s. 4.

³⁷ Sökning 2024-11-23 på tory*~ för perioden 1770-01-01–1777-12-31

³⁸ Jourdan 2014, s. 41–43; Skornicki 2009, s. 687.

³⁹ L. Magnusson 2014, s. 189–195

att jordbrukets nyodlingar spelade en betydande roll.⁴⁰ Andra faktorer samspelade med nyodlingarna, exempelvis att de var befriade från skatt. Bedömningar pekar mot att den årliga nationella produktionstillväxten av spannmål och potatis 1720–1860 var en procent och fördelat per capita en halv procent. Det innebar att Sverige växlade från importberoende till spannmålsexporterande som senast i början av 1830-talet. Den svenska utrikeshandeln var begränsad av protektionistisk politik.⁴¹ Skyddspolitikerna för de inhemska näringarna kunde dock inte hindra att importen av billiga manufaktur- och industriprodukter ökade.⁴² Storbritannien var åtminstone i början av perioden den största enskilda marknaden för svensk export. Exporten dominerades av stångjärn.⁴³ Järnbrukshanteringen hölls tillbaka av regleringar, motiverade av oro för bristande tillgång på ved. En verklig svensk industrialisering skulle dröja till senare halvan av 1800-talet.

Befolkningen i Sverige (utom Finland) fördubblades åren 1750–1860.⁴⁴ I samband med tillfälliga kriser – kriget mot Ryssland 1788–1790 och 1808–1809 samt missväxt och epidemier kring sekelskiftet 1800 – minskade emellertid befolkningen.⁴⁵ Starkast var befolkningstillväxten under det tiotal år som följde på den europeiska fredsöverenskommelsen i Wien 1815. På landsbygden resulterade denna befolkningstillväxt i att de jordlösa klasserna ökade betydligt snabbare än de jordägande, huvudsakligen genom nedåt-gående social rörlighet.⁴⁶

Upplösningen av det svenska ståndssamhället kan ses ur olika perspektiv. Med undantag av en reaktionsperiod i början av Gustav III:s regeringstid så gjorde sig ståndsupplösande krafter gällande under hela den studerade perioden.⁴⁷ Ståndssamhället hade en politisk sida, som var snävare än den sociala och manifesterades i riksdagens sammansättning. På ständsriksdagen sammanträdde representanter för adel, präster, borgare och bönder i var sin kammare med var sin kollektiva röst, något som formellt avspeglade samhällets korporativa sammansättning. Men bland annat genom nya framväxande grupper utanför de politiskt definierade stånden, inte minst de så kallade ofrälse ståndspersonerna, blev ständsriksdagens representativitet alltmer ifrågasatt.⁴⁸ Präster, borgare och bönder inledde från

⁴⁰ L. Magnusson 2014, s. 171–194. Jämför E. Heckscher 1949, s. 192.

⁴¹ L. Magnusson 2014, s. 223–236.

⁴² L. Magnusson 2014, s. 250.

⁴³ L. Magnusson 2014, s. 257–262; E. Heckscher 1949, s. 297–325, 386–509, 652–655, 662.

⁴⁴ L. Magnusson 2014, s. 195.

⁴⁵ Heckscher 1949, diagram I; Lundström 1999, s. 49–53.

⁴⁶ L. Magnusson 2014, s. 196–198.

⁴⁷ S. Carlsson 1973, s. 252–253; L. Magnusson 2014, s. 189–194.

⁴⁸ S. Carlsson 1973, s. 17–20, 40–41, 259, 262–269, 277.

1823 års riksdag en succesiv självreforming genom att släppa in nya ditintills orepresenterade grupper.

När det gäller övriga politiska och ekonomiska rättigheter brukar åren 1789 och 1809 betraktas som viktiga milstolpar.⁴⁹ Sammantagna innebar dessa års reformer att rättigheter till jord och ämbete blev likställda och oberoende av ståndstillhörighet. Som historikern Sten Carlsson har visat så var dessa reformer snarast en legalisering av en sedan 1600-talet pågående ståndsutjämningsprocess vilken efter år 1809 fortsatte sin jämna men långsamma gång. Historikern Christer Winberg har på sin sida pekat på att intressekonflikter inom själva stånden drev på ståndsutjämnningen.⁵⁰ Winberg framhöll exempelvis att stora delar av adeln faktiskt hade ett ekonomiskt egenintresse av utvecklingen. Genom att bortse från jordrättigheterna kunde frälseegendomar bli tillgängliga för en större krets av möjliga köpare och betingade därmed ett högre pris. Mot detta intresse stod visserligen ett annat som länge uppfattades som viktigare, nämligen adelns företrädesrättigheter till ämbeten. Dessa rättigheter förutsatte att ståndets halvfeodala privilegierade status bevarades även i andra avseenden.⁵¹ Adeln blev vid 1700-talets slut alltmer benägen att ge upp sina kvarvarande personliga privilegier under förutsättning att den olika beskattning som var knuten till själva jordegendomarna skyddades av äganderättens princip.⁵² Detta resonemang leder bland annat till att Winberg betraktar 1789 års reformer som ett försök att bevara ståndssamhället, något som kan ställas i motsättning till Carlssons slutsatser om samma händelsers tendens i "demokratisk riktning".⁵³ Det finns med andra ord anledning att inte ta enkla samband mellan sociala skiljelinjer och politiska konflikter för givna.

Det europeiska politiska systemet 1792–1840

En viktig följdverkan av revolutions- och Napoleonkrigen 1792–1815 var stora förändringar i det internationella politiska systemet. Staterna började använda nya motiveringar i sina mellanhavanden. För att karaktärisera dessa går jag först igenom ett antal utmärkande drag. Sedan ställer jag den svenska utvecklingen i relation till den allmänna europeiska.

⁴⁹ S. Carlsson 1973, s. 50–53, 149, 158–159, 254–261, 265–267; Winberg 1985, s. 6.

⁵⁰ Winberg 1985, s. 163–201.

⁵¹ S. Carlsson 1973, s. 51; Winberg 1985, s. 177–178, 182–184, 187–192.

⁵² Winberg 1985, s. 195–201.

⁵³ Jämför Winberg 1985, s. 187–192 med S. Carlsson 1973, s. 256–257.

Utrikespolitisk normförändring

Förändringen under den aktuella tiden kan sammanfattas som en övergång från ren intressepolitik till en ordning där staterna i varierande grad anpassade sina egenintressen till Wienkongressens jämviktsystem. Periodens konflikter kantades också av betydelsefulla tankekonstruktioner: folkens frihet, naturliga gränser, den sociala ordningens oantastlighet, de legitima kungarnas rättigheter och nationernas rätt till uppror.

Samspelet mellan Europas stater under 1700-talet kan förenklat beskrivas som präglad av *raison d'état*, eller statsskäl.⁵⁴ Denna logik gick ut på ett hävdande av statens egenintresse. Allianser, garantier, erkända rättigheter och andra internationella avtal var vanliga, men staterna tog sig med hänvisning till statsskäl rätten att ensidigt bryta sina åtaganden vid förändrade maktförhållanden. Ofta var själva poängen med internationella samarbeten att utnyttja sina allierade och vinna fördelar på deras bekostnad. Moraliska anspråk i detta system var förknippade med begreppet maktbalans, vilket skulle leda till optimala utfall och förhindra att någon stat fick alltför stor dominans.⁵⁵ Statsskälpolitiken var i sin förhållandevis rena form förknippad med ständiga krig och konflikter mellan stormakterna.

De nya franska regeringarna under revolutionen år 1789–1799 bröt mot internationella regleringar med originella förevändningar.⁵⁶ Två framträdande motiv handlade om att Frankrike skulle beskydda andra folk och att det hade rätt att expandera territoriellt till sina så kallade naturliga gränser. Dessa motiv användes särskilt för att trotsa dynastiska och arvsrättsliga uppgörelser. Retoriken fick snart sin spegelbild hos Frankrikes fiender. Där förekom en antijakobinsk retorik som varnade för anarkistisk upplösning i den franska revolutionens anda. Också detta motiv kom till användning för att flytta fram politiska positioner, exempelvis vid Polens andra delning mellan Ryssland och Preussen år 1793. Varken de revolutionära motiven eller de antijakobinska följde någon konsekvent linje eller sammanhållen plan. Den nya retoriken medförde dock att revolutionskrigen präglades av ideologisk polarisering.

⁵⁴ Schroeder 1994, s. 5–11; Schwarzenberger 1964, s. 142; Lindberg 2008, s. 141–160. Det statsskälbegrepp som här åsyftas är karakteriserat av en medveten moralisk tvetydighet, något jag också uppfattar som överensstämmande med det sena 1700-talets användning. Ibland används statsskälbegreppet i forskningen tvärtom för att beskriva republikansk dygd. Se exempelvis Wolff 2008, s. 85–95.

⁵⁵ Schroeder 1994, s. 5–11. Se även Foucault 2004, s. 53–57.

⁵⁶ Schroeder 1994, s. 100–125; Richet 1988b, s. 742–750; Klinge 2009, s. 151; Jainchill 2008, s. 149–193.

Napoleon Bonapartes maktövertagande i Frankrike år 1799 och den starka dominans detta styre fick över Europa utmanade maktbalansidealet. General Bonaparte övergav gammal revolutionär retorik och bröt ordningen utan att bry sig om att rättfärdiga sig med naturliga gränser och republikanska statsformer.⁵⁷ Generalen, sedermera kejsare Napoleon I, kunde i kraft av militär makt använda sig av plundringar, skatter och tvångsuttag av soldater samt införande av den så kallade kontinentalblockaden mot Storbritannien, genom vilken Frankrike fick en handelspolitiskt privilegierad position i Europa. Det franska imperiet hade visserligen en övergående karaktär – de allierade stormakterna besegrade Napoleon slutgiltigt vid Waterloo 1815 – men det fick en varaktig betydelse genom det nya internationella statsystem som infördes för att förhindra att motsvarande dominans skulle kunna återupstå.

Den nya ordningen efter Napoleonkrigen går under många namn: den europeiska konserten, kongresssystemet, det Metternichska systemet, kvintupelalliansen, den europeiska pentarkin eller Wiensystemet.⁵⁸ Alla dessa begrepp kan användas för att beskriva en förändrad attityd till världspolitik. Attityden kan sägas ha växt fram under Napoleonkrigens sista år och manifesterat sig i den långa Wienkongressen 1814–1815.⁵⁹ Kongressen syftade till att upprätta en europeisk ordning efter frederna. I stället för maktbalans siktade systemet mot en ny typ av jämvikt. De nya ambitionerna betonade sådant som överenskommelser om gemensamma ömsesidiga principer snarare än militära mål om underkastelse; de använde sig av stormaktskongresser, buffertstater och andra medlande organ snarare än konkurrerande allianser; de byggde framför allt på återhållsamhet med militärt våld vid yttre såväl som inre konflikter. Detta system kombinerades med och undergrävdes av statsskälspolitik, intressekonflikter och oförmåga att enas om principer, men bidrog möjligen till att förhindra nya storkrig i Europa.⁶⁰ I den här avhandlingen benämns detta som Wiensystemet.

Jag skiljer vidare Wiensystemet från den interventionistiska princip som redan i sin samtid gick under namnet "den heliga alliansen", vilket snarast var ett oegentligt skällsord.⁶¹ Vad som närmast åsyftades med detta uttryck var en princip som de tre enväldiga monarkierna Ryssland, Preussen och Österrike enades om att tillkännage vid en konferens i Troppau (Opava,

⁵⁷ Schroeder 1994, s. 307–310, 371–412; Jainchill 2006, s. 193–194.

⁵⁸ Schroeder 1994, s. 548–559, 575–583, 628–636, 670–705, 735–756, 800; Grenholm red. 1968, s. 80; Elgström 2000, s. 8–10. Nichols 1971, s. 4, 316–321, 324–325.

⁵⁹ Schroeder 1994, s. 459–583.

⁶⁰ Schroeder 1994, s. 586–804; Nichols 1971, s. 274–325.

⁶¹ Grenholm red. 1968, s. 80; Schroeder 1994, s. 610–611, 720–726.

nuvarande Tjeckien) år 1820. Med hänvisning till den tidigare överenskommelsen i Wien slog de fast en generell rättighet att ingripa militärt för att rädda legitima härskare från revolutionära rörelser. Beslutet gav Österrike fria händer att intervensera i Neapel och Piemonte på den italienska halvön.⁶² Storbritannien, som var en konstitutionell monarki, tog avstånd ifrån den interventionistiska principen och menade till skillnad från de östliga stormakterna att den stred mot Wienöverenskommelsen. I praktiken, bakom kulisserna, var det emellertid andra värden, i synnerhet stormakternas inbördes hierarki, som stod på spel i Troppau. Forskare har dömt ut föreställningarna om den interventionistiska principen som mytbildningar.⁶³ Trots det kom principen att få en central ideologisk betydelse. Striden om den söndrade även Wiensystemet, eftersom briter och liberala européer tenderade att tolka konflikter på kontinenten som uttryck för de absoluta kungarnas interventionistiska konspirationer.⁶⁴ I motsats till dessa ställdes en non-interventionistisk princip som på inget sätt uteslöt interventioner mot interventionisterna. Även nationella befrielseörelser som de i Latinamerika, Polen och Belgien kunde tolkas i motsvarande termer. Namnet på Troppauprincipen varierade, som jag visar i kapitel 10, med sympatierna.⁶⁵

Samtliga dessa teman skulle påverka Sveriges utrikespolitiska ställning under perioden. Till dessa kommer ett par omvälvande händelser, förlusten av Finland och unionen med Norge, samt ett särskiljande tema: svensk neutralitet.

Paradigmskifte i svensk utrikespolitik

Sveriges utrikespolitiska utveckling i början av 1800-talet brukar förstås som en omorientering från gammal stormaktsidentitet till lill-svensk neutralitetspolitik.⁶⁶ Det är dock lättare att beskriva hur utgången av Napoleonkrigen förändrade förutsättningarna än att slå fast de avgörande motiven för den politiska omorienteringen. Över det långa loppet framträder emellertid ett skifte i inställning.

De första åren av inblandning i Napoleonkrigen fick särskilt omvälvande följder för den svenska staten. Kung Gustav IV Adolf⁶⁷ drevs delvis av legi-

⁶² Schroeder 1992, s. 606–614; Nichols 1971, s. 7–13.

⁶³ Schroeder 1994, s. 611, 720–726; Nichols 1971, s. 7–13, 274, 317–320. Jämför Elgström 2000, s. 9–10.

⁶⁴ Schroeder 1994, s. 611, 720–726; G. Jansson 1946, s. 258; Fernández-Sebastian 2019, s. 104–106; G.

Jansson 1948, s. 76–82, 88–95, 97; Höjer 1954, s. 237.

⁶⁵ Se s. 322.

⁶⁶ Klinge 2009, s. 12, 282–284; Suominen red. 2002, s. 7–9, 15–17, 121–122, 177; Elgström 2000, s. 162–163.

⁶⁷ Gustav IV Adolf (1778–1837), svensk kung 1792–1809.

timistiska motiv för sin krigsförklaring år 1805 mot vad han såg som den illegitima usurpatören "Bonaparte" (den av kungen påbjudna korsikanska stavningsen som användes i nedlåtande syfte).⁶⁸ Kriget motiverades även av ambitionen att återställa Europas maktbalans. Napoleons makt i Europa nådde sin höjdpunkt under just dessa år genom segern över Ryssland och efterföljande allians med detta land.⁶⁹ Scenförändringen i kriget fick till följd att Gustav IV Adolf förlorade sin tron i en revolution år 1809 och att Sverige skildes från riksdelen Finland i freden med Ryssland i Fredrikshamn samma år.

Sveriges krig mot Frankrike började på nytt år 1813, men då i ett läge när Napoleons välde befann sig i kris.⁷⁰ Sverige anslöt till Frankrikes fiender efter en lång tids försämring i relationerna mellan Napoleon och den nya kronprinsen Karl Johan, tidigare fransk marskalk i kejsarens armé.⁷¹ Motiven för detta har tolkats på olika sätt. Karl Johans politik, som utnyttjade stor-kriget för det svenska statsintresset att förvärva Norge, har uppfattats som ett typiskt uttryck för den gamla tidens intressemaximerande statsskälspolitik.⁷² Personliga motiv, inte minst förhoppningen om att vinna den franska kronan efter Napoleons fall, spelade in.⁷³ Andra faktorer var den norsk-svenska föreningens naturliga gränser och idén om att därmed kunna frikoppla halvön från den europeiska storpolitiken.⁷⁴ Ett annat inslag är Karl Johans allians med Rysslands kejsare Alexander⁷⁵ i Åbo 1812.⁷⁶ Betydelsen av denna har karaktäriserats på olika sätt, men relevant i sammanhanget är att kungen därmed påbörjade en lång period av anpassningsbarhet med dubbel uppmärksamhet på brittiska och ryska intressen. Klart är att utgången av Napoleonkrigen, med förverkligandet av unionen med Norge, gav de önskade förutsättningarna för en mer oberoende ställning.

⁶⁸ Klinge 2009, s. 72; S. Carlsson 1954, s. 91–108, 119; S. Carlsson 1944, s. 49–73; Oscarsson 2000, s. 204; Oscarsson 2005, s. 232–233. Jag utgår från Sten Carlssons slutsatser då jag betraktar de ekonomiska motiven för kriget som sekundära. Se Winton 2021, s. 371.

⁶⁹ Schroeder 1994, s. 371–395.

⁷⁰ Höjer 1954, s. 179–183; Höjer 1945, s. 145–177.

⁷¹ Höjer 1954, s. 154–179; Höjer 1945, s. 67–161.

⁷² Schroeder 1994, s. 450–459, 495–509.

⁷³ Höjer 1954, s. 170–171, 199–202; Waller 1950, s. 127–168; Hasselrot 1950, s. 17, 50–52, 86–87; Schroeder 1994, s. 485–509; Höjer 1945, s. 144, 204–210, 243–244, 251–254.

⁷⁴ Klinge 2009, s. 322–323; Höjer 1954, s. 156, 162, 211–215; Stråth 2005, s. 49, 53–54; Waller 1950, s. 132; Warg 2020, s. 225–227, 256–257, 260–262; Warg 2015, s. 62–87; Höjer 1945, s. 63.

⁷⁵ Alexander I (1777–1825), rysk kejsare 1801–1825.

⁷⁶ Exempel på olika tolkningar av 1812 års politik: Elgström 2000, s. 41, 51–53, 90, 122–126. red. 2002, s. 15–17, 77, 177, 208; Gustafsson 2020, s. 160; Talvitie 2009, s. 145–146, 203; Villstrand 2012, s. 18–33, 77–91, 125–141; Höjer 1945, s. 106–161; Waller 1950, s. 135–167. För en kritik mot mytbildningar kring 1812 års politik se Warg 2015 och Warg 2017b.

Efter frederna 1814–1815 tenderade den svenska regeringen att frukta stormakternas inblandning i mindre staters förhållanden snarare än att självt försöka spela en avgörande storpolitisk roll.⁷⁷ Den svensk-norska unionen pendlade mellan att orientera sig mot Storbritannien respektive Ryssland, vilket delvis hängde samman med dessa båda stormakters växlande inbördes förhållanden. I frågan om Norges konstitutionella ställning, där Karl Johan förgäves använde styrkedemonstrationer och mutor för att försöka åstadkomma starkare kungamakt och tätare förening med Sverige, visade kungen i skarpa lägen en återhållsamhet med militära medel i enlighet med Wiensystemets disciplinerande anda.⁷⁸ I samband med att Storbritannien och Ryssland blev oense om den senare maktens inblandning i Osmanska rikets inre förhållanden utfärdade kungen år 1834 en neutralitetsförklaring.⁷⁹ Karl XIV Johan var i förhållande till de allvarligaste kriserna mot slutet av regeringstiden mer ryskt orienterad än såväl sina ministrar som den oppositionella pressen.⁸⁰ Även dessa skilda tendenser förefaller ha bidragit till kungens försiktiga och relativt neutrala politik.

Jag har här så gott som är möjligt i en kortfattad bakgrund försökt framhålla komplexiteten i blandningen av motiv och hastigt växlande konjunkturner och överväganden som präglade krig och diplomati under denna tid. Att bedöma vilka inslag som var de viktigaste ligger utanför avhandlingens uppdrag. De jag lyft fram ger dock perspektiv på motiv som var framträdande i språkbruket om rojalister, patrioter, liberala och konservativa.

Några poänger är värda att bära med sig till fortsättningen:

- Rojalister och patrioter var förekommande partibegrepp i såväl svensk 1700-talspolitik som i rapporteringen från det under 1770-talet påbörjade nordamerikanska frihetskriget.
- Normerna för styrning i det gustavianska samhället var präglade av en medveten vaghet från Gustav III:s sida.
- Hur den ekonomiska och sociala utvecklingen i Sverige ska förstås i relation till politiska motsättningar och institutionella förändringar är en komplex fråga som är omstridd i forskningen.
- Från revolutionskrigens början år 1792 och framåt kännetecknades utrikespolitiken i Europa av polarisering, om än en in-

⁷⁷ Höjer 1954, s. 237–272; Höjer 1960, s. 22–51, 81–122; Elgström 2000, s. 9–10, 43–45, 85–88, 122–126.

⁷⁸ Stråth 2005, s.103; Kaartvedt 1964, s. 165–166; Pryser 1999, s. 220–221; Höjer 1960, s. 195, 204–205.

⁷⁹ Höjer 1960, s. 258–264; Höjer 1954, s. 264–267; Elgström 2000, s. 43, 51–55.

⁸⁰ Höjer 1954, s. 264–272; Elgström 2000, s. 54–55.

konsekvent och ibland rent ytlig sådan, mellan å ena sidan antijakobinska legitimitetsprinciper och å andra sidan konstitutionella eller revolutionära folksuveräna principer.

3 Rojalister och patrioter under Gustav III (1778–1792)¹

Bakom *Medborgaren* – tidningen som delade in sin svenska publik i rojalister och patrioter – stod den swedenborgske mystikern Carl Fredrik Nordenskiöld.² Ansatt av kritikern Johan Henrik Kellgrens³ vassa ironier i *Stockholms Posten* längtade Nordenskiöld efter upprättelse. I *Medborgaren* fantiserade han ohöjlt om sin litterära fiendes död och likprocess. Det var denne Nordenskiöld som med sanningssägarens profetiska tonläge tog mod till sig att trycka en text som öppet omtalade ett Sverige där den yttre enigheten bakom kungens ledning ohjälpligt tycktes ha rämnat.

Utifrån exemplet kan avhandlingens forskningsfrågor brytas ner i några tillämpade formuleringar: När blev detta sätt att förstå antagonismen i Gustav III:s Sverige allmänt?⁴ Vad menades med att beskriva antagonismen så?⁵ Följde språkbrukarna de äldre mönstren från frihetstidens strider om kungens roll i den svenska konstitutionen? Eller importerade de en ny vokabulär från andra länder, som Nordamerika och Frankrike? Hur samspelade begreppspar med politisk praktik?⁶

Frågorna, som ska beröras i detta kapitel, är knappast på allvar behandlade i tidigare svensk forskning. Som tidigare noterat brukar forskare använda patriotbegreppets karaktär av allmänt honnörssord för att förklara dess popularitet som partinamn.⁷ Historikern Georg Landberg har antytt att oppositionen valde begreppet för att det genom sin anknytning till allmänna värden speglade en ambition att upplösa partimotsättningar. Historikern Lolo Krusius-Ahrenberg menade att det var uttryck för en kosmopolitisk medborgartanke.⁸ Dessa förklaringar är dock att beteckna som konstateranden eller spekulationer i förbifarten snarare än empiriska och motiverade resultat.

¹ Detta kapitel och nästkommande är en utveckling av Warg 2024.

² Carl Fredrik Nordenskiöld (1756–1828), skriftställare; Christensson 1994, s. 28–33; Christensson 1996, s. 171–247; ”Carl Fredrik Nordenskiöld”, SBL.

³ Johan Henrik Kellgren (1751–1795), latinist, författare och kritiker.

⁴ Detta är en omformulering av forskningsfrågan om när rojalist-patriot slog igenom som dominerande begreppspar i svensk politik.

⁵ Detta är en nedbrytning av frågorna om begreppens betydelser och bruk.

⁶ Hur såg växelverkan mellan begrepp och politisk handling ut?

⁷ Se s. 16.

⁸ Landberg 1932, s. 177; Krusius-Ahrenberg 1947, s. 39–40. Beträffande den franska revolutionen har det framhållits att patriotbegreppet tenderade att göra motståndarna till landsförrädare snarare än likvärdiga parter. Furet 2001, s. 51. Se även Schama 1989, s. xv, 590–597, 858–861.

Mellan Gustav III:s revolution 1772 och hans död 1792 hölls fyra riksdagar: 1778–1779, 1786, 1789 och 1792. De tryckta protokollen från adelsståndet kan betraktas som kompletta.⁹ Prästeståndens protokoll saknas för de senare två riksdagarna 1789 och 1792,¹⁰ och dokumentationen av de övriga två ståndens överläggningar under 1778–1779 är ytterst bristfällig. Borgareståndets protokoll saknas helt i tryck för detta möte. På grund av den tidsåtgång som krävs för att studera handskrifter har otryckta protokoll utelämnats från genomgången. Bondeståndets protokoll har till övervägande del gått förlorade, men sporadiska lämningar trycktes under 1900-talet.¹¹ Protokollens uppgifter är delvis censurerade och redigerade för att skylla över opposition och stridigheter.¹²

Av de totalt 21 tidningar som ingår i källkategorin svenska tidningar gavs 12 ut under åren 1778–1792.¹³ Utrikesrapporteringen väger tungt i fråga om träffar på begreppen. Under vissa perioder, i synnerhet åren 1790–1792, var denna bevakning hårt reglerad och övervakad.¹⁴ Detta är en faktor som begränsar räckvidden av kvantitativa slutsatser.¹⁵

Kapitlet är uppdelat i fyra avsnitt. Det första är en bakgrund för att orientera läsaren i övergripande sammanhang för politiska strider under Gustav III:s tid. De empiriska resultaten är uppdelade i två avsnitt med genombrottet för begreppsparet rojalist och patriot som kronologiskt avgränsande. I avslutningen återknyter jag till forskningsfrågorna i en sammanfattande diskussion.

⁹ Det högtintressanta oppositionella riddarhusprotokollet från riksdagen 1789 kunde dock inte tryckas förrän år 1809.

¹⁰ Prästeståndets protokoll finns i original i Riksarkivet. Utgivning av otryckta protokoll pågår men dessa har förblivit outgivna under mitt avhandlingsarbete. Mejlkonversation med Olof Holm, Riksdagsbiblioteket 2021-03-17. ”Utdrag af Presteståndets Protokoll in pleno, d. 21 Febr. 1789, då ståndet skulle upp in pleno plenorum och Säkerhets-akten proponerades på Rikssalen.” finns i *Politisk Tidskrift för Sveriges Allmoge* 1862, s. 232–238.

¹¹ BnP 1778–1779, s. 2–3; Landberg 1932, s. 202. Borgarståndets protokoll finns i original i Riksarkivet och i avskrifter på Uppsala universitetsbibliotek.

¹² En alltför stor öppenhet riskerade att rendera i repressalier för ståndens sekreterare. Hamilton 1901, s. 166. Även Almquist 1895 s. 180 som dock gäller prästeståndets icke tryckta protokoll.

¹³ *Carlsronas Wekoblåd, Dagligt Allehanda, Gefle weckoblåd/Weckoblåd för Gefleborgs län (1783–), Götheborgs Allehanda, Götheborgska Nyheter, Hwad nytt? Hwad nytt?/Götheborgs Tidningar, Inrikes tidningar, Posttidningar, Lunds Weckoblåd/Nytt och Gammalt, Norrköpings Tidningar (1787–), Stockholms Posten, Tidningar utgifne af et Sällskap i Åbo/Åbo Nya Tidningar/Åbo Tidningar. Carlsronas Wekoblåd* har dock endast i begränsad utsträckning varit sökbar i databasen Svenska dagstidningar under tiden för datainsamlingen.

¹⁴ Torbacke 2005a, s. 42, 47–49; Oscarsson 2005, s. 198–201.

¹⁵ Från Litteraturbanken ingår texter av elva olika författare vilka publicerades 1778–1792 och innehåller relevanta träffar. Dessa författare är Carl Michael Bellman, Gustav III, Axel von Fersen d ä, Benjamin Höijer, Johan Henrik Kellgren, Carl Gustav Leopold, Bengt Lidner, Nils von Rosenstein, Jakob Magnus Sprengtporten, Thomas Thorild och Samuel Ödmann.

Bakgrund

Gustav III:s regeringstid var en historisk period av skärpta politiska motsättningar, såväl i inre svensk politik som i världen i stort. I Sverige tilltog spänningarna mellan kungen och oppositionen. Även på andra håll i världen stred furstar med oppositionen i konstitutionella frågor av olika anledningar. Här behandlar jag först de svenska stridsfrågorna, därefter sådana i andra länder som var relaterade till begreppsparet rojalist och patriot. Genomgångarna är en orientering i sådana politiska förhållanden som förekommer i samband med redovisningen av resultaten.

Svensk politik

Tre politiska konfliktområden under Gustav III:s tid som kommer att beröras i analysen av källmaterialet är tryckfriheten, kronobrännerierna och frågan om makten över riksdagsinkallelsen.

Gustav III:s tryckfrihetspolitik exemplifierar karaktären av hans styre. Vad som gällde efter revolutionen 1772 var oklart för såväl publicister som ämbetsmän, och osäkerheten medförde en avsevärd minskning i utgivning av skrifter och tidningar. Inför omgivningens påtryckningar tillkännagav kungen en ny tryckfrihetsförordning år 1774. Därigenom gav han sken av att återupprätta frihetstidens tryckfrihet. Genom skärpta och motsägelsefulla formuleringar behöll han emellertid ett personligt grepp om censuren. Kungen kom inte minst att använda sig av informella kontrollmedel – exempelvis hot, ryktesspridning och uppköp av hela upplagor – för att styra boktryckare och författare.¹⁶

Även brännvinspolitiken var ifrågasatt från konstitutionell synpunkt. Kungen gjorde brännvinsbränning till regale, det vill säga monopol. På så vis var det meningen att kronan skulle kunna reglera spannmålshandeln efter konjunktur och på samma gång öka sina inkomster. Det fanns oklarheter huruvida kungen hade grundlagsenlig rätt att utan riksdagens samtycke införa monopol och öka beskattningen av folket genom en sådan förändring.¹⁷

Frågan om makten över riksdagens inkallelse innebar en prestigeförlust för kungen under riksdagen år 1786. Inför riksdagen hade de oppositionella

¹⁶ Landberg 1932, s. 67–68; Nyman 1963, s. 69; Åhlén 1986, s. 114–125; Vegesack 1995, s. 68–79; Boberg 1951, s. 25–138; Oscarsson 2000, s. 154–155.

¹⁷ Landberg 1932, s. 66–67; Vegesack 1995, s. 89; Fritz 2002, s. 332–342, 382.

stämningarna tilltagit, bland annat på grund av nya lagar som gav kungen kontroll över tryckerierna.¹⁸ Ständerna enade sig om gemensamma besvär i såväl frågan om utvidgad tryckfrihet som den om brännvinsbränningens frigivande. Dessa besvär medförde dock inga kungliga beslut. Däremot lyckades ständerna tidsbegränsa bevillningen, det vill säga ett beslut om framtida skatteuttag, till fyra år.¹⁹ Därmed hade de också tagit kontroll över inkallelsen av nästa riksdag.

Efter riksdagen 1786 intensifierades denna konflikt ytterligare. Gustav III lyckades framgångsrikt göra sig av med stötestenar för de ofrälse stånden, främst genom att avskaffa kronobrännerierna. Beslutet fattades utan riksdagens medverkan. Detta provocerade särskilt oppositionen inom adeln, som betraktade manövern som ett led i kungens strävan att frigöra sig från konstitutionella begränsningar och riksdagsinflytande.²⁰ Hårdare tag på andra områden, exempelvis ytterligare inskränkningar av tryckfriheten, gjorde att kungen tycktes byta "rosenspira mot järnspira", som en observatör anmärkte år 1788.²¹

Detta år förändrades förutsättningarna genom kriget mot Ryssland. Kungens krigspolitik var målmedveten. Gustav III använde förfalskade berättelser om ryska provokationer och gränsintermezzon för att förleda rådet och hemmaopinionen om sina ambitioner. Ett av krigets syften var att stärka den egna ställningen mot den inre oppositionen. Som anfallskrig, i realiteten om än ej till formen, stred det mot konstitutionen.²² Med hänvisning till grundlagsbrottet gjorde missnöjda officerare i Finland myteri. I augusti skrev 113 av dem under den föreningsakt som gått till historien som Anjala-förbundet, med krav på fred och riksdagsinkallelse.²³ Denna händelse blev huvudnummer i en kunglig propagandistisk motoffensiv mot armén i Finland, adeln och oppositionen. Propagandan tog sig bland annat uttryck i tryckta skrifter. Den politiska krisen fortsatte in på nästkommande år.

¹⁸ Jägerskiöld 1957, s. 256; Åhlén 1986, s. 10, 126–136; Alm 2002, s. 194–196; Boberg 1951, s. 216–233; Oscarsson 2000, s. 188–189; Boberg 1967, s. 1.

¹⁹ Landberg 1932, s. 81–86.

²⁰ Landberg 1932, s. 87–88; Fersen 1870, s. 143–147; Kellgren 1922–1923, s. 168; Kellgren 1933–1935, s. 87–89.

²¹ Hedvig Elisabeth Charlotta 1903, s. 194; Oscarsson 2000, s. 189; Boberg 1967, s. 1–2; Vegesack 1995, s. 109–110; Torbacke 2005a, s. 42; Oscarsson 2005, s. 198–201.

²² Landberg 1932, s. 88–89; Boberg 1967, s. 16–26; Lönnroth 1986, s. 127–166; Jägerskiöld 1957, s. 303–330.

²³ Mattsson 2010, s. 179–180; Tandefelt 1998, s. 32–33; Barton 1986, s. 161–165; Hennings 1957, s. 267; Boberg 1967, s. 32–46.

Till början av år 1789 kallade kungen till riksdag. Det öppna motivet var att ta upp nya skatter och lån till krigsutgifterna.²⁴ En dold ambition var att stärka kungamakten.²⁵ Kungen lovade de tre ofrälse stånden inskränkningar av adelsståndets företräden och lät samtidigt för den återstående tiden av riksdagen häkta oppositionsledaren Fredrik Axel von Fersen²⁶ tillsammans med arton andra oppositionsmän. Inför de på rikssalen församlade ständerna drev Gustav III sedan igenom den så kallade förenings- och säkerhetsakten. Den blev presenterad som ett klarläggande av regeringsformen 1772. I själva verket var den en genomgripande förändring i strid med dess regler. Kungen fick oinskränkt makt över statsförvaltningen och akten undergrävde riksdagens makt ytterligare.²⁷

Det spända förhållandet mellan kungen och adelsoppositionen varade ända in i det sista och bidrog på ett påtagligt sätt till slutet på Gustav III:s regeringstid. Pressad av dåliga finanser efter kriget lät kungen kalla till ytterligare en riksdag i Gävle 1792.²⁸ Den varade i januari–februari och blev hans sista. Som följd av en konspiration som involverade åtskilliga medlemmar i riksdagsoppositionen mördades Gustav III av kapten Jacob Johan Anckarström i mars samma år.²⁹

Rojalist och patriot utanför Sverige

Under Gustav III:s tid pågick flera revolutioner runtom i världen där grupper som kallades patrioter var involverade. Den som i synnerhet upptog spaltutrymme i de svenska tidningarna under 1780-talet var *patriottentid*, patrioternas revolution i Nederländerna. Denna revolution stod i samband med vad som framstår som en kedja av händelser.

Viktigt i sammanhanget var att det nordamerikanska frihetskriget 1775–1783 hade utvecklats till ett stormaktskrig. År 1778 tog nämligen Frankrike parti för utbrytarkolonierna mot Storbritannien.³⁰ Självständighetsrörelser i Europa flyttade med detta fram sina positioner, både inspirerade och understödda av sina amerikanska förebilder. På Irland uppstod exempelvis en våg av antiengelska stämningar. Kraven från

²⁴ Landberg 1932, s. 90–91; Mattsson 2010, s. 180–183; Barton 1986, s. 165–167.

²⁵ Landberg 1932, s. 90–94; Tandefelt 1998, s. 69–72.

²⁶ Fredrik Axel von Fersen (1719–1794), fältmarskalk och riksråd.

²⁷ Landberg 1932, s. 107–109; Lagerroth 1955, s. 153.

²⁸ Almquist 1895, s. 18–19; 30–31; Landberg 1932, s. 120; Adlerbeth 1856, s. 148; Lönnroth 1986, s. 252–258; Jägerskiöld 1957, s. 338; Barton 1986, s. 196–197.

²⁹ Lönnroth 1986, s. 287; Karlbom 1964, s. 86–89; Larson 1959.

³⁰ Jägerskiöld 1957, s. 277–286.

the Patriot Party på Irland underblåstes av frivilligmiliser som bildades i den brittiska arméns frånvaro på grund av kriget. En rättighetsdeklaration 1782 mynnade ut i irländsk självständighet i lagstiftningen tack vare eftergifter från den av kriget militärt försvagade och politiskt avskräckta brittiska centralmakten.³¹

De nordamerikanska patrioterna var även förebilder för patrioterna i Nederländerna. Revolutionen i Nederländerna började som en inrikespolitisk strid år 1780 men slutade med stormaktskris och utländsk intervention. De nederländska patrioterna strävade efter att ena landet och bröt därigenom med äldre religiösa och provinsiella identiteter. De ärftliga befohgheter som tillkom prins Wilhelm V av Oranien i Nederländernas republikanska statssystem var enligt patrioterna oförenliga med folkets suveränitet.³² Konflikten var länge oblodig och komplicerad, men polariserades från 1786 i ett regelrätt inbördeskrig som delade in landet i två jämnstarka patriotiska och orangistiska (prinsens anhängare) zoner. Dödläget bröts när den preussiska armén slog ner patrioternas uppror genom en intervention hösten 1787.³³

I Nederländernas grannskap hade då redan nya "patriotiska" maktanspråk gjort sig gällande. I Österrikiska Nederländerna (föregångare till senare tidens Belgien) pågick redan uppror mot kejsar Josef II:s³⁴ reformer.³⁵ I Frankrike väckte kung Ludvig XVI:s försök att införa ekonomiska reformer också motstånd. Liksom i många andra länder använde sig den franska oppositionen av begrepp som fädernesland, patriot och patriotism i sin retorik.³⁶ Under den revolution som bröt ut i landet år 1789 kom patriot att bli synonymt med anhängare till revolutionen.³⁷ Till den våg av omvälvningar som därmed inleddes återkommer jag i nästkommande kapitel.

Dessa händelser utanför Sverige står i samband med den radikalisering av patriotbegreppet som forskningen identifierat i fråga om perioden före 1789 års franska revolution. Patriot kom genom dessa händelser att avspegla ett principiellt motstånd mot kungar som sådana.³⁸

³¹ McDowell 1979, s. 239–285; Elliott 1988, s 76.

³² Jourdan 2014, s. 45; Schama 1977, s. 59–61; Tilly 1993, s. 70; Reitsma 1988, s. 175.

³³ Schama 1977, s. 100–132.

³⁴ Josef II (1741–1790), tysk-romersk kejsare 1765–1790.

³⁵ Judge 2018, s. 56–94.

³⁶ Jourdan 2014, s. 41–43; D. A. Bell 2001, s. 71–77; Hyslop 1968, s. 176–177, 193–194; Schama 1989, s. 282–304.

³⁷ Hyslop 1968, s. 176–177; Nora 1988, s. 805; Jourdan 2014, s. 43–46; Richet 1992a, s. 46–49.

³⁸ Dietz 1989, s. 186–187; D. A. Bell 2001, s. 69–77.

Partibegrepp, rojalister och patrioter 1778–1788

Innan jag går in på genomslaget för begreppsparat patriot och rojalist under gustaviansk tid är det ett par frågor som behöver klargöras: Vilka var de dominerande begreppsparen före genomslaget? Hur användes dessförinnan begreppen rojalist och patriot, var för sig och tillsammans? Den som litar på en senare tids språkkänsla riskerar annars missförstånd. Här kommer jag att ge det största utrymmet åt de respektive begreppens olika tillämpningar, men först behandlar jag frågan om begreppen för politiska motsättningar i samband med riksdagarna 1778–1779 och 1786.

Partibegreppen: kungen och folket

Motsättningarna på de två första gustavianska riksdagarna formulerades i ordalag som har släktycke med begreppsparat rojalist och patriot. För att besvara frågan om tidens partibegrepp – frånvarande i offentligt tryck – använder jag mig av kompletterande källor. Dessa består av tryckta memoarer och brevsamlingar med observationer av de politiska händelserna under riksdagarna 1778–1779 respektive 1786.³⁹

Ett tema i detta språkbruk är att ställa kungens anhängare i motsättning till oppositionens. Ett exempel är Johan von Engeström⁴⁰ – oppositionell tjänsteman med omsorg om konstitutionens former – som konsekvent skrev om hovparti/hovkarlar/hovsidan i motsättning till lantparti.⁴¹ Andra liknande systematiseringar handlar om "kungens parti"⁴² i motsättning till "motpartiet",⁴³ "oppositionen",⁴⁴ eller "en liga".⁴⁵ Genom oppositionens

³⁹ Jag har här med något tillägg utgått från sammanställningen hos Landberg 1932, s. 221. De skrifter som är relevanta för riksdagarna 1778–1779 och 1786 är Gustav III 1883; Gustav III & Lovisa Ulrika 1919; Adlerbeth 1856; C. G. Nordin 1868; Fersen 1869; Fersen 1870; Engeström 1877; Hedvig Elisabeth Charlotta 1902; Hedvig Elisabeth Charlotta 1903; Hochschild 1908; Wallquist 1866, s. 237–261. På grund av översättningsproblematik har jag jämfört Hedvig Elisabeth Charlottas anteckningar med de franska originalen. Till dessa skildringar ska läggas Oxenstierna om riksdagen 1786 i Oxenstierna 1900 och Johan Elers *Riksdags Chronika 1778*, (UUB).

⁴⁰ Johan von Engeström (1743–1807), jurist och tjänsteman. Dömd för förhandskänedom om planerna på mordet på Gustav III.

⁴¹ Engeström 1877, s. 31–54, 81–83, 96–98, 108; "Johan von Engeström", SBL.

⁴² Min översättning. I original "le parti du roi". *Journal*, SE/RA/720266/02/05/A/I/1 (1755–1787), bild 319, Digitala forskarsalen, (RA). Jämför Hedvig Elisabeth Charlotta 1903, s. 129.

⁴³ Redaktörens översättning. I original "le parti contraire". *Journal*, SE/RA/720266/02/05/A/I/1 (1755–1787), bild 317, Digitala forskarsalen, (RA); Hedvig Elisabeth Charlotta 1903, s. 125.

⁴⁴ Redaktörens översättning. I original "l'opposition". *Journal*, SE/RA/720266/02/05/A/I/1 (1755–1787), bild 313, 319, Digitala forskarsalen, (RA); Hedvig Elisabeth Charlotta 1903, s. 120, 129.

majoritetsställning kan beskrivningar av detta parti glida över i "allmänheten".⁴⁶

Ett annat tema formulerar motsättningen som hierarkiskt ordnad snarare än strukturerad av partier. Mest tillspetsat är detta sätt att beskriva riksdagen 1786 i riksrådet och hovmannen Johan Gabriel Oxenstiernas⁴⁷ minnesanteckningar, upptecknade under sommaren 1788.⁴⁸ Den ena parten i konflikten benämnde Oxenstierna "kungamakten" eller vanligare "kungen".⁴⁹ Oppositionen mot kungen framställdes av Oxenstierna som en utbredd anda hos kungens undersåtar, inte enbart en begränsad gruppering på riksdagen.

Hade man velat utplåna de ämnen, över vilka nationen fört en billig klagan, så hade man bort höra dess röst. Av allt detta skedde intet, och denna sämst förda riksdag slutade med att reta allas sinnen och [...] att göra folket mera misstroget och kungen ännu mera misstänksam.⁵⁰

Oppositionen uppgår i "nationen" eller "folket" i Oxenstiernas anteckningar. Nationen har en "röst" som ropar och klagar.⁵¹ Folket har ett "tänkesätt"⁵².

Källorna pekar mot att kungens och nationens partier eller hovpartiet och lantpartiet tillsammans med andra snarlika varianter var de gångbara begreppen under de första gustavianska riksdagarna. Det är troligt att begreppsparet rojalister och patrioter även förekom, men det saknas belägg för detta i mitt källmaterial. Detta hindrar givetvis inte att oppositionen gjorde anspråk på att älska "fäderneslandet"⁵³ och menade att den häm-

⁴⁵ Min översättning. I original "une ligue". *Journal*, SE/RA/720266/02/05/A/I/1 (1755–1787), bild 312, Digitala forskarsalen, (RA). Jämför Hedvig Elisabeth Charlotta 1903, s. 119.

⁴⁶ Redaktörens översättning. I original "le public". *Journal*, SE/RA/720266/02/05/A/I/1 (1755–1787), bild 317, Digitala forskarsalen, (RA); Hedvig Elisabeth Charlotta 1903, s. 126. Se även Hochschild 1908, s. 40–41.

⁴⁷ Johan Gabriel Oxenstierna (1750–1818), riksråd och poet.

⁴⁸ Schück red. 1900, s. VII. Se även Hochschild 1908, s. 41, 87, 91.

⁴⁹ Oxenstierna 1900, s. 69–72.

⁵⁰ Oxenstierna 1900, s. 69.

⁵¹ Oxenstierna 1900, s. 69–71. Se även analysen, om språket i Anjaladeklarationen, av Wolff 2008, s. 112. Man kan tillägga att exemplet Oxenstierna visar att detta likställande av opposition och nation inte var begränsat till oppositionella som försökte legitimera motståndsåtgärder, utan kunde göras av en person som beskrev konflikterna i neutrala termer.

⁵² Oxenstierna 1900, s. 71. Fredrik Axel von Fersens memoarer, utförliga men beklagligen ur källvärdessynpunkt nedtecknade ytterligare ett antal år senare, använder ett ganska variationsrikt språkbruk som huvudsakligen bekräftar de begrepp som förekommer hos de ovanstående. Fersen 1869, s. 56–135; Fersen 1870, s. 75–104; "Fredrik Axel von Fersen", SBL. Även Olof Wallquist och Eric Waller faller in i samma mönster, Wallquist 1866, s. 237–261.

⁵³ Fersen 1869, s. 114.

tade "sin styrka utur allmänna böjelsen för frihet och patriotism".⁵⁴ Jag går vidare med frågan om vad som menades med sistnämnda språkbruk.

Patrioter: vänner av det allmänna bästa och partigångare

Med sin allmänna och positiva karaktär var patriot ett typiskt begrepp i meningen flera skikt av betydelser: det kan inte meningsfullt förstås genom en enkel definition eller referens.⁵⁵ Genom att lära känna de otaliga variationerna i betydelser och tillämpningar kan begreppet bli begripligt. Här fokuserar jag på aspekter som förklarar sådana variationer. Dessa aspekter kan delas i två slag. Det första slaget inkluderar semantik och vedertagen förståelse för begreppet. Det andra slaget av aspekter handlar om hur begreppen bearbetades retoriskt (illokuta krafter, direktiva funktioner och performativa aspekter).⁵⁶

Patriotbegreppets semantik

Det finns två alternativ till översättningar av begreppet patriot vid denna tid. Det första, "en som älskar sitt fädernesland", är den definition som finns i samtida lexikon. Det andra alternativet, "en som tillhör ett visst parti", är frånvarande i dessa, men framgår klart av sammanhanget. Ibland är båda översättningarna möjliga, men här fokuserar jag tills vidare på distinkta exempel.

De lexikala definitionerna varierar, men andemeningen är den samma: den kunde lyda "en som älskar sitt fädernesland", "rätt sinnad mot fädernesland" eller "*qui fait tout pour le bien de sa patrie*" (som gör allt för fäderneslandet)⁵⁷. Flera lexikon uppger detta som dubbla villkor: "En som älskar sitt fädernesland, och ser till det allmänna bästa".⁵⁸ Någon oenighet om denna definition förmärks ingenstans i källmaterialet.

⁵⁴ Fersen 1870, s. 90–92.

⁵⁵ Se s. 20.

⁵⁶ Se s. 39–42.

⁵⁷ Widegren 1788, s. 502; Brisman 1783, spalt 403; Dähnert 1784, spalt 378.

⁵⁸ Sahlstedt 1773, s. 410; Björkegren 1786, spalt 2004. Den mångtydighet jag här redogör för går igen på motsvarande sätt i ordformerna patriotisk och patriotism.

Den även för en sentida läsare bekanta definitionen döljer emellertid en stor skillnad i språkkänsla. Betoningen bör läggas på värdet "det allmänna bästa" snarare än aktiviteten "älskar".

I regel refererade patriot till en karaktär som motsvaras av rättsinne och omsorg om det allmänna snarare än utslag av passion eller sentimentalitet, och utan någon antydning till motsättning mellan dessa företeelser. En insändarskribent som protesterade mot offentliggörandet av resenärer till och från Stockholm förklarade sitt ärende härröra ur "det Patriotiska nit, som ej känner annat än Landets väl".⁵⁹ Det är ett sådant slags torrt medborgerligt sinnade och tjänstvilliga karaktär, snarare än någon själslig rörelse, som avses med begreppet. Om det på ytan kan förefalla som om patriot refererar till känslomässighet i vissa uttryck bör man utgå ifrån att skenet bedrar. När kritikern Kellgren (mystikern Nordenskiölds nemesi) skrev att han med "innerlig patriotisk förnöjelse" tagit del av regeringens ekonomiska politik ska man inte förstå det som att han klappat händerna av upphetsning, utan som en bekräftelse på att överhetens och författarens nyktra åsikter om vad som ländar till det allmänna bästa var i överensstämmelse med varandra.⁶⁰ Tyngden ligger återigen snarare på nit för det allmänna än vurmen för Sverige.

Ett motsvarande förhållande mellan kärlek och allmännytta gäller för "fäderneslandet", ett begrepp som ingår i samtliga formuleringar i 1700-talets definitioner av patriot. Författare kände sig manade att reda ut begreppets mångtydighet. Ett exempel är en universitetslärobok i filosofi på svenska, *Utkast till föreläsningar i den naturliga sedoläran, innehållande grunderna till människans moraliska begrep och om dess rättigheter och skyldigheter*, från 1782. Filosofen Daniel Boëthius⁶¹ skrev där att fäderneslandet består av "på samhällsordningen grundade förmåner".⁶² Kärleken till fäderneslandet är beroende av hur regeringen lyckas "stärka föreningen emellan det enskilda och allmänna bästa".⁶³ Om regeringen är vis verkar denna kärlek till "medborgerliga dygder, i mod till Samhällets försvar och allmänt gagnande företaganden och gärningar", förklarade Boëthius.⁶⁴ En förtryckande regering släcker dessa känslor så att endast en djurisk vana vid uppväxtens marker återstår.⁶⁵ Kärleken till fäderneslandet, påpekade Boëthius upprepade

⁵⁹ "Til Utgifwarena af Stockholms Posten. Mine herrar!", *Stockholms Posten* 1779-04-22, s. 326–327.

⁶⁰ Kellgren 1940–44, s. 377.

⁶¹ Daniel Boëthius, (1751–1810), filosof.

⁶² Boëthius 1782, s. 172; "Daniel Boëthius", SBL.

⁶³ Boëthius 1782, s. 172–173.

⁶⁴ Boëthius 1782, s. 172–173.

⁶⁵ Boëthius 1782, s. 172–173

gångar, kan tillfälligt förvridas av orediga begrepp.⁶⁶ Exempelvis har det inträffat att "kärlek till frihet och fädernesland blivit driven till den höjd, att människor, blott intagna därav, för att ej överleva deras undergång, burit händer på sig själva".⁶⁷ Troligen var detta uttalande ett avståndstagande från antikens hedniska patriotism, ett tema som jag återkommer till.⁶⁸ Sådant är, utifrån Boëthius nyttomoraliska filosofi, ett olyckligt missförstånd, eftersom fäderneslandet ingenting är utöver de förmåner som samhällslivet ger tillbaka till de enskildas väl och ve.⁶⁹ Boëthius analys är att betrakta som okontroversiell – ett standardinslag i synen på fädernesland och patriotism under gustaviansk tid.⁷⁰ Fäderneslandets positiva karaktär kan betraktas som ett definierande villkor. Endast förmånerna av samhällsgemenskapen ingår i begreppet, medan olägenheterna faller utanför.

Begreppsskiktet "en som tillhör ett visst parti" är underförstått i många av tidningarnas utrikesrapporter. Före år 1789 handlar det främst om nyheter från Nordamerika, Irland och Nederländerna, där "patrioter" var inordrade i maktkamper mot regerande furstar. I det sammanhanget syftar ordet patriot inte nödvändigtvis vare sig på kärlek, rättsinne eller nit för det allmänna. En nyhetsrapport på vers från Dublin i *Stockholms Posten* 1780 leker med denna mångtydighet:

Men Engelske Ministern har här börjat segra igen,
Sen han omvänt våra Patriotiska huvudmän
Med nya titlar, äreställen, pensioner och större löner
Antingen för dem själva, eller för deras Söner
Se sådana Patrioter hava vi
Duc de Lemster,⁷¹ Hussey-Burgh,⁷² Grattan,⁷³ Ogle⁷⁴ och Denis-Daly⁷⁵

⁶⁶ Boëthius 1782, s. 18, 76, 173.

⁶⁷ Boëthius 1782, s. 16–18, 76.

⁶⁸ Se s. 89.

⁶⁹ Boëthius 1782, s. 76; "Daniel Boëthius", SBL.

⁷⁰ Thorild 1936–44, s. 310; Arvidson 1993, s. 190–192; Rosenstein 1838a, s. 256–257, 278–279, 340–341, 355–356; Fredrik II 1780, s. 8–15, 18–26, 30–37. Se även Viroli 1995, s. 75–85; Wolff 2008, s. 84, som visserligen där tolkar citatet av Fersen i ett annat perspektiv. Se även s. 114ff i denna avhandling.

⁷¹ William FitzGerald, hertig av Leinster (1749–1804), irländsk politiker och godsägare.

⁷² Walter Hussey Burgh (1742–1783), irländsk politiker och jurist.

⁷³ Henry Grattan (1746–1820), irländsk politiker och jurist.

⁷⁴ Georg Ogle (1742–1814), irländsk politiker.

⁷⁵ Denis Daly (1748–1791), irländsk politiker och godsägare. "Dublin, d. 24 Sept", *Stockholms Posten* 1780-11-11, s. 1034–1035.

”Se sådana Patrioter hava vi” anspelar på att patrioterna, det vill säga det irländska partiet som benämner sig som sådana, inte är som patrioter, det vill säga sådana som ser till det allmänna bästa och därför aldrig skulle låta sig köpas av utländska intressen.

Så långt tycks materialet alltså bekräfta den dualism som finns i forskningen om 1700-talets europeiska patriotism, där det allmänna och positivt laddade honnørsordet existerar sida vid sida med ett oppositionellt eller revolutionärt begrepp. Fusionen mellan fäderneslandet och det allmänna bästa har även av tidigare forskare kommenterats som typiskt för 1700-talets tänkande.⁷⁶ Men förstått endast som semantik verkar översättningen av detta språkbruk alltför prydligt. En närmare analys av de retoriska bruken av dessa begreppsskikt ger ledtrådar till hur de hänger samman.

Patriot i retorisk praktik

Redan i inledningen lyfte jag fram att semantik, illokution och performativ kunde peka åt olika håll. Detta gäller i synnerhet för begreppet patriot. Begreppsanvändningen relaterade inte sällan samtidigt till partitagande och det allmänna bästa. Den som med patriot menade *ser till det allmänna bästa* kunde använda det retoriskt för att ta parti i en fråga. Den som menade *en som tillhör ett visst parti* kunde använda det för att göra anspråk på allmänintresse till skillnad från särintresse. Här fokuserar jag på de grundläggande förutsättningarna för sådana paradoxer.

Patriotbegreppets vanligaste performativa tendens (poängen med att använda begreppet) var att det pekade ut något som samhällsbärande. Det kunde handla om en gemenskap, en drivkraft, exempelvis för landetsushållning, ett rättsinne eller samhällsdygder i allmänhet. För det mesta användes patriot för att ge en uppfattning om allmänintressen.

Vilken politisk riktning detta hade beror på sympatier och åsikter. Ett exempel kommer från regeringskrisen i Storbritannien våren 1784. *Dagligt Allehanda* återgav parlamentets politiska strider, då koalitionen mel-

⁷⁶ Exempelvis Koselleck 2006, s. 220–221; Arvidson 1793, s. 190–192.

lan oppositionspolitikerna Charles James Fox⁷⁷ och Lord North⁷⁸ utmanade ministären.⁷⁹

Vid Underhusets sammankomst i går den 8 [mars 1784] vann väl Koalitionen åter igen en votering, men blott med en enda röst; också börjar herr Fox bli mera foglig än han varit. Alla rättsinnade Patrioter fagnar sig, att de hittills varande förbistringar och oenigheter torde nu snart i godo slutas.⁸⁰

Rapporten från London sätter den brittiska politiken i ett perspektiv där patrioter representerar måttet på det rättsinne som samhället behöver, och som därför sluter upp kring regeringen, i motsättning till de som orsakar missförstånd och sår split. Som verktyg för att skilja ut det samhällsbärande från det samhällsskadliga skulle begreppet emellertid lika gärna kunna ha använts i den motsatta riktningen, så att de oppositionella hade uppträtt som de rättsinnade.

Ett exempel på en sådan oppositionell användning kommer från den frispråkiga bokhandlaren Johan Gustaf Halldins⁸¹ skrivelser i *Stockholms Posten* 1779.⁸² I ett öppet brev under pseudonymen "Publicola" till justitiekansler Joachim Vilhelm Liliestråle,⁸³ attackerade han praxis vid rättegångar i tryckfrihetsmål, där tryckare på förfrågan var tvungna att uppge anonyma författares identitet. Förfarandet kan drabba författare, även sådana som skriver av ett rent "patriotiskt nit", med personliga hämndaktioner, varnade Halldin.⁸⁴ Liliestråle gick i anonymt svaromål, bland annat med påståendet att skribentens varning var rent hypotetisk.⁸⁵ Halldin svarade med ett exempel: brännvinsmonopolet. Kungens monopol fungerade delvis genom arrenden, och var alltså en betydande inkomstkälla för såväl kronan som för enskilda arrendatorer. Det impopulära monopolet, menade Halldin, är "ett Ekonomiskt ämne, över vilket det alltså, enligt Tryckfrihets Förordningen, skulle vara tillåtet att med anständighet och patriotism få anföra sina skäl".⁸⁶ Men den som gör så får starka ekonomiska intressen mot sig, förklarade han.

⁷⁷ Charles James Fox (1749–1806), brittisk utrikesminister 1782, 1783, 1806.

⁷⁸ Frederick North (1732–1792), brittisk premiärminister 1770–1782.

⁷⁹ Cannon 1969, s. 184–205.

⁸⁰ "London den 9. Martii", *Dagligt Allehanda* 1784-03-29, s. 1.

⁸¹ Johan Gustaf Halldin, (1737–1825), skriftställare.

⁸² Opinionsyttringen är utredd från tryckfrihetspolitisk synpunkt av historikern Stig Boberg. Boberg 1951, s. 109–138, 240–241.

⁸³ Joachim Vilhelm Liliestråle (1721–1807), jurist och ämbetsman.

⁸⁴ (Halldin), *Stockholms Posten* 1779-03-15, s. 210.

⁸⁵ (Liliestråle), *Stockholms Posten* 1779-03-24, s. 243.

⁸⁶ I original "patriotisme". (Halldin), *Stockholms Posten* 1779-04-14, s. 302.

Därför var "alla redliga Patrioter avskräckta att upphöja sin röst över dylika viktiga ämnen".⁸⁷ Halldin ställde en serie kritiska frågor i den känsliga frågan om brännvinsregalet och utmanade sin "okände vän"⁸⁸ att svara på dem för att därmed bevisa att han "litar på Tryck-Frihets-Förordningens rätta, opartiska och patriotiska tillämpning vid Domstolarna".⁸⁹ Detta är väsentligheterna av Halldins behandling av begreppet patriot.

Det finns tre aspekter av Halldins retoriska strategi som är värda att framhålla. För det första visar den att betydelsen "nit för det allmänna" och performativet att utmärka det samhällsnyttiga visavi det skadliga gick att använda med de illokuta krafterna opposition och kritik (poängar som gjordes med hjälp av begreppet). För det andra skapade Halldin ett patriotiskt band mellan rättsinnade undersåtar och den dygdiga kungen. Det underförstådda problemet var att egenintresse härskade i förvaltningen. Kritiken mot kungens rådgivare snarare än regenten själv ingår i ett vanligt retoriskt mönster. Det återfinns i teoretisk form i det redan omnämnda filosofiska system som formulerades av Boëthius, där det framhålls som stridande mot mänskliga naturen att det skulle finnas kungar "som ej ville äga sina Underståtars kärlek och en tacksam Eftervärlds välsignelser".⁹⁰ Problemet var att omgivningen förledde furstarna med "nöjen och smicker", förklarade filosofen. För det tredje vädjade Halldin genom detta patriotiska band till ett drag i kungens styre som var i högsta grad verkligt. Detta visas inte minst genom de konsekvenser som följde av kritiken: Halldin dömdes efter kungliga påtryckningar till döden för brott mot tryckfrihetsförordningen, benådades omedelbart av kungen, tilldelades en livstidspension och fick en informell kanal till kungen för sina råd i framtiden.⁹¹ Handlings sättet är konsekvent med kungens strategi att öka betydelsen av sina egna intentioner genom att ställa fadersmakt över formella beslut.⁹² Sammantaget visar dessa aspekter på sätt att med patriot som "en som ser till det allmänna bästa" verka med oppositionella politiska anspråk under gustaviansk tid.

Halldins retorik var emellertid inte den enda tillgängliga patriotiska strategin. Ett annat exempel kommer från Liliestråle, som avgick från sin post

⁸⁷ (Halldin), *Stockholms Posten* 1779-04-14, s. 302.

⁸⁸ (Halldin), *Stockholms Posten* 1779-04-14, s. 301.

⁸⁹ (Halldin), *Stockholms Posten* 1779-04-15, s. 306-307.

⁹⁰ Boëthius 1782, s. 167.

⁹¹ Teorier om detta har handlat om att kungen önskade en avskräckande och prejudicerande dom och samtidigt ville knyta Halldins penna till sin politik. Boberg 1951, s. 114-137; Vegesack 1995, s.

90; "Johan Gustaf Halldin", SBL. Även kungens önskan att demonstrera mildhet har lyfts fram. Landstedt 2023, s. 36.

⁹² Hamilton 1901, s. 104.

som justitiekansler några månader efter Halldinmålet.⁹³ Under riksdagen 1786 enades adelsståndet om att bönfälla kungen om återinförande av tryckfrihetsförordningen 1774 i sitt ursprungliga skick med ogiltigförklarande av de förklaringar och inskränkningar som därefter tillkommit.⁹⁴ Liliestråle framträdde med ett tal om tryckfriheten som en "själva mänskligheten åtföljande [...] för nationen en ovärderlig rättighet"⁹⁵ och förklarade att "all sådan anstalt, som kväver och tillbakahåller den fria anden, vilken är snillet och patriotismens rätta själ, bör anses [...] vara ett upplyst och tänkande folk mindre värdig".⁹⁶ Han hänvisade till äldre tiders "patriotiska Konungar, som sannerligen ej älskade fäderneslandet med orden och tungan allena, utan bar det och alla dess inbyggare i dess hjärta".⁹⁷ Ytligt sett kan det tyckas som om Liliestråle tagit över sin gamla antagonist Halldins språkbruk. Båda använde patriotisk för att framhålla hur tryckfrihet bar upp samhället och hur kungens inskränkningar undergrävde det. Men det finns också viktiga skillnader: Liliestråle ville att kungen utfärdade lagar som möjliggjorde för kronans ämbetsmän att upprätthålla rättvisan, medan Halldin avfärdade lagarna som en approximation av den verkliga makten i form av kungens dygdiga vilja. Liliestråles anspråk riktades därmed direkt mot kungen som laggivare, och inte mot ämbetsmännens praxis, som hos Halldin. För patriotbegreppets politiska udd har detta konsekvenser. Liliestråle åberopade den samhällsbärande tryckfriheten som en mänsklig "rättighet" och uppmanade kungen att beskydda den; Halldin åberopade den samhällsbärande kungens dygd och uppmanade ämbetsmännen att leva upp till den.

Skillnaden mellan Halldins och Liliestråles strategier är väsentliga av flera anledningar. Gustav III hade svårare att hantera Liliestråles rättighetsorienterade strategi, som var typisk för adelsståndet under den gustavianska tiden.⁹⁸ Kungen undvek in i det längsta att skriva tydliga förordningar som begränsade hans handlingsutrymme och när det kom till kritan kände han sig inte bunden av dem som fanns. Gustav III svarade också undvikande på

⁹³ "Joachim Wilhelm Liliestråle", SBL.

⁹⁴ RAP 1786, s. 78–94.

⁹⁵ RAP 1786, s. 90–94. Här urskiljer sig "nationen" ifrån den övriga texten genom antikva. Inlagan var "mycket skarpt skriven", enligt Hedvig Elisabeth Charlotta 1903, s. 127–128. Enligt Thomas von Vegesack var "mänskliga rättigheter" något man började tala om just under 1780-talet. Vegesack 1995, s. 53. Internationellt sett markerar Rousseaus *Om Samhällsfördraget* dess popularisering på 1760-talet. Hunt 2007, s. 23–26.

⁹⁶ RAP 1786, s. 90–91. I originaltexten är "patriotismens" i antikva.

⁹⁷ RAP 1786, s. 91. I originaltexten är "patriotiske" i antikva.

⁹⁸ RAP 1789, s. 110, 306, 887–889; Wolff 2007b, s. 47–61. Se även Hedvig Elisabeth Charlotta 1903, s. 119–126.

riksdagens böner om tryckfrihetens återinförande.⁹⁹ Kungen hade för övrigt sett med överseende på Halldins tillit till den högsta maktens dygd, och reagerat först i samband med provokationerna i fråga om det impopulära brännvinsmonopolet.¹⁰⁰ De skilda bilder av relationerna mellan informell kungamakt och formell laglig ordning som framgår av dessa olika sätt att verka oppositionellt under Gustav III:s styre är viktiga kontexter för att förstå betydelsen av patriotbegreppet i dess olika skepnader.

Partibetydelsen av begreppet patriot användes som sagt för att beskriva utländska konflikter. Ärendet förefaller snarast sakligt och performativet blir påtagligt vanligt i källmaterialet från slutet av 1786.¹⁰¹ Detta kan förklaras med upptrappningen av inbördeskriget i Nederländerna vid denna tid. *Göteborgs Tidningar* skriver i en typisk rapport om Amsterdam:

i anledning av ett utspritt rykte, att Prinsens Parti ville natten emellan den 17 och 18 dennes [april 1787] bemäktiga sig Tyghuset därstädes, håller Patriotiska Kåren vakt alla nätter [...]. Efter noggrannaste beräkning stiger Folkmängden i Amsterdam till 250 000 människor, av vilka icke ens tiondelen är av Patriotiska Partiet.¹⁰²

Även om konflikten i själva verket hade en extremt komplicerad bakgrund, med mängder av konkurrerande formella politiska strukturer och från varandra fristående militärkårer, så stod, precis som i citatet, konflikten "patrioter" hela tiden i direkt motsats till "prinsens" eller som det också kallades "oraniska" partiet.¹⁰³ De svenska tidningarnas nyhetsrapportering om konflikten i Nederländerna var snarare partisk till fördel för prinsens parti, och hänvisar inte sällan nedsättande till den "patriotiska pöbeln".¹⁰⁴ Begreppets funktion är dock knappast att ta ställning i konflikten, utan att sakligt strukturera antagonismen, och laddningen kan därför sägas vara neutral. Jag kommer fortsättningsvis att benämna denna typ av begreppsbruk "patriot som antagonism" i motsättning till "patriot som samhällsbärare".

⁹⁹ RAP 1786, s. 214–215.

¹⁰⁰ Jämför Alm 2002, s. 207–208 som framställer Halldins konstitutionella tolkning som orsaken till dödsstraffet och omnämner den verkliga orsaken till straffet samt dess upphävande först i noten.

¹⁰¹ Begreppsdata svenska tidningar, (SND).

¹⁰² "Haag d. 21 April", *Göteborgs Tidningar* 1787-05-01, s. 2.

¹⁰³ Begreppsdata svenska tidningar, (SND). Sedan upproret är kvävt och många patrioter flyr till Frankrike tenderar "prinspartiet" att ersättas av "generalstaterna", "Preussarna", med flera motbegrepp i tidningsrapporteringen.

¹⁰⁴ "Haag d. 17 Febr.", *Göteborgs Tidningar* 1787-03-02, s. 1; "Haag, d. 3 Martii", *Posttidningar* 1787-03-19, s. 2; "Amsterdam, den 2 Junii", *Posttidningar*, s. 1787-06-18, s. 2.

Patriotbegreppets obundenhet var meningsfull. *Patriot* tycks vara det som signalerade vad vi i dag kanske skulle kalla "politiska anspråk" över huvud taget.¹⁰⁵ I ett samhälle där åsikter i statsangelägenheter möttes med repression var det nödvändigt att framhålla rena avsikter och en ärlig uppfattning om vad som var bra för Sverige. Förutsättningen för att begreppet patriot skulle representera dessa värden var att begreppet inte var ensidigt fäst vid den politiserande författaren utan lika väl kunde beskriva en altruistisk filosof eller energisk hushållare. I den mån det beskrev ett sådant politiserande var begreppet heller inte fäst vid oppositionen utan kunde lika väl beskriva uppslutning kring regeringens politik. Poängen är inte att patriotism både kunde beskriva oppositionell kritik och en serie oblandat positiva drivkrafter, utan att det senare var en förutsättning för det förra. Som tidigare forskning framhållit var patriot ett svårbestämt allmänt honnörsord. Både den positiva laddningen och obundenheten gjorde begreppet möjligt att använda för oppositionella budskap.¹⁰⁶

Rojalist: anhängare till kungen

Rojalist var före 1790-talet ett jämförelsevis ovanligt begrepp. De få förekomsterna i det äldsta källmaterialet pekar i en entydig riktning.

Rojalist beskrev uteslutande en anhängare till kungen. I engelska och franska lexikon förklaras *royalism/royalisme* "kungligt sinnad"¹⁰⁷ eller "[p]erson som håller på konungens parti (i partitider)".¹⁰⁸ Dessa kriterier av lojalitet och samstämmighet med kungen är också genomgående i de begreppsframkomster jag har analyserat.¹⁰⁹

Den retoriska användningen av begreppet rojalist var i många avseenden en direkt parallell till patriot som antagonism. Begreppet brukades för att berätta om partier och stridande parter i politiska konflikter utanför Sverige, exempelvis det samtida Nordamerika och Polen. *Stockholms Posten* förmedlade år 1781 att North Carolina var den enda stat i Nordamerika "som inom sitt sköte hyser Rojalister, nog manstarka och tilltagsna för att gripa till vapen mot deras [sic!] Fädernesland".¹¹⁰ Begreppet beskrev en part i tydliga dualistiska motsättningar. I exemplet ovan ställdes rojalisterna

¹⁰⁵ Nils Edling gör en liknande reflektion om begreppet "det allmänna bästa" och politik under tidigmodern tid. Edling 2022, s. 720–726.

¹⁰⁶ Se s. 16.

¹⁰⁷ Brisman 1783, spalt 496.

¹⁰⁸ Björkegren 1786, spalt 2463.

¹⁰⁹ Begreppsdata svenska tidningar, (SND).

¹¹⁰ "Paris, d. 12 December", *Stockholms Posten* 1781-01-04, s. 1.

mot "Fäderneslandet" och "kongressen". I andra fall där motbegreppen var explicita handlade det om "patriot"¹¹¹ (Nordamerika) och "opposition" (Storbritannien).¹¹² Begreppet var i sig inte styrande för positiv eller negativ laddning; detta varierar med kontext. Ytterligare en likhet med patriot som antagonism är att rojalist användes för att behandla lojaliteter i revolutionära konflikter, inbördeskrig och konstitutionella strider.

I ett fall från år 1784 antyder begreppet rojalist en position i svensk politik. Exemplet illustrerar ett typiskt sätt att hantera partibegrepp för att positionera en egen uppfattning. Det finns i författaren Thomas Thorilds¹¹³ kortlivade oppositionella tidning *Den nye granskaren* – för övrigt ytterligare en publikation som präglas av agg till Johan Henrik Kellgren.¹¹⁴ *Den nye granskarens* texter öppnar sig lätt för olika tolkningar genom sina allmänt hållna påståenden på hög abstraktionsnivå. Thorild gjorde anspråk på att vara "en patriotisk vitter republikan". Detta uttryck anspelar på delaktighet i vitterhetens republik eller *Res Publica Litterarum*, det vill säga den kosmopolitiska och tidlösa litterära gemenskap till vilken många västerländska intellektuella på 1700-talet räknade sig.¹¹⁵ I ett försök att förklara "Naturen af mit Fronderie" gjorde Thorild en serie allmänna påståenden om att han endast tillhörde "de redligas" sekt, medan han påpekade att en "rojalist kan vara en svag krypare utan upplyftning och värde".¹¹⁶ Termerna är generella, men utan tvekan ville Thorild ta avstånd ifrån lojalitet med kungen som politisk princip. Mot detta betecknade han sitt eget patriotiska "fronderi" som opartiskt, allmännyttigt och ädelt. Man bör dock förstå detta avståndstagande utifrån rojalistbegreppets generella referens till sådana parti-lojaliteter som ansågs vara skadliga för staten. Det är alltså fegheten i att undvika konflikt med de mäktiga, i stället för att ärligt och öppet väga samhällsnyttan, som Thorild refererar till, utan att det nödvändigtvis ska ses

¹¹¹ "Om Revolutionen i Norra America (Slutet)", *Stockholms Posten* 1779-05-27, s. 439.

¹¹² "London, den 25 April", *Stockholms Posten* 1780-05-16, s. 429.

¹¹³ Thomas Thorild (1759–1808), bibliotekarie och författare.

¹¹⁴ Texten har även tolkats i Arvidson 1993, s. 110–113.

¹¹⁵ Thorild 1934, s. 23; Frijhoff 1998, s. 103–110; Persson 2020, s. 30. Min tolkning skiljer sig från Thorilds biograftecknare Stellan Arvidsons, som menade att skrivierna gjorde Thorild till principiell antimonarkistisk republikan. Utifrån rådande begrepps betydelse förefaller slutsatsen orimlig. Även om man tänker sig att Thorild skulle ha använt "republikan" i en politisk bemärkelse stod detta begrepp vid denna tid sällan i motsättning till kungamakt eller monarki, utan i regel till despot och despoti, det vill säga en av lag obunden kungamakt. Åtta år senare beskrev sig Thorild för övrigt sig själv som både rojalist och republikan. Han preciserade då båda begreppen på ett sätt som återigen framhävde eget oberoende och beredskap att framföra åsikter offentligt. Arvidson 1993, s. 110–113; Lettevall 2001, s. 117–128; Karlbohm 1964, s. 171; Lindberg 2006, s. 58–65. Se även Hammarlund 2012, s. 149–155.

¹¹⁶ I original "Royalist". Thorild 1934, s. 31.

som ett påstående om faktiskt existerande partier i Sverige. I en senare kontext, där grupperingarna blivit allmänt vedertagna, skulle användningen av begreppet "rojalist" få andra effekter. Det som är typiskt med Thorilds retorik och som jag längre fram visar ytterligare exempel på är att avståndstagande från partibegrepp ofta stod i samband med opposition eller provokation.¹¹⁷

Liksom patriot var rojalist inte allmänt brukat för svenska politiska grupperingar, att döma av det studerade källmaterialet, före år 1788. På samma sätt kan man dock konstatera att rojalist var fullt begripligt som motbegrepp till det antagonistiska begreppsskiktet hos patriot. Begrepps-paret anspelade dock på partistrider av så allvarlig karaktär att det knappast stämde överens med den allmänna förståelsen av motsättningarna i det gustavianska samhället före 1780-talets slut.

Rojalisterna och patrioterna

Det var först i samband med inledningen av Gustav III:s ryska krig 1788 som rojalister och patrioter blev ett vedertaget begreppspar för partimotsättningar i svensk politik, men endast i vissa sammanhang. Partispråkbruket slog då igenom i brev, minnesanteckningar och handskrivna pamfletter. Det var så gott som obefintligt i samtida tidningar och litteratur. Avsnittet är disponerat efter källor: först utifrån det huvudsakliga källmaterialet, sedan, i syfte att fånga sådana perspektiv som däri saknas, utifrån kompletterande källor, samt till sist med avseende på den text i *Medborgaren* som inleder detta kapitel.

Nationen delad i två partier

Källorna ger, trots ständigt närvarande dubbla normer i fråga om partier, ett entydigt budskap om när och hur Sverige delades i rojalister och patrioter. Jag inleder med att visa när det skedde för att därefter synliggöra några aspekter av det nya språkbrukets karaktär.

¹¹⁷ Se s. 80–143.

Genomslaget hösten 1788

Tre källor pekar ut hösten 1788 som den tidpunkt då begreppsparet rojalist-patriot blir ett utbrett sätt att beskriva de politiska motsättningarna i Sverige. Det hindrar inte att språkbruket kan ha förekommit tidigare i mindre utsträckning, men indikationerna om dess allmänna genomslag är klara.

Den första källan är kanslirådet och filosofen Nils von Rosensteins brev till Gustav III. Serien innehåller 122 brev skrivna mellan oktober 1787 och juli 1791.¹¹⁸ Begreppet rojalist förekommer fyra gånger för att förordna tjänster eller uppgifter från pålitliga personer, den ena "helt och hållen rojalist"¹¹⁹ och den andra "uppammad i rojalistiska principer"¹²⁰. Tre av dessa tillfällen är under hösten 1788.¹²¹ Det fjärde är från maj 1790.¹²² Rosensteins brev pekar därför mot att konflikten framför allt var aktuell på hösten 1788.

Den andra källan är en av samtiden mycket uppmärksammas skrift, *Det Politiska Samtalet på Maja Lisas Caffé hus*, som med stor sannolikhet kan dateras till början av november 1788. Skriften är en handskriven pamflett, under gustaviansk tid en etablerad typ av oreglerad politisk kommunikation som i enstaka fall som detta fick stor spridning.¹²³ Pamfletten är en fingerad dialog mellan "rojalisten" och "patrioten". De samtalande representerar de två sidorna i konflikten om det ryska krigets konstitutionella och moraliska rättfärdighet.¹²⁴ Pamfletten pekar därför i samma riktning som Rosensteins brev i fråga om tidpunkten för begreppsparets genomslag.

Den tredje källan är författaren Gudmund Jöran Adlerbeths *Historiska anteckningar*. Anteckningarna är samtidsobservationer som för den aktuella perioden genom ortografisk metod blivit daterade till åren 1789–1792.¹²⁵ I dessa anteckningar börjar begreppen rojalist och patriot förekomma för att behandla de politiska motsättningarna under hösten 1788. Adlerbeth, som var starkt negativ till Gustav III och samtidigt dennes förtroliga rådgivare, berättade att kungen fann "nationen delad i tvenne partier, under namn av *Patrioter* och *Royalister*, vilka med all anarkisk iver syntes färdiga att med

¹¹⁸ Breven finns i Rosenstien 1838b, s. 271–450 och Schück red. 1905, s. 1–37.

¹¹⁹ I källan "royalist". Rosenstien 1838b, s. 329.

¹²⁰ I källan "royalistiska". Rosenstien 1838b, s. 376.

¹²¹ Rosenstien 1838b, s. 329, 376; Schück red. 1905, s. 12. När det gäller Rosensteins brev till Jakob Lindblom har jag endast gått igenom dem från åren 1788–1790. I dessa finns "Royalister" som partibegrepp i ett brev från september 1788. Volym 8, Brev till Jacob Lindblom, Lindblomska brevsamlingen, (LSB).

¹²² Schück red. 1905, s. 33.

¹²³ Mattsson 2010, s. 64–65, 185.

¹²⁴ Schartau & Wallmark red. 1821, s. 187–197; Mattsson 2010, s. 184–186, 356–362.

¹²⁵ Brusewitz 1947, s. 4–5.

våld ta sig rätt”.¹²⁶ Detta påstående förekommer i samband med hur Adlerbeth förklarar att kungen härskade och söndrade bland stånden genom tidningarnas

bittra rubriker och omdömen över arméns och adelns förhållande, men i synnerhet de mångfaldiga papper, som om hösten blev tryckta och kring landet utspridda, innehållande emot dessa samfundsledamöter de förklenligaste tillmälen och beskyllningar¹²⁷

Citatet sätter partispliten i sammanhang med kungens propaganda efter det militära upproret i Finland. Man kan jämföra detta med memoarer av en annan hovnära kritiker mot kungens styre, godsägaren Adolf Ludvig Hamilton.¹²⁸ I dessa förekommer ”rojalister” för första gången för att karaktärisera svenska militärers politiska lojaliteter under sommaren 1788, det vill säga före kungens propagandaoffensiv.¹²⁹ Hamiltons memoarer tillkom dock först år 1795.¹³⁰ Detta gör Adlerbeth till ett trovärdigare vittnesmål om tidpunkten för genomslaget för antagonismen mellan rojalister och patrioter.

I kompletterande källor finns ytterligare stöd för slutsatsen att de skärpta politiska motsättningarna på hösten 1788 innebar ett genombrott för begreppsparat rojalist och patriot.¹³¹ Det tål att upprepas att detta knappast hindrar att motsvarande språkbruk förekommit om partistriderna under föregående år. Det finns ett par brev från sommaren 1787 där patrioter an-

¹²⁶ I källan ”*royalister*”. Adlerbeth 1856, s. 62–63.

¹²⁷ Adlerbeth 1856, s. 63.

¹²⁸ Adolf Ludvig Hamilton (1747–1802), godsägare och författare.

¹²⁹ Hamilton 1901, s. 128.

¹³⁰ Hamilton 1901, s. XXXIII; ”Adolf Ludvig Hamilton”, SBL.

¹³¹ Se exempelvis hertiginnan Hedvig Elisabeth Charlotta i hennes månadsanteckningar, där hon i november 1788 första gången använder ordet ”rojalisterna” i motsats till ”oppositionen”, något som hon fortsätter med under de därefter följande månaderna. Hedvig Elisabeth Charlotta II 1903, s. 430, 453–454. Hedvig Elisabeth Charlotta III 1907, s. 6–7. Här bör en reservation göras för att jämförelser med originalet i andra delar av memoarerna tyder på att översättningen är påfallande fri. Om detta se not 11 i kapitel 5. Fredrik Axel von Fersen använder i sina memoarer ”rojalister” för första gången om ledarna för den kår som Stockholms borgerskap uppsatte för att ombesörja stadens vakthållning på hösten 1788. Fersen 1871, s. 87–88. Johan von Engeström använder patrioter som beskrivning på oppositionella under riksdagen 1789. Engeström 1877, s. 156, 159. Andra samtida källor som regelbundet talar om patrioter och rojalister 1789–1792 är Schartau & Wallmark red. 1822, s. 237, 255, 262; Hochschild 1908, s. 174, 206, 215–216 och 244; Hochschild 1909b, s. 70, 124, 212. I Henrik Tomas Adlercreutz anteckningar, förda från Finland troligen på 1790-talet, är det visserligen angående förhållanden från Gustavs sista år, men först i samband med anteckningar från tiden efter kungens död, som partikonflikterna börjar beskrivas med ”rojalister” kontra ”patrioter”. Adlercreutz 1887, s. 121–124, 132, 139. Se även den ymnigt citerande historikern J R Danielson-Kalmari där ”rojalist” dyker upp i ett brev från 30 augusti 1788. Danielson-Kalmari 1925, s. 242, 332.

vänds för att beskriva en samtida svensk opposition.¹³² Sådant förefaller fullt begripligt, men innebär inte att någon vedertagen uppfattning om partiställningen patrioter–rojalister uppstått. Sammantaget pekar källorna på att detta alltså hände något år senare.

Det tvetydiga partibegreppet i patrioternas retorik

De tillspetsade motsättningarna i fråga om förenings- och säkerhetsakten på riksdagen år 1789 gör det lätt att urskilja vilka som ansågs vara rojalister, det vill säga kungens anhängare, och patrioter, oppositionen. Det hindrar inte att språkbruket var motsägelsefullt. Källmaterialet ger en god bild av hur patrioterna själva använde begreppsparet, liksom deras retorik även i andra avseenden. Till kungens anhängare återkommer jag i nästkommande avsnitt med hjälp av kompletterande källor. Visserligen är deras röster tämligen vanligt förekommande särskilt genom riksdagstrycken, men begreppsparet patriot och rojalist användes inte i offentliga sammanhang, utan tillhörde informellt språkbruk.¹³³

Som synes av citatet om "tvenne partier" från Adlerbeths *Historiska anteckningar* användes begreppsparet för att strukturera politisk antagonism. Båda begreppen bar på den negativa laddning av överspändhet som var förknippad med partibildningar. Patrioterna använde ofta "iver" och liknande ord för att beskriva det egna partiet.¹³⁴ Det är också just i memoar-anteckningarna som detta språkbruk för att förklara motsättningarna verkligen slår ut i blom.

Typiskt för patrioterna var att de använde begreppets tvetydigheter. Patriot som samhällsbärare användes under riksdagsförhandlingarna 1789 i lika stor utsträckning av patrioter och rojalister, men när de förra gjorde det skedde det ofta för att skilja på patriotism i ord och handling.¹³⁵

Ett exempel är när riksdagsveteranen och ämbetsmannen Jacob von Engeström¹³⁶ (bror till Johan von Engeström i föregående avsnitt) förordade begränsad bevillningstid. I sitt anförande önskade han då att de summor som anslogs till kriget mot Ryssland skulle svara mot adelsståndets "patriotiska och oskrymtade nit för Konung och Fädernesland, och

¹³² Kellgren 1922–1923, s. 168; Kellgren 1933–35, s. 87, 89; Thorild 1980, s. 150.

¹³³ Undantag är förstås tidningen *Medborgaren*. Se s. 87.

¹³⁴ Adlerbeth 1856, s. 68–69, 77, 91, 94, 106, 113, 116, 139, 183, 188; Adlerbeth 1857b, s. 5; Hamilton 1901, s. 128

¹³⁵ Begreppsdata riksdagstryck, (SND).

¹³⁶ Jacob von Engeström (1737–1802), kansliråd och dömd för inblandning i mordet på Gustav III.

dess brinnande åtrå att till Konungens ära samt Rikets heder, anseende och självständighet våga det yttersta", men att detta, med hänsyn till de missväxter och pålagor som redan tyngde landets folk, tyvärr inte var praktiskt möjligt.¹³⁷ Patriotism är här alltså ett ouppnåeligt ideal, något som är lättare att tala om än att leva upp till.¹³⁸

Detta motsägelsefulla förhållningssätt visar sig även i pamfletten *Det Politiska Samtalet på Maja Lisas Caffé hus*. Texten är som sagt en dialog mellan en rojalist och en patriot. Innehållet tar mycket tydligt parti för patrioten, men när rojalisten förklarar att, vad denne angår, så "tänker jag med Hovet och kallar mig Rojalist" så svarar patrioten: "Vad mig angår, så håller jag mig *blindvis* varken till Rojalister eller Patrioter; jag älskar sanning och *Rättovisa*, och är av *förnuftets Parti*."¹³⁹ Att skilja på entusiasm och förnuft är en betydelsebärande faktor, för att inte säga ett definierande kriterium för hur oppositionspatrioterna uppfattar patriotismen. Som hos Thomas Thorild i föregående avsnitt handlade det om att visa beredskap att ta strid för det allmänna bästa och ta avstånd ifrån oreflekterade lojaliteter.

I samma anda undvek Adlerbeth att kalla sig patriot eller opposition trots att han av andra, inte minst kungen, räknades till den patriotiska oppositionen.¹⁴⁰ Det paradoxala mönstret går igen i formuleringar där Adlerbeth å ena sidan markerar avståndstagande från partierna och å andra sidan visar tydliga sympatier för oppositionens sak genom förödande kritik mot kungens person och politik.¹⁴¹ Att han betecknade patrioterna som "ivriga" är mindre en kritik i sak än i attityd.¹⁴² Patrioternas brister handlar om grader och resultat, det vill säga för mycket, för liten eller för ineffektiv opposition, i kontrast till kritiken mot kungen och rojalisterna, som går ut på att de var lömska och egennyttiga intrigörer och maktspelare.¹⁴³

Ett framträdande kännetecken för patrioterna är alltså att de använde sig av begreppets mångtydighet för att göra det verksamt. Genom avståndstagande från andras partianda och opposition fyllde de den egna patriotismen med betydelser av sanning, rättvisa och förnuft.

Vad som faktiskt förenade patrioterna i sak är däremot entydigt. I ett av sina förtroliga samtal med kungen påstår sig Adlerbeth ha framfört att Sverige inte längre hade ett regeringssätt med lagbunden säkerhet för "liv,

¹³⁷ RAP 1789, s. 713.

¹³⁸ Se även till exempel Thure Bielke i liknande ärende. RAP 1789, s. 855–856.

¹³⁹ Kursiverat i den tryckta återgivningen i Schartau & Wallmark red. 1821, s. 189.

¹⁴⁰ Adlerbeth 1856, s. 140.

¹⁴¹ Adlerbeth 1856, s. 89–90, 172, 183, 186–187, 192; Adlerbeth 1857a, s. 62, 121–130.

¹⁴² Adlerbeth 1856, s. 69, 77, 91, 94, 106, 113, 116, 139, 183.

¹⁴³ Adlerbeth 1856, s. 89–90, 103, 116, 172, 183, 192; Adlerbeth 1857a, s. 62, 121–130.

ära och välfärd”, utan sedan revolutionen 1772 en ordning som helt och hållet vilade på ”regentens dygd”.¹⁴⁴ Det hör till sammanhanget att Adlerbeths anteckningar är ett veritabelt karaktärsmord på kungen, som kännetecknas av ohämmad egoism, allmän omdömeslöshet och förakt för lagar som ett hinder för den egna viljan.¹⁴⁵ Hovmannen Hamilton, för sin del, konstaterade i fråga om Gustav III:s omtalade mildhet i rättssaker att i ”alla despotiska regeringssätt skyles merendels våldet under lagarnas täckmantel. [...] En slug despots grymhet består ej i direkt utgivna blodsdomar utan i vissa undantag vid benådningen.”¹⁴⁶ Detta oppositionella språk om bristen på konstitutionell ordning var vådligt att uttala omaskerat i den gustavianska offentligheten, men återfinns i anonyma pamfletter.¹⁴⁷ På riksdagen yttrade sig motsvarande uppfattning i invändningar mot att kungen likställde ”skyldigheten mot Fäderneslandet [...] med den emot Konungen”¹⁴⁸. Ett annat sätt var att förklara innebörden av ”ömhet för Fäderneslandet” som detsamma som en strävan att dess ”rättigheter ska fredas”.¹⁴⁹ Dessa markeringar är många gånger ytterst understuckna. Att tala om sitt fädernesland utan att nämna kungen var ett sätt att fylla anförandet med ett oppositionellt budskap. Om någon uttryckligen framhöll sitt nit för båda kunde ett utbrott av spontana bifallsrop understryka samma gemensamma ärende: en ordning där formerna hade högre legitimitet än kungens intentioner.¹⁵⁰ Det patriotiska språkbruket bör delvis tolkas som strategier att uttrycka denna kritik i indirekta termer. Om det var otillständigt att uttala anklagelser om despoti gick det ändå att uttrycka samma budskap med omskrivningar.

Om den patriotiska oppositionen mot Gustav III i historieskrivningen är associerad med ”aristokratin” så yttrar sig detta knappast i deras egen retorik. Långt in på 1900-talet har Gustav III under riksdagen 1789 kallats ”demokrat” – i en äldre bemärkelse av företrädare för de bredare folklagrens intressen – och ledare för en revolution av social karaktär.¹⁵¹ Denna demo-

¹⁴⁴ Adlerbeth 1856, s. 192.

¹⁴⁵ Adlerbeth 1857a, s. 62, 121–130.

¹⁴⁶ Hamilton 1901, s. 181.

¹⁴⁷ *En Finsk Officerares Försvär för Arméen, mot utkomne smådelskrifter, och i synnerhet ett så kallat Bref af d. 14 September 1788 angående vissa Stämplingar*, Handlingar till Sveriges politiska historia 1772–1778, (UUB); Schartau & Wallmark red. 1821, s. 187–197; Mattsson 2010, s. 184–186, 356–362.

¹⁴⁸ RAP 1789, s. 306.

¹⁴⁹ RAP 1789, s. 887–889.

¹⁵⁰ Adlerbeth 1856, s. 112.

¹⁵¹ Wadström 1911, s. 270; Hennings 1957, s. 282, 285; Söderberg 1972, s. 27. Daniel Andersson uppmärksammar motsvarande inslag även hos Lönnroth 1986. D. Andersson 2023, s. 5, 98–99, 103, 110. Även om senare tiders historiker slutat använda begrepp som ”social revolution” och ”demokrat” i

kratiska rojalism, som inskränkte adelns företräde och makt, har också blivit sammankopplad med kungens taktiska propaganda och böndernas sympatier med stark kungamakt.¹⁵² Vissa grundläggande omständigheter bakom denna analys är uppenbara: oppositionen leddes av högadeln och frälse stod mot ofrälse i frågan om förenings- och säkerhetsakten. Oppositionen betraktade emellertid dessa motsättningar som en opportunistisk propagandaskapelse från kungens sida.¹⁵³ De pamfletter som på hösten 1788 attackerade armén och adeln blev på riddarhuset föremål för krav om utredning, åtal och straff.¹⁵⁴ Många talare uppfattade då visserligen pamfletterna som en attack, men inte i på medlemmarnas ståndsprivilegier, utan på deras medborgerliga rätt att vara fredade från förtal och lögn.¹⁵⁵ Aristokrat var en nedsättande benämning, även i det patriotiska språkbruket.¹⁵⁶ Det är därför troligt att 1789 års patrioter skulle ha uppfattat en senare tids historiskrivning om deras aristokratiska opposition mot kungens jämlikhetspolitik som tendentiös.

Rojalistiska perspektiv: kung och opposition

Det huvudsakliga källmaterialet har den motsatta – patriotiska – tendensen. Det innehåller för gustaviansk tid bara ett enda exempel på att en person som allmänt ansågs vara rojalist använde sig av ordet för att beskriva sin egen politiska hållning, och då i en ironisk bemärkelse.¹⁵⁷ Detta speglar till någon del begreppets negativa laddning, men kanske i än högre grad de författare som är representerade i databasen Litteraturbanken, min huvudsakliga källa till privata betraktelser och anteckningar om svensk politik: där återfinns exempelvis sådana mot kungen kritiska röster som Rosenstein, Kellgren och Fersen.

samband med Gustav III:s statsförändring 1789 så fortsätter den att skildras som en politisk händelse i samma anda som den franska revolutionen samma år. Barton 1986, s. 172–174; Hedenborg 2019, s. 191. Huruvida eller när Gustav III ska ha uttalat det av Wadström och Hennings citerade uttrycket ”[j]ag är själv demokrat” har jag inte lyckats utröna.

¹⁵² Landberg 1932, s. 8, 94. Om naiv rojalism i andra kontexter se J. Nordin 2000, s. 194–198, 269; J. Nordin 2011, s. 34–35; Martinsen 2015, s. 94–96; Claréus 2002, s. 35–39, 46–47.

¹⁵³ Se exempelvis Fersen 1871, s. 59–63.

¹⁵⁴ RAP 1789, s. 23–61.

¹⁵⁵ RAP 1789, s. 33–37, 60–61. Se även s. 23–25, 37–45, 57–59.

¹⁵⁶ Hos Henrik Tomas Adlercreutz exempelvis förekommer *aristokrater* som ett nedsättande uttryck (för den opposition han ser som illasinnad) vid sidan av det mer positivt laddade *patrioter* (för den opposition med vilken han sympatiserar). Adlercreutz 1887, s. 121–122.

¹⁵⁷ ”Herr kanslirådets jacobinism förhåller sig alldeles likasom min rojalism”, skriver Carl Gustaf af Leopold i november 1793 till sin vän Nils von Rosenstein. Schück red. 1905, s. 101.

Detta avsnitt är avsett att råda bot på detta partiska perspektiv med hjälp av kompletterande källor som synliggör kungens anhängares språkbruk rörande politiska motsättningar. De kompletterande källorna består av ett urval av kända riksdagsskildringar i tryckta memoarer, dagboksanteckningar och rapporter.¹⁵⁸ Författarna är sådana som i historie-skrivningen har uppfattats som lojala med kungen. Till dessa skildringar har jag lagt fyra av de stridsskrifter till kungens försvar som spreds från november 1788 till och med de första veckorna av riksdagen 1789.¹⁵⁹ Vissa av dessa skrifter tillkom och spreds med hjälp av kungens inblandning och trycktes i för sin tid stora upplagor. Genom dessa källor blir de politiska motsättningarna synliggjorda från kungens anhängares perspektiv.

Orden rojalist och patriot är ovanligare hos rojalisterna än hos patrioterna, men retoriken klingar ändå bekant. De flesta använder sig av "kung" och "opposition" för de politiska motsättningarna.¹⁶⁰ I detta schema intar kungens anhängare positioner vars tvetydiga förhållningssätt starkt påminner om det som patrioterna uppvisar. Ett illustrativt exempel finns i den aristokratfördomande prästen Eric Wallers¹⁶¹ handskrivna stridsskrift *Företal til 1789 års riksdag*. Där analyserar Waller det politiska motståndet mot kungens avveckling av brännvinsmonopolet före riksdagen:

Oppositionen fruktade, att allmänna missnöjet skulle sakta sig, då
bränneri-friheten återvanns, och det vidriga Hov-Partiet, att Finans-

¹⁵⁸ Jag har här utgått ifrån historikerna Johan Axel Almquists och Georg Landbergs respektive sammanställningar. Landberg 1932, s. 221; Almquist 1895, s. 7–9. De memoaranteckningar som erbjuder relevant källmaterial härrör från Olof Wallquist (Wallquist 1866 och Wallquist 1878), Carl Gustaf Nordin (C. G. Nordin 1868), Elis Schröderheim (Schröderheim 1892) och Anders Chydenius (Schinkel 1880). Till dessa har jag lagt den partipräglade handskrift i UUB:s samlingar som möjligen härrör från prosten Johan Michael Fant (*Journal vid Riksdagen 1788*, Journaler och bref rörande riksdagarna 1789 och 1800. Samt Kriget 1788–1790). Johan Albrekt Ehrenströms *Efterlemnade Historiska Anteckningar* har jag valt bort då de skrevs så sent som 1827–1830 och därför till stor del torde spegla anakronistiskt språkbruk. "Johan Albrekt (Albert) Ehrenström", SBL. Likaledes har jag här inte räknat med Hedvig Elisabeth Charlottas månadsanteckningar, då de för i synnerhet början av perioden är så pass entusiastiska i sin sympati med oppositionen att de trots hennes eventuella ytliga lojaliteter knappast kan sägas representera ett rojalistiskt perspektiv. Hedvig Elisabeth Charlotta 1907, s. 67, 94.

¹⁵⁹ *Aftryck Af Et Från Finland ankommet Brev, Angående Åtskiliga Stämplingar, Samt vad som hänt vid Fredrikshamns Belägring 1788; Erindringer Til De Missnöjde i Landet 1788; En oväldig Medborgares Tankar Om Närvarande Conjunctioner 1788* samt Eric Wallers handskrift *Företal til 1789 års riksdag* som ingår i Wallquist 1866, s. 255–268. Om dessa skrifter inklusive dateringen av dem, se Boberg 1967, s. 11–12; 38–47.

¹⁶⁰ Schröderheim 1892, s. 146; Wallquist 1866, s. 256–265, 289–346; C. G. Nordin 1868, exempelvis s. 109–120; *Journal vid Riksdagen 1788*, Journaler och bref rörande riksdagarna 1789 och 1800. Samt Kriget 1788–1790, (UUB).

¹⁶¹ Eric Waller (1732–1811), biskop.

Ministern genom denna Plans genomdrivande skulle stadgas både i Konungens och Nationens förtroende.¹⁶²

Med negativt laddade ord som vidrig och parti har Waller således separerat vissa av kungens rådgivare – i det här fallet fiender till finansministern Eric Ruuth¹⁶³ – ifrån andra. Kungens anhängare var ofta på detta vis kritiska till den egna politiska sidan. Ibland riktade sig detta klander direkt mot kungen men huvudsakligen var det riktat mot kungens rådgivare och ett "parti" bland dessa.¹⁶⁴ När "rojalister" eller "patrioter" vid enstaka tillfällen förekommer som partibenämningar så är laddningarna neutrala, även om det också finns mer eller mindre raljerande uttalanden om exempelvis oppositionens "romerska nit" (en anspelning på patriotismens klassiska förebilder).¹⁶⁵ De kungligt sinnade var förstås kritiska till oppositionen men i deras berättelser finns inslag av såväl förståelse för dess handlingar som harmoniskt umgänge med dess representanter.¹⁶⁶ Rojalisterna såg sig själva snarast som en förmedlande länk strävande efter försoning mellan kungen och oppositionen.¹⁶⁷ Partianda och icke namngivna elaka oppositionella var roten till det onda, menade de.¹⁶⁸ Ambivalensen mynnade ut i det mer eller mindre uttalade budskapet att lojalitet med kungen var grunden till ändamålsenlig politisk handling.¹⁶⁹ Rojalisterna liknar patrioterna genom att den ytliga respekten kombinerades med kritik.

Det finns dock en viktig skillnad i fråga om tvetydigheternas funktioner. När den patriotiska pamflettens "patriot" tog avstånd från blind parti-lojalitet var det som jag visat för att koppla samman den egna parti-oppositionen med "förnuftet".¹⁷⁰ När Wallers pamflett beklagade sig över "de vidriga" inom kungens hov å ena sidan och konspirerande "oppositions-huvuden" å den andra, så var det för att visa att partiandan tjänade ryssars

¹⁶² Wallquist 1866, s. 261. Se även Wallquist 1878, s. 64.

¹⁶³ Eric Ruuth (1746–1820), industrialist, godsägare och generalguvernör i Pommern 1792–1796.

¹⁶⁴ Wallquist 1866, s. 261, 289–346, 398–399, 406–416, 428–433; Wallquist 1878, s. 14, 54, 64; C. G. Nordin 1868, s. 22–23, 30, 66; Schröderheim 1892, s. 99–100, 108–110; För ytterligare uppgifter till stöd för denna sammanställning se Kjellin 1952, s. 348, 358 om Anders Schönberg.

¹⁶⁵ *Journal vid Riksdagen 1788*, Journaler och bref rörande riksdagarna 1789 och 1800. Samt Kriget 1788–1790, (UUB); Wallquist 1866, s. 267, 366; C. G. Nordin 1868, s. 103, 253–254. Hos Nordin förekommer "rojalist" även i anekdoter om oppositionsmän som omtalar sina politiska motståndare med detta ord, s. 72, 123.

¹⁶⁶ Wallquist 1866, s. 355, 365, 387; C. G. Nordin 1868, s. 30, 62–63; Schröderheim 1892, s. 149.

¹⁶⁷ Wallquist 1866, s. 360–365; C. G. Nordin 1868, s. 233; Schröderheim 1892, s. 99.

¹⁶⁸ Wallquist 1866, s. 256–265, 371; C. G. Nordin 1868, s. 66, 145, 253–254. Se även Gustav III i brev till general Armfelt. Gustav III 1986, s. 358–359.

¹⁶⁹ Wallquist 1866, s. 269; C. G. Nordin 1868, s. 189.

¹⁷⁰ Se s. 81.

och rebellers intressen, medan poängen var uppslutning kring kungamakten och kriget.¹⁷¹ Sammanfattningsvis kan sägas att patrioterna tog avstånd från partiytterligheterna för att skapa utrymme för den egna oppositionella positionen som väl avvägd och moraliskt obefläckad av egenintressen, medan de kungligt sinnade författarna använde partiandans söndring för att motivera den egna lojaliteten.

Royalisterna var mer heterogena än patrioterna. För att motivera sin lojalitet begagnade de sig av politiska överväganden av sinsemellan mycket varierande karaktär.¹⁷² Somliga kommenterade oppositionens kritik mot bristen på lagbundenhet och konsekvens, men royalisternas motargument följer olika argumentationslinjer. Någon instämde med oppositionen i sak.¹⁷³ Vissa av författarna likställde oppositionen med "aristokrater" och "svenska ryssar" och andra nedsättande benämningar.¹⁷⁴ Andra undvek eller ogillade detta språk och satte motsträvigheten i samband med "Nya Filosofin", ett uttryck som från år 1789 användes för att tvetydigt sammanblanda upplysningsfilosofin med omvälvningarna i Frankrike.¹⁷⁵ Man kan också notera att kritiken mot adeln inte nödvändigtvis var riktad mot dess högadliga oppositionsledare, utan i något fall mot "tiggarna", det vill säga de många obesuttna och statslöneberoende inom detta socialt och ekonomiskt mycket heterogena stånd.¹⁷⁶ Hos ytterligare en adelskritisk kyrkman, biskop Olof Wallquist,¹⁷⁷ framstår invektiven mot aristokraterna ömsom som allvar och ömsom som medvetna lögnare för att skrämja oppositionen med ett "hat till Adeln [...] som då behövdes, för att styrka kärleken till Konungen".¹⁷⁸ Endast två av de fyra pamfletter som ingått i mitt material ger uttryck för antipatier mot "aristokratin" eller adeln, något som skaver något mot de patriotiska memoarförfattarnas minnesbilder.¹⁷⁹ Detta kan förstås, som historikern Stig Boberg förklarar, bero på att attacken mot adeln som

¹⁷¹ Wallquist 1866, s. 260–261.

¹⁷² Wallquist 1866, s. 269, 371, 404–405; C. G. Nordin 1868, s. 55–56; Schröderheim 1892, s. 104, 127–128.

¹⁷³ Waller tycks se grundlagens motsägelser som något positivt genom den anpassningsbarhet som därigenom uppstod. Wallquist 1866, s. 264–266. Wallquist betraktar samma sak som resultat av kompromisser. Wallquist 1866, s. 355. Nordin förefaller snarast stämma in i oppositionens kritik. C. G. Nordin 1868, s. 22–23.

¹⁷⁴ Wallquist 1866, s. 265–268; *Erindringar Til De Missnöjde i Landet*, Stockholm 1788. Se även Lönnroth 1986, s. 196; Söderhjelm 1924, s. 225–226, 325–326; Karlbom 1964, s. 150; Boberg 1967, s. 36–47; I. Carlsson 1965, s. 14–15, 19. Om "svenska ryssar" se även Hochschild 1909a, s. 126.

¹⁷⁵ C. G. Nordin 1868, s. 55–56, 172, 197. Se även Adlerbeth 1856, s. 24.

¹⁷⁶ Schröderheim 1892, s. 104; S. Carlsson 1992, s. 196.

¹⁷⁷ Olof Wallquist 1755–1800, biskop.

¹⁷⁸ Wallquist 1866, s. 269, 371–372.

¹⁷⁹ Se s. 79. Även exempelvis Fersen 1871, s. 59–63; Wallquist 1866, s. 255–286; *Erindringar Til De Missnöjde i Landet* 1788.

priviligierad klass var underförstådd i all kritik mot armén.¹⁸⁰ Men det hindrar inte att bilden av den rojalistiska antiaristokratismen riskerar att förvrängas av ett slags dubbla förstoringsglas. Kungens anhängare använde den för att skrämja patrioterna och patrioter kan, när de på riddarhuset tog strid för att lagföra propagandan, ha överdrivit den för att blottlägga motståndarnas cynism och partianda.¹⁸¹ Frågan om aristokratfördomandets karaktär faller visserligen utanför denna studie. Min poäng är att temat var ett obekvämt eller underordnat motiv även för många av kungens anhängare. Straffpolitiken mot "aristokraterna" var bara ett av flera sätt att uppnå uppslutning kring kungamakten mot bakgrund av det pågående kriget.

Genomgången av kungens anhängares utsagor bekräftar därför många inslag i oppositionens syn på motsättningarna. Antagonismen kretsade kring frågan om lojalitet med kungens intentioner kontra en strikt anslutning till konstitutionella former. På båda sidor förekommer begrepps-paret rojalister och patrioter, även om detta företrädesvis är patrioternas språkbruk. Rojalisternas försiktighet med detta begreppspar speglar deras önskan om att dämpa partiandan, men förståelsen av konfliktens karaktär är i huvudsak ömsesidig.

Medborgaren och patriotbegreppets antika laddningar

Texten i *Medborgaren* om rojalister och patrioter från juli 1789 är en ingång till ett vanligt tema i politisk antagonism under gustaviansk tid, nämligen projektioner av det egna samhället på antiken. Om författarens budskap är något oklart så är denna aspekt av texten desto mer uppenbar.

Den lätta delen av att analysera språkbruket om rojalister och patrioter är redan avklarad. Författaren anslöt till det vedertagna avståndstagandet från partierna för att poängtera sitt eget oberoende omdöme. Samtidigt var det en provokation att avvika från normen genom att omtala partimotsättningarna i tryck. Frågor återstår: Varför provocera? Och vilket föregivet oberoende budskap bäddade författaren för?

Texten har inte tidigare varit föremål för en särskild analys, men *Medborgaren* och Nordenskiöld är behandlade av idéhistorikern Jakob Christensson.¹⁸² Christensson lyfter fram Nordenskiölds skiftande

¹⁸⁰ Boberg 1967, s. 38–39.

¹⁸¹ Se s. 83.

¹⁸² Texten är uppmärksamrad i en not hos Berg 2011, s. 103–104. Christensson 1994; Christensson 1996, s. 171–247.

lojaliteter och beredskap att ställa sin penna till mecenaters förfogande.¹⁸³ Kungens anhängare betraktade den under år 1788 startade *Medborgaren* som farlig och provokativ, trots att den innehöll devota hyllningar till regenten.¹⁸⁴ Enligt Christensson tillhörde *Medborgaren* adelsoppositionens läger i strider-
na år 1789.¹⁸⁵ En förekommande bild av Nordenskiöld är att han var en radikal röst som speglade samhällets växande anspråk på progressiv samhällsutveckling, samtidigt som redaktörens egen politiska karaktär är svårbestämd och retoriken dubbelbottnad.¹⁸⁶

Den ifrågasättande texten är ett exempel på Nordenskiölds undflyende politiska profil.¹⁸⁷ Den inleds med ett citat av Tacitus:¹⁸⁸ "Uti onda och bul-
lersamma tider lämnas åt den som är elak mesta makten". Med de inledande beskrivningarna av partimotsättningarna har den en klart samhällskritisk ansats.¹⁸⁹ Samtidigt betonar den lojalitet med kungen och knappast konstitutionella grundsatser. I patrioternas ögon, förklarade Nordenskiöld, är *Medborgaren* "köpt Rojalist".¹⁹⁰ Denna kritiska uppfattning om *Medborgaren* förekommer redan i *Det Politiska Samtalet på Maja Lisas Caffé* hus från hösten 1788.¹⁹¹ Rojalisternas skrifter hade fått plats i tidningen, men, försvarade sig Nordenskiöld, "vi utelämnade deras överdrivna beröm och ytterliga ordasätt". Nordenskiöld återgav även hur han i privata diskussioner tillbakavisat patrioters förhastade slutsatser om banden mellan rojalisterna och kungens politik. Rojalisterna var i själva verket, menade Nordenskiöld, konspiratoriska hycklare som agerade "hos flera av mina bekanta Patrioter, och inför Konungen Rojalister".¹⁹² Efter en kritisk vidräkning med den syn på den romerske kejsaren Augustus¹⁹³ som framställs hos den brittiske historikern Edward Gibbon,¹⁹⁴ "Anti-Royalistisk entusiast, och tillika hatare av alla Religioner",¹⁹⁵ tillägnas texten ett idealiserande försvar av denne kejsare, som var en känd förebild för Gustav III och en vattendelare mellan kungens

¹⁸³ Christensson 1994, s. 5–6, 20–24, 60–68.

¹⁸⁴ Christensson 1994, s. 28–29; Christensson 1996, s. 195–199. Mattsson 2010, s. 356–357.

¹⁸⁵ Christensson 1994, s. 34–35; Christensson 1996, s. 200.

¹⁸⁶ Ljunggren 1877, s. 16; Krusius-Ahrenberg 1947, s. 164–167; Ambjörnsson 1981, s. 113–116.

¹⁸⁷ Att det med största sannolikhet är Nordenskiöld som döljer sig bakom pseudonymen "Secr..." framgår av att texten har ett tydligt redaktörsperspektiv. [utan rubrik], *Medborgaren* 1789-07-18, s. 433–440.

¹⁸⁸ Tacitus (ca 55–ca 120), historiker och författare.

¹⁸⁹ [utan rubrik], *Medborgaren* 1789-07-18, s. 433.

¹⁹⁰ I original "Royalist". [utan rubrik], *Medborgaren* 1789-07-18, s. 433.

¹⁹¹ Mattsson 2010, s. 356–357.

¹⁹² I original "Royalister". [utan rubrik], *Medborgaren* 1789-07-18, s. 434.

¹⁹³ Augustus (63 f. kr–14 e. kr), romersk kejsare 27 f. kr.–14 e. kr.

¹⁹⁴ Edward Gibbon (1737–1794), godsägare och historiker.

¹⁹⁵ [utan rubrik], *Medborgaren* 1789-07-18, s. 435.

anhängare och kritikerna.¹⁹⁶ Bland annat framhöll *Medborgaren* Augustus fredlighet, försiktighet, grundlighet, ädelmod och kärlek till kvinnor. Den öppenhjärtiga och offentliga behandlingen av ämnet framstår med en typpiskt oppositionell tendens.¹⁹⁷ Min tolkning är därför att det retoriska vapnet att idealisera Augustus användes i den motsatta riktningen än den vanliga. Kejsaren tecknades med egenskaper som gick tvärt emot föreställningar om Gustav III. Texten kan därför ses som en nedgörande kritik formulerad på ett sätt som lämnade öppet för andra tolkningar.¹⁹⁸

I diskussioner om patriotism användes ofta antiken som projektion för samtidsförhållanden.¹⁹⁹ Vanligt förekommande "patrioter" i sådana sammanhang var Alkibiades,²⁰⁰ Demosthenes,²⁰¹ Hannibal,²⁰² Cato den yngre,²⁰³ Cassius²⁰⁴ och Brutus.²⁰⁵ Att hylla dem som ideal var omstritt, inte minst eftersom de fyra senare var självmördare, något som ansågs stridande mot både kristendomens och de nyare filosofernas sedeläror. Jag har redan antytt att filosofen Boëthius tog avstånd ifrån patriotism som yttrade sig på detta vis.²⁰⁶ För Johan Henrik Kellgren var däremot Cato den yngre, som tog livet av sig i protest mot Julius Caesars²⁰⁷ diktatur, en positiv symbol för själs-

¹⁹⁶ [utan rubrik], *Medborgaren* 1789-07-18, s. 435–440; Christensson 1996, s. 141–145; Mattson 2010, s. 174; Wolff 2008, s. 119.

¹⁹⁷ Den finns fler indikationer i texten på Medborgarens relativt sett mer oppositionella ställning under sommaren i jämförelse med föregående vinter. Exempelvis rangordnar den i juli fäderneslandet före kungen. [utan rubrik], *Medborgaren* 1789-07-18, s. 435. Jämför [utan rubrik], *Medborgaren* 1789-02-28, s. 136.

¹⁹⁸ Se motsvarande grepp i *Medborgaren* 1789-08-12, s. 494–495.

¹⁹⁹ "Något om Patriotisme", *Norrköpings Tidningar* 1788-03-26, s. 3–4; Rosenstein 1838a, s. 256–257, 366–368; Millot 1789, s. 8–13, 19; Kellgren 1947, s. 645; (A. G. Silverstolpe), *Läsning i Blandade Ämmen* 1800:42–43, s. 14, 43–44. Se även "Anmärkningar wid sista Underrättelsen i Gefleborgs Läns Weckoblad N:o 8 om Frankrikes Tilstånd", *Weckoblad för Gefleborgs län*, 1790-01-09, s. 3; "Några ord om Brytningar i Fr. Patriotismen.", *Weckoblad för Gefleborgs län* 1790-01-23, s. 2–3. Fler debattinlägg finns *Weckoblad för Gefleborgs län* 1790-01-02 och 1790-01-30. Se även Östholm 2000, s. 203; Mattsson 2010, s. 171–174.

²⁰⁰ Alkibiades (405–404 f. kr.), fältherre. "Något om Patriotisme", *Norrköpings Tidningar* 1788-03-26, s. 3; Rosenstein 1838a, s. 342.

²⁰¹ Demosthenes (384–322 f. kr.), retoriker och statsman. Millot 1789, s. 13; Rosenstein 1838a, s. 118.

²⁰² Hannibal (247–183 f. kr.), fältherre. "Något om Patriotisme", *Norrköpings Tidningar* 1788-03-26, s. 3; Millot 1789, s. 12.

²⁰³ Cato den yngre (95–46 f. kr.), romersk senator. "Något om Patriotisme", *Norrköpings Tidningar* 1788-03-26, s. 3–4; Rosenstein 1838a, s. 289; Kellgren 1947, s. 645.

²⁰⁴ Gaius Cassius Longinus (85–42 f. kr.), fältherre och en av Caesars mördare.

²⁰⁵ Marcus Junius Brutus (85–42 f. kr.), romersk senator och en av Caesars mördare. Rosenstein 1838a, s. 343; Millot 1789, s. 8.

²⁰⁶ Se s. 69.

²⁰⁷ Julius Caesar (100–44 f. kr.), fältherre och romersk diktator 49–44 f. kr.

styrka och självständigt tänkande.²⁰⁸ I tidningar och skrifter åren 1787–1789 finns många texter med referenser till Cato och jämförelser med Caesar som var mer eller mindre förtäckta ställningstaganden för och emot Gustav III.²⁰⁹

Medborgaren fördömde Catos självmord och hyllade Caesars godhet.²¹⁰ Texten om rojalister och patrioter stämmer visserligen in i mönstret av att projicera diskussioner om det moraliskt riktiga i politiken på det antika förflutna.²¹¹ Men trots den positiva synen på romerska enväldshärskare är *Medborgaren* under våren och sommaren full av kritiska anspelningar på kungens styre.²¹² Detta blir särskilt tydligt under de veckor som följer på artikeln om rojalisterna och patrioterna.²¹³

I själva verket upprepas greppet att retoriskt ställa sig över partierna gång på gång. I en artikel från den 25 juli publiceras två brev, ”det första om Konunga makten i Afrika; det senare om Konunga makten i Sverige”.²¹⁴ Afrikabrevet innehåller typiska markörer för patriotism, med varningar för

²⁰⁸ Kellgren 1940–44, s. 190–197; Kellgren 1964–1967, s. 86–89; Josephson 1942, s. 233–238. Efter kritik från vitterhetsakademien fick Kellgren stryka en formulering om Catos val att dö ”självman med sin frihet” inför att den prisbelönta dikten *En stadig man* skulle publiceras. Kellgren 1936–1937, s. 200–201; Kellgren 1938–1960, s. 103–104; Josephson 1942 s. 232–233.

²⁰⁹ ”Något om Patriotisme”, *Norrköpings Tidningar* 1788-03-26, s. 3–4; ”Något om god Naturel”, *Dagligt Allehanda* 1787-12-21, s. 1; ”Jämförelse mellan Cäsar och Cato”, *Stockholms Posten* 1788-01-19, s. 2; [utan rubrik], ”Något om Patriotisme”, *Norrköpings Tidningar* 1788-03-26, s. 3–4; Lanæus 1788, s. 112–114. Om denna sistnämnda se Schartau & Wallmark red. 1821, s. 187–197; Mattsson 2010, s. 184–203, 356–362.

²¹⁰ *Medborgaren* 1789-05-23, s. 315–317; *Medborgaren* 1789-05-16, s. 301.

²¹¹ Jag har svårt att finna belägg för Christenssons uppfattning att Nordenskiöld i *Medborgaren* fördömde Augustus och Caesar och därigenom Gustav III. Det är oklart vilka texter i tidningen som avses, men under år 1789 framstår dessa enväldshärskare såvitt jag kan se i huvudsak i ett positivt om än tvetydigt ljus. Kritiska omdömen förekommer, men då i en återgivning av andras åsikter som *Medborgaren* kontrasterar mot ytterligare andras utan att ta ställning. Snarare verkar det som om Nordenskiöld genom sina positiva skildringar av Augustus, Caesar och Gustav III:s egenmäktiga styren lyfter fram vissa egenskaper som kritikerna i synnerhet inte associerade med den senare. Christensson 1994, s. 35; Christensson 1996, s. 200. Jämför *Medborgaren* 1789-05-23, s. 315–317; *Medborgaren* 1789-05-16, s. 301, *Medborgaren* 1789-07-08, s. 409–414; *Medborgaren* 1789-07-18, s. 435–440; *Medborgaren* 1789-07-25, s. 452–456; *Medborgaren* 1789-08-12, s. 494–495.

²¹² Se *Medborgaren* 1789-06-03; 1789-06-06, 1789-06-10, i synnerhet s. 355, 1789-07-04. Se även 1789-02-28 och analysen av denna i Christensson 1996, s. 200. Jag finner dock att Christensson överdriver radikalismen i *Medborgaren* på vintern 1789, särskilt i analysen av 1789-01-21 där han missuppfattat Tacitus-citatet ”Till frälsande af et sönderslitet Fädernesland, gifwes ej annat medel än at det af en regeras” som ”(...) gifwes et annat medel än at det af en regeras” och därmed vänt uppochner på det verkliga budskapet. Christensson 1996, s. 203–204, 425.

²¹³ Förutom exemplen nedan se särskilt *Medborgaren* 1789-07-29.

²¹⁴ [utan rubrik], *Medborgaren* 1789-07-29, s. 449. Kolonisation i Afrika med utopistiska ambitioner var en favorittanke hos swedenborgarna. Nordenskiöld var ägare till en jordlott i ett sådant projekt i Sierra Leone – *Province of Freedom* – och skrev om swedenborgares liknande planer i *Medborgaren*. Ambjörnsson 1981, s. 93, 96, 105–106.

Augustus, Tiberius²¹⁵ och Neros²¹⁶ enväldesregimer, medan Sverigebrevet signalerar rojalism genom formuleringar som den om att kungen "har en makt, som är över alla makter i Samhället".²¹⁷ Båda breven utmynnar emellertid i ett varmt förordande av det brittiska statsskicket. Texten blir därmed en indirekt maning till kungen från båda partierna om friare regeringsätt, en skildring som ju för övrigt överensstämmer med opinioner som givit sig till känna i mina övriga källor.²¹⁸ Under resten av sommaren fortsatte *Medborgaren* att med ganska avancerade metaforer raljera över "tvenne Societeter i Sverige" som intresserade sig för "åskledning".²¹⁹ Nya direkta omnämmanden av "Rojalister" och "Patrioter" förekommer även.²²⁰ Återigen tog tidningen avstånd från partierna och varnade för enväldesstyren eller revolutioner som konsekvens av alltför skev maktfördelning.²²¹

Dessa omständigheter tyder på att Nordenskiöld redan i den första texten om rojalister och patrioter använde ett provocerande språkbruk i avsikt att föra fram kritik mot kungen. Texten försökte emellertid ställa sig över partimotsättningarna var sammansatt på ett sätt som innebar möjligheter till olika läsningar. Det är svårt att värja sig för intrycket att uppvisning av frispråkighet och kritisk sanningskärlek i sig utgjorde en egen litterär form som inte nödvändigtvis var i behov av klara budskap, även om det måste tilläggas att Nordenskiöld själv förmodligen skulle ha protesterat mot ett sådant omdöme. Hur som helst visar texten att konflikten mellan rojalister och patrioter kunde projiceras på antiken. Om det i samtiden var nödvändigt att ta avstånd ifrån partianda för att göra anspråk på en okorrumperad blick för det allmänna bästa, så erbjöd det förflutnas världar en möjlighet att förhålla sig till ideal av stolta republikaner och godhjärtade enväldshärskare.

Sammanfattande diskussion

Resultatet har tydliga beröringspunkter med inslag som brukar lyftas fram för tidigmoderna förhållanden i Frankrike och Storbritannien. Här samman-

²¹⁵ Tiberius (42 f. kr.–37 e. kr.), romersk kejsare 14–37.

²¹⁶ Nero (37–68 e. kr.), romersk kejsare 54–86.

²¹⁷ [utan rubrik], *Medborgaren* 1789-07-25, s. 455.

²¹⁸ [utan rubrik], *Medborgaren* 1789-07-25, s. 452–456.

²¹⁹ [utan rubrik], *Medborgaren* 1789-08-15, s. 497; 1789-08-22.

²²⁰ I original "Royalister". [utan rubrik], *Medborgaren* 1789-08-15, s. 503.

²²¹ [utan rubrik], *Medborgaren* 1789-08-15, 1789-08-22.

fattar jag och utvecklar resultatet för att därefter diskutera beröringspunkterna.

Begreppsparet rojalist och patriot blev en vedertagen beskrivning av de rådande motsättningarna i svensk politik på hösten 1788. Språket åsyftade den tillspetsade politiska konflikten som uppstått i spåren av Gustav III:s ryska krig. Begreppsparet var etablerat i språket sedan tidigare. Det användes om hattar och mössor under frihetstiden, och även då i fråga om förhållanden som gällde krav på kungens starkare eller svagare konstitutionella ställning. Begreppsparet förekom i tidningarnas rapportering från konflikter i andra delar av världen före år 1788. Redan vid föregående riksdagar hade partistridigheterna uppfattats som konflikter mellan å ena sidan kungen och å andra sidan det allmänna, nationen eller folket. Det saknas dock exempel i källmaterialet på att begreppen rojalist och patriot användes tillsammans före hösten 1788. Svaret på forskningsfrågan om när rojalister och patrioter slog igenom som dominerande begreppspar i svensk politik pekar därför tydligt ut denna tidpunkt.

Begreppens betydelser och variationer kan tecknas i sina övergripande drag. *Rojalister och patrioter* hade en entydig och allmänt accepterad empirisk referens till kungens anhängare och oppositionen, men ingick främst i oppositionens mångbottnade retorik. Kungens anhängare betraktade å sin sida konflikterna företrädesvis i termer av en strid mellan kungen och oppositionen. Kung och opposition tonade ner allvaret i konflikten i jämförelse med rojalist och patriot. Dessutom var det senare begreppsparet inte helt symmetriskt: rojalist var mer negativt laddat än patriot. Patriotbegreppets obundenhet gjorde det dessutom särskilt lämpligt för oppositionella positioner. Patriot kunde omväxlande användas för att lyfta fram ett samhällsbärande föredöme och en partiloyalitet som enligt konventionerna skulle fördömas. Begreppet kunde samtidigt referera till uppoffringar för det allmänna bästa och till politiska förebilder från antikens Grekland och Rom. Statsmän och fältherrar från denna tid användes i analyser av patriotism, och genom olika omdömen om sådana historiska figurer var det möjligt att positionera sig i förhållande till Gustav III. I den auktoritära politiska miljön möjliggjorde sålunda begreppets obestämdhet tillräckligt undflyende anspelningar på den samtida politiska konflikten. Dessa svar på forskningsfrågorna om begreppens betydelser och variation med kontext utgör därför en reduktiv bild av ett ytterst sammansatt och ofta paradoxalt språkbruk.

Bilden av hur begreppsparet växelverkade med politisk handling är för den skull åtminstone delvis tydlig. Det tycks, av flera orsaker, som om begreppsparet i högre grad var en reflektion av en viss typ av politiska mot-

sättningar, medan det i mindre grad formade karaktären och utgången av dessa motsättningar.

Språkbruket om rojalister och patrioter refererade, för det första, till kritiska konflikter om makten över staten och dess konstitutionella ordning. En sådan situation växte fram i Sverige efter riksdagen 1786 och ställdes på sin spets med motsättningarna hösten 1788 i spåren av kriget i Ryssland och upproret i den finska armén. Ändamålsorsakerna till användningen av begreppsparet var förhållandevis triviala – ofta en retorisk strategi för att framstå som opartisk – men verkansorsaken var den uppkomna konstitutionella konflikten.

För det andra är det svårt att peka på konkreta resultat i fråga om hur begreppen formade svensk politik. Liksom konflikter orsakar begrepp så påverkar begreppen konflikterna. Patriotbegreppet ledde emellertid inte fram till gemensamma förverkligade mål. Om senare tiders partibegrepp får en viss stadga genom ideologiska anspråk på något särskilt, avgränsat och bestämt,²²² så var patriot och rojalist av en annan karaktär. Den viktigaste poängen med att använda begreppet patriot i Sverige 1788–1792 var att dess obundenhet kunde tas i bruk för att göra själva idén om motstånd mot kungens höga vilja mindre motbjudande. Det går därför inte minst att sätta den antirojalistiska patriotismen i relation till mordet på Gustav III. Några av de ”patrioter” som är citerade i detta kapitel ingick endera i mordkonspirationen²²³ mot Gustav III eller betraktade mördaren Anckarströms gärning som patriotisk.²²⁴ Det är väl belagt att Anckarström och flera andra inblandade i den omfattande konspirationen motiverade handlingen med motsvarande skäl.²²⁵ Denna rättfärdigande funktion, som utnyttjade begreppets association till Caesars banemän Cassius och Brutus, fanns knappast hos alternativa sätt att förstå de politiska motsättningarna, som kung och opposition eller hovparti och lantparti. Denna högst verkliga effekt av begreppet patriot har dock sin begränsning, då den emanerar ur ett specifikt språkbruk i vissa konspirerande kretsar och saknas i det mer utbredda begreppsbruket. Visserligen är det tydligt att begreppsparet rojalister och patrioter var associerat med tillspetsade konflikter, men för Sveriges del användes det inte – åtminstone inte utifrån det källmaterial som här varit aktuellt – för att mobilisera för våld. Det är snarare slående i hur liten grad den patriotiska retoriken uppnådde avsedda effekter. Oppositionen ville

²²² Freeden 2017, s. 119, 123; Freeden 1996, s. 76.

²²³ ”Jacob von Engeström”, SBL; ”Johan von Engeström”, SBL. Larson 1959, s. 89–91, 216–217.

²²⁴ Hamilton 1901, s. 197–198.

²²⁵ Krusius-Ahrenberg 1947, s. 29–30; Anckarström: Hamilton 1901, s. 197; Jägerskiöld 1962, s. 152–155.

med sin argumentation binda kungen vid en formell laglig ordning, men kungens paternalistiskt informella maktställning fortsatte att övertrumfa den konstitutionellt definierade. Anledningen till att det är svårt att avgöra effekten av begreppen är således att den avsedda uteblev.²²⁶

Det går att översätta och förklara språkbruket på ett mer generellt plan. *Patrioter och rojalister* var bundet till en viss typ av konflikt snarare än det tidiga 2000-talets glidande skalor av abstrakta övertygelser från höger till vänster och GAL till TAN. Konflikten kunde visserligen inträffa var som helst, men speglade inte en regel utan ett undantag, där det informella ledarskapet kommit i konflikt med begränsande regelverk. Det politiska problem som stod i centrum för både patrioter och rojalister var hur harmonin mellan ledare och regelverk skulle återupprättas. Trots att patrioternas resneming kunde vara väl så abstrakta var de avsedda att motivera praktiska motståndshandlingar mot en informell hierarki som var bunden till tid och rum, snarare än principer som var oberoende av kontext. Centrala för den politiska situation som producerade rojalister och patrioter var därför inte minst de normer av konsensus samt lojalitet till och idealisering av en samhällelig fadersfigur som underbyggde denna informella hierarki. Att ledaren måste kunna gå utanför lagen för att handla efter det allmänna bästa är mer än en outtalad dogm i absolutistiskt tänkande.²²⁷ Att missgrepp härleds till illasinnade rådgivare eller karriäristiska parlamentariker är minst lika tidlöst.²²⁸ Motsvarande situation förekommer även på 2000-talet, om än inte mellan kung och folk i Sverige. På ett vardagligt sätt, i allt från börsbolagsstyrelsen till den lokala ledningsgruppen eller från det regeringsbärande partiet till vägföreningen, går dock konfliktlinjer mellan att å ena sidan hänvisa till förutsägbara regelverk och att å andra sidan undvika en besvärande oenighet genom att sluta upp kring en ledare. Det finns på så vis uppenbart allmänmänskliga aspekter av den situation som aktualiserade begreppsparet rojalister och patrioter i Sverige från hösten år 1788.

Dessa slutsatser innebär samtidigt ett avfärdande av förenklade antaganden om att patriotbegreppet i Sverige var ett resultat av utländska influenser från Nordamerika och Frankrike.²²⁹ Inte för att det svenska begreppsbruket saknade gemenskap med dessa områden, tvärtom förefaller nations- språkliga variationer snarast obetydligare än vad förklaringar med hjälp av

²²⁶ Det kan emellertid vara intressant att notera exempelvis att François Furet framhållit patriotbegreppets roll i förhållande till svårigheterna att legitimera opposition under revolutionen. Furet 2001, s. 51. Se även Schama 1989, s. xv, 590–597, 858–861.

²²⁷ Sommerville 1999, s. 54; Hellerstedt 2022, s. 14–15.

²²⁸ Sommerville 1999, s. 132–133.

²²⁹ Wolff 2008, s. 113.

transnationella influenser tenderar att förutsätta. Patriotiska rörelser i andra länder var dock inte ett verksamt motiv för den svenska oppositionen. Ett sådant rättfärdigande skulle ha stridit mot den patriotiska retorikens karaktär. Den patriotiska oppositionen argumenterade för sin sak genom att ta avstånd från patriotisk partianda. Om det existerade föredömen för svenska patrioter bör man snarare söka dem bland klassiska romerska republikaner än bland samtida nederländare, fransmän och amerikaner.²³⁰ Det fanns, inom den västerländska politiska kulturen vid denna tid, inga skarpa språkliga gränser vilka begreppen måste passera. Tvärtom tycks rojalister och patrioter sedan länge ha ingått i den internationella politiska vokabulären, medan de lokala situationer i vilka de tillämpades kom och gick.

Att begreppen patriot och fädernesland var centrala i indirekta strider om kungens paternalistiska auktoritet är ett framträdande inslag i forskningen om västerländska tidigmoderna förhållanden.²³¹ Mina slutsatser pekar på en sådan funktion i det patriotiska språkbruket på ett sätt som forskningen om svenska förhållanden mera sällan gjort. Forskningen om politiken under Gustav III har visserligen pekat på att patriotismen var positivt laddad och omstridd, att partiverksamhetens legitimitet var svag samt att oppositionen rättfärdigade sig med patriotism.²³² Det finns dock en tendens i den senaste generationens forskning att förklara patriotism och medborgerlighet som inslag i överhetens politiska auktoritetsbygge, tillräckligt mångtydiga för att oppositionen med små justeringar skulle kunna ansluta till samma ideal.²³³ Historikern Charlotta Wolff, som lyft fram hur oppositionen mot Gustav III uttryckte sig i linje med det tidigmoderna europeiska republikanska språkbruket, har klassat tidens patriotism som "ovillkorlig lojalitet med regimen" [min översättning].²³⁴ Den fördjupade analysen av begrepp och retoriska strategier som jag här gör visar att ett likställande mellan patriotism och överhetslydnad kan leda tankarna i fel riktning: patriotism förutsatte ett anspråk på lojalitet med det allmänna bästa snarare än med regimen; begreppet patriot ingick därför i en etablerad praktik för att göra skillnad mellan konsekvenserna av regimen politik och det allmänna bästa. Ett annat av avhandlingens bidrag, tidfästningen av genombrottet för be-

²³⁰ En text i *Norrköpings Tidningar* i början av 1788 fördömer de nederländska patrioterna och hyllar antikens patrioter. "Något om Patriotisme", *Norrköpings Tidningar* 1788-03-26, s. 3-4.

²³¹ Se s. 14.

²³² Landberg 1932, s. 177; Lindberg 2006, s. 116-121.

²³³ Alm 2000, s. 124-130, 216-224; Christensson 1996, s. 126-142; Wolff 2008, s. 70, 85-95, 101-117.

²³⁴ I original "unconditional loyalty to the regime". Wolff 2008, s. 70. Wolff bygger uppenbarligen denna slutsats på Jakob Christenssons avhandling (Christensson 1996). Jämför Wolff 2011, s. 121, 129-132.

greppsparets genomslag i samband med det revolutionsliknande tillståndet på hösten 1788, understryker detta budskap om begreppens roller i striden om kunglig informell auktoritet.²³⁵

Att begreppsparet rojalister och patrioter reflekterade en strid kring formell och informell maktordning kan också ställas i kontrast till den forskning som betonar polariseringen mellan fräse och ofräse i de politiska konflikterna 1788–1792.²³⁶ Det finns ingen anledning att betvivla att motviljan gentemot adelns företrädarna var i högsta grad verksam i rojalistiska yttringar och ståndsutjämning reformer under dessa år. Det finns dock många komplicerande faktorer som reducerar detta till en bisak utifrån den samtida förståelsen. Jämlikhetsretoriken var djupt motsägelsefull och medgav olika tolkningar.²³⁷ I ord och handling agerade Gustav III på skilda sätt och år 1789 lovade han de ofräse mer än vad han avsåg att hålla.²³⁸ Karaktäristiskt nog har historikern Christer Winberg uppfattat agerandet som ett led i bevarandet av ståndsordningen snarare än tvärtom.²³⁹ Samtida skildringar, även rojalistiska sådana, understryker också snarast det ytliga, taktiska och retoriska i alliansen med de ofräse.²⁴⁰ Oppositionen, när de under riksdagen 1789 sökte driva fram en rättslig process mot den kungliga propagandan, hade även skäl att överdriva ståndshetsen i pamfletterna. Detta pekar visserligen mot att antipatier mot adeln gick hand i hand med rojalistbegreppet, men snarast som ett uttryck av opportunistisk partianda och därmed bidragande till dess negativa laddning. Utifrån det samtida språkbruket för att strukturera antagonismen framstår därför de konstitutionella striderna som huvudsak och ståndskonflikterna som bisak.

Detta perspektiv kompletterar forskningen om de sociala motsättningarna utan att motsäga den, men skillnaderna är för den skull inte utan betydelse. Att göra bisak till huvudsak i historisk framställning är många gånger mera vilseledande än felaktigheter, eftersom relevans är svårare att vederlägga än fakta. Vad som är bisak och huvudsak beror dock på teoretiska perspektiv. Med mina analytiska prioriteringar av samtida partispråkbruk framstår frågan om kungamaktens förhållande till konstitutionella regler

²³⁵ Historieskrivningen använder dessa begrepp även för tiden före 1788 vilket dock förefaller rimligt. Se Krusius-Ahrenberg 1947, s. 303–304; Barton 1986, s. 138–140; "Johan Gabriel Oxenstierna", SBL.

²³⁶ Landberg 1932, s. 90; Hennings 1957, s. 282–285; Söderberg 1972, s. 27–34; S. Carlsson 1973, s. 256–259; Barton 1986, s. 161–174.

²³⁷ Alm 2002, s. 153–165. Det finns för övrigt anledning att över huvud taget varna senare tiders läsare för att förbise att 1700-talets ståndshat i regel var riktat mot ett annat stånd än det egna, utan att för den skull representera ett principiellt motstånd mot ståndssystemet som sådant.

²³⁸ Landberg 1932 s. 98–107; Winberg 1985, s. 188–189.

²³⁹ Winberg 1985, s. 188–189.

²⁴⁰ Se även Larson 1959, s. 155–156.

som huvudsak och ståndskonflikterna som bisak. Andra prioriteringar kan leda till andra resultat. Mina slutsatser väcker dock frågor kring förutsättningarna för sådana resultat, något som jag återkommer till i slutkapitlet.

Varken konstitutionella konflikter eller ståndsstrider hade spelat ut sin roll genom Gustav III:s död. Redan då hade de, under inflytande från händelserna i Frankrike, börjat kopplas samman på ett nytt sätt. Hur dessa teman utvecklades under sonen Gustav IV Adolfs regeringstid tillhör nästa kapitel.

4 Partibegreppen under Gustav IV Adolf (1792–1809)¹

I november år 1796 fyllde Sveriges kung Gustav IV Adolf 18 år. Därmed tog han över styret från sin farbror och förmyndare hertig Karl.² I Stockholm försökte samtidigt skriftställaren Georg Adlersparre göra sig en uppfattning om den nya regentens politiska linje. I ett privat brev redovisade Adlersparre de rådgivare som kungen kallade till konsejlerna. Raljerande sammanfattade han att "rojalister och så kallade patrioter, Dumhuvuden och goda huvuden, hederliga karlar och bovar är nyttjade om varandra".³

I det här kapitlet besvarar jag forskningsfrågor tillämpade på Gustav IV Adolfs tid. Blev motsättningen mellan rojalister och patrioter bestående? Fick begreppsparet nya betydelser och användningar i Sverige i spåren av de samtida omvälvningarna i Frankrike och Europa? Hur såg, fortsättningsvis, växelverkan mellan begrepp och politisk handling ut?

Liksom i fråga om Gustav III:s regeringstid har forskningen endast med spridda anmärkningar behandlat de språkliga aspekterna av indelningen i rojalister och patrioter under Gustav IV Adolf. Analyser av språkbruk i förändring har dock legat till grund för påståenden om moderna jämlikhetssträvanden under 1790-talet.⁴ Sådana tendenser kom till uttryck på riksdagen 1800, då hos en fraktion av oppositionen och inte bland kungens anhängare. Tesen om en egalitär opposition har kritiserats under 1900-talet men återkommer hos historikern Mikael Alm i sin doktorsavhandling från 2002 om gustavianska kungars språkbruk.⁵ Historikernas språkliga observationer i relation till dessa radikala tendenser har snarare berört begreppet jakobin, medan begreppen rojalister och patrioter varit mindre uppmärksammade.⁶ Dessa moderna jämlikhetssträvanden under Gustav IV Adolfs

¹ Detta kapitel och det föregående är en utveckling av Warg 2024.

² Karl XIII (1748–1818), svensk riksföreståndare 1792–1796, 1809 och kung 1809–1818, norsk kung 1814–1818.

³ G. Andersson red. 1859, s. 305.

⁴ Berg 2011, s. 97–101; Alm 2002 s. 262–263; M. Hamnström 1896, s. 21–23.

⁵ Alm 2002, s. 262–263. Alm stöder sig delvis på Jakob Christensson som dock genom sitt fokus på föreställningar om upplysningen är svårare att relatera till i detta fall. Christensson 1996, s. 147–158. Jämför Landberg 1932, s. 127–129; Karlbom 1964, s. 225–243. Jämför M. Hamnström 1896, s. 21–23. Jämför Barton 1986, s. 237–238. Se även S. Carlsson 1973, s. 314–315.

⁶ Karlbom 1964, s. 150–154; Segerstedt 1981, s. 278–281; Barton 1986, s. 217–218; Söderhjelm 1924, s. 209–212, 249–264, 279–286.

tid har av historiker även benämnts liberala medan motståndet stämplats som konservativt.⁷

Riksdagen i Norrköping 1800 var den enda som hölls under Gustav IV Adolfs regeringstid. Liksom för de närmast föregående riksdagarna saknas prästeståndets protokoll i tryck. Dessa ingår således inte i källmaterialet.⁸ Det är fortsättningsvis rimligt att utgå ifrån att protokollen har varit underkastade viss censur och redigering.⁹ Kungen strök en omtvistad debatt i adelsståndet om husagan i den protokollsamling som gavs ut efter riksdagen. Protokollet från den dagen trycktes separat år 1809, sedan kungen blivit avsatt.

Av de totalt 21 tidningar som ingår i källmaterialet utgavs 17 under hela eller delar av Gustav IV Adolfs regeringstid.¹⁰ Liksom för Gustav III:s tid väger utrikesrapporteringen tungt i fråga om träffar i sökningarna efter be- greppen. I synnerhet efter år 1798 var tidningarna hårt reglerade och över- vakade sedan den myndige kungens misstänksamhet börjat sätta sin prägel på tryckfrihetspolitiken. Sådana omständigheter tarvar försiktighet med kvantitativa slutsatser.¹¹

För tiden efter riksdagen 1800 och fram till revolutionen 1809 är käll- materialet fattigt på partispråkbruk. Detta beror huvudsakligen på brist på politisk aktivitet i frånvaro av riksdagspolitik och tryckfrihet. Denna period kommer därför endast att sporadiskt beröras i detta kapitel.

Dispositionen följer i stort mönstret från det föregående kapitlet. Den empiriska genomgången är emellertid denna gång, mot bakgrund av de stora internationella omvälvningarna, tematiskt disponerad efter rumsliga kontexter. Först utgår analysen från ett gränsöverskridande perspektiv och

⁷ S. Carlsson 1973, s. 262–265; Hammarlund 2012, s. 148, 159, 164–166; Fahlbeck 1936, s. 9–41.

⁸ Prästeståndets protokoll finns i original i Riksarkivet. Utgivning av otryckta protokoll pågår men dessa har förblivit outgivna under mitt avhandlingsarbete. Mejlkonversation med Olof Holm, Riksdagsbiblioteket 2021-03-17.

⁹ Se s. 36.

¹⁰ *Carlsronas Wekoblåd, Carlstads Tidningar (1794–), Dagligt Allehanda, Götheborgs Allehanda, Götheborgs Tidningar, Götheborgska Nyheter, Inrikes Tidningar, Jönköpings Tidning (1807–), Linköpingsbladet (1795–), Norrköpings Tidningar, Nyköpings Weckoblåd (1807–), Nytt Och Gammalt, Posttidningar, Stockholms Posten, Tidningar Utgifne Af et Sällskap i Åbo/Åbo Nya Tidningar/Åbo Tidningar/Åbo Tidning, Weckoblåd För Gefleborgs Län och Örebro Tidning (1806–). Carlsronas Wekoblåd och Carlstads Tidningar har vid tiden för insamlingsarbetet emellertid endast varit begränsat tillgängliga i databasen Svenska dagstidningar för den period som är aktuell i detta kapitel.*

¹¹ Torbacke 2005a, s. 42, 47–49; Oscarsson 2005, s. 198–201. I Litteraturbanken har jag för denna period funnit 16 författare som skrivit texter som innehåller relevanta träffar som använts för studien. Dessa författare är Georg Adlersparre, Carl Michael Bellman, Albert Ehrenström, Per Ulrik Enbom, Erik Gustaf Geijer, Carl Christoffer Gjörwell, Adolf Ludvig Hamilton, Benjamin Höijer, Johan Henrik Kellgren, Carl Gustav Leopold, Märta Helena Reenstierna, Gustaf Regné, Nils von Rosenstein, Esaias Tegnér, Thomas Thorild och Samuel Ödmann.

därefter ligger fokus på partimötsättningarna i Sverige. Än en gång inleder jag redovisningen med en orienterande bakgrund och avslutar med en sammanfattande diskussion.

Bakgrund

Tiden 1792–1809 kännetecknas av stora politiska omvälvningar i världen liksom i Sverige. I likhet med tidigare kapitel delar jag in redogörelsen för bakgrunden i en inrikes- och utrikesdel.

Inrikespolitik: maktskiftet och tvedräkt

Gustav IV Adolfs regeringstid innebar flera inrikespolitiska vändpunkter. De viktigaste i sammanhanget är Gustav III:s död år 1792, kungens myndighet år 1796 samt 1800 års riksdag i Norrköping.

Tronskiftet år 1792 innebar ett utbyte av personer i rikets högsta ledning.¹² Då Gustav IV Adolf endast var 13 år vid faderns bortgång blev hertig Karl regerande riksföreståndare. Hertigens främsta rådgivare Gustaf Adolf Reuterholm¹³ (en av de oppositionsmän som blivit häktade under riksdagen 1789) kom att bli förmyndarregeringens dominerande kraft. Hertigen och Reuterholm rensade ut många av Gustav III:s tongivande anhängare.

Det andra politiska skiftet var när Gustav IV Adolf blev myndig hösten 1796. Kungen avskedade då Reuterholm, som flydde utomlands.¹⁴ Gradvis kom många av Gustav III:s tidigare förtroendemän tillbaka i ledande ställning.¹⁵

I slutet av århundradet drabbades landet av en allvarlig ekonomisk kris.¹⁶ Den yttrade sig genom en kraftig inflation i de så kallade riksgäldssedlarna, som ursprungligen varit räntebärande statspapper för att finansiera Gustav III:s ryska krig, men därefter de facto blivit Sveriges valuta. För att lösa krisen kallade Gustav IV Adolf till riksdag i Norrköping år 1800.

Norrköpingsriksdagen innebar ytterligare en vändning, som blottade nya konflikter mellan hovet och oppositionen. Visserligen svor adelsståndet trohet till förenings- och säkerhetsakten. Detta kunde ses som en lösning

¹² Larson 1959, s. 342–353, 391.

¹³ Gustaf Adolf Reuterholm (1756–1813), ämbetsman och Sveriges de facto styresman under förmyndarregeringen 1792–1796.

¹⁴ "Gustaf Adolf Reuterholm", SBL.

¹⁵ Exempelvis Johan Christopher Toll, Christoffer Bogislaus Zibet och Gustaf Mauritz Armfelt.

¹⁶ Landberg 1932, s. 126; M. Hamnström 1896, s. 6–18; Winton 2009, s. 79–98.

på det konstitutionella osäkerhetstillstånd som existerat sedan 1789 års riksdag. Liksom vid tidigare riksdagar låste sig emellertid positionerna i frågor om transparens i beslutsprocesser och kontrollen över nästa riksdagsinkallelse.¹⁷ Ett trettiootal yngre medlemmar av adelsståndet utmärkte sig för tillspetsade oppositionshandlingar.¹⁸ Dessa kulminerade i en tumultartad strid om bevillningsfrågan den 29 maj 1800. I besvikelse över ståndets bristande motstånd mot kungens anhängares manipulationer för att säkerställa obegränsad bevillning meddelade flera riksdagsmän att de avsåg sig sitt adelskap. Ytterligare andra nöjde sig med att avsäga sig riksdagsplatsen.

Med undantag för en friare period under förmyndarregeringens första år fortsatte trenden med tilltagande inskränkningar i tryckfriheten.¹⁹ Censuren under Gustav IV Adolfs styre har kallats för "järnåren" på grund av den begränsade litterära och publicistiska friheten. Censuråtgärderna drabbade skrifter som var misshagliga i religiös eller politisk bemärkelse, ibland i ett och samma slag.²⁰

Utrikes förhållanden: tio år av revolutioner

Begreppet patriotism i Frankrike under revolutionsåren 1789–1799 kom i flera avseenden att framstå som någonting nytt i förhållande till det som tidigare varit i svang i Nordamerika och Nederländerna. Historikern David Bell har påtalat att medan fäderneslandet (*la patrie*) ditintills varit förknippat med kamp mot korruption och egoism blev begreppet nu också orienterat mot framsteg och reformer.²¹ Medan de nederländska "patrioter-nas" revolution försvagades av en inre splittring mellan traditionalistiska makthavare och reformistiska miliser, kom deras franska motsvarigheter att enas kring ett skarpt brott med det förrevolutionära samhället.²² Den nya regimen avskaffade feodala rättigheter, nationaliserade kyrkans egendomar, omfördelade jordegendomar och införde en relativt långt gående likhet inför lagen.²³

Dessutom intog den revolutionära franska staten en stridbar ställning gentemot utländska makter. Det krig som började år 1792 blev offensivt med

¹⁷ Landberg 1932, s. 128–129.

¹⁸ Landberg 1932, s. 127–128, 141–143; M. Hamnström 1896, s. 21–23, 103.

¹⁹ Torbacke 2005a, s. 42–51; Åhlén 1986, s. 145–192; Vegesack 1995, s. 129–171; Oscarsson 2000, s. 190–206.

²⁰ Lindberger 1944, s. 333–335; Nyman 1963, s. 102–104, 108–109; Åhlén 1986, s. 162–184.

²¹ D. A. Bell 2001, s. 68–77.

²² Judge 2018, s. 196–203.

²³ Bergeron 1988, s. 473–478; Richet 1988a, s. 513; Furet 1988a, s. 728–730.

ambitioner att upprätta så kallade naturliga gränser och franskvänliga systerrepubliker.²⁴ Den yttre konflikten gick hand i hand med reformer på hemmaplan, som i många fall blev bestående eller vidareutvecklades under revolutionens gång: republik, allmän värnplikt, fri skilsmässa och en mer enhetlig nationell lagstiftning.²⁵ Reformerna hade principiella dimensioner. Avrättningen av den före detta kungen Ludvig XVI i januari 1793 följdes av beslut om lika arvsrätt och allmän skola. Både symbolisk och reell fadersmakt var under bearbetning genom sådana åtgärder.²⁶ För att låna ett uttryck från historikern Mona Ozouf, som analyserat revolutionära fester där fäderneslandet spelade en central roll som föreningspunkt, skedde under franska revolutionen en "överföring av helighet" [min översättning] från kristendomen till abstrakta politiska och sociala termer.²⁷ Bibeln ersattes av deklARATIONEN om de mänskliga rättigheterna, psalmer med patriotiska sånger och religiösa ritualer fick lämna plats för medborgerliga högtidligheter.²⁸ Den symboliskt okränkbara status som frihet, mänskliga rättigheter och fäderneslandet på så vis fick blev varaktig, även sedan revolutionen var slut och festerna var avskaffade.²⁹

De första åren av revolutionskrigen fick till viss del karaktären av ett europeiskt inbördeskrig mellan det gamla och det nya. I västra Frankrike gjorde bönder och hantverkare uppror mot republikens maktcentralisering och tvångsutskrivningar av soldater.³⁰ Upprorsmännen, som hade stöd från Storbritannien, kallade sig katolska och kungliga. Samtidigt samarbetade den franska republikanska regimen med revolutionära rörelser på sina fienders områden. Inte minst gäller det patrioterna i de båda Nederländerna, varav ett stort antal gått i fransk exil efter nederlagen 1788–1790. Dessa samarbeten bidrog till legitimeringen av fransmännens erövring av de norra Nederländerna 1795, då den nominellt självständiga Bataviska republiken bildades. Samarbetet mellan de nederländska patrioterna och fransmännen skulle dock bli komplicerat, eftersom den nya republiken förblev under fransk kontroll.³¹

De inre förhållandena i det revolutionära Frankrike var instabila. Åren 1793–1794 rådde det så kallade skräckväldet, ett styre under det jakobinska

²⁴ Richet 1988b, s. 745–750; Jainchill 2008, s. 149–193; Tønnesson 1999, s. 24–25.

²⁵ Forrest 1988, s. 445–446; Richet 1988a, s. 511–513.

²⁶ Hunt 2007, s. 61–64; Hunt 1992, s. 1–81; Richet 1788a, s. 513; Baczkó 1992, s. 288–291.

²⁷ I original "transfer of sacrality". Ozouf 2001, s. 318–320. Se även D. A. Bell 2001, s. 37.

²⁸ Ozouf 2001, s. 305–306.

²⁹ Ozouf 2001, s. 320.

³⁰ Tilly 1993, s. 174–175; Furet 1988b, s. 185–195; Schama 1989, s. 700–775; Brégeon & Guicheteau 2017, s. 19–22, 42, 65–67, 111–112, 293–298.

³¹ Schama 1977, s. 175–210; Schama 1989, s. 592

partiet och dess ledare Maximilien de Robespierre.³² Detta styre kännetecknades av extrem repression. En ny konstitution år 1795 strävade efter att upprätta maktfördelning mellan ett verkställande femmannaråd – direktoriet – och ett lagstiftande parlament bestående av två kammare (de äldstes råd och de femhundra rådet).³³ I praktiken kom exekutiven och lagstiftaren dock att turas om att genomföra statskupper på bekostnad av varandras makt.³⁴ En statskupp år 1799 under ledning av den 30-årige generalen Napoleon Bonaparte satte punkt för revolutionen.³⁵ Därmed inleddes en diktatur under Bonapartes ledning som konsul och från år 1804 som kejsare under namnet Napoleon I.

Revolutionens patrioter och rojalister

Med den franska revolutionen tog nya slags patrioter och rojalister plats i svenska tidningar. Deras överskridande av sociala gränser och riksgränser fick konsekvenser även för svenskt begreppsbruk. Jag beskriver dessa inslag genom observationer som i tur och ordning berör texter om Frankrike, revolutionskrigen, Storbritannien och Sverige. Det utmärkande i dessa är främst begreppens nya transnationella referenser.

Frankrike: rojalister och republikaner

Från år 1793 fick begreppet rojalist en ny utbredning och betydelse i det svenska språket. Då började tidningarna fylla sina spalter med rapporter om hur "rojalister" och "republikaner" stred militärt mot varandra inom Frankrikes gränser.

De franska rojalisterna från denna tid skilde sig i ett avseende ifrån sina tidigare motsvarigheter. Begreppet beskrev inte lojalitet med en närvarande statsmakt utan med en utstött. I utrikesnotiserna likställs rojalisterna med "rebeller", "emigranter", "chouaner" och "vendéer", där de två senare refererar till upproriska stridskrafter lokaliserade till västra Frankrike.³⁶ När

³² Maximilien de Robespierre (1758–1794), jurist och tongivande medlem i det franska välfärdsutskottet 1793–1794.

³³ Boudon 2000, s. 19.

³⁴ Boudon 2000, s. 20–21.

³⁵ Boudon 2000, s. 35–42; Gueniffey 2013, s. 461–491; Englund 2004, s. 157–166.

³⁶ "Paris, d. 5 December", *Stockholms Posten* 1794-12-29, s. 2; "Paris, d. 28 Febr", *Göteborgs Allehanda* 1795-03-27, s. 1; "Paris, den 24 Aug. (Fortsättning, från föreg. Nummer, af ConventsSessionen den 22.)" *Linköpingsbladet* 1795-09-15, s. 2.

ordformer som "rojalismen" och "rojalistiska" förekommer är det en anklagelse om landsförräderi.³⁷ Tidningsrapporterna, uppenbarligen författade av franska rapportörer, är i regel mycket partiska, som i följande citat om chouanernas general Pierre Dezoteux de Cormatin,³⁸ vilken blivit arresterad efter en bruten fredsöverenskommelse år 1795:

Av den fångne Cormartins brev ser man, att Chouan-Cheferna vill göra ett nytt lån, underhålla ännu en farlig och vidsträckt brevväxling, och att Chouanerna ej mer bör anses som ett enskilt parti, utan för ett sådant, som står med Rojalisterna uti hela Frankrike i förbindelse, varigenom Borgar-kriget skulle spridas över hela Frankrike, om deras avsikter slår in, att de hittills endast sökt insöva Republikanerna, för att ånyo förstärka sig, och väntar Engelsmännens samt de Emigrerades landstigning på våra kuster.³⁹

Rojalist, som aldrig framstått som en smickrande benämning, har i dessa sammanhang blivit lika med statsfiende. Men detta retoriska vapen riktades inte bara mot beväpnade soldater. På hösten samma år citerade *Linköpingsbladet* en tidning i Paris som raljerade över nationalkonventets paranoida diskussioner om rojalister:

[...] aldrig än kan hända, var i detta Konungars gamla Palats, så mycken fråga om Kungar som sedan de ej mera finnas där. Nå väl! Jag, med Diogenes⁴⁰ lykta i handen, söker överallt en Rojalist och kan ej finna någon.⁴¹

Att rojalist började användas på detta dubbelbottnade sätt vittnar om förändringen av begreppets referenser. Det betecknar i dessa sammanhang inte lojalitet med en mäktig och närvarande informell fadersfigur, utan en abstrakt idé om den bourbonska kungafamiliens rättighet till den franska tro-

³⁷ "Paris d. 28 December.", *Stockholms Posten* 1793-01-19, s. 1; "Paris, den 24 Aug. (Fortsättning, från föreg. Nummer, af ConventsSessionen den 22.)" *Linköpingsbladet* 1795-09-15, s. 2; "Utdrag af Nyheter från Paris, den 21 December", *Linköpingsbladet* 1796-01-09, s. 2.

³⁸ Pierre Dezoteux de Cormatin (1753–1812), fransk rojalistisk general, fängslad som upprorsman 1795–1802.

³⁹ I original "Royalisterne". "Paris d. 10 Junii.", *Göteborgs Tidningar* 1795-06-26, s. 1–2. Se även "Paris, den 24 Aug. (Fortsättning, från föreg. Nummer, af ConventsSessionen den 22.)" *Linköpingsbladet* 1795-09-15, s. 2; "Paris, den 11 Jan.", *Göteborgs Nyheter* 1796-01-30, s. 2.

⁴⁰ Diogenes (412–323 f. kr.), filosof, om vilken det berättades att han gick med en lykta i handen sökande efter en "människa", underförstått en rättfärdig sådan.

⁴¹ "Utdrag af Nyheter från Paris, den 25 September. Fortsättning", *Linköpingsbladet* 1795-10-17, s. 1.

nen. Detta legitimistiska motiv är förstås något annat än den lojalitet med regeringsmakten som stått i centrum för svenska rojalister som prästerna Eric Waller och Olof Wallquist.⁴² För att bli stämplad som rojalist i en rapport från Frankrike kunde det räcka med fel umgänge eller sympatier med inskränkt monarki.⁴³ Noga räknat behövdes inte ens detta: rojalist var inte bara beteckning på en utstött, utan något som kunde användas för att stöta ut. Under jakobintiden blev exempelvis den radikala vänstergrupperingen Hébertisterna,⁴⁴ innan de blev avrättade som konspiratörer, anklagade för att de "med friheten på läpparna bar Rojalismen i hjärtat".⁴⁵

Republikan var det vanligaste motbegreppet till rojalist i den svenska rapporteringen från Frankrike under denna tid, men även patriot förekom. I början av 1796 berättade *Göteborgs Nyheter* om hur rojalisterna dödat en general i södra Frankrike och att flera "Republikaners hus är även i brand satta uti Caderousse, 2 Patrioter mördade i Morneau, samt alla Republikanskt sinnade flyktade".⁴⁶ Begreppen patriot och republikan är i detta sammanhang helt och hållet synonyma.

Språkbruket var som synes starkt bundet till kriget. Efter att vendéerna och chouanerna besegrats av den franska armén under första halvåret 1796 avtog bruket av begreppsparet rojalister och republikaner. Det återkom senare under perioden i samband med nya uppror eller rykten om konspirationer ända in i konsulatperioden, något som ytterligare understryker att begreppsparet speglar inbördeskriget.⁴⁷

Revolutionskrig: patrioter utan gränser

Under 1790-talet använde de svenska tidningarna ibland begreppet patriot i en mer universell bemärkelse. På detta vis framstår tidens patriotism som ett projekt som överskred de nationella kontexterna. Detta fenomen har flera sidor. Här behandlar jag först rapporteringen om revolutionskriget.

⁴² Se s. 84–86.

⁴³ "Paris, den 24 Aug. (Fortsättning, från föreg. Nummer, af ConventsSessionen den 22.)" *Linköpingsbladet* 1795-09-15, s. 2.

⁴⁴ Jacques-René Hébert (1757–1794), tidningsman.

⁴⁵ I källan "Royalismen". "Paris, d. 17 Mars.", *Stockholms Posten* 1794-04-07, s. 2.

⁴⁶ "Paris, den 11 Jan.", *Göteborgs Nyheter*, 1796-01-30, s. 2.

⁴⁷ Begreppsdata svenska tidningar, (SND).

De *patriotiska* upporen i Europa var visserligen åtskilliga redan innan decenniet börjat: de båda Nederländerna, Polen, Liège och Frankrike.⁴⁸ De olika revolutionerna hade sina egna politiska förutsättningar, men samtliga dessa stater, även *republikerna* Nederländerna och Polen, hade monarkiska inslag i författningarna. Från år 1793 och framåt framstod revolutionerna dock i högre grad som delar i ett gemensamt krig mellan folken och kungarna. Begreppet patriot representerade gränsöverskridande sympatier och lojaliteter. I februari 1793, kort efter nyheten om att före detta kung Ludvig XVI blivit giljotinerad, beskrev *Stockholms Posten* hur "en landsflyktig Holländsk Patriot" tackade för den franska krigsdeklarationen "mot Ståthållaren", för att sedan ta värvning i en så kallad batavisk legion.⁴⁹ Två år senare citerade *Linköpingsbladet* ur den franska tidningen *Le Moniteur* om att den i Nederländerna framryckande franska armén kom fram till städer där de gamla makthavarna redan var fängslade av lokala nationalgarder "och välkända Patriotier i stället utvalda".⁵⁰ Den bild som förmedlades av revolutionskriget till svenska läsare var på så vis mindre ett krig mellan en republik och monarkier än ett krig mellan patriotiska och rojalistiska principer.

Storbritannien: Hushållning, opposition och frankofili

Bruket av begreppet patriotism för att anknyta till revolutionens värden var inte begränsat till de direkt revolutionära sammanhangen. Under 1794–1796 utgavs *Historia om Stor-Britannien* av den tyska skriftställaren Johann Wilhelm von Archenholz⁵¹. Ett avsnitt behandlar "Patriotismen" på de brittiska öarna under 1790-talets första år, strax innan landet blev invecklat i revolutionskrigen.⁵² I dessa texter utnyttjar Archenholz patriotbegreppets mångtydighet till fullo.

Å ena sidan beskrev han, i en gängse accepterad mening, "Patriotiska bedrifter":⁵³ fester tillägnade brittiska militära segrar, insatser för immi-

⁴⁸ Warschau, d. 16 Maji.", *Göteborgs Tidningar* 1789-06-03; "Utdrag af ett brev från Paris, af den 7 Aug." och "Hamburg, den 21 Aug.", *Posttidningar* 1789-08-31, s. 1, 3; "Cöln, den 26 October", *Stockholms Posten* 1789-11-13, s. 1; "Lüttich d. 14 April", *Göteborgs Tidningar* 1790-04-25, s. 1.

⁴⁹ "Paris, d. 8 Februarii", *Stockholms Posten* 1793-02-27, s. 3.

⁵⁰ "Paris, den 9 febr.", *Linköpingsbladet*, 1795-03-09, s. 2.

⁵¹ Johann Wilhelm von Archenholz (1741–1812), militär och skriftställare.

⁵² Archenholz 1794–1795; Archenholz 1795–1797; "Historia om Storbritannien, för Året 1791; af J. W. von Archenholz (Fortsättning från N.o 186.)" *Stockholms Posten* 1795-08-22, s. 1–2.

⁵³ Archenholz 1795–1797, s. 27.

gration till orter med folkbrist, uppförande av bomullsfabriker,⁵⁴ bildandet av societeter för omsorg om "på Laster begivna Gossars Uppfostran"⁵⁵ eller "för det inre Afrikas upptäckt".⁵⁶ I fråga om den senare föreningen påpekades nogsamman att den ej var grundad i "Handels-Intresset eller privata avsikter, utan var alldeles föranledd av den så kallade *Public Spirit*, och det ädla Syftmålet, att utvidga mänskliga Kunskaperna". Här åsyftas alltså medborgerliga insatser i hushållning, vetenskaper, filantropi och nationellt militärhistoriebruk.⁵⁷

Å andra sidan beskrev Archenholz de "nya patriotiska societeterna", med sina "Planer till Missbrukens avskaffande och Statskrämpornas botande". Dessa föreningar strävade i första rummet efter en parlamentsreform, "allmänt önskad av Nationen".⁵⁸ Här är det fråga om namngivna parlamentsledamöters opposition mot regeringen. Typiskt nog framhöll Archenholz även dessa patrioters oväld. Om den oppositionella Whigklubben skriver han exempelvis att det "utmärker denna stora Patriotiska Societets Esprit, att Lord Petre,⁵⁹ en Katolik och Rojalist, presiderade den 5 Juni i en av dess Sammankomster."⁶⁰

Någon distinktion mellan patriotism som allmän kärlek till fäderneslandet och som opposition mot regering förekommer inte i texten. För Archenholz var patriotism både och.

Texterna berättar att nästan "alla Patriotiska Societeter i England förklarade sig [tog parti] för Fransoserna" när kriget på kontinenten började.⁶¹ Engelsmännen skänkte skor och gevär till Frankrike, protesterade mot sin "Aristokratiskt sinnade" regering och kung, brände figurer som föreställde egna ministrar och den preussiske fältmarskalken hertigen av Braunschweig-Wolfenbüttel,⁶² firade franska segrar och läste *Människans rättigheter* av den engelsk-amerikanska ledamoten av den franska nationalförsamlingen Thomas Paine.⁶³

⁵⁴ Archenholz 1795–1797, s. 27–33.

⁵⁵ Archenholz 1795–1797, s. 30.

⁵⁶ Archenholz 1795–1797, s. 31.

⁵⁷ Se även Archenholz 1794–1795, s. 5–11; 17–25.

⁵⁸ Archenholz 1795–1797, s. 13–14. Ytterligare distinktioner för att skilja ut patriotiska societeter från andra görs i början av Archenholz 1794–1795, s. 4–5. Se även densamme, s. 11–13.

⁵⁹ Robert Edward Petre (1742–1801), godsägare.

⁶⁰ I originalet "Royalist". Archenholz 1795–1797, s. 20.

⁶¹ Archenholz 1795–1797, s. 6.

⁶² Karl Vilhelm (1735–1806), fältherre och hertig av Braunschweig-Wolfenbüttel 1780–1806.

⁶³ Thomas Paine (1737–1809), skriftställare. Archenholz 1795–1797, s. 6–13; Archenholz 1794–1795, 13–17.

Dessa franska sympatier hindrar inte att lojaliteten med den brittiska regeringen gentemot Frankrike framhålles som motiverad av patriotism. Den franska revolutionen fick i själva verket ett blandat omdöme av den tyska författaren.⁶⁴ Men det är den frankofila aspekten som utmärker 1790-talets universella patriotism. Begreppets referens till en viss – pågående, omfattande och allmän – gränslös rörelse för mänsklighetens bästa framträder lika mycket som kärleken till den egna fosterjorden.

Universell patriotism i Sverige

Även i Sverige fanns texter som använde patriotism på ett sätt som sammankopplade den med universella värden. Historieforskningen har på olika sätt pekat på hur en politisk motkultur i Sverige under senare gustaviansk tid delade kännetecknen med den franska revolutionens språk.⁶⁵ Denna kultur har försetts med varierande beteckningar: "civistisk nationalism"⁶⁶, "det transnationella republikanska politiska språket"⁶⁷ eller "den franska revolutionens idéer".⁶⁸ Det jag avser, att begreppet patriot användes på så vis att dess principer överskred nationella gränser, går till stor del att illustrera med samma källmaterial. Ibland ägde denna begreppsanvändning rum i samband med en anslutning till värden som var associerade med fransk politik; ibland var den tvärtom förknippad med kritik mot revolutionen. Detta variationsrika och gränsöverskridande bruk av patriotbegreppet benämner jag "universell patriotism".

Kategorin och dess namn ansluter till den franska encyklopedisten Louis de Jaucourts⁶⁹ definition från år 1765.⁷⁰ I uppslagsverkets förklaring av *patriotisme* gjorde Jaucourt en distinktion mellan den patriotism som existerade i Sparta, Aten och Rom å ena sidan samt filosofen Montesquieus och den moderna brittiska patriotismen å den andra. Båda framställdes som dygder, men medan den förra patriotismen var ensidigt inriktad på det egna

⁶⁴ Archenholz 1795–1797, s. 5–6, 17; Archenholz 1794–1795, s. 4–5.

⁶⁵ Berg 2011, s. 79–111; Alm 2000, s. 253–266; Molin 2003, s. 70–74; Hallberg 2015, s. 3, 8–10, 18; Christensson 1996, s. 116–126; Anér 1948, s. 132–133; G. Jansson 1948, s. 11; Åhlén 1986, s. 142–166; Hammarlund 2012, s. 145–171; Lange 1944, s. 205–217; Oscarsson 2000, s. 193–195.

⁶⁶ Berg 2011, s. 79–111.

⁶⁷ Hallberg 2015, s. 3.

⁶⁸ Alm 2000, s. 260; Christensson 1996, s. 116. Se även "'republikansk' patriotism", G. Jansson 1948, s. 11; "republikanskt-medborgerliga nationsidén", Molin 2003, s. 71; "medborgarpatriotism", Krusius-Ahrenberg 1947, s. 39–40.

⁶⁹ Louis de Jaucourt (1704–1779), läkare, vetenskapsman och encyklopedist.

⁷⁰ Jaucourt 1765. Reinhart Koselleck gör motsvarande distinktion, också han utifrån Jaucourt. Koselleck 2006, s. 221–225.

fäderneslandet så var den senare patriotismen "universell" och respekterade människans rättigheter hos alla folk. Anknypningen till Jaucourts universella patriotism synliggör också att det språk som förekommer i de svenska texterna inte var hämtat direkt från den franska revolutionens. Det är rimligare att spåra dem till ett gemensamt arv.⁷¹

Genomgången av de svenska exemplen på detta begreppsbruk leder vidare till ytterligare frågor: Vilka andra begrepp användes för att diskutera dessa tendenser? Hur hanterades patriotbegreppets mångtydighet i detta sammanhang? Därför är redogörelsen uppdelad på flera rubriker: "Den universella patriotismen och tryckfriheten i Sverige", "Invektivet jakobin" och "Patriotism som intresse eller uppoffring".

Den universella patriotismen och tryckfriheten i Sverige

Tidningarna *Patrioten*, *Stockholms Posten* och *Läsning i Blandade Ämnen* innehåller alla exempel på universell patriotism. Exemplen kan också representera var sin epok i förutsättningarna för publicistik under 1790-talet.

Fattigläkaren på Södermalm Lorens Münter Philipsons⁷² veckotidning *Patrioten* utkom under den korta perioden av pressfrihet år 1792. Efter Gustav III:s död infördes en ny tryckfrihetsförordning som gav upphov till nya tidningar och skrifter som utmanade den gamla ordningen.⁷³ *Patrioten* var den radikalaste, vilket inte hindrade att redaktör Philipson samtidigt stod nära den nya regimens informella ledare Gustav Adolf Reuterholm.⁷⁴ Tidningsnamnet *Patrioten* var vanligt i det revolutionära Frankrike och förekom även i Storbritannien.⁷⁵ Av *Patriotens* avsiktsförklaring framgick klart dess syftning på den revolutionära och ståndsutjämnande rörelse som fått fäste i Frankrike.⁷⁶ "Jämlikheten och Rättvisan"⁷⁷ var tidningens riktmärken. Dess verksamhet skulle upplysa om en "evig, nödvändig strid" mellan de

⁷¹ Simon Schama argumenterar för att den patriotiska medborgarkulturen orsakade den franska revolutionen snarare än tvärtom, Schama 1989, s. xv.

⁷² Lorens Münter Philipson (1765–1851), läkare och ämbetsman.

⁷³ Oscarsson 2000, s. 191–195; Åhlén 1986, s. 147–151; Hallberg 2015, s. 18; Hammarlund 2012, s. 155–157.

⁷⁴ "Lorens Münter Philipson (Philipson)", SBL; Lange 1944, s. 206–212; Krusius-Ahrenberg 1947, s. 266–269.

⁷⁵ Lange 1944, s. 207–212; Elliot 1986.

⁷⁶ *Patrioten* 1792-08-17, s. 3–8; Oscarsson 2000, s. 193; Hochschild 1909b, s. 15.

⁷⁷ Kursiveringarna i originalet. *Patrioten* 1792-08-17, s. 3.

låga och de höga.⁷⁸ Det bör framhållas att dessa svenska anslutningar till den franska jämlikhetsandan var utbredda och länge sanktionerade av den svenska regimen.⁷⁹ Under intrycken från radikaliseringsen i Frankrike och oroligheter på svenska gator svängde politiken i Sverige och tryckfriheten inskränktes på nytt. *Patrioten* förde en tynande tillvaro med svaga prenumerationssiffror innan den till slut lades ner våren 1794.

Tryckfrihetsinskränkningarna förhindrade inte fortsatta anspelningar på universella patriotiska ideal med fransk anstrykning. Ett sätt att alludera på dessa var att peka på andra länder, som Danmark och Storbritannien. Ett exempel kommer från *Stockholms Posten* i december 1794. Där ägnar sig en anonym debattör åt att kritisera ett par texter med danskt ursprung.⁸⁰ En av de kritiserade texterna var skriven av en norsk officer. Officeren hade angripit den för tiden mycket generösa tryckfriheten i Danmark. Den svenska debattören gör följande observation:

Men allt detta snack mot Tryckfriheten har vår Auktor framsatt, säger han, "icke som Patriot (det var ock omöjligt); utan som min Konungs trogne undersåte och en god Medborgare i Staten, där jag njuter mitt underhåll och lever lycklig och nöjd" [...] En man, som således framlever goda dagar i Regerings sold, har också en svår frestelse att övervinna, innan han kan vara Patriot.⁸¹

För att lämna åt sidan den visserligen intressanta frågan om originaltextens poäng, så är det desto tydligare vad den svenska debattören ville förmedla när han framhöll att författaren knappast kunde vara patriot, och med vilka grepp målet uppnåddes.⁸² Debattören gjorde, för det första, skillnad mellan

⁷⁸ *Patrioten* 1792-08-17, s. 4–5. Se även "Något om Patrioter", *Patrioten* 1792-10-02, s. 79–80 av Norrköpingsprästen Hans-Olof Sundelius. Loos 1958, s. 114–115; Lönnerholm 1988, s. 31–49, 91–98, 112–200.

⁷⁹ Söderhjelm 1924, s. 34–205; Krusius-Ahrenberg 1947, s. 266–269. Författare med så politiskt vitt skilda tendenser som Gustav III:s propagandist Carl Michael Bellman och en av de misstänkta för mordkonspirationen mot kungen Hans Hierta (sedermera Järta) diktade båda med entusiasm om den franska jämlikheten vid denna tid. Afzelius 1923, s. 243–245; Bellman 2002, s. I.181, II.299–II.301. Om Hiertas roll i samband med mordet på Gustav III, se Jägerskiöld 1962, s. 159; Larson 1959, s. 233–238. I relation till Larsons bevisning, se G. B. Nilsson 1984, s. 157–188.

⁸⁰ "Til Redacteurerne af StockhomsPosten." *Stockholms Posten* 1794-12-09, s. 1–3; "Slut af Udtraget ur Köbenhavnske Efterretningar. Se Stockh. Posten N:o 282" *Stockholms Posten* 1794-12-10, s. 1–2.

⁸¹ "Slut af Udtraget ur Köbenhavnske Efterretningar. Se Stockh. Posten N:o 282" *Stockholms Posten* 1794-12-10, s. 2.

⁸² Man kan notera att skillnaden mellan en fäderneslandskärlek som riktade sig mot fosterbygden och en som riktade sig mot staten var särskilt väsentlig för en norsk officer, som genom att förklara sig inte tala som patriot därigenom både kunde synliggöra sina dubbla lojaliteter, och framhålla vilken han

å ena sidan officerens enskilda perspektiv på vad som var värdefullt för den egna ställningen, och å andra sidan den fria pressens självständiga uppfattning om allmänintresset. För det andra sker en åtskillnad mellan den stat i förhållande till vilken officeren svurit lojalitet och det fädernesland som patrioterna talar om. Staten är ett av de begrepp som var vagt i förhållande till andra begrepp. Dess närmaste motsvarighet i dåtida språk var snarast kronan. Här, liksom ofta annars vid denna tid, används det omväxlande med regeringen (det vill säga kungen) och står i motsats till det allmänna eller fäderneslandet (vid andra tillfällen kunde de likställas).⁸³ Det understryks av att debattören omtalade en stående armé som en "Status in Stato", och "icke en väsentlig del av Nationen".⁸⁴ Det handlade alltså både om kungens stat, den statsmakt där armén ingår, och nationens stat, ett vidare begrepp som inkluderade de institutioner vilka även kungen och hans armé skulle vara underordnad. Förutom denna indirekta kritik mot de godtyckliga inskränkningarna i den svenska tryckfriheten väcker texten även på omvägar idén om en svensk medborgararmé efter franskt mönster.⁸⁵ Den omfamnar dessutom de franska reformerna genom att lägga skulden för själva revolutionen på missbruken under *l'ancien régime*.⁸⁶ Denna dubbla bedömning av revolutionen som ett ont men samtidigt i någon mening rättvist straff för en furstlig regims alltför repressiva politik var ett vanligt inslag i många oppositionella svenska texter under 1790-talet.⁸⁷ Den patriotiska retoriken var, även när den tog upp nya idéer med franskinspirerade teman, sig lik med sina indirekta strategier: revolutionsandan var liksom oppositionsandan inte önskvärd, men för att undvika den hade man bort ta dess budskap i beaktande.⁸⁸

Det tredje exemplet får representera 1790-talets sista år, då en gradvis övergång till järnåren, Gustav IV Adolfs repressiva tryckpolitik, ägde rum. Några av den tidens mest uppmärksammade oppositionellt färgade skrifter, exempelvis *Läsning i Blandade Ämnen*, gavs ut av Georg Adlersparre, skrift-

satte främst. Sørensen, s. 39–48; Dyrvik & Feldbæk 1996, s. 80–87; Ihalainen 2007, s. 349–353; Supphellen 2007, s. 376–387.

⁸³ För den tidigmoderna utvecklingen av statsbegreppet se Skinner 1989, s. 90–131; Lindberg 2006, s. 56–97.

⁸⁴ "Til Redacteurerne af StockholmsPosten." *Stockholms Posten* 1794-12-09, s. 3.

⁸⁵ "Til Redacteurerne af StockholmsPosten." *Stockholms Posten* 1794-12-09, s. 2–3.

⁸⁶ "Slut af Utdraget ur Köbenhavnske Efterretninger. Se Stockh. Posten N:o 282" *Stockholms Posten* 1794-12-10, s. 2.

⁸⁷ Warg 2018, s. 19–21.

⁸⁸ En intressant skillnad att notera är att entusiasmen för den franska revolutionens idéer i den danska kontexten tydligare harmonierade med en antiaristokratisk och folklig rojalism. Barton 1986, s. 181–182, 223–224.

ställaren som i detta kapitelns inledning raljerade över kungens rådgivare.⁸⁹ Skrifterna innehåller motsvarande värderingar som de Archenholz skildrat från whigklubben i London.⁹⁰ Inte minst gäller det idealiseringen av *the twin patriots*, John Hampden⁹¹ och Algernon Sydney,⁹² statsmän från 1600-talet med martyrstatus för engelska radikaler.⁹³ Av Adlersparre användes dessa engelska "patrioter" för kritik mot det oinskränkta svenska styret. Ekonomiska förbättringar i allmänhet och i synnerhet nyodlingar inom jordbruket var ett annat tema. Ett tredje var att låta patriotismen omfamna valda delar av den franska revolutionens reformprojekt: allmän värnplikt, naturliga gränser, privilegieutjämning och jordreformer.⁹⁴ Budskapen är vanligen ganska sammansatta. Precis som på den engelska whigklubben, dit även rojalister bjöds in, stod tidskrifterna öppna för skribenter med kritiska eller avvikande uppfattningar. *Läsning i Blandade Ämnen* upphörde år 1801 efter svårigheter med censuren.⁹⁵

Ett ledord i kungens censur var "jakobiner", den franska politiska klubb som förknippades med den franska revolutionens radikalisering och skräckvälde. Även i svensk historiografi har en sådan som Philipson blivit benämnd jakobin.⁹⁶ Det kan därför vara värt att se närmare på detta begrepp.

Invektivet jakobin

Begreppet jakobins anpassningsbarhet har tidigare uppmärksamats systematiskt av historikerna Alma Söderhjelm och Rolf Karlbom.⁹⁷ Min redovisning, som delvis bygger på egna exempel, tillför knappast något nytt i

⁸⁹ Se s. 98. Anér 1948, s. 70–73.

⁹⁰ Se s. 106–107.

⁹¹ John Hampden (1594–1643), militär och statsman.

⁹² Algernon Sidney (1623–1683), författare och statsman.

⁹³ (Adlersparre), *Namn-kunnige statsmäns lefnadsmärkvärdigheter* 1795:3, s. 68–88, 234–250; (Adlersparre) 1796, s. 69–79; Archenholz 1795, s. 12; Archenholz 1796, s. 21; Cunningham 1981, s. 13. Se Gabriel Henrik Porthans omdömen om Adlersparres "frihets-iver" i texterna. Porthan 1886, s. 278

⁹⁴ (Adlersparre), *Läsning för Landtmän* 1795:1, s. 7–17; (Adlersparre), *Krigssamlingar* 1796:3, s. 1–18; (Adlersparre), *Läsning i Blandade Ämnen* 1797:1, s. 47–81; (Adlersparre), *Läsning i Blandade Ämnen* 1797:2–3, s. 74–90. Attributionen av de två senare från Anér 1948, s. 474.

⁹⁵ Adlersparre försökte under år 1802 ge ut en fortsättning, *Bihang till Läsning i Blandade Ämnen*, som drogs in av myndigheterna. Anér 1948, s. 70–73.

⁹⁶ Christensson 1996, s. 121–124.

⁹⁷ Söderhjelm 1924, s. 209–212, 249–264, 279–286; Karlbom 1964, s. 150–154. Se även Hägerstrand 1995, s. 305–306.

fråga om begreppets karaktär, men har ett annat syfte, nämligen att sätta jakobin i relation till motsättningen mellan patrioter och rojalister.

Jakobin var ett skällsord. Redan åren 1791–1792 fick jakobin sin empiriska referensräckvidd utvidgad från den politiska klubben i Frankrike till att inbegripa sympati med franska frihetsidéer,⁹⁸ ”nyare filosofi”,⁹⁹ samhällsomstörtare, regimhot, antimonarkist eller oppositionell i allmänhet.¹⁰⁰ Författaren Gudmund Jöran Adlerbeth beskrev hur ”det jakobinska spöket” fick regimen att backa från sina reforminitiativ.¹⁰¹ Ett protokoll från riksföreståndaren Karls konselj innehåller varningar för tryckfrihetens Danmark, där ”jakobinismen [...] fästade så djupa rötter, att ock dess frukter redan börjat sig framte”.¹⁰² Det tidigare kanslirådet och filosofen Nils von Rosenstein, som hamnat på kant med förmyndarregimen, fruktade i ett brev att hans bekantskap med Frankrikes ambassadör i Sverige skulle bli ”ett nytt bevis, att jag vore jakobin”.¹⁰³ Jakobinism var med andra ord starkt negativt laddat på ett sätt som närmast motsvarades av hur begreppet rojalism användes i tidningsrapporterna från Frankrike, det vill säga som beteckning på samhällsfientlig verksamhet.

Begreppet jakobin kunde riktas mot olika håll. Dagboksobservatören och godsägaren Henrik Tomas Adlercreutz¹⁰⁴ konstaterade å ena sidan att förmyndarregimen misstänkte ”de förra rojalisterna” för att ligga bakom ”utbrott av jakobinska principer” i avsikt att upprätta ”fransysk demokrati”.¹⁰⁵ Å andra sidan, berättade densamme, var den nya regimen män ”beskyllade till och med för jakobinism” av den ”avlidna konungens tillgivna under namn av rojalister”.¹⁰⁶ Söderhjelm har exemplifierat hur begreppet jakobin tillämpades fördömande på allt som kunde sättas i samband med Frankrike: exempelvis brist på formaliteter i umgänge. Karlbom har lyft fram att reforminriktade författare ofta använde jakobin i negativ bemär-

⁹⁸ G. Andersson red. 1865, s. 401; Schück red. 1905, s. 101; Hochschild 1909a, s. 15, 19–20, 23; Söderhjelm 1924, s. 209–212.

⁹⁹ Rosenstein 1838a, s. 382.

¹⁰⁰ Crusenstolpe 1837, s. 168–189; Schück red. 1905, s. 64; Adlerbeth 1857a, s. 247; Segerstedt 1981, s. 278–281; Hochschild 1909b, s. 30–31, 66–67; Karlbom 1964, s. 150–154; Adlercreutz 1887, s. 120–122, 128.

¹⁰¹ Adlerbeth 1857a, s. 247.

¹⁰² Crusenstolpe 1837, s. 168–169.

¹⁰³ Schück red. 1905, s. 64.

¹⁰⁴ Henrik Tomas Adlercreutz (1732–1801), godsägare.

¹⁰⁵ I original ”royalisterne”. Adlercreutz 1887, s. 132; Hochschild 1909b, s. 42–44, 123–124, 129–130; Barton 1986, s. 217–219. Karlbom har många exempel på hur jakobiner sammankopplas med rojalister och aristokrater. Karlbom 1964, s. 152–154. Om demokratibegreppet, se Kurunmäki & Ihalainen 2024, s. 1–7.

¹⁰⁶ I original ”royalister”. Adlercreutz 1887, s. 139; Söderhjelm 1924, s. 249–264, 279–286; Barton 1986, s. 217–219.

kelse för att beteckna extrema våldsmetoder eller bristen på maktbalans i det gustavianska Sverige.¹⁰⁷ Ett retoriskt grepp var att göra motsvarande poäng med hjälp av ironi.¹⁰⁸ I en satir från år 1797 över regeringens paranoia beskrev skriftställaren Adlersparre bruket av ordet jakobinism som en indikation på att användaren försökte "utbreda falska begrepp, för att på allmänna välfärdens bekostnad, försvara sitt eget välde och sina egna enskilda fördelar".¹⁰⁹ Observationen fångar den karaktär av okvalificerat stigma som "jakobin" har i källmaterialet. Adlerbeth ska enligt en samtida uppgift ha åskådliggjort samma förhållande genom att säga att "Svensk Ryss, Jakobin och Hundsvott är synonyma".¹¹⁰

Med "Diogenes lykta i handen", så som den citerade rapportören i *Linköpingsbladet* sökte efter rojalister i Paris, söker man därför lika förgäves efter de svenska jakobinerna. För den skull är begreppet långt ifrån betydelselöst. Jakobin gick att använda för att förstå och bearbeta politiska motsättningar, även om det genom sin fördömande prägel speglar ett ensidigt perspektiv. Det finns kanske ingen anledning att betvivla att det fanns de som sympatiserade med fransk jakobinism även i Sverige, men av egen kraft har de knappast spelat någon betydande politisk roll. Visserligen innehåller svensk historieförmedling uppgifter om "jakobiner" och "jakobin-klubbar" i Sverige under 1790-talet, men källorna tenderar att vara ytterst vaga och aldrig innehålla förstahandsuppgifter från de föregivna jakobinerna själva. Förklaringarna om vad som menas med begreppet är frånvarande.¹¹¹ Jakobinismen har fortsatt att spöka.

Patriotism som intresse eller uppoffring

Den universella patriotismen utmärkte sig även på ett annat sätt. För att synliggöra detta jämför jag olika texter om patriotism. Främst gäller det för-

¹⁰⁷ Karlbom 1964, s. 151–154.

¹⁰⁸ Det finns otaliga texter i motsvarande anda: Schück red. 1905, s. 101; (Leopold), *Läsning i Blandade Ämnen* 1797:1, s. 1–6; (Järta), *Läsning i et och annat*, 1799:1, s. 46–58; "Hvilke äro de sannskyldige Jacobinerne?", *Läsning i et och annat* 1800:3, s. 3–26; *Läsning i et och annat* 1799:1, s. 2; "Försök till bevis att en häst icke är det samma som hans krubba.", *Läsning i et och annat* 1800:2, s. 51–64; (Järta) 1799; (Adlersparre) 1796, s. 69–79; (Leopold), *Läsning i Blandade Ämnen* 1797:2–3; (Adlersparre), *Läsning i Blandade Ämnen* 1798:7–8, s. 65–70; (Adlersparre), *Läsning i Blandade Ämnen* 1799:29–31, s. 40–79, 80–106. Se även Karlbom 1964, s. 151–152.

¹⁰⁹ (Adlersparre), *Läsning i Blandade Ämnen* 1797:7–8, s. 68.

¹¹⁰ Karlbom 1964, s. 150. Hundsvott var ett invektiv som närmast betydde "hundfitta".

¹¹¹ Christensson 1996, s. 118–124, 148–150, 156, Lange 1944, s. 206–207; Arvidson 1993, i synnerhet s. 606; Hammarlund 2012, i synnerhet s. 161.

fattaren Axel Gabriel Silverstolpes¹¹² "Försök om Patriotismen" i *Läsning i Blandade Ämnen* från år 1800 i relation till skriftställaren Carl Christoffer Gjörwells¹¹³ översättning av den preussiske författaren Johann Christian Siedes¹¹⁴ *Patriotisk Cateches* från år 1803. Dessa texter illustrerar en skillnad i emfas mellan den universella patriotismen och en sådan som var starkare bunden till det egna landet med dess gränser och hierarkier.

Tidigare forskning om dessa texter är dock inte entydig om vad som är vad i detta avseende. Litteraturhistorikern Harald Elovson har i en kort kommentar till "Försök om Patriotismen" menat att Silverstolpe använde begreppet "National-Patriotism" för att särskilja detta ifrån det som den franska encyklopedin kallade "universell patriotism".¹¹⁵ *Patriotisk Cateches* uppfattas av historikern Torkel Molin som uttryck för den "republikanskt-medborgerliga nationsidén", där medborgarskapet är orienterat mot staten snarare än härkomsten och att "argumentationen är den franska revolutionens".¹¹⁶ Tendenserna i en annan analys, också den utifrån intresse för modern nationsformering, går emellertid i motsatt riktning. Historikern Anne Berg ser *Patriotisk Cateches* som uttryck för en hegemonisk "statspatriotism" som betonade "trohet mot kungen" snarare än "frihet, jämlikhet och rättvisa".¹¹⁷ I motsats till statspatriotismen är Silverstolpes "Försök om Patriotismen" för Berg ett exempel på kontrakturen "civistisk nationalism", där samhörigheten med landet beror på samhällslivets fördelar och medborgarens känsla av ansvar för dessa.¹¹⁸ Sammantaget bildar dessa tolkningar ett motsägelsefullt mönster. Beroende på vilken forskare man hänvisar till kan såväl Silverstolpes som Gjörwells text framhållas som endera ett exempel på en ny tids universella patriotism eller dess motsats.

Patriotism var allmänt uppfattat som en dygd, men denna dygd hade två sidor.¹¹⁹ De två sidorna var underförstådda i filosofen Daniel Boëthius redan citerade förklaring om kärleken till fäderneslandet som folkets belöning till en vis regering genom folkets "medborgerliga dygder, i mod till Samhällets försvar och allmänt gagnande företaganden och gärningar".¹²⁰ Inom "gag-

¹¹² Axel Gabriel Silverstolpe (1762–1816), ämbetsman och författare.

¹¹³ Carl Christoffer Gjörwell (1731–1811), publicist.

¹¹⁴ Johann Christian Siede (1765–1806), författare.

¹¹⁵ Elovson 1926b, s. 33–34. En annan litteraturhistoriker, Kerstin Anér, menade i stället att Silverstolpe var ute efter att rättfärdiga och understryka författarnas i *Läsning i Blandade Ämnen* patriotiska karaktär. Anér 1948, s. 333–336. Logiken i detta resonemang blev kritiserat. Dovring 1948, s. 296–298.

¹¹⁶ Molin 2003, s. 70–71; Hall 2000, s. 126–127.

¹¹⁷ Berg 2011, s. 74–76.

¹¹⁸ Berg 2011, s. 97, 103–104.

¹¹⁹ Exempel: (A. G. Silverstolpe), *Läsning i Blandade Ämnen* 1800:42–43, s. 37–42.

¹²⁰ Boëthius 1782, s. 172–173.

nande företaganden och gärningar” rymdes som jag påtalat alla möjliga initiativ för den allmänna välfärden, inklusive anspråk på hur staten skulle styras, förordningar tolkas och lagar skrivas. ”Patriotisk” var på det viset ett begrepp som mätte, värderade eller indikerade det allmänna bästa. Men det föregående ledet i förklaringen, ”mod till Samhällets försvar”, åsyftade snarare en uppoffring av egna fördelar. Distinktionen skulle en bit in på 1800-talet uttryckas pregnantly av filosofen Benjamin Constant: ”den patriotism som ger en människa mod att dö för sitt land är en sak, och den som ger honom förmågan att förstå dess intressen en annan” [min översättning].¹²¹ Både aktiviteten att uppoffra sitt egenintresse och att bidra till det allmänna, liksom ömsesidigheten mellan det ena och det andra, var helt och hållet vedertagna i tolkningar av patriotismens karaktär.¹²²

Silverstolpes universella patriotism: allmänintresse

Ett utmärkande drag i den universella patriotismen var den starka betoningen av patriotism som allmänintresse, det vill säga att storheten i patriotism fungerade som en måttstock på det allmänna bästa. Den abstrakt resonerande oppositionsmannen Silverstolpe tog i sin text avstånd från ”Jakobinen och Despoten” och citerade filosofen Voltaire:¹²³ ”man har ett Fädernesland under en god Regent: man har ej något under en elak”.¹²⁴ Silverstolpe menade att där medborgarna hade frihet och säkerhet – antikens Grekland, samtidens Storbritannien och Schweiz – präglades folken av ”National-Patriotism”, som definierades som en ”böjelse för befordringen av allmänt väl”.¹²⁵ En sådan ”Allmän och National” böjelse var dock ovanlig i samtiden, menade Silverstolpe.¹²⁶ Den saknades i det auktoritära Osmanska riket, hade inte präglat de revolutionära växlingarna i Frankrike och var allmänt frånvarande i det kontinentala Europas större riken.¹²⁷ I avsaknad av national-

¹²¹ Från min källa som är en engelsk översättning av originalets franska: ”the patriotism which gives a man courage to die for his country is one thing, and that which makes him capable of knowing its interests well is another”, Constant 1978, s. 437.

¹²² Rosenstein 1838a, s. 364–369; Millot 1789, s. 4–10; (A. G. Silverstolpe), *Läsning i Blandade Ämnen* 1800:42–43, s. 3–8, 18; Persson 2020, s. 50–61.

¹²³ François-Marie Arouet Voltaire (1694–1778), författare och filosof.

¹²⁴ (A. G. Silverstolpe), *Läsning i Blandade Ämnen* 1800:42–43, s. 1–6. Om hur Silverstolpe uppfattades vid riksdagen, se Hedvig Elisabeth Charlotta 1936, s. 23–24. Attribution av text, se Anér 1948, s. 332–336; A. G. Mörner 1821, s. 10.

¹²⁵ (A. G. Silverstolpe), *Läsning i Blandade Ämnen* 1800:42–43, s. 17–19, 30.

¹²⁶ (A. G. Silverstolpe), *Läsning i Blandade Ämnen* 1800:42–43, s. 20.

¹²⁷ (A. G. Silverstolpe), *Läsning i Blandade Ämnen* 1800:42–43, s. 21–29.

patriotism finns dock alltid en individuell patriotism, resonerade han vidare.¹²⁸ En sådan individuell patriotism utmärker vissa personer som inte bara ser till det allmänna bästa utan dessutom är upplysta, omdömesgilla, verksamma, uppoffrande, sanningsökande och rättsinnade. Silverstolpe lyfte fram flera exempel, varav flera var förknippade med uppror och reformnit: svenskarna Engelbrekt Engelbrektsson¹²⁹ och Gustav Vasa,¹³⁰ amerikanerna Benjamin Franklin¹³¹ och George Washington¹³² samt den danska tryckfrihetsvännen Andreas Peter Bernstorff.¹³³ Ett par textavsnitt utgör indirekta försvar för oppositionen på riksdagen 1800 – texten publicerades i slutet av samma år.¹³⁴ För det första konstaterade Silverstolpe på ett ställe att de som i framtiden kommer att hyllas som upplysta patrioter kan vara samma personer som lönas med otacksamhet och betraktas som rebeller av samtiden.¹³⁵ För det andra lät han Cato den yngre representera dygden i att lämna sitt kall när "moraliskt och lagligen riktiga råd förkastas, och Passion och Vilja ögonskenligen sättas i stället för Rätt och Rättvisa". Denna uppgivandets dygd kan ses som en anspelning på de riksdagsmän som lämnade riddarhuset och adelskapet i protest.¹³⁶ Alla dessa exempel pekar på patriotism som ett led i en värdering av det allmänna bästa, det vill säga patriotism som ett allmänintresse.

Den allmänna patriotismen är, hos Silverstolpe, å ena sidan överhetens belöning för ett gott och lagligt styre, som i Storbritannien och Schweiz. Å andra sidan är den enskilda och upplysta patriotismen ett ständigt hot mot alla enväldiga despoter. Patriotismen som intresse skapar på detta vis en cirkelrörelse. En styrelse som tar råd av upplysta patrioter som intresserar sig för det allmänna bästa kommer att belönas med ett folk som intresserar sig för det allmänna bästa.¹³⁷ Att budskapet har en kritisk udd mot Gustav IV Adolfs styre visas inte minst av det faktum att svenska förhållanden förbigås med tystnad. I textens avslutning fastslog Silverstolpe att endast de styrande hade makten att bereda upplysningen, och att en regent som

¹²⁸ (A. G. Silverstolpe), *Läsning i Blandade Ämnen* 1800:42–43, s. 33–42.

¹²⁹ Engelbrekt Engelbrektsson (d. 1436), bergsman och svensk rikshövitsman 1433–1434.

¹³⁰ Gustav Vasa (1496–1560), svensk kung 1523–1560.

¹³¹ Benjamin Franklin (1706–1790), författare och vetenskapsman.

¹³² George Washington (1732–1799), USA:s första president 1789–1797.

¹³³ Andreas Peter Bernstorff (1735–1797) ekonom och dansk utrikesminister 1773–1780, 1784–1797.

Även Carl August Ehrensvärd, Malesherbes och Raymond de Sèze nämns, som ett slags modifierande av de tidigare exemplen. (A. G. Silverstolpe), *Läsning i Blandade Ämnen* 1800:42–43, s. 44–45, 48–49.

¹³⁴ Anér 1948, s. 480.

¹³⁵ (A. G. Silverstolpe), *Läsning i Blandade Ämnen* 1800:42–43, s. 47.

¹³⁶ (A. G. Silverstolpe), *Läsning i Blandade Ämnen* 1800:42–43, s. 43–44.

¹³⁷ Se även Millot 1789, s. 21–24; Schwerin 1805, s. 22.

gjorde detta "skulle med rätta kallas Patriotismens Fader i sitt Rike" – en indirekt uppmaning till kungen att befördra tryckfrihet, utbildning och vetenskap.¹³⁸

Elovsons kommentar att Silverstolpes "National-Patriotism" var ett motbegrepp till encyklopedins universella patriotism förefaller missvisande. Elovson tycks ha kommit till slutsatsen genom att ställa uppfattningar om patriotism hos Voltaire, citerad av Silverstolpe, i motsats till de hos encyklopediförfattaren Jaucourt.¹³⁹ Oavsett vilken grund det möjligen kan finnas för en sådan motsättning om man utgår ifrån andra texter så företräder Voltaire i Silverstolpes citat tvärtom en universellt orienterad syn på patriotism där han samhällskritiskt pekar på känslans orimlighet för den etniskt eller religiöst förtryckte.¹⁴⁰ Men framför allt står begreppet nationalpatriotism i Silverstolpes text i motsättning till individuell patriotism, inte till en universell.¹⁴¹ Silverstolpe förtydligade dessutom i en fotnot att nationalpatriotismen i fråga avser den engelska "National-anda", som "grundar sig på övertygelsen om *Sällhet*" och inte den som "yttrar sig blott i hat emot nästgränsande Nationer".¹⁴² Notens förklaring ställer Silverstolpes nationalpatriotism mera i jämbredd med encyklopedins universella patriotism än tvärtom.

"National-anda" var en av många synonymer till patriotism som skulle komma att bli populära i början av 1800-talet. Eftersom denna trend skulle hålla i sig återkommer jag till den i ett senare kapitel.¹⁴³

Gjörwells patriotism: uppoffring för det allmänna

Den av Görwell översatta skriften av tysken Siede är en tydlig kontrast till Silverstolpes. Denna kontrast har en publikaspekt. Medan *Läsning i Blandade Ämnen* riktade sig till ståndspersoner – sådana som kunde identifiera sig med upplysta patriotiska adelsmän, vetenskapare och militärer – hade *Patriotisk Cateches* undertiteln *Läsebok för hvar man, i synnerhet för Ungdomen af Medel- och Arbets-Stånden*.¹⁴⁴ Översättaren och utgivaren Görwell – en veteran inom svensk publicistik – har genom sina omarbetningar markerat

¹³⁸ (A. G. Silverstolpe), *Läsning i Blandade Ämnen* 1800:42–43, s. 54–55.

¹³⁹ Elovson 1926b, s. 33–34.

¹⁴⁰ (A. G. Silverstolpe), *Läsning i Blandade Ämnen* 1800:42–43, s. 3–6.

¹⁴¹ (A. G. Silverstolpe), *Läsning i Blandade Ämnen* 1800:42–43, s. 20–42.

¹⁴² (A. G. Silverstolpe), *Läsning i Blandade Ämnen* 1800:42–43, s. 19–20.

¹⁴³ Se s. 205.

¹⁴⁴ Siede 1803; Elovson 1948, s. 142–143; Berg 2011, s. 75, 96.

textens gentemot kungen lojala karaktär. Gjørwell citerade Gustav IV Adolfs öppningstal från riksdagen i Norrköping om vikten av

att hos Ungdomen inplantera sådana Grundsatser, som stärker dem uti Vördnaden för Religionen, Lydnaden och Tillgivenheten för Överheten och Samhällsordningen, Kärleken för Dygd och goda Seder, att hos dem väcka och underhålla Flit och Arbetsamhet, samt Hug för nyttiga Kunskaper [...].¹⁴⁵

Denna uppfordrande uppräknings understryks genom betoning av lydnaden inför "den Lag-givande landets regent eller konung". Denne må vara mindre fullkomlig, men hans makt vilar ändå på Guds vilja, menade Siede.¹⁴⁶ En "rättskaffens Patriot" fick därför aldrig någonsin "brista uti sin vördnad för själva Majestätet", bör "av hela sin själ" hata "Misstydingar, Bakdantningar, Uppeggningar och Resningar" samt med glädje offra sitt liv i krig.¹⁴⁷ I texten är det uppoffringen och inte intresset för det allmänna som står i centrum för patriotismens dygder.

I många delar anslöt den patriotiska katekesens författare till de konventioner jag redan påvisat i patriotismens språkbruk. Patriotismen relaterade till "det Samhälle eller den Stat, uti vilken jag lever, njuter Beskydd och äger borgerliga Förmåner".¹⁴⁸ En alldeles uteslutande kärlek till det egna landet vore, menade Siede, stridande mot den kristliga människokärleken.¹⁴⁹ Men de samhällsförmåner han tecknade bestod av fördelarna av en under-sätlig underordning gentemot en överhet "av Gud", inte i medborgerliga friheter att intressera sig för det allmänna bästa.¹⁵⁰ Även om kungen uppmanades att styra efter lagarna, och medborgarna att granska hans styrelse utifrån eget förnuft, saknas helt och hållet antydningar om att detta skulle kunna leda till konflikter eller legitimera medborgerligt motstånd.¹⁵¹

Ironiskt och förvånande nog, inte minst för Gjørwell själv, drogs upplagan av katekesen in på kungens befallning. Indragningen förefaller ha förblivit en gåta för utgivaren under återstoden av livet.¹⁵²

¹⁴⁵ Siede 1803, s. 69–70.

¹⁴⁶ Siede 1803, s. 5–6.

¹⁴⁷ Siede 1803, s. 7–8, 11–12.

¹⁴⁸ Siede 1803, s. 3–4.

¹⁴⁹ Siede 1803, s. 2–3.

¹⁵⁰ Siede 1803, s. 47; Se även Gjørwell till E. M. Fant 13 april 1809, E. M. Fants brevväxling, (UUB).

¹⁵¹ Siede 1803, s. 13–18, 34–69.

¹⁵² Tjänstemännens angivna skäl var att de preussiska samhällsförhållandena i texten (att skatter finansierade våghållning och rådslöner) stämde illa med de svenska (där allmogen hade lokala ansvar för våghållningen och kungens råd var avskaffat genom förenings- och säkerhetsakten). Dessa

Oavsett orsak till censuren skiljer sig min tolkning av katekesen radikalt från den som historikern Torkel Molin gjort. I sin avhandling om Götiska förbundets arkeologiska undersökningar menar som sagt Molin att argumentationen i Siedes text är "den franska revolutionens". De skäl Molin anger är att fäderneslandet i texten "är frikopplat från födelseort", att medborgarens förpliktelse är riktad mot staten samt att fäderneslandet, staten eller samhället förhåller sig till kungen enligt ett konstitutionellt mönster.¹⁵³ Därför menar Molin att Gjørwell lanserar "nationalismen" som "alternativ till den rådande gustavianska ordningen".¹⁵⁴ Utan att gå in på detaljer var de synsätt som Molin uppfattar som radikala i själva verket allmängods redan före år 1789. Att medborgarens förpliktelse, som i Gjørwells text, var riktad mot kungen som lagstiftare och statsmakt "av Gud" ligger långt ifrån den franska revolutionens och den universella patriotismens språk. Det är lika otypiskt för konstitutionell monarki. Tolkningen präglas enligt mitt förmenande av en alltför stor vilja att foga in textens abstraktioner i en historiografisk schablon om den franska revolutionen som skarp gräns och startpunkt för nationalismens epok. Gjørwell har för övrigt själv i en egen kommentar till skriften förklarat att den var avsedd att verka för en "resonerande Lydnad till Mot- och Övervikt av den resonerande Olydnad, som visade sig på många ställen uti Europa".¹⁵⁵ Argumentationen i texten var alltså i själva verket menad att motbevisa den typ av patriotism som spridits över kontinenten i samband med den franska revolutionen.

Revolutionens betydelse i förhållande till en patriotism som överträdde nationella kontexter behöver slutligen preciseras. Som Jaucourts definition visar skapade inte revolutionen tanken om en ny gränsöverskridande patriotism med ett förökad medborgerligt deltagande i statens affärer. Det finns i källmaterialet fler exempel på de motsatta tendenser jag här visat på i texter från tiden innan revolutionen brutit ut eller i början av dess händelse-

betraktade Gjørwell som svepskäl och spekulerade att lydnaden i katekesen möjligen borde ha varit blindare för att blidka kungen. Enligt en annan samtida uppgift ska censuren tvärtom ha ansett att det "talades för väl om konungar" i den, det vill säga att publikationen riskerade en ironisk läsning. Gjørwell 1900, s. 253; G. Andersson red. 1865, s. 370–371; Åhlén 1986, s. 188–189.

¹⁵³ Vad avser det senare förhållandet menar Molin att fäderneslandet i texten var överordnat kungen. Detta stämmer till viss del i påståenden som att kungen skulle följa lagarna, vilket ju var den springande punkten i det gustavianska Sveriges politiska konflikter. Frågan var dock inte kontroversiell till formen, utan i sak. Att kungen i texten framställs som lagstiftaren ger också påståendet om att kungen skulle följa lagarna ett tvetydigt sammanhang. Molin 2003, s. 70–71.

¹⁵⁴ Molin 2003, s. 70–71.

¹⁵⁵ G. Andersson red. 1865, s. 370.

förlopp.¹⁵⁶ Poängen är snarare att revolutionen och dess ambitioner blev svåra att särskilja från universell patriotism. Revolutionens idéer om frihet, rättvisa, tryckfrihet, nationens suveränitet, medborgararmé, naturliga gränser, jordreformer, privilegieutjämning och utökat medborgerligt deltagande i lagstiftningen uppstod delvis inom ramen för den universella patriotismens språk och fäste sig därför vid det. För dem som fruktade vad sådana idéer kunde medföra hos massorna, och därför betonade uppoffringar och lydnad, hjälpte det troligen inte att Adlersparre och Silverstolpe fördömde jakobinerna, deras tankar ansågs likväl vara jakobinska, det vill säga att de var en väg till oroligheter och samhällsomstörtning. Revolutionen skapade inte universell patriotism, men förnyade och polariserade den.

Partierna under Gustav IV Adolf

Inflytandet från den franska revolutionen var inte enda anledningen till att begreppsparet rojalister och patrioter förändrade karaktär med Gustav III:s död. Tronskiftet innebar ett plötsligt avbrott för kungens politik. Den tidigare antifranska linjen förbyttes i en mer neutral och fredsorienterad utrikespolitik.¹⁵⁷ Sådana som varit i opposition kom till makten och tvärtom.

Uppfattningarna av partimotsättningarna kan delas in i två perioder. Först fokuserar jag på 1790-talet, sedan på 1800 års riksdag i Norrköping.

Partierna 1792–1799

Royalist och patriot behöll delvis sin funktion att strukturera antagonismen i svensk politik efter Gustav III:s död. Begreppen betraktades dock utifrån nya synpunkter. Författaren Johan Henrik Kellgren skvallrade i augusti 1792 i ett brev om att polismästaren spionerade "lika strängt på forna Rojalisterna, som förr på Oppositionen."¹⁵⁸ Royalist indikerar i citatet en lojalitet med den gamla regimen, som på samma gång gör den misstänkt för den nya. Ett annat exempel är när författaren Thomas Thorild några år senare skrev till en

¹⁵⁶ Liknar Siedes betoning på uppoffring för överheten: "Anmärkningar wid sista Underrättelsen i Gefleborgs Läns Weckoblad N:o 8 om Frankrikes Tilstånd", *Weckoblad för Gefleborgs län*, 1790-01-09, s. 3; "Några ord om Brytningar i Fr. Patriotismen.", *Weckoblad för Gefleborgs län* 1790-01-23, s. 2–3. Fler debattinlägg finns *Weckoblad för Gefleborgs län* 1790-01-02 och 1790-01-30. Liknar Silverstolpes betoning på patriotism som mätare av allmänintresse: Millot 1789, s. 21–24.

¹⁵⁷ S. Carlsson 1954, s. 25–50.

¹⁵⁸ I original "Royalisterna". Kellgren 1922–1923, s. 321.

vän på en hög post inom statsförvaltningen och baktalade sin konkurrent om bibliotekarietjänsten i Greifswald som "entusiastisk rojalist".¹⁵⁹ En faktor att beakta är att rojalist inte längre var lika verksamt som beteckning för regimen anhängare under en förmyndarregering, men denna omständighet ska inte överdrivas. Språkbruket där den personifierade kungen legitimerade regerings- eller statsmakten var i många avseenden intakt, trots den rådande omyndighetsperioden, med exempelvis officiella hänvändelser till "en Patriotisk Konungs inflytelse på Sitt Folks seder och tänkesätt".¹⁶⁰ Oavsett orsak hänvisade begreppet rojalist till personer och värderingar som hörde ihop med den avlidne kungens anhängare, även när dessa inte längre förknippades med regeringen.

Gustav IV Adolfs myndighetsdag den 1 november 1796 förändrade inte omedelbart denna ordning. Detta visas av skriftställaren Adlersparres kommentar om att "rojalister och så kallade patrioter, Dumhuvuden och goda huvuden, hederliga karlar och bovar är nyttjade om varandra."¹⁶¹ "Så kallade" är inte nödvändigtvis ett värderande uttryck, utan snarare en markering att Adlersparre använde partinamnet från ett neutralt perspektiv, således med distans till begreppets olika laddningar. Rojalister ska hur som helst förstås som före detta anhängare till Gustav III; så kallade patrioter som före detta oppositionen mot densamme.¹⁶²

Riksdagen 1800: *Jacobins enragés* eller fäderneslandets sanna vänner

Om partiställningen mellan rojalister och patrioter blivit någorlunda ömsesidigt accepterad under Gustav III:s sista år så blev språkbruket därefter mer skiftande. Detta framgår av de tre personligt präglade skildringar av händelserna under riksdagen 1800 som återfinns i mitt huvudsakliga källmaterial. Två av författarna, tjänstemannen Johan von Engeström och ämbetsmannen Adolf Göran Mörner,¹⁶³ var närvarande vid adelns stormiga sammanträden i Tyska kyrkan i Norrköping, medan författaren Adlerbeths *Historiska anteckningar* för denna riksdags vidkommande bygger på andrahandsuppgifter. Engeströms skildringar finns i brev från själva riksdagstiden. Mörners berättelse är nedtecknad någon gång mellan åren

¹⁵⁹ I original "royaliste". Thorild 1980, s. 336, 342–343. Seth 1954, s. 41–44.

¹⁶⁰ Johan Liljencranz m. fl., *Stockholms Posten* 1793-02-15, s. 5. Se även *Tacksamhetens Offer af en Rättskaffens Patriot*, Stockholm 1795.

¹⁶¹ G. Andersson red. 1859, s. 305.

¹⁶² Se även Hochschild 1909b, s. 21, 34–35, 42–44, 78.

¹⁶³ Adolf Göran Mörner (1773–1838), jurist och svenskt statsråd 1815–1838.

1800 och 1802.¹⁶⁴ Adlerbeths anteckningar är, i likhet med verkets yngre delar i stort, svårdaterade.¹⁶⁵ Skiften i författarens stavningssätt indikerar emellertid att de äldre delarna nedtecknades som senast ett fåtal år efter skildrade händelser. Begreppsparet patriot och rojalist är hos dessa författare fortfarande meningsfullt för att strukturera de politiska motsättningarna, men preciseringar och andra begrepp gör de skilda perspektiven tydligare.

Adlerbeth, med en konventionell distans till partistriderna, konstaterade "Nationens, men framför allt adelns söndring emellan rojalistiska och republikanska grundsatser".¹⁶⁶ De första består kort och gott av yrkandet av "oinskränkt myndighet för konungamakten". De andra är utförligare skildrade:

nationella rättigheter, mer och mer uppdagade av en stigande upplysning, publicitet av alla invärtes förvaltnings-grenar, särdeles av penningverkens; angelägenheten, att statsverket måtte administreras av ständernas fullmäktige; och för ridderskapet och adeln var konjunkturen så mycket mera kritisk, som detta stånd icke antagit säkerhetsakten, varom vid hyllningen nödvändigt skulle bli fråga¹⁶⁷

Kontinuiteten med partimotsättningarna från Gustav III:s tid är tydlig hos Adlerbeth. Säkerhetsakten, offentligheten och riksdagsmakten är konkreta partiskiljande frågor. Att detta program kallas republikanskt bör sättas i sitt sammanhang. Den franska revolutionen hade förändrat associationerna i begreppet, men inte dess definitioner. Republikanism beskrev lojalitet med folkrepresentationens kontroll över lagarna i motsats till despotiska styren, inte antimonarkism.¹⁶⁸ I Adlerbeths anteckningar består därför motsättningarna från Gustav III:s riksdagar under den i Norrköping.

De som stod närmare händelsernas centrum tecknade emellertid inte motsättningarna lika dualistiskt. Engeström skrev i sina brev om tre partier.¹⁶⁹ Rojalisterna varvas här med det vanligare "gustavianerna". Detta

¹⁶⁴ Brusewitz 1914, s. I-II.

¹⁶⁵ Adlerbeth förändrade sina stavningsvanor år 1792 i någon utsträckning och sedan med större konsekvens vid årsskiftet 1798–1799. Detta gör att hans *Historiska anteckningar* till stor del går att datera till tiden mellan inträffade händelser och dessa tidpunkter. Det som är nedtecknat med de nyare stavningsprinciperna kan dock tekniskt sett vara skrivet någon gång mellan år 1799 och Adlerbeths död år 1818. Brusewitz 1947, s. 1–32.

¹⁶⁶ Adlerbeth 1857b, s. 67.

¹⁶⁷ Adlerbeth 1857b, s. 67.

¹⁶⁸ Thorild 1980, s. 341; Thorild 1944, s. 149; Waller 1953b, s. 86.

¹⁶⁹ 18 mars och 7 juni 1800, Journal, Johan von Engeström, Brev till Lars von Engeström 3, 1797–1800, Lars von Engeströms brevsamling, (KB); Engeström 1877, s. 229–238.

begrepp började användas i brev och anteckningar från slutet av 1790-talet och refererade till personer som stod för en kontinuitet mellan Gustav III:s och Gustav IV Adolfs regeringar.¹⁷⁰ Själv räknade sig Engeström till den patriotiska oppositionen.¹⁷¹ Men hans egen verksamhet i riksgäldskontorets järnhandelsmonopol attackerades av andra oppositionsmän. Dessa kallade Engeström "les Enragés" eller "Berget" med skriftställaren Adlersparre som "rätta oron i hjulet".¹⁷² Berget anspelade på det parti i det franska nationalkonventet som stödde Maximilien de Robespierres ledning under skräckväldet och *Les Enragés* ("de rasande") på agitatorer som i Paris år 1793 stått i ledningen för utomparlamentariska folkliga protester.¹⁷³ Engeström beklagade sig över att detta parti "arbetade att göra schismer, och ville profitera därav" samt att de svartmålade honom själv och de övriga i riksgäldsfullmäktige genom att kalla dem "Rojalister".¹⁷⁴ Engeström räknade alltså med tre partier: rojalister, patrioter och *les Enragés*.

Den tredje författaren, Mörner, representerar sympatierna med dem som Engeström kallade *les Enragés*. Till följd av sin opposition på riksdagen blev greve Mörner avskedad från sina stats- och hovtjänster.¹⁷⁵ Hans utförliga anteckningar på franska om händelserna delar in maktstriden i fyra partier. Enligt bekant mönster såg han visserligen i första hand "hovparti" och "patrioter".¹⁷⁶ Men hovpartiet bestod dels av ett parti kring general Johan Christopher Toll,¹⁷⁷ dels ett parti som leddes av riksdrotsen Carl Axel Wachtmeister.¹⁷⁸ Toll skildrades av Mörner som en makthungrig konspiratör. Grupperingen runt riksdrotsen samarbetade enligt Mörner med patrioterna. Men även patrioterna bestod av två delar. Riksdrotsen sökte gemensam grund med "den gamla oppositionen" som kallade sig "moderata". Dit räknade han bland andra Engeström. I likhet med hovpartiet inbillade sig dessa moderata patrioter yttringar av "jakobinism" på alla håll och

¹⁷⁰ Engeström 1877, s. 202; Hochschild 1909b, s. 303–306.

¹⁷¹ 18 mars och 7 juni 1800, Journal, Johan von Engeström, Brev till Lars von Engeström 3, 1797–1800, Lars von Engeströms brevsamling, (KB); Engeström 1877, s. 229–238. Jämför dock s. 216.

¹⁷² 18 mars och 7 juni 1800, Journal, Johan von Engeström, Brev till Lars von Engeström 3, 1797–1800, Lars von Engeströms brevsamling, (KB); Engeström 1877, s. 229–238.

¹⁷³ "Berget", NE; Richet 1992a, s. 53–54; Richet 1992b, s. 331–339.

¹⁷⁴ I källan "Royalister". 7 juni 1800, Journal, Johan von Engeström, Brev till Lars von Engeström 3, 1797–1800, Ep. E 10:3, Lars von Engeströms brevsamling, KB; Engeström 1877, s. 233.

¹⁷⁵ "Adolph G Mörner", SBL.

¹⁷⁶ A. G. Mörner 1914, s. 24.

¹⁷⁷ Johan Christopher Toll (1743–1817), fältmarskalk och generalguvernör i Skåne 1801–1809. Dömd för inblandning i Armfelttska konspirationen 1795.

¹⁷⁸ Carl Axel Trolle-Wachtmeister (1754–1810), ämbetsman och riksdrots/justitiestatsminister i Sverige 1787–1810. A. G. Mörner 1914, s. 17–21, 111–117.

kanter, förklarade Mörner.¹⁷⁹ Dessa inbillade *jacobins enragés* är i Mörners berättelse tvärtom "fäderneslandets sanna vänner" eller "upplysta partiet".¹⁸⁰ Mörners partiindelning bygger således i första hand på patrioter och hovparti som i sin tur delas in i in renodlade och överbryggande grupper.

Andra källor uppvisar liknande mönster.¹⁸¹ Som synes är strategierna sig ganska lika från Gustav III:s tid. Patrioter fungerade som beskrivning av den egna linjen eftersom det likställde oppositionen med samhällets kloka stöt-
tepelare, men kombinerades med avståndstaganden gentemot dem som endera var alltför försiktiga eller alltför häftiga. Det nya var att den opposition som ansågs alltför ivrig under år 1800 fick franska beteckningar.

Källmaterialet talar både för och emot uppfattningen om att Mörners och Adlersparres patrioter var uttryck för moderna jämlikhetssträvanden. Jakobin var ett skällsord, inte en självpåtagen etikett. Med *les enragés* avser knappast Engeström att ta avstånd ifrån egalitära ambitioner utan att varna för makthungliga intrigörer.¹⁸² För Mörner och Adlerbeth var jakobinism ett spöke. Med "republikanska grundsatser" refererade Adlerbeth till det gamla oppositionella programmet från Gustav III:s tid. Å andra sidan finns det inslag under riksdagen, och i Mörners berättelse om den, som talar för tesen om emancipatoriska ambitioner, men som här inte har stått i fokus: adelsoppositionens attack mot tjänstehjonsstadgan och husagan,¹⁸³ förslag om progressiv beskattning,¹⁸⁴ kritik mot den för bönderna tryckande skjutsförordningen,¹⁸⁵ motiveringar av reformpolitik med hänvisning till

¹⁷⁹ A. G. Mörner 1914, s. 12–39.

¹⁸⁰ A. G. Mörner 1914, s. 54–55, 113. För identifikationen av Mörner med denna grupp se Brusewitz 1913b, s. 149.

¹⁸¹ Hertiginnan Hedvig Elisabeth Charlotta, vars sympatier år 1800 är helt och hållet på kungens sida, skriver om rojalister och jakobiner. *Journal*, SE/RA/720266/02/05/A/1/4, (1797–1802) bild 245, 247, 249, 253, 257, Digitala forskarsalen, (RA); Hedvig Elisabeth Charlotta 1936, s. 24–29, 33. Lars Hambræus i prästeståndet, också från ett kungaloyalistiskt perspektiv, skriver om partierna i abstrakta termer som "Jakobinism" och "Royalism". Hambræus 1862, s. 285. Ämbetsmannen Gustaf Lagerbielke nyttjar en rik flora av nedsättande begrepp för att beskriva oppositionen: "berget", "omvälvarna", "partiet", "demagogerna", "Silversköldska klubben" och "entusiasterna". Hedman 1965, s. 173–184. Adolf Ludvig Hamilton uppger vad som snarast förefaller vara 3 + 1 partier. Att döma av Elinder 1954, s. 26–28 räknar han med rojalister, patrioter och jakobiner samt "agiotörerna". Hemliga utskottets sekreterare Samuel Hjelmer skriver om "hovfolket" och "oppositionen", medan "Jakobism" snarast är något som anas hos enstaka ledamöter. Hjelmérus 1904, s. 9, 16–19.

¹⁸² Se även (Lagerbielke) 1800.

¹⁸³ A. G. Mörner 1914, s. 56–58; RAP 28 maj 1800; Hedvig Elisabeth Charlotta 1936, s. 27–28; Elinder 1954, s. 43; Hedman 1965, s. 179.

¹⁸⁴ A. G. Mörner 1914, s. 89; RAP 1800 s. 678–682; "Tankar om Krono-Utskylders fördelning", *Läsning i Blandade Ämmen* 1800:36–37, s. 177–183; M. Hamnström 1896, s. 98–99.

¹⁸⁵ A. G. Mörner 1914, s. 58–60; RAP 1800, s. 1097–1104; "Om Skjuts-Inrättningen i Sverige", *Läsning i Blandade Ämmen* 1798:16–17, s. 113–149.

mänskliga rättigheter¹⁸⁶ och inte minst det faktum att flera oppositionsmän i protest mot rojalisternas manipulationer avsåg sig adelsvärdigheten.¹⁸⁷ Till skillnad från 1789 års sociala nivelleringspolitik följer dessa ambitioner inte något mönster av ståndskonkurrens, utan snarare en strävan att principiellt höja sig över sociala åtskillnader. Den tvetydighet som därmed uppstod i begreppet jakobin som partibeteckning på den unga oppositionen synliggörs i ett citat ur den äldre oppositionsmannen Adolf Ludvig Hamiltons minnesanteckningar från riksdagen: "De kallades för jakobiner", förklarade han, "men detta i visst avseende med orätt, ty deras huvudmän [...] ville visst ej förstöra all ordning. [...] Men", fortsatte han, "med de nyare frihets- och jämlikhetsprinciper, dessa sökte utbreda, var åter ordningen så svår att bibehålla, att de i så måtto tillfullo syntes onekligen förtjäna det".¹⁸⁸

Sammanfattande diskussion

Genom omvälvningarna i Frankrike och Europa kom begreppsparet rojalister och patrioter att även i Sverige laddas med frågor om frihets- och jämlikhetsreformer. Liksom i slutsatserna från föregående kapitel är det dock viktigt att göra skillnad på huvudsak och bisak. När jag nu sammanfattar svaren på frågorna om partibegreppen under Gustav IV Adolfs regeringstid är min ambition att teckna språkutvecklingen med sådana nyanser. Budskapet går i linje med kritiken, omnämnd i inledningskapitlets forskningsorientering, mot den traditionella politiska historiens tendens att förstå tidigmoderna konflikter i anakronistiska termer.

I huvudsak har slutsatsen om att begreppsparet rojalist-patriot stod relativt fritt från sociala laddningar stärkts. Med blicken på riksdagen i Norrköping år 1800 blir det tydligt att patrioter likaväl kunde beteckna reformatorer med jämlikhetskrav som försvarare av gamla privilegier. Båda dessa grupper kunde använda sig av liknande språkbruk.

Begreppsparet rojalist och patriot användes för att strukturera samma typ av politiska antagonism som tidigare. Det användes inledningsvis bakåtsyftande utifrån partitillhörigheter under slutet av Gustav III:s regering. Begreppsparet aktualiserades dock på nytt i samband med riksdagen 1800. Det reflekterade då tillbaka på samma positioner som tidigare: lojalitet med kungens informella makt respektive med fäderneslandets lagliga ordning.

¹⁸⁶ A. G. Mörner 1914, s. 57, 116–117; Hedvig Elisabeth Charlotta 1936, s. 27–28; Hedman 1965, s. 179.

¹⁸⁷ A. G. Mörner 1914, s. 114–117.

¹⁸⁸ Citatet hämtat från Elinder 1954, s. 27.

Språkbruket hade dock uppdaterats med det historiskt refererande "gustavianer" och det transnationellt refererande skällsordet "jakobiner". I fokus för konflikten mellan rojalister och patrioter stod samma konstitutionella osäkerhet som före Gustav IV Adolfs regeringstid. Detta utgör sammantaget en upprepning av slutsatserna från föregående kapitel: Rojalist och patriot speglade en allvarlig institutionell konflikt om kungens auktoritet, och begreppsparet fortsatte att dominera förståelsen för politiska motsättningar även under Gustav IV Adolfs regeringstid.

Kontinuiteten i dessa avseenden hindrar inte att variationen i begreppsbruket efter 1792 samtidigt är påtaglig. Genom rapporteringarna från Frankrike blev rojalistbegreppet mindre bundet till lojalitet med närvarande regeringsmakt och mer till det legitimistiska motivet om kungliga familjers arvsrättigheter. Patriotbegreppet användes också i svensk debatt för att signalera sympatier med delar av den franska revolutionens program. Ofta pekade skribenter på hur det i andra länder, exempelvis Danmark eller Storbritannien, pågick en fri diskussion om motsvarande "patriotiska" reformer som i Frankrike. Det finns också indirekta kopplingar mellan en sådan principiell utmaning mot fadersauktoriteten i samhället och patriotism som svenskt partibegrepp eftersom författare till sådana texter utmärkte sig som oppositionella vid riksdagen i Norrköping. Där blev deras mer universellt formulerade "patriotism" stämplad av både "rojalister" och "patrioter" som "jakobinism".

Den franska revolutionen bidrog till att förnya och polarisera denna universella patriotism, men den skapade den inte. Tankarna bakom byggde vidare på hur förrevolutionära filosofer uppfattat patriotism i förbindelse med mänskliga rättigheter och andra gränsöverskridande värden. Tesen att den franska revolutionen gav en avgörande impuls till ett nytt patriotiskt språk utifrån ett ensidigt spridningsmönster är svår att upprätthålla, åtminstone med min metod. De exempel jag gett på universell patriotism i Sverige byggde på sammansatta tankegångar. För de universella patrioterna i Sverige var den franska revolutionen en varning för konsekvenserna av en alltför långt gången despoti, inte ett önskat läge eller en tvingande omständighet. När dessa författares kritiker uppfattade dem som "jakobiner" svarade de därför med ironiska resonemang som kastade tillbaka skulden för framtida urspårningar på kritikerna. Att den universella patriotismens förhållande till den franska revolutionen innehöll sådana nyanser är bra att hålla i åtanke när jag nu går vidare med frågan om begreppsparets funktion i växelverkan mellan språk och handling.

Den politiska tendens som patriotbegreppet representerade kan betraktas som en ändamålsorsak bakom de nya idéerna om mänskliga rättigheter, social utjämning, folkförsvar och naturliga gränser. Sådana målsättningar formulerades inom ramen för synen på politiska relationer som ett hierarkiskt förhållande mellan folkgemenskaper och kungliga auktoriteter. Oavsett vilka andra möjliga orsaker till dessa idéer man kan tänka sig är det ett empiriskt faktum att de nya principerna var motiverade av patriotism som politisk målsättning. Det gäller emellertid att hålla isär detta patriotiska ideal ifrån den franska revolutionen, som åtminstone i svensk politisk debatt inte på något sätt uppträdde som ändamål. Tvärtom fungerade den franska revolutionen snarare som avskräckande exempel.¹⁸⁹

Däremot var begreppsparet patriot–rojalist med sina nya associationer till detta avskräckande exempel en verkansorsak till den förhöjda temperaturen i de politiska konflikterna. Begreppen hade med sina möjliga anspelningar och associationer till franska revolutionen blivit en belastning för delar av oppositionen. Oppositionella eller radikala skribenter och politiker betonade förgäves sin patriotiska och selektiva syn på händelserna i Frankrike – för regimen var deras ”jakobinism” likväl ett skäl att inskränka tryckfrihet och riksdagsmakt. Att denna opposition trots detta fortsatte att legitimera sin politik med en tidlös och antidespotisk patriotism, principiellt formulerad inom ramen för historiens strider mellan kungar och folk, bidrog från dess håll också till att höja insatserna. Med sina nya laddningar och principiella tillämpningar kom begreppsparet patriot och rojalist på detta vis att spetsa till allvaret i konflikten om lagens verkan över kungens faderliga auktoritet.

I tidigare forskning har tolkningarna av 1790-talets oppositionella ytringar och definitioner av patriotism tenderat att utgå ifrån den uttalade eller underförstådda frågan om huruvida den var av ny eller gammal, modern eller traditionell, karaktär. I historikern Reinhart Kosellecks teori om tröskelperioden *Sattelzeit* är just encyklopedisten Jaucourts universella patriotism typisk för det första moderna rörelsebegrepp som beredde vägen för och så småningom uppslukades av republikanism, demokrati, liberalism och andra.¹⁹⁰ Det nya kännetecknas av ideologiskt formulerade abstraktioner som var obestämda i förhållande till nationella eller historiska kontexter – deras patriotism framstår utifrån sådana synsätt som kosmopoli-

¹⁸⁹ Denna status av avskräckande exempel ger sig till känna i så gott som alla läger vilka är representerade i mina källor från ungefär år 1793 och framåt. Inte heller dessförinnan ser jag emellertid några skäl att likställa uttryck för universell patriotism med önskan att kopiera den franska revolutionen.

¹⁹⁰ Koselleck 2006, s. 218–226, 236–237.

tisk,¹⁹¹ medborgerlig¹⁹² eller som "den franska revolutionens" idébundna politiska nyhet.¹⁹³ Det traditionella eller gamla – ibland anakronistiskt stämplat som det "konservativa"¹⁹⁴ – representeras av strävan efter att vidhålla gamla ordningar efter verkligt existerande nationella institutioner. Utifrån ett underförstått sådant mönster kan historikern Karlbom komma fram till slutsatsen att den unga oppositionens adelsavsägelse i Norrköping i själva verket var raka motsatsen till "antiaristokratisk principinställning av amerikansk eller fransk modell"¹⁹⁵ medan historikern Alm tvärtom betraktar motsvarande handling som ett konkretiserat uttryck för tankarna hos 1790-talets "rabulister" i den franska revolutionens spår.¹⁹⁶ Båda perspektiven utgår ifrån att en strid mellan socialt progressiva och tillbakahållande krafter pågick i, eller på tröskeln till, Sverige.

Nedbrutet i skilda perspektiv går mitt resultat att testa mot teserna. I fråga om huvudsakliga tvistefrågor och anförda motiv synes Karlboms synpunkt om oppositionens aristokratiska karaktär förstäligen men onyanserad. Tar man i beaktande dynamiken i motsättningarna, med de egalitärt präglade politiska kraven och rådande föreställningar om "jakobiner" samt nya laddningar i begreppsparet patriot–rojalist, verkar Alms perspektiv vederhäftigt. Det är hur som helst uppenbart att vi – Koselleck, Karlbom, Alm och jag – på ett likartat sätt analyserat samma tids språkbruk och konflikter mot bakgrund av en politisk kultur som under 1700-talets sista årtionde hamnat under ett påtagligt förändringstryck från det ideologiserade kriget i Europa.

Ändå avviker mitt undersökningsresultat i ett viktigt avseende från deras. Mitt resultat antyder snarast att tanken om att detta förändringstryck representerar ett modernt socialt framsteg fått ta en alltför stor plats i tolkningen av 1790-talets politiska strider. Undersökningen visar att den dominerande tolkningen av den konflikt som formade revolutionstiden var av en annan karaktär. Snarare än framsteg kontra tradition handlade den om auktoritet kontra gemenskap. Konflikterna formulerades i termer som gav uttryck för rojalistiska principer i motsättning till patriotiska/republikanska, kungars rättigheter i motsättning till medborgares och, i tillspetsad bemärkelse, om krig mellan kungarna och folken. Den handlade om medborgerliga dilemman kring uppoffringar av egenintresse kontra att formulera eller bidra till det allmännas intresse. I den mån man önskar reducera dessa principer till

¹⁹¹ Krusius-Ahrenberg 1949, s. 43–44; Elovson 1926b, s. 29–49.

¹⁹² Berg 2011, s. 79–111; Krusius-Ahrenberg 1949, s. 39–40

¹⁹³ Molin 2003, s. 70–71; Lange 1944, s. 205–212.

¹⁹⁴ S. Carlsson 1973, s. 262–265.

¹⁹⁵ Karlbom 1964, s. 238.

¹⁹⁶ Alm 2002, s. 246–263.

konkreta politiska frågor är det lika rimligt att välja stridsfrågorna om riksdagens kontroll över kungamakten som dem om att avskaffa husaga och skjutsplikt. Uppfattningen om motsättningarna varken förutsatte eller utslöt att frågorna var nya eller gamla. En sådan distinktion var sekundär i förhållande till förståelsen för konflikten. Det är illustrativt att Axel Gabriel Silverstolpe motiverade den unga oppositionens avsägelse av adelskapet i Norrköping med Cato den yngres självmord, och liknade den eftersträvansvärda samtida nationalpatriotismen i Storbritannien och Schweiz med antikens grekiska. Detta innebär inte att Silverstolpe var blind för skillnader mellan den moderna världen och den gamla – långt ifrån – utan att hans tolkning av samtidens konflikter som ett dilemma i fråga om auktoritet och gemenskap snarare förenade dessa olika världar än ställde dem mot varandra.

Min varning om alltför stora skillnader mellan gamla traditionella patrioter och nya moderna ideologier är inte unik. Exempelvis har historikern Georg Landberg framhållit att inspirationen till ståndsupplösande reformförslag i Norrköping år 1800 möjligen var ny, medan sakfrågorna egentligen varit aktuella sedan länge.¹⁹⁷ Det finns också en tydlig parallell mellan sådana invändningar till den senaste tidens kritik mot den traditionella politiska historiens tendens att spåra motsättningar mellan liberala och konservativa alltför långt tillbaka i tiden.¹⁹⁸ Från Gustav IV Adolfs regeringstid finns dock många belägg för att begreppet liberal redan börjat användas för att förstå politiska motsättningar, och det är på dessa exempel jag vidare tittar närmare.

¹⁹⁷ Landberg 1932, s. 127–128. Se även Krusius-Ahrenberg 1947, s. 159–167.

¹⁹⁸ Se s. 8–13.

5 Liberal under gustaviansk tid (1778–1809)

Från att ha varit ett ovanligt ord för *frikostig* förändrade begreppet liberal karaktär vid sekelskiftet 1800. På samma gång blev begreppet vanligare och svårare att binda vid en enhetlig definition. Det ökade bruket pekar mot en begränsad krets av författare. En användare var prästen Fredrik Bogislaus von Schwerin. Ointresserad av den religiösa delen av sitt kall ivrade Schwerin för jordbruksförbättringar, nationalekonomi och utbildningsfrågor.¹ I texten "Om människobildning" från år 1805 argumenterade han för "folkskolor" med stöd i historiefilosofiska resonemang.² Schwerin blickade tillbaka på den preussiske kungen Fredrik den stores regeringstid 1740–1786 som en brytpunkt i mänsklighetens utveckling: "Med Fredriks tidevarv började liberalare grundsatser att följas", konstaterade han.³

Vad menade Schwerin? Vad innebar "liberalare grundsatser"? När började begreppet liberal användas för att anspela på ett nytt tidevarv? Var det ett nytt sätt att komma med gamla budskap eller snarare ett originellt grepp som öppnade nya möjligheter? Vad kännetecknade användarna av begreppet? På detta vis och andra tillämpas forskningsfrågorna om begreppet liberals betydelser och varierande bruk i detta kapitel. Här behandlas även forskningsfrågorna om när begreppet liberal började användas för att strukturera politiska motsättningar samt om dess växelverkan med politisk handling.

Det förekommer en mer eller mindre uttalad distinktion i den språkligt inriktade forskningens tolkningar av "liberalare grundsatser" och liknande uttryck vid denna tid. Å ena sidan kan det uppfattas som ett *language of liberality*, ofta specifikt engelskt i sin karaktär, som i linje med arvet från antika tänkare och latinska betydelser hänvisar till högreståndsegenskaper av frikostighet och tolerans.⁴ Å andra sidan kan begreppet liberal uppfattas som uttryck för ett försvar för de frihetsidéer som fått luft genom den franska revolutionen – *la politique de la liberté*.⁵ Med denna distinktion följer en annan skillnad. Om *la politique de la liberté* av forskarna uppfattas som ett språk som

¹ "Fredrik B Schwerin", SBL.

² Schwerin 1805, s. 30–111.

³ Schwerin 1805, s. 59–60.

⁴ Craig 2019; Rosenblatt 2018, s. 23–40; Leonhard 2004, s. 19–21; Freedon & Fernández-Sebastián 2019, s. 18–19; Elovson 1926a.

⁵ Rosenblatt 2018, s. 42–49; Thomson 1926, s. 167–191.

sömlöst övergår i liberalismens politiska ideologi, så föreställs begreppet liberal inom ramen för *the language of liberality* som en mer eller mindre avgränsad förhistoria, ibland väsensskild från liberalismens historia.⁶

Den svenska forskningen om dessa frågor rörande gustaviansk tid är begränsad. Huvudsakligen handlar den om observationer om att skriftställaren Georg Adlersparre, som översatte den skotska filosofen Adam Smith, var en pionjär genom att från år 1799 använda begreppet liberal i sina skrifter.⁷ Exempelen och tolkningarna av vad Adlersparre menade har dock varierat. Litteraturhistorikern Harald Elovson har uppmärksammat en formulering från år 1801 om "en liberal men sann tolkning" av lagar och översatt begreppet med "frisinnad, vidsynt, tolerant".⁸ Översättningen ligger i linje med Elovsons tendens att skilja sådana allmänna betydelser från ett senare franskt och politiskt liberalbegrepp. Den svenska liberalismens populärhistoriske skildrare, debattören Johan Norberg, har däremot tolkat begreppet – i ett tal om ekonomiska reformer av Adlersparre år 1804 – som ett uttryck för en politisk åskådning i filosofen Adam Smiths anda.⁹ Själv har jag i annat sammanhang förklarat liberalbegreppet i Adlersparres skrifter åren 1799–1807 som beskrivande fri ekonomisk aktivitet, fri upplysning och andra typer av frigörelse från förmynderi, samt påtalat svårigheterna med att separera ordets allmänna betydelser från hänvisningen till politiska principer.¹⁰ Här utvecklar jag dessa slutsatser, inte minst genom att sätta observationerna i relation till den internationella forskningen om begreppsbruket under denna tid.

Förutsättningarna i fråga om källmaterial och orienterande bakgrund är i allt väsentligt sammanfallande med föregående två kapitel. Kapitlet saknar därför eget bakgrundsavsnitt. Det innehåller först tre tematiska avsnitt – om begreppsbruk, originalitet respektive avsändare. Därefter kommer ett fjärde avsnitt om exemplet Schwerin och slutligen ett femte avsnitt med en sammanfattande diskussion.

⁶ Elovson 1926a; Craig 2019, s. 771–801; Vegesack 1995 s. 250.

⁷ Elovson i Samlaren 1948, s. 141; Norberg 1999, s. 57; Warg 2020, s. 88–90; Warg 2017a, s. 26–30, 33–38; G. Andersson red. 1859, s. 305. Adlersparre var för övrigt under delar av 1790-talet sammanboende med Schwerins familj utanför Sala. Karlsson 1905, s. 3–4.

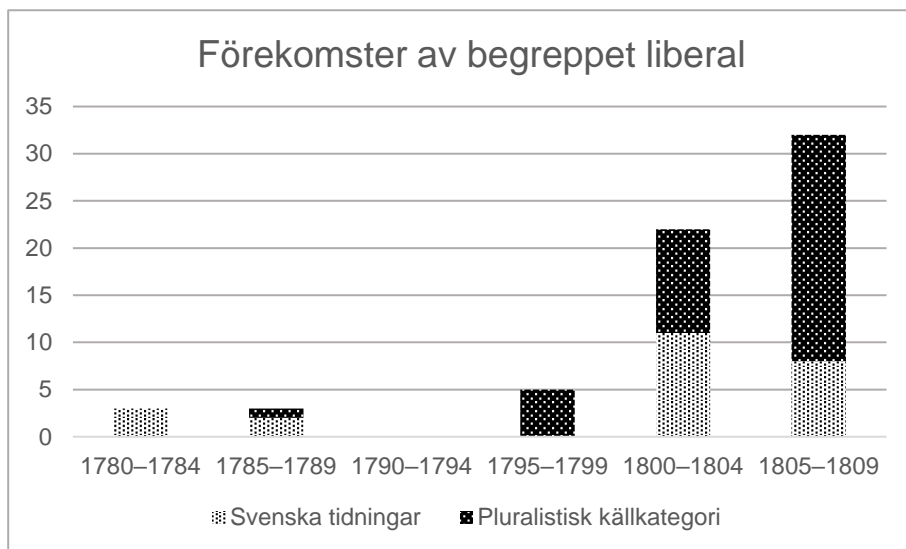
⁸ Elovson i Samlaren 1948, s. 141.

⁹ Norberg 1999, s. 57.

¹⁰ Warg 2017a, s. 26–30, 33–38.

Begreppsbruk: liberala tänkesätt

Diagram 1.

Kommentar: Stapeldiagrammet beskriver absoluta antal analyserade förekomster av begreppet liberal med avledningar (ex. liberala och liberalitet) utifrån de två källkategorier (se s. 33–35) där begreppet förekommer under perioden. För perioden har ingen systematisk sällning av källmaterialet utförts i fråga om begreppet liberal, endast bortsortering av felaktiga OCR-inläsningar, namn och andra mindre relevanta träffar. Två eller flera förekomster i samma mening har räknats som en. Samtliga träffar under femårsperioden 1795–1799 härrör från år 1799. Källdata finns i excelfilerna Begreppsdata och Begreppsdata svenska tidningar, (SND).

Från år 1799 blir begreppet liberal märkbart vanligare i källorna.¹¹ Staplarna i diagram 1 illustrerar detta. Diagrammet visar absoluta tal och illustrerar

¹¹ Slagning i databasen Svenska Dagstidningar 2022-11-16 på liberal*~ för perioden 1788-01-01 till 1808-12-31 ger 70 träffar. Om man undantar de 21 träffar som endera relaterar till texter på andra språk än svenska samt felläsningar återstår 1 träff fram till 1798 och 48 träffar från och med 1799 vilka är någorlunda jämnt fördelade över den återstående tioårsperioden. Bland källorna i övrigt är det lätt att luras av hertiginnan Hedvig Elisabeth Charlottas månadsjournal för januari 1793 där såväl "konservativ" som "liberal" förekommer. Detta är emellertid vilseledande översättningar. "Det konservativa förhållande som råder i England" motsvaras i originalet närmast av "les anglais plus moderés que

resultatet av en informationsinhämtning som strävat efter att närma sig samtliga kända förekomster i svenska källor.¹² Dessa har jag delvis funnit genom sökningar i digitala databaser och delvis genom att gå igenom tidigare forskning och därefter uppsöka källtexten. Slutsatsen om begreppets plötsliga popularitet är med andra ord inte extrapolerad från relativa frekvenser i grunddata, utan är en frukt av kartläggningsarbetet. Senare i detta kapitel bryter jag ner begreppsanvändningen på vissa användare.¹³ Riksdagsprotokollen 1809, som här inte är representerade då de hör till perioden efter den gustavianska, återkommer jag till i nästa kapitel. Förekomsterna under den gustavianska tiden är ännu relativt få, medan betydelser och användning är starkt varierande. Ökningen under 1800-talets första år är också förknippad med att begreppet oftare blir använt i politiska betydelser och syften.

I detta avsnitt försöker jag ge en heltäckande bild av detta begreppsbruk. Analysen är fördelad på två delar som fokuserar på semantiska respektive performativa aspekter.

Semantik: generös, tillmötesgående, tolerant och fri

Begreppet liberal hade flera betydelser som i förstone kan förefalla separata. Engelska, franska och latinska lexikon översätter *liberal*, *libéral* och *liberalis* till "frikostig".¹⁴ I den skriftställande kyrkmannen Jacob Lindbloms¹⁵ svensk-latinska ordbok från 1790 har *liberalis* dessutom en annan betydelse: "[h]örande till frihet, som kan värdigt lämpas på frihet, som höves ett fritt folk".¹⁶ En äldre latinsk ordbok delar upp betydelserna i fem kategorier: "a) *Ädel, hederlig (som visar sig värdig at wara friboren, eller som anstår en fri eller friboren)*. b) *Ärbar, skön*. c) *Redlig, god*. d) *Frikostig, godhjertad, rund*. e) *Som angår frihet*."¹⁷ Som jag kommer att visa är någon strikt uppdelning i sådana

des autres nations bouillonnantes" ("engelsmän som är mer återhållsamma än andra livliga nationer") och "införa ett liberalare styrelsesätt" är en översättning av "régner avec douceur" ("styra med mildhet"). *Journal*, SE/RA/720266/02/05/A/1/2 (1788–1793), bild 488, 493, Digitala forskarsalen, (RA). Jämför Hedvig Elisabeth Charlotta 1920, s. 2, 10.

¹² Tre förekomster av begreppet som förekommer i citat i tidigare forskning är uteslutet från sammanställningen då jag inte ansett det vara värt besväret att söka upp och konsultera den handskrivna originalkällan. Waller 1953b, s. 47; Danielson-Kalmari 1897, s. 109.

¹³ Se s. 146.

¹⁴ Ordet saknas i svenska ordböcker från tiden. Brisman 1783, spalt 316; Björkegren 1786, spalt 1647; Sjögren 1775, s. 316; Lindblom 1790, spalt 1625.

¹⁵ Jacob Lindblom (1746–1819), svensk ärkebiskop 1806–1819.

¹⁶ Lindblom 1790, spalt 1625.

¹⁷ Sjögren 1775, s. 316.

olika betydelser svår att upprätthålla i förhållande till det faktiska begreppsbruket under sengustaviansk tid.

För avhandlingens fokus på politiska motsättningar är betydelsen "som angår frihet" särskilt intressant. I källorna är en sådan översättning möjlig i relation till många olika områden: religion, ekonomisk politik, tryckfrihet, bildningsfrågor samt politiska former för minoriteter och kolonier.¹⁸

Tidigast etablerad i det svenska språket har möjligen referensen till frihet i frågor om bildning och religion varit.¹⁹ I en recension från år 1783 av en tysk skrift som kritiserade utbildningsinsatser riktade till lägre befolkningslager skrev recensenten ironiskt att författaren "är för mycket liberal" när denne ansåg att bönder inte behövde annan bildning än läsning, skrivning och katekesen.²⁰ Det är noterbart att begreppet här kan betyda allt ifrån *frikostig, ädel, god till som angår frihet* – i detta fall frihet från de högre klassernas bildningsförmynderi. Ett annat tidigt exempel är ett brev till ovan nämnde Lindblom från år 1789, där en kollega avrådde honom från planer på att ge ut en översättning av en tysk reformteolog. Kollegan hänvisade till att "Prästerskapet i allmänhet ännu tänker så litet tolerant och liberalt, så länge allt, vad till Teologin hör, enligt lag, skall stöpas i vissa tanke- och ord-former".²¹ Begreppet liberal kan här tolkas både som "fritt från fördomar" och "fritt från förmynderi", men det omedelbara sammanhanget skapar en starkare association till det senare, det vill säga anspelning på självständighet ifrån auktoritetens kontroll, i detta fall gällande den rätta lärans uttolkning.

De första exemplen på "liberal" i ekonomiska frågor följer samma mönster av frihet från överhetens förmynderi. De finns i Georg Adlersparres tidsskrift *Läsning i Blandade Ämnen* genom översättningar år 1799 av delar av Adam Smiths *The Wealth of Nations*.²² Där beskrev Smith lärar som

ädelmodiga och liberala, när de yrkar, att nationers rikedom icke består i mynt, utan i de livsmedel, som årligen produceras genom sam-

¹⁸ Begreppsdata och Begreppsdata svenska tidningar, (SND).

¹⁹ "Närvarande Religions-kärlek, en af våra tiders Lycksaligheter.", *Göteborgs Allehanda* 1788-02-26, s. 2; Söderköping 3 januari 1789, brev från Anders Norberg, Brev till Jacob Lindblom, Lindblomska brevsamlingen, Volym 8, (LSB).

²⁰ [utan titel], *Göteborgs Allehanda* 1781-05-26, s. 3.

²¹ Söderköping 3 januari 1789, brev från Anders Norberg, Brev till Jacob Lindblom, Lindblomska brevsamlingen, Volym 8, (LSB).

²² De första översättningarna av *Wealth of Nations* skedde av allt att döma 1795. "Utdrag af Professor Adam Smiths undersökning af egenskapen och orsaken til National-förmögenhet", *Extra Posten* 1795-02-07 s. 2-3. Se Dixelius 1953, s. 208. Jag har tidigare spridit den oriktiga uppgiften att Adlersparre var den första svenske översättaren. Warg 2020, s. 88. Även Norberg 1999, s. 57.

hällets arbete; och att fullkomlig frihet är det enda verksamma medlet,
för att göra denna produktion så stor som möjligt²³

Här får begreppet liberal känneteckna frihet för jordbrukets produktion och avsättning. Detta värde representeras i texten av de franska så kallade ekonomisternas läror men även Smiths eget system. Motsatsen till dessa "liberala" system var enligt Smith handelsmännens merkantilistiska prioritering av inhemsk ackumulation av mynt.²⁴ Liberal användes fler gånger i svenska skrifter och tidningar just för att beskriva idéer om näringsfrihet och frihandel, riktade mot städernas skråordningar, statliga importförbud och andra kontroller över näringsidkaren.²⁵

Den frihetliga betydelsen tillämpades även på tryckfrihetsfrågor.²⁶ Ett exempel är ett redaktörsord i *Läsning i Blandade Ämnen* 1801. Anledningen till texten var beslutet att, efter problem med censuratgärder, lägga ner tidningen.²⁷ Adlersparre mindes starten av tidningen fem år tidigare:

Jag trodde då, och tror ännu, att man ärar Regeringens Rättvisa och Tolerans, då man i hela dess vidd och med lugn frimodighet begagnar sig av den tryckfrihet, varom Lagarna, under en liberal men sann tolkning, försäkrar Nationen²⁸

Här beskriver begreppet liberal alltså ett sätt att tolka lagen. Översättningar som "frihetlig" eller "frigjord" är visserligen möjliga, men "frikostig" i en överförd bemärkelse samt "tillmötesgående" och "tolerant" fungerar också.²⁹ Motsvarande aktivering av liberal som tillmötesgående och tolerant är också möjlig att tänka sig inom det ekonomiska området. Det kan förefalla

²³ Smith, *Läsning i Blandade Ämnen* 1799:25–26, s. 76. I original "generous and liberal"; Smith 2005, IV:IX, s. 553. Attribueringen av översättningarna hos Thomson 1923, s. 127 och Anér 1948 s. 478–479 kommer ursprungligen från Ljunggren 1881, s. 167 vilken hänvisar till anteckningar på ett exemplar av tidskriften. Även Carl August Adlersparre uppger att fadern Georg var översättaren till Smiths texter i *Läsning i Blandade Ämnen*. Adlersparre 1849, s. 127.

²⁴ Även Smith, *Läsning i Blandade Ämnen* 1799:25–26, där "liberala grundsatser" står i motsättning till "den monopoliska andan" utan att den första frasen har någon direkt motsvarighet i originalet. En indikation på att "liberal" av Adlersparre inte har varit en nödlösning på ett översättningsproblem, utan ett meningsfullt ord på svenska.

²⁵ Exempelvis *Läsning i Blandade Ämnen* 1800: 42–43, s. 119–123, 125; "Paris d. 6 October", *Göteborgs Allehanda* 1800-10-21, s. 2.

²⁶ "Redaktören till Allmänheten", Adlersparre, *Läsning i Blandade Ämnen* 1801:44–50, s. II; S. Ödmann 1925, s. 238.

²⁷ Lindberger 1944, s. 333–335; Nyman 1963, s. 102–103; 108–109.

²⁸ "Redaktören till Allmänheten", Adlersparre, *Läsning i Blandade Ämnen* 1801:44–50, s. II.

²⁹ Elovsson tolkning av detta som "frisinnad, vidsynt, tolerant" är i linje med min egen. Elovsson 1948. Se även S. Ödmann 1925, s. 238.

längsökt att tala om tolerans i fråga om möjligheten att handla med varor, men bör förstås utifrån ett sammanhang där kontroll över näringsidkare till betydande del utövades med stort inslag av personligt godtycke från åldermän, monopolister, godsägare, magistratspersoner, kungen och hans ämbetsmän eller motsvarande. Denna personliga eller skrämmässiga kontroll över verksamheterna var i denna mening gemensam för skriftställare och andra näringsidkare, varför tryckfrihet och näringsfrihet låg närmare varandra i betydelse då än vad de kommit att göra i senare tiders förståelse.

I två källor före år 1810 förekommer översättningar där *liberal* i engelskan får en annan svensk översättning än "liberal" och vice versa. Det första fallet är *Posttidningars* publicering av stilleståndsavtalet mellan Danmark och Storbritannien efter slaget vid Köpenhamn år 1801. Uttrycket i skrivelsen om att avtalet ska tolkas *in the most liberal and loyal manner* översätts med "det mest benägna och redligaste sätt".³⁰ Här är uppenbarligen *liberal* tolkat som generös och tillmötesgående. Det andra är en recension i *Stockholms Posten* från år 1806, där beskrivningen av det recenserade verkets *gentleman-like candour* översätts med "högst liberala opartiskhet och redlighet".³¹ Här förefaller översättaren ha använt sig av begreppsskikt som snarare motsvaras av kultiverad och respektfull. Tillsammans pekar dessa översättningar på en stor räckvidd av positiva värden förknippade med begreppet liberal.

Dessa observationer går att sätta i ett klarare ljus med hjälp av tidigare forskning. Flera forskare har pekat på hur *liberal* under 1700-talet i engelskt språkbruk blev populärt för att beskriva fritt tänkande, civilisering, förfining, religiös tolerans, vidsynthet, öppet sinne och opartiskhet – alla egenskaper med en högreståndsladdning.³² Historikern Helena Rosenblatt framhåller att när Adam Smith använde begreppet liberal förstod alla välutbildade *gentlemen* dess mångtydiga moraliska laddningar av frihet, frikostighet och ömmsidighet.³³ Historikern David Craig har, med fokus på det engelska språkbruket, gjort flera iakttagelser som stämmer väl med mina observationer rörande Sverige. Craig lyfter fram hur engelska författare, i en tid som sammanföll med den franska revolutionen, behandlade begreppet i en argumentation för värdet av åsiktsmångfald och fri kunskapsbildning. Dessa författare var medvetna om svårigheterna att fånga begreppet i en kortfattad

³⁰ "Stillestånds convention mellan Hans Kongl. Danske Maj:t och Engelske Amiralen Sir Hyde Parker", *Posttidningar* 1801-04-20, s. 11. Se även "Stillestånds convention imellan Danske Hofwet och Amiral Sir Hyde Parker, underskriven d. 9 April 1801", *Göteborgs Allehanda*, s. 5.

³¹ "Sista Resultatet af Undersökningarne angående MacPhersons Ossian", *Stockholms Posten* 1806-02-04, s. 1-2.

³² Rosenblatt 2018, s. 26-49; Leonhard 2004, s. 20-21, 33-34; Craig 2019, s. 774-801.

³³ Rosenblatt 2018, s. 34.

definition och beskrev den liberala andan som en form av vidsynthet som såg förbi andras tillhörigheter i fråga om partier, system och nationer, höjde sig över fördomarna, gav råd utan att befalla, invände utan att brista i respekt för andras åsikter, och genom dessa värderingar bidrog till att åstadkomma en fungerande harmoni bland grupper med skilda religioner, nationaliteter och politiska sympatier. Ett uttryck som *liberal opinions* förenade på detta sätt frikostighet mot fattiga, samvetsfrihet, tolerans, mångfald samt sökande efter sanning och kunskap, utan att en sådan hållning för den skull motsvarades av en identifierbar politisk position i förhållande till föreställda ytterligheter. De exempel som Craig refererar till gör även den svenska begreppsanvändningen begriplig.³⁴

Begreppet liberal fångades med andra ord illa av ordbokens korthuggna former, eftersom det anspelade på en serie värden i ett positivt laddat socialt värderings- och normsystem. Betraktat som ett sådant system är det på inget sätt märkligt att begreppet kombinerade skikt av frikostig, tolerant, fri från förmyndarattityd, respektfull, kultiverad, gentlemannamässig och bildad – och samtidigt indikerade att ingen serie av adjektiv kan ge en riktigt fullständig bild av de otaliga sociala signaler som vid denna tid krävdes för att i tal och skrift med konsekvens uppträda "liberalt". Det är detta perspektiv som letat sig in i det svenska språkbruket senast vid sekelskiftet 1800.

Med andra ord var begreppet liberal vagt och mångtydigt, något som begreppsforskningen om liberal också brukar påtala. Men i motsats till vad som har hävdats var de nyare politiska aspekterna av denna användning – som religiös tolerans, näringsfrihet och tryckfrihet – inte något avskilt från social tolerans, fördomsfrihet och vidsynthet.³⁵ Tvärtom finns det en harmoni mellan dem. Den liberala attityden framstår som ett och samma milda och överseende förhållningssätt till efterlevnad av dogmer, fördomar, lagar, regler och ordning. Det tycks i regel syfta på attityden som bidrar till att upprätthålla en sådan mild ordning, som därför utan motsägelse på samma gång kan vara generös, tillmötesgående, tolerant och fri från förmynderi.

Performativ: antagonism, kapacitet och riktning

Lättare än att hålla isär de många olika definitionerna är att sortera begreppsbruket i performativa tendenser, det vill säga en kategorisering av avsikter eller poänger med begreppsanvändningar. Jag identifierar tre såd-

³⁴ Fler liknande exempel, se Thomson 1926, s. 166; Smith 2005, V:I:III, s. 648; Rosenblatt 2018, s. 23–40; Leonhard 2001, s. 111–124.

³⁵ Elovson 1926a; Vegesack 1995 s. 250.

ana tendenser som täcker in så gott som allt bruk av begreppet liberal under den gustavianska tiden. Jag kallar dessa "antagonism", "kapacitet" och "riktning".

Antagonism: Smiths läror och Bonapartes rättfärdigande

För det första används liberal för att strukturera politisk antagonism. Detta är exempelvis fallet i Adlersparres ovan citerade översättning av Smith. De liberala lärorerna ställs där mot merkantilisternas, medan värden som näringsfrihet och frihandel står i motsats till tvång och förbud. Texten om liberala "läror" ingår i en ganska konsekvent kampanj i *Läsning i Blandade Ämnen* mot skråregleringar och lagstiftning som gynnar bergsbruk och manufakturerna på jordbrukets bekostnad.³⁶ Kopplingen till dagsaktuella motsättningar är särskilt tydlig i "Strödda Närings-Maximer af en Svensk Skrå-Mästare" från samma år som riksdagen i Norrköping 1800.³⁷ Det är en kritisk och ironisk kommentar till borgareståndets intressepolitik i näringsfrågor. Ståndets förkärlek för "ingrepp av alla slag i andras frihet och välfärd"³⁸ ställs mot "tidevarvets liberalare Närings-principer".³⁹ Poängen jag vill understryka här är inte den lexikala betydelsen, utan att "liberala grundsatser"⁴⁰ och liknande uttryck, oavsett hur man väljer att översätta dem, används för att beskriva en politisk linje som ställs i direkt motsats till

³⁶ (Adlersparre), *Läsning i Blandade Ämnen* 1797:1, s. 47–81; (Adlersparre), *Läsning i Blandade Ämnen* 1797:4, s. 81–84; (Adlersparre), *Läsning i Blandade Ämnen* 1797:5–6, s. 145–157; (Adlersparre), *Läsning i Blandade Ämnen* 1798:14–15, s. 87–188; (Lenngren), *Läsning i Blandade Ämnen* 1798:18, s. 55–75; (Adlersparre) *Läsning i Blandade Ämnen*, 1799:19–20, s. 39–112; (Adlersparre), *Läsning i Blandade Ämnen*, 1799:21–22, s. 37–95; (Adlersparre) *Läsning i Blandade Ämnen*, 1800:33–35, s. 114–163; *Läsning i Blandade Ämnen*, 1800:42–43, s. 103–134. Översättningarna av Smith finns i *Läsning i Blandade Ämnen*, 1799:23–24, s. 89–152; *Läsning i Blandade Ämnen*, 1799:25–26, s. 43–114; *Läsning i Blandade Ämnen*, 1799:27–28, s. 57–62, 93–120; *Läsning i Blandade Ämnen*, 1799:29–31, s. 137–146; *Läsning i Blandade Ämnen*, 1800:36–38, s. 145–177.

³⁷ "Strödda Närings-Maximer af en Svensk Skrå-Mästare", *Läsning i Blandade Ämnen*, 1800:42–43, s. 111–134. Texten har enbart på grund av sin ironiska stil blivit attribuerad tidens mest beryktade satiriker Hans Järta. Ljunggren 1881, s. 134; Anér 1948, s. 474–480. Att tillskriva Järta författarskap på så lösa boliner är inte trovärdigt. Att texten skulle vara skriven av Adlersparre förefaller mig troligare, utan att jag ägnat mig åt någon mera systematisk undersökning. För Adlersparre som författare talar dels att de vanliga noterna av redaktören som brukade ackompanjera insända politiska texter saknas, dels att budskapet, greppen och beläggen är hans inarbetade och vanliga (s. 117, 119, 128). Även exempelvis ordet "arbetsklassen" har Adlersparres klang. Tills vidare är det dock klokt att betrakta författaren som okänd. Elovson 1948, s. 145; Adlersparre 1804, s. 11, 29; Göran B Nilssons dråpliga uppgörelse med myterna om Järtas författarskap: G. B. Nilsson 1984, s. 157–188. Se även Dovring 1948; Anér 1948, s. 64.

³⁸ "Strödda Närings-Maximer af en Svensk Skrå-Mästare", *Läsning i Blandade Ämnen*, 1800:42–43, s. 125

³⁹ "Strödda Närings-Maximer af en Svensk Skrå-Mästare", *Läsning i Blandade Ämnen*, 1800:42–43, s. 122.

⁴⁰ "Strödda Närings-Maximer af en Svensk Skrå-Mästare", *Läsning i Blandade Ämnen*, 1800:42–43, s. 125.

borgareståndets försvar för skråordningens "förmynderskap mot medmänniskor"⁴¹, "näringsstvång"⁴² och "monopoliska" rättigheter⁴³. I sammanhanget kan tilläggas att dessa motbegrepp hade en mindre negativ klang då än vad de senare fått. Exempelvis användes "förmynderskap" i positiv bemärkelse i *Läsning i Blandade Ämnen* av Fredrik Bogislaus von Schwerin när han förordade reglering av spannmålshandeln genom inrättande av statliga magasin.⁴⁴

Den antagonism som Adlersparre skapade med begreppet liberal hade en abstrakt karaktär. Liberal var ännu inte ett substantiv som representerade människor utifrån en viss politisk uppfattning. Det var liberala "principer" och "grundsatser" som stod i motsättning till förmynderskap och monopol, inte "liberala" mot "förmyndare" och "monopolister".⁴⁵

I utlandsrapporteringen förekommer dock även en antagonism där "liberala" åsikter blir starkare kopplat till person. Genom sin legitimerande funktion liknar det då patriotbegreppet. Ett exempel är när *Jönköpings Allahanda* berättar om general Napoleon Bonapartes maktövertagande genom den så kallade brumairekuppen år 1799.⁴⁶ Kuppen var dramatisk och genomfördes med våldsmedel mot direktorers och råds-kamrars motstånd.⁴⁷ I upptakten till kuppens klimax gjorde Bonaparte ett misslyckat försök att lugna överhuset, *de äldstes råd*. I sitt tal, översatt och citerat av den svenska tidningen, pekade Bonaparte ut ett par av direktorer-na som skyldiga till konspirationer i syfte att "störta alla människor av ett fritt och liberalt tänkesätt".⁴⁸ Den semantiska betydelsen är vag, men po-ängen är återigen att liberal används för att avskilja en viss politisk hållning från en annan.⁴⁹ Liksom tidigare i fråga om patriot används begreppet för att rättfärdiga sig i en tillspetsad konstitutionell konflikt.

⁴¹ "Strödda Närings-Maximer af en Svensk Skrå-Mästare", *Läsning i Blandade Ämnen*, 1800:42–43, s. 114.

⁴² "Strödda Närings-Maximer af en Svensk Skrå-Mästare", *Läsning i Blandade Ämnen*, 1800:42–43, s. 119.

⁴³ "Strödda Närings-Maximer af en Svensk Skrå-Mästare", *Läsning i Blandade Ämnen*, 1800:42–43, s. 122.

⁴⁴ (Schwerin), *Läsning i Blandade Ämnen* 1799:29–31, s. 146–169; Persson 2020, s. 81–85, 103.

⁴⁵ När Jakob Lindblom i ett brev kallas för "verksam, liberal och tänkande man" så är funktionen inte politisk antagonism utan snarare vad jag kallar kapacitet. S. Ödmann 1925, s. 210–211.

⁴⁶ "Paris dtn 10 och 12 Nov.", *Jönköpings Allahanda* 1799-12-04, s. 1–4.

⁴⁷ Boudon 2000, s. 35–42; Gueniffey 2013, s. 461–491; Englund 2004, s. 157–166.

⁴⁸ "Paris dtn 10 och 12 Nov.", *Jönköpings Allahanda* 1799-12-04, s. 3. Att döma av protokollet var detta en översättning av "renverser tous les hommes qui ont des idées libérales". Buchez & Roux 1838, s. 190. Senare på dagen skrev Bonaparte även en proklamation där han gjorde anspråk på att företräda "(l)es idées conservatrices, tutélaires, libérales". Bonaparte 2019.

⁴⁹ Rosenblatt 2018, s. 55–56; Leonhard 2001, s. 128–133.

Kapacitet

Vanligare än denna politiskt antagonistiska funktion var att begreppet liberal användes med en performativ tendens som jag kallar "kapacitet". Genom att benämna tänkesätten "liberala" kunde språkbrukaren upphöja värdet av personer och deras intellektuella, moraliska eller sociala kapacitet eller duglighet. Ett exempel kommer från en utrikesrapport om en handelstraktat mellan Frankrike och USA. Tidningen förklarade de franska förhandlingarna vara "övertygade att Norra Amerikas välmåga endast kan bidra till att föröka Frankrikes", och att de under överläggningarna varit "styrda av liberala tänkesätt och i synnerhet bemödat sig att använda de mått och steg, som är mest gynnande för neutraliteten".⁵⁰ Den serie av mångtydiga attityder som begreppet refererar till är vid det här laget kända för läsaren av avhandlingen. Min poäng däremot är återigen att peka på den retoriska funktionen att inför publiken upphöja de kapaciteter av tillit och förståelse bidragande till ömsesidig nytta som skulle rättfärdiga förhandlingarnas resultat.

Skillnaden mellan antagonism och kapacitet är inte skarp, men viktig. Kapacitetsperformativet kan nog vara svårare att uppfatta med en senare tids språkkänsla. Ett par ytterligare exempel syftar därför till att klargöra karaktären av detta performativ. När någon sägs sakna liberala tänkesätt så kan det ytligt se ut som ett sätt att peka på att personen har en viss politisk uppfattning i motsättning till en annan, alltså performativet antagonism. Men när Lindbloms kollega i sitt brev med detta uttryck varnar för det svenska prästerskapets syn på reformteologi är det snarare ett sätt att märka ut en brist på kapacitet att fördomsfritt behandla högre ämnen och alternativa perspektiv. På samma sätt ska man tolka att Adlersparre i sitt avsked som redaktör beklagar bristen på liberala tolkningar av tryckfrihetslagarna. Författarens poäng med att använda begreppet är att märka ut den egna förmågan till civiliserade överväganden och styrelsens avsaknad av motsvarande kapacitet, snarare än att strukturera en politisk antagonism mellan tolerans och intolerans. Den ena poängen utesluter visserligen inte den andra, men språkhandlingens karaktär förändras beroende på tolkning.

⁵⁰ "Paris d. 6 October.", *Göteborgs Allehanda* 1800-10-21, s. 2.

Riktning

Den tredje performativa tendensen i bruket av liberalbegreppet är att framhålla en utvecklingsriktning i tid och rum, här kallad "riktning". Performativet är det ovanligaste men därför inte det oviktigaste av de tre.

I ett tal som Adlersparre höll inför Kungliga Vetenskapsakademien år 1804 är riktningperformativet framträdande. Återigen slog Adlersparre ett slag för näringsfrihet. Genom en återblick på Sveriges historia konstaterade han att det svenska stormaktsväldet saknade "en högre och mera liberal näringsupplysning" och därför var "förmörkat av en stark monopoli", men att frihetstiden däremot "hämtade ett högt och oförgämligt värde av de renade och liberala näringsgrundsatser, som den civiliserade världen då började godkänna".⁵¹ Det var också då, poängterade Adlersparre, som Kungliga Vetenskapsakademien grundlades (1739) och medverkade "till allt det gagneliga och liberala i bemödanden och tänkesätt som under denna tid så ärofullt utgör det svenska lynnets grunddrag". Här anger begreppet liberal en riktning i tiden mot allt högre upplysning och en riktning i rummet mot en mer civiliserad del av världen.

Återigen kan man anmärka på skillnaden mellan semantik och performativ. På det semantiska planet refererar begreppet till den speciella "liberala" andan som är befriad från förmynderi och fördomar och därför bereder utrymme för näringsfrihet och därtill hörande ekonomiska framsteg. Den performativa funktionen är emellertid snarare att ställa Kungliga Vetenskapsakademien i spetsen för en civiliserande riktning. Det "liberala" går som en våg genom tiden och världen för att skapa en friare och bättre ordning.

Det behövs kanske inte upprepas att det kan finnas inslag av dessa skilda performativ – antagonism, kapacitet och riktning – i ett och samma begreppsbruk. Utan att gå in på detaljerna i Adlersparres förmaningar kan man konstatera att talet från år 1804, vid sidan av att frammana bilden av en liberal civilisationsriktning, både upphöjer kapaciteten hos den liberala näringsandan och strukturerar antagonismen mellan liberala och monopolistiska näringsgrundsatser. Om poängen med att använda begreppet liberal ska reduceras till en enda mening kan sägas att det associerade politiska anspråk med en högre mänsklig kapacitet som abstraherades till en kraft i tid och rum.

⁵¹ Adlersparre 1804, s. 21–22.

Originalitet: från oinskränkt till liberal

Av dessa observationer följer att liberalbegreppet i början av 1800-talet utgjorde något nytt och originellt för förståelsen av svensk politik. Just genom svårigheterna att översätta det kan det heller inte lättvindigt uttryckas i andra ord. Det var långt mer än att säga "frihet" i politisk mening. I det avseendet är det talande att David Craig kallar motsvarande tänkande i det engelska språkområdet för ett *language of liberality* i stället för *language of liberty*, ett frikostighetspråk snarare än ett frihetspråk.⁵² Detta konstaterande är i sig tillräckligt för att benämna introduktionen av liberal i dess nya mångtydiga och delvis politiskt antagonistiska mening en innovation i det svenska politiska språkbruket. För att sätta innovationen i ytterligare perspektiv är det värt att även studera sammanhang där liberalbegreppet varit frånvarande. Jag gör vidare två sådana jämförelser. För det första drar jag slutsatser av hur den skotske historikern William Robertsons tidiga och innovativa användning av begreppet liberal i *History of America* från år 1777 blev översatt till svenska via franskan i *Americas historia* (1796–1797).⁵³ För det andra jämför jag några ekonomiskt frihetliga texter i Adlersparres skrifter som under åren 1799–1807 innehåller ordet liberal⁵⁴ med vissa texter i Adlersparres skrifter med motsvarande budskap, men från åren 1794–1799, där liberalbegreppet saknas.⁵⁵ Analysen avser att skapa ytterligare förståelse för begreppets originalitet.

Det är knappast överraskande att översättningen av *Americas historia* bekräftar liberalbegreppets semantiska mångtydighet. Där översätts *liberal sentiments* med "vidsträckta begrepp"⁵⁶ eller "ädlare sinnelag"⁵⁷; *liberal sy-*

⁵² Craig 2019, s. 771–801.

⁵³ Översättningen, enligt informationen i databasen Libris av Carl Leonhard Stålhammar (1736–1797), skedde från franskan, enligt den uppgift som är publicerad i själva volymerna. Det förefaller dock som om Stålhammar även haft tillgång till den engelska förlagan, att döma av flera översättningar, se fotnoterna 56 och 58 i detta kapitel. Frågan är hur som helst av marginell betydelse för de slutsatser jag drar.

⁵⁴ "Strödda Närings-Maximer af en Svensk Skrå-Mästare", *Läsning i Blandade Ämmen*, 1800:42–43, s. 111–134; Adlersparre 1804; *Economiska Annaler* 1807:april, s. 38–48; *Economiska Annaler* 1807:juni, s. 72–96; *Economiska Annaler* 1807:augusti, s. 26–31.

⁵⁵ I huvudsak dessa: (Adlersparre) *Läsning i Blandade Ämmen*, 1797:1, s. 47–81; (Adlersparre), *Läsning i Blandade Ämmen* 1798:14–15, s. 78–188; (Lenngren), *Läsning i Blandade Ämmen* 1798:18, s. 55–75; (Adlersparre), *Läsning i Blandade Ämmen* 1799:19–20, s. 39–112.

⁵⁶ Robertson 1777, s. 285 "as inspires enlarged and liberal sentiments"; Robertson 1797, s. 141 "att de hade stora och vidsträckta begrepp". I franskan "qui éclairent l'esprit & inspirent des sentiments généreux". Robertson 1778b, s. 220.

⁵⁷ Robertson 1780b, s. 375; Robertson 1798, s. 164. I franskan "sentiments généreux" Robertson 1780a, s. 241.

stem med "handelsfrihet"⁵⁸; *liberal intercourse* med "uppriktig" eller "fri gemenskap"⁵⁹; *liberal form of government* med "fria regeringssätt"⁶⁰; *most liberal effort* med "ädlaste steg"⁶¹, *the principle on which it is founded is liberal* med "principen varpå det grundar sig är riktig"⁶² samt *liberal confidence* med "ädla förtroende".⁶³ Dessutom översätts *liberality* till frikostighet i dess relativt entydiga bemärkelse.⁶⁴ Det är uppenbart att liberalbegreppet omfattade en serie betydelser som inget annat ord kan täcka in.

Jämförelsen mellan Adlersparres tidigare och senare skriftställerier leder delvis till andra slutsatser. Det finns i de tidigare texterna liknande språkhandlingar som i den senare, men vokabulären och dess referenser skiljer sig åt i viktiga avseenden.

Liknande performativ sker med hjälp av olika språkliga uttryck. I de tidigare ekonomiska texterna kan "överherrska, tvångsmedel och främmande tillsyn"⁶⁵ strukturera antagonism mot "oinskränkt ekonomisk självrådighet".⁶⁶ I de senare motsvaras denna självrådighet snarast av "tidvarvets liberalare näringsprinciper"⁶⁷ och liknande. På samma sätt som med "liberal" finner man i de tidigare texterna den retoriska förhöjningen av aktörers tillits- och förståndskapaciteter, men då med hjälp av uttryck som "en domare med begrepp och hjärta"⁶⁸ eller "all den förnuftsodling och all den dygd, som försäkrar frihetens visa och lugna utövning".⁶⁹ Att framställa tidens långsamma verkningar som "frihetens" bundsförvant var en väl beprövad retorisk figur långt före år 1800, även för Adlersparre,⁷⁰ som dessutom, utan tillgång till begreppet liberal, projicerade frihet i ekonomisk be-

⁵⁸ Robertson 1777, s. xxxi; Robertson 1798, s. 92. I franskan "système plus sage". Robertson 1780a, s. 158.

⁵⁹ Robertson 1780b, s. 393; Robertson 1798, s. 179. I franskan "communication libre". Robertson 1780a, s. 263.

⁶⁰ Robertson 1777, s. 13; Robertson 1796, s. 17. I franskan "gouvernement libre", Robertson 1778, s. 20.

⁶¹ Robertson 1780b, s. 391; Robertson 1798, s. 177. I franskan "plus noble effort". Robertson 1780a, s. 260.

⁶² Robertson 1780b, s. 395; Robertson 1798, s. 180. I franskan "le principe sur lequel elle est fondée est juste". Robertson 1780a, s. 264.

⁶³ Robertson 1780b, s. 481; Robertson 1798, s. 110–111. I franskan "noble confiance". Robertson 1780b, s. 359.

⁶⁴ Bland annat Robertson 1777, s. 102; Robertson 1796, s. 135.

⁶⁵ (Adlersparre), *Läsning i Blandade Ämmen* 1799:19–20, s. 55.

⁶⁶ (Adlersparre), *Läsning i Blandade Ämmen* 1799:19–20, s. 54.

⁶⁷ "Strödda Närings-Maximer af en Svensk Skrå-Mästare", *Läsning i Blandade Ämmen* 1800:42–43, s. 122.

⁶⁸ (Adlersparre), *Läsning i Blandade Ämmen* 1798:14–15, s. 123.

⁶⁹ (Adlersparre), *Läsning i Blandade Ämmen* 1799:19–20, s. 50.

⁷⁰ (Adlersparre), *Namnkunnige statsmäns lefnadsmärkvärdigheter* 1795:2, s. 191–192. Se även Östholm 2000, s. 210–213.

märkelse rumsligt på Storbritannien och Nordamerika.⁷¹ Så långt förefaller samma funktioner möjliga genom olika språkliga symboler.

Jämförelsen mellan tidigare och senare vokabulärer i Adlersparres argumentation för näringsfrihet visar dock på en anmärkningsvärd skillnad. Både "oinskränkt" och "självrådighet", flitigt använda i den ekonomiska frihetsvokabulären under 1790-talet, hamnar i bakgrunden eller försvinner helt och hållet i texterna på 1800-talet.⁷² Näringsidkarens rättighet eller frihet kännetecknas då mer genomgående som "fullkomlig" i stället för "oinskränkt", "ostörd"⁷³ eller "ostridig"⁷⁴. Man kan också notera att "tänkesätt", ett av de ord som vid sidan av "begrepp" och "grundsatser"/"principer" är det vanligaste substantivet att beskrivas med adjektivet "liberala", inte alls förekommer i den äldre ekonomiska frihetsvokabulären i *Läsning i Blandade Ämnen*. Detta kan ses som indikationer på begreppets roll i ett större språkligt sammanhang. I stället för att anspela på att näringsfrihet handlar om att återvinna en "självrådig utövning",⁷⁵ som under historiens gång blivit otillbörligen inskränkt eller störd av klåfingriga lagstiftare och ämbetsmän, fokuserar den senare vokabulären på graden av utveckling i allmänhetens sätt att tänka och handla: "det liberala i bemödanden och tänkesätt"⁷⁶. Relationen mellan naturgivna friheter och kronans maktutövning lämnar plats för relationen mellan "liberala" friheter och den allmänna andan utifrån grad av upplysning. Båda dessa teman, den ursprungliga friheten och dess beroende av den allmänna andans utveckling, finns med i de senare texterna, men särskilt begreppet liberal används för att sammankoppla frihet med en anda, som i "liberala tänkesätt", snarare än med ett anspråk på makt grundat i naturliga rättigheter, som i "oinskränkt självrådighet". Detta visar att begreppet liberal, som ytterligare en av dess originella egenskaper, verkade i en omorientering av den politiska diskussionen mot frågor som berörde utvecklingen av en allmän anda.

Sammantaget visar dessa observationer att liberal bör betraktas som ett nytt verktyg i den politiska kampen i början av 1800-talet. Dess originalitet ligger först och främst i kombinationen av nya skikt av betydelse, men också genom dess möjliga funktion för att legitimera politiska anspråk med hänvisning till ett normsystem som består av dessa olika betydelseskikt. I

⁷¹ (Adlersparre), *Läsning i Blandade Ämnen* 1799:19–20, s. 55–64.

⁷² Jämför exempelvis (Adlersparre), *Läsning i Blandade Ämnen* 1799:19–20, s. 39–112 med Adlersparre 1804.

⁷³ (Adlersparre), *Läsning i Blandade Ämnen* 1799:19–20, s. 45–46.

⁷⁴ (Adlersparre), *Läsning i Blandade Ämnen* 1799:19–20, s. 45–46.

⁷⁵ (Adlersparre), *Läsning i Blandade Ämnen* 1799:19–20, s. 52.

⁷⁶ Adlersparre 1804, s. 22.

Adlersparres skriftställarskap var begreppet därför också sammankopplat med en ny betoning av frihet som anda snarare än som naturgiven rättighet. Det vore förstås önskvärt med fler exempel för att underbygga denna slutsats, men med tanke på hur ovanligt begreppet var i andra personers vokabulärer före år 1809 utgör Adlersparres skrifter så gott som det enda svenska underlaget till att förstå frågan. Det finns dock ytterligare några personer som tillsammans med Adlersparre klargör liberalbegreppets position i ett sammanhang av nytt tänkande med nya begrepp. Jag går i nästa avsnitt vidare med de mönster som dessa personer och deras utsagor bildar.

Sveriges liberala upplysare

Det tidiga och banbrytande bruket av begreppet liberal pekar mot en liten krets. Av totalt 36 funna och analyserade förekomster av begreppet liberal under perioden 1799–1808 ingår 15 i översättningar eller texter på andra språk alternativt rapporter om utländska förhållanden.⁷⁷ Här är återstående 21 fall från 16 olika texter i fokus.⁷⁸ En omständighet kring dessa, som alltså representerar ett lokalare, inhemskt perspektiv, är att 3 personer förekommer i 12 av de 16 texterna som avsändare, mottagare, utgivare och/eller indirekt genom texternas innehåll. Det handlar om Jakob Lindblom (relaterad till 5 texter), teologen Jakob Tengström⁷⁹ (4) och Georg Adlersparre (7). Det är knappast enbart slump att dessa personer i så hög grad framträder ur materialet i relation till det tidiga bruket av begreppet.

Det viktiga i sammanhanget är inte själva personerna, utan det intresse och den verksamhet som de representerar. Samtliga var utgivare och författare av skrifter med upplysningsbudskap. I ett brev till Lindblom på våren 1799 kommenterade Tengström en text i Adlersparres tidskrift:

⁷⁷ Begreppsdata och Begreppsdata svenska tidningar, (SND). Notera att sex av förekomsterna i excellfilen tillhör texter som är identiska med en annan och därför här har räknats som tre.

⁷⁸ Söderköping 3 januari 1789, brev från Anders Norberg, Brev till Jacob Lindblom, Lindblomska brevsamlingen, Volym 8, (LSB); Åbo 7 mars 1799, brev från Jacob Tengström, Volym 12, Brev till Jacob Lindblom, Lindblomska brevsamlingen, (LSB); Åbo 16 maj 1799, brev från Jacob Tengström, Volym 12, Brev till Jacob Lindblom, Lindblomska brevsamlingen, (LSB); "Strödda Närings-Maximer af en Svensk Skrå-Mästare", *Läsning i Blandade Ämnen* 1800:42–43, s. 111–134; Åbo 20 oktober 1800, brev från Jacob Tengström, Volym 12, Brev till Jacob Lindblom, Lindblomska brevsamlingen, (LSB); Adlersparre, *Läsning i Blandade Ämnen* 1801:44–50, s. II; S. Ödmann 1925, s. 238.

⁷⁹ Jakob Tengström (1755–1832), Finlands ärkebiskop 1817–1832.

Jag har läst i Läsningen de fria anmärkningarna över den Teologiska Censuren, visserligen med hög aktning för den upplysta och liberala ton däri råder, men ej utan missnöje tillika över det oftast verkliga kitsliga och ämnet ej nog värdiga skrivsättet, som stundom förleder författarna till uppenbar orättvisa emot sina antagonister, vilka av slikt behandlingssätt varken övertygas eller förbättras. Jag vet ej om det är av temperament eller principer som jag så högeligen avskyr alla anstötigheter i teologiska tvisteämnen. Religionsfördomar måste med saktmod och skonsamhet behandlas, så länge den ena ej är mer infallibel än den andra och eftervärlden visserligen [säkerligen] en gång skall ha mycket att påminna även vid våra upplysares tänkesätt.⁸⁰

Liksom i denna kritik mot *Läsning i Blandade Ämnen* diskuterade de tre författarna oftast grannliga strategier för att befordra upplysningens process när de använder begreppet liberal. Två saker är värda att framhålla. För det första är "upplysare" i citatet inte (som det ofta kommit att bli i senare tider) en hänvisning till en intellektuell rörelse bland tidens filosofer. Begreppet beskrev vid tiden i regel tanken om en pågående allmän förändring i mentalitet, eller just "tänkesätt" som man sa, där gamla fördomar gav vika för nya sanningar.⁸¹ För det andra kompletterar snarare än förklarar begreppen liberal och upplyst varandra. Deras inbördes association är emellertid uppenbar. För sådana som Tengström, Adlersparre och Lindblom gick liberala tänkesätt hand i hand med upplysningsprojektet.

De tre personerna leder också uppmärksamheten till den vid denna tid omstridda religiösa och kyrkliga riktning som gick under namnet neologi. Såväl Lindblom som Tengström hörde till förespråkarna av neologin, vilken förenade religionen med 1700-talets nyare filosofi genom att tolka Bibeln från ett historiskt-kritiskt perspektiv och därmed mönstrade ut sådant som djävulstro och treenighetslära.⁸² Motsatsen till neologi var ortodoxi. *Läsning i Blandade Ämnen* innehöll en ansevärd mängd så kallade neologiska texter. Bland författare, översättare och upphovsmän till recenserade verk fanns flera av de ledande svenska neologiska prästerna.⁸³ Dessa texter har en ten-

⁸⁰ Åbo 16 maj 1799, brev från Jacob Tengström, Volym 12, Brev till Jacob Lindblom, Lindblomska brevsamlingen, (LSB). Själva texten, ("Anmärkingar öfver Religionens och Christendomens öfverklagade förfall, samt tvångsmedlen deremot genom den Theologiska Censuren", *Läsning i Blandade Ämnen* 1799:21–22, s. 6–37) är attribuerad till prästen Johan Åström. Anér 1948, s. 474.

⁸¹ Rothschild 2001, s. 15–16.

⁸² "Jacob Lindblom", SBL; Björkstrand 2012, s. 106–108; Östholm 2000, s. 80, 197–198; Rehnberg 1966, s. 279–280, 302–305; Nordbäck 2009, s. 75; Hägglund 1981, s. 325–329; Hessler 1956, s. 52–94.

⁸³ Andra var Carl von Rosenstein och Johan Åström. Anér 1948 s. 105–116; Oscarsson 2000, s. 199; Hessler 1956, s. 81–94.

dens som uppvisar ett tydligt släktskap med det här påvisade skiftet från naturliga rättigheter till "liberala tänkesätt" i de ekonomiska texterna. Neologerna ställde sig oförstående inför idén att religionen uppstått i en ren form och sedermera förfallit i avarter. De frammanade naturen av den kristna tron som en kommande upptäckt snarare än en ursprunglig religion. Ett exempel är Lindbloms översättning av den schweiziske filologen Johann Jakob Hottingers⁸⁴ tal "Om den varsamhet, hvarmed man bör behandla religiösa Folkmeningar" från år 1794, publicerad i *Läsning i Blandade Ämnen* tre år senare.⁸⁵ Religionen är inte en filosofisk sanning, förklarade Hottinger, utan har troligen "sitt upphov, i människans naturliga fallenhet för övertro, i Lagstiftares och Regenters statsavsikter, eller i Prästernas bemödande att hos ett rått folk införa någon slags Gudadyrkan."⁸⁶ Envist försvarad av "naturlig lättrogenhet" har religionen gått i arv under "omärkliga framsteg". Som kontrast påtalade Hottinger att "Vetenskaper och konster i ett obehindrat omlopp, ofta inom kort tid kan höja sig ur det lägsta barbari, till spetsen av fullkomlighet."⁸⁷ Först genom att reformationen underställt kyrkan medborgargemenskapen hade det blivit möjligt att "befordra riktigare religionsbegrepp".⁸⁸ Detta berodde på den "lag för en långsam och beständig utveckling" som omfattar såväl den kroppsliga världen som "människosnillet och lynnet".⁸⁹ Denna koppling mellan tro och vetenskap indikerar att de tre författarnas upplysning inte endast kan förstås i ett ensidigt rationellt perspektiv, där de innersta sanningarna skulle spridas från de redan upplysta till de obildade, utan tvärtom en sådan där medborgargemenskapen var den drivande aktören i en över seklerna långsamt framskridande växling från ursprungligt barbari mot andlig fullkomlighet. Deras upplysningsprojekt stod alltså i samband med en religiöst färgad historiefilosofi.

Med historikern Reinhart Kosellecks kategorier kan man säga att kändedomen om den religiösa uppenbarelsen här förflyttas från erfarenhetsrummet till förväntningshorisonten.⁹⁰ I något överdrivna termer sammanfattar detta essensen av Kosellecks teori om det förtidsligande som pågick vid just denna tid. Från och med 1700-talets andra halva menar

⁸⁴ Johann Jakob Hottinger (1750–1819), schweizisk filolog.

⁸⁵ Hottinger 1797:5–6, s. 17–51. Andra exempel är (Åström) 1799:21–22, s. 6–36 och (Åström) 1800:36–38, s. 1–38; Anér 1948, s. 475.

⁸⁶ Hottinger 1797:5–6, s. 25.

⁸⁷ Hottinger 1797:5–6, s. 25–26.

⁸⁸ Hottinger 1797:5–6, s. 28–38.

⁸⁹ Hottinger 1797:5–6, s. 19–20.

⁹⁰ Koselleck 2004, s. 165–195.

Koselleck att förflutet och framtida började glida isär i språket. Hans vanligaste exempel är begreppen demokrati och republik, tidigare härledda ur den politiska historiens erfarenheter av vissa statsformer, vilka i stället började uppträda hos upplysningsfilosoferna i egenskap av ännu ej realiserade utopier inom ramen för historiefilosofiska uppfattningar om en universell historisk tidsriktning.⁹¹ Det upplysningsprojekt som framträder hos liberalbegreppets svenska pionjärer är uppenbarligen motiverat på samma sätt, med motsvarande förflyttning av ideal från förflutna erfarenheter till förväntad framtid.

Denna observation blir visserligen inte självklar så länge det handlar om Lindbloms, Tengströms och Adlersparres tillämpning av liberalbegreppet, utan först när fokus flyttas till de religiösa intressen som förenade dem. Visserligen finns ett tydligt riktningsspermativ i Adlersparres argumentation för ekonomiska friheter, men att hänvisa till framtiden som auktoritet för sin åsikt är ett urgammalt retoriskt grepp. Förtidsligandet har en vidare syftning. Kännetecknet är att det förflutnas erfarenheter diskvalificeras till förmån för målbilder. Det är först i ljuset av förflyttningen från "oinskränkt självrådighet" till "liberala tänkesätt" och de i detta avseende så tydligt religiösa texterna som förtidsligandet framträder med klara konturer. Om religionens "första ursprungliga skönhet", för att använda neologen Johan Åströms⁹² ord i *Läsning i Blandade Ämnen*, inte längre är en evigt giltig sanning eller lag utan "en idé om den fullkomlighet, människan bör eftersträva", då förefaller även politiska och ekonomiska friheter rimligare att rättfärdiga med en högre anda som drivs fram av den mänskliga utvecklingen än i historiskt härledda rättsuppfattningar.⁹³ Liberalbegreppet kan på så vis sättas i samband med förtidsligandet runt sekelskiftet 1800.

Schwerin: på väg mot en evig fred

Prosten Schwerin förefaller ha använt begreppet liberal mera sällan, även om han också kan räknas som en skriftställare i upplysningens tecken. Enligt mina efterforskningar förekommer begreppet endast en gång i Schwerins texter före år 1813, nämligen i "Om människobildning" från år 1805.⁹⁴ Texten

⁹¹ Koselleck 2004, s. 153–156, 191–195, Koselleck 1997, s. 20–22.

⁹² Johan Åström (1767–1844), prost.

⁹³ (Åström) 1800:36–38, s. 2–14. Se även Östholm 2000, s. 210–213.

⁹⁴ Begreppsdata, (SND). Texter där jag inte funnit liberalbegreppet är (Schwerin), *Läsning i Blandade Ämnen* 1799:29–31, s. 146–169; Schwerin 1811.

är anonymt utgiven men har betraktats som ett resultat av Schwerins hand. Det förefaller också sannolikt då den publicerades i Schwerins egen skrift i anslutning till ett av hans egna förslag i skolfrågan.⁹⁵ Värdet av exemplet är framför allt att det ställer en dåtida begreppsanvändning i relation till de redan gjorda slutsatserna utifrån det övriga materialet.

Till att börja med citerar jag texten mer extensivt än i kapitlets inledning:

Ehuru Fredrik II ej var fri för ensidigheter, kan dock hans namn ej utan värn och beundran nämnas. Med Fredriks tidevarv började liberalare grundsatser att följas. Regenterna ansåg sin gudalott ärorik i den mån, som de förmådde upphöja sina undersåtar icke blott till välstånd, utan även till förstånds bildning och ädelhet i tänkesätt. Gustaf III, Catharina,⁹⁶ Josef II; upphöjde sig till den anda som ledde Fredrik.⁹⁷

I exemplet är begreppet liberal tillämpat på andan hos vad som kommit att kallas de "upplysta despoterna" Fredrik II av Preussen, Gustav III av Sverige, Katarina II av Ryssland och Josef II av Österrike. Tack vare den redan konstaterade kopplingen mellan begreppet liberal och bildning, ett högststående socialt normsystem samt en stigande upplysning framstår betydelsen klart. Det råder knappast tvivel om att den tredje meningen i citatet, om att "upphöja [...] förstånds bildning och ädelhet i tänkesätt", är en förklaring av vad det för tiden ovanliga uttrycket "liberalare grundsatser" innebar. De omständigheter som i vår tid brukar anföras till skäl för namnet "upplysta despoter" (ett begrepp som Schwerin inte hade tillgång till) kan man för analysens skull dela in i tre. För det första hade de vad man skulle kunna kalla en humanistisk tendens. Inspirerade av upplysningsfilosofi genomförde de reformer som ökade toleransen mot andra religioner och folkslag, mildrade straff och avskaffade tortyr. För det andra präglades deras styren av en ekonomisk reformtendens, på så vis att de gynnade vetenskap och utvecklade kommunikationer, handel och jordbruk. För det tredje kännetecknades de av en administrativ rationalism som byggde på personlig maktkoncentration, begränsning av konkurrens från andra institutioner och centralisering av byråkratin samtidigt som de utåt bedrev en cynisk och intresseoptimerande utrikespolitik.⁹⁸ Det sista inslaget kanske retrospektivt kan förefalla svårare att sätta i samband med

⁹⁵ Arcadius 1911, s. 7; "Fredrik B Schwerin", SBL; Petterson 1992, s. 148.

⁹⁶ Katarina II (1729–1796), rysk kejsarinna 1762–1796.

⁹⁷ Schwerin 1805, s. 59–60.

⁹⁸ Hedenborg 2019, s. 186–192; Wiesner-Hanks m. fl. 2018, s. 548–551; Judge 2018, s. 50–60; Hunt 2007, s. 70–76; Hennings 1957, s. 246–247.

Schwerins "förståndsbildning och ädelhet i tänkesätt", men detta var måhända inte nödvändigtvis den tidens uppfattning. Schwerins citat avgränsar inte vad av allt detta som byggde på "liberalare grundsatser", men texten i övrigt ger svar.

Budskapet i "Om människobildning" visar dock att Schwerin snarare avsåg de humanistiska än de övriga tendenserna i de nämnda regenternas styren. Texten går ut på det för sin tid radikala förslaget att landet borde inrätta en "folkskola" som skulle vara lika för alla, pojkar som flickor, från sjätte året och upp till 10–12 års ålder.⁹⁹ Argumentationen bygger på en historiefilosofi i förtidsligandets typiska anda. Människornas gemensamma utveckling sker i stadier liknande individens, menade Schwerin.¹⁰⁰ Med reformationen hade européerna lämnat barndomens ensidiga jakt på kortsiktig njutning och därefter, förklarade han, började den civiliserade världen förädla mänskligheten genom en strävan efter allmän rätt, förening och fred mellan nationerna. Men, framhöll Schwerin, för att lyckas med detta är det otillräckligt att enstaka individer bär på den mognande människoandan. En sådan anda måste vara allmän. Det är i fråga om detta allmängörande som Schwerin ansåg att Fredrik II markerar en början. Gud har ämnat människorna till mer än verktyg för samhället, framhöll Schwerin. Han varnade därför för den gamla vanan att "döma det framtida möjliga efter det hittills skedda, och stanna i överksamhet".¹⁰¹ I mänsklighetens ynglingaålder borde fostran och skola inte längre syfta till att bilda "maskiner [...] för samhällets behov" utan samhällsmedlemmar – "människan bildad till människa".¹⁰² Det är mot denna bakgrund som Schwerin förordade en folkskola för alla, både pojkar och flickor.¹⁰³ Man kan av detta konstatera ett par saker. För det första att begreppet liberal – liksom när det användes av Georg Adlersparre, Jakob Tengström och Jakob Lindblom – stod i ett indirekt samband med förtidsligandet av det rättfärdiga, det vill säga dess frikopplande från historiska referenser och rättfärdigande genom förväntningar på framtiden. För det andra att Schwerin satte begreppet liberal i samband med en förmåga att höja sig över nationaliteter, religion, kön och stånd: liberalare grundsatser

⁹⁹ Schwerin 1805, s. 85–91.

¹⁰⁰ Schwerin 1805, s. 34–68.

¹⁰¹ Schwerin 1805, s. 64–65.

¹⁰² Schwerin 1805, s. 74–75.

¹⁰³ Schwerin 1805, s. 80–86.

handlade om den humanistiska tanken att behandla människan som människa i stället för utifrån sådana instrumentella underkategorier.¹⁰⁴

Det är missvisande att läsa in moderna värderingar i vidare bemärkelse i sådana visioner. Schwerin avslutade sin text med att döma ut det representativa maktelementet i monarkier. Valda representanters konkurrens var ett hinder för "ädelhet i tanke och handlingssätt", menade Schwerin.¹⁰⁵ Detta tema bör dock sättas i samband med ett vanligt förekommande budskap i tidens upplysningsorienterade texter. Ett stående inslag var att på ett eller annat sätt framhålla att det var innehållet i besluten, inte formen för dem, som utgjorde politikens värde.¹⁰⁶ På det viset harmonierade sådana reformförslag mer med det faktiskt existerande gustavianska enväldets ideal. Likväl förenade Schwerin auktoritära och emanciperande värden på ett för senare tiders förståelse konstraintuitivt sätt.

Även om Schwerins användning av begreppet liberal är ett enstaka fall, så förekommer anspelningen på motsvarande humanistiska värderingar i utrikesrapporteringen. Begreppet användes exempelvis för att beskriva tolerans mot judar i Schweiz¹⁰⁷ och jämlikhet mellan katoliker och protestanter i Storbritannien.¹⁰⁸ Olika inslag som ingick i bilden av ett mildare och tolerantere tidevarv kunde på så vis betecknas med begreppet liberal.

Sammanfattande diskussion

Med detta kapitel har liberalbegreppets genomslag som politiskt begrepp i Sverige placerats i flera nya sammanhang. Det gäller exempelvis de tidsmässiga preciseringarna, de semantiska egenskaperna och sambanden med politiska, filosofiska och religiösa tankeriktningar.

Begreppet liberal började användas för att strukturera politiska motsättningar i Sverige åren runt sekelskiftet 1800. Det var fortfarande ett ovanligt ord, men genom sin tillämpning och sina referenser klart förknippat med vissa politiska riktningar och målsättningar. Tidigast ut var flera texter i *Läsning i Blandade Ämnen* som med hjälp av filosofen Smith kopplade den

¹⁰⁴ Jämför Rosenhane 1811 s. 73–74, som i ett tal från år 1805 kallar Gustav III:s tänkesätt "liberalt" på ett sätt som snarast sätter det i samband med frikostighet mot Vetenskapsakademien, eller möjligen med avseende på ekonomiska reformer.

¹⁰⁵ Schwerin 1805, s. 109.

¹⁰⁶ Skjönsberg 2023, s. 439; (Adlersparre), *Läsning i Blandade Ämnen* 1797:1, s. 7–17; Liedman 2020, s. 135–136.

¹⁰⁷ "Bern d. 6 Juli", *Stockholms Posten* 1804-07-26, s. 2.

¹⁰⁸ "London, den 7 Dec.", *Posttidningar* 1804-12-29, s. 1.

liberala andan till en näringsfrihetlig linje i motsättning till skråordning och monopolism. Begreppet användes också för att föra fram idéer om tryckfrihet samt värden som tolerans eller jämlikhet mellan människor av olika religion eller nationalitet. Även om liberal saknade senare tiders starka association till politiska program, så var begreppets hänvisningar till vissa politiska värden oomstridda. Det användes alltid för att försvara, och aldrig för att motsätta sig eller relativisera, värdena näringsfrihet, tryckfrihet, tolerans och jämlikhet. Detta föll sig naturligt utifrån begreppets allmänna karaktär.

Denna speciella karaktär måste förstås i relation till tanken om ett moraliskt högtstående och socialt mer kultiverat normsystem. Detta normsystem var empatiskt, generöst, tolerant, överseende, tillmötesgående, mildt och förlåtande, byggde på respekt för olikheter samt frihet från fördomsfullhet och förmynderi. Observationen av detta har i synnerhet hämtat stöd i vad David Craig kallat ett *language of liberality* i det engelska språkområdet vid samma tid. Att tänka sig begreppet som en hänvisning till ett sådant normsystem bidrar till att ge en enhetlig karaktär hos det som annars endast skulle framstå som ett svårfångat och vittsyftande modeord.

Med dessa kombinationer framstår begreppet liberal som helt och hållet nytt och originellt för sin tid. Det ingick dessutom i en nyare vokabulär och tankelinje som var mera framtidsorienterad än äldre jämförbara motsvarigheter där begreppet saknades. De författare och texter som särskilt tycks ha varit benägna att använda begreppet var involverade i ett upplysningsprojekt där "liberala tänkesätt" representerade en nyare tids mentalitet. Deras sätt att resonera speglar den nya uppfattning om historia och religion som Reinhart Koselleck benämnt förtidsligande. Förtidsligande, som beskriver ett rättfärdigande av politik utifrån ett progressivt kall snarare än i förhållande till historiska erfarenheter, stod hos dessa författare även i relation till idéer om spridning av agens från styrande till medborgare. Att förmedla sådana tankar var naturligtvis möjligt även utan begreppet. Filosofen Immanuel Kants¹⁰⁹ uppsats om upplysningen – för övrigt översatt till svenska genom *Läsning i Blandade Ämnen* – är kanske det mest berömda exemplet.¹¹⁰ Begreppet liberal, med sina olika alluderings, gjorde det dock betydligt enklare att med ett och samma ord förmedla kännetecknet på de högre egenskaperna i idékomplexet om mänsklighetens påbörjade emancipationsprocess. Begreppets popularitet bör därför ses som ett utslag av ett genomslag för sådana upplysningsfilosofiska tankegångar.

¹⁰⁹ Immanuel Kant (1724–1804), filosof.

¹¹⁰ (Kant) *Läsning i Blandade Ämnen* 1798:7–8, s. 15–32.

Det bör dock framhållas att begreppet beskrev politiska tänkesätt snarare än grupperingar, och alltså ännu inte fungerade som partibegrepp i likhet med rojalist eller patriot. Liksom patriot var liberal dock förknippat med positiva värden som kunde tas i anspråk för att rättfärdiga politiska budskap i relation till tillspetsade motsättningar. I regel var det för liberalbegreppets del fråga om andra värden och budskap än de som kännetecknade patriotbegreppet, men exempelvis när *Jönköpings Allahanda* citerade general Bonapartes återopande av "liberalt tänkesätt" under brumairekuppen var funktionen mycket snarlik.

Begreppet liberal var under perioden alltför perifert för att det ska gå att dra meningsfulla positiva slutsatser om dess växelverkan med politisk handling. En viktig negativ slutsats är emellertid att begreppet knappast går att uppfatta som en verkan av någon entydig impuls från något specifikt språk eller annat avgränsat område. Visserligen finns en del tyska teologiska referenser i tidiga belägg, men i allmänhet förefaller begreppsbruket än mer begripligt i förhållande till förklaringar som bygger på tolkningar av engelskspråkiga källor.¹¹¹ När begreppet år 1799 introducerades som ekonomiskt systembegrepp i *Läsning i Blandade Ämnen* så var användningen i och för sig tydligt "importerad" från skotten Smith, men samma år förekommer det i *Jönköpings Allahanda* med den tillspetsat politiskt polariserande funktionen i uttalandet av Bonaparte i Frankrike. Det är antagligen mera från en senare tids horisont som sådant kan framstå som blandningar av olika politiska färger.¹¹² Man kan med historikern Emma Rothschild betona Smiths starka ställning i Frankrike under revolutionen. Även utanför detta land betraktade många Smith som en revolutionär filosof.¹¹³ I samma anda kan man framhålla att Georg Adlersparre försåg en av sina Smithöversättningar med kommenterande fotnoter om hur den franska revolutionens positiva erfarenheter av böndernas stärkta besittningsrätt bekräftade Smiths slutsatser.¹¹⁴ Populära politiska begrepp behövde inte nödvändigtvis, som handelskepp eller trupper, förhålla sig till nationella gränser, hur centrala dessa än må ha varit för politiska referenser.

Mot denna bakgrund finns flera viktiga bidrag till forskningen att framhålla: Ett av dessa gäller svårigheterna att avgränsa begreppets politiska och icke-politiska betydelser. Tidigare svensk historiografi har tenderat att ge Adlersparres begreppsbruk avgränsade tolkningar som endera det ena eller

¹¹¹ Till sammanhanget hör att neologin har uppfattats som en tysk adaption av engelsk deism. Hägglund 1981, s. 325–329.

¹¹² Se exempelvis "What is Liberalism? – Debate between Helena Rosenblatt and Dan Klein", 2018.

¹¹³ Rothschild 2001, s. 52–57.

¹¹⁴ Smith, *Läsning i Blandade Ämnen* 1799:27–28, s. 93–120.

andra; detta kapitel har utvidgat förståelsen till ytterligare uppsättningar av betydelser och framhållit såväl komplexiteten som bristen på motsägelser. Denna slutsats hör ihop med påvisandet av begreppets semantiska relation till en uppsättning av sociala normer. Att sätta begreppsbruket i samband med förtidsligande och neologiska idéer utgör även det nya bidrag.

Avslutningsvis vill jag göra en reflektion om liberalbegreppets starka bindning till tidsdimensionen, något som har bäring på frågan om differenser i den tidigare forskningen. Åren 1804–1805 använde Adlersparre och Schwerin begreppet liberal för att säga något kvalitativt och begripligt om politiska styren under nyare förflutna tider. Men det 1700-tal de beskrev saknade ordet som beskrev det. Skriftställarnas konstruktion av det förflutna skedde på så vis inte på det förflutnas egna villkor. Det är inte min sak att utreda här, men jag är långt ifrån övertygad om att de 1700-talsmänniskor som förklarades äga "liberalare grundsatser", som Fredrik II eller den svenska frihetstidens vetenskapliga och ekonomiska reformatörer, kunde förhålla sig till de idéer om mänsklighetens fullkomnande genom frigörelse från förmynderi och fördomar som senare förmenades göra deras grundsatser "liberalare" än andras.¹¹⁵ Begreppet liberal var på så vis, i 1800-talets början, modernt i en trefaldig bemärkelse: inte bara ett nymodigt ord, utan ett sådant som refererade till föregivet nya idéer, vilka, för det tredje, stod i samband en ny uppfattning om tid. Detta konstaterande löser inte paradoxerna om hur begreppet kan tillämpas på politiska grupperingar i det förflutna, men bereder väg för att se närmare på händelserna när detta för första gången faktiskt inträffade även i samtiden.

¹¹⁵ Se s. 142–143 och 149–152.

6 Det liberala partiet (1809–1810)

Med revolutionen år 1809 uppstod ett nytt och än mer politiserat bruk av begreppet liberal i Sverige. Sambandet kan illustreras med hjälp av poeten Esaias Tegnér,¹ som vid tiden var docent i estetik vid Lunds universitet. Den skaldande akademikern kan räknas till de "universella patrioter" som tappat entusiasmen för Frankrike efter förvandlingen från republik till kejsardöme.² Efter att ha fått kännedom om innehållet i den nya svenska regeringsformen 1809 skrev Tegnér ett brev till sin svärfar, vari han berömde det nya grundlagsskyddet av tryckfriheten men beklagade den uteblivna reformen av ståndsriksdagen.³ Brevet är fragmentariskt bevarat, men tycks landa i vad som ser ut som ett konstaterande att inga länder i Europa förutom Storbritannien "har en liberalare Regerings[fo]rm".⁴ Revolutionen skapade således, om vi får tro Tegnér, en möjlighet för Sverige att inrätta en, mer eller mindre, liberal ordning.

Vad har begreppet liberal kommit att betyda i detta sammanhang? Låg det närmare den franska revolutionens frihetsvärden eller hörde det mera ihop med det toleranta och överseende normsystem som karaktäriserade ett engelskt *language of liberality*? Vilka personer representerade de liberala värdena i svensk politik och hur benämndes deras motparter? Hur förhöll sig begreppet till andra partibegrepp? Hur formade begreppet liberal svensk politik och vice versa? Jag får i detta kapitel även anledning att se närmare på frågan om vilket begreppspar som dominerade förståelsen för de politiska motsättningarna under revolutionsriksdagen.

De politiska händelserna 1809–1810 kan måhända anses som genomforskade i många avseenden, men begreppsliga aspekter är fortfarande till stora delar orörd mark.⁵ Typiskt för översättningssvårigheterna är att det som vissa forskare uppfattats som liberalt av andra har beskrivits som konservativt eller reaktionärt.⁶ Fortfarande är det statsvetaren Arthur Thomsons

¹ Esaias Tegnér (1783–1846), professor i grekiska, poet och biskop.

² G. Jansson 1948, s. 11.

³ Tegnér 1953, s. 170–171.

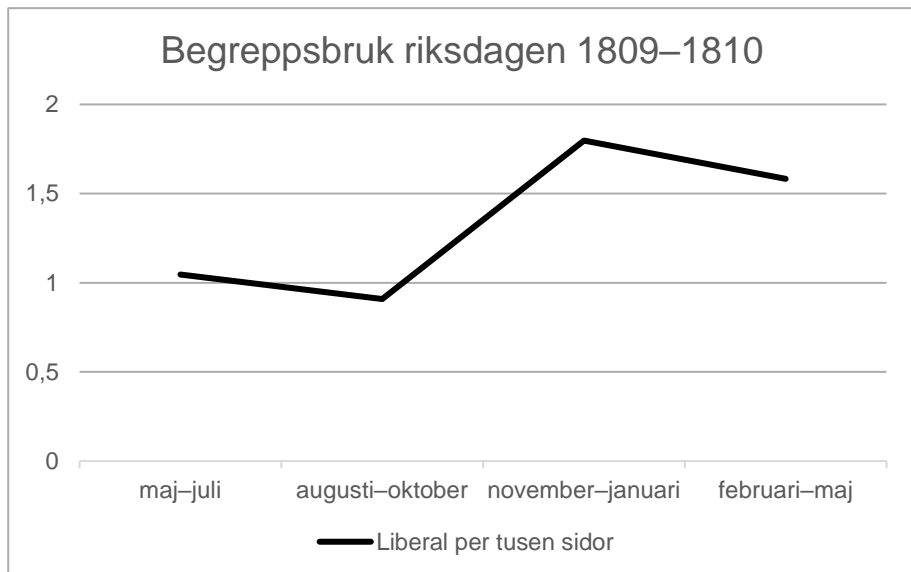
⁴ "Med ett ord, om wi undan [---] efter theorien, ej Praxis) så tro [---] i Euro[pa] [---] har en liberalare Regerings[fo]rm [---] me[d] al[la] si[n]a stora brister." Tegnér 1953, s. 171. Min tolkning gjordes självständigt men jag har sedermera funnit att Fredrik Böök och Göte Jansson dragit samma slutsatser. G. Jansson 1948, s. 17.

⁵ För genomgångar av 1809 års inrikespolitiska omvälvning i forskningen, se i första hand Sundin 2009a, s. 533–539; Sundin 2006, s. 14–21; Hemström 2005, s. 14–18.

⁶ Jämför Thomson 1926, s. 170–191; S. Carlsson 1956, s. 237–251; I. Andersson 1917, s. 21–22.

uppsats från år 1926 som ligger närmast att bygga vidare på. Den blir därför ymnigt refererad i detta kapitel.⁷ De språkfynd Thomson gjorde om det första "liberala" partiet i världen, och det skiftande mottagande uppgifterna fått ända in i våra dagar, visar att svenskarna under åren 1809–1810 började tala om politik på ett nytt sätt.⁸ I en bok om händelserna 1809 har jag på grundval av Thomsons forskning tidigare översiktligt berört detta språkbruk, som jag här går vidare med att precisera i detaljer.⁹

Diagram 2.

Kommentar: Linjediagrammet beskriver relativ frekvens av antal analyserade förekomster av begreppet liberal med avledning i de fyra ständernas respektive riksdagsprotokoll. Ingen sällning av materialet har utförts. Två eller flera förekomster av ett och samma begrepp i en och samma mening har räknats som en. Riksdagen 1809–1810 pågick från 1 maj 1809 till 2 maj 1810. Grunddata för diagrammet är ökande från 3 824 (maj-juli), 7704 (augusti-oktober), 10 571 (november-januari) till 11 376 (februari-maj) sidor. Källdata finns i Begreppsdata riksdagstryck, (SND).

Det finns många indikationer på den nya begreppsanvändningen 1809–1810. En är det rent kvantitativa genomslaget. Ordet liberal, som över huvud taget inte använts i riksdagsdebatterna under gustaviansk tid, tas i bruk och blir

⁷ Thomson 1926; Elovson 1926.

⁸ Rosenblatt 2018, s. 61–62; Liedman 1995, s. 35, 47.

⁹ Warg 2020, s. 246.

dessutom vanligare under revolutionsriksdagens gång. Utvecklingen framgår av diagram 2.

Den ökande betydelsen av begreppet liberal är även kvalitativ, då "liberal" och "liberalité" börjar användas på nya sätt och tillsammans med fler typer av ord än vad som tidigare varit fallet. Flera av de språkliga praktiker som etablerades under riksdagen 1809–1810 i fråga om begreppet liberal skulle vara i bruk under lång tid framöver och är det än i dag.

I jämförelse med tidigare perioder är källmaterialet rikare för dessa år. Det publika samtalet i tidningar, böcker och riksdagsprotokoll är påtagligt friare och de politiska motsättningarna framstår tydligare. Materialet är också mer omfattande. Protokollen från de två riksdagarna under perioden, den långa revolutionsriksdagen 1809–1810 och den kortare valriksdagen 1810, innehåller mer än fyra gånger så många volymer text som de sammantagna från riksdagarna 1778–1800. Inom denna textmängd är dessutom de studerade begreppen mer än fyra gånger så frekventa än tidigare.¹⁰ Det leder till nästan 20 gånger fler begreppsforekomster från riksdagarna 1809–1810 jämfört med hela det äldre riksdagsmaterial som ingår i studien sammantaget.

Av de totalt 21 tidningar som undersöks systematiskt i avhandlingen gavs 18 ut under åren 1809–1810.¹¹ Genom avhandlingens urval av tidningar med längre utgivningstid finns en viss risk för skevhet i källmaterialet. En del av de mer utmanande oppositionella tidningarna blev kortlivade. Den så kallade indragningmakten infördes visserligen inte förrän år 1812 och blev aldrig ett särskilt effektivt verktyg, men trots det bör man räkna med en retrospektiv verkan av det hårdnande pressklimatet på såväl mitt eget som databasen Svenska dagstidningars urval.¹² För att kompensera denna brist har jag i källmaterialet inkluderat ytterligare några tidningar som drabbades av indragningar eller av andra skäl intog en framträdande polemisk roll i det svenska tidningslandskapet under den här aktuella tiden. För åren 1809–1810 gäller detta *Journal för Litteraturen och Theatern* samt *Nya Posten*. Dessa, som ingår i källkategorin kompletterande källor, är inte analyserade med

¹⁰ Begreppsdata riksdagstryck, (SND).

¹¹ *Carlsronas Weckblad, Carlstads Tidning, Dagligt Allehanda, Gefleborgs läns weckblad, Götheborgs Allehanda, Götheborgs Nyheter, Götheborgsposten, Götheborgs Tidningar, Inrikes tidningar, Posttidningar, Jönköpings Tidning, Linköpingsbladet, Lunds Weckblad Nytt och Gammalt, Norrköpings Tidningar, Nyköpings Weckblad, Stockholms Posten, Åbo Tidning (1809), Örebro Tidning.*

¹² Boberg 1989, s. 48–54, 131–133, 154–175; Torbacke 2000, s. 255–258; Åhlén 1986, s. 214–230.

lika hög grad av systematik som källkategorin svenska tidningar, utan fungerar som ett referensmaterial för möjliga alternativa perspektiv.¹³

Kapitlet är indelat i fyra avsnitt. Mellan sedvanlig inledande bakgrund och avslutande sammanfattande diskussion finns två tematiskt disponerade avsnitt. Det första av dessa behandlar språkbruket för partimotsättningar över lag under riksdagarna och det andra beskriver genomslaget för begreppet liberal.

Bakgrund

I det historiska bakgrundskapitlet har jag redan kortfattat nämnt revolutionen år 1809, Sveriges förlust av Finland samma år samt valet av den nye tronföljaren Bernadotte år 1810. Här följer en mer detaljerad bakgrund. Den börjar med en del som fokuserar på krig och utrikes relationer, för att därefter kortfattat beskriva det inrikespolitiska händelseförloppet.

Från krig till fred

Genom freden mellan Frankrike och Ryssland i Tilsit sommaren år 1807 blev Norden djupare involverat i Napoleonkrigen.¹⁴ För Sverige och Danmark blev den praktiska innebörden av Tilsitfreden att länderna måste bli krigförande på antingen Storbritanniens eller Frankrikes sida. Sverige fortsatte kriget mot Frankrike, medan Danmark hamnade i skarp konflikt med Storbritannien från hösten samma år. Kriget nådde svenskt område när ryska trupper i februari 1808 gick in i Finland.

Kriget mot Ryssland ledde till att Sverige förlorade den finska riksdelen. Vid årsskiftet 1809 hade ryska trupper kontroll över hela Finland. I mars, samtidigt som Sverige befann sig i upprorstillstånd, intog ryska styrkor Åland och gick över isen till Roslagen samt till Umeå från Vasa. Nyheten om Gustav IV Adolfs fall, vilket skapade en förväntan på snabb fred, bidrog till en överenskommelse om rysk reträtt till den finska sidan av Östersjön. Oenighet om villkoren för att ens påbörja fredsförhandlingar mellan länderna bidrog till att Ryssland återupptog krigsaktiviteterna i slutet av april. I början av sommaren var såväl Åland som Umeå återigen under rysk kontroll. Freden i Fredrikshamn den 17 september innebar att den nya gränsen

¹³ Från Litteraturbanken har jag registrerat träffar från fyra författare som är representerade med verk från perioden: Erik Gustaf Geijer, Carl Christoffer Gjörwell, Esaias Tegnér, och Samuel Ödmann.

¹⁴ För källor till denna genomgång om Tilsitfredens påverkan i Norden hänvisar jag till Grade 1913, S. Carlsson 1954, s. 109–137 och Sather 2015, s. 50–79, 110–466.

drops vid Torne älv och väster om Åland, samt att Sverige lovade att biträda Napoleons kontinentalblockad mot Storbritannien, dock med möjligheter öppna för vissa undantag som senare skulle förhandlas fram i en separat fredsöverenskommelse med Frankrike.

Det samtidiga kriget mot Danmark var mindre blodigt men väl så märkvärdigt. De offensiva krigshandlingarna började från svensk sida med ett misslyckat försök att invadera Norge på våren 1808. Därefter blev kriget av olika orsaker alltmer stillastående. Särskilt avgörande blev de revolutionära projekt som växte fram på båda sidor om gränsen. I den svenska västra armén i Värmland formades planer på att avsätta kungen, vilket i mars 1809 ledde fram till revolutionen. I Norge strävade ledande politiker efter att kapa landets politiska band till Danmark och de övervägde därför en revolution för att åstadkomma en union med Sverige. De skandinaviska relationerna blev därigenom alltmer invecklade. Det ovanliga inträffade att den svenska riksdagen i juli 1809 valde en befälhavare över en fiendearmé, den i Norge populära prinsen Christian August,¹⁵ till tronföljare efter Sveriges nye kung Karl XIII, som saknade legitima arvingar. Samtidigt fick Christian August, som befälhavare för de danska trupperna i södra Norge, order från sin kung att invadera Sverige. I skenet av fortsatta förvecklingar och norsk hungersnöd slöt Sverige och Danmark den 10 december en fred i Jönköping på grundval av status quo.

Freden med Frankrike i Paris den 6 januari 1810 blev tvetydig. Den innebar att Sverige med vissa smärre undantag anslöt till kontinentalblockaden. Tills vidare behövde Sverige dock inte för egen del förklara krig mot Storbritannien. De tidigare allierade fortsatte dessutom att upprätthålla goda förbindelser och en omfattande handel som gick snörrätt mot fredsavtalets villkor. Frederna innebar att Norden för tillfället upphört vara krigsskådeplats, men Sveriges utrikespolitiska ställning var alltjämt oklar och osäker.

Revolutionen och tronföljderna

Revolutionen ställde grundläggande konstitutionella förhållanden i Sverige på sin spets. Upproret mot Gustav IV Adolf började den 7 mars 1809 i Karlstad.¹⁶ Staden ockuperades av trupper under befäl av överstelöjtnant

¹⁵ Karl August (1768–1810), militär och svensk kronprins 1810. Den danske prinsen Christian August antog detta namn vid sin ankomst till Sverige.

¹⁶ Händelserna i nedanstående stycke finns, om inte särskild not anger annan källa, beskrivna i Warg 2020.

Georg Adlersparre, som i tidigare kapitel förekommit i egenskap av skriftställare. På morgonen den 13 mars, medan Adlersparres trupper var på marsch mot huvudstaden, blev kungen fängslad på Stockholms slott av en grupp officerare under ledning av generalen Carl Johan Adlercreutz.¹⁷ Adlercreutz utförde aktionen i det närmaste som en improvisation i avsikt att förhindra inbördeskrig.¹⁸ Efter att Adlercreutz fängslat kungen tog hertig Karl än en gång på sig regentskapet som riksföreståndare och kallade till riksdag. Den 10 maj samlades de fyra stånden gemensamt i rikssalen på slottet för att, under ledning av en prövad oppositionsman, riddarhusledamoten Lars August Mannerheim,¹⁹ säga upp tro och lydnad till kungen och hans arvingar. Riksdagen utarbetade därefter en ny konstitution genom ett konstitutionsutskott under Mannerheims ordförandeskap. Sedan ständerna och hertigen antagit konstitutionen valdes hertigen i en ceremoni den 6 juni till ny kung som Karl XIII vilket som sagt senare under sommaren följdes av valet av Christian August till ny kronprins. Riksdagsförhandlingarna kom att bli innehållsrika på många olika plan och pågick under ett helt år.

År 1810 inträffade en ny vändning i tronföljdsfrågan.²⁰ Den nye prinsen, som tagit sig det försvenskade namnet Karl August, avled hastigt i maj. Därefter kallade Karl XIII till ny riksdag i Örebro. Genom flera oväntade vändningar av slumpmässig karaktär valde riksdagen i augusti en av Napoleons marskalkar, Jean Bernadotte, till ny svensk tronföljare. Bernadotte blev kronprins under namnet Karl Johan. Den delvis nya politik som därefter följde hör dock till nästa kapitel.

Detta är de stora dragen av händelserna. En viktig poäng är att de huvudsakliga problemen kretsade kring långsiktiga frågor om konstitutionella former och statsöverhuvud, i ett läge där Sverige samtidigt sökte uppnå omedelbara fördelar i krigshandlingar och fredsdiplomati. I detta komplex var det framför allt tronföljdsfrågan som blev partiskiljande.

¹⁷ Carl Johan Adlercreutz (1757–1815), militär och svenskt statsråd 1810–1815.

¹⁸ "Carl Johan Adlercreutz", SBL.

¹⁹ Lars August Mannerheim (1749–1835), godsägare, bruksägare och svensk justitieombudsman 1810–1823.

²⁰ Källor till detta stycke är Weibull 1991, s. 8–27; M. Mörner & A. Mörner red. 2000; Alin red. 1899b; Höjer 1945, s. 2–30. Jämför Hultman 2024, s. 233–246, 313.

Tronföljden som partiskiljare 1809–1810

Under 1809–1810 delade sig riksdagen i vad som kallades de Mannerheimska och Delagardieska partierna. För att förstå deras namn är det nödvändigt att först besvara ett par frågor. För det första: Hur såg motsättningarna ut, det vill säga vilken var tvistefrågan i centrum för dem? För det andra: Utifrån vilka vedertagna föreställningar ska tvistefrågan förstås? Avsnittet inleds med dessa frågor. Först därefter går jag in på analysen av språkbruket om de två partierna.

Gustaviansk eller ny tronföljd

Den partiskiljande frågan gällde tronföljden.²¹ Grupperingarna var visserligen mer komplicerade än vad som här är rimligt att redovisa. Historikern Anders Sundin har exempelvis framhållit skillnader mellan de inledande och de senare motsättningarna i riksdagen.²² Stridsfrågorna och personkonstellationerna varierade med tid och frågor. Faktum kvarstår dock att partitillhörigheterna av många samtida observatörer redan vid riksdagens början uppfattades som konstituerade kring tronföljdsfrågan och därefter fortsättningsvis strukturerade efter samma mönster.²³

Motsättningen uppstod i själva verket redan med tillfångatagandet av kungen. General Adlercreutz, liksom den nya riksföreståndaren hertig Karl, många inom hovet och bland de högsta ämbetsmännen, räknade med att tronen skulle gå i arv till den nioårige kronprins Gustav²⁴ genom Gustav IV Adolfs abdikation.²⁵ Detta var den plan som Adlercreutz, ledaren för aktionen mot kungen den 13 mars, utgick ifrån. Ledaren för upproret i Karlstad den 7 mars, Adlersparre, hade emellertid tänkt sig att riksdagen skulle erbjuda den svenska tronen till en utländsk furste av en ny ätt.²⁶ Adlersparre och hans revolutionskår tågade in i Stockholm för att, som det hette i proklamationen, "bilda en skyddsmur" runt riksdagsöverläggningarna. Genom denna militära närvaro, men också genom att Adlersparre hade stöd bland framträdande ämbetsmän, blev det omöjligt för hertigen att låta prins Gustav ärva tronen, trots att Gustav IV Adolf redan

²¹ Fahlbeck 1969, s. 97–98, 137–142; Andgren 1933, s. 6–120.

²² Sundin 2006, s. 111–112. Se även G. Heckscher 1938–1942, s. 32; Waller 1953b, s. 118–122.

²³ Trolle-Wachtmeister 1889, s. 208; Hofsten 1913, s. 53, 61, 88–89, 114, 158–165. Se även s. 168–170.

²⁴ Gustav av Wasa (1799–1877), militär och svensk kronprins 1799–1809.

²⁵ Warg 2020, s. 133–134; S. Carlsson 1944, s. 384–385.

²⁶ Warg 2020, s. 59–64 och not 100 s. 290.

efter ett par veckor i fångenskap abdikerade på detta villkor.²⁷ Revolutionens ledande aktörer var alltså delade i frågan.

Planerna för att upprätta en ny ordning i Sverige blev föremål för en maktkamp. En stridsfråga handlade om det som brukar kallas tågordningen. Innan riksdagen samlades i maj 1809 planerade de nya makthavarna att hertig Karl skulle förklaras som kung av riksdagen, vilken därefter hade att anta en ny, redan utformad, konstitution.²⁸ Kronan skulle tilldelas Karl i kraft av arvsrätt, eftersom han var den närmaste i tronföljden sedan Gustav IV Adolf och hans efterkommande förlorat sin rätt till tronen i den av riksdagen bekräftade revolutionen.²⁹ Eftersom hertigen saknade egna legitima arvingar skulle riksdagen sedan utse en ny kronprins som genom sin anknytning till utlandet kunde erbjuda Sverige politiska fördelar.³⁰ När riksdagen samlades visade den sig emellertid av olika skäl inte beredd att acceptera denna plan, som man får betrakta som en kompromiss mellan Adlersparres och Adlercreutz olika planer.³¹ Företrädare för adelsståndet vägrade acceptera giltigheten av såväl hertig Karls arvsrätt som den inför riksdagen framtagna konstitutionen.³² De styrandes plan justerades därför så att riksdagen först, genom ett konstitutionsutskott, självständigt skulle ta fram en ny konstitution och sedan utse hertig Karl till ny kung. På riksdagen den 6 juni 1809 fick Karl "inför Gud och svenska Folket" förbinda sig till "obrottslig efterlevnad" av ständernas nya regeringsform innan han satte sig på tronen.³³ Därefter förkunnades budskapet på Stockholms gator och torg att Karl XIII i pluralis majestatis bifallit att "av våra trogna undersåtar genom deras ombud frivilligt kallas till deras konung" snarare än "genom blotta arvsrättens verkan".³⁴ I ingressen till den nya regeringsformen förklarade riksdagen alla äldre grundlagar upphävda.³⁵ Karl hade genom dessa händelser och formuleringar blivit kung, men inte i kraft av sina familjeband, utan främst genom riksdagens bemyndigande.

²⁷ Hemström 2005, s. 276; Warg 2020, s. 124–144.

²⁸ Sundin 2006, s. 93; Stjernquist 1973, s. 41–42.

²⁹ Sundin 2006, s. 99; Stjernquist 1973, s. 41–42.

³⁰ Warg 2020, s. 135–138, 147–148, 155–156; Grade 1913, s. 339–346; Sjövall 1917, s. 29–40.

³¹ Karlbom 1964, s. 284–287; Trolle-Wachtmeister 1889, s. 207–209; Sundin 2006, s. 98–112; Stjernquist 1973, s. 42–44. Se även Wingård 1850, s. 10–11; Riksdagen 1809–1810, Till Sveriges och Norges historia 1809–29, B. B. von Platens efterlemnade papper, (KB).

³² Karlbom 1964, s. 284–287; Sundin 2006, s. 98–112; Stjernquist 1973, s. 42–44; Wingård 1850, s. 11–12; Riksdagen 1809–1810, Till Sveriges och Norges historia 1809–29, B. B. von Platens efterlemnade papper, (KB).

³³ Warg 2020, s. 204; Stjernquist 1973, s. 55–56; "Riksdagsprotokoll för 6 juni 1809", [hämtat 2016-11-29].

³⁴ "Riksdagsprotokoll för 6 juni 1809", [hämtat 2016-11-29]. Se även Warg 2020, s. 207–208;

Hedvig Elisabeth Charlotta 1939, s. 387; Clason & af Peterséns red. 1909, s. 128.

³⁵ Stjernquist 1973, s. 55–56.

Även tronföljdsbeslutet i juli kom att präglas av motsvarande mot-sättningar. Det fanns nämligen ingen tronföljare som kunde erbjuda tillräckliga utrikespolitiska fördelar för att ena de skilda lägren. Den nya regeringen, där Adlersparre och hans anhängare kommit att bli de dominerande rådgivarna till den nye kungen, föreslog Christian August. Den danske prinsen hade under kriget varit en populär styresman i Norge under den isolering från moderlandet som följde av att Storbritannien, Sveriges allierade, kontrollerade haven.³⁶ De nya ledarna i Sverige såg betydande fördelar med valet. I Norge existerade som sagt en plan bland prinsens rådgivare att utnyttja tillfället för att ansluta landet till Sverige i en union, och det svenska tronföljarvalet satte därför press på Danmark att sluta fred för att inte riskera en norsk utbrytning.³⁷ En opposition på den svenska riksdagen, med stöd inom hovkretsar, ansåg dock att det vore mer fördelaktigt att avvakta med tronföljarvalet och använda det som ett förhandlingskort i fredssamtalen. Detta skulle dessutom potentiellt kunna gynna prins Gustavs sak, eftersom Rysslands kejsare Alexander satte värde på arvsrättens helgd och kejsarinnan Elisabeth³⁸ var prinsens moster.³⁹ Oenigheten i denna för revolutionens legitimitet avgörande fråga ställdes i öppen dager den 18 juli då flera ledamöter på riddarhuset reserverade sig mot beslutet att i enlighet med de övriga ståndens önskan erbjuda prins Christian August den svenska tronföljden.⁴⁰

Sammanfattningsvis fanns det alltså redan tidigt på riksdagen ett dominerande och ett förlorande parti, vilka hade bildat sig i relation till tronföljden, men även till någon del i frågor om den konstitution och tågordning som kunde legitimera kungens och tronföljarens ställning. Det hör också till saken att den nye kungen och hans familj samt många av ämbetsmännen haft en tvetydig position i frågan. De tillhörde rentav den förlorande sidan, och från oktober 1809 till mars 1810 förekom förberedelser, under kungens personliga ledning men i samarbete med oppositionen, för en ny statskupp i syfte att stärka kungamakten och eventuellt även återföra tronföljden på prins Gustav.⁴¹ Dessa konflikter kan verka främmande för en sentida betraktare, men både motsättningarna och lösningen blir mera begripliga mot bak-

³⁶ Warg 2020, s. 227–230, 233–235; Sjövall 1917, s. 246–247,

³⁷ Worm-Müller 1918, s. 292–298, 394–399, 413–420, 443–446; Vogt 2014, s. 110–111; Sjövall 1917, s. 214–220; Warg 2020, s. 183–184, 200–201.

³⁸ Elisabeth Alexejvna (1779–1826), rysk kejsarinna 1801–1825.

³⁹ Sjövall 1917, s. 337.

⁴⁰ Sjövall 1917, s. 248–262.

⁴¹ Sjövall 1917, s. 350–351, 359–363; Brusewitz 1913b, s. 115–118; Brusewitz 1917, s. 88–104; Thomson 1923, s. 305–309; Andgren 1833, s. 8–11, 37–38; Sather 2015, s. 331, 451–454; Palmstierna 1929, s. 328–329; Brusewitz 1911, s. 269–292; Waller 1953b, s. 120–125.

grund av en annan kontext: tidens skilda föreställningar om vad som i mer abstrakt bemärkelse faktiskt inträffat.

Två rättfärdiganden av revolutionstillståndet: hävande av kontrakt eller nödvärn

Jag närmar mig nu kärnfrågan i de föreställningar som låg till grund för de två partierna i tronföljdsfrågan, nämligen den om revolutionstillståndet. Någon tvekan om att händelserna i mars 1809 medfört ett revolutions-tillstånd rådde knappast.⁴² Detta tillstånd tolkades emellertid på två olika sätt.⁴³

Eftersom de två olika tolkningsramarna i samtidens debatter har karaktären av underförstådda grundantaganden så illustrerar jag dem för tydlighetens skull med filosoferna Jean-Louis de Lolme⁴⁴ och Edmund Burke. Båda dessa synsätt idealiserade den engelska ärorika revolutionen 1688–1689 men sökte rättfärdiga den på olika sätt. Till skillnad från de Lolme var Burke såvitt jag kunnat se inte åberopad under revolutionshändelserna i Sverige, men han torde ändå kunna betraktas som ett i detta land bekant exempel på tankegången i fråga.⁴⁵ Syftet är hur som helst inte att diskutera influenser från olika tänkare utan att visa på typidéer för tolkningar av revolutionstillståndet.⁴⁶

Enligt den ena tolkningen innebar fördrivandet av en kung att de lagar som utgjort förbindelselänk mellan kung och folk upphört att gälla.⁴⁷ I teorin var detta ett laglöst tillstånd, och därför måste nya lagar upprättas utifrån hänsyn till folkets behov av social ordning. För att tydliggöra att den nya ordningen inte hade något annat syfte än medborgarnas väl och ve menade de Lolme att det var en fördel om folkets representanter inte bara upplöste revolutionstillståndet genom en ny konstitutionell förklaring utan också utsåg en ny kung av en ny ätt.⁴⁸ Om den gamla ättens arvtagare tog över tronen skulle den nya ordningen annars framstå som en kränkning av familjens rättigheter och den nya kungen komma att sträva efter att återföra lan-

⁴² Warg 2018, s. 29–37; Brusewitz 1913b, s. 63–64; Jägerskiöld 1962, s. 162–163; Sundin 2009b, s. 116–120.

⁴³ Warg 2020, s. 62–64, 168–174, 204–209, 254–255.

⁴⁴ Jean-Louis de Lolme (1740–1806), jurist, filosof och skriftställare.

⁴⁵ Om de Lolmes inflytande på revolutionen 1809, se Karlbom 1964, s. 35–41, 272, 297–300; Warg 2020, s. 49–54, 62–64, 175–176.

⁴⁶ Karlbom 1964, s. 285–286.

⁴⁷ Sundin 2006, s. 103–104; Sundin 2009b, s. 117–120; Fahlbeck 1961, s. 127–132; Brusewitz 1913b, s. 63–64, 132–141; Fahlbeck 1969, s. 92–93, 98–100, 145; Thomson 1923, s. 191.

⁴⁸ Karlbom 1964, s. 39; de Lolme 2007, s. 53–55; de Lolme, *Läsning i Blandade Ämmen* 1797:5–6, s. 114–131.

det till sin faders despoti. Den svenska politik som motiverade hävandet av den gustavianska arvsrätten utgick ifrån liknande resonemang om att "genom en Revolution Regeringslagarna anses upphöra".⁴⁹

Enligt den andra tolkningen, formulerad av Burke, existerade knappast något moraliskt försvar för revolutioner.⁵⁰ Sådana kunde ändå motiveras, till och med beundras, ansåg han, men endast i den mån revolutionen innebar en form av nödvärn. Problemet med revolutioner var dock enligt Burke att de nya makthavarnas handlingar tenderade att gå långt utöver det som var nödvändigt för att rädda landet från synbart förtryck eller hotande undergång. Detta hotade samhällsordningen, eftersom lagarnas giltighet inklusive kungafamilijs formella rättigheter att regera egentligen inte rubbades av att deras faktiska makt blivit satt ur spel.⁵¹ Denna uppfattning var således flexibel eller motsägelsefull i den meningen att den kunde kombinera hänsynen till den avsatte kungens rättigheter med respekt för nödvändigheten av det revolutionära styrets maktövertagande.

Utifrån dessa mönster argumenterade partierna på det svenska riddarhuset i juni 1809 på olika sätt även när de övervägde samma sak. Ett exempel på detta är en hypotetisk diskussion i juni om den eventuella nödvändigheten av att anta regeringsformen med tre stånds majoritet mot ett. Det Mannerheimiska partiets talare ville motivera detta med behovet av att införa lagar i ett laglöst tillstånd, medan prins Gustavs ledande anhängare Jakob Gustaf De la Gardie⁵² i stället pekade på att förfarandet kunde stödja sig på prejudikat från gustaviansk tid.⁵³ Frågan behövde i detta fall inte ställas på sin spets eftersom regeringsformen antogs med enighet, men i de inledande striderna på riksdagen kom i regel den delolmeska eller folksuveräna tolkningen att segra på den burkeanska eller nödläges-tolkningens bekostnad, exempelvis genom grundlagarnas uttryckliga upphävande samt tågorrdning och formuleringar i samband med antagande av ny konstitution och kung.⁵⁴

⁴⁹ Hofsten 1913, s. 47; Sundin 2006, s. 103–104. Ytterligare argument för att Adlersparres revolution och förordande av Christian August som ny regent eller tronföljare följer delolmesk logik finns i Warg 2020, s. 62–64, 290.

⁵⁰ E. Burke 1982, s. 12, 26–28; Warg 2020, s. 254–255; G. Heckscher 1939, s. 64. För ett riksdagsmemorial som andas denna syn på kontinuiteten i rättsstillståndet, se RAP 1809–1810 I, s. 298–303. Min sammankoppling av denna uppfattning med Burke är förenklad. Se även Bourke 2016, s. 212–235.

⁵¹ Naturligtvis var det detta sätt att se på saken som låg bakom exempelvis familjen Bourbons och andra tronanspråk vid denna tid. Reboul 1973, s. 47.

⁵² Jakob Gustaf de la Gardie (1768–1842), militär, diplomat och godsägare.

⁵³ Thomson 1923, s. 190–192. En del av försvaret av privilegierna kan också sättas in i den burkeanska tolkningsramen, se Bruswitz 1913b, s. 78–79; RAP 1809–1810 I, s. 298–303.

⁵⁴ Se s. 163–164. Även Sundin 2009b, s. 116–120.

En tydlig illustration av de olika tolkningsramarna, och dess betydelse i ljuset av de pågående Napoleonkrigen, finns i en rapport från diplomaten Carl Gustaf von Brinkman⁵⁵ från sommaren 1809. Rapporten återger ett öppenjärtigt möte mellan Brinkman och Storbritanniens utrikesminister George Canning⁵⁶ under sommaren 1809.⁵⁷ I samtalet motiverade Canning Storbritanniens ovilja att erkänna den svenska revolutionen med att utslutandet av prins Gustav framstätt som "mer än betänkligt, av *dem*, vilka endast åt tronärflihetens helgd grundar sina rättigheter".⁵⁸ Canning anspejade på att den franska revolutionens kränkning av huset Bourbons rättigheter var ett ledande motiv för Frankrikes motståndare i kriget. Brinkman invände med att svenskarna endast följt Englands exempel från 1688–1689, då "den avtronade konungens närmaste arvinge delat faderns öde". Canning argumenterade utförligt mot detta påstående och – på burkeanskt manér – för att den engelska revolutionen i själva verket speglade respekt för den tronärflihet som endast "av ögonblickets påträngande nödvändighet blivit bruten". Den svenska diplomaten hävdade i gengäld – enligt det delolmeska mönstret – att den svenska revolutionen krävde "*en ny statsförfattning*, varigenom förhållandet emellan konungens och folkets rättigheter väsentligen borde förändras" och att den gamla tronföljden måste undanröjas för att undvika en "sammanstötning av oförenliga rättigheter".⁵⁹ Brinkmans referat av samtalet visar på ett kondenserat sätt de två olika uppfattningar som på andra håll snarare antyds.⁶⁰

Partibegreppen: Mannerheims och De la Gardies partier

Mot bakgrund av denna kontext är det lättare att förstå de termer som betecknade motsättningarna. Dessa är varierande. "Konstitutionella", exempelvis, som i historieskrivningen blivit en ganska etablerad beskrivning av den nya regeringens anhängare, användes år 1810 på båda sidorna.⁶¹ Från

⁵⁵ Carl Gustaf von Brinkman (1764–1847), diplomat.

⁵⁶ George Canning (1770–1827) brittisk utrikesminister 1807–1809 och premiärminister 1827.

⁵⁷ London 2 juli 1809, depech från Brinkman till Carl XIII, Depescher från beskickningen i London 1809, Kabinettet för utrikes brevväxlingen, (RA). Skrivelsen har behandlats av E. Hamnström 1902, s. 54–58.

⁵⁸ London 2 juli 1809, depech från Brinkman till Carl XIII, Depescher från beskickningen i London 1809, Kabinettet för utrikes brevväxlingen, (RA); Warg 2020, s. 254.

⁵⁹ London 2 juli 1809, depech från Brinkman till Carl XIII, Depescher från beskickningen i London 1809, Kabinettet för utrikes brevväxlingen, (RA); Warg 2020, s. 255.

⁶⁰ Ett utförligare referat finns i Warg 2020, s. 254–255.

⁶¹ Jämför *Samtal No 2*, Handlingar till Sveriges politiska historia 1809–, (UUB) med Hedvig Elisabeth Charlotta 1939, s. 508.

december 1809 tycks de mest gångbara termerna vara uppbyggda kring partiernas ledare: "Mannerheims parti",⁶² efter Lars August Mannerheim, och "De la Gardies parti",⁶³ efter oppositionsledaren De la Gardie, tidvis förbunden med hovet genom kontrarevolutionära konspirationer.⁶⁴ Ledarna var framträdande i motsättningarna på vardera sidan redan från riksdagens början. Den nya drottningen Charlotta,⁶⁵ själv en av "prins Gustavs vänner"⁶⁶ har, tidigt under riksdagen, klart för sig att Mannerheim tillhör riksdagens "frihetsamatörer",⁶⁷ medan De la Gardie "ivrade för det stackars barnets rätt".⁶⁸

Det förekom också att aktörer talade om rojalister och patrioter under 1809–1810, men inte på ett enhetligt sätt. Som Sundin har framhållit motive-rades revolutionen med patriotisk retorik – något som också speglas av en relativt hög frekvens av begreppet patriot under riksdagens första månader.⁶⁹ Det handlar då emellertid närmast uteslutande om patriot som samhällsbärare och inte patriot som antagonism. Drottning Charlotta kallar däremot ofta De la Gardies parti "rojalister" eller "sanna rojalister"⁷⁰ och vid något tillfälle Mannerheims parti för en "täckmantel av patriotism".⁷¹ Såväl drottningen som De la Gardie benämner dock samtidigt Mannerheims parti "hovklubben" och "hovpartiet".⁷² I en diktamen till protokollet i den

⁶² Carlquist red. 1921, s. 55; Wieselgren 1843a, s. 253; Hedvig Elisabeth Charlotta 1939, s. 460, 477 som använder många olika partibegrepp men för att dra slutsatser av dessa är det nödvändigt att kontrollera om översättningen från originalets franska är korrekt. Se not 11 i kapitel 5.

⁶³ Carlquist red. 1921, s. 55; *Samtal vid första Sammanträdet 1809*, Handlingar till Sveriges politiska historia 1809–, (UUB) använder "aristokrater" om Mannerheims parti. 28 november och 6 december 1809, 11 januari 1810, Jakob Adlerbeths dagbok, (UUB), använder även "Jacobs får"/"Jacobiterna"/"juntan"/"ligan"/"skånska partiet"/"Ruuthianerna"/"minoriteten" för detta parti med "liberalister" förekommande som motbegrepp.

⁶⁴ "Jacob Gustaf De la Gardie", SBL.

⁶⁵ Hedvig Elisabeth Charlotta (1759–1818), drottning av Sverige 1809–1818.

⁶⁶ Redaktörens översättning. I original "les amis du Prince Gustave". *Journal*, SE/RA/720266/02/05/A/I/7, (1809–1811), bild 230, Digitala forskarsalen, (RA).

Hedvig Elisabeth Charlotta 1939, s. 421–422.

⁶⁷ Redaktörens översättning. I original "amateurs de la liberté". *Journal*, SE/RA/720266/02/05/A/I/7, (1809–1811), bild 180, Digitala forskarsalen, (RA). Motbegreppet "royalistes constitutionnels" hänför sig här till Anders Fredrik Skjöldebrand och Gudmund Jöran Adlerbeth som båda ingick i det konstitutionsutskott som formulerat RF 1809. Hedvig Elisabeth Charlotta 1939, s. 387.

⁶⁸ Hedvig Elisabeth Charlotta 1939, s. 402.

⁶⁹ Sundin 2006, s. 76–77, 80–82, 90–91; Begreppsdata riksdagstryck, (SND).

⁷⁰ *Journal*, SE/RA/720266/02/05/A/I/7, (1809–1811), bild 295, 304, 330, 334–335, Digitala forskarsalen, (RA); Hedvig Elisabeth Charlotta 1939, s. 477, 482, 505–509.

⁷¹ Redaktörens översättning. I original "parade de patriotisme". *Journal*, SE/RA/720266/02/05/A/I/7, (1809–1811), bild 304, Digitala forskarsalen, (RA). Hedvig Elisabeth Charlotta 1939, s. 482.

⁷² Redaktörens översättning. I original "le cloub [...] de la cour". *Journal*, SE/RA/720266/02/05/A/I/7, (1809–1811), bild 334, Digitala forskarsalen, (RA). Hedvig Elisabeth Charlotta 1939, s. 508; Wieselgren 1843a, s. 250.

Mannerheimiska klubben från december 1809 framkommer att De la Gardies parti använde begreppsparet rojalist–patriot efter det etablerade mönstret för mobilisering av oppositionens krafter. Klubbtalaren, vars identitet är okänd, hävdade att upplösandet av den nya konstitutionen varit motståndarnas syftemål:

då Sveriges gode Konung var grundlagen tillgiven, hade denna lags fiender den dristigheten att stämpla dess anhängare med det av många skäl hittills förhatliga namnet Rojalister – och vad som var än dristigare, kalla sig själva för Patrioter och Ledamöter av den eljest i alla fria länder så aktningsvärda oppositionen⁷³

Här är det alltså De la Gardies parti som är patrioterna och Mannerheims parti rojalister. Mot bakgrund av begreppsparets normalt asymmetriska laddningar finns det ingen anledning att betvivla att båda partierna benämnde sig själva patrioter och sina motståndare rojalister. Sommaren 1809 finner man riddarhustalare av olika politiska riktningar som tenderade att anknyta till "patrioterna" under riksdagen 1789.⁷⁴ Intressant nog finns det också ett exempel på en nedsättande anspelning på denna tjugo år gamla opposition, och då är det Mannerheims parti som talar. I en uppmärksam öppen attack på oppositionen framhöll den stridbare amiralen Rudolf Cederström⁷⁵ den 4 december den uppoffring de personer som tjänstgjorde i statsrådet från juni 1809 hade gjort genom att ta på sig ansvar för statsangelägenheterna:

Detta förhållande allena, bör förvärva Dem en allmän välvilja, så länge man inte anser det förtjänstfullt, att följa de Patriots efterdömen, som fordom i farans stund, lämnade Rikets faror för att spela Hjältar inom sina Familjer.⁷⁶

Detta uttalande om patrioter som flyr faran innehåller en av talets anspelningar på De la Gardie, som år 1789 lämnade armén i samband med den

⁷³ I original "Royalister". [diktamen till klubbens protokoll], Handlingar till Sveriges politiska historia, F 645 b, Uppsala Universitetsbibliotek. Diktamen är ett döm av den inledande hänvisningen uppenbarligen skriven kort efter debatterna på riddarhuset 4 december 1809. Thomson 1926, s. 180; Brusewitz 1917, s. 89–90. Se även S. Carlsson 1943, s. 63.

⁷⁴ RAP 1809–1810 I, s. 536–539. RAP 1809–1810 II, s. 253. Schmitterlöw talade för konstitutionens antagande. Påhlmans opposition mot tronföljdspolitiken se RAP 1809–1810 II, s. 353–354. Se även Wieselgren 1843b, s. 238–240.

⁷⁵ Rudolf Cederström (1764–1843), sjöofficer och svenskt statsråd 1815–1828.

⁷⁶ RAP 1809–1810 IV:2, s. 267. Om talet se not 89 i detta kapitel.

konstitutionella krisen.⁷⁷ Det antyds även, utan möjlighet till missförstånd, att De la Gardies parti önskade en "Aristokratisk Förmyndar-Regering i ett Barns namn".⁷⁸ Det bör sägas att "aristokrat" alltså var ett skällsord, vilket nyttjades av båda partier.⁷⁹ Mannerheims parti representerade dock inte någon kontinuitet med rojalisterna, tvärtom hade partiledaren själv och många av hans associerade tillhört den patriotiska oppositionen mot Gustav III.⁸⁰

Bland många sporadiskt använda partibegrepp finns även som nämnts det "liberala partiet".⁸¹ I källmaterialet till denna undersökning har jag dock inte funnit fler källor till detta än de som statsvetaren Thomson uppmärksammade för hundra år sedan. Källorna består av det ovan citerade anonyma klubbtalet från december 1809 och en dagboksanteckning från januari 1810. Detta begreppsbruk kommer att behandlas ytterligare i nästkommande avsnitt. Här konstaterar jag att det nya sättet att benämna ett parti i riksdagen knappast fick ett allmänt genomslag, av de knapphändiga fallen att döma.

Under tronföljarriksdagen 1810 kvarstod samma förståelse av motsättningarna som vid den föregående, även om partistriderna uteblev. De la Gardies anhängare undvek öppen opposition, om de inte helt enkelt stannade hemma.⁸² Samtida skildrare av valriksdagen 1810 ger trots det stort utrymme i brev och dagböcker åt de enstaka personer som drev den gustavianska tronföljdssaken samt åt rykten om den gamla kungafamilijs anspråk.⁸³ Åtminstone det Mannerheimska partiet var en realitet, och riktade sig fortfarande mot samma motståndare.⁸⁴ Denna motsatsställning bör förstås mot bakgrund av att tronföljarvakansen uppfattades som en risk för den nya ordningen.

En jämförelse med striden mellan rojalister och patrioter 1788–1789 åskådliggör varför de huvudsakliga partimotsättningarna 1809–1810 benämndes efter personer. Vid en yttlig anblick av det yttre händelseförloppet

⁷⁷ "Jacob Gustaf De la Gardie". Övriga anspelningar: "De la Gardier", RAP 1809–1810 IV:2, s. 261; "ärelysten person", RAP 1809–1810 IV:2, s. 263.

⁷⁸ RAP 1809–1810 IV:2, s. 263.

⁷⁹ *Samtal vid första Sammanträdet 1809*, Handlingar till Sveriges politiska historia 1809–, (UUB).

⁸⁰ Fahlbeck 1969, s. 28–49; "Lars August Mannerheim", SBL.

⁸¹ Thomson 1926 s. 180–184; [diktamen till klubbens protokoll], Handlingar till Sveriges politiska historia, (UUB); 11 januari 1810, Jacob Adlerbeths dagbok, (UUB). Före Thomson uppmärksammades det av Brusewitz 1913b, s. 115.

⁸² Andgren 1933, s. 118–120; Fahlbeck 1969, s. 162–164, 171.

⁸³ Hedvig Elisabeth Charlotta 1939, s. 573–575; G. Ödmann 1862, s. 331–332, 334, 390, 393–396.

⁸⁴ Carlquist red. 1921, s. 55; Hedvig Elisabeth Charlotta 1939, s. 565, 574–578; G. Ödmann 1862, s. 327, 393; Erik Bergstedt nämner endast Mannerheimska klubben. 27 juli 1810, Brev under riksdagen i Örebro från Erik Bergstedt, Handlingar till Sveriges politiska historia 1809–, (UUB).

påminner händelserna om varandra. Där finner man självsvåldiga kungar, krig med Ryssland, illa motiverade arméer, militära uppror och riksdagar med partier som strävade efter fasta spelregler i relationen mellan kung och folk. De observationer jag här gjort kan emellertid förklara varför betydelsen av begreppsparet rojalist–patriot med Gustav IV Adolfs fall inte längre var självklar i svensk politik, och av samma anledning som det en gång kommit i bruk: det var en spegel av en viss typ av konstitutionell konflikt som inte längre existerade. Patrioter och rojalister användes för att beskriva en strid mellan försvararna av ett "fädernesland" med dess konstitutionella ordning kontra dem som var lojala med en kungs mer informellt präglade patriarkala maktställning. Den nya partiställningen var visserligen också den en spegel av en konstitutionell konflikt, men denna bottnade i något som snarast motsvarade en strid om suveränitet än en strid om makt, det vill säga den gällde legitimeringen av den konstitutionella relationen mellan kung och folk. "Konstitutionell", "rojalist" och "patriot" gick i detta läge att tillämpa på båda sidor, eftersom båda sidor i något avseende, utifrån sin respektive tolkning av revolutionstillståndet, ansåg sig strida för konstitutionell ordning, ömsom mot kungen eller hovet och ömsom mot en opposition. Att benämna partimotsättningarna efter partiledarna framstår mot den bakgrunden som en praktisk lösning för att göra sig förstådd, även om det inte var den enda möjligheten.

Liberal nyordning

Med riksdagen 1809–1810 intar begreppet liberal en central plats i det svenska riksdagssamtalet. För att synliggöra genomslaget refererar jag inledningsvis de observationer som gjorts av statsvetaren Thomson. I samband med detta referat gör jag tillägg i form av relevant empiri och egna slutsatser. Vissa exempel som är viktiga för Thomsons resonemang härrör emellertid från 1810-talets slut. Dessa förbigår jag och ersätter med andra och tidstrogna exempel. Jag redovisar därefter även ytterligare egna observationer av riksdagspolitikens språkbruk.⁸⁵

⁸⁵ Den korta tronföljarriksdagen år 1810 lämnas utan avseende i genomgången, då den endast innehåller ett fall av ordet liberal (som visserligen intressant nog beskriver den valde tronföljarens grundsatser). RAP 1810, s. 92.

Liberal som politiskt vapen på revolutionens sida

Thomson påvisar i sin uppsats från år 1926 att flera av de aktörer som var förknippade med förändringarna 1809–1810 använde ordet liberal som märk för politiska värden. Det gäller exempelvis författaren Axel Gabriel Silverstolpe, hans skriftställande bror Gustaf Abraham Silverstolpe,⁸⁶ den tidigare citerade anonyma talaren i den Mannerheimska klubben och oppositionsmannen från 1800 års riksdag Adolf Göran Mörner. Jag går i det följande med något undantag igenom samtliga de exempel som Thomsons lyfter.

Det första exemplet – som härrör från månadsskiftet april/maj – finns i Axel Gabriel Silverstolpes pamflett *Hvad synes allmänna opinionen ønska till en, nu möjlig, förbättring af svenska statsförfattningen?*⁸⁷ Där frågade han sig, apropå möjligheten att omskapa ståndsriksdagen till en tvåkammarrepresentation av brittiskt snitt, om det hos "våra olika folk-klassers tänkesätt" verkligen finns "en fullt liberal benägenhet till alla dessa upplysta uppoffringar" eller inte snarare "en ärlig eftergivenhet till ett stycke, och en oböjlig stelhet för det övriga".⁸⁸

Thomsons slutsats var att liberal i detta fall står på gränsen mellan "frikostig" och "villig att göra uppoffringar". Han nämnde också möjligheten att ordet skulle kunna beteckna ståndsutjämning. I enlighet med en av de huvudsakliga tankegångarna i Silverstolpes skrift vore en omskapning av regeringsformen efter jämlikhetsprinciper önskvärd från ett upplyst perspektiv, men ödesdiger genom reaktionen från en allmän opinion som vore känsligare för förlorade ståndsprivilegier i stunden än för fördelarna av jämlikheten på sikt. Min tolkning av begreppsreferensen för liberal – mot bakgrund av vad jag kunnat identifiera under tioårsperioden före år 1809 – är att den avser den förmåga till principiella och opartiska förhållningssätt som uppstår genom de högre normerna av frikostighet, välvilja, storsinnet samt frihet från ståndsegoism och fördomar. Jag vill, liksom i föregående kapitel, undvika snäva definitioner och fortsätta betona den breda karaktären hos begreppet liberal som referens till ett kultiverat normsystem, mångtydigt utan att för den skull vara motstridigt, på en och samma gång relaterat till frihetliga värden och personliga attityder. Silverstolpes användning

⁸⁶ Gustaf Abraham Silverstolpe, (1772–1824), skolman, publicist och kyrkoherde.

⁸⁷ För dateringen se Thærmanius 1959, s. 142–145; Karlbom 1964, s. 282–283.

⁸⁸ (A. G. Silverstolpe) 1809, s. 14. Se även Silverstolpes användning av liberalité i brev till Adlersparre den 6 april 1809 i Waller 1953a, s. 52. Thomson 1926, s. 171–172.

tycks mig förklaras bättre av en sådan kombination av begreppsskikt än Thomsons tolkning, som visserligen pekar i en liknande riktning.

Thomson hämtade ytterligare ett par exempel på begreppet liberal från revolutionsvårens texter. För det första förekommer begreppet i ett brev som berör riksdagens inledning fram till regeringsformens antagande, varur Thomson uppmärksammade ett enstaka fall.⁸⁹ I själva verket användes begreppet liberal fyra gånger i brevet. Två av dessa utgör referenser till hertig Karls löfte om att låta riksdagen besluta om konstitutionen, i uttryck som exempelvis "Hertigens kända liberala och ädla avsikter". Ytterligare två gånger kännetecknas innehållet i ströskrifter i tryckfrihetsfrågan som "liberalt". För det andra nämnde Thomson att begreppet användes av Silverstolpes yngsta broder Gustaf Abraham i en annan av de allra första riksdagspamfletterna under 1809: *Svenska stats-författningens historia*.⁹⁰ Emellertid satte Thomson in exemplet i ett felaktigt sammanhang. Avsnittet handlar inte om Karl XII:s tid utan om ständernas misslyckade försök att genom det så kallade 1660 års additament varaktigt inskränka den svenska kungamakten.⁹¹ Gustaf Abraham Silverstolpe förklarade misslyckandet genom att peka på ständernas korruption och oförmåga att sätta generella principer över enskilda och tillfälliga intressen:

Sådan var hela Europas dåvarande bildning att man ej förstod en statsinrättning på mera liberala grundsatser; och när Sverige fick sin nya regeringsform, kände man intet land, varest alla medborgares rätt syntes så i lag grundad som vårt. Men man kunde ej genast se, att detta var en följd mera av ståndens inbördes strid än av grundsatsers erkännande och att en byggnad, sålunda grundad endast i tillfälliga intressen, ej kunde vara varaktig.⁹²

Thomsons tolkning av detta beklagande av 1600-talets brist på liberala grundsatser var att det handlade om att uppoffra ståndsfördelar. Från mitt kontextuella perspektiv är emellertid denna tolkning oprecis eller till och med vilseledande. I själva verket pekar texten snarare på att en hållbar

⁸⁹ Attribueringen av brevet till den ledande politikern Baltzar Bogislaus von Platen är emellertid osannolik. Riksdagen 1809–1810, Till Sveriges och Norges historia 1809–29, B. B. von Platens efterlemnade papper, (KB); Wingård 1950; Thomson 1926, s. 172. Uppgiften om att författaren ska ha varit Baltzar von Platen kommer från Sjövall 1917 s. VIII, men utan vidare motivering. Innehållet i brevet, synnerligast de vaga uppgifterna om det konstitutionsutskott där Platen var medlem, gör emellertid uppgiften osannolik.

⁹⁰ Thærmanius 1959, s. 144–145; Thomson 1926, s. 172–173.

⁹¹ G. A. Silverstolpe 1809, s. 66–67.

⁹² G. A. Silverstolpe 1809, s. 67.

maktindelning kräver att stånden har förmåga att höja sig över sina särintressen och samla sig kring en gemensam laglig ordning. Uttrycket liberal refererar alltså till samma principiella och opartiska förhållningssätt som det gör hos brodern Axel Gabriel.⁹³ Min slutsats är att begreppet liberal beskriver ett normsystem enligt vilket man skulle höja sig över ståndsskillnaderna snarare än något anspråk på deras upphävande.

Vidare lyfte Thomson fram det ovan citerade angreppet mot De la Gardies parti från Rudolf Cederström på riddarhuset den 4 december 1809.⁹⁴ Då detta tal innehåller så många intressanta inslag redogör jag för det utförligare än Thomson, både i fråga om bakgrund och innehåll.

Bakgrunden till Cederströms tal var den pågående kampen mellan partierna om regeringsmakten. Åtminstone från november 1809 hade partierna organiserat sig i var sina klubbar. De la Gardies parti vann vid denna tid en betydande seger när ett förslag om allmän värnplikt blev stoppat för andra gången under riksdagen, främst till följd av bondeståndets motstånd.⁹⁵ Kungen löste frågan genom att dra tillbaka sin proposition i utbyte mot att bönderna erkände en grundlagstolkning som innebar att liknande propositioner i framtiden måste undergå utskottsbehandling före eventuella avslag. På riddarhuset tog en av De la Gardies anhängare tillfället i akt att föreslå en tacksägelsedeputation till Karl XIII för detta beslut.⁹⁶ Förslaget om deputationen var förenat med en hårt formulerad kritik mot statsrådet för att de med en beväpning av folket skulle berett marken för nya revolutioner. Utspelet var en missförtroendeförklaring från oppositionens sida, i syfte att åstadkomma en partiell regeringsombildning.

Cederströms tal tre dagar senare illustrerar hur den liberala retoriken utvecklades under riksdagen. Talet var ett av många kritiska inlägg gentemot förslaget om en tacksägelsedeputation. Cederström avstyrkte inte bara deputationen, utan framställde den rådande partistriden i en raljerande och polariserande anda: "Det är möjligt att en eller annan ärelysten person" –

⁹³ Även i Thomsons exempel från *Bref från en riksdagsman till en vän* 1809, s. 17, som ju direkt berör ständsutjämningsfrågan, menar jag att liberal mera troligt utmärker förmågan till opartiskhet, att höja sig över ständsintressen, med mera, och därigenom se till det allmänna bästa, än att direkt syfta på en ständsutjämnande politisk tendens, även om detta naturligtvis också kan ha ingått i förståelsen av uttrycket. Jämför Thomson 1926, s. 173–174.

⁹⁴ Se s. 169–170. RAP 1809–1810 IV:2, s. 259–268; Thomson 1926, s. 177–180. Talet var skrivet av statssekreteraren Hans Järta. Thomson har avfärdat en i historieskrivningen även förekommande attribution till biskopen Carl von Rosenstein. Thomson 1923, s. 294.

⁹⁵ Boëthius 1906, s. 70–81; Fahlbeck 1961, s. 138; H. Forssell 1882, s. XXXVI–XLV; Brusewitz 1913b, s. 116–117; Brusewitz 1917, s. 89–90; Sjövall 1917, s. 353–354.

⁹⁶ Boëthius 1906, s. 81–82; Se även Wieselgren 1843a, s. 52; Fahlbeck 1961, s. 138–140; H. Forssell 1882, s. XLV–XLVI.

här syftade Cederström på De la Gardie – ”en eller annan till brädden av sin undergång förd vinglare” – här syftade han på den andra ledaren för samma parti, den kraftigt belånade näringslivsmannen och tidigare finansministern Eric Ruuth – ”skulle finna att en annan sakernas ordning än den nuvarande, vore nyttigare, om icke för Samhället, åtminstone för honom”.⁹⁷ Men detta var inte den allmänna meningen, hävdade Cederström.

Tror man att mängden av Svenska Nationen skulle önska en Aristokratisk Förmyndar-Regering i ett Barns namn? Tror man att den skulle vilja emot Aristokratiska Styrelsegrunder ombyta de liberala och rättvisa, som nu är antagna? [...] Tror man att Folket, även med en livlig känsla av sin representations ofullkomlighet, skulle vilja omstörta Samhällsordningen, för att några ögonblick förr vinna vad allmänna tänkesättets kraft en dag ofelbart skall i lugn stadga?⁹⁸

Thomson använde detta citat om ”liberala” till skillnad från ”Aristokratiska Styrelsegrunder” för att knyta liberalbegreppet till det Mannerheimska partiet.⁹⁹ Onekligen åskådliggör uttrycken att motsatsparet liberal–aristokratisk användes av detta parti för att markera hotfullt mot oppositionen. Men till detta ska läggas att liberal i detta fall direkt anspelar på institutioner, eller ”styrelsegrunder”, ett grepp som jag återkommer till längre fram. Dessa två inslag representerar hur som helst ett ytterligare steg i politiseringen av liberalbegreppet. Liksom Axel Gabriel Silverstolpe ställde Cederström framtida reform i utsikt, men liberal beskrev inte den mentala benägenheten till detta, utan den nya ordning regeringspartiet försvarade mot försök till en aristokratisk kontrarevolution.

Som jag redan påpekat finns exempel på hur liberal användes som ett partibegrepp i det anonyma talet i Mannerheimskas klubben och i en dagboksanteckning från riksdagen.¹⁰⁰ Klubbetalet återger jag nedan självständigt och delvis utförligare utifrån bakgrund och innehåll, med löpande kommentarer till hur mina slutsatser förhåller sig till Thomsons. I fråga om dagboksanteckningen, som var en referens till ”*Liberalister*”, samt avskum av *De la Gardister*”, vill jag endast kort kommentera den språkliga formen.¹⁰¹ Thomson förde en diskussion om formen *liberalist* möjligen redan då var i

⁹⁷ RAP 1809–1810 IV:2, s. 263; H. Forssell 1882, s. XLVIII.

⁹⁸ RAP 1809–1810 IV:2, s. 263–264.

⁹⁹ Thomson 1926, s. 177–180.

¹⁰⁰ Thomson 1926, s. 180–182; 11 januari 1810, Jacob Adlerbeths dagbok, (UUB).

¹⁰¹ Thomson 1926, s. 181–182.

bruk i England i fråga om laguttolkningar.¹⁰² Historikern David Craig har belagt *liberalist* och *liberalism* i samband med engelska fördömanden av nyare filosofi, det vill säga ett negativt laddat begreppsbruk, redan år 1803. Det var den gången dock uppenbart fråga om en lekfull språklig nybildning som inte fick fäste i språkbruket. Språkformen *liberalist* i fråga om ett parti i Sverige i början av 1810 kan, i brist på ytterligare exempel, föras till samma kategori. I likhet med Craig kan man dock konstatera att det uppenbarligen fanns språkbrukare som redan då såg ett behov av ett substantiv för personer som resonerade liberalt.

Det Mannerheimska klubbtalet indikerar samma behov. Att döma av innehållet hölls talet kort efter händelserna på riddarhuset den 4 december.¹⁰³ Diktamen till talet innehåller ett referat av händelser under riksdagen. De partiskiljande linjerna – bland likasinnade klarare uttalade än annars – följer ett bekant mönster. Motståndarna är ”de ärelystna eller de egennyttiga” eller konstitutionens ”fiender”. Talaren varnade för oppositionens verksamhet att styra sina anhängares voteringar. ”En sådan inrättning är för det liberala partiet ovärdig” – här menade talaren det egna lägret – ”men den behövs också icke”, det vill säga under förutsättning att var och en uppträdde lojalt med den goda saken. Denna strategi för partimobilisering anslöt som synes till den vedertagna antipatin mot partier.

Klubbtalet pekar tydligare än någon annan källa från riksdagen på hur begreppet liberal var förknippat med den nya ordningen och dess anhängare. De la Gardie-partiet fick enligt talaren ”anhängare på god tro, för vilka de liberala personernas grundsatser syntes nya och därför mindre behagliga”.¹⁰⁴ Även om liberal som benämning på personer och parti inte blev en särskilt utbredd företeelse under 1809–1810 så utgör talets formuleringar ytterligare bevis för att begreppet var starkt associerat till revolutionens, regeringens och riksdagsmajoritetens politik.

En annan text som Thomson uppmärksammade för att knyta liberalbegreppet till partimotsättningarna är författad av Adolf Göran Mörner. Under rubriken ”Några ord om hwad som bör förstås med Opposition, eller Oppositions-parti, till eftersinnande för framtida Lagstiftare” analyserade Mörner oppositionen i Sveriges riksdag utifrån ett historiskt perspektiv. Det avslutande budskapet består av anklagelser mot De la Gardie-partiet för inkonsekvenser och egennyttiga avsikter. Texten publicerades i april 1810 i

¹⁰² Thomson 1926, s. 165–167.

¹⁰³ [Diktamen till klubbens protokoll], Handlingar till Sveriges politiska historia, (UUB). Thomson 1926, s. 180.

¹⁰⁴ Thomson 1926, s. 181; [Diktamen till klubbens protokoll], Handlingar till Sveriges politiska historia, (UUB).

Journal för Litteraturen och Theatern. Denna tidning hade startat året dessförinnan och utmärkt sig som en av styrelseförändringens främsta lovtalare.¹⁰⁵ Mörners text idealiserar det engelska statskicket och dess oppositionspartier.¹⁰⁶ Han ställde de tidigare svenska statskicken, såväl det frihetstida som det gustavianska, i en ofördelaktig jämförelse med det brittiska.¹⁰⁷ Frihetstiden saknade en verkligt lojal opposition av den brittiska typen, resonerade han, eftersom partierna endast ägnade sig åt att konspirera för att komma till maktställning och därför inte värnade om principerna. Under den gustavianska tiden, fortsatte Mörner, fanns visserligen en opposition, men denna var i praktiken svår att utöva. På grund av Gustav III:s misstänksamma lynne blev "konsten att säga nej [...] och ihärdigheten att fortfara därmed [...] kännemärket på vad man då kallade patriot".¹⁰⁸ Skillnaden mellan 1789 års isolerade adelsstånd och de mer universella patrioter som satte sig på tvären för Gustav IV Adolf i Norrköping, det vill säga de två olika karaktärer av opposition som i förra kapitlet framkom genom privata brev och memoaranteckningar, är här offentligt förmedlad:

En annan tid kom och de Aristokratiska anspråken försvann för Jakobinismens farhågor. De hjältar som satt sig emot Säkerhets-Akten 1789, besvor den 1800, och några förut okända Talare som vågade höja sin röst, icke emot Regeringen, men till försvar för vissa liberalare grundsatser, blev ansedda som villhjärnor¹⁰⁹

Thomson uppmärksammade att den nyare, enligt Mörner "liberalare", oppositionen från år 1800 representerades av Adlersparre, Mörner själv och andra som tillhörde regeringen eller dess vänner år 1809–1810. Det faktum att deras grundsatser kallades liberala är inte bara följdriktigt med anknytningarna till den nya styrelsen, utan även med vad som framkommit tidigare i undersökningen om deras principiella argumentation om samhällsreformer. Samma aspekt finns också i textens markerade distans till

¹⁰⁵ Brusewitz 1913a, s. 46 not 2; Thomson 1926, s. 178; Höjer 1960, s. 501–502.

¹⁰⁶ "Några ord om hwad som bör förstås med Opposition, eller Oppositions-parti, till eftersinnande för framtida Lagstiftare.", *Journal för Litteraturen och Theatern* 1810-04-16, s. 357–360; 1810-04-18, s. 361–364.

¹⁰⁷ Karlbohm 1964, s. 39–40; "Några ord om hwad som bör förstås med Opposition, eller Oppositions-parti, till eftersinnande för framtida Lagstiftare.", *Journal för Litteraturen och Theatern* 1810-04-16, s. 357–359.

¹⁰⁸ "Några ord om hwad som bör förstås med Opposition, eller Oppositions-parti, till eftersinnande för framtida Lagstiftare.", *Journal för Litteraturen och Theatern* 1810-04-16, s. 359.

¹⁰⁹ "Några ord om hwad som bör förstås med Opposition, eller Oppositions-parti, till eftersinnande för framtida Lagstiftare.", *Journal för Litteraturen och Theatern* 1810-04-16, s. 359. Se s. 124–126 i denna avhandling.

de "Aristokratiska anspråken" – ett negativt laddat uttryck – hos 1789 års nejsägare. Den ordning som uppstått genom 1809 års revolution härledde snarare sin legitimitet till "liberala" principiella synpunkter om jämlikhet, frihet och folkets suveränitet. Dessa var associerade med den franska revolutionen och därför – enligt "de liberala" själva orättvist – med en befarad omstörtning av den sociala ordningen.¹¹⁰ Thomson framhöll också att "1809 års liberaler hade på sitt program 'la politique de la liberté' i mera vidsträckt mening", i form av tryckfrihet, religionsfrihet, montesquieuansk konstitutionalism och folksuveränitet.¹¹¹

Thomson tillade att det liberala partiet omfamnade näringsfrihet, men då han inte funnit något exempel på att begreppet använts i denna mening härledde han denna ståndpunkt ur liberalbegreppets ståndsemanciperande betydelse.¹¹² Det föregående kapitlets resultat visar att detta knappast kan stämma, åtminstone inte på den empiriska grund som Thomson hänvisat till. Om det över huvud taget kan sägas existera någon sekvens mellan betydelseerna så verkar det snarare som om liberala grundsatser och liknande användes för att beskriva förespråkande av näringsfrihet innan det åsyftade politik för utjämning av ståndsskillnader.

Liberalité och frihet

När Thomson tolkade liberal som ett ståndsemanciperande begrepp knöt han det till franska frihetsidéer. För att ytterligare underbygga sina slutsatser använde han sig även av flera observationer av språkbruket under det efterföljande decenniet i tal och texter av akademikerna Esaias Tegnér och Erik Gustaf Geijer.¹¹³ Då det finns upplysande exempel från samma författare från åren 1809–1810 lyfter jag fram dessa i stället.¹¹⁴ Exempelen har högre källvärde för denna tid och ger ytterligare möjligheter att förstå liberalbegreppets betydelse just då.

Tegnérns redan citerade uttryck från juni 1809 – om att Sveriges regeringsform var "liberalare" än alla andra europeiska länders utom den brittiska – är det tidigaste i källmaterialet där adjektivet liberal användes för att känne-

¹¹⁰ Jämför Henrik A. Olsson 1934, s. 58. Om Mörnerns politiska inriktning i franska revolutionens anda, se Brusewitz 1913b, s. 132–164.

¹¹¹ Thomson 1926, s. 182.

¹¹² Thomson uppmärksammar Adlersparres översättningar av Smith men inte förekomsten av begreppet liberal i sammanhanget. Thomson 1926, s. 183–189.

¹¹³ Thomson 1926, s. 174–176, 184–186, 191.

¹¹⁴ Dessa har dock uppmärksammats av bland andra G. Jansson 1948, s. 17 (Tegnér) samt Erdmann 1915, s. 85 och Hessler 1937, s. 45–47 (Geijer).

teckna en laglig ordning. Detta sätt att jämföra konstitutioners liberala karaktär är belagt åtminstone från 1780-talet i Nordamerika.¹¹⁵ Att använda begreppet på detta sätt innebar för svenskt vidkommande ett steg mot ett mer politiserat begrepp. I riksdagsprotokollen från juli samma år framhöll ytterligare en av bröderna Silverstolpe, diplomaten Fredrik Samuel, till stöd för yttrandefriheten på riddarhuset att regeringsformen inte bara är "stödd på liberala *grundsatser*, utan innebär även de mest liberala *stadganden*".¹¹⁶ Uttalandet gör distinktionen mellan ett tolerant socialt normsystem och tvingande regler. Man kan säga att liberalbegreppet på detta sätt blev politiskt även i kraft av sina definitioner. Sedan tidigare hade "liberala grundsatser" refererat till värden som tryckfrihet och näringsfrihet, men den frihetliga betydelsen av begreppet hade aldrig förefallit särskilt bestämd, utan tvärtom snarast varit en politisk tillämpning av sociala attityder som tolerans, överseende och eftergivenhet. För år 1809 framstår det som alltmer uppenbart att "liberal" i vissa fall måste översättas till handfasta politiska ordningsförhållanden: i det senare fallet "som garanterar yttrandefrihet" och i Tegnér's brev "försäkran om medborgerliga rättigheter och maktfördelning".

Det vore förhastat att av dessa omständigheter sluta sig till att Tegnér's liberalbegrepp därför härrörde från engelskan eller Storbritannien. En närmare titt på Tegnér's brev under 1808–1809 sätter uttrycket i ett annat perspektiv.¹¹⁷ Från sin skånska horisont skrev Tegnér denna krigsvinter dystra brev om dödliga epidemiers härjningar och hotande invasioner från Danmark.¹¹⁸ I maj 1809, sedan Gustav IV Adolf blivit avsatt, medan regeringsformen fortfarande var ett diskussionsämne på riksdagen och nyheterna om Rysslands framryckande i norra delarna av Sverige cirkulerade i landet, spekulerade Tegnér att "ett mycket fritt regeringssätt" där alla medborgare var soldater kanske skulle kunna rädda landet.¹¹⁹ Ett "mycket fritt regeringssätt" speglade en pånyttväckt vurm för det revolutionära Frankrikes politik, som sexton år tidigare förvånat världen med militär styrka genom allmän värnplikt och medborgerlig entusiasm för republikanska institutioner. När Tegnér några veckor senare skrev till sin svärfar att endast Storbritannien hade en liberalare regeringsform än Sverige är begreppet därför måhända lika franskt som engelskt eller inte nödvändigtvis vare sig det ena eller det andra.

¹¹⁵ Lathrop 1786; Rosenblatt 2018, s. 36–37.

¹¹⁶ RAP 1809–1810 II, s. 102.

¹¹⁷ Tegnér 1953, s. 155–173.

¹¹⁸ Tegnér 1953, s. 160–168.

¹¹⁹ Tegnér 1953, s. 169.

Exemplet Geijer ger ytterligare indikationer om begreppets laddningar. I anteckningar från sin Englandsresa åren 1809–1810 omprövade den tjugosju-åriga Geijer sin tidigare kritiska syn på landet.¹²⁰ Efter att ha beklagat sig över svenskers småaktiga elakheter kontrasterade Geijer Sverige mot England:

Tryck-, talfrihet, mängden av olika partier i politik och Religion är också orsak eller verkan av *Liberalitet*, som är karaktäristisk Engelsk. Vad är Liberalitet? En dygd, som hör på en gång till huvud och hjärta (liksom alla andra dygder). Det är förmågan att skilja sak och person åt – eller att handla och döma utan förvillelse av eget intresse.¹²¹

Geijer framhöll här att liberalitetens egenskaper snarast var att likställa med storsinnet, saklighet och opartiskhet. Egenskaperna stämmer med det redan bekanta normsystemet, som här också har en tydlig referens till engelsk högreståndskultur. I april 1810 reflekterade Geijer på ett likartat sätt i ett brev hem till Sverige om begreppet *gentleman*, som han betraktade som oöversättligt. Att vara en *gentleman* handlade enligt Geijer inte bara om ställning och förmögenhet utan "uttrycker distinktionen av bättre uppfostran, liberalitet i tänkesätt, samt värdighet och behag i sätt att vara. [...] Detta påminner om skillnaden mellan *artes liberales* och *serviles* hos de gamle."¹²² Geijer tycks ha syftat på den medeltida indelningen mellan å ena sidan mer abstrakta språkliga och matematiska ämnesområden och å andra sidan praktiska hantverkskunskaper.¹²³ Vidare såg han det gentlemannamässiga hos engelsmännen som ett "republikanskt drag" och kallade dem än en gång "liberala" vilket utmärkte rättvisa, öppenhet och överseende i förhållande till konst, litteratur, musik och undervisning – i motsats till dogmatik. Dessa citat befäster tolkningen att begreppet vid denna tid syftade på ett normsystem som hade ett högre värde i social, materiell och moralisk men framför allt politisk bemärkelse. Med förra kapitlets exempel på associationer till brittiskt benäget och redligt sätt eller *gentleman-like candour*, samt svensk litterär instängdhet på grund av brist på liberalt tänkande prästerskap och censorer, är det klart att Geijer långt ifrån var den första svensken att uppfatta begreppet liberal på ett liknande sätt.¹²⁴

¹²⁰ Blanck 1914, s. 175–190.

¹²¹ Blanck 1914, s. 281. Se även Erdmann 1815, s. 85.

¹²² Geijer 1931, s. 246. Se även Blanck 1914, s. 215.

¹²³ "artes liberales", NE.

¹²⁴ Se s. 137–138.

Ordformen liberalitet är värd en kommentar. Liberalitet och *liberalité* förekom redan tidigare i svenskan.¹²⁵ Dess närmaste motsvarighet är det franska substantivet *libéralité* som översätts "frikostighet" i tidens lexikon.¹²⁶ Att denna ordboksdefinition i början av 1800-talet inte utslöt en vidare räckvidd av betydelser torde vid det här laget ha framgått.¹²⁷ I engelskan och franskan kan frågan om *liberality* eller *liberty* och *libéralité* eller *liberté* bli avgörande för om *liberal* eller *libéral* i sammanhanget ska associeras med "frikostighet" eller "frihet". Svenskan hade endast "liberalitet", och att göra distinktionen mellan frikostighet och frihet för liberalbegreppet på den svenska riksdagen år 1809 är därför knappast meningsfullt. Båda betydelseerna var i regel aktiverade samtidigt.

Exemplen Geijer och Tegnér ger därför fortsatt vid handen att begreppet liberal i första hand var en beskrivning av ett socialt normsystem, vars politiskt principiella och institutionella implikationer dock år 1809–1810 blivit alltmer konkretiserade. Detta inkluderar frihet från ståndsegoism och utjämning av ståndsskillnader utan att begreppsskiktet för den skull hade den primära status som Thomson velat tilldela det.¹²⁸

Liberal och liberal-kritisk retorik

Det finns ytterligare exempel som visar hur centralt begreppet liberal blev i de politiska striderna under gången av riksdagen 1809–1810. Begreppet syftade återkommande på karaktären av revolutionen och den nya ordningen. Ett tydligt fall är ett utskottsytrande från hösten 1809 om huruvida vissa bestämmelser i ett förslag till ny riksdagsordning skulle kunna innebära att kungens statsråd fick kontroll över konstitutionsutskottets sammansättning på framtida riksdagar. I så fall skulle, enligt yttrandet, ämbetsmännen undslippa granskning av sin verksamhet och "på detta sätt vårt Regerings-sätt från en *liberal Monarki* förvandlas till en *illiberal Aristokrati*".¹²⁹ Begreppet liberal markerar i detta uttryck det legitima statsskicket som ska försvaras mot ämbetsmännens maktbegär. Man kan notera det starkt negativt laddade

¹²⁵ "Liberal", SAOB; Herweghr m. fl., *Dagligt Allehanda* 1779-12-17, s. 2.

¹²⁶ Björkegren 1795, spalt 126; De la Jonchere 1809, spalt 653.

¹²⁷ Se även *Liberalitas* i Sjögren 1775, s. 317.

¹²⁸ Denna utveckling tycker sig Thomson även upptäcka utifrån observationer av engelska förhållanden. Thomson 1926, s. 188.

¹²⁹ I original "illeberal". Kursiv i citatet motsvaras av antikva i originalet vilket bryter mot den gängse frakturstilen. BgP 1809–1810 III:2, s. 478. Se även BgP 1809–1810 II, s. 253; RAP 1809–1810 II, s. 1125.

motbegreppet illiberal. Det förekommer sporadiskt i källmaterialet från och med år 1806.¹³⁰

En annan viktig aspekt av begreppet liberal i riksdagsdebatten 1809–1810 är att det användes för att strukturera antagonismen mellan partierna. De tydligaste exemplen finner man i riddarhusets behandling i januari 1810 av en överraskande motion av De la Gardie om privilegieutjämning – överraskande eftersom det var hans motståndare som tidigare under riksdagen varit pådrivande för principiella och frivilliga uppoffringar av ståndsprivilegier. Det Mannerheimiska partiet svarade genom att ifrågasätta förslagsställarens avsikter.¹³¹ Deras anföranden pekade dels på förslagets orealistiska förutsättningar – allmän omklassning av beskattningsbar jord och samtliga stånds fullständiga uppgivande av privilegier – dels på De la Gardies bristande trovärdighet i frågan. I ett inlägg anspelade Cederström på hur De la Gardie i juni 1809, ställd inför bland andra Mannerheims och Mörners initiativ, hade prutat ner deras ”liberala förslag” om uppoffringar av privilegier.¹³² Samtidigt som Cederström erkände att De la Gardies motion var ”grundad på liberala premisser” konstaterade han att reformen skulle vara omöjlig att genomföra i praktiken.¹³³ Genom liknande språkliga manövrar beskrev Mannerheimarna sin politik som ”liberal”, medan De la Gardie och andra fick representera oppositionen mot samma politik.¹³⁴

Ett annat slags begreppsbruk går att finna i oppositionellt präglade inlägg. Det uppstod i samband med de hårdnade partistriderna i december 1809, i huvudsak hos prästeståndet. Det förekom i två varianter.

Den vanligaste varianten var ett språkbruk där värdet liberalitet balanse- rades mot måttlighetsideal. Diskussionerna om konstitutionsutskottets förslag till ny tryckfrihetsförordning var den enskilda fråga under riksdagsdebatterna där liberalbegreppet oftast aktualiserades. Utskottet hade bland

¹³⁰ ”Om några Europeiska Magters Kolonial-system”, *Norrköpings Tidningar* 1806-12-27, s. 2; ”Anmärkingar wid Recensionen öfwer det af undertecknad författade försöket till en Critik öfwer Schiller”, *Stockholms Posten* 1808-11-05, s. 3. I riksdagsprotokollen förekommer det från juli. PrP 1809–1810 I, s. 485; RAP 1809–1810 II, s. 1214; BgP 1809–1810 II, s. 696. Även *Samtal N:o 1*, Handlingar till Sveriges politiska historia 1809–, (UUB) som möjligen kan vara från ungefär samma tid som Königs här citerade yttrande. Tidigaste exemplet i SAOB är från år 1808, ”Illiberal”, SAOB. Se även det latinska *Illiberalis*: ”Icke hederlig, nedrig, gemen, oandständig, nidsk, karg” i Sjögren 1775, s. 317.

¹³¹ RAP 1809–1810 V, s. 797–812. För De la Gardies motsägelsefulla hållning och dolda agenda, se Thomson 1923, s. 286, 305–309, 341–346; Brusewitz 1913b, s. 115–118; Brusewitz 1917, s. 88, 91–95; Andgren 1833, s. 8–11, 37; Fahlbeck 1934, s. 76; Fahlbeck 1969, s. 137–142. Jämför Sjövall 1917, s. 363–364.

¹³² RAP 1809–1810 V, s. 802; Winberg 1985, s. 193–194. Se även Thomson 1923, s. 167–171.

¹³³ RAP 1809–1810 V, s. 804.

¹³⁴ Se även RAP 1809–1810 V, s. 810; RAP 1809–1810 V:2, s. 116,

annat motiverat förslaget med "den liberalitet, som utmärker tidevarvet".¹³⁵ I en kommentar till detta varnade en av ledamöterna i prästeståndet för de "följder de under en Bernstorffs för mycket liberala styrelse i Köpenhamn utkomna skrifter, i synnerhet Jesus och Förnuftet, haft".¹³⁶ *Jesus og Fornuften* var en dansk veckoskrift 1796–1801 som förespråkade en religion på förnuftets grund i stället för uppenbarelsetron, och som kritiserade lärorna om Kristus gudomliga natur och om treenigheten.¹³⁷ Andra ledamöter argumenterade mot tryckfrihetsförslaget med hänvisning till att Gustav III:s förordning från 1774 redan hade "en tillräcklig liberalité".¹³⁸ Det gemensamma för dessa oppositionella talhandlingar är att de varnade för alltför långt gångna liberala reformer.

En annan strategi, som skulle visa sig ha framtiden för sig, användes av biskopen i Härnösand Carl Gustaf Nordin, en av rojalisterna under den gustavianska tiden.¹³⁹ Inlägget ingår i en debatt i januari om statens befogenheter i förhållande till husfriden.¹⁴⁰ Frågan gällde ett utskottsbetänkande som föreslog ett upphävande av statens rätt att genomföra husvisitationer i jakt på smuggelvaror. Nordin förespråkade att sådana visitationer även fortsättningsvis skulle vara tillåtna i vissa typer av lokaler. Han framhöll den benägenhet som fanns hos frihetstidens "sannskyldiga Patrioter" (här alltså patriot som samhällsbärare) att slå vakt om stränga lagar i avsikt att skydda inhemska produkter.

Detsamma bör också vår tid göra, och icke av en falsk liberalité i tänkesätten, eller av en tillgjord ömhet om medborgerlig säkerhet, blotta någon del av Näringarna på deras väsentligaste försvar¹⁴¹

¹³⁵ RAP 1809–1810 IV:2, s. 55–56.

¹³⁶ PrP 1809–1810 IV, s. 107. Harlingsson opponerade sig i upprepade frågor mot regeringspolitiken, exempelvis ville han skjuta upp tronföljarvalet. PrP 1809–1810 I, s. 504–507.

¹³⁷ Ebbesen & Koch 2003, s. 44–49.

¹³⁸ PrP 1809–1810 IV, s. 119–121.

¹³⁹ Carl Gustaf Nordin (1749–1812), biskop. Vid tiden kan Carl Gustaf Nordin knappast entydigt räknas till något av partierna. Å ena sidan var han en av ledamöterna i konstitutionsutskottet som tog fram den nya regeringsformen och lojal med Karl XIII, å andra sidan tycks denna lojalitet ha inneburit att han också bistod kungen i de till och från förekommande planerna under oktober 1809 till mars 1810 på en ny statskupp för stärkt personlig kungamakt. Palmstierna 1929, s. 328–340; Brusewitz 1911, s. 272.

¹⁴⁰ PrP 1809–1810 IV, s. 501–538.

¹⁴¹ PrP 1809–1810 IV, s. 537. Sista bokstaven i liberalité är i originalet utmärkt med antikva i stället för frakturstil, vilket har typografiska skäl och därför inte återges med kursivt, vilket annars är regel i min citat-återgivning.

Här, i frågan om att skydda inhemska varor mot konkurrens från omvärlden, står "sannskyldiga Patrioter" i ett motsatsförhållande till den falska liberaliteten. Väsentligt är att Nordin, som första språkbrukare i källmaterialet, hävdade att den reformistiskt sinnade liberaliteten var "falsk". Tanken om en "falsk liberalité" användes för att undergräva konstitutionsutskottets anspråk på hög kapacitet, en principiell politisk tendens eller harmoni med civilisationens utvecklingsriktning för att i stället sänka liberaliteten till en nyck och ett obetänksamt handlingsätt eller rentav en brist på kapacitet att styra och leda.¹⁴² Detta grepp skulle bli allt vanligare i den svenska debatten under 1810-talet.

Kritiken mot falsk liberalitet har en äldre engelsk bakgrund.¹⁴³ Redan filosofen Burke framhöll i sin kritik från år 1790 mot de franska revolutionärerna att deras frihet inte var liberal – *their liberty is not liberal*. Senare samma årtionde varnade en annan engelsman och varm anhängare till kriget mot det republikanska Frankrike för det brittiska folkets förvekligande genom "falsk och missförstådd liberalitet, frukten av tidens lättsinniga filosofi" [min översättning].¹⁴⁴ Även andra former av kritik, som det direkta avståndstagandet från liberalitetens milda värderingar som ett uttryck för brist på energi och religiös övertygelse, förekom på engelsk botten.

Jag kommer fortsättningsvis att referera till dessa olika typer av retoriska motstrategier som "liberal-kritiska". Motstrategierna karaktäriserades av att de laddade om begreppet så att det blev negativt eller tvetydigt i sammanhanget. Det är viktigt att skilja på den ytliga semantiken och den faktiska talhandlingen i denna strategi. På ytan kan det se ut som om uttryck som falsk eller för mycket liberalitet skulle ha gjort anspråk på begreppet på ett annat sätt. I praktiken användes de dock endast för att slå ifrån sig relevansen av de poänger som motståndarna gjorde med begreppet liberal. Därför bekräftade de begreppets nya politiska betydelseskikt samtidigt som de gjorde dem tvetydiga. Tryckfrihet och utvidgad medborgerlig rättssäkerhet omnämndes beständigt som liberala, även av de kritiska prästerna. Även tidens anda uppfattades som liberal, till skillnad från forna tiders stränghet, oavsett vilkendera talaren råkade föredra. Det är sammanfattningsvis tydligt av denna genomgång att begreppet liberal hade fått en serie betydelser, vilka främst användes för att legitimera det nya styrets politiska program,

¹⁴² Kombination "falsk patriotism" förekommer inte i mitt källmaterial förrän år 1828, trots att detta uttryck många gånger kan sägas spegla den åsyftade innebörden. Begreppsdata, Begreppsdata riksdagstryck och Begreppsdata svenska tidningar. Se emellertid Lindberg 2006, s. 118–119.

¹⁴³ Craig 2019, s. 789–798; E. Burke 1982, s. 81.

¹⁴⁴ I original "a false and mistaken liberality, the spawn of the frivolous philosophy of the age". Citerad från Craig 2019, s. 794.

och av samma anledning också brukades liberal-kritiskt av dem som motsatte sig det.

Sammanfattande diskussion

Undersökningen av riksdagen 1809–1810 visar hur starkt begreppet liberal var förknippat med politiken efter revolutionen 1809. Detta framgår främst av hur begreppsbruket förändrades med den nya kontexten men också hur det växelverkade med politisk handling.

Begreppet var centralt för att utforma och rättfärdiga nyordningen efter revolutionen. Det användes för att beskriva den nya konstitutionens maktfördelning, tryckfrihet och rättssäkerhet. Det ingick också i resonemang som rättfärdigade att reformer, exempelvis av ständsrepresentationen, sköts upp. Dessa rättfärdiganden av uppskjutna reformer byggde på ett förtidsligande av politiska förhållanden, som inkluderade föreställningar om att ett liberalt socialt normsystem befördrade en pågående upplysningsprocess som i sin tur skulle leda till en mer liberal politisk ordning. En annan nyhet var att liberal som adjektiv började tillämpas för att beskriva lagar och bestämmelser – inte enbart "tänkesätten" eller normerna bakom dem. Liberal började även användas som partibegrepp för den nya ordningens försvarare. Från motlägrets sida förekom det i uttryck som "falsk liberalité" och andra strategier för att undergräva begreppets positiva laddningar. De sistnämnda språkbruket var än så länge förhållandevis marginella företeelser, men det är av sammanhanget uppenbart att de följde logiskt av det politiska bruket att rättfärdiga den nya ordningen som en liberal skapelse.

I fråga om begreppets betydelse har analysen av riksdagspolitiken 1809–1810 snarast fördjupat slutsatserna från föregående kapitel. Särskilt gäller det begreppets rumsliga aspekter. Med rumsligt menar jag i detta sammanhang inte någon import av begreppet från något särskilt land – än en gång kan jag konstatera att influenserna cirkulerade inom ett europeiskt politiskt kulturområde utan skarpa gränser. Det är typiskt för denna gränslöshet att den motsvarande retoriken om *false liberality* i England var associerad med en kritik mot inflytande från kosmopolitisk filosofi och franska revolutionärer. I ett annat avseende fanns dock en stark koppling mellan begreppet liberal och brittisk politisk kultur. Det högtstående "liberala" normsystemet, som i resonemangen år 1809–1810 var så förknippat med politiska reformers mer eller mindre möjliga genomförbarhet, ansågs vara typiskt för en *gentleman*. Detta speglar också sambandet mellan de performativ som jag benämnt antagonism, kapacitet respektive riktning. Genom att

framställa de brittiska friheterna som ledande i världens utveckling mot nya normer och politiska ordningar kombinerade de svenska språkbrukarna samtliga dessa tre performativ.¹⁴⁵

Frågan om begreppspar för att förstå politiska motsättningar under perioden leder dock bort från begreppet liberal. Även om begreppet i enstaka fall användes för att beskriva ett parti var det andra partibenämningar som dominerade på riksdagarna 1809–1810. Revolutionen 1809 innebar ett slut på den situation som begreppsparet patrioter och rojalister referat till. Detta språkbruk beskrev en konflikt mellan en kung och ett konstitutionellt regelverk, men med revolutionen blev det oklart både vem som skulle styra och efter vilka grundlagar. I stället bildade sig motsättningarna kring den konkreta frågan om tronföljd och den abstrakta frågan om huruvida revolutionen skulle rättfärdigas med vad jag kallar en delolmesk uppfattning om folksuveränitet eller en burkeansk om nödläge. I huvudsak uppkallades partierna därför efter sina ledare, i första hand Lars August Mannerheim respektive Jacob De la Gardie. Begreppet liberal var dock förknippat med den nya ordningen och den dominerande folksuveräna tolkningen av vad som inträffat. Förutom att liberal förekom som partibegrepp användes det i mer abstrakta bemärkelser för att beskriva motsättningar mellan olika styresformer och grundsatser. Det var positivt laddat, och kunde stå i motsättning till skymfande uttryck som "avskum av *De la Gardister*" eller "*illiberal Aristokrati*". Som partibegrepp var det liberala synonymt med det Mannerheimska partiet.

Liberalbegreppet fungerade som både verkans- och ändamålsorsak, det vill säga det motiverade politiska handlingar både genom att referera till den existerande ordningen och till de målsättningar som eftersträvades. För att synliggöra detta vill jag än en gång så att säga ställa mig på Arthur Thomsons axlar och utveckla hans slutsatser från 1926.

Thomson sammanfattade 1809–1810 års politiska liberalbegrepp på ett sätt som i stora drag förefaller rimligt även efter min genomgång. De liberala ville "bygga samhället på principen om likhet och frihet under lagen".¹⁴⁶ På politisk nivå, menade Thomson, strävade de liberala efter ett konstitutionellt statsskick utifrån maktfördelningsprincipen, socialt ville de utjämna privilegier och ekonomiskt verkade de för näringsfrihet.

¹⁴⁵ Detta förhållande är underförstått i det memorial som presenterade den nya konstitutionen. Järta 1959, s. 278; G. Andrén 1959, s. 168.

¹⁴⁶ Thomson 1926, s. 185–186. Det tycks som om Thomson i detta avseende möjligen kan ha byggt vidare på E. H. Thörnbergs tolkning av den tidiga svenska liberalismen. Thörnberg 1917, s. 82.

Det finns dock vissa tendenser i min undersökning som pekar i en annan riktning än Thomsons. För att börja med att problematisera detaljerna så finns det skillnader i fråga om analytiska termer och perspektiv. Thomson binder de liberala vid en åskådning, närmast ett partiprogram, där jag snarare beskriver en mer varierad användning av ett obundet begrepp. Vidare saknar jag empiriskt stöd för Thomsons påstående om att "fri från ståndsegoism" var ett föregående logiskt led till betydelsen "ekonomiskt och politiskt frisinnad".¹⁴⁷ Förhållandet i Sverige var snarast det omvända – Adam Smiths användning kom genom Adlersparres vidareförmedling före 1809 års bruk av begreppet liberal i privilegiefrågor, men min poäng är att det knappast är meningsfullt att föreställa sig en sekvens i något som redan vid sin introduktion i svensk politik var ytterst mångtydigt. Liberalbegreppet inkluderade redan båda dessa betydelser och dessutom ett vidare spektrum. Med dessa reservationer förefaller Thomsons uppfattning om liberalbegreppets politiska semantik, i abstrakt och principiell mening, korrekt.

De inslag som Thomson däremot inte uppmärksammat kan sammanfattas i tre punkter:

- Liberalbegreppets syftning år 1809–1810 kombinerade inte bara den uppsättning av politiska, sociala och ekonomiska värden som Thomson identifierat, utan alla dessa med ett visst normsystem för sociala attityder av exempelvis frikostighet, välvilja, storsinnet, fördomsfrihet, öppenhet, rättvisa och en opartisk förmåga att höja sig över särintressen, där ståndsegoism bara var en av många typer.
- Värdena skulle enligt tankegångar hos "de liberala", det vill säga den nya ordningens försvarare, förverkligas genom att ett liberalt normsystem med tiden växte fram hos en allmän opinion. Begreppet liberal var därför en ändamålsorsak – liberala tänkesätt var ett framtida mål som motiverade handlingen – till deras politik.
- För att befärja denna utveckling fanns det också en instrumentell funktion hos vissa av värdena som gav dem en omedelbar angelägenhet. Till dessa hörde den enskildes rättssäkerhet, den strikta maktfördelningen mellan verkställande och lagstiftande makter, samt tryck- och yttrandefrihet. På detta vis var begreppet även en verkansorsak: liberal var benämningen på nya lagar som

¹⁴⁷ Thomson 1926, s. 188.

säkrade frihet att yttra sig och förbjöd husvisitationer – bland mycket annat.

Begreppet liberal spelade en roll i att förmedla och begripliggöra dessa idéer och tankar. Det var på det sättet inte bara format av politiken under revolutionsriksdagen utan bidrog till att forma den.

7 Partibegreppen under Karl Johans kronprinstid (1810–1818)

En av kronprins Karl Johans politiska motståndare var juristen Ludvig Johansson Boije.¹ Under riksdagen år 1815 drogs Boije in i den besynnerliga kavalkad av pamfletter som har gått till historien som den Grevesmöhleska fejden. Efter ett års fängelse för förtal var Boije påföljande riksdag 1817–1818 tillbaka bland oppositionstalarna, under regeringsanhängares protester.²

Från sin bänk på riddarhuset kritiserade Boije då ett förslag som gick ut på att avskaffa adelns kvarvarande privilegium att besätta en tredjedel av platserna i Riksbankens kommissariat. I ett inlägg frågar sig Boije kritiskt "hur mycken liberalitet blivit visad å den sida varifrån man begär vår"?³ När adeln avstod de flesta av sina privilegier år 1809, förklarar han, förlitade man sig på "de övriga Ständernas liberalitet, att också medge jämkning i deras", men nu hade "vi missräknat oss på de andra Ståndens liberalitet".⁴

Det är tydligt att Boije i detta sammanhang avser uppoffring av ståndsegoism. I vilket sammanhang ska man förstå detta sätt att uttrycka sig? Bör det sättas i samband med en liberal eller en liberal-kritisk retorik? Fanns det även efter år 1810 en liberal linje i svensk politik och var begreppet i så fall associerat med regeringen eller oppositionen? Hur förhöll sig begreppet liberal i Sverige till motsvarande ord i andra delar av Europa? Förutom sådana tillämpliga frågor om begreppets betydelse och varierande bruk kommer kapitlet även att behandla dominerande begreppspar för politiska motsättningar samt växelverkan mellan begrepp och politisk handling.

Tidigare forskning och historieskrivning ger motsägelsefulla svar på frågorna. Det är vanligt att oppositionen mot Karl Johan kallas "liberal" redan under kronprinstiden, och då explicit eller implicit i motsättning till "konservativ".⁵ Detta kan sättas i samband med påståenden om att det liberalbegrepp som användes under riksdagen 1809–1810 var ett annat än det

¹ Ludvig Johansson Boije (1768–1841), jurist, ämbetsman och politisk författare. Se även Fryxell 1862, s. 13–14.

² RAP 1817–1818 I, s. 7–8.

³ RAP 1817–1818 VI:2, s. 276.

⁴ RAP 1817–1818 VI:2, s. 276.

⁵ Fahlbeck 1936, s. 117–121, 149–152; G. Jansson 1948, s. 23, 37, 44. G. Heckscher 1939, s. 96–111; Ahnlund 1923, s. 13–15; Söderberg 1974, s. 10.

oppositionsbegrepp som senare blev populärt.⁶ En annan linje är att framhålla svårigheterna med att placera tidens politik på en skala mellan liberalt och konservativt, eller att ens slå fast vad som var liberalt, då det kunde betyda motsatta saker.⁷ Ytterligare en linje i forskningen tenderar att lyfta fram att motsättningarna inom regeringen bidrog till att sätta minst lika mycket prägel på riksdagarna som polariseringen mellan regeringsparti och opposition.⁸

Till grund för min undersökning av dessa frågor i detta kapitel finns ett källmaterial som är mer omfattande än vad som gällt för tidigare kapitel. Av de totalt 21 tidningar som undersöks systematiskt i avhandlingen är 18 aktuella för kronprinperioden 1810–1818.⁹ Till dessa tidningar har jag lagt ytterligare sju som drabbades av indragningar eller av andra skäl intog en framträdande polemisk roll i det svenska tidningslandskapet under den här aktuella tiden.¹⁰ Till grund för redogörelsen ligger dessutom, som kompletterande källmaterial, en handfull privata riksdagskildringar.¹¹

Riksdagsprotokollens omfattning och mängden analyserade begrepp i dessa är jämförbara med vad som legat till grund för närmast föregående kapitel. Under Karl Johans kronprinstid inträffade tre riksdagar: 1812, 1815 och 1817–1818. Den sistnämnda ligger strängt taget till stor del utanför kronprinstiden, då Karl XIII avled och Karl XIV Johan blev kung den 5 februari 1818, tidigt under riksdagens gång. Kapitlet sträcker sig dock pragmatiskt över riksdagens hela sammanhang. Antalet sidor protokoll från dessa tre riksdagar är tillsammans jämförelsevis något färre än de från den långa revolutionsriksdagen 1809–1810.

⁶ Elovson 1926; Liedman 1995, s. 35, 47.

⁷ H. Edgren 2005, s. 18–20; Björklund 1964, s. 44; Borell 1948, s. 15–16.

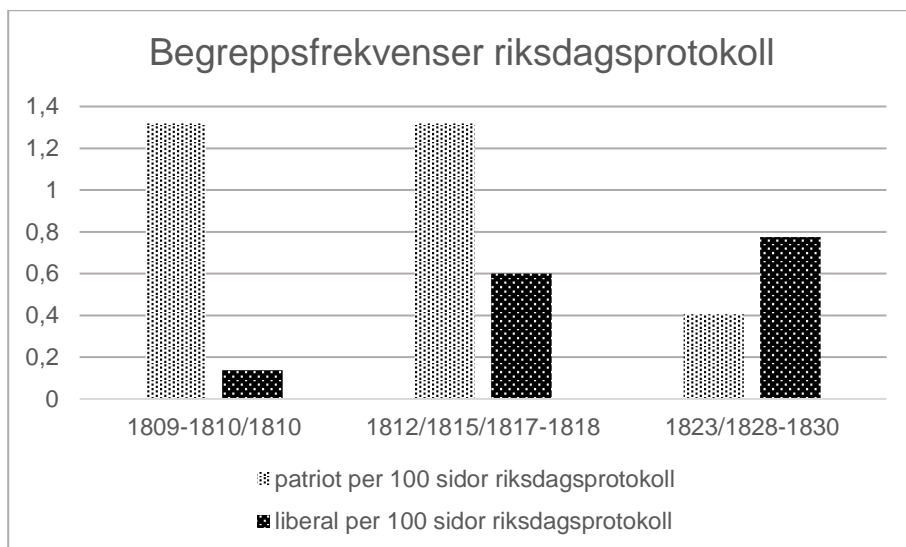
⁸ Andreen 1958, s. 482–483. Se även Höjer 1945, s. 122–132, 389–393, 400–405.

⁹ *Carlsronas Weckoblad, Carlstads Tidning, Gefleborgs läns weckoblad/Weckotidning från Gefle/Weckoblad från Gefle, Götheborgs Allehanda, Götheborgs Nyheter, Götheborgsposten, Götheborgs Tidningar, Inrikes tidningar, Posttidningar, Jönköpings Tidning, Linköpingsbladet, Lunds Weckoblad Nytt och Gammalt, Malmö Tidning (1813–), Norrköpings Tidningar, Nyköpings Weckoblad, Skara Tidning (1813–), Stockholms Posten, Örebro Tidning.*

¹⁰ *Journal för Litteraturen och Theatern 1810–1813, Nya Posten 1810–1812, Trompeten 1812, Skandinaven 1812, Nya Skandinaven 1812–1813, Svensk litteratur-tidning 1813–1818, Anmärkaren 1816–1818.* Från Litteraturbanken har jag registrerat träffar från 11 författare som är representerade med verk från perioden: Carl Jonas Love Almqvist, Per Amadeus Atterbom, Frans Michael Franzén, Amalia von Helvig, Erik Gustaf Geijer, Carl Christoffer Gjörwell, Carl Gustav Leopold, Clas Livijn, Erik Sjöberg, Esaias Tegnér och Johan Olof Wallin.

¹¹ Dessa är huvudsakligen Gustaf Wathier Hamilton (Carlquist red. 1921), Drottning Charlotta, (Hedvig Elisabeth Charlotta 1939, Hedvig Elisabeth Charlotta 1942), Gabriel Ödmann, (G. Ödmann 1862, s. 389–403, 453–466) och Hans-Gabriel Trolle-Wachtmeister, (Trolle-Wachtmeister 1889).

Diagram 3.

Kommentar: Stapeldiagrammet beskriver relativ frekvens av begreppen liberal respektive patriot med avledningar i de fyra ständernas respektive riksdagsprotokoll. Ingen sällning av materialet har utförts. Två eller flera förekomster av ett och samma begrepp i en och samma mening har räknats som en. Indelningen bygger på riksdagarna under tre årtionden (1802–1811, 1812–1821, 1822–1831). Grunddata för de första paret staplar är 35 479 sidor, för det andra 31 837 och för det tredje 76 871. Källdata finns i excel-filen Begreppsdata riksdagstryck, (SND).

Begreppen patriot och liberal var under perioden klart vanligare än de övriga i undersökningen, oavsett källkategori. I riksdagsprotokollen förekommer varken rojalist eller konservativ. I diagram 3 är riksdagarna sammanräknade utifrån tioårsperioder, i syfte att erhålla större grunddatamängd och mindre matematisk slumpmässighet. Ordet liberal fortsatte att öka i användning, medan patriot under 1810-talets senare riksdagar var lika vanligt som under riksdagarna 1809–1810 och 1810. Dessa kvantitativa förhållanden, som också i sina stora drag bekräftas i databasen Svenska dagstidningar, är en grov indikation om den alltjämt växande betydelsen av begreppet liberal.¹²

Diagrammet underskattar visserligen förekomsten av patriotiskt språkbruk, eftersom mängden ord som används synonymt för patriotism tilltog över tid. Jag berör detta senare i kapitlet, men endast kortfattat, då språkbruket huvudsakligen hamnar utanför avhandlingens fokus på partibegrepp.

¹² Sökningar på patriot*~ , och liberal*~ i databasen Svenska dagstidningar 2023-02-21.

Kapitlet är disponerat efter samma mönster som det föregående: orienterande bakgrund, de dominerande partibegreppen, begreppet liberal och sammanfattande diskussion.

Bakgrund

Napoleonkrigen medförde på många sätt att Europas politiska karta ritades om; även relationerna mellan staterna förändrades. Därför kommer denna bakgrund att väva samman inrikes och utrikes perspektiv.

I Sverige var åren efter 1810 alltjämt präglade av revolutionshändelserna och deras efterverkningar. En viktig händelse var det så kallade Fersenska mordet.¹³ Efter kronprins Karl Augusts död spred sig ett rykte om att prinsens blivit förgiftad av anhängare till exkung Gustav Adolfs son prins Gustav. I förtäckt form blev denna anklagelse offentligt uttalad genom fabeln "Räfvarne" i *Nya Posten* den 14 juni. I dikten pekades "jakobiner-räfvarne" ut (rävarna syftade på grevarna, jakobin var alltjämt ett flexibelt skällsord för samhällsomstörtare).¹⁴ Under prinsens likfärd i Stockholm den 20 juni lynchade en uppretad folkmassa riksmarskalken greve Axel von Fersen.¹⁵ Tiden därefter förekom det exempel på att svensk press urskuldade *Nya Postens* dikt och relativiserade folkmassans handlande.¹⁶ Dessa händelser kom att bidra till nya inskränkningar av tryckfriheten i Sverige, i synnerhet genom den så kallade indragningsmakten år 1812 som innebar en möjlighet för kungen att godtyckligt dra in utgivningstillståndet för missgäpliga tidningar.¹⁷

Regeringens huvudsakliga motivering för indragningsmakten var dock snarast Sveriges känsliga utrikespolitiska läge, där en viktig aspekt var frågan om Karl Johans kontra prins Gustavs rätt till den svenska tronen. Frågan var ömtålig under både Napoleontiden och de efterföljande restaurationsåren.¹⁸ Som Karl Johans biograftecknare Torvald T:son Höjer har påpekat var det viktigt att framhålla kronprinsens dubbla legitimitet som "både vald av

¹³ Hultman 2024, s. 141–156.

¹⁴ "Räfvarne", *Nya Posten* 1810-06-14, s. 1–4. Vegesack 1995 s. 198–199; Torbacke 2000, s. 223–224; Hultman 2024, s. 152–156. Se även Jöran Wiblings utförliga men till stor del på spekulationer grundade tolkning. Wibling 1954, s. 215–238.

¹⁵ H Axel von Fersen (1755–1810), militär, ämbetsman och medlem i hertig Karls konselj 1809.

¹⁶ Vegesack 1995, s. 199–202; Torbacke 2000, s. 224; Hultman 2024, s. 222–223.

¹⁷ Boberg 1989, s. 33–59; Vegesack 1995, s. 201–202, 206–210; Höjer 1945, s. 129–130; Hultman 2024, s. 272–273, 292, 305–306.

¹⁸ Höjer 1945, s. 91–92, 272, 289, 297, 310, 349–385, 427–432; Höjer 1960, s. 11, 14–15, 18, 40, 51, 55, 71–72, 76, 81–109, 112–122, 147–149, 231–232, 466, 516; Elgström 2000, s. 9–10, 83–85. Se även Hasselrot 1950, s. 49–50.

ständerna och adopterad av Carl XIII", för att hålla sig väl med skilda läger i europeisk politik.¹⁹

Utrikespolitiskt började kronprinstiden med eftergiftspolitik gentemot Frankrike.²⁰ Efter Karl Johans ankomst till Sverige ställde Napoleon krav på krig mot Storbritannien. Den svenska regeringen accepterade, men förde i praktiken ett dubbelspel för att bevara mångsidiga handelsrelationer. Den svenska krigsförklaringen mot Storbritannien innehöll en offentligt uttalad brasklapp, och smugglingen av brittiska varor fortsatte relativt obehindrat.²¹ Smuggeltrafiken och stadigt försämrade relationer ledde till att Napoleon ockuperade Svenska Pommern i januari 1812.²² Kort efter detta lämnade Sverige alliansen med Frankrike även formellt.²³

De följande åren orienterade sig Sverige mot Ryssland och Storbritannien.²⁴ Karl Johan ville erhålla Norge i utbyte för Sveriges ställningstagande i Napoleonkrigen. Den så kallade 1812 års politik, som stadfästes genom en överenskommelse i Åbo med kejsar Alexander, gick ut på att Sverige med rysk hjälp skulle erövra Norge från Danmark, och därefter delta i kriget mot Napoleon.²⁵ Olika omständigheter ledde emellertid till att denna plan måste revideras.²⁶ När Sverige efter många diplomatiska turer under sommaren år 1813 gick med i kriget deltog de svenska trupperna i stället först i det gemensamma fälttåget mot Napoleon och sedan i stridshandlingar mot Danmark. Det hela ledde till att Danmark måste överlåta Norge till Sverige i Kielfreden den 14 januari 1814. Efter ett kort krig mot Norge, som förklarar sig självständigt den 17 maj 1814, bildade Sverige och Norge en union senare under året.²⁷ En viktig förutsättning för att detta skulle ske var att Ryssland och Storbritannien ställt sig bakom de svenska kraven.

Efter kriget misstrodde Karl Johan, som från år 1815 var ensam kvar i maktställning av Napoleonepokens furstliga uppkomlingar, de legitimistiska tendenserna hos stormakterna.²⁸ Personligen ogillade kronprinsen deras stöd till Ludvig XVIII av huset Bourbon,²⁹ som blev fransk kung efter

¹⁹ Höjer 1960, s. 40.

²⁰ Höjer 1954, s. 153–159; Höjer 1945, s. 67–69, 75–81.

²¹ Morén 1927, s. 5; Höjer 1954, s. 154; Wallström 2008, s. 181–182.

²² Höjer 1954, s. 154–161; Höjer 1945, s. 106–108; Weibull 1957, s. 59.

²³ Höjer 1954, s. 163–164; Villstrand 2012, s. 28–29.

²⁴ Höjer 1954, s. 160–218; Höjer 1945, s. 106–385, 423–424; Elgström 2000, s. 41.

²⁵ Villstrand 2012, s. 18–34, 138–140; Morén 1927, s. 1–24; Höjer 1954, s. 163–164; Höjer 1945, s. 106–161.

²⁶ Höjer 1954, s. 167–195; Höjer 1945, s. 145–177; Weibull 1957, s. 77–85.

²⁷ Weibull 1957, s. 190–341; Höjer 1954, s. 202–218; Höjer 1945, s. 278–334.

²⁸ Höjer 1954, s. 228–240; Höjer 1945, s. 272, 289, 297, 310, 349–385.

²⁹ Ludvig XVIII (1755–1824), fransk kung 1814–1815, 1815–1824.

Napoleon. När Napoleon för en kort tid återkom till makten under de så kallade hundra dagarna 1815 undvek unionen Sverige-Norge inblandning i koalitionen mot kejsaren. En av Karl Johans förevändningar var att ett sådant ingripande skulle ha stridit mot folkens rätt att själva bestämma sin författning och därmed indirekt underkänna den svenska regeringsform som vilade på motsvarande utövning av folksuveränitet under revolutionen 1809.

Att legitimitetsfrågan på detta sätt band samman utrikes och inrikes politik är en faktor att ha med sig i förståelsen för de svenska partistriderna under 1810-talet.

En ny partimotsättning: ministär och opposition

Under 1810-talet blev opposition kontra ministär eller regering det dominerande sättet att tala om partimotsättningar i Sverige. För att påvisa denna utveckling fokuserar jag, efter några inledande allmänna exempel, huvudsakligen på den så kallade adressdebatten under riksdagen 1817–1818. Där efter återknyter jag till frågan om i vilka avseenden som patriot och rojalist fortfarande var aktuella som begrepp för politisk antagonism och förklarar varför de hamnade i skuggan av begrepp som ministär och opposition. Begreppet liberal kommer som redan nämnts att behandlas först i nästkommande avsnitt i detta kapitel.

Ministären, oppositionen och legitimitetsfrågorna

Begreppsparat ministär och opposition strukturerade motsättningarna på riksdagarna under kronprinstiden.³⁰ Det började dock användas redan dessförinnan, exempelvis av oppositionsledaren Jacob De la Gardie i en brevväxling år 1809.³¹ Den kontroversielle skriftställaren Bengt Johan Törneblad³² benämnde sin tidning *Nya Posten* under åren 1810–1812 "oppositionsblad"³³ och kallade motståndaren *Journal för Litteraturen och Theatern* "det ministeri-

³⁰ Särskilt RAP 1817–1818 I, s. 218–219, 230–231, 236–237, 278, 295–297.

³¹ Wieselgren 1843a, s. 48; *Journal*, SE/RA/720266/02/05/A/1/7, (1809–1811), bild 334, Digitala forskarsalen, (RA); Hedvig Elisabeth Charlotta 1939, s. 508.

³² Bengt Johan Törneblad (1782–1820), skriftställare.

³³ [utan rubrik], *Nya Posten* 1811-02-28, s. 1–3.

ella bladet.”³⁴ När juristen och oppositionsmannen Boije inför riksdagen år 1815 formulerade sitt politiska program använde han samma begreppspar.³⁵ Från den riksdagen omtalar skildringarna sällan oppositionen som något annat än just opposition eller oppositionsparti.³⁶ Under 1812 års riksdag uppfattade drottning Charlotta ännu att den centrala tvistefrågan gällde kungamaktens ställning i konstitutionen, där å ena sidan ”rojalistiska principer” förfäktades av ”rojalister”,³⁷ sådana som 1809–1810 års oppositionsledare Eric Ruuth och Jacob De la Gardie, medan å andra sidan ”jakobinska principer” eller ”liberala tänkesätt” företrädde, i varierande grad, av bland andra Lars August Mannerheim, Adolf Göran Mörner, statsrådet Axel Gabriel Silverstolpe och kronprins Karl Johan.³⁸ År 1815 har drottningen dock gått över till att använda begreppen ministär/regering och opposition.³⁹ ”Regeringen”, som användes exempelvis av Mörner, en av den nya ordningens anhängare, tycks ha varit ett allmängiltigare begrepp.⁴⁰ Ministär var dock populärare hos oppositionen.

Anledningen till att oppositionen föredrog ministär som motbegrepp var att detta anspelade på Storbritannien. De brittiska förhållandena var, om inte i alla avseenden så i vissa, ett ideal för den opposition som växte fram i det svenska riksdagslivet.⁴¹ Oberoende av varandra formulerade Boije och prästen Fredrik Bogislaus von Schwerin oppositionens teoretiska utgångspunkter inför riksdagen år 1815, där Schwerin kom att uppfattas som ledare

³⁴ ”Författaren till reflexionerna i Nya Posten N. 28 och 29”, *Nya Posten*, 1811-04-25. Om *Räffoarne*, se s. 192.

³⁵ Johansson Boije 1815; Lundell 2002, s. 133.

³⁶ Carlquist red. 1921, s. 72–73, 92–93, 113–127; *Journal*, SE/RA/720266/02/05/A/I/9, (1815–1817) bild 84, 103, 122, Digitala forskarsalen, (RA). Hedvig Elisabeth Charlotta 1942, s. 461, 477, 492.

³⁷ Min översättning. I original ”principes royalistes” och ”royalistes”. *Journal*, SE, SE/RA/720266/02/05/A/I/8 (1812–1814), bild 80, 102, 104, Digitala forskarsalen, (RA). Jämför Hedvig Elisabeth Charlotta 1942, s. 51, 58–59.

³⁸ Mina översättningar. I original ”sentiments très libéraux”, ”idées libéraux”, ”principes jacobins”, ”principes libéraux”. *Journal*, SE, SE/RA/720266/02/05/A/I/8 (1812–1814), bild 80, 91, 102, 104, Digitala forskarsalen, (RA). Jämför Hedvig Elisabeth Charlotta 1942, s. 51, 53, 57, 60.

³⁹ I original ”parti du Roi et du gouvernement” och ”Ministère” respektive ”opposition”. *Journal*, SE/RA/720266/02/05/A/I/9, (1815–1817) bild 84, 103, 122, Digitala forskarsalen, (RA); Hedvig Elisabeth Charlotta 1942, s. 461, 477, 492.

⁴⁰ Carlquist red. 1921, s. 72–73, 92–93, 113–127; ”Några ord om hwad som bör förstås med Opposition, eller Oppositions-parti, till eftersinnande för framtida Lagstiftare”, *Journal för Litteraturen och Theatern* 1810-04-17 och 1810-04-18, s. 359–364. Jämför Hessler 1947, s. 266–267.

⁴¹ Hedvig Elisabeth Charlotta 1942, s. 492; I. Andersson 1917, s. 36–43. Fahlbeck 1934, s. 274–276; Fahlbeck 1936, s. 116; Andreen 1958 I, s. 190–192. Se även ”Några ord om hwad som bör förstås med Opposition, eller Oppositions-parti, till eftersinnande för framtida Lagstiftare”, *Journal för Litteraturen och Theatern* 1810-04-17, s. 359–360, 1810-04-18, s. 361–364. ”Ministär” kunde anspela på såväl ministeriell ansvarighet som ministeriell organisation. Dessa frågor kopplades emellertid gradvis samman alltmer. Henrik A. Olsson 1934, s. 7–9, 124–132, 239–251, 263, 294–295.

för de missnöjda. De argumenterade å ena sidan för respekt för gällande konstitution och betygade sin lojalitet med den nya regeringen. Å andra sidan ville de utvidga riksdagens parlamentariska makt genom att framhålla det i moralisk bemärkelse ohållbara i att kungen kvarhöll statsråd mot riksdagens vilja. Det konstitutionella statsråd som regeringsformen år 1809 skapat borde, enligt Boije och Schwerin, vara en sådan ansvarig "ministär", med stöd i riksdagen.

Trots att de Mannerheimiska och Delagardieska partierna försvann ur språkbruket efter tronföljarriksdagen 1810 så var frågorna om tronföljdens och konstitutionens legitimitet fortfarande aktuella. I vissa delar var mönstret paradoxalt, men i flera avseenden fanns en kontinuitet mellan å ena sidan det Mannerheimiska partiet och ministären efter 1810 samt å andra sidan mellan det Delagardieska partiet och den senare oppositionen.

Ett illustrerande exempel är Törneblads *Nya Posten*. Detta självutnämnda oppositionsblad drev åren 1810–1811 uppfattningen att Karl XIII:s legitimitet vilade på arvsrätt och inte på samhällskontrakt.⁴² I medveten polemik gentemot den förhärskande synen resonerade *Nya Posten* att Karl med automatik blivit kung i egenskap av den främste i tronföljden, sedan Gustav Adolf med arvingar blivit uteslutna efter beslutet på riksdagen den 10 maj 1809. *Nya Posten* erkände att denna logik inte gick att härleda ur skrivningarna i riksdagsprotokollen. Den arvsrättsliga legitimiteten var med andra ord vad tidningen ansåg vara sakernas verkliga och lagliga ordning, oaktat att riksdagen använt sig av folksuveräna motiveringar när det begav sig. Revolutionsmännens handlingar, riksdagens hänvisningar till kung genom val och "Samhällskontrakt" i form av den nya regeringsformen 1809 saknade enligt *Nya Posten* värde för att rättfärdiga den nya regimen.⁴³ I stället framhöll tidningen att hertig Karl, genom att den 13 mars 1809 ta på sig riksföreståndarskapet, varit den egentliga revolutionsledaren.⁴⁴ Tidningen menade att Karl, till skillnad från de andra nyckelpersonerna år 1809, handlade med fäderneslandets räddning för ögonen "och endast ur detta skäl kan

⁴² [utan rubrik], *Nya Posten* 1810-09-03, s. 1–4; 1810-09-06, s. 1–3, 1810-09-10, s. 1–2; "Ströskriften N:o 4, utan Prenumeration, innehåller reflexioner i anledning af thronföljare-walet, som dels tåla wederläggning, dels tarfwa att närmare upplysas." *Nya Posten* 1810-10-29, s. 1–4; [utan rubrik], *Nya Posten* 1811-01-28, s. 3; [utan rubrik], *Nya Posten* 1811-04-08, s. 4. Jöran Wibling gissar att Thure Wennberg står bakom signaturen "W." i texten från september 1810 och spekulerar att Carl August Grevesmöhlen är författaren till den från oktober 1810 på grundval av författarens utförliga kännedom om händelserna vid riksdagen i Örebro. Wibling 1954, s. 58–61, 282, 303–305.

⁴³ "Samhällskontrakt" är citerat i *Nya Posten* som motståndarens (*Ströskrift utan prenumeration*) uttryck. [utan rubrik], *Nya Posten* 1810-09-06, s. 1–3.

⁴⁴ "Ströskriften N:o 4, utan Prenumeration, innehåller reflexioner i anledning af thronföljare-walet, som dels tåla wederläggning, dels tarfwa att närmare upplysas.", *Nya Posten* 1810-10-29, s. 1–4.

revolutionen i Stockholm den 13 mars 1809 och det därpå följande rikets ständers beslut av den 10 maj samma år försvaras".⁴⁵ Som synes förde tidningen vidare den burkeanska nödlägesmotiveringen som legitimitetsgrund för regimen. Som jag visat i förra kapitlet sammanföll denna med hur många inom hovet, tidvis i maskopi med det Delagardieska partiet, hade betraktat saken under revolutionsåren. *Nya Posten* är ett exempel på att "oppositionen" bar vidare detta sätt att ifrågasätta "ministären".

Resonemangen i *Nya Posten* innehöll paradoxer. En av dessa är uppenbar för var och en som är bekant med tidningens rykte.⁴⁶ Det var *Nya Posten* som, mellan kronprins Karl Augusts död och Fersenska mordet, publicerade dikten *Räfvarne*. Mer än något annat har dikten kommit att symbolisera hetsen mot Axel von Fersen och andra föregivet konspirerande anhängare till prins Gustav. Paradoxen begränsar sig inte till det refererade resonemanget om revolutionens laglighet eller ens till *Nya Posten* som publikation.⁴⁷ Föraktet mot Fersen var faktiskt inte sällan förenat med sympatier för den avsatta kungafamiljen. En del av *Nya Postens* polemik i frågan om Karl XIII:s arvsrätt ingår i vad som i samtiden uppfattades som en förtäckt argumentation för att tronföljarriksdagen i Örebro borde låta sitt val falla på prins Gustav.⁴⁸ På detta vis kombinerades sympati för de en gång konkurrerande alternativen Gustav och Karl August – till vilka prins Karl Johan fogades efter valet i Örebro. Denna stridbarhet för kungligheter hängde nära samman med uppfattningen om behovet av en stark personlig ledare som kunde hålla "aristokratins" makthunger på avstånd.⁴⁹ Både revolutionsmännen och Fersen uppfattades av *Nya Posten* som en del av samma konspirerande aristokrati, och såväl mordet på Gustav III, upproret mot Gustav IV Adolf, den påstådda förgiftningen av Karl August som den i samband med Fersenska mordet utkommenderade militärtruppens handfallenhet var, i ett sådant ljus, följder av egenlyttan hos denna aldrig klart definierade aristokrati. Historiker har givit ytterligare förklaringar till paradoxen. Jöran Wibling har fram-

⁴⁵ [utan rubrik], *Nya Posten* 1811-04-08, s. 4. Kursivering i källan.

⁴⁶ En annan sida av paradoxen är att *Nya Posten* både ger starkt stöd till Karl XIII och Karl XIV Johan samtidigt som den tog den gamla kungafamiljen i försvar. "Ströskriften N:o 4, utan Prenumeration, innehåller reflexioner i anledning af thronföljare-walet, som dels tåla wederläggning, dels tarfwa att närmare upplysas.", *Nya Posten* 1810-10-29, s. 3.

⁴⁷ Wibling 1954, s. 273–275, 282–290; Waller 1947, s. 292. Även den franska revolutionen kunde uppfattas som ett verk av aristokratin.

⁴⁸ [utan rubrik], *Nya Posten* 1810-07-19, s. 1–4, 1810-07-26, s. 1–4, 1810-07-30, s. 1–4; [utan rubrik]. Se även *Nya Posten* 1810-09-03, s. 1–4; 1810-09-06, s. 1–3, 1810-09-10, s. 1–2; Wibling 1954, s. 273–275, 282–290.

⁴⁹ "Ströskriften N:o 4, utan Prenumeration, innehåller reflexioner i anledning af thronföljare-walet, som dels tåla wederläggning, dels tarfwa att närmare upplysas.", *Nya Posten* 1810-10-29, s. 1–4; Wibling 1954, s. 61–69.

hållit besvikelsen över revolutionens bristande reformer och pekat på ambitionerna att ta kommando över den fortsatta utvecklingen.⁵⁰ Sture M. Waller har kallat inställningen "oreflekterad rojalism".⁵¹ Från mitt eget perspektiv vill jag tillägga att retoriska strategier kan föra samman motsatser. Det legitimistiska resonemanget efter den burkeanska nödlägeslinjen separerade kungligheterna från sina rådgivare och möjliggjorde på så vis fördömanden av de senare. En sådan oppositionell retorik kunde förena grevarna i Delagardieska partiet med aristokratfördömarena i *Nya Posten*.⁵²

Även de stridsfrågor som var aktuella i riksdagspolitiken indikerar att ministär och opposition representerade kontinuitet med revolutionsriksdagens partimotsättningar snarare än en total omskapning av dem. För det första handlade tvistemålen i riksdagsdebatterna under kronprinstiden i stor utsträckning om Sveriges ekonomiska problem: Hur skulle det förminskade rikets utgifter och skulder betalas? Hur skulle riksdalern få ett stabilt värde? Hur skulle näringsidkarna få tillgång till nödvändig kredit? Detta var frågor som debatterades flitigt under kronprinstidens samtliga riksdagar. För det andra kom en serie riksdagsbeslut från riksdagen 1809–1810 att bli ifrågasatta och många gånger omprövade: den progressiva inkomstskatten, den fria brännvinsbränningen, hävda handelsförbud, friare regler för landets judar samt sist men inte minst beslutet att finansiera bygget av Göta kanal. Denna serie av frågor skapade en ibland uttalad och ibland outtalad dynamik där oppositionen kritiserade statsråd och andra som demonstrerade lojalitet med 1809–1810 års ambitioner. Oppositionen menade att de ekonomiska problemen berodde på omläggningen av politiken i samband med revolutionen 1809. Det kan måhända framstå som överraskande, eftersom historieskrivningen om Karl Johanstiden tenderar att lägga större vikt vid frågor där styret tidigt i vissa delar bröt med 1809 års revolution – exempelvis indragningsmakten och Karl Johans ryskt orienterade krigspolitik mot Napoleon. Dessa frågor hade dock en blygsam roll i striden mellan opposition och regeringsparti under kronprinstiden. Oppositionen vände sig huvudsakligen mot regeringen i sådana frågor där de ansåg att den sedan år 1809 gått för långt och alltså ingalunda mot reaktionära tendenser.⁵³

⁵⁰ Wibling 1954, s. 61–69, 204–240, 282–307.

⁵¹ Waller 1947, s. 292.

⁵² Om Törneblads syn på aristokratin, se särskilt Wibling 1954, s. 79–80.

⁵³ Några exempel från riksdagen 1815 på att värderingen av regeringspolitiken sammanhängde med omdömen om politiken efter år 1809: diskussionen om nederlags- och transitohandeln RAP 1815 I, s.

Ministär och opposition på 1817–1818 års riksdag

Riksdagen år 1817–1818 innebar ett genombrott för partibegrepp i riksdagsdebatten. Detta har att göra med att oppositionen var, vilket snart kommer att märkas, ovanligt upptagen med frågor om ordval, tolkningar och utveckling av riksdagens processer och former. Från det begreppshistoriska perspektivet är i synnerhet den inledande adressdebatten på riddarhuset ett tacksamt källmaterial.

Tidigare forskning har uppmärksammat att frågan om Karl Johans legitimitet var central för 1817–1818 års riksdag. Den direkta och officiella orsaken till riksdagens sammankallande var att Malmö diskontbank hamnat på obestånd.⁵⁴ Karl Johan misstänkte bankens ledning och ägare – varibland skåningen De la Gardie och hans gamla anhängare var starkt representerade – för att motverka Sveriges finanspolitik och dessutom vara inblandade i smuggling från Danmark. Bland annat därför ville Karl Johan avskaffa diskontbanken. Den möjligen viktigaste orsaken till riksdagskallelsen var emellertid att Karl XIII blivit allt sjukare och svagare på hösten 1817. Karl Johan såg därför en poäng med att riksdagen skulle vara samlad vid den gamle kungens frånfalle, eftersom den då omedelbart kunde manifesteras stöd till den nye. Det fanns alltså flera skäl som sammanlöp till att kronprinsens legitimitet var en känslig fråga inför riksdagen.

På denna riksdag uppstod den ditintills mest utvecklade adressdebatten under det nya statskicket. I andra länders författningstradition var adressdebatter ett sätt för oppositionen att rikta en missnöjesförklaring mot regeringen genom att i formen av en tacksägelse till kungen beskriva landets eländiga tillstånd. Liknande ansatser hade funnits tidigare, men på riddarhuset år 1817 initierades frågan i klara ordalag.⁵⁵ Det elände som oppositionen ville inkludera i tacksägelsen handlade om oredan i penningväsendet. När detta förslag mötte kritik utvecklades det ytterligare av godsägaren och översten Carl Henrik Anckarsvärd,⁵⁶ som i och med denna riksdag etablerade sig som ledande oppositionsman.⁵⁷ "Allmänt klagas över nöd och för-

127–137, RAP II, s. 32–51, BgP 1815, s. 252–271. Göta kanal. RAP 1815 V, s. 1069–1081, 1407–1426; BgP 1815, s. 1604–1611. Frågan om bevillningen. BgP 1815, s. 119–122, 143–154. Diskussionerna om judarna i Sverige. BgP 1815, s. 1048–1057. Frågan om tryckfrihetens verkningar. RAP 1815 III, s. 456–459. Näringspolitik. RAP 1815 IV, s. 322–323; RAP 1815 V, s. 182–212. För partiställningar, se Andreen 1958, s. 160–196.

⁵⁴ Diskontbankerna lånade ut pengar mot ränta. Kärlander 2011, s. 177–181; Andreen 1958 s. 342–343.

⁵⁵ RAP 1817–1818 I, s. 40–42. Se även PrP 1815, s. 40–44, 71–81.

⁵⁶ Carl Henrik Anckarsvärd (1782–1865), militär och godsägare.

⁵⁷ RAP 1817–1818 I, s. 83–103.

lägenhet", börjar diktamen till talet.⁵⁸ Problemet, menade Anckarsvärd, var att ministrarna efter år 1809 endast agerade väktare för regeringsformen, medan de i övrigt hade "blind tillförsikt för Styrelsen".⁵⁹ Kungen borde svara på tillägget till tacksägelsen genom en ordentlig berättelse om "Sveriges verkliga tillstånd" och en "plan för statshushållningen", vilken ständerna i sin tur kunde bruka som underlag, ansåg Anckarsvärd.⁶⁰ Det är värt att uppmärksamma att Anckarsvärd hänvisar till "nöd och förlägenhet". Detta motiv uttryckte Anckarsvärd i varierande ordalag under riksdagen, men gemensamt var den retoriska effekten att konstruera ett undantags-tillstånd som motiverade en fundamental politisk riktningssändring. Anckarsvärd förtydligade att klagomålet inte var hans eget, utan något som "allmänt" hördes, men framhöll sedan sin övertygelse om att landet var "så rubbat utur alla sina gamla förhållanden, att det ovillkorligen ford-rade en total Reorganisation".⁶¹ Uttryck som "den allmänna nöden" och motsvarande var en typisk oppositionsmarkör vid 1810- och 1820-talens riksdagar.⁶² Detta var något annat än exempelvis Törneblads *Nya Postens* påstående att revolutionen den 13 mars 1809 endast gick att motivera med nödläge, men det legitimerande politiska skälet var detsamma.

Tillägget om den allmänna nöden blev nedröstat, men därefter började partimotsättningen att formuleras öppet på riddarhuset. Frågan fick nämligen ett efterspel genom en metadebatt vid protokollets justering. Först ut var Schwerin, en av de oppositionella som talat för tillägget om den allmänna nöden.⁶³ I sitt inlägg bekräftade Schwerin något som regeringens försvarare påpekat under diskussionerna, nämligen att frågan om tillägget aldrig allvarligt åsyftat ett verkligt klagomål, utan efter brittiskt mönster varit ett sätt att anmäla misstroende mot ministären.⁶⁴ Schwerin vände sig särskilt till dem, "som icke inom sig själva bestämt, vilketdera System de ämnar understödja, Ministärens eller Oppositionens".⁶⁵ Schwerin var därmed den första, i de undersökta riksdagsprotokollen från 1778 och framåt, som ohöjlt formulerade partimotsättningen på riksdagen.

⁵⁸ RAP 1817–1818 I, s. 97. Anckarsvärds inlägg har uppmärksammats av Nils Erdmann men i aspekter som saknar relevans för denna redogörelse. Erdmann 1915, s. 74–78.

⁵⁹ RAP 1817–1818 I, s. 99–101.

⁶⁰ RAP 1817–1818 I, s. 100–101.

⁶¹ RAP 1817–1818 I, s. 283–285.

⁶² Hagander 1863, s. 14–19, 27; Andreen 1958, s. 141. Björklund har för det tidiga 1820-talet framhållit hur den brittiskt inspirerade svenska oppositionen förenade hänvisningar till allmän nöd med burkeanska tankegångar. Björklund 1964, s. 74–75. Se även Forsell 1886, s. 443.

⁶³ RAP 1817–1818 I, s. 111–112.

⁶⁴ RAP 1817–1818 I, s. 95, 185–191.

⁶⁵ RAP 1817–1818 I, s. 186–187.

Denna partimotsättning innebar i vissa avseenden en omkastning av förhållandena under de gustavianska riksdagarna. Detta kan illustreras av anmärkningar från statsråden.⁶⁶ Ett av de kritiska statsråden var landshövdingen Anders Fredrik Skjöldebrand,⁶⁷ som tillhört de oppositionella vilka under riksdagen i Norrköping år 1800 varit ansedda som "jakobiner". Han hade även varit medlem av det konstitutionsutskott som utformat regeringsformen 1809.⁶⁸ Vid protokollets justering kritiserade Skjöldebrand Anckarsvärds bruk av "ordet nöd" som opassande.⁶⁹ Men framför allt påpekade han att oppositionens plan för ständernas makt gick "utöver vad Grundlagen medger" och "skulle i det hela leda till rubbning av den gräns, som visligen är satt mellan den *Lagstiftande* och den *Verkställande Makten*".⁷⁰ Detta skulle återigen, resonerade Skjöldebrand, leda till växlingar mellan "Anarkin" och "Despotismen", vilket i slutändan skulle kasta Sverige "under utländskt ok".

Livligt känner jag den lyckan, att, framkastad av ödets skickelse på allmänna Ärendenas bana, vid en ålder som börjar nalkas livets gräns, få såsom Ämbetsman, likasom fordom, tala för Konstitutionens och den Lagbundna frihetens försvar, vilken under en tryckande Styrelse vanligen är Oppositionens språk.⁷¹

Skjöldebrands inlägg om vikten att försvara konstitutionen är en rekapitulation av motiven för regeringsformen. För att undvika de historiska problemen med inre nationella strider hade revolutionsriksdagen velat upprätta en strikt maktfördelning där varje del arbetade mot samma mål utifrån skilda uppgifter. Mot detta står oppositionsmannen Anckarsvärds åberopande av "nöd". Under den gustavianska tiden verkade kungens anhängare för upplutning kring den kungliga fadersgestalten i ett utsatt läge, medan oppositionen åberopade konstitutionens helgd. Efter år 1809 använde regeringen den på revolutionens grund skapade konstitutionen för att staka ut gränserna för det legitima, medan oppositionen lät nödens krav rättfärdiga sina krav på en ny politik. De retoriska villkoren för partibildning hade i den meningen blivit omkastade.

⁶⁶ RAP 1817–1818 I, s. 199–218, 222–231.

⁶⁷ Anders Fredrik Skjöldebrand (1757–1834), militär och svenskt statsråd 1815–1824.

⁶⁸ Skjöldebrand och Anckarsvärd hade en bakgrund av gemensamma revolutionsplaner i februari 1809 som emellertid inställdes i sista stund. Warg 2020, s. 45–46.

⁶⁹ RAP 1817–1818 I, s. 204–205.

⁷⁰ RAP 1817–1818 I, s. 205.

⁷¹ RAP 1817–1818 I, s. 205–206.

En annan skillnad är att begreppsparet ministär och opposition på riksdagen 1817–1818 är protokollfört som en del av debatten, medan begreppsparet patrioter och rojalister på de gustavianska riksdagarna endast finns i privata brev, minnesanteckningar och handskrivna pamfletter.⁷² Som riksdagsretorik representerar Schwerins inlägg därför ett för tiden nytt inslag.

Patrioter och rojalister

En viktig fråga följer av att begreppsparet patriot och rojalist därmed tycks ha förpassats till bakgrunden. Vad säger denna utveckling om begreppsparets växelverkan med politisk handling? Hade begreppsparet förändrats och uppgått i ministär och opposition? Eller var det fortfarande ett latent sätt att beskriva en annan typ av politisk konflikt?

Begreppsparet patriot–rojalist förekom alltså i språket, och särskilt patriotbegreppet var fortsättningsvis ett sätt att rättfärdiga egna maktanspråk. I det följande kommer jag att synliggöra detta med hjälp av två politiska konflikter år 1818: försvarsfrågan på riksdagen samt riksåtalet mot statsrådet Rudolf Cederström – den stridbare amiralen från partistriderna på revolutionsriksdagen 1809–1810. I anslutning till detta kommenterar jag några av de många ordformer i det patriotiska språkbruket som uppstod eller blev vanligare under 1810-talet.

Patriotismen och hedern

Under riksdagen 1817–1818 hamnade begreppet patriot i centrum för en het debatt om försvar och militär heder. Det var långt ifrån enda gången begreppet kom i bruk under riksdagen. Tidigt hade både regering och opposition använt uttrycket "Fäderneslandets parti" för att betyga avståndstagande från ensidig partianda.⁷³ Dessutom existerade "Fäderneslandets vänner" som mobiliserande namn på en opinion för större tillgång till sedlar och kredit.⁷⁴ Båda dessa exempel indikerar för övrigt att begreppet patriot ofta uttrycktes med andra ord. Debatten i försvarsfrågan i januari 1818 visar

⁷² Liksom flera inlägg i debatten 8 december följer även exempelvis statsrådet Adolf Göran Mörnars inlägg 2 december ett liknande mönster som Skjöldebrands. RAP 1817–1818 I, s. 112–116.

⁷³ RAP 1817–1818 I, s. 230–231, 278, 295–296.

⁷⁴ Andreen 1958, s. 447–449, 518–519.

att aktörernas patriotism tenderade att komma i fråga på ett sätt som påminner om den gustavianska tidens.

Släktskapet med de gustavianska riksdagarna finns inte minst i hur kungens och fäderneslandets intressen ställdes mot varandra. Det sakpolitiska budskapet i det för debatten utlösande inlägget av Anckarsvärd är en kritik mot nivån på Sveriges försvarsutgifter. Talet innehåller emellertid huvudsakligen en hård kritik mot Karl Johans utrikespolitik.⁷⁵ Enligt Anckarsvärd gick kronprinsens personliga ambitioner ut över Sveriges bästa. Anckarsvärd hävdade exempelvis att då "man [...] dåras av högmod, och tror sig mäktig" kommer landet "förtära sina krafter och utmarglat skall Sverige, slutligen känslolöst för Självständigheten, förlora den". Statsrådet Skjöldebrand försvarade Karl Johan med att försvarsmedlen stod "under högsta Styrelsen av Geniet" och anklagade Anckarsvärd för att försöka hindra åtgärder "till Fäderneslandets bästa".⁷⁶ Anckarsvärd separerade alltså furstens bästa från fäderneslandets, medan Skjöldebrand tillbakavisade denna möjlighet. I det avseendet var debatten sig lik från Gustav III:s tid.

Som mest närvarande är emellertid patriotbegreppet i den utdragna diskussion om militär heder som följde på de inledande debatterna. Bland annat försvarade sig Anckarsvärd mot kritik genom att fråga riddarhuset "om icke mina Yttranden, ehuru olika med Friherre Skjöldebrands, det oaktat, även innebär stämpeln av Patriotism och Frihet"?⁷⁷ Skjöldebrand erkände omedelbart Anckarsvärd's "fäderneslandskänsla",⁷⁸ men frågan uppstod på nytt i samband med den sedvanliga justeringen av protokollet från debatten. En kavalkad av talare tog då avstånd ifrån Anckarsvärd's brist på "sann och

⁷⁵ Talet på riddarhuset var en slags fortsättning på en för de församlade känd kritik som Anckarsvärd framfört till Karl Johan redan år 1813. Anckarsvärd's öppenhet ledde den gången till avsked från armén. Anckarsvärd's kritik från år 1813 har av historiker på ett missvisande sätt tolkats som uttryck för Finlandsrevanschism, när den i själva verket åsyftade den strategiska prioriteringen att vända styrkorna mot Frankrike i stället för mot Danmark. Se "Carl H Anckarsvärd", SBL eller Thulstrup 1942 och jämför med originalet som finns översatt till svenska i Hedvig Elisabeth Charlotta 1942, s. 183–185 och i Anckarsvärd 1833 s. 57–63 på både svenska och franska. Se även om kontinuiteten i Anckarsvärd's utrikespolitiska uppfattningar under 1811–1813 i Enander 1930, s. 174–184. Anckarsvärd bidrog själv möjligen till att sätta sin protest mot Karl Johan i ett vilseledande revanschistiskt ljus genom att likställa innebörden med citat av Gustaf af Wetterstedt från statsrådet år 1809.

⁷⁶ RAP 1817–1818 II, s. 589–590.

⁷⁷ I originalet "patriotisme". RAP 1817–1818 II, s. 593.

⁷⁸ RAP 1817–1818 II, s. 594.

uppriktig Fosterlandskärlek".⁷⁹ De många och resultatlösa inläggen innehåller åtskilliga sådana exempel.⁸⁰ Det patriotiska språkbruket blir i detta sammanhang en strid om goda eller förrädiska avsikter.

Även om begreppet i dessa exempel aldrig är partiskiljande, visar de att patriotismen och dess olika sätt att positionera land och furste i förhållande till varandra fortfarande var attraktiva medel, såväl för att rättfärdiga oppositionen som för att misstänkliggöra den. I detta fall riktade sig oppositionen mot Karl Johans utrikespolitiska kursändring, något som är ovanligt i källmaterialet för kronprinstiden. Oppositionens kritik går för övrigt tvärtemot en vanlig tendens i svensk historieskrivning. I regel brukar det svenska historienarrativet lyfta fram en föregiven svensk finlandsrevanschistisk opinion mot kronprinsens isolationistiska och stormaktsanpassliga tendenser.⁸¹ I detta fall var det närmast tvärtom. Anckarsvärd ställde, år 1818, sina förhoppningar till Wiensystemets fredsordning och fruktade att kronprinsen, i strid med detta system, byggde upp orealistiska aktivistiska föreställningar om Finland eller andra militära vinningar.⁸² Här är inte platsen för att undersöka denna opinion närmare, men också denna dimension av Anckarsvärds inlägg kan ses som en kontinuitet från den tidigare "patriotiska" kritiken mot den gustavianska tidens kungliga ambitioner utrikes.

Patriotismens synonymer

I vissa bemärkelser kan sägas att patriotism, efter att 1809 ha blivit inaktuellt som beskrivning av parti, blivit en ännu viktigare faktor i svensk politisk debatt. Ett annat fokus än vad det här är fråga om skulle synliggöra en kvantitativ ökning av patriotiskt språkbruk under dessa år.

Detta har att göra med att det under åren 1790–1820 uppstod så pass många nya ord som kunde fungera som synonymer för patriotism. Två av dem passerade revy i referatet från riksdagsdebatten om Sveriges försvarsförmåga: fäderneslandskänsla och fosterlandskärlek. Uttryck som känsla för fäderneslandet och kärlek till fosterlandet hade förekommit tidigare, men

⁷⁹ RAP 1817–1818 II:2, s. 86–87.

⁸⁰ Se även debatten vid ytterligare nästa protokolljustering RAP 1817–1818 II:2, s. 342–386.

⁸¹ Se exempelvis Hedenborg 2019, s. 200; Gustafsson 2020, s. 160; Höjer 1945, s. 54, 57–62, 90.

⁸² Se särskilt RAP 1817–1818 I, s. 286 om hur den "filantropiska tid, då de mäktiga Furstarna ingått heliga Förbund, tycks kunna fästa Folkets förhoppningar på en möjlighet av bättre tider".

detta slags sammansatta ord var nya sedan 1800-talets första årtionde.⁸³ Andra nya synonymer var nationalanda/nationalstolthet (tidigast funna belägg 1792),⁸⁴ fosterländsk (1811)⁸⁵ och fosterlandsvän (1817).⁸⁶ Alla dessa ord hade varierande karaktärer, i likhet med redan dessförinnan existerande möjliga synonymer till patriotisk, exempelvis medborgerlig, republikansk och svensk. Den större rikedom av ord i det patriotiska språkbruket förefaller delvis spegla att begreppet sedan den franska revolutionen blivit mer mångtydigt.

En närmare analys av dessa varianter av begreppet måste ske utanför ramen för avhandlingen. I korthet kan sägas att det patriotiska språkbruket i början av 1800-talet trots sina nya symboliska former hade en stark kontinuitet från 1700-talet. Själva ordet patriot med sina avledning användes på de svenska riksdagsöverläggningarna oftare än någonsin, och i tidningarna ungefär lika ofta som tidigare.⁸⁷ Det var fortfarande samma positivt laddade begrepp, som i regel går att översätta med "tjänstvillighet för det allmänna bästa", och stod i motsats till egennytta. Det som tillkom var nya tillämpningar och synonymer som gick att använda för att skapa egna distinktioner och associationer till nya yttringar av patriotism. Det patriotiska språkbruket utvidgades i nya riktningar, men byttes knappast ut mot något annat, åtminstone inte under den tid som här har stått under lupp. Det finns med andra ord mycket lite som tyder på att synonymerna till patriotism i början av 1800-talet på något drastiskt sätt förändrade villkoren för den som ville nyttja begreppet i den politiska polemiken. Denna omständighet får till följd att förändringarna inte behandlas närmare i denna avhandling.

Förutsättningarna för patrioter och rojalister

Att patrioter och rojalister försvunnit som organiserande begreppspår för partiantagonismen i Sverige innebar inte att det förlorat sin gamla retoriska potential. Detta går inte minst att synliggöra med ett undantag från regeln. I

⁸³ Fosterlandskärlek dyker upp för första gången i Svenska dagstidningar för år 1807 och fosterlandskänsla året efter. Sökningar i databasen Svenska dagstidningar 2021-11-03. Mitt tidigaste belägg för "fäderneslandskärlek" är Svenska akademins ordboks från år 1803. "Fädernesland", SAOB.

⁸⁴ "Utdrag af ett Bref", *Extra Posten* 1792-12-19, s. 2. Den franska motsvarigheten *esprit national* tycks ha varit etablerad sedan länge. Se Axel von Fersen d ä från 1759 citerad av Wolff 2008, s. 92.

⁸⁵ "Fosterland", SAOB. Lindberg menar att fosterländskhet är en "mer innerlig variant av det patriotiska sentimentet". Lindberg 2022, s. 482.

⁸⁶ Becker, *Mariestads Weckoblad* 1817-01-01, s. 1.

⁸⁷ Se s. 191.

en källa återkommer nämligen begreppsparet patrioter och rojalister som beskrivning på riksdagsmotsättningarna. Det är i den mot kronprinsen kritiske revisionssekreteraren Gustaf Wathier Hamiltons⁸⁸ anteckningar. Undantaget klargör snarast kontinuiteten i begreppsparets karaktär.

Begreppsparet går alltså att associera till en viss typ av situation. Utan att sympatisera med någondera partierna använde Hamilton "hovpartiet" och "oppositionen" för att beskriva dem.⁸⁹ På ett ställe avfärdade han dock betydelsen av Anckarsvärd's "låtsade patriotism"⁹⁰ och på ett annat kommenterade han att överste Jacob Cederström⁹¹ blivit "förvandlad till rojalist" i samband med att han utnämns till landshövding på Gotland.⁹² Hamilton berättade även om bestörtningen vid en frukostsamling under riksdagen, efter att nyheten kommit om att Karl XIV Johan förändrat sammansättningen av riksrådet i syfte att påverka domslutet mot statsrådet Rudolf Cederström (kusin till Jacob): "Rojalisterna såg flata ut, oppositionen gnisslade tänderna av förbittring".⁹³ Hamiltons anteckningar är med andra ord en kritisk skildring av en kung som inte låter sig bindas av former, kombinerat med en nedsättande användning av "rojalist" för det lojala partiet. En sådan berättelse stärker mina slutsatser om språkbrukets begränsade räckvidd vid tiden. Begreppsparets normala referens gällde konstitutionella konflikter på grund av att kungen saknade grundläggande respekt för laglig ordning, men detta sätt att förstå svensk politik var inte allmänt under 1810-talet.

Begreppsparets brist på aktualitet – trots Karl Johans maktintrång – kan också sättas i samband med det ofta förekommande dubbelspelet mellan kronprinsen och statsråden inom ramen för det nya statsskicket.⁹⁴ Historikern Per G. Andreen har framhållit att detta fick till följd att Karl Johans personligt präglade finansplan föll platt på riksdagen 1817–1818. Propositionen saknade stöd till och med bland statsråden själva och ingen arbetade för dess framgång på riksdagen. Det saknades med andra ord i det fallet något som ens tillnärmelsevis kunde likna den typ av strikt och personligt lojala "rojalister" som "patrioter" brukade vända sig emot.

⁸⁸ Gustaf Wathier Hamilton (1783–1835), jurist och ämbetsman.

⁸⁹ Carlquist red. 1921, s. 115–117, 120–121.

⁹⁰ Carlquist red. 1921, s. 114.

⁹¹ Jacob Cederström (1782–1857), militär och ämbetsman.

⁹² Carlquist red. 1921, s. 115.

⁹³ I källan "royalisterne". Carlquist red. 1921, s. 124. Kungens påtryckningar i olika former nådde sitt mål först vid justeringen av riksrådets dom mot Cederström, som då ändrades från friande till fällande. Bexelius 1981, s. 244–246.

⁹⁴ Andreen 1958, s. 292–298, 316–319, 392–393, 482–483

Sedan år 1809 hade ny praktik uppstått kring begreppen ministär och opposition. Dessa begrepp var, genom strider som den om värnpliktsfrågan på hösten 1809 och diskussionen om tillägget om den allmänna nöden i december 1817, inbegripna i försök att framställa misstroendeförklaringar mot sittande statsråd genom formuleringar i tacksägelsedeputationer till kungen. Begreppen kunde användas i argumentationer rörande vad som legitimerade revolutionen, konstitutionen och tronföljden. Genom oppositionens hänvisningar till nödläge och ministärens försvar för konstitutionen var begreppsparet opposition och ministär förknippat med de konkurrerande legitimitetsgrunderna för revolutionen 1809. Begreppet patriot användes fortsättningsvis för att rättfärdiga politiska anspråk, men som beteckning på försvar för konstitutionen mot rojalistiska övergrepp användes det endast undantagsvis under de nya förutsättningarna efter år 1809. Begreppsparet kan betraktas som ett latent sätt att beskriva allvarliga konstitutionella konflikter om kungens roll, och dess frånvaro således betraktas som en indikation om att sådana konflikter inte längre stod i förgrunden för partimotsättningarna.

Liberal och liberal-kritisk retorik

Under 1809–1810 års riksdagsdebatter förekom både liberal retorik, som rättfärdigade den nya politiska riktningen, och en liberal-kritisk motretorik, som försökte värja sig för begreppets kraft. Under 1810-talet fortsatte detta mönster och anknöt delvis till franska förhållanden. Historisk forskning har först för 1820-talets räkning intresserat sig för diskussioner om så kallad falsk och sann liberalism och ibland utifrån antagandet att det som stod på spel var essentiella uppfattningar av begreppet. Direkta ordstrider orienterar sig emellertid mot bakgrund av tidigare retoriska strategier. Min undersökning av liberalbegreppet under 1810-talet påvisar att sådana retoriska strategier var påfallande vanliga och varierade under riksdagarna 1815 och 1817–1818. Det finns därför starka skäl till att detta avsnitt lägger huvudsakligt fokus på dessa debatter. I en första del tar jag mycket översiktligt upp riksdagen 1812. Därefter handlar det om begreppsutvecklingen i press och riksdagsdebatt fram till och med år 1815. Slutligen kommer redovisningen in på riksdagen 1817–1818.

Riksdagen 1812: Liberala principer kontra protektion

I riksdagsprotokollen för år 1812 förekommer begreppet liberal 17 gånger, varav 13 i samband med eller med avseende på ekonomiska frågor. De få förekomsterna begränsar möjligheten till övergripande slutsatser, men några observationer är det ändå på sin plats att göra.

Liberalbegreppet förekommer alltså för att hantera politisk antagonism. Det gäller diskussioner om möjligheten att genomföra husvisitationer hos handlande i jakt på smuggelgods, om rätten att utföra hantverkartjänster, om brännvinsförordningar samt om regler för att anlägga tullkvarnar på landsbygden.⁹⁵ Inte överraskande syftar liberala "principer" på sådana som inskränker rätten för kronan att göra husvisitationer men som utvidgar möjligheterna för medborgare att utöva hantverk, göra brännvin, bedriva brännvinsnäring och anlägga tullkvarnar. Till skillnad från riksdagsprotokollen 1809–1810 förekommer emellertid liberal inte längre övervägande i positiv bemärkelse. Lika ofta har det en tvetydig eller direkt negativ laddning i inlägg som argumenterar för "protektion", "skydd" eller "monopol". Även om liberal strukturerade politisk antagonism var dess laddningar alltså mer omstridda jämfört med tidigare.

Lite överraskande är det att konstatera liberalbegreppets funktion i diskussionen om indragningsmakten. Av protokollen att döma användes det vid tre tillfällen som ett positivt laddat begrepp men vid samtliga tillfällen förvånande nog i argumentation för inskränkningar av tryckfriheten.⁹⁶ Begreppet åsyftade den enskildes rättssäkerhet i relation till smädelser i pressen eller användes för att åberopa auktoriteter som var ansedda som vänner av tryckfriheten. En talare hänvisade exempelvis till "Regeringens liberalité".⁹⁷ Över huvud taget framstår själva inskränkningen av tryckfriheten år 1812 som måttligt kontroversiell i stunden.⁹⁸ Det som framkallade reservationer var i stället avsteget från principen att grundlagsändringar skulle ske med två riksdagars beslut – bland andra Mannerheim och ett par av bröderna Silverstolpe anmälde sin avvikande mening. Mot bakgrund av det utrikespolitiska läget tycks inskränkningen av tryckfriheten åtminstone på riksdagen allmänt ha uppfattats som ett försvar av svenska friheter mot stämplingar och missbruk. Detta synsätt förklarar paradoxen att liberal-

⁹⁵ Begreppsdata riksdagstryck (SND).

⁹⁶ RAP 1812 I, s. 405, 408; BgP 1812, s. 545.

⁹⁷ BgP 1812, s. 545.

⁹⁸ Se diskussionen på riddarhuset. RAP 1812 I, s. 743–833.

begreppet brukades i argumentationen för inskränkningar av tryckfriheten i stället för tvärtom.

Liberal i mitten på 1810-talet: ett ifrågasatt modeord

Vid mitten av 1810-talet visar källmaterialet på en förhöjd temperatur i striden om liberalbegreppets laddningar. Det visar sig i debatten under riksdagen 1815 och i direkta begreppsstrider i pressen. Här kommenterar jag först tidigare forskning, sedan begreppsstriderna och därefter riksdagsdebatten.

Tidigare forskning

Tidigare forskning har ägnat sig ganska lite åt frågan om hur begreppet liberal användes i mitten på 1810-talet. Litteraturvetaren Harald Elovson skrev i *Dagens Nyheter* år 1926 en analys av en text i *Allmänna Journalen* som diskuterade begreppet liberal år 1815, men jag drar här andra slutsatser på viktiga punkter.⁹⁹ Begreppet liberal är vanligt förekommande i forskningen om de på riksdagen dominerande ekonomiska frågorna. Det har dock skett med forskarnas egna kategorier snarare än riksdagsmännens.¹⁰⁰ Riksdagen år 1815 var den första efter 1809–1810 med en verkligt oppositionell gruppering. Genom ett statsutskott under Fredrik Bogislaus von Schwerins ordförandeskap lyckades oppositionen utmana regeringens politik med en serie protektionistiska krav. Det handlade om högre tullar, importförbud, en överflödsförordning med riktade konsumtionsavgifter och återinförande av nationaldräkt, samt reglering av spannmålsmarknaden genom statliga inköp och magasin.¹⁰¹ Forskarna har emellertid uppmärksammat intressanta nyanser inom denna opposition. Statsutskottets program var nämligen ett större kliv från regeringspolitiken än vad ledaren Schwerin och hans anhängare – med forskarnas kategoriseringar ”agrarprotektionister” eller ”agrarmerkantilister” – egentligen åsyftade.¹⁰² Schwerin motsatte sig de dominerande ”prohibisternas” handelsskydd för industrin och deras idéer om överflödsförordningar. Inom riket förespråkade Schwerin näringsfrihet. Agrarprotektionisterna åberopade Adam Smith som en auktoritet för denna

⁹⁹ Elovson 1926a.

¹⁰⁰ Ahnlund 1923; Andreen 1958, s. 141–196

¹⁰¹ Andreen 1958, s. 253–276; Ahnlund 1923, s. 13–16.

¹⁰² Ahnlund 1923, s. 13–16; Andreen 1958, s. 241–248, 253–260, 274–275.

jordbruksvänliga politik. Forskare har i regel kallat denna opposition "liberal" och Schwerin till och med "den liberala oppositionens andlige fader" i Sverige.¹⁰³ Historikern Per G. Andreen har tvärtom hävdade att det var regeringssidan som präglades av Adam Smith och "den ekonomiska liberalismens principer".¹⁰⁴ Andreens konstaterande skedde emellertid inte i dialog med de motsatta påståendena. Genomgången av källmaterialet kommer att ge förutsättningar för att i slutet av avsnittet diskutera ett svar på frågan om oppositionens självförståelse.

De första begreppsstriderna: från "liberalt sinnade" till "de liberala"

Från mitten av 1810-talet går det att identifiera två texter som direkt bearbetar frågan om begreppet liberals betydelse, om än på väldigt olika sätt. Den första är en text i *Christianstads Weckoblad* från år 1813 som inte tidigare analyserats av forskningen.¹⁰⁵ Den andra, "Försök att bestämma begreppet av Ordet Liberal" i *Allmänna Journalen* år 1815, är den som uppmärksammats av Elovson.¹⁰⁶ Tidningstexterna är de första jag funnit som helt och hållet ägnar sig åt liberalbegreppet.

Texten "Liberalité. Liberala grundsatser" i *Christianstads Weckoblad* bekräftar, med vissa variationer, vad som hittills redan framgått. Författaren utgick ifrån problemet "att de, som för dessa ord till Sköldemärke, är i vissa fall just de illiberalaste".¹⁰⁷ Begreppets verkliga essens var, enligt texten, principen: "unnar andra lika förmåner man själv njuter, och som stundom gör mera än de strängaste Samhällsplikter kan fordra". Denna övertygelse karaktäriserades av författaren intressant nog som "medfödd". Detta förblir dock ett outvecklat tema. Eftersom att vara "liberalt sinnad" var att unna andra "lika" förmåner räcker det inte, förklarar *Christianstads Weckoblad*, att bara frikostigt dela med sig av sitt överflöd.¹⁰⁸ Den liberalt sinnade griper exempelvis in och försvarar den som hamnat i ett drev av ensidigt klander. Detta liberala sinne sammanfattade artikelförfattaren som "ett frikostigt tänkesätt, som i vårt språk utgör rätta betydelsen av det Franska ordet *Liberalité* och vars verkning [...] ofta uttryckes med det bekanta: leva och låta

¹⁰³ G. Heckscher 1939, s. 96–111; Ahnlund 1923, s. 13–15; Fahlbeck 1936, s. 117, 149–152. G. Jansson 1948, s. 37, 44; Söderberg 1974, s. 10.

¹⁰⁴ Andreen 1958, s. 169, 171, 276.

¹⁰⁵ Artikeln är kort uppmärksammas i Hedman 1964, s. 20–22.

¹⁰⁶ Elovson 1926a.

¹⁰⁷ "Liberalité. Liberala Grundsatser." *Christianstads Weckoblad* 1813-03-13, s. 1.

¹⁰⁸ "Liberalité. Liberala Grundsatser." *Christianstads Weckoblad* 1813-03-13, s. 1–2.

leva". Så här långt in i texten rörde sig texten alltså inom det tema som jag tidigare benämnt som ett positivt laddat mångsidigt socialt normsystem, som här visserligen är mindre associerat med engelsk bildning eller rikedom och mera med Frankrike, frihet och medfödda instinkter.

Även i frågan om begreppets politiska implikationer klingar texten bekant. En liberal regering står för offentlighet, tolerans, tillåtande av "nöjen", misstänksamhet mot fagra löften samt mildhet och överseende i fråga om fel och förseelser. Texten fortsätter alltså här att vara ganska vag men pekar i samma riktning som det tidigare språkbruket om vad som kännetecknar liberal i politisk bemärkelse. *Christianstads Weckoblad* må därmed inte tillföra så mycket nytt i förhållande till vad som här redan sagts, men texten är en indikation om att "liberaliteten" redan börjat uppfattas som ett så pass överutnyttjat slagord att det måste försvaras och förklaras.¹⁰⁹

Mellan *Christianstads Weckoblad* år 1813 och *Allmänna Journalen* år 1815 förändras delvis förutsättningarna för sådana förklaringar. Först, med rapporteringen från Spaniens parlament *Cortes*, börjar begreppet att användas i substantiv plural om en politisk gruppering. Exempelvis kan det handla om hur en anklagelse mot Spaniens kung Ferdinand VII:s¹¹⁰ absolutistiska böjelser "väckte mycken harm hos de så kallade *Los Liberales*, som däruti fann Konstitutionen föraktad samt både Regeringen och *Cortes* hotade."¹¹¹ Sedan expanderar partireferenserna till Frankrike och detta lands nyare politiska historia. I en rapport från vintern 1815, under den första restaurationen, berättade *Stockholms Posten* att filosofen Henri de Saint-Simon ville "inrätta ett sällskap av *de Liberala från alla länder*", vilket i Paris "upplivar de gamla Jakobinernas förhoppningar".¹¹² Från år 1815 refererar begreppet liberal till en väckelse för värderingar förknippade inte bara med revolutionen utan även med kejsardömet.¹¹³ De nya referenserna speglas i texten "Försök att bestämma begreppet av Ordet Liberal".

¹⁰⁹ Just detta utbredda behov av att ta avstånd från missbruket av ordet utgör i Jörn Leonhards metod operationaliseringen av avgränsningen mellan förpolitiskt och politiskt, en övergång vilken han emellertid tidfäster först till händelserna i Frankrike 1815. Leonhard 2001, s. 157–173.

¹¹⁰ Ferdinand VII (1784–1833), kung av Spanien 1808, 1813–1833.

¹¹¹ "Från Spanien, d. 7 Mars", *Stockholms Posten* 1814-04-11.

¹¹² "Paris, d. 28 Januari", *Stockholms Posten* 1815-02-17, s. 3. Även "Paris d. 11 Jan", *Nyköpings Weckoblad* 1815-02-04, s. 3.

¹¹³ "Paris den 2 April", *Linköpingsbladet* 1815-04-22, s. 2; "Paris den 19 April", *Carlschronas Weckoblad* 1815-05-20, s. 2; "London, d. 23 Maj", *Stockholms Posten* 1815-06-07, s. 2; "Paris den 20 Maji", *Malmö Tidning* 1815-06-17; "Paris den 23 October", *Linköpingsbladet* 1815-11-11, s. 2; "Anmärkningar öfwer Franska Konstitutionen", *Allmänna Journalen* 1815-05-17, s. 2–4. Se även Pilbeam 2000, s. 183–190; Leonhard 2001, s. 148–151.

Texten behöver sättas i en mer precis bakgrund och förklarande kontext. Den började publiceras den 26 juni 1815 i *Allmänna Journalen*.¹¹⁴ Napoleons nederlag var faktum i Waterloo, men okänt i Stockholm. Texten skiljer sig markant ifrån *Christianstads Weckoblads* begreppsbearbetning två år tidigare genom en humoristisk, raljerande ton och insinuationer om dagsaktuella händelser. Innehållet anspelar på svensk riksdagspolitik och på den i inledningen av kapitlet omnämnda Grevesmöhleska fejden.¹¹⁵ Fejden omfattade mer än 150 särtryck från ett stort antal författare.¹¹⁶ Huvudmotståndarna var skandalskrivaren Carl August Grevesmöhlen¹¹⁷ och oppositionsmannen Boije. Den senare publicerade sig som ekonomisk författare och striden inleddes i sådana ämnen. Under riksdagens gång kom debatten in på frågan om landets judar. Med understöd från många ledamöter i borgareståndet argumenterade Boije för att stoppa invandringen av judar och deportera sådana som redan bodde i landet.¹¹⁸ Saklig diskussion övergick därefter i rena smädelser. Grevesmöhlen beskyllde Boije för att ha misshandlat sin fru; Boije anklagade Grevesmöhlen för att ha låtit sig köpas av judarna.

Ytterligare en omständighet är viktig för att förstå *Allmänna Journalens* position. Detta var det nya namnet på vad som tidigare varit *Journal för Litteraturen och Theatern*, som sagt ett forum för regeringens och konstitutionens vänner. Tidningen, och dess redaktör Per Adam Wallmark,¹¹⁹ som var Karl Johans första lärare i svenska språket och ofta stod denne nära, representerade därför oppositionsmannen Boijes politiska motsats.¹²⁰ Men även Grevesmöhlen tillhörde tidningens fiender, trots att båda två tid om annan stod i kronprinsens sold och fungerade som dennes publicistiska verktyg.¹²¹ Själva namnbytet till *Allmänna Journalen* var förorsakat av att tidningen blivit indragen på grund av ett fördömande av en av Grevesmöhlen författad text som visade sig vara ett beställningsverk av kronprinsen i syfte att bereda mark för det utrikespolitiska skiftet år 1813.¹²²

¹¹⁴ "Försök att bestämma begreppet av Ordet Liberal.", *Allmänna Journalen* 1815-06-26, s. 1-2.

¹¹⁵ Se s. 189.

¹¹⁶ Johannesson 1997, s. 31-34. Valentin 1964, s. 70-71; "Carl August Grevesmöhlen", SBL.

¹¹⁷ Carl August Grevesmöhlen (1754-1823), jurist och skriftställare.

¹¹⁸ RAP 1815 II, s. 208-212; Johannesson 1987, s. 31-34; Valentin 1964, s. 67; Andreen 1958, s. 189-189; "Johan Ludvig Johansson Boye (Boije)", SBL. Se även Begreppsdata riksdagstryck, (SND).

¹¹⁹ Per Adam Wallmark (1777-1858), biblioteksman och publicist.

¹²⁰ Se s. 177. *Biographiskt lexicon öfver namnkunnige svenska män* 1852, s. 371-380; Höjer 1945, s. 51-52.

¹²¹ Höjer 1960, s. 501-503; Vegesack 1995, s. 210; Torbacke 2000, s. 228-229, 236-238, 243-246, 266; Boberg 1989, s. 62, 65, 132, 157.

¹²² Torbacke 2000, s. 241-242; Boberg 1989, s. 131-133; "Kronprinsen Karl Johan om unionens nödvändighet för Sverige", *Historisk tidskrift* 1896, s. 283-286; Höjer 1945, s. 164-165; Villstrand 2012, s. 127-129.

”Försök att bestämma begreppet av Ordet Liberal” ansluter inledningsvis till den internationella begreppsutvecklingen genom att uppmärksamma hur ordet liberal börjat användas i många nya sammanhang.

då till och med detta epitet nu tilläggs hela stånd, hela Regeringar, ja till och med hela Länder och Riken, ja, än mer: då i Frankrike, de så kallade Liberala varit de som återkallat och ännu uppehåller den förfärliga Napoleon, emot vilken, liksom fordom Giganterna mot Himlen, alla Europas Makter i detta ögonblick drar i härad, så har jag tänkt att det väl lönade mödan att undersöka varifrån detta ord, härleder sig¹²³

På detta sätt använde *Allmänna Journalen* utvecklingen i Frankrike, varifrån ordet kommit ”allrasist”, som ingång till ämnet.

Därefter närmade sig författaren, långsamt och raljerande, svenska förhållanden. Efter att ha spekulerat om ”frikostig”, som ordet översattes till i ett franskt-svenskt lexikon, möjligen syftade på bruket av ”stora ord och granna fraser”, avfärdade *Allmänna Journalen* kopplingar till *libre* (fri) och latinets *liber* (bok) genom att hänvisa till Napoleons despoti och de liberalas brist på beläsenhet.¹²⁴ Sedan drog författaren slutsatsen att liberal kommer från det latinska *liberi* (barn), eftersom de liberala var så barnsliga. Liksom barnen var de liberala ombytliga i alla sina franska skiften av regenter och grundsatser, och i de till storleken ”mindre liberala Länderna, såsom i Sverige, minst vid varje Riksdag”.¹²⁵ Författaren nämnde sedan flera tvistefrågor för att styrka detta påstående, exempelvis bevillningsgrunder och brännvinsregler, vilka reviderades både år 1810 och år 1812, bara för att ifrågasättas på nytt under riksdagen 1815. Efter en lek med uttrycket ”Nordens fransoser”, vilket på den tiden användes om svenskar, kom författaren fram till att svenskarna var ”Europas barns barn”, och skämtade vidare om hur landets ämbetsbana befolkades av ja-sägare och vindflöjlar i ”våra liberala tider”, och jämförde med ”de förra liberala tiderna” när man ”handlade efter vad man kallar grundsatser”.¹²⁶ Så här långt bör texten förstås som en lek med liberalbegreppets nya franska referenser. Den allmänna politiska tendensen i texten var riktad mot de försök att ompröva Sveriges politiska linje som pågick under riksdagen. För detta ändamål fick liberal negativa konnotationer, genom att begreppet buntade ihop den oroliga franska andan med bristen på konsekvens i Sverige.

¹²³ ”Försök att bestämma begreppet av Ordet Liberal.”, *Allmänna Journalen* 1815-06-26, s. 1.

¹²⁴ ”Försök att bestämma begreppet av Ordet Liberal.”, *Allmänna Journalen* 1815-06-26, s. 1–2.

¹²⁵ ”Försök att bestämma begreppet av Ordet Liberal.”, *Allmänna Journalen* 1815-06-26, s. 2.

¹²⁶ ”Försök att bestämma begreppet av Ordet Liberal.”, *Allmänna Journalen* 1815-06-28, s. 2.

Men liberalbegreppets laddningar kastades om i textens sammanfattande avslutning.¹²⁷ Omväxlande beskrev liberal tidens löjeväckande principlöshet och en strimma av ädelmod i en urspårad tid. Begreppet syftade, när det användes med denna senare positiva laddning, både på avståndstagande från ståndsegoism och frihet från näringsregleringar. I slutmeningarna pekade begreppet direkt mot tidens samtalsämne:

Liberal Borgare är den [...] som tror Judarna kan göras oskadliga, utan att hängas eller deporteras. *Liberal Författare* är, här i Sverige, den, som ej strax i offentligt tryck kallar var och en som tänker olika med sig för *Bov*, *Skurk* eller *Dumhuvoud*, eller allt på en gång, och som ej tror, att det bästa argument emot en felande finans-författare är – att han slår sin hustru.¹²⁸

I texten riktades alltså udden slutligen mot hatiska överdrifter och personangrepp från såväl Grevesmöhlen som Boije och den antijudiska riksdagsoppositionen.¹²⁹ Här uttrycktes liberalbegreppets normalt positiva laddning genom raljerande underdrifter.¹³⁰

¹²⁷ "Försök att bestämma begreppet av Ordet Liberal.", *Allmänna Journalen* 1815-07-01, s. 1-2.

¹²⁸ "Försök att bestämma begreppet av Ordet Liberal.", *Allmänna Journalen* 1815-07-01, s. 2.

¹²⁹ Jag undviker begreppet antisemitism dels eftersom det är anakronistiskt, dels eftersom riksdagsdebatten präglades av religiösa och andra motiv snarare än etniska. Carleson Magalhães 2023, s. 458–459.

¹³⁰ Jag skiljer mig från litteraturvetaren Elovson, som utgick ifrån att Wallmark var författaren till texten, i några avseenden. För det första drog Elovson slutsatsen att Wallmark, eftersom han uppfattat ordet som franskt, glömt hur det användes under åren 1809–1810. Revolutionsriksdagens "liberalitet" betyder "föredomsfrihet, vidsynthet, opartiskhet", menade Elovson. Det var alltså då ännu, enligt honom, inte uttryck för en politisk åskådning, som år 1815. Att liberalitet redan åren 1809–1810 var betydligt mer sammansatt än så, och dessutom förknippat med vissa lagar, politiska agendor och konkreta maktförhållanden, har jag visat i det föregående. Dessutom är det en övertolkning om man av *Allmänna Journalens* påstående om att ordet kommit från Frankrike "allrasist" drar slutsatsen att det betyder att den uppfattade ordet som franskt till ursprunget. Vad textförfattaren i lättsam stil av allt att döma menade, något mer precist, var att ordet började användas på många nya sätt och allra senast i Frankrike. De kontinuerliga förekomsterna i svenska dagstidningar från sekelskiftet 1800 – och för övrigt även i Wallmarks egen tidning från år 1810 – visar att det är orimligt att begreppet skulle ha uppfattats som nytt år 1815. Tvärtom är det möjligt att uttryck som "de förra liberala tiderna" åsyftade åren 1809–1810. Dessutom är Elovsons beteckning "konservativ" vilseledande. Den leder tankarna till att texten skulle vara anti-liberal, när den tvärtom omfamnar vad som i tiden uppfattades som "liberala" värden, med undantag för avståndstagandet från "de liberala" i Frankrike. För övrigt är det osannolikt att Wallmark är författaren, då han vid tiden vistades i Halland på en längre ledighet, och därmed knappast var i en lämplig position att skriva en text med så pass dagsaktuella anspelningar. Författaren måste sägas vara okänd, men sannolikt handlade det om den vikarierande redaktören Jonas Magnus Stjernstolpe. För honom talar flera omständigheter: den kåserande humoristiska stilen, att hans brev till Wallmark under denna tid är uppfyllda av många av de ämnen som före-

Den förändring av bruket av liberal som kan konstateras för denna tid har alltså främst att göra med att det i Frankrike allmänt börjat användas som ett polariserande partibegrepp, vilket inbegriper associationer till maktväxlingarna i detta land. *Allmänna Journalen* utnyttjade detta för att raljera och rikta kritiska budskap om svensk politik och publicistik, men texten från sommaren 1815 kan knappast sägas representera någon självständig ytterligare utveckling av begreppet. Dessa slutsatser kan stärkas genom närmare bekantskap med riksdagsdebatten år 1815.

Riksdagen 1815: liberal teori och liberal-kritisk praktik

Även om liberalbegreppet, som det användes på riksdagen 1815, klingar bekant från de föregående sedan 1809–1810, så var de liberal-kritiska motstrategierna tydligare och mer utvecklade. Till påståenden om falsk eller för mycket liberalitet hade dessutom nya retoriska grepp fogats. Det är framför allt dessa motstrategier, vilka sätter begreppet i sitt politiskt antagonistiska sammanhang, som jag uppehåller mig vid.

Kampen om begreppet liberal berörde inte minst dess relation till ekonomisk teori. Ett av de första inläggen under riksdagen som berörde detta tema kom från Carl David af Uhr, ämbetsman och bevakare av bergsnäringarnas intressen.¹³¹ Hans tal var en bister målning över rikets ekonomiska tillstånd. Den främsta orsaken till nöden såg Uhr i överdriven varuinförsel. Uhr presenterade en serie av förslag för att åtgärda missförhållandena, samtliga i oppositionens handelsreglerande riktning. Det handlade om importförbud, förbud mot bruk av överflödsvaror, avskaffande av den för vissa städer rådande nederlagsfriheten – som varit en viktig institution för transitohandel med engelska varor under krigsåren – och inskränkning av den så kallade västgötahandeln, Sjuhäradsbygdens gamla privilegium att ägna sig åt gårdfarihandel.¹³² Det är dock i relation till Uhrs syn på ekonomisk teori som begreppet liberal blir aktualiserat i ett på många sätt typiskt uttalande:

kommer i texten samt att Stjernstolpe hade en i förhållande till redaktionens allmänna inriktning avvikande och mer sympatisk inställning till den bourbonska restaurationen. Elovson 1926a. Jämför Elovson 1948, s. 141. Om Wallmarks frånvaro och Stjernstolpes sympatier, se Brev från Jonas Magnus Stjernstolpe till Pehr Adam Wallmark 1815-06-07, 1815-07-18, 1815-07-31, Brev till Wallmark 19 ST-SÄ, (KB); Brev från Gustav Adolf Wulf till Pehr Adam Wallmark 1815-07-21, Brev till Wallmark 22 WE-WÄ, (KB).

¹³¹ Carl David af Uhr (1770–1849), jurist och ämbetsman. RAP 1815 I, s. 127–137.

¹³² RAP 1815 I, s. 127–137; Andreen 1958, s. 97–98, 101–102, 127–128.

Sådan som världen verkligen är, måste den betraktas – icke såsom den skulle vara, om den överensstämde med våra ideala inbillningar. Alla teorier i Statshushållningen, även de mest berömda för deras både vetenskapliga och liberala grunder, är icke därför alltid tillämpliga i Sverige [...]. Med mer eller mindre grundlig kännedom av namnkunniga Författares Skrifter över allmän Statshushållning [...] tror alltför många människor, att politiska Ekonomin innefattar endast lätta ämnen att utreda och bedöma [...]. Härifrån leder sig de talrika yttrandena av trivial beskaffenhet [...] som hotar att bli alldeles förvillande, vilket skulle medföra särdeles hugnad för sådana ovärdiga medborgare, som [...] under en allmän förvirring och oreda i vårt penningväsende [...] tillfredsställer de gränslösa fordringarna av personlig vinningslystnad.¹³³

Det är framför allt två saker som är karaktäristiska. För det första åtskilde Uhr de liberala teorierna från den äkta förståelsen, som byggde på att de med försiktighet måste anpassas till omständigheterna, och den naiva, som alltför villigt släppte på regleringar. Motsvarande förhållningssätt till ekonomisk teori finns i två debattinlägg med citat ur Smiths *Nationernas Välstånd* för att underbygga argumentation för handelsregleringar.¹³⁴ För det andra så använde inte Uhr begreppet liberal i den väl använda betydelsen "politisk tendens till frihandel" för att sedan kunna polarisera mot denna, utan med möjliga betydelser av "opartisk, rättvis, fördomsfri" för att på så sätt i stället beskriva den upphöjda kapacitet som saknades hos företrädarna för den frihandelspolitiska tendensen. Även detta sätt att utnyttja begreppets tvetydighet för att separera betydelserna i stället för att sammansmälta dem, och på så sätt försöka vrida vapnet ur motståndarens hand, förekom vid fler tillfällen under riksdagen, vilket jag återkommer till. Även referenserna till Smith kan tolkas som angrepp med motståndarnas eget vapen. Även detta återkommer jag till längre fram.¹³⁵

I en debatt på riddarhuset i juni 1815 på ämnet västgötahandeln möttes de två motsatta sätten att hantera liberalbegreppet. Bakgrunden var ett utskottsförslag som inskränkte västgötahandeln. Den ledande av 1809–1810 års "liberala", justitieombudsmannen Mannerheim, kritiserade förslaget, och pekade i sitt inlägg på svårigheterna att förena de föreslagna regleringar-

¹³³ RAP 1815 I, s. 131–132.

¹³⁴ BnP 1815 I, s. 313–324; RAP 1815 II, s. 296–318.

¹³⁵ Se s. 286–287. Regeringspartiets A. G. Mörner refererade också till Smith. RAP 1815 IV, s. 619; Andreen 1958, s. 169.

na "med de liberala grundsatser för frihet i lovliga Näringar, som utgör tidevarvets stigande upplysning".¹³⁶ Mannerheim fick sedan svar på tal av Lars Hjerta,¹³⁷ som var landshövding i Älvsborg och ogillade gårdfarihandelsnäringen i sitt län.¹³⁸ Angående de kritiserade förslagen till begränsningar av mängden gårdfarihandlare framhöll Hjerta att de endast utgjorde "en provisorisk anstalt, till dess landshövdingen", det vill säga han själv, närmare övervägt följderna av att tillåta ett större antal.¹³⁹

Skulle, emot förmodan, den välgörande och gagneliga upplysningen övertyga mig därom, [...] blir jag verkligen den förste, som med livlig glädje skall tillkänna ett sådant förhållande [...]. Ett så beskaffat förmynderskap kan väl aldrig vara överflödigt, eller stridande emot tidevarvets liberala och till allmänt väl ledande tänkesätt.¹⁴⁰

De inslag som jag redan uppmärksammat i Uhers kritik återkommer här på nytt: Vikten av att låta praktisk tillämpning ha företräde framför den ekonomiska teorin, men kanske framför allt att Hjertas "liberala" tänkesätt har andra referenser och retoriska effekter än Mannerheims "liberala grundsatser". Hos Hjerta användes begreppet för att referera till värden i stil med "generositet, storsinhet, upphöjdhet över småsaker och egenintressen, rättvis, ädel". Poängen med att använda begreppet var att utmärka den upphöjda kapaciteten hos Hjertas eget förmynderi. Detta vänder uppochner på Mannerheims poäng, som var att utmärka tidens krav på näringsfrihet i motsats till Hjertas förmynderi. Mannerheim utnyttjade det faktum att liberal med sin mångtydighet associerade den politiska tendensen till normerande värden som rättvisa och storsinhet, medan Hjerta separerade dessa olika begreppsskikt och vände dem mot varandra. Även om han aldrig uttryckligen påstod att Mannerheims liberalitet inte var liberal så kan en sådan parafras på den redan citerade sentensen av Edmund Burkes mycket väl sammanfatta den retoriska effekten.¹⁴¹

Ett par veckor senare förekom ett yttrande i borgareståndet som demonstrerar ett annat slags kliv i begreppsutvecklingen.¹⁴² Det inträffade i en debatt om näringsfrihet, där grosshandlaren och stadsmajoren Johan Westin¹⁴³

¹³⁶ RAP 1815 IV, s. 389.

¹³⁷ Lars Hjerta (1762–1835), militär och ämbetsman.

¹³⁸ RAP 1815 IV, s. 394–398.

¹³⁹ RAP 1815 IV, s. 395.

¹⁴⁰ RAP 1815 IV, s. 395–396.

¹⁴¹ Se s. 184.

¹⁴² BgP 1815, s. 1143–1148.

¹⁴³ Johan Westin (1751–1828), garvare och affärsman.

försvarade borgerskapets privilegier. Westin använde liberal för att referera till sådana som förordade frihet från ekonomiska regleringar.

Näringsfrihet, Handels-Reglementens och den för Hantverkerierna givna Ordningens upphävande, har på några år blivit ett av de så kallade Liberala nyttjat talesätt, varigenom de trots att i synnerhet hantverks-varors dyrhet skulle förekommas. Det torde vara anledning tvivla, om dessa Liberala verkligen själva vet vad de med näringsfrihet förstår, än mindre om de någonsin läst den Skråordning, varemot de så högeligen ivrar.¹⁴⁴

Westins argumentation för skråordningen mot "de så kallade Liberala" går ut på att den som kan sitt yrke borde ha företräde framför den som inte kan det om konkurrensen skulle bli rättvis. Det anmärkningsvärda med citatet är att partibegreppet därmed gör entré i riksdagsprotokollen. Samma uttryck förekom ju även i öppningen av artikeln i *Allmänna Journalen*. Möjligen är det inte en slump att Westin höll sitt riksdagstal två dagar efter att den första delen av artikeln hade publicerats.¹⁴⁵ Det skulle dock dröja ytterligare några år innan uttrycket blev vanligt.¹⁴⁶

Vilket parti var då "de så kallade Liberala"? Hos *Allmänna Journalen* hänvisade det till Napoleons anhängare, medan Westin syftade på sådana som ville ersätta skråregleringar med näringsfrihet. Det finns dock flera indikationer på att det, bakom dessa skilda referenter, handlade om en och samma politiska riktning.

Det fanns gemensamma drag hos de franska "liberala" och den nya svenska regimen sedan år 1809. Ett exempel som kan illustrera dessa band är revolutionspolitikern Benjamin Constant. Under Napoleons korta styre år 1815 skrev Constant en ny "liberal" fransk konstitution på kejsarens uppdrag, något svenska tidningar rapporterade om.¹⁴⁷ Detta var ett resultat av en politisk nyorientering från såväl Napoleons som Constants sida. Under 1813–1814 hade Constant varit bland Napoleons fiender, närmare bestämt i Karl Johans högkvarter i Tyskland och Nederländerna. Som gamla bekanta från republiktiden hade Constant och Karl Johan funnit varandra i en plan

¹⁴⁴ I original "Liberale". BgP 1815, s. 1143.

¹⁴⁵ Se s. 213.

¹⁴⁶ Se s. 233.

¹⁴⁷ "Paris d. 7 April", *Göteborgs Tidningar* 1815-04-21, s. 1. Om konstitutionen som "liberal": "Paris den 19 April" *Carlsronas Wekblad*, 1815-05-20, s. 2; "Anmärkningar öfwer Franska Konstitutionen", *Allmänna Journalen* 1815-05-17, s. 2-4.

om att kronprinsen skulle bli regent i Frankrike efter Napoleons fall.¹⁴⁸ Under denna tid publicerade Constant första upplagan av *Om eröfringslystnaden och usurpationen*, som var en uppgörelse med Napoleons politiska system. I ett kapitel ur verket framställde Constant den svenska revolutionen 1809 som ett mönster för lyckade styrelseförändringar vid sidan av den engelska 1688.¹⁴⁹ Boken översattes till svenska av Mannerheim. Detta verk började utannonseras i svenska tidningar senast den 13 juni 1815, det vill säga kort före de här uppmärksammade fallen av "de så kallade Liberala" i den politiska debatten.¹⁵⁰ Samme Mannerheim pläderade för näringsfrihet i *Allmänna Journalen*, som fungerade som ett organ för regeringens principiellt negativa inställning till skråförordningar och importförbud.¹⁵¹ Dessa sammanhang visar att franska omstörtare och svenska ivrare för näringsfrihet båda kunde uppfattas som "Liberala" utan att det för den skull behövde uppfattas som motsägelsefullt.¹⁵²

"Liberal" användes i riksdagsprotokollen 1815 även för att sätta ord på strömningarna under riksdagen 1809–1810. En ledamot raljerade i ett inlägg i brännvinsfrågan om den "liberala ande, som styrde Rikens Ständers företag år 1809, men som, vi måste tillstå det, ej alltid åtföljdes av en motsvarande lika stor klokhet och förutseende".¹⁵³ Ett annat och ännu spetsigare exempel på ett sådant avståndstagande är när den i många frågor självständige majoren Otto Fredrik Pählman beklagade att hans invändningar mot bygget av Göta kanal under riksdagen 1809–1810 möttes med en sådan fientlighet:

¹⁴⁸ Hasselrot 1950 s. 13–18; Höjer 1945, s. 253–254.

¹⁴⁹ Constant 1815, s. 115–120; Hasselrot 1950, s. 29. Just det kapitel där detta resonemang framfördes kom visserligen att strykas i senare upplagor, sedan Napoleon fallit, familjen Bourbon återkommit till tronen och budskapet blivit inopportunt. Hasselrot, s. 35, 89. I senare upplagor skulle Constant uttrycka sig betydligt mer reserverat i förhållande till det engelsk-svenska mönstret, men fortsätta att försvara de lyckade resultaten och delvis på liknande grunder. Constant 1957, s. 1582–1583.

¹⁵⁰ *Stockholms Posten* 1815-06-13, s. 4. Översättningen var anonym men vem översättaren var tycks ha varit allmänt känt. Utifrån bedömning av tryckeriets trycklista har skriften daterats till april–maj 1815. Fahlbeck 1969, s. 192–193.

¹⁵¹ "Upplysninger rörande Konstners och Handwerkeriers tillstånd i Italien", *Allmänna Journalen* 1814-06-03, s. 1–3; Brev från L A Mannerheim till P A Wallmark 1814-05-31, Brev till Wallmark 14 Ma-Mu, (KB); "Adolph G Mörner", SBL; Brev från Jonas Magnus Stjernstolpe till Pehr Adam Wallmark 1815-06-07, Brev till Wallmark 19 ST-SÄ, (KB).

¹⁵² Andra exempel på banden mellan svenska och franska liberala kan även illustreras med den före detta svenska ambassadörshustrun Germaine de Staël. Wickman 1911, s. 121–149. Se även, om Karl Johans antilegitimistiska hållning under de hundra dagarna, Höjer 1945, s. 360–385.

¹⁵³ RAP 1815 IV, s. 323.

det hörde till den tidens så kallade liberala tänkesätt, att med de svartaste färger måla de medborgare, som icke ansåg förträffligt allt vad som understöddes av ett då rådande parti¹⁵⁴

Påhlmans referens till "tidens så kallade liberala tänkesätt" är en tydlig påminnelse om begreppets fortlevande koppling till det styrande partiet år 1809–1810 och därmed även med den år 1815 ännu gällande konstitutionella ordningen.

Frågan är, efter denna genomgång, om det är rimligt att över lag beteckna 1815 års opposition som "liberal", så som gjorts i en del tidigare forskning och historieförmedling.¹⁵⁵ En sådan kategorisering vänder uppochner på den samtida förståelsen. För den skull kan de oppositionella riksdagsledamöterna förstås ha uppfattat sig själva som "liberala" i vissa allmänna meningar, exempelvis i den triviala betydelsen av positiva värden förknippade med ett högre normsystem. Oppositionella budskap fördes dock ofta fram på ett sätt som visar ett medvetet avståndstagande från vad som i en mer tillspetsad politisk betydelse uppfattades som "liberalt". Detta var något annat än hur språkbrukare hanterade patriotbegreppets dubbla roll av samhällsbärande honnörsbegrepp och partibegrepp. Som negativt laddad beteckning på politiska överdrifter avsåg "liberal" regeringspolitiken, inte oppositionens partiiver, som "patriot" hade gjort. Denna omständighet gör etiketten liberal tillämpad på den tidiga oppositionen mot Karl Johan missvisande.

Kritiken mot liberalbegreppet på riksdagen 1817–1818

Även för riksdagen 1817–1818 ligger mitt fokus på liberal-kritisk retorik. Mot bakgrund av kapitlet så långt kan man utgå ifrån att begreppet liberal fortsättningsvis förknippades med ministären/regeringen och 1809–1810 års nyordning snarare än med oppositionen. Detta antagande är lätt att bekräfta utifrån mångfaldiga exempel ur riksdagsdebatterna.¹⁵⁶ Samtidigt börjar nya och varierande motstrategier att vända denna identifikation till regeringens nackdel.

¹⁵⁴ RAP 1815 V, s. 1070.

¹⁵⁵ Se s. 210.

¹⁵⁶ Förutom exemplen i denna del, se BgP 1815 I, s. 646; PrP 1815 V, s. 41–43; PrP 1815 VI, s. 14, 20; RAP 1815 VI, s 401.

Diskussioner om lämpligheten av vissa yttranden, så karaktäristiska för riksdagen 1817–1818, klargör begreppens funktioner och betydelser. Ett exempel som berör begreppet liberal utgår från ett memorial på riddarhuset av kapten Gustav Lars Grönhagen.¹⁵⁷ Hans inlägg föranleddes av tidningsuppgifter om hur poliskammaren i Stockholm använt sig av tortyr för att tvinga fram falska erkännanden.¹⁵⁸ Genom sina yviga formuleringar öppnade sig Grönhagen för kritik om bristande ordning.¹⁵⁹ Regeringens anhängare avfärdade memorialet såsom omöjligt att remittera till utskott, eftersom det gällde enskilda förhållanden vars avgöranden låg utanför ständernas grundlagsenliga behörighet.¹⁶⁰ Mot detta hävdade oppositionen att memorialet gällde den principiella frågan om behovet av åtgärder för att ställa Stockholms poliskammare under en högre auktoritets kontroll. De enskilda förhållandena var, menade de, endast att betrakta som anförda motiv till det påkallade behovet, som genom sin allmänna karaktär låg inom riksdagens befogenheter. Adolf Göran Mörner hävdade i sin tur att sådana motiv måste begränsa sig till "förnuftsskäl" utan tillägg i form av opassande utspel i enskildheter.¹⁶¹ Lantmarskalken, det vill säga ståndets talman, löt sig igenom frågan genom att dels låta Grönhagen precisera ärendet, dels stryka den inledande kritiken mot Stockholms poliskammare.¹⁶² Detta handlings sätt framkallade emellertid i sin tur en serie reservationer från oppositionen, vilka varnade för konsekvenserna av en sådan inskränkning av riksdagsledamöternas yttranderätt.

När oppositionsmannen Schwerin i en sådan reservation kommer in på begreppet liberal återknyter han till en liknande diskussion under riksdagen år 1815.¹⁶³ Den gången handlade striden om att konstitutionsutskottet förvägrat ledamöter att tillfoga särskilda yttranden till utskottets beslut att bevilja regeringen ansvarsfrihet. Oppositionen menade då att detta nekande stred mot grundlagen. Regeringen fick emellertid stöd från ett oväntat håll: översten Jacob Cederström (från mars 1817 landshövding på Gotland), en av de utskottsledamöter som förgäves formulerat ett särskilt yttrande. Enligt den drabbades egna upprepade försäkringar hade konstitutionsutskottet full rätt att utesluta hans yttrande, men han ansåg likväl att detta sätt att hantera

¹⁵⁷ Gustav Lars Grönhagen (1772–1830), militär.

¹⁵⁸ Fallet har i forskningen uppmärksamats från andra perspektiv. Vegesack, s. 219–225; Bexelius 1981, s. 261–262.

¹⁵⁹ RAP 1817–1818 II, s. 427–429, 684–691; RAP 1817–1818 II:2, s. 204–244.

¹⁶⁰ RAP 1817–1818 II, s. 427–429, 684–691; RAP 1817–1818 II:2, s. 204–244.

¹⁶¹ RAP 1817–1818 II:2, s. 226–228.

¹⁶² RAP 1817–1818 II, s. 684–691; RAP 1817–1818 II:2, s. 236–244.

¹⁶³ RAP 1817–1818 III, s. 10–22; RAP 1817–1818 V, s. 757–783, 795–810, 904–928.

saken var "illiberalt".¹⁶⁴ Det är denna argumentation som Schwerin syftar på i sin reservation till beslutet om Grönhagens memorial.

Schwerins avståndstagande från begreppet liberal citeras här, på grund av sitt svårnavigerade innehåll, i sin helhet:

Ridderskapet och Adeln torde påminna sig hur man redan vid sista Riksdag, under Debatterna över ett Konstitutions-Utskottet givet Yttrande, skiljde emellan vad Lagen och vad Liberaliteten kunde ålägga. Detta ord, lånat från främmande Folkslag, saknar lyckligt vis ibland oss sitt motsvarande begrepp. Det kan ej förstas av Svenska män, eftersom dess motsats, Servilitet, aldrig funnits hos oss: Det är av samma obestämda natur, som alla begrepp och ord, som av Lokal- och Tids-förhållanden födas och med dem försvinna, och man förstår något helt annat med Liberalitet hos de Styrande, än med liberala Tänkesätt hos Folket. Man kallar liberal den Styrelse, som av godhet tillåter vad den äger makt att neka; men liberalt det Folk, som högre värderar rättvisa än godhet. Somliga kallar liberal den Styrelse, som på omvägar förbereder åtgärder, vilka den kunde anbefalla; och andra kallar liberalt det Folk, som hellre försakar förvärvade rättigheter, än att det skulle vilja av Liberaliteten hägnas i deras utövning; som hellre skulle se sig klädd i trädomens dräkt än tvungen att förneka sin friborna anda. Liberalitet hos de Styrande är en av Politiken dikterad Grundlag. Liberalitet hos Folket är Yttringen av Människo-naturens Grundlag, äldre än alla Konstitutioner och som skall överleva dem alla. Nej, Mina Herrar! Ingen förbindelse för Riksdagsmannen, att med så kallade förnufts-skäl motivera sina önsknings, så länge det finns Grundlagar, som tillåter honom att fritt uttala vad han erfarit och sett andra erfarat! Ingen Liberalitet så länge det finns Lag och Medel att be-reda vördnad för Lag.¹⁶⁵

Det finns många aspekter av detta långa citat, men en central förutsättning för resonemanget är att liberal i politisk bemärkelse dels kunde referera till personers sätt att vara och tänka, dels till karaktären av en laglig ordning. Som jag har visat tycks det först vara med riksdagen 1809–1810 som den senare referensen börjar användas i Sverige,¹⁶⁶ medan den förra redan då varit förekommande i ungefär tio års tid, även i texter av Schwerins hand.¹⁶⁷

¹⁶⁴ RAP 1815 V, s. 760–761, 797, 804, 926–927.

¹⁶⁵ RAP 1817–1818 III, s. 21–22.

¹⁶⁶ Se s. 179.

¹⁶⁷ Se s. 150. Se även Schwerin 1813, s. 265; Schwerin 1817, s. 111.

Hans utläggning från år 1818 bygger på att ställa dessa mot varandra. Idén om att makthavare skulle vara liberala, som en hänvisning till personers sätt att vara och tänka, är bara maktens förevändning för att slippa folkets krav på rättvis laglig ordning, menar Schwerin. Därför avfärdade han begreppet som en osvensk, inlånad och tillfällig modenyck, som bara kunde vara relevant i mer auktoritärt och hierarkiskt styrda länder vilka behärskades av "servilitet". Liberalbegreppet diskvalificerades på så vis ur svenskan med hänvisning till dess obestämda natur.¹⁶⁸

Senare under samma riksdag återfinns liknande exempel. Frågan var den jag berörde i kapitlets inledning, det vill säga förslaget om att avskaffa adelns reserverade platser i Riksbankens kommissariat. Begreppet liberal användes i debatten på riddarhuset huvudsakligen av oppositionssidan, för att motsätta sig förslaget. Carl Henrik Anckarsvärd varnade för att med "en falsk liberalitets-känsla" offra detta privilegium och därmed snart förlora de återstående.¹⁶⁹ Det är också då som Ludvig Johansson Boije anmärker bristen på "liberalitet [...] å den sida varifrån man begär vår"¹⁷⁰ och att "vi misräknat oss på de andra Ståndens liberalitet".¹⁷¹ Regeringsmannen Jacob Cederström argumenterade å sin sida för att avskaffa privilegiet med att det var "liberalt" att använda ståndsneutrala formuleringar i förordningar om tillsättningar.¹⁷² Otto Fredrik Pählman, slutligen, förklarade sig inte begripa vilken allmän nytta som skulle uppstå bara för att ofrälse skulle ersätta adeln i bankkommissariatet.

Jag har hört vid alla Riksdagar allt sedan 1809 så ofta återropas liberalité, att jag får bekänna, att jag är så mätt på att höra detta språk alltid framdragas, att jag skulle önska, att då man ej har något bättre, man ville alldeles underlåta att nämna det.¹⁷³

Pählman förklarade egentligen inte varför liberaliteten var ett dåligt argument eller hur han tolkade dess mening. I sammanhanget representerade begreppet knappast mer än ett tomt ord som regeringen sedan år 1809 använt för att legitimeras sin makt och sina åtgärder.

För att återknyta till de inledande frågorna, så kan Boijes begreppsbruk därmed sättas i sammanhang. Boijes kritik mot bristen på liberalitet i de

¹⁶⁸ Jämför Erik Fahlbecks missvisande citat, Fahlbeck 1936, s. 117.

¹⁶⁹ RAP 1817–1818 IV:2, s. 293. Förutom exemplen nedan, se RAP 1817–1818 VI:2, s. 270.

¹⁷⁰ RAP 1817–1818 VI:2, s. 276.

¹⁷¹ RAP 1817–1818 VI:2, s. 276.

¹⁷² RAP 1817–1818 VI:2, s. 273.

¹⁷³ RAP 1817–1818 VI:2, s. 278–279.

andra stånden ingick i oppositionens liberal-kritiska retorik. Med liberalitet menade han den världsfrånvända idealismen – en snällism frikopplad från ståndsmotsättningarnas hårda realiteter. Det var ett sätt för Boije att avfärda regeringssidans "liberala" uppoffring av ståndsprivilegier från år 1809, och dess fortsatta ambitioner i samma riktning år 1818, som utslag av naivitet.

Frågan om frälseprivilegierna i bankkommissariatet – som för övrigt slutade med en seger för oppositionen – visar därmed på kontinuitet från år 1809. På samma sätt som regeringens anhängare gjorde år 1809 använde Cederström år 1818 liberal för att beteckna ett principiellt uppgivande av ståndsprivilegier.¹⁷⁴ Oppositionen, på samma sätt som De la Gardies parti år 1809, såg frågan om ståndsprivilegier som ett ämne för förhandling med de andra stånden. En detalj i sammanhanget är att De la Gardie själv även år 1818 i frågan om bankkommissariatets tillsättning talade mot förslaget om ståndsutjämning.¹⁷⁵ En skillnad gentemot år 1809 var däremot att "liberaliteten" år 1818 användes av oppositionen i sin argumentation som en nedsättande beteckning på tomma ord eller naiv eftergivenhet.

"Liberalitetens" nya roll i oppositionell retorik under år 1818 var dock ingalunda ensidigt negativ. Det kan illustreras med ytterligare ett par exempel från riksdagen.

Det första exemplet är en reservation mot riksdagsutskottens underlåtelser att redovisa behandling av remisser.¹⁷⁶ "I en tidpunkt, då så liberala grundsatser följas, som i den närvarande, är visst ingenting vådligt att befara", medgav reservanten, men framhöll samtidigt att nonchalansen skapade ett prejudikat som kunde hota yttrandefriheten i ett senare läge, under mera despotiska regeringar.¹⁷⁷ Här är liberalt visserligen positivt laddat, men i likhet med exemplen ovan indikerar det ett falskt eller vådligt skäl med vilket regeringen och dess anhängare motiverade sin maktutövning. Även om "liberal" här användes av oppositionen var begreppet därför fortfarande associerat med regeringen.

Det andra exemplet är från riksdagens avslutning, då den framträdande bondeledaren Anders Danielsson¹⁷⁸ framförde böndernas tack till riddarhuset.¹⁷⁹ Danielsson bröt mot rutinen att uteslutande fylla tacksägelsen med artigheter och passade på att föra fram politiska budskap. Han framhöll att Sverige inom sig aldrig "visat några tecken av sann trevnad", men att

¹⁷⁴ Se s. 182.

¹⁷⁵ RAP 1817–1818 VI:2, s. 276–278.

¹⁷⁶ RAP 1817–1818 VI:2, s. 100–103.

¹⁷⁷ RAP 1817–1818 VI:2, s. 103.

¹⁷⁸ Anders Danielsson (1784–1839), lantbrukare.

¹⁷⁹ BnP 1817–1818 VI, s. 319–327.

med "en liberal Statshushållning under en väl ordnad Representation, skulle det icke dröja att visa sig [...] vilka krafter som längtar att väckas ur sin domning".¹⁸⁰ Konditionalisböjningen "skulle" gör formuleringen till ett oppositionellt budskap. Men budskapet var väl att anmärka böndernas yrkan om näringsfrihet och ståndsemancipation, och sålunda något som stod i konflikt med riddarhusoppositionens omsorg om ståndsföreträderna och förkärlek för ekonomiska regleringar. Funktionen hos "liberal" i Danielssons retorik är att markera den väl kända politiska tendensen. Begreppets association till den nya ordningen efter år 1809 innebär i detta sammanhang ett underförstått uttryck för förväntningar som kommit på skam. På det viset var udden i liberalbegreppet vid detta tillfälle riktad mot regeringens politik, men just mot bakgrund av deras association med varandra.

Sammantagna visar dessa exempel, främst från riksdagarna 1815 och 1817–1818, hur centralt liberalbegreppet blivit för frågan om regeringens och den nya ordningens legitimitet. Denna nyckelfunktion framkommer tydligast i oppositionsmannen Schwerins omdömen om begreppet som tomt på innehåll. Han anspelade på att begreppet användes på motstridiga sätt och kanske framför allt på hur regeringen använde det för att rättfärdiga sin maktställning. Schwerin må ha haft en poäng i detta, men i denna avhandlingens perspektiv förefaller begreppet ha varit både innehållsrikt och begripligt, och inte mindre så för att det gick att använda för att legitimera maktutövning. Liberalbegreppet hade fått en central plats i förståelsen av regeringens politik och den efterrevolutionära ordningen.

Sammanfattande diskussion

Undersökningen av kronprinstidens begreppsanvändning ger ett tydligt utslag i en omstridd fråga i svensk forskning om begreppsutvecklingen av liberal. Resultatet pekar på en stark kontinuitet hos begreppet från år 1809 och vidare genom det efterföljande decenniet.

De betydelser och bruk av begreppet som var etablerade redan år 1809 blev snarast än mer framträdande. Vid en ytlig betraktelse kan den semantiska rikedom hos liberal visserligen tyckas vara en förvirrande samling av olika och motstridiga begreppsskikt, men inom ramen för den pågående kampen om den nya ordningen efter år 1809 var begreppets mångtydighet

¹⁸⁰ BnP 1817–1818 VI, s. 321.

både meningsfull och begriplig. Särskilt viktigt är det att förstå skillnaden mellan vad jag här kallat de liberala och liberal-kritiska språkbruket. Centralt för att kunna skilja dessa är att begreppet liberal oförändrat representerade vissa politiska värden relaterande till fria och ståndsneutrala principer för näringar, yttranden, religion och rättigheter samt konstitutionellt styre, vilka i sin tur var förknippade med nyordningen sedan år 1809. Det liberala språkbruket använde sig av begreppets allmänt sociala och moraliska positiva laddningar för att föra fram dessa värden. Det liberal-kritiska språkbruket, alltmer utvecklat under denna period, verkade för att häva denna association genom att nollställa begreppets politiska implikationer. Det må ibland se ut som om det liberal-kritiska språkbruket förde fram en annan idé om liberal politik. Vid en närmare betraktelse finner man ingen sådan, åtminstone inte före år 1818.¹⁸¹ Den som talade om "falsk liberalité" gjorde det kanske inte nödvändigtvis för att motsätta sig alla de liberala politiska värdena, men i stort sett uteslutande i syfte att värja sig gentemot regeringens och andras bruk av liberal som politiskt verktyg.

Den liberala linjen i svensk politik var alltså fortfarande regeringens, inte oppositionens. Att liberal blev ett populärt partibegrepp i Spanien och Frankrike medförde knappast någon förändring i det perspektivet. Tvärtom är de gemensamma dragen i vad som uppfattades som liberalt i och utanför Sverige anslående. Regeringens linje var, åtminstone i förhållande till den tongivande oppositionen på riddarhuset, exempelvis mer frihandelsvänlig, ståndsneutral och tolerant mot judar.

Det var dock fortsättningsvis andra begrepp som användes för partimotsättningar i svensk politik. Efter år 1810 är det begreppsparat *ministeriell och oppositionell* som dominerar, sedan *patrioter och rojalister* samt de *Mannerheimiska och Delagardieska partierna* blivit inaktuella. Den ministeriella sidan föredrog emellertid i regel begreppet regering i stället för ministär. Detta hänger samman med att begreppet ministär implicerade en parlamentarisk ansvarighet för statsråden på ett sätt som inte överensstämde med den dominerande tolkningen av Sveriges konstitution. Just denna parlamentariska ansvarighet – försöken att få till ett regeringsombyte – framstår som den ytterst partiskiljande linjen mellan de ministeriella och oppositionella.

Begreppet liberals växelverkan med politisk handling under denna tid förefaller mer komplicerad än tidigare. Åren 1810–1818 är inte utmärkta av någon uppenbar parallell mellan bilden av den svenska regeringen som "liberal" och en lika "liberal" politisk utveckling. När det gäller stånds-

¹⁸¹ Just för denna tid (1817–1820) finner dock Jörn Leonhard några första exempel på sådan liberal självkritik i Frankrike. Leonhard 2001, s. 175–176.

utjämning i allmänhet och diskussionerna om representationsreform kom de förväntningar som revolutionen skapat på skam. År 1812, med införandet av indragningsmakten och ett nytt skattesystem, var ett bakslag för revolutionsriksdagens en gång "liberala" ansatser med tryckfrihet, konstitutionell ordning och progressiv inkomstskatt. Trots det är det svårt, för att inte säga omöjligt, att hitta exempel från 1810-talet på att begreppet togs i bruk som försvarsmedel för 1809–1810 års värden mot 1812 års förändringar.¹⁸² Dessa frågor och de "liberala" tankarna kring dem var dock mer komplexa än vad de kan förefalla i efterhand. Indragningsmakten infördes mot bakgrund av ett visst utrikespolitiskt läge och med ett starkt stöd i riksdagsopinionen. Att europeisk politik efter år 1815 tog en vändning som inte nödvändigtvis gav ett starkt internationellt stöd till "liberal" politik gjorde inte saken enklare. Det finns dock ingenting som tyder på att "liberaliteten" för den skull förlorade sin viktiga betydelse som ändamåls- och verkansorsak för den svenska regeringens politik efter år 1809. Även fortsättningsvis underbyggde detta begrepp en ny ordning, frammanade politiska ideal och bar vidare på sina löften för framtiden. Oppositionens frustration över begreppet på riksdagen år 1817–1818, då Fredrik Bogislaus von Schwerin och Otto Fredrik Pählman avfärdade det som ett tomt ord och Anders Danielsson uppmanade såväl riddarhusopposition som regeringsparti att gå från ord till handling, är snarast en indikation på att begreppet faktiskt bidrog till att ge legitimitet. Om det, till skillnad från under revolutionsriksdagen, inte längre var klart vad begreppet liberal speglade i svensk politik, så är det tydligt att det fortsatte att vara en faktor som rättfärdigade och på denna väg skapade begränsningar för vad som kunde uppfattas som legitimt.

Sammantaget finns alltså betydligt mer kontinuitet i detta språkbruk än man vanligen föreställt sig i den historiografi som tenderar att betrakta de första åren efter Karl Johans politiska maktövertagande som ett tvärt omkast. Både regering och opposition uttryckte sig, under kronprinstiden, på ett sätt som fortsatte att orientera sig kring den nya ordningen: oppositionen genom hänvisningar till nödtillstånd, regeringen genom att försvara den nya konstitutionen och tronföljden gentemot oppositionens förmenta vantolkningar och instabila opinioner. Denna abstrakta motsatsställning framstår som en reproduktion av de skilda tolkningarna av revolutionen 1809, där nödtillstånd och folksuveräna fördrag var två konkurrerande legitimitetsgrunder. Mitt resultat är också ett stöd till den forskning som uppfattat en kontinuitet mellan revolutionsriksdagens och 1810-talets användning av

¹⁸² Se dock om 1810 års skattesystem. RAP 1817–1818 V:2, s. 350–359.

begreppet liberal.¹⁸³ I gengäld vederlägger det påståendena om ett kontinuitetsbrott mellan två olika liberalbegrepp under denna tid.¹⁸⁴ Det finns dock andra förutsättningar för att argumentera för ett mycket långsamt sådant skifte sedan Karl Johan övertagit tronen.

¹⁸³ Thomson 1926, s. 174–176, 183–186, 191; Henry Olsson 1931, s. 347.

¹⁸⁴ Elovson 1926a; Liedman 1995, s. 35, 47; Vegesack 1995 s. 250. Se även Fahlbecks påståenden om en "ny" liberalism 1815 till skillnad från 1809–1810 års. Fahlbeck 1936, s. 149–152.

8 Liberal och andra partibegrepp under den tidigare Karl Johanstiden (1818–1828)

Under inledningen av riksdagen år 1823 framlade ledamöter i samtliga stånd, var för sig, ett förslag som karaktäriserades som "liberalt" av både förespråkare och motståndare.¹ Förslaget gick ut på att öppna ståndens debatter för åskådare på läktarna. Bland de som motsatte sig en sådan offentlighet fanns framstående ämbetsmän. De fruktade urspårningar: oväsen från läktaren, falsk ryktesspridning i tidningarna och riksdagsmän skrämde från att begära ordet.² En av de som stödde förslaget om öppna sessioner var godsägaren Carl Henrik Anckarsvärd, sedan tidigare ansedd som oppositionsledare och kungens vältaligaste kritiker. Han kommenterade ämbetsmännens invändningar så här:

De skräckspråken, vilka ifrån de moderna ministeriella lärorna framställas, att överallt mota liberalitetens lugna utbildande, lär kanske här snarare än å något annat ställe kunna få hänföras under modets lagar, och således få nyttjas av den som behagar, under det äventyr, som merendels åtföljer begagnandet av vilken löjlig dräkt som helst.

Citatet bryter mot 1810-talets mönster på två sätt. För det första ställde Anckarsvärd "ministeriell" i motsättning till "liberalitet", i stället för att förknippa dessa politiska värden med varandra. För det andra ställde han "liberalitetens lugna utbildande" i motsättning till det "moderna" och "modets lagar", i stället för att, som vanligen skett tidigare, framställa liberaliteten som det nya ovana i motsats till det gamla bekanta.

I vilken mån var detta sätt att uttrycka sig originellt eller vedertaget? Vilka förändringar speglar det? Det vill säga, var begreppet alltjämt ett verktyg på regeringssidan eller tillhörde det i stället oppositionen? Var liberal fortfarande ett begrepp förknippat med den nya tiden eller hade det tvärtom börjat representera kontinuitet med den gamla? Och i vilken mån speglade eventuella nya bruk en inhemsk utveckling eller påverkan utifrån?

¹ BnP 1823 I, s. 361; BgP 1823 I–III, s. 24, 26; RAP 1823 bilagor I, s. 73–74; RAP 1823 bilagor II, s. 700–701, 789, 792–793, 800, 805; RAP 1823 I, s. 160, 176, 182; RAP 1823 II, s. 449, 462, 492, 517, 519, 524, 555.

² RAP 1823 bilagor I, s. 46–57; RAP 1823 I, s. 179–180.

Redan den generation som själv varit politiskt aktiv under epoken sysselsatte sig med liknande frågor. Svensk samtidshistoria blev, som jag behandlar i senare kapitel, föremål för ett politiskt historiebruk från 1830-talet och framåt.³ På 1860-talet skildrades förändringen av det politiska landskapet under denna period av historikern Anders Fryxell.⁴ Fryxell var redan under riksdagen 1817–1818 politiskt aktiv som utskottssekreterare och uppfattades då liksom senare vara "liberal".⁵ Han förklarade inverteringen av liberalismen från regering till opposition som ett resultat av motstridiga läger inom regeringskretsarna.⁶ Av maktskäl snarare än på ideologisk grund kom delar av regeringen och vissa ämbetsmän, som landshövdingen Hans Järta, att alliera sig med liberal-kritiska krafter, förklarade Fryxell. Samtidigt uppstod, fortsatte han, "den liberala pressen",⁷ främst tidningen *Argus*, som med sina parlamentariska krav skilde sig från "den gamla liberalismen", representerad av redaktör Per Adam Wallmark och *Allmänna Journalen*.⁸ Fryxell uppfattade med andra ord en utveckling från en äldre liberalism, associerad med en falang av regeringspartiet, till en nyare, formulerad av en tidningsburen opposition med anspråk på att företräda folkmakt.

Begreppsliggöranden, värderingar och teoretiska ramverk må ha varierat genom åren, men bilden av att liberalismen i Sverige utvecklades av nydånande tidningar i opposition mot Karl Johan har varit tämligen stabil. Historiker har, med få undantag, fortsatt att betrakta *Argus* som föregångare eller ledare medan 1830-talets tidningar, främst *Aftonbladet*, representerar rörelsens ytterligare gestaltning eller förändring i radikal riktning.⁹

I mötet med empirin har forskning dock kommit att bli alltmer uppmärksam på att "liberalism" som beteckning på denna opposition medför problem, särskilt i fråga om 1820-talet. I kritiken mot uppfattningen om 1820-talet som liberalismens genombrottstid kan man urskilja två teman. Utifrån ett klassperspektiv har liberalism som teoretisk utgångspunkt varit identifierad med ett ideologiskt uttryck för bourgeoisie, borgar- eller medelklass. Ur ett sådant perspektiv har oppositionella och frihandelsföreträdare på 1820-talet dömts ut som alltför aristokratiskt präglade för att anses "libe-

³ Se s. 359–363.

⁴ Anders Fryxell (1795–1881), präst, skolman och historiker.

⁵ RAP 1817–1818 II:2, s. 287; Svenskt biografiskt handlexikon 1906, s. 367.

⁶ Fryxell 1862, s. 15–22.

⁷ Fryxell 1862, s. 29.

⁸ Fryxell 1862, s. 31–33.

⁹ I. Andersson 1917, s. 58–63, 120–121; Fahlbeck 1934, s. 304–309, 323, 253–355; Göransson 1937, s. 1–3; Söderberg 1974; Liedman 1991, s. 211; Rosengren 1999, s. 13–17.

rala".¹⁰ Mera relevant för min undersökning är den kritik som bygger på språkliga observationer. Det historiska begreppet liberal har då framhållits som mångtydigt och förvirrande, ibland till den grad att det blivit diskvalificerat som beskrivning på politisk rörelse.¹¹ Historikern Henrik Edgren har i detta sammanhang gjort viktiga observationer. Tidningen *Argus*, i skarp kontrast till traditionell historiografi, tillhörde i själva verket de som tog avstånd ifrån begreppet.¹² I närbkontakt med källmaterialet visar det sig alltså att den röst som uppfattats som sinnebilden av 1820-talets liberalism själv uppfattade sig som en av rörelsens motståndare. Edgren har reflekterat att "antagandet i forskningen om den liberala pressens och oppositionens framväxt under 1820-talet behöver både nyanseras och problematiseras."¹³

Ett nödvändigt perspektiv på en sådan problematisering är den vikt som forskningen om begreppet liberal i de större europeiska språken tillmäter samma tid. Åren runt 1820 representerar där genombrottet för ordformerna "liberala" (substantivet) och "liberalism".¹⁴ Detta har satts i samband med den tydliga polariseringen i fransk politik och receptioner av denna begrepps användning i andra länder.

Av de totalt 21 tidningar som ingår i källmaterialet svenska tidningar är 20 representerade under den här aktuella tiden från Karl XIV Johans tronträdande till början av riksdagen år 1828.¹⁵ Det stora antalet tidningar under perioden är ett resultat av att mina urvalsprinciper prioriterar sådana som haft en lång och sammanhängande utgivningstid, vilket ger en överrepresentation under den mellersta delen av hela undersökningsperioden 1788–1840. För att kompensera för tidningar med kortare livslängd, inte minst på grund av indragmakten, har jag analyserat ytterligare tre tidningar som drabbades av indragningar eller av andra skäl intog en framträdande

¹⁰ Björklund 1964, s. 44–59, 80–85. Jämför (förutom dem som Björklund själv tar upp) Holmberg 1934, s. 63–72.

¹¹ Runeby 1966, s. 313–315; Rosengren 1999, s. 131–133; Lundell 2002, s. 131–133, 178–180; Adamson 2014 s. 24; H. Edgren 2005, s. 18–20, 314–315; Petterson 1992, s. 17.

¹² H. Edgren 2005, s. 176–177. Exempel på hur *Argus* betecknas som "liberal": Wichman 1927, s. 215; Lönnroth & Delblanc 1993, s. 36; Rosengren 1999, s. 17; Torbacke 2000, s. 257–258; Lundell 2002, s. 134; Berg 2011, s. 128; Liedman 1991, s. 211; T. Jansson 1985, s. 18 som citerar Karl Warburg; Söderberg 1974, s. 9–10.

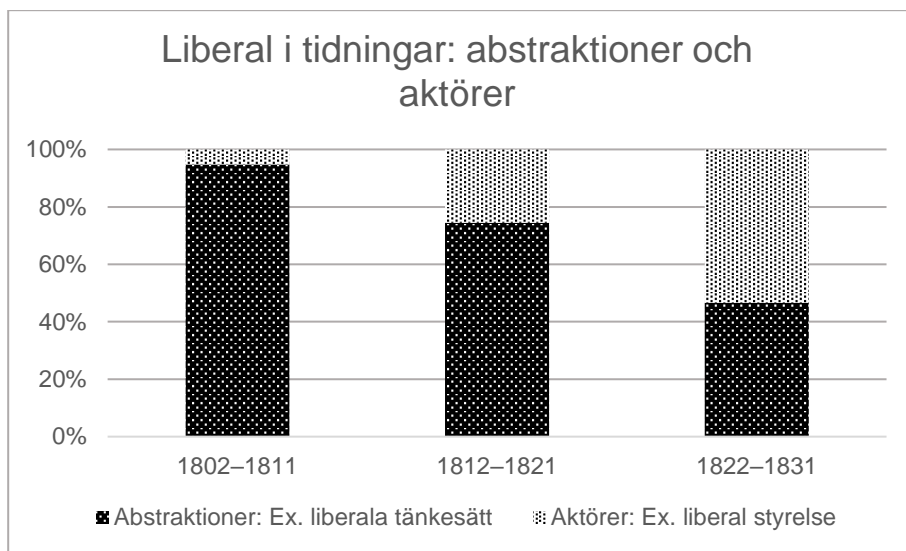
¹³ H. Edgren 2005, s. 226.

¹⁴ Leonhard 2001, s. 250–348, 573; Klein 2024.

¹⁵ *Carlsronas Weckoblad, Carlstads Tidning, Dagligt Allehanda, Weckoblad från Gefle, Götheborgs Allehanda, Götheborgs Nyheter, Götheborgsposten, Götheborgs Tidningar, Inrikes tidningar (–1821), Posttidningar (–1821), Post- och Inrikes Tidningar (1821–), Jönköpings Tidning, Linköpingsbladet, Lunds Weckoblad Nytt och Gammalt, Malmö Tidning, Norrköpings Tidningar, Nyköpings Weckoblad/Nyköpingsbladet, Skara Tidning, Stockholms Posten, Örebro Tidning.*

polemisk roll i det svenska tidningslandskapet under den här aktuella tiden.¹⁶ Riksdagen 1823 var den enda under perioden.¹⁷

Diagram 4.

Kommentar: Stapeldiagrammet beskriver andelen av två typer av substantiv, representerande abstraktioner respektive aktörer, vilka står i semantisk relation till analyserade förekomster av begreppet liberal i källmaterialet svenska tidningar. Förekomster av begreppet som inte stått i en uppenbar sådan relation ingår inte i underlaget. Om en och samma förekomst av begreppet liberal relaterar till fler än ett substantiv har samtliga substantiv räknats. Materialet är sållat enligt beskrivning not 173 i kapitel 1. Periodindelningen är motiverad av jämförbarhet med riksdagsprotokollen utifrån riksdagarnas periodicitet. Det totala underlaget för staplarna består av 19, 90 respektive 236 förekomster. Redovisning av kategoriseringen av substantiven finns i excellfilen Övergripande sammanställningar, (SND). Redovisning av källdata finns i excellfilen Begreppsdata svenska tidningar, (SND).

En övergripande begreppsutveckling i källkategorin svenska tidningar framgår av diagram 4. Varje stapel representerar varsin tioårsperiod, där den tidsmässiga avgränsningen är motiverad av jämförbarhet med riksdags-

¹⁶ *Svensk litteratur-tidning* (–1824), *Anmärkaren* (–1823), *Argus* (1821–1828).

¹⁷ Från Litteraturbanken har jag registrerat träffar från 15 författare som är representerade med verk från perioden: Carl Jonas Love Almqvist, Per Amadeus Atterbom, Fredrika Bremer, Fredrik Cederborgh, Anders Jacob Cnattingius, Lorenzo Hammarsköld, Erik Gustaf Geijer, Carl Gustav Leopold, Clas Livijn, Johan Henrik Schröder, Malla Silverstolpe, Sixten Sparre, Esaias Tegnér, Adolph Törneros och Samuel Ödmann.

protokollen utifrån riksdagarnas periodicitet. Varje stapel visar fördelningen mellan två kategorier i fråga om semantiska relationer för begreppet liberal. Den ena kategorin, "abstraktioner" samlar sådana fall där adjektivet liberal eller substantivet liberal i genitivform relaterar till ett substantiv som representerar en abstraktion. Några exempel är uttryck som "liberala tänkesätt", "liberala åsikter", "liberalismens påståenden", "liberal makt", "liberala propositioner" eller "de Liberalas motstånd". Kategorin "aktörer" samlar de fall där begreppet liberal på motsvarande sätt relaterar till aktörer. Exempel på uttryck är "liberal styrelse", "liberal kung", "vår liberala vetenskapsrepublik"¹⁸ (som ironisk benämning på parti), "det liberala Frankrike" eller "de Liberalas parti". Distinktionen är ibland svår att göra. När Napoleons uttryck "en liberal makt" återges i *Weckoblad för Gefleborgs Län* år 1813 syftar det på Frankrike och indirekt alltså på kejsaren själv.¹⁹ Min bedömning är emellertid att ordkombinationen speglar begreppets ännu dominerande association till abstrakta termer som makt snarare än regering eller person. När *Stockholms Posten* år 1831 skriver om "det liberala Frankrike", däremot, åsyftar tidningen de liberala partierna i Frankrike.²⁰ Min bedömning är att bruket i det fallet speglar den allt vanligare associationen till aktörer snarare än exempelvis till en idé om karaktären av ett abstrakt fädernesland. Även om underlaget för den första stapeln för åren 1802–1811 är relativt litet illustrerar diagrammet som helhet tydligt den rådande trenden under 1810- och 1820-talen.

Bakom den sista stapeln, den som representerar förekomsterna under åren 1822–1831, döljer sig dessutom ytterligare nyanser. I båda kategorierna blir ord som relaterar till partiverksamhet fler och vanligare. Bland abstraktionerna tillkommer uttryck som "till de liberalas stora glädje",²¹ "väckt några ultra-liberalas farhåga"²² och liknande. Bland aktörerna mångfaldigas uttryck av typen "liberal opponert"²³ eller "de modererade liberalas organ".²⁴ Dessa iakttagelser indikerar att den period som står i centrum för detta kapitel representerar en tilltagande association mellan begreppet liberal och politiska grupperingar.

¹⁸ "Paris, April 22", *Göteborgsposten* 1823-05-06, s. 2.

¹⁹ "Samtal imellan Kejsar Napoleon och Österriskiske Ambassadören Grefve v. Bubna, den 10 Mars 1813", *Weckoblad för Gefleborgs Län* 1813-09-04, s. 4.

²⁰ "Partiernas tillstånd i Frankrike", *Stockholms Posten* 1831-03-31, s. 1.

²¹ "Frankrike", *Stockholms Posten* 1822-03-02, s. 2–3.

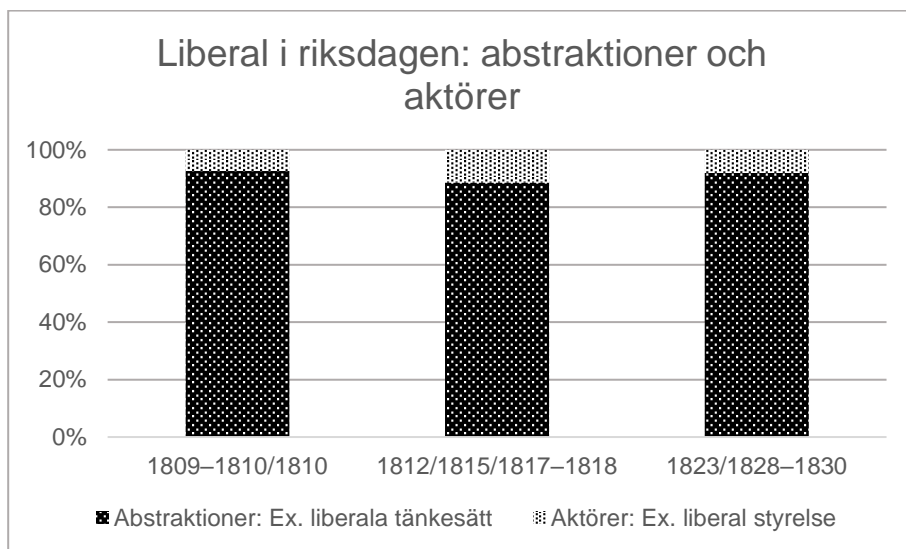
²² "Spanien", *Stockholms Posten* 1822-08-14, s. 3.

²³ "Portugal", *Post- och Inrikes Tidningar* 1823-09-04, s. 1.

²⁴ "Frankrike", *Stockholms Posten* 1823-11-24, s. 2.

Som så ofta annars riskerar emellertid övergripande kvantitativa sammanställningar att leda tankarna i alltför ensidiga mönster. Ett första steg blir att jämföra med språkbruket på de svenska riksdagarna.

Diagram 5

Kommentar: Stapeldiagrammet beskriver andelen av två typer av substantiv, representerande abstraktioner respektive aktörer, vilka står i semantisk relation till analyserade förekomster av begreppet liberal i källmaterialet riksdagsprotokoll. Förekomster av begreppet som inte stått i en uppenbar sådan relation ingår inte i underlaget. Om en och samma förekomst av begreppet liberal relaterar till fler än ett substantiv har samtliga substantiv räknats. Materialet är inte sållat. Indelningen bygger på riksdagarna under tre årtionden (1802–1811, 1812–1821, 1822–1831). Det totala underlaget för staplarna består av 27, 114 respektive 360 förekomster. Redovisning av kategoriseringen av substantiven finns i excel-filen Övergripande sammanställningar, (SND). Redovisning av källdata finns i excel-filen Begreppsdata riksdagstryck, (SND).

Diagram 5, motsvarande redovisning som i diagram 4 men med underlag i riksdagsprotokollen för samma perioder, visar att språkbruket under riksdagarna saknar motsvarande trend. Det hindrar inte att det samtidigt fördes en intensiv diskussion om liberal som partibegrepp i svensk press, och att detta även går att spåra i debatterna i riksdagen. Sambanden innehåller emellertid, liksom diagrammen, paradoxer.

Min slutsats av diagrammen är att den kvantitativa trenden mot mer partispråkbruk i tidningarna endast kan fungera som en inledande indikation på den faktiska förändringen. Eftersom begreppsanvändningen är

kontextberoende kan räkning av ord endast ta analysen dithän, och för att förstå vad som pågick är det nödvändigt att i stället fördjupa sig i kontexterna.

Kapitlet innehåller som vanligt en inledande bakgrund och en avslutande sammanfattande diskussion. Däremellan är det kronologiskt disponerat i två delar som täcker tidsperioderna 1818–1823 respektive 1823–1828.

Bakgrund

I ännu högre grad än under kronprinstiden skulle utrikespolitiska motsättningar färga av sig på de inhemska debatterna. Dessutom kan den politiska utvecklingen i Sverige och världen sägas ha upplevt minst ett par viktiga vändpunkter under den här behandlade perioden. Eftersom inrikespolitiska opinioner och utrikespolitiska vägval var så pass beroende av varandra behandlar jag dem växelvis i ett och samma avsnitt.

I Frankrike hade under restaurationen efter år 1815 uppstått ett "ultra-royalistiskt" parti. Bakgrunden var den mycket svaga ställning kung Ludvig XVIII fått efter Napoleons fall.²⁵ Med en svag kung kunde den efterrevolutionära ordningen bestå under det formellt obrutna arvsrättsliga bourbonstyret med en yta av symbolik och etikett från *l'Ancien Régime*.²⁶ De politiker som år 1793 röstat för giljotineringen av Ludvig XVI (Ludvig XVIII:s äldre bror) lämnades inledningsvis i orubbat bo. De besvikna rojalister som inom och utom landet varit lojala med den gamla regimen samlade sig därför runt kungens yngre broder greven av Artois, sedermera Karl X,²⁷ som blev hemlig ledare för ett oppositionsparti: ultras.²⁸ I fråga om politiska åsikter utgjorde ultras en heterogen skara.²⁹ En tongivande del ogillade konstitutionella begränsningar av kungamakten och förordade utrikespolitisk aktivism.³⁰ Deras inflytande gjorde sig gällande i samband med inskränkningar av pressfriheten och i interventionen mot det konstitutionella styret i Spanien 1823.³¹ Bakom denna yta av lojalitet med

²⁵ Cabanis 1972, s. 13–40; Furet 1988c, s. 273–274.

²⁶ Cabanis 1972, s. 57–83; Furet 1988c, s. 274–278; Pilbeam 2000, s. 183–190.

²⁷ Karl X (1757–1839), fransk kung 1824–1830.

²⁸ Cabanis 1972, s. 105–134; Reboul 1973, s. 56–69.

²⁹ Cabanis 1972, s. 135–142; Furet 1988c, s. 298; Oechslin 1960, s. 199–204; Reboul 1973, s. 56–80, 141–149.

³⁰ Cabanis 1972 s. 135–142, 256; Nichols 1971, s. 302–307; Reboul 1973, s. 56–69. För perspektiv på detta se Oechslin 1960, s. 96–115, 195–204.

³¹ Cabanis 1972, s. 257–259, 275–287; Nichols 1971, s. 302–312.

kungamakten fanns emellertid många paradoxer, inte minst eftersom ultras i regel var i opposition mot regeringen.

Den legitimistiska strömning som ultras var ett uttryck för utgjorde ett orosmoment för Karl Johan, vars rätt till den svenska tronen vilade på såväl den franska som den svenska revolutionens grund.³² Detta förhållande fortsatte att ha betydelse för Sverige-Norges utrikes relationer. Under 1820-talet anpassade unionen sin hållning till förnyade omständigheter.

Till en början sökte Karl XIV Johan stöd hos det konstitutionella Storbritannien mot de andra stormakterna.³³ Med framgång lyckades kungen år 1819 på så vis uppnå eftergifter från kontinentalmakterna i den ditintills olösta frågan om reglering av Norges statsskuld. Kontinentalmakternas interventionistiska politik med början i kongressen i Troppau påföljande år förstärkte ytterligare Sverige-Norges intressegemenskap med Storbritannien. Två interventioner mot konstitutionella styren, den österrikiska mot de så kallade carbonaris frihetsrörelse i kungarikena Neapel och Sardinien 1821 och den franska mot det så kallade liberala styret i Spanien, sänkte kontinentalmakternas anseende i Sverige.³⁴ Kungen och många svenska opinionsbildare såg sådana handlingar som otillbörliga stormaktsinblandningar i inre nationella angelägenheter. Även i fråga om de latinamerikanska staternas framgångsrika frigörelse från spanskt och portugisiskt styre försökte kungen följa i spåren av den brittiska politikens tillmötesgående linje i strid mot de andra stormakternas formellt motiverade legitimism.³⁵

Utän uppenbar koppling till utrikespolitiken svängde riksdagsopinionen år 1823 i ekonomiska frågor.³⁶ Riksdagen, som år 1815 verkat i protektionistisk riktning, fattade då beslut om att avskaffa importförbud för vissa varor som skulle få föras in i landet mot tullavgifter. Även den allmänna magasin-direktionen, med uppgift att motverka konsekvenserna av spannmålsmarknadens växlingar, blev starkt ifrågasatt.³⁷ Den kom dock att ersättas av en ny modell som fortsättningsvis möjliggjorde statliga ingrepp men då genom privata mellanhänder.

³² Höjer 1960, s. 11–18, 40–41, 50–51, 55, 81, 472–482.

³³ Höjer 1960, s. 41–45, 47–51, 112–122; Elgström 2000, s. 43–45.

³⁴ G. Jansson 1948, s. 78–79, 88–97. Se även Fryxell 1862, s. 35–37.

³⁵ Höjer 1960, s. 81–109.

³⁶ 1900-talets historiker har tvistat om samtidens benämning av politiken som "liberal". Melkersson 1997, s. 178–184, 201; Hedin 1994; Björklund 1964, s. 24–85; Montgomery 1921, s. 14–21.

³⁷ Ahnfelt 1880, s. 19–21; G. Heckscher 1939, s. 229; Ahnlund 1923, s. 16–18; Melkersson 1997, s. 196–200.

Efter år 1825 svängde kungens utrikespolitik och orienterade sig mot Ryssland.³⁸ En av orsakerna var att Storbritannien försökte bryta loss Ryssland från kontinentalmakternas samförstånd och därigenom blev obenäget att ta strid för Sverige-Norges skull mot denna makt. Karl XIV Johans misräkningar i dessa avseenden ledde till en politisk skandal i form av den så kallade skeppshandeln. Skeppshandeln var namnet på en affär där kungen år 1825, via svenska och engelska mellanhänder, gjorde upp om att sälja fem svenska örlogsfartyg till Colombia och Mexiko, delvis i avsikt att knyta sin politik till den brittiska.³⁹ När Ryssland protesterade backade kungen från de affärer som ännu inte fullföljts och tvingades betala skadestånd för kontraktsbrott. Det bristande diplomatiska stödet från Storbritannien i anslutning till dessa händelser bidrog till den efterföljande orienteringen mot Ryssland.⁴⁰ Strävan att liera sig med Storbritannien hade delvis varit motiverad av inhemska prokonstitutionella och antiryska opinioner, men under 1820-talets senare år sökte Karl XIV Johan tvärtom i strid med dessa stämningar vinnlägga sig om goda relationer med Rysslands kejsare Nikolaj.⁴¹

Sveriges politiska position i en värld som på så vis delades mellan nationellt frihetliga och legitimistiska maktfaktorer blev en viktig faktor i språkbruket för att beskriva de politiska motsättningarna.

Partiandan och liberalismen 1818–1823

Detta första av två kronologiskt disponerade avsnitt fokuserar på den svenska receptionen av franska partibegrepp under Karl XIV Johans inledande regenttid. Åren runt 1820 blev partiställningarna i Frankrike ett tvis-teämne i svensk politik. Här kommer jag att titta närmare på hur detta påverkade begreppet liberal och dess status som markör för opposition eller regering. Jag pekar inledningsvis på hur liberal och andra partibegrepp användes i den svenska rapporteringen från fransk politik och därefter hur begreppen liberal och patriot förhöll sig till varandra. Slutligen sätter jag utvecklingen i samband med den debatt om liberalismen som fördes mellan tidningarna *Allmänna Journalen* och *Argus* från år 1821, där relationen mellan svensk och fransk politik behandlades.

³⁸ Höjer 1960, s. 112–122; Elgström 2000, s. 43–45, 51.

³⁹ Höjer 1960, s. 79–100; Andreen 1961, s. 154–174; Höjer 1954, s. 243–249.

⁴⁰ Höjer 1960, s. 100–112; Höjer 1954, s. 249–254.

⁴¹ Nikolaj I (1796–1855), kejsare av Ryssland, kung av Polen och storfurste av Finland 1825–1855.

Ett nytt politiskt landskap från liberala till ultras

Under 1810-talets slut och 1820-talets början stadgas en viss partinomenklatur i den svenska utrikesrapporteringen från i första hand Frankrike. Denna speglas också i den inhemska debatten. För att förstå det franska partispråkbrukets karaktär krävs fler än ett perspektiv. Här beskriver jag det i tur och ordning utifrån ett trepartsschema – liberala, ministeriella och ultras – och ett tvåpartsschema – liberala och rojalister.⁴²

Liberala, ministeriella och ultras

Grunden för det jag kallar trepartsschemat är placeringen i det franska parlamentet: deputeradekammaren. Regeringens anhängare utgjorde där centern, vilken omgavs av två ytterligheter: vänstern och högern. Synonymt med centern var de ministeriella. Synonymt med vänstern var de liberala. Synonymt med högern var ultraroyalisterna eller bara ultras. Detta schema växte gradvis fram i tidningsrapporteringen, men hade stadgat sig år 1820, och användes även för att förstå nya kombinationer.

Ett citat från *Posttidningar* på 1810-talets sista dag kan illustrera detta:

Det är märkvärdigt och av vikt, att vid formeringen av Pärkammarens definitiva Byrå, de Ministeriella Pärerna så mycket röstade med de Ultra-royalistiska mot de Liberala Pärerna, att av de sistnämnde ingen enda kom i Byrån. I de Deputerades Kammare utgör väl ännu det gamla Ministeriella partiet en egen avdelning, och skall ej, som det försäkrats, ha helt och hållet förenat sig med den högra sidan. Dock synes mellan dessa partier (det gamla Ministeriella och Ultras) ett defensivt och offensivt förbund mot de Liberala vara i förhand avslutat⁴³

Detta schema är både intressant och lättfattligt. Regeringens mittenposition stämmer överens med tidens ideal om att stå över partiväldens egennyttan, men som synes förmedlas bilden av de ministeriella som en partispelare av samma rang som ultras och de liberala. Det är detta faktum av regerings-

⁴² Se även Pilbeam 2000, s. 183–190.

⁴³ I original "Ultra-royalistiske mot de Liberale Pärerne" samt "de Liberale". "Paris, den 13 Dec.", *Posttidningar* 1819-12-31, s. 1–2.

bärande ministeriellt parti mellan två ytterligheter som gör det rimligt att tala om ett trepartsschema.

Liberala och rojalister

Utöver detta trepartsschema kan man finna en annan distinktion mellan två termer som i kombination med de övriga används för att skapa vad jag kallar ett tvåpartsschema. Rojalist, för det första, är ett högerbegrepp men som till skillnad från ultras sträcker sig över centern (de ministeriella).⁴⁴ Konstitutionell eller anhängare till chartan – Frankrikes konstitution – är, för det andra, ett begrepp som brukar inkludera både vänster och center. Ibland framstår det politiska landskapet, med hjälp av dessa termer, som en dualism mellan två läger med en skarp åtskillnad. *Linköpingsbladet* berättade sommaren 1820 hur deputeradekammarens palats omgavs av en folkhop där "Rojalister och AntiRojalister, eller Liberala och AntiLiberala blev så förbittrade på varandra, att de började slåss".⁴⁵ Rojalisternas slagord var "leve konungen"; de liberalas "leve chartan". På motsvarande sätt kan de konstitutionella stå som motbegrepp mot rojalisterna eller ultras.⁴⁶ Denna överlappande logik mellan trepartsschemat och tvåpartsschemat gör att de snarare kompletterar än står i konflikt med varandra, även om gränserna för begreppens referensräckvidder är vaga.

Liberala och patrioter

En annan förändring runt år 1820 som går att sätta i samband med den franska begreppsutvecklingen är att liberal fått funktioner som tidigare innehades av begreppet patriot: ett motbegrepp till rojalist som beskriver det parti som gör anspråk på att försvara konstitutionen. Förhållandet kan dock skärskådas ur flera synvinklar. På den ena sidan förefaller begreppen synonyma, på den andra sidan förefaller de snarare vara varandras motsatser. Längre fram i detta avsnitt visar jag att denna paradox går att återfinna i en och samma text.

⁴⁴ "Paris, den 29 Mai", *Post- och Inrikes Tidningar* 1822-06-13, s. 2; "Paris d. 13 Jan.", *Jönköpings Tidning*, 1824-01-31, s. 1-2. Se även Leonhard 2001, s. 279-282.

⁴⁵ "Paris den 6 Junii", *Linköpingsbladet* 1820-06-23, s. 2.

⁴⁶ "Paris, den 29 Mai", *Post- och Inrikes Tidningar* 1822-06-13, s. 2; *Jönköpings Tidning*, 1824-01-31, s. 1-2.

Kunskapens mognande frukter i ett fosterländskt sinne

Som synes har framför allt "liberal", men till viss del även "konstitutionell", genom tvåpartsschemat ersatt "republikan" och "patriot" som motbegrepp till "rojalist". I rapporteringen från spansk politik är, från år 1820, "patriot" och "liberal" snarast parallella benämningar för den politiska riktning som står mot de kungatrogna i striderna om grader av frihet eller auktoritärt styre.⁴⁷ Tendensen i detta spansksvenska språkbruk är att tidningar är "liberala" och sällskap är "patriotiska" medan personer kan vara både och.⁴⁸ Mitt intryck är emellertid att en bildad eller ledande person beskrivs som "liberal" medan den som är beväpnad eller räknas till massorna snarare kallas "patriot".⁴⁹ I både trepartsschemat och tvåpartsschemat är hur som helst liberal ett vänsterbegrepp. Vänster – bör man framhålla – hade en konkret referens i fråga om placeringen i franska parlamentariska församlingar under såväl revolutionen som restaurationen.⁵⁰ Flera av de politiker som vanligast lyfts fram som franska liberala i svenska tidningar under denna tid hade dessutom varit aktiva i revolutionspolitiken eller försvarat republiken mot Napoleons livstidsstyre.⁵¹ I detta konkreta avseende framstår alltså de liberala som efterföljare till patrioterna/republikanerna.

Även i språkbruket från den svenska riksdagen kan man skönja likheter mellan begreppen liberal och patriot, men då snarast i frågan om hur begreppen definierades. På riddarhuset år 1823 gav sig hovkanslern Gustaf af Wetterstedt⁵² in i den polariserade debatten om det "liberala" förslaget om offentliga sessioner. Med anledning av talet "om liberala och il-liberala meningar" påminde han:

⁴⁷ "Madrid, den 14 Mars", *Posttidningar* 1820-04-10, s. 2; "Madrid, den 25 Sept", *Posttidningar* 1820-10-19, s. 2-3.

⁴⁸ Begreppsdata svenska tidningar, (SND).

⁴⁹ Ett par exempel som bidragit till dessa slutsatser: "Madrid, den 14 Mars", *Posttidningar* 1820-04-10, s. 2, där löjtnanten är "patriot" medan tidningarna är "liberala"; "Spanien", *Post- och Inrikes Tidningar* 1823-06-11, s. 2 där regeringen är "liberal" medan staden utmärks för sin "patriotism", visserligen här inte i en partibetydelse.

⁵⁰ Backes 2010, s. 72-73, 77-79. Intressant nog avfärdas vänster-högerekalan av lingvisten Georg Lakoff som en missvisande metafor, utan att han uppmärksammar det konkreta historiska ursprunget till skalan. Lakoff 2009, s. 45-47.

⁵¹ Exempelvis Benjamin Constant, François Bernhard de Chauvelin, Maximilien Sébastien Foy, Pierre-Paul Royer-Collard och Louis-Stanislas de Girardin. Se kolumnen "klassifikation av annan relevant politisk aktör" under fliken "Liberal" i Begreppsdata svenska tidningar, (SND).

⁵² Gustaf af Wetterstedt (1776-1837), ämbetsman, svensk hovkansler 1809-1824, utrikesstatsminister 1824-1837.

om meningarna är skiljaktiga och det måste de vara, ty där alla tänker lika, där är död; så är de dock så vida liberala, att de syftar till ett gemensamt mål, det allmännas väl⁵³

Viljan till det gemensamma bästa – det vill säga vad som tidigare brukade benämnas patriotism – framställs här som ett kriterium för liberalism. Detta påstående återkom flera gånger under riksdagen i olika varianter och syften, hos såväl regering som opposition.⁵⁴ En oppositionsman utvecklade tanken att "liberala idéer [...] är, till sitt inre väsende, kunskapens mognande frukter i ett fosterländskt sinne."⁵⁵ Likheten mellan patriot och liberal består alltså i dessa fall inte i motsatsställningen till rojalist, utan i liknande definitioner.

Blomman vissnar i patriotens girland

I andra avseenden framstår liberal och patriot i stället som varandras motsatser. I fråga om texter om patriotism fanns, som jag visat, en spänning mellan partikulära och universella formuleringar. Båda var uttryckta som omsorgen om det allmänna bästa mot olika former av egoism. Medan det partikulära språkbruket kunde vända sig exempelvis mot en fiende eller en despot, tenderade den universella patriotismen att ställas i en bredare motsättning till folkets fiender som sådana – despoterna i gemen – i kamp för vissa mänskliga rättigheter. Formuleringarna av de "liberala idéerna" saknade motsvarande spänning. Dessa uppfattades som universella. Deras universalitet hade i den meningen mera släktttycke med kristna än patriotiska värden. Ett exempel är ett tal, publicerat i flera svenska tidningar under slutet av 1820, av en engelsk missionär.⁵⁶ Missionen framställdes där som en fortsättning på den sanna lärans gradvisa seger över de mäktigas vidskepelser: "spiran faller utur Härskarens hand, och – själva blomman vissnar i Patriotens girland".⁵⁷ Missionssällskapets samling av kristna oavsett in-

⁵³ RAP 1823 II, s. 497.

⁵⁴ RAP 1823 bilagor II, s. 700–701; RAP 1823 bilagor V, s. 244. Se även H. Edgren 2005, s. 175–176 som lyfter fram att "liberal" och "patriotisk" tycktes utbytbara hos många tidningar på 1820-talet.

⁵⁵ Borgareståndet VI 1823, s. 357–358. Om Haganders politiska ställning under riksdagen 1823, se Hagander 1963. Se även Henning Wrangel i RAP 1823 bilagor III, s. 290.

⁵⁶ "Den ärofullaste ambassaden", *Carlschronas Wekoblåd* 1820-12-09, s. 1–3; *Götheborgs Tidningar* 1820-12-21, s. 1–2; 1820-12-22, s. 1–2. Enligt *Carlschronas Wekoblåd* först publicerad i tidningen *Underrättelser om Evangelii framgång i alla Werldsdelar*.

⁵⁷ "Den ärofullaste ambassaden", *Götheborgs Tidningar* 1820-12-22, s. 2.

riktning betecknades i talet som dess "liberala principer". Att liberala idéer i början av 1800-talet ofta framställdes i gemenskap med kristendomen och inte som dess motsats är något som uppmärksammas av begreppshistorisk forskning.⁵⁸ För svensk del har, på ett liknande sätt, biskopen Esaias Tegnér's jubelfesttal år 1817 vid 300-årsminnet av Martin Luthers⁵⁹ reformation särskilt lyfts fram som "den svenska liberalismens klassiska dokument".⁶⁰ I detta tal betecknades frihetsandan som "en ättelägg av reformationen".⁶¹ Denna anda talade genom folkliga krav på mänskliga rättigheter, möjlighet att lagstifta och utkräva ansvar, frihet att yttra sig och "ett liberalare förhållande Stånden emellan". Den franska revolutionen var något som efter krigen "sovit ruset av sig, och med full sansning och lugna blickar går [...] fram genom historien". I dessa texter distanserar sig den kristna läran och de liberala principerna gemensamt från den fysiska världens tillfälliga gränsdragningar och konflikter. Liberala värden står i den meningen i motsats till patriotiska.

Det allmännas väl, men utan plumphet

Ytterligare ett exempel kan tydliggöra hur liberalbegreppet tar över patriotbegreppets funktioner. Exemplet är en text från *Stockholms Posten* sommaren 1820: "De liberala idéerna".⁶² Texten är en översättning från franskan. Originalen publicerades år 1815 efter de hundra dagarna och bar på ett försonande budskap till den politiskt splittrade nationen.⁶³ I mitt källmaterial är det den enda verkligt begreppshistoriska undersökningen, föranledd av diskussionerna om den "nya politiska bemärkelse, som man sedan ett halvt århundrade givit åt ordet liberal".⁶⁴ Texten överensstämmer i många avseenden med vår tids forskning om liberalbegreppets historia. Begreppet spåras till latinet och Ciceros, Senecas⁶⁵ och andra romares begreppsbruk.⁶⁶ Tolkat utifrån deras exempel står begreppet för fria män, "gentleman och gentlewoman",⁶⁷ hederlighet, ädelhet, höghet och liberala studier.⁶⁸ I samtida franskt

⁵⁸ Rosenblatt 2018, s. 122–125.

⁵⁹ Martin Luther (1483–1586), teolog och präst.

⁶⁰ Henry Olsson 1931, s. 347; G. Jansson 1948, s. 7, 83, 147; Thomson 1926, s. 174

⁶¹ Tegnér 1817. Om en äldre jämförelse mellan reformationen och revolutionen, se Segerstedt 1981, s. 324–325.

⁶² "De liberala idéerna", *Stockholms Posten* 1820-08-17, s. 1–2; 1820-08-18, s. 1–3; 1820-08-21, s. 2–3.

⁶³ Leonhard 2001, s. 152–157.

⁶⁴ "De liberala idéerna", *Stockholms Posten* 1820-08-17, s. 1.

⁶⁵ Seneca (4 f. kr.–65 e. kr.) filosof och romersk statsman.

⁶⁶ "De liberala idéerna", *Stockholms Posten* 1820-08-17, s. 1–2; 1820-08-18, s. 1–2.

⁶⁷ "De liberala idéerna", *Stockholms Posten* 1820-08-17, s. 2.

språkbruk, menade författaren, stod begreppet snarare för tolerans, ädelmod och frikostighet. Begreppet liberal pekade alltså, liksom patriot, bakåt mot antika förebilder, men associerades med andra värden, som låg närmare lärda människors upphöjda föredömen än soldaters uppoffringar för fäderneslandet. Bilden av begreppet liberal som en mer högsinnad variant av patriot går igen i fortsättningen av texten.

Å ena sidan är en politisk idé liberal om den bereder

det allmännas väl, och icke enskilt väl, det vare sig en individs eller en medborgar-klass; så vida den befordrar ädla, höga och patriotiska tänkesätt och icke fåfänga, vinningslystnad och feghet; så vida den, med ett ord, är värdig ej en smilande hovman, en lejd smickrare, eller en feg träl, utan en stats-borgare, en självständig och verksam medlem av den politiska familjen [...].⁶⁹

Här, där avståndstagandet från egennyttan står i centrum, framstår verkligen liberalbegreppet som patriotbegreppets arvtagare.

Å andra sidan framhöll författaren ett antal paradoxer i karaktären av det allmänna bästa, och här pekar tendensen snarare på liberalbegreppets oberoende av patriotiska eller republikanska värden. Länder med fria konstitutioner kan härbärgera antiliberal politik, förklarade författaren. Ett par anförda exempel är Storbritanniens rättsosäkra utlänningslagar och diskriminering av katoliker. Ett annat exempel är de enkla borgarna i styrelsen för den schweiziska kantonen Bern vilka, färdiga att "dö för Republiken", lagt jordbrukarna i den före detta kantonen Oberland under sig som "vasaller".⁷⁰ Som en "besynnerlig kontrast" av liberal politik nämnde författaren att "nordiska despoter" upphävt livegenskap och infört tryckfrihet och religionsfrihet. I alla dess delar sammantagna träffar denna beskrivning närmast det danska enväldet under 1790-talet.⁷¹ Exempelen är uppenbarligen inte valda för att omfamna despoter och ta avstånd ifrån parlamentariskt styrda länder, utan för att visa att man inte ska döma styren efter yttre former. Vidare menade författaren att en liberal regering var en sådan som tillät granskning och välkomnade opposition, medan en liberal opposition var en sådan som uppträdde hövligt och höjde sig över ståndsfördomar. De

⁶⁸ "De liberala idéerna", *Stockholms Posten* 1820-08-17, s. 1-2; 1820-08-18, s. 1-2.

⁶⁹ "De liberala idéerna", *Stockholms Posten* 1820-08-18, s. 2.

⁷⁰ "De liberala idéerna", *Stockholms Posten* 1820-08-18, s. 2-3.

⁷¹ I delar träffar det även Fredrik den stores preussiska, Katarina den storas ryska samt Gustav III:s och Gustav IV Adolfs svenska envälden. Jämför Schwerin på s. 150, denna avhandling, som då använder "liberal" för att beskriva motsvarande förhållanden med en annan retorisk effekt.

franska revolutionärerna, fortsatte författaren, började med sådana liberala idéer, men folket som skulle verkställa dem missuppfattade innebörden. De spårade därför ur i "plumphet i tal och uppförande".⁷² Man kan i denna del tolka texten på så sätt att den definierar de liberala idéerna som en antipod till urspårade och enfaldiga varianter av patriotism: främlingsfientlighet, diskriminering eller avveckling av allt från hövliga seder till frälsestånd och monarki. Liberala idéer kännetecknas tvärtom av det kritiska sinnelag som urskiljer patriotismens yta från dess verkliga innehåll.

Fransk politik introducerade på detta vis nya funktioner hos liberalbegreppet i den svenska offentligheten. I rapporterna från det franska parlamentet hade begreppet liberal tagit över som oppositionsbegrepp från vänster. De liberala satt på patrioternas gamla platser. Delvis var de samma personer som en gång i tiden sympatiserat med republiken och liksom förr gjorde de anspråk på att stå för det allmänna bästa. På idéernas område hade begreppet liberal även i svensk politisk debatt samtidigt, och ibland genom översättning från franskan och kommentarer till franska förhållanden, också börjat beteckna denna omsorg om det allmänna bästa. Det är naturligt att se detta som en verkan av fransk politik.⁷³

Samtidigt var begreppet liberal av en annan karaktär än begreppet patriot. De nya funktionerna fick därför en skiljaktig tendens i viktiga avseenden. De liberala principerna hade en mer upphöjd karaktär, med markerad distans till konflikterna mellan härskare och oppositionella, eller mellan land och land. De för begreppet liberal speciella performativen att beteckna sociala och moraliska kapaciteter eller riktningar i tid och rum präglade fortfarande framställningarna. I dessa avseenden uppvisar begreppet kontinuitet med tidigare bruk.

Det återstår att se närmare på hur den svenska politiska debatten positionerade sig med anledning av sådana förhållanden och nya inslag.

Den franska partiandan i relation till svensk liberalism

Under åren 1821–1822 inträffade den första mer omfattande politiska svenska tidningsdebatten om de nya europeiska, i synnerhet franska, partibeteckningarna. Debatten är klagörande för frågorna om i vad mån liberal-

⁷² "De liberala idéerna", *Stockholms Posten* 1820-08-18, s. 2.

⁷³ Se även Leonhard 2001, s. 157–184.

begreppets ställning i Sverige påverkades eller inte påverkades av Frankrike, i synnerhet i fråga om associationer till regering respektive opposition.

Impulsen till tidningsdebatten kom från tidningen *Argus*, med redaktören Johan Johansson⁷⁴ som politisk skribent, och artikelserien "Är Sverige en konstitutionell stat eller ej?"⁷⁵ *Argus* slutsatser mötte i första hand kommentarer och kritik från Per Adam Wallmarks *Allmänna Journalen*.⁷⁶ Även *Stockholms Posten*, *Swensk Literatur-Tidning* och *Stockholms Courier* brukar nämnas som deltagande i debatten.⁷⁷ Det är dock viktigt att notera att dessa tre senare knappast engagerade sig direkt i striden, utan med en viss tidsfördröjning och distans till vad jag här kommer att synliggöra som det tvistemål som föranledde *Argus* artikelserie.

Utifrån tidigare forskning kan man sammanfatta debatten med att *Argus* och *Swensk Literatur-Tidning* framträder som kritiker mot de franska liberala, medan *Allmänna Journalen* och *Stockholms Courier* tar dem i försvar.⁷⁸ Begreppshistoriskt har debatten 1821–1822 kortfattat blivit refererad som den där ordformen liberalism introducerades i 1820-talets diskussioner om kungamakt, styrets legitimitet och den franska revolutionens arv i "den heliga alliansens Europa" [min översättning].⁷⁹ I övrigt har det historiska språkbruket i tidningsdebatten 1821–1822 kommenterats av forskningen med att frågan om vem som egentligen var liberal var kringgärdad av

⁷⁴ Johan Johansson (1792–1860), publicist.

⁷⁵ "Är Sverige en konstitutionell stat eller ej?", *Argus* 1821-07-14, s. 213–216; 1821-08-08, s. 243–244; 1821-08-18, s. 255–256; 1821-08-22, s. 258–259; 1821-08-25, s. 262–264; 1821-08-29, s. 267–268.

⁷⁶ "Några nödiga kommenterar till stycket Är Sverige en konstitutionell Stat eller ej? Infördt i *Argus* N:o 54", *Allmänna Journalen* 1821-07-20, s. 1–3; 1821-07-26, s. 1–3; "Om vårt Tidnings-wäsen", *Allmänna Journalen* 1821-12-29, s. 1–4.

⁷⁷ Theorell 1821 är ett särtryck som, till skillnad från vad Nils Runeby påstått, inte tidigare hade publicerats i *Stockholms Courier*. Runeby 1966, s. 308–315. "Är Sverige en konstitutionell stat eller ej?", *Stockholms Posten* 1821-11-21, s. 1–3; 1821-11-23, s. 1–3; 1821-11-23, s. 1–3; 1821-11-24, s. 1–3; 1821-11-26, s. 1–3; "Öfversigt af Sweriges nuwarande Dagblads-Literatur", *Swensk Literatur-Tidning*, 1821-12-17, s. 723–736; 1821-12-20, s. 737–752; 1821-12-24, s. 753–768; 1821-12-27, s. 769–784; 1821-12-28, s. 785–800; 1821-12-29, s. 801–814; "Supplement till Svensk Litteratur-Tidnings Öfversigt av Sweriges nu warande Dagblads litteratur", *Stockholms Courier* 1822-02-07, s. 353–355; 1822-02-11, s. 357–359.

⁷⁸ Runeby 1966, s. 308–315; Kurunmäki & Nevers 2019, s. 185–186. Se även Söderberg 1974, s. 10; Hessler 1937, s. 259–260; G. Jansson 1948, s. 125–126; Björklund 1964, s. 66. Inför Runebys uppfattning om att *Argus* antagit beteckningen "konstitutionell" ställer jag mig frågande. I likhet med samtidens observatörer finner jag snarast att han undviker att ansluta sig till någon begränsande beteckning över huvud taget. *Stockholms Posten* försvarar Sveriges regering och revolutionen – båda kallas liberala – men markerar distans till de franska angelägenheterna. "Är Sverige en konstitutionell stat eller ej?", *Stockholms Posten* 1821-11-23, s. 3; 1821-11-26, s. 2–3. Detta uppfattas av *Stockholms Courier* som en oförmåga att ta ställning. "Några ord om de politiska partierna i Sverige", *Stockholms Courier* 1821-12-03, s. 261–262; 1821-12-06, s. 265–266. Jämför Söderberg 1974, s. 10.

⁷⁹ I original "the Europe of the Holy Alliance". Kurunmäki & Nevers 2019, s. 185–186.

en "betydande begreppsförvirring".⁸⁰ Som positivt laddat var det allmänt åberopat, men det likställdes i vissa sammanhang med opposition. Genomgående har tidigare forskare inte tagit hänsyn till de stora skillnader i tidpunkt, fokus och intertextualitet som finns inom debattens olika inlägg. Trots en omfattande forskning finns det därför anledning att syna debatten om *Argus* artikelserie än en gång, med fokus på det samtida begreppsbruket.

Mera ingående synliggör jag begreppsbruket i de två tidningarna *Argus* och *Allmänna Journalen*. Först är det värt att nämna något om upprinnelsen till artikelserien, vilken sätter den i ett förklarande sammanhang som hittills inte uppmärksammats av forskningen.

Frågan om ministeransvarighet

Det som tidigare forskning tappat ur sikte är att artikelserien inte i första hand var ett försök att förstå politiska motsättningar i allmänhet, utan ett utslag av positionering i frågan om ministeransvarighet. Detta krav, som i en senare tid kommit att gå under namn av parlamentarism, var tidens stora politiska vattendelare mellan "ministeriella" och "oppositionella".⁸¹ Redan från starten i november 1820 var *Argus* ställning i striden tydlig. Bildandet av tidningen var nämligen en indirekt följd av en indragning av föregångaren *Anmärkaren* som kritiserat kungliga beslut genom att lägga skulden på ministrarna.⁸² Detta, menade hovkansler Wetterstedt som fattat beslutet om indragningen, var ett grundlagsstridigt försök att efter brittiskt och franskt mönster ge statsrådet en makt det efter svenska förhållanden saknade.⁸³ I likhet med Fredrik Bogislaus Schwerins och Carl Henrik Anckarsvärd

⁸⁰ Citat från Hessler 1937, s. 260. Se även Runeby 1966, s. 308–315; H. Edgren 2005, s. 169–177, 315; Lundell 2002, s. 131–134, 178, 277.

⁸¹ Jag använder här det samtida begreppet eftersom kravet på ministeransvarighet hade för sin tid karaktäristiska inslag. Kravet betraktades snarast som en moralisk konsekvens av de juridiska möjligheterna att ställa ministrarna inför lagligt ansvar i kombination med att kungens person var fredad från kritik.

⁸² H. Edgren 2005, s. 149; Söderberg 1974, s. 8; Adamson 2014, s. 200, 203; Vegesack 1995, s. 229–231; Torbacke 2000, s. 255. Efter indragningen av *Anmärkaren* hade Georg Scheutz börjat ge ut *Anmärkarne* med Johan Johansson som medarbetare, medan Scheutz tidigare kompanjon Fredrik Cederborgh lyckades få tillstånd att på egen hand fortsätta ge ut *Anmärkaren*, då han varit frånvarande vid redaktionen av det indragna numret. Efter en tid ersatte Scheutz *Anmärkarne* med *Argus*.

⁸³ Wetterstedt citerad i H. Forssell 1886, s. 430–432; refererad i Adamson 2014, s. 203. Jämför Torbacke 2000, s. 255, som anger kritik mot TF som orsak till indragningen samt Vegesack 1995, s. 229–231, som återger berättelsen som om indragningen var en konsekvens av *Anmärkarens* kritik mot ämbetsmännen i det så kallade Värmdöålet.

riksdagsopposition argumenterade även *Argus* för en tolkning av Sveriges konstitution som gick ut på att ministrarna var ansvariga inför riksdagen.⁸⁴

Argus retoriska grepp är riksdagsoppositionens. Dagarna innan den omtalade artikelserien polemiserade tidningen mot Wallmarks *Allmänna Journalen*, vilken försvarat regeringens tolkning att ministrarna endast var ansvariga inför kungen.⁸⁵ Det faktum att *Argus* inte skulle låta *Allmänna Journalens* påståenden stå obesvarade kommenterades på följande sätt av redaktörerna:

Tvärtom glädjer vi oss, att den av Journalen så omsorgsfullt prisade liberaliteten nu äntligen även förrätt vad den i Sverige har att betyda; vi glädjer oss att larven äntligen en gång rent av blivit bortkastad, och att vad så länge *in petto* förvarats till framtida bruk, *nu öppet* blivit framställt, nämligen en *teori för despotismen*, så pass fullständig och sammanhängande, som den låter hårdra sig från 1809 års Regeringsform.⁸⁶

Citatet visar hur *Argus* använde samma typ av liberal-kritiska retorik som förekommit under riksdagen år 1817–1818 och avfärdade begreppet som hyckleri. *Argus* betonade vidare att tidningen arbetade med "att i Sverige väcka den nationalanda, som en gång, när allt annat sviker, skall kunna rädda dess frihet och dess självständighet". Detta ställde den i kontrast mot de som matade svenskarna med "utländska liberalitetsfarsor, varåt Journalens bifallsrop söker avleda deras blickar [...], dessa kosmopolitiska ämnen, de sanna föremålen för 'kannstöperiet'".⁸⁷ Liberaliteten var alltså, hos *Argus* liksom hos Schwerin, en invasiv lära i Sverige, där huvudfrågan i stället handlade om ministrarnas ansvarighet.

Detta budskap om den liberala despotin återupprepas i variationer i *Argus* strax därefter utkommande text "Är Sverige en konstitutionell stat eller ej". *Allmänna Journalen* å sin sida skred till liberalismens försvar. I det följande utvecklar jag hur frågan om ministeransvarigheten i debatten relaterade till samtida franska liberala.

⁸⁴ I. Andersson 1917, s. 58–63; Wichman 1927, s. 31–32.

⁸⁵ "Till Allmänheten", Johansson & Scheutz, *Argus* 1821-07-11, s. 1–4.

⁸⁶ "Till Allmänheten", Johansson & Scheutz, *Argus* 1821-07-11, s. 3.

⁸⁷ "Till Allmänheten", Johansson & Scheutz, *Argus* 1821-07-11, s. 4. Jämför s. 222–223.

Debatten: anklagelsen om de liberalas despoti

Argus använde en fransk "liberal" författare, Abbé Dominique Dufour de Pradt,⁸⁸ för att driva sitt budskap.⁸⁹ I en nyligt utkommen bok hade de Pradt räknat bland andra Norge, England och Frankrike bland Europas konstitutionella stater, medan Sverige saknades på listan.⁹⁰ Detta utelämnande, i originalet synbarligen betydelselöst, vrängde *Argus* till att de Pradt ansett Sverige tillhöra "*de despotiska Staterna*".⁹¹ *Argus* lät sitt eget svar på frågan om huruvida Sverige var en konstitutionell stat eller ej vara seriens *cliffhanger*, men det är lätt att konstatera vad tidningen insinuationsvägen gjorde med själva upplägget, nämligen styrkte sitt eget påstående om att *Allmänna Journalens* konstitutionella tolkning var en "*teori för despotismen*", genom att återropa en auktoritet från motståndarens egna "*liberala*" läger.

I regel var de franska liberala i texterna ställföreträdande för den svenska regeringen. Tidningen framställde de franska partierna som extrema och maktgiriga.

Massan av Ultras önskar [...] ingenting annat, än en Bourbonisk arbi-
trär styrelse, vilken begagnade dem, och dem endast, som verktyg;
massan av de Liberala ingenting annat, än en Bonapartisk styrelse, lika
arbiträr, till förmån för sig själva⁹²

Argus omdöme om de franska liberalas politik sammanfaller med tolkningen av svenska "*liberalitetsfarsen*". De liberalas hänvisningar till konstitutionen var, enligt *Argus*, endast förklädd despoti. Tidningen exemplifierade de franska liberalas partianda med ett stort antal påståenden och drog, med något undantag, alla namngivna liberala över en kam.⁹³ Ultras behandlades med jämförelsevis större mått av sympati.⁹⁴ Man får helt enkelt utgå ifrån att *Argus* egentligen inte försökte göra en opartisk teckning av de franska libe-

⁸⁸ Dominique Dufour de Pradt (1759–1837), författare och ärkebiskop i Mechelen 1809–1815.

⁸⁹ "Är Sverige en konstitutionell stat eller ej?", *Argus* 1821-07-14, s. 214–215. Möjligen kände författaren till att de Pradt var en av de franska författare som Karl XIV Johan betalade för att föra fram liberala budskap i den franska offentligheten, bland annat i fråga om de latinamerikanska republikernas frihet. Höjer 1960, s. 80.

⁹⁰ de Pradt 1821, s. 56.

⁹¹ "Är Sverige en konstitutionell stat eller ej?", *Argus* 1821-07-14, s. 214. de Pradt nämner inte Sverige vare sig bland de konstitutionella eller bland de styren "som ännu icke är konstitutionella". Där svenska politiska förhållanden uttryckligen nämns på ett ställe är det i en fördelaktig jämförelse med den skadliga partiandan i Frankrike. de Pradt 1821, s. 56, 121, 184.

⁹² "Är Sverige en konstitutionell stat eller ej?", *Argus* 1821-07-14, s. 215.

⁹³ "Är Sverige en konstitutionell stat eller ej?", *Argus* 1821-07-14, s. 215–216.

⁹⁴ "Är Sverige en konstitutionell stat eller ej?", *Argus* 1821-07-14, s. 216.

rala, utan använde dem som projektion för de despotiska tendenser som tidningen vill stämpla på det svenska styret.

Allmänna Journalen reagerade mot denna verklighetsbeskrivning och anknöt därmed till de franska liberala.⁹⁵ Inledningsvis konstaterade tidningen förvånat att *Argus* tycktes ha bytt läger från "Ultra-Liberal" till ultraist.⁹⁶ Mitt intryck är att "Ultra-Liberal" här inte så mycket representerar "opposition" i allmänhet (så som det tolkats i tidigare forskning) utan snarare högstämmd idealism och utmaningar mot kungamakten, något som påminner om vissa av den franska vänsterns tidningar.⁹⁷ *Allmänna Journalens* replik var ett försvar för de franska liberala mot *Argus* anklagelser. Försvaret byggde på en jämförelse mellan liberala och ultras. De liberala – inte minst genom sitt agerande under de hundra dagarna 1815 – representerade känslighet för folkopinionen och mildhet mot politiska fiender, ultraisterna motsatsen.⁹⁸ Men det essentiella hos de liberala var enligt *Allmänna Journalen* att de försvarade chartan mot despotin.

man kan ta för givet, att [...] Ultras – vilkas arbeten *Argus* tillägger en större grundlighet och konsekvens än de liberalas – i det ögonblick det lyckades dem att förstöra konstitutionen, att överändakasta de bestående inrättningarna och angripa egendomsrätten, såsom de redan förmått förändra val-lagen samt inskränka tryckfriheten och den personliga friheten, i samma stund skulle även den nu varande styrelsen upphöra att existera och Bourbonernas tron störtas överända, emedan den består just igenom Chartan. Dessa liberala [...] har aldrig yrkat annat än legitimiteten med en konstitution, *les Bourbons et la Charte avec ses consequences* [Bourbonerna och chartan med sina följder]⁹⁹

⁹⁵ "Några nödiga kommenterar till stycket Är Swerge en konstitutionell Stat eller ej? Infördt i *Argus* N:o 54", *Allmänna Journalen* 1821-07-21, s. 1-3; 1821-07-26, s. 1-3.

⁹⁶ "Några nödiga kommenterar till stycket Är Swerge en konstitutionell Stat eller ej? Infördt i *Argus* N:o 54", *Allmänna Journalen* 1821-07-21, s. 1. Förvånad var även *Svensk Literatur-Tidning*, "Öfwersigt af Sweriges nuvarande Dagblads-Litteratur", *Svensk Literatur-Tidning*, 1821-12-20, s. 750.

⁹⁷ Detta intryck har jag delvis fått efter att ha gått igenom *Argus* från starten 1820 till juli 1821, men kanske än mer genom kritiken från Johan Peter Theorell och *Stockholms Courier*. Exempel: högstämmd idealism, *Argus* 1821-01-03; provokationer mot kungamakten bl. a. (Theorell) 1821, s. 28-30. Tidigare forsknings association mellan opposition och liberalism: Runeby 1966, s. 313.

⁹⁸ "Några nödiga kommenterar till stycket Är Swerge en konstitutionell Stat eller ej? Infördt i *Argus* N:o 54", *Allmänna Journalen* 1821-07-21, s. 1-3; 1821-07-26, s. 1-3. Theorell hade liknande invändning. (Theorell) 1821, s. 24.

⁹⁹ Spärrad text i citatet representerar spärrad text i källan, kursiv text representerar antikva i originalet där frakturstil är norm. I källan "desse liberale". "Några nödiga kommenterar till stycket Är Swerge en konstitutionell Stat eller ej? Infördt i *Argus* N:o 54", *Allmänna Journalen* 1821-07-26, s. 2.

Citatet demonstrerar den vikt tidningen lade vid att den franska konstitutionen utgjorde ett fördragsförhållande mellan regentens familj och landets folk. Det behövdes med andra ord inte ett nödtillstånd för att anse regeringsrätten förverkad; det räckte med att kränka konstitutionens former. Denna tolkning av kungamaktens legitimitetsgrund, som var en mestadels underförstådd aspekt av Mannerheims och det "liberala" partiets program under revolutionen 1809, framställdes här som själva grundstenen hos det franska liberala partiet.¹⁰⁰ Att de liberala på ett eller annat sätt omfamnade någon form av folksuveränitet, medan deras kritiker poängterade majestädet i sin egen rätt, är för övrigt en gemensam utgångspunkt vars innebörd de debatterande år 1821–1822 skulle fortsätta att träta om.¹⁰¹ Denna motsättning i fråga om legitimerande abstraktioner – som det finns anledning att återkomma till – ska inte nödvändigtvis betraktas som frukten av inkompatibla system.¹⁰² Oavsett hållning respekterade debattörerna värdet av såväl folkets suveränitet som nödtillstånd och furstlig arvsrätt. Att positionerna därmed kan uppfattas som nyanserade eller otydliga hindrar inte att det rådde enighet om att liberaliteten hängde ihop med idéer om folkets suveränitet, och detta oavsett om sammanhanget var franskt eller svenskt.¹⁰³ Genom att attackera och försvara de franska liberala kunde därigenom *Argus* och *Allmänna Journalen* diskutera den svenska konstitutionella ordningen.

Argus mycket långdragna artikelserie upprepade gång på gång strategin att framföra regeringskritik med den franska liberalismen som ställföreträdande måltavla. Man bör därför inte tolka de omfattande framställningarna av "Liberala och Ultras" som uttryck för vedertagna uppfattningar av hur dessa läger gestaltade sig filosofiskt.¹⁰⁴ Tidningens sammanställningar av fakta var tvärtom hela tiden vinklade för att associera den svenska regeringen med partianda och revolutionära ytterligheter.

Greppet förekommer även i tidningens övriga artiklar. Under en veckas paus i artikelserien publicerade *Argus* två texter vilka tillsammans återupp-

¹⁰⁰ Se även (Theorell) 1821, s. 30–34, som ställer godtycklig kungamakt mot en monarki som utgår från folket i ordalag som visserligen är ganska annorlunda, men i grunden vittnar om samma tolkning av de principiella motsättningar som stod på spel.

¹⁰¹ (Theorell) 1821, s. 27–34; "Öfversigt af Sveriges nuvarande Dagblads-Literatur", *Svensk Literatur-Tidning*, 1821-12-17, s. 732–736; 1821-12-20, s. 737–741; "Supplement till Svensk Litteratur-Tidnings Öfversigt av Sveriges nu varande Dagblads litteratur", *Stockholms Courier* 1822-02-07, s. 353–355; 1822-02-11, s. 357–359. Se även s. 264–268, 295–298.

¹⁰² Se särskilt not 194 på s. 268.

¹⁰³ Om nyanser och varianter av begreppet folksuveränitet, se Bourke & Skinner red. 2016.

¹⁰⁴ "Är Sverige en konstitutionell stat eller ej?", *Argus* 1821-08-08, s. 243. Jämför Björklund 1964, s. 66; Runeby 1966, s. 308–309, 313.

repade samma budskap genom en ny manöver.¹⁰⁵ Den ena texten är ett utdrag av den redan omnämnda *Om Eröfrings-lystnaden och Usurpationen* av Benjamin Constant; den andra en text om tryckfriheten av den tidigare redaktören för *Le Conservateur*, François-René de Chateaubriand.¹⁰⁶ Dessa författare omnämndes av *Argus* som företrädare för de två franska ytterlighetspartier till vilka tidningen fortsatte att förhålla sig distanserat. Utdraget från Constants bok, vilken ju som redan nämnts skrevs medan författaren var återkommande gäst i Karl Johans högkvarter under Napoleonkrigets sista månader, var bedrägligt hopfogat från delar av två olika kapitel.¹⁰⁷ Det innehåller en kritik mot Napoleons styre i Frankrike år 1814, men endast sådana formuleringar som genom sina allmänna termer möjliggjorde allusion på Karl Johans styre i Sverige.

De så kallade nya dynastierna bibehåller faktionernas oro eller tyranniets förtryck. Deras administration framställer Polens anarki eller Orientens despotism. Stundom är den bilden av dem båda tillsammans. Tronens ärfthlighet uppväxer under enfaldens eller erövringarnas tidevarv: men man kan ej skapa den mitt under civilisationens epok. Den kan bibehålla sig då: men ej stiftas.¹⁰⁸

Citatet kan läsas som om Constant skulle ha menat att nya dynastier som Bernadottes nödvändigtvis leder till oro och förtryck. Men sett till sammanhanget i originalet var det specifikt det faktum att Napoleon tillskansat sig makten otillbörligt som Constant menade drev fram laglösheten i hans styre. Karl Johan, däremot, som blivit utsedd av en folkförsamling och adopterad av sin företrädare, var av denna anledning benägen att agera som lagarnas beskyddare, enligt Constant. Originaltextens jämförelse mellan de båda är dock utelämnad i *Argus* översättning.¹⁰⁹ *Argus* använde på så vis texten för att än en gång insinuera den svenska regeringens bonapartistiska despoti.

¹⁰⁵ Constant, *Argus* 1821-08-15, s. 249–251; de Chateaubriand, *Argus* 1821-08-15, s. 251–252.

¹⁰⁶ François-René de Chateaubriand (1768–1848), militär, författare och fransk utrikesminister 1822–1824.

¹⁰⁷ Se s. 219. Texten i *Argus* utgår ifrån första upplagan av *De l'esprit de conquête et de l'usurpation dans leurs rapport avec la civilisation européenne*, vilket framgår av femte stycket som innehåller meningar som redigerats bort i senare upplagor. Översättningen är att betrakta som självständig då den skiljer sig avsevärt från Mannerheims svenska översättning av hela verket. En jämförelse ger vid handen att texten i *Argus* innehåller styckena 1, 4–6, 16, 18–19, 21, 23 av totalt 28 av kapitel 2 i *De l'usurpation* samt styckena 1–3, 5–10, 13–14 av totalt 21 ur kapitel 13 i *De l'esprit de conquête*. Stycken är dock omkastade. Källorna för jämförelsen är Constant, *Argus* 1821-08-15, s. 249–251; Constant 1957, s. 980–986, 995–1002, 1591; Constant 1815, s. 56–68; 85–102.

¹⁰⁸ Constant, *Argus* 1821-08-15, s. 249.

¹⁰⁹ Stycke 11 av kapitel 2 i del 2 av originalet. Constant 1957, s. 997–998.

Efter sex veckor kom *Argus* artikelserie fram till ett svar på de Pradts förmenta fråga. Dessförinnan hade tidningen presterat en omfattande redogörelse för ett abstrakt system som ställde tidningen vid sidan av ultras monarkiska och liberalas "populära" ytterlighetsprinciper.¹¹⁰ Tidningen avfärdade slutligen de Pradts omdöme om det svenska styrelseskicket (ett omdöme som alltså i själva verket aldrig fällts) som präglad av liberalt partisinne.¹¹¹ I slutändan kan artikelserien i sin helhet, befriad från sin kontext, framstå som ett försvar för den svenska konstitutionella monarkin, med en retorik som reproducerade vedertagen måttlighetsetik med avståndstagande från partianda.

Min tolkning av artikeln bygger emellertid på att den i själva verket hela tiden utgått ifrån en annan huvudfråga än den om Sveriges karaktär som konstitutionell stat. Mot bakgrund av det omedelbart föregående utspelet mot *Allmänna Journalen* och de efterföljande sex veckorna av fördjupningar i stickspår utan direkt relevans till den enkla rubrikfrågan förefaller utgångspunkten snarare ha varit "Är regeringens tolkning av konstitutionen konstitutionell?". *Argus* argumenterade för ett nej. Debatten följde mönstret från 1810-talet. Både den oppositionella *Argus* och den regeringsvänliga *Allmänna Journalen* framställde sig som den konstitutionella monarkins sanna andas försvarare. *Allmänna Journalens* och andra europeiska liberalas hänvisningar till principer utifrån folkets rättigheter var enligt *Argus* bara en form av despotisk maktutövning klädd i högstämda ord.

Efterspelet: två liberalismer

Så småningom värjde sig *Allmänna Journalen* för sammanblandningen av franska och svenska referenser. I slutet av året återkom den till kritiken från *Argus* med en ny strategi till sitt försvar.

Bakgrunden var en text i *Svensk Literatur-Tidning* som behandlat det svenska tidningsväsendet. Där avfärdades *Argus* avhandling om svenska konstitutionen, med tillhörande analys av partiernas karaktär, som uppblåsta obegripligheter och inkonsekvenser.¹¹² *Svensk Literatur-Tidning* förklarade för övrigt, helt i enlighet med min tolkning, att *Argus* kritik mot de

¹¹⁰ Är Sverige en konstitutionell stat eller ej?, *Argus* 1821-08-22, s. 258.

¹¹¹ Är Sverige en konstitutionell stat eller ej?, *Argus* 1821-08-22, s. 258-259; 1821-08-25, s. 262-264; 1821-08-29, s. 267-268.

¹¹² "Öfversigt af Sweriges nuwarande Dagblads-Litteratur", *Svensk Literatur-Tidning*, 1821-12-20, s. 750-752; 1821-12-24, s. 753-754.

liberala varit driven av motivet "att störta aristokratins och ämbetsmännens självrådighet".¹¹³

Allmänna Journalen gjorde en egen kommentar till *Svensk Literatur-Tidnings* analys av pressen. I en fotnot återkom *Allmänna Journalen* till sommarens debatt. Även denna gång framställdes *Argus* som en inkonsekvent tidning vilken från början sökt "få ihop ett liberalt parti", men som vänt på klacken enbart för att få möjlighet att kritisera *Allmänna Journalen*.

Argus må således gärna stämpla oss som *Liberala*. Då han ej vågar kalla sig vad *han är*, hur skulle vi anse för en ära att vara vad han icke är? Vi inskränker oss blott till att erinra honom vad han synes ha förgätit, att det ges en Liberalism, som icke är Fransysk och som icke daterar sig först från 1814, men som tillhört och skall tillhöra alla verkligt upplysta människor i alla tider och alla länder. Det är till denna Liberalism, som vi bekänt och alltid skola bekänna oss, evad öde som än må träffa Liberalismen, som parti betraktad¹¹⁴

Ordformen liberalism, som med detta gör sitt intåg i min framställnings citat, dök upp i de svenska tidningarna genom utrikesrapportering senast år 1819. Liberalism användes därefter omväxlande och synonymt med liberalitet.¹¹⁵ Mer anmärkningsvärt är att *Allmänna Journalen* här inte längre gör sig mödan att försvara de franska liberala utan markerar skillnad mellan sig och dem.

Distinktioner mellan olika slag av liberalitet var inget nytt i sammanhanget, men varianterna blev fler. Att göra skillnad på exempelvis den dogmatiska näringsfriheten och det upphöjda, pragmatiska omdömet hade varit ett kännetecken på den liberal-kritiska retoriken vid de svenska riksdagarna.¹¹⁶ En annan typ av distinktion var de avståndstaganden från ytterligheters anspråk på namnet liberal som städse utmärkt liberala försök att förklara begreppet.¹¹⁷ Detta förekommer även i kritiken mot *Argus*, där *Allmänna Journalen* tog avstånd från "en Liberal mobb" i Frankrike och *Stockholms Courier* skilde ut "den äkta rena liberaliteten" från "det slödder,

¹¹³ "Öfwersigt af Sweriges nuwarande Dagblads-Litteratur", *Svensk Literatur-Tidning*, 1821-12-24, s. 753-754.

¹¹⁴ "Om vårt Tidnings-wäsen", *Allmänna Journalen* 1821-12-29, s. 2.

¹¹⁵ Första exemplet som jag funnit kommer från texten: "Utdrag af ett Bref från Tyskland, dat. Den 25 April. (Ur le Vrai Libéral.)", *Stockholms Posten* 1819-05-24. Jag har inte intrycket att ordformen liberalism innebär någon påtaglig förändring i förhållande till föregångaren och synonymen liberalitet. Jämför Kurunmäki & Marjanen 2018b, s. 261-262.

¹¹⁶ Se s. 215-218.

¹¹⁷ Se s. 210, 244.

som vanärar den.”¹¹⁸ Det gemensamma med dessa exempel är emellertid att de skiljer mellan en uppfattad rimlig eller korrekt förståelse av begreppet och en oriktig. Med sin kommentar om partierna introducerade *Allmänna Journalen* däremot tanken på två liberalismer: en stor, evig som står över partierna och en liten, samtida, fransk partirörelse. Från den tidigare skriftväxlingen är det lätt att förstå hur *Allmänna Journalen* såg relationen mellan dessa liberalismer men också poängen med att separera dem. Det franska partiet var – att döma av sommarens försvar i samma tidning – i huvudsak ett konkretiserat uttryck av den eviga och partineutrala frihetsandan, men som blivit framkallat av en situation där ett motparti hotade konstitutionen och därmed samhällsordningen. För en svensk tidning med anspråk på att vara en röst fristående från partierna fanns det uppenbarligen en poäng med att göra skillnad på den franska och den allmänna liberalismen. Liknande strategier för att kombinera anspråk och distans genom att göra skillnader mellan olika typer av liberala förekom även under riksdagen 1823.¹¹⁹ Dessa strategier utgjorde alltså ett annat slags distinktion än den mellan äkta vara och missförstånd.

Det går att dra flera övergripande slutsatser om hur den svenska debatten anpassade sig till uppkomsten av de franska partibegreppen. För det första framstår det, till skillnad från vad jag funnit för tidigare förhållanden, verkligen som att de franska referenserna i liberalbegreppet innebar en överföring av nya begreppsskikt. Genom att de franska liberala, vilkas idéer och retorik överensstämde med dem som legitimerat den svenska regeringen och konstitutionen efter 1809, blivit infogade i ett konkret och tydligt partischema på sin hemmaplan kom de språkliga förutsättningarna att förändras även i Sverige. Oppositionen gavs möjlighet att associera sina motståndare till ett av partierna i Frankrikes politiska maktstrider. Ett anmärkningsvärt inslag i *Allmänna Journalens* liberala motretorik byggde på en separation mellan liberal som tvetydigt laddat partibegrepp och liberal som positivt laddat begrepp för universella moraliskt-politiska värden. Liberal – motbegrepp till rojalist och höger i fransk politik – hade fått de paradoxala egenskaper som tidigare kännetecknat patriot som partibegrepp: anslutning till liberalismen var kombinerad med avståndstagande från partiandan.¹²⁰

¹¹⁸ (Theorell) 1821, s. 27; ”Några nödiga kommenterar till stycket Är Swerge en konstitutionell Stat eller ej? Infördt i Argus N:o 54”, *Allmänna Journalen* 1821-07-21, s. 1-3.

¹¹⁹ Ex. ”liberal som demokrat” och ”aristokrat”. RAP 1823 II, s. 439.

¹²⁰ Se s. 80-81.

I fråga om debattörernas politiska hemvist finns det anledning att peka på att vissa av de etiketter som i historieskrivningen kommit att fästa vid aktörerna går stick i stäv med den samtida förståelsen. Redaktör Johansson skulle själv aldrig ha accepterat att *Argus* betecknades som "den liberala tidningen".¹²¹ Det är svårt att förstå vad en sådan och liknande etiketter egentligen beskriver i sammanhanget. *Argus* kritiserade liberalismen och undvek att associera sig med något som kunde uppfattas som ett parti, annat än att gärna framhålla det faktum att tidningen gjorde sina omdömen som "svensk".¹²²

Det ska också ytterligare understrykas att *Argus* retorik går i linje med den antiministeriella opposition vars språkbruk blev uppmärksammat i föregående kapitel. Kravet på ministeransvarighet – i praktiken att det sittande statsrådet skulle avgå och ersättas med ett nytt – stod alltså i centrum för de politiska motsättningarna. I enlighet med normerna för avståndstagande gentemot partier var strategierna dock fortsättningsvis motstridiga. I artikeln "Om Opposition och Oppositionstidningar" några år senare hyllade *Argus* den konstitutionella oppositionen som företeelse, men beklagade på samma gång att det inte fanns någon sådan opposition i Sverige som tidningen kunde tillhöra. Detta var ytterligare ett sätt för tidningen att tillbakavisa anklagelserna om att den skulle ha varit ett organ för oppositionen, men i vanlig ordning innebar resonemanget samtidigt en slags anslutning till oppositionen.¹²³ Poängen var liksom tidigare att från en föregivet neutral position peka på svårigheterna att ställa det svenska statsrådet inför ansvar.

Det finns anledning att återigen beröra den "betydande begrepps-förvirring" som tidigare forskare sett i det tidiga bruket av liberalbegreppet.¹²⁴ Denna förvirring kan, mot bakgrund av de föregående två decenniernas användning av begreppet, ännu vid 1820-talets början knappast återfinnas. Begreppet användes för mångtydiga men ännu lätt identifierbara värden, och hade samma funktion som tidigare när svenska ledande politiker motiverade regering, konstitution och politik genom dessa värden. Med de nya referenserna till en fransk, delvis radikal, parti- och oppositions-

¹²¹ H. Edgren 2005, s. 176–177; citat från G. Jansson 1948, s. 125–126 passim. Exempel på hur *Argus* betecknas som "liberal": Wichman 1927, s. 215; Lönnroth & Delblanc 1993, s. 36; Rosengren 1999, s. 17; Torbacke 2000, s. 257–258; Lundell 2002, s. 134; Berg 2011, s. 128; Liedman 1991, s. 211; Söderberg 1974, s. 9–10.

¹²² "Till Allmänheten", Johansson & Scheutz, *Argus* 1821-07-11, s. 4; "År Sverige en konstitutionell stat eller ej?", *Argus* 1821-07-14, s. 216; *Argus* 1821-08-18, s. 253.

¹²³ "Om Opposition och Oppositionstidningar", *Argus* 1825-11-02, s. 353–354. Jämför H. Edgren 2005, s. 173.

¹²⁴ Se s. 246 och not 80.

anda, hade dock de väsentliga förutsättningarna för en viss begrepps-förvirring kommit på plats, vilket gradvis skulle uppenbara sig under det efterföljande decenniet.

Det nya, det främmande och liberalismen 1823–1828

Liberalismen eller liberaliteten blev, efter sin introduktion i svensk politisk debatt runt år 1800, ett varaktigt diskussionsämne. Dess främmande rötter – oavsett om dessa borde härledas ur fransk frihetsanda, engelsk gentlemannamässighet eller romerskt ädelsinne – var, som jag redan visat, ett förekommande tema.¹²⁵ Redan år 1818 avfärdade prästen Schwerin begreppet som främmande för svenska förhållanden. De år som följde fram till riksdagen år 1828 var en tid där denna oppositionellt färgade tes blev prövad i debatten.

Den kvantitativa ökningen av intressanta exempel i källmaterialet – främst genom de mer omfattande riksdagsprotokollen och högre relativ frekvens av begreppet liberal – innebär utmaningar för redovisningen.¹²⁶ Det är inte längre rimligt att försöka ge en bild av alla de sakdebatter där begreppet aktiverades. Jag koncentrerar mig därför på två händelser: dels riksdagen 1823, dels ett par av forskningen mycket uppmärksammade debatter om liberalism som inleddes ungefär samtidigt. Dessa illustrerar ytterligare trender i begreppsbruket som relaterar till begreppets fortsatta status i förhållande till regering och opposition, det förflutna och det framtida samt det utländska och det inhemska.

¹²⁵ Se s. 212–215, 222–223, 242–248.

¹²⁶ Se diagram 3, s. 190.

Liberal som det nya patriot: riksdagen 1823

Begreppet liberal verkar ha varit ett något mer allmänt accepterat begrepp på riksdagen 1823 jämfört med tidigare. Slutsatsen bör förses med reservationer, eftersom språkbruket i stort är sig ganska likt. Intrycket kommer sig av sådant som att begreppet liberal på riksdagen år 1823 blivit vanligare än begreppet patriot och att användningen är mer varierad.¹²⁷ Andra teman är de redan anförda citaten om liberala idéer i termer av patriotism eller det allmänna bästa. Här ger jag några exempel på såväl kontinuiteter som nya inslag, huvudsakligen hämtade från debatten på riddarhuset om offentliga riksdagsmöten.

Tidigare forskning om frågan om offentliga sessioner

Frågan om offentliga sessioner i riksdagen har behandlats utförligt i tidigare litteratur.¹²⁸ Närmast min egen undersöknings intresse för liberalism kommer ett par studier av statsvetaren Stefan Björklund. Dessa fokuserade dock på politiska grupperingar och klasskaraktären av "den borgerliga liberalismens" framväxt snarare än den historiska begreppsanvändningen.¹²⁹ Jag sammanfattar inledningsvis forskningens slutsatser och tolkningar av debatten.

Björklund framhöll att förslaget om att släppa in åhörare på riddarhuset var ett utspel från en partibildning. Dessa kallade han "de oberoende", med ett uttryck hämtat från en av de deltagande riksdagsmännen.¹³⁰ Med frågan om offentliga överläggningar ville de peka på regeringens ovilja till fri debatt.¹³¹ "De oberoende" var enligt Björklund mindre utpräglad oppositionella i jämförelse med Anckarsvärd och Schwerin.¹³² Vissa av "de oberoende" var mer orienterade mot oppositionen än andra. En av deltagarna i sammankomsterna beskrev den oppositionella falangen inom gruppen som "de libe-

¹²⁷ Se diagram 3, s. 190 och Begreppsdata riksdagstryck, (SND).

¹²⁸ Rosengren 1999; Hammarlund 1949; Fahlbeck 1934, s. 299–301.

¹²⁹ Björklund 1964; Björklund 1963.

¹³⁰ Till dessa "oberoende" hörde August von Hartmansdorff, Gustaf Fredrik Åkerhjelm, Per Lagerhjelm, Per Gustaf Cederschjöld, Jakob Adlerbeth, Nils Vilhelm Stråle, Johan Peter Lefrén, Carl Gustaf Spens, Olof Nordenfelt, Carl Fredrik Hammarhjelm, Otto Julius Hagelstam, Otto Gustaf Nordenskjöld, Gustaf Hjerta, Hans Wachtmeister och antagligen även Arvid Ribbing. Björklund 1963, s. 50–66. Se även Självbiografiska anteckningar Per Lagerhjelm I. 1 b, (KB).

¹³¹ Björklund 1963, s. 54–55; Björklund 1964, s. 76–80.

¹³² Även Carl Henric Posse, Henning Wrangel och Clas Fredrik Horn. Björklund 1963, s. 66–68.

rala" i motsats till "de moderata".¹³³ De forskare som sökt kvalificera sina benämningar på dessa grupperingar är överens om svårigheterna att fördela dem på en skala.¹³⁴ Inte minst eftersom "kartan ännu inte var ritad" och det fanns en "utbredd aversion mot partitänkande", som idéhistorikern Cecilia Rosengren uttrycker saken.¹³⁵ Rosengren framhåller att "praktiskt taget alla ville beteckna sig som 'liberala' och falla in i hyllningen till offentligheten, yttrandefriheten och tryckfriheten".¹³⁶ Björklund lyfte emellertid tvärtom fram att motståndare till förslaget om offentliga debatter tog avstånd från ropet på "tidsanda och liberalitet".¹³⁷

Behandlingen i riksdagen av själva sakfrågan illustrerar bristen på klara motsättningar. Gustaf af Wetterstedt, som får betraktas som regeringens främsta företrädare på riddarhuset, framhöll att han i princip inte hade någonting att invända mot publika överläggningar, men föredrog att stånden fattade ett gemensamt beslut.¹³⁸ Eftersom endast borgareståndet antog motsvarande förslag om att släppa allmänheten till sina överläggningar lade sig kungen i saken, först med en personlig uppläxning av ledande ledamöter av ståndet och sedan med ett motförslag om öppna sessioner i samtliga fyra kammare.¹³⁹ Nu blev positionerna på riddarhuset delvis ombytta, och den opposition som tidigare talat för offentligheten avfärdade den på formalistiska grunder. De fruktade att regeringen på denna väg ville skapa konstitutionella prejudikat som skulle lägga hinder i vägen för riksdagens frihet och offentlighet på längre sikt. Offentlighetsfrågan förlorade sig sedan i förvirring och formaliadetaljer, men skulle gå igenom i enlighet med kungens yttrade önskan vid nästkommande riksdag.¹⁴⁰ Rosengrens tolkning går ut på att debatten till stor del trevade sig fram om hur riksdagspolitiken skulle förhålla sig till en alltmer anspråksfull och frispråkig press, vars redaktörer senare, från riksdagen 1834–1835, befolkade sammanträdesrummens läktare.¹⁴¹

¹³³ Bland de liberala fanns Per Gustaf Cederschjöld, bland de moderata Per Lagerhjelm. Björklund 1963, s. 65.

¹³⁴ Björklund 1963, s. 68; Rosengren 1999, s. 133. Jämför Hammarlund 1949, s. 63–65, 141, vars benämning "liberal" torde strida mot självuppfattningen hos många av offentlighetens anhängare.

¹³⁵ Rosengren 1999, s. 133.

¹³⁶ Rosengren 1999, s. 131.

¹³⁷ Björklund 1964, s. 76.

¹³⁸ Björklund 1963, s. 55; Hammarlund 1949, s. 113–114.

¹³⁹ Björklund 1963, s. 54; Rosengren 1999, s. 141–143; Hammarlund 1949, s. 92–98, 129–146; Fahlbeck 1934, s. 300–301.

¹⁴⁰ Rosengren 1999, s. 142–147; Hammarlund 1949, s. 140–177; Fahlbeck 1934, s. 317.

¹⁴¹ Rosengren 1999, s. 135, 141, 148–156; Hammarlund 1949, s. 178–200.

Begreppsbruket i riksdagsprotokollen: en liberal kung

På riddarhuset kännetecknades förslaget om offentliga sammankomster allmänt som liberalt, men på ett sätt som upprepade etablerade mönster. En kritiker erkände förslagsställarens "liberalité i åsikter", men förklarade med ett juridiskt resonemang att den svenska friheten krävde att frågan väcktes i konstitutionsutskottet i stället för på riddarhuset.¹⁴² En annan ifrågasatte nyttan av "denna så kallade liberalitet".¹⁴³ Förslagsställaren hette Gustaf Fredrik Åkerhjelm,¹⁴⁴ var direktör på Kungliga teatern och författare till en tragedi om upprorsmannen Engelbrekt Engelbrektsson.¹⁴⁵ Åkerhjelm försvarade förslaget med en försäkran om att några vådliga följder av "en på var samma grunder vilande liberal inrättning" knappast är att befara hos en "civiliserad och redligt sinnad folkstam".¹⁴⁶ Som vän av det "liberala" värdet offentlighet utnyttjade Åkerhjelm alltså på sedvanligt sätt begreppets möjligheter att skapa politiska positioner, upphöja moraliska kapaciteter och peka ut en riktning i tiden och rummet, medan hans motståndare strävade efter att separera de politiska värdena från den handfasta samhälleliga nytan eller det verklighetsförankrade omdömet.

Oppositionens språkbruk var dock som huvudregel fortfarande liberal-kritiskt. Den gamle oppositionsmannen Ludvig Johansson Boije är ett exempel. Han var motståndare till offentligheten på principiella grunder (och inte som regeringen med hänvisning till förslagets form). Boije observerade att slagorden om "frihet och jämlikhet" fallit ur modet bara för att ersättas av "allmänna opinionen, tidsandans fordringar och liberaliteten: ord, för vilkas kraft man, nu för tiden vill att allt skall knäböja".¹⁴⁷ Genom att ha tillhört den majoritet som röstat mot förslaget ansåg Boije sig blottad "för alla de hugg, som den magiska kraften, i liberalitetens missbrukade namn kan vilja slunga". Boije tillhörde visserligen de som ganska flitigt använde liberal med positiv laddning, men då i de begränsade socialt normativa betydelseerna av exempelvis "upphöjd över egenintresse", "välvillig" eller "omdömes-

¹⁴² RAP 1823 I, s. 161. Att erkänna någons liberalitet är ibland en ren artighet (som tidvis kan ha tvetydig karaktär) i samband med att en riksdagsledamot argumenterar mot en annan. Dessa är märkta med "retoriskt bifall" i excel-filen Begreppsdata riksdagstryck, (SND). Här bedömer jag emellertid att Pereswetoff-Morath snarare arbetar retoriskt med att vad jag kallar liberal-kritiskt separera den teoretiska vurmen för offentlighet (Åkerhjelm's liberalité) från den upphöjda juridiska kapacitet som krävs för att förstå hur sådana frågor ska hanteras i konstitutionell ordning.

¹⁴³ RAP 1823 bilagor I, s. 44–46.

¹⁴⁴ Gustav Fredrik Åkerhjelm (1776–1853), militär, godsägare och svenskt statsråd 1831–1840.

¹⁴⁵ Ljunggren 1895, s. 565–567.

¹⁴⁶ RAP 1823 bilagor I, s. 88.

¹⁴⁷ RAP 1823 II, s. 519.

gill".¹⁴⁸ Den politiska tendens som exempelvis tog strid för tidningsintressen av offentlighet eller för rättssäkerhet såg Boije tvärtom som "förvillelsen av en ultra liberalism".¹⁴⁹ Även Carl Henrik Anckarsvärd använde liberal-kritiskt språkbruk. Anckarsvärd anklagade "den Ministär, som till stor del allt sedan 1809 innehaft sina platser"¹⁵⁰ för bland annat ökade skattebördor, överksamhet, misshushållning, grundlagsvidrigheter, brist på reformer och åtgärder för utrikeshandeln som varit "till en kanhända alltför omåttlig grad liberala".¹⁵¹ Det liberal-kritiska mönstret i den oppositionella retoriken var alltså ännu bestående.

I den mån begreppet var förknippat med någon sida i svensk politik var det fortfarande den ministeriella. Liksom tidigare användes det för att göra anspråk på att nyordningen i Sverige stod i samklang med liberala politiska värden. Kungen och hans regering (i hård konkurrens med Åkerhjelm) var den aktör som oftast betecknades som "liberal" i riksdagsprotokollen. Så hade det varit vid föregående riksdagar med Karl XIII, och så blev det efter tronskiftet med Karl XIV Johan.¹⁵²

Detta går inte enbart att reducera till den allmänt upphöjande retoriska funktion som begreppet liberal visserligen kunde ha. Den politiska tendensen var mer eller mindre närvarande i begreppsbruket. Några exempel kommer från läkaren Eberhard Munck af Rosenschöld.¹⁵³ Ända sedan riksdagen 1800 hade Munck af Rosenschöld varit en radikal och fristående oppositionell röst i svensk politik.¹⁵⁴ Vid ett tillfälle under riksdagen 1823 uttryckte han förhoppningen "att vår liberala och sant konstitutionelle Konung"¹⁵⁵ skulle misstycka att riksdagen tilldelade regenten utökad makt över städernas valrättigheter. Vid ett annat raljerade Munck af Rosenschöld över "att i Konungens förslag finna liberalare tänkesätt"¹⁵⁶ angående medborgarinflytande i utnämningsfrågor än vad han funnit hos vissa av folkrepresentanterna. Vid ytterligare ett annat – i samband med kungens motförslag om öppna sessioner i samtliga stånd – beklagade Munck af Rosenschöld riddarhusoppositionens "misskännande utav

¹⁴⁸ RAP 1823 III, s. 142; RAP 1823 V, s. 701; RAP 1823 VI, s. 394.

¹⁴⁹ I original "liberalisme". RAP 1823 VI, s. 383.

¹⁵⁰ RAP 1823 bilagor II, s. 943.

¹⁵¹ RAP 1823 bilagor II, s. 954.

¹⁵² Se Begreppsdata riksdagstryck, (SND).

¹⁵³ Eberhard Munck af Rosenschöld (1775–1840), läkare.

¹⁵⁴ Munck af Rosenschöld föreslog då bland annat rösträtt för alla skattskyldiga över 21 år och progressiv inkomstskatt. S. Carlsson 1973, s. 260–265; M. Hamnström 1896, s. 98–99.

¹⁵⁵ RAP 1823 bilagor IV, s. 189.

¹⁵⁶ RAP 1823 bilagor V, s. 138.

Kongl. Maj:ts liberala tänkesätt i denna fråga”.¹⁵⁷ Karl XIV Johan och hans regering framställs i dessa sammanhang som en verkligt ”liberal” kraft i svensk politik, i den meningen att kungen kunde förväntas vilja försvara och utveckla folkinflytandet i den svenska styrelseordningen.¹⁵⁸

Anckarsvärds bejakande av offentliga överläggningar genom att ställa liberalitet i motsats till ”de moderna ministeriella läroarna” får därför betraktas som originellt. Ändå är det ett tecken i tiden.¹⁵⁹ Motsättningen mellan begreppen ministeriell och liberal var etablerad i Frankrike. Anckarsvärds användning av begreppet liberal i offentlighetsfrågan kan också ses som en politisk positionsförflyttning i förhållande till hur han fem år tidigare försvarat ståndsprivilegier mot ”falsk liberalitets-känsla” hos regeringens anhängare.¹⁶⁰ Att Anckarsvärd samtidigt stämplade de ”moderna ministeriella läroarna” som ett mode i motsats till ”liberalitetens lugna bana” kan också ses som en indikation på vad som ur oppositionens synpunkt var ett problem med begreppet liberal: för politiker som ville profilera sig som försvarare av svensk frihet gällde det att rensa begreppet liberalitet från dess associationer till det nya och främmande.

Det gamla mönstret består alltså i huvudsak. Liberal var ett abstrakt och sammansatt begrepp som representerade sådant som offentlighet, ståndsutjämning, frihandel, rättssäkerhet samt konstitutionell maktfördelning eller blandat styre. Det var fortsättningsvis associerat till Sveriges nyordning och utveckling efter år 1809. Kungens agerande i offentlighetsfrågan, med dess kombination av formgrundade regeringsingripanden mot oppositionen och önskan om ståndsovergripande principer, uppvisade typiska kännetecken för den politik som år 1809 företräddes av de ”liberala”.¹⁶¹ Denna synpunkt utesluter inte att debatten samtidigt innebar ett trevande i förhållande till pressens växande anspråk. Att språkbruket utgick ifrån de historiskt etablerade betydelseerna förefaller mig vara ett perspektiv som går djupare och gör liberal till något mer specifikt än ett begrepp som ”alla” gjorde anspråk på.¹⁶²

¹⁵⁷ RAP 1823 VIII:2, s. 496–497. Ett fjärde exempel finns i RAP 1823 V, s. 463.

¹⁵⁸ En alternativ tolkning är att Munck af Rosenschöld endast ville påskina att kungen borde företräda en sådan linje, utifrån den legitimitetsgrund hans styre vilade på, men tolkningarna motsäger inte nödvändigtvis varandra.

¹⁵⁹ RAP 1823 I, s. 182.

¹⁶⁰ Se s. 223

¹⁶¹ Många inslag i denna tids debatt som framhållits som märkliga eller nya i forskningen kan enligt min mening förklaras med den stora vikt som den ännu dominerande 1809-generationen la vid att undvika ståndskonflikter genom att skjuta upp eller fördröja förändringar som de förordade på principiella grunder. Se exempelvis Jacob Cederströms argumentation mot metersystemet i Håkansson 2017, s. 59–60.

¹⁶² Se s. 258.

Oftare än tidigare var begreppet emellertid brukat av motsatta politiska läger, som båda betraktade sig som företrädare för "liberala idéer". Begreppet närmade sig i den meningen, liksom genom sina patriot-lika definitioner, status av allmänt honnörsbegrepp. Denna generaliserande trend är som jag vidare ska visa även synlig i tidningsdebatten.

Generaliserad liberalism i tidningsdebatt

Liksom vid riksdagarna fick liberalbegreppet stor uppmärksamhet i tidningar från år 1823. I *Svea, Allmänna Journalen/Journalen, Stockholms Posten, Svensk Literatur-Tidning*, med flera, upptog under åren 1823–1825 strider om liberalbegreppet ett förvånande stort utrymme: spalt upp och spalt ned, sida efter sida och i nummer efter nummer.

Forskningen har framför allt intresserat sig för debatter med upprinnelser i texter av juristerna Hans Järta, i den egna tidningen *Odalmannen*, och Nils Fredrik Biberg, som publicerade sig i *Svea*.¹⁶³ Nedan redogör jag för tre slutsatser hämtade ur forskningen om dessa debatter. Dessa är inte menade att gruppera forskningen i olika läger, då samtliga slutsatser kan förekomma i en och samma undersökning. Genomgången är snarare en övergripande summering av forskningens resultat.

En första förekommande slutsats är att debatterna var begreppsstrider med en förvirrande mängd av nyanser och motsägelser.¹⁶⁴ Ur detta perspektiv framstår Bibergs skrifter kring temat *Om falsk och sann liberalism* verkligen som en kamp om begreppets definition, medan kontroversen kring Järtas *Odalmannen* har betecknats som präglad av konsensus om vedertagen stats-teori i allt utom uppfattningen om innebörden i själva ordet liberal.

Den andra slutsatsen gäller beskrivningarna av skrifternas politiska riktning. Forskare har framhållit att Järtas skrift var en oppositionsmarkör mot Karl Johan och styrkt detta med brevväxling och memoarer.¹⁶⁵ Järta, som var starkt associerad till styrelsen från år 1809, försökte göra sin nya tidskrift till

¹⁶³ Rosengren 1999, s. 118–128; H. Edgren 2005, s. 166–168, 174–177; Lundell 2002, s. 131; G. Heckscher 1939, s. 182–257; Höjer 1960, s. 504; Runeby 1966, s. 292–293; Kurunmäki & Nevers 2019, s. 186–187; Kurunmäki & Marjanen 2018b, s. 262; Fahlbeck 1934, s. 308; Berg 2011, s. 126–130; Fahlbeck 1936, s. 149–150. Se även Petterson 1992, s. 175.

¹⁶⁴ Rosengren 1999, s. 118–128; H. Edgren 2005, s. 166–168, 175; Lundell 2002, s. 131, 179–180; Heckscher 1939, s. 182–257. Se även Erik Fahlbeck som i samma anda ser "sann liberalism" som ett uttryck för 1809 års liberalism och konservatism på samma gång. Fahlbeck 1936, s. 149–150; Fahlbeck 1969, s. 185.

¹⁶⁵ G. Heckscher misstänker att Wallmark skrev texten på eget bevåg. G. Heckscher 1939, s. 186–190; Höjer 1960, s. 504, N. Forssell 1924, s. 287; H. Forssell 1882, s. CLII–CLVI; Biographiskt lexicon öfver namnkunnige svenska män 1852, s. 398. Jämför Fahlbeck 1936, s. 149–150.

ett organ som även skulle tilltala en del av oppositionen. *Allmänna Journalens* redaktör Per Adam Wallmark mindes i sina memoarer hur Karl XIV Johan ondgjorde sig över provokationerna från vad han uppfattade som en konverterad *libéral de vieille date* [liberal av gammalt datum]. När det gäller Bibergs skrifter har forskning – trots det liknande innehållet – tvärtom framhållit dess regeringsvänliga karaktär.¹⁶⁶ Här går alltså slutsatserna i olika riktning beroende på vilken text som analyseras.

Den tredje slutsatsen består i ett påpekande av kontinuiteten mellan Järtas och Bibergs texter och senare konservativa idéer eller diskurser.¹⁶⁷ Med detta betraktelsesätt framhöll särskilt äldre forskning dessa författare som föregångare för "den svenska idékonservatismen".¹⁶⁸ Under de senare åren har begreppshistorisk forskning på ett liknande sätt, om än mycket kortfattat, framhållit att Bibergs texter ingalunda strävade efter att erövra begreppet liberalism utan tvärtom efter att tömma det på mening från en antipatisk ståndpunkt i linje med vad som senare skulle benämnas konservatism. Polariseringen gjorde dock snarare begreppet än mer meningsfullt för de som identifierade sig som liberala.¹⁶⁹ Som regel har dock forskningen fokuserat på tidlösa ideologier snarare än historiska begrepp. Frågan har gällt vad som är liberalt respektive konservativt samt hur dessa ideologiska system förhåller sig till varandra och andra tänkare. Det är i en sådan dialog med en tids- och rumsobunden filosofi som Järta och Biberg framträder som "konservativa".

I min behandling av dessa debatter utvecklar jag dels den andra slutsatsen om karaktären av de inledande skrifterna, dels fokuserar jag på liberalbegreppets konkreta empiriska referenser. Det senare gäller frågor om vilka personer och stater som associeras med liberalismen, och hur Sveriges roll i förhållande till denna rörelse därigenom uppfattades, det vill säga sådana aspekter som står i centrum för detta kapitel.

Ett tidigare i forskningen betonat tema, men som jag egentligen undviker, handlar om hur de debatterande förhöll sig till olika statsteoretiska system på filosofisk eller juridisk nivå. Det är ett perspektiv som tenderar att leda fram till vad jag ovan kallat den första slutsatsen, nämligen att debatten präglades av en förvirring där det blir svårt att avgöra vad som stod på spel. Det förefaller mig vara mera belysande att analysera debattörernas

¹⁶⁶ Rosengren 1999, s. 118; Fahlbeck 1936, s. 149–150.

¹⁶⁷ G. Heckscher 1939, s. 182–257; Runeby 1966, s. 292–293; Fahlbeck 1934, s. 308; Berg 2011, s. 126–130; Liedman 1991, s. 66; Fahlbeck 1936, s. 149–150.

¹⁶⁸ Runeby 1966, s. 293.

¹⁶⁹ Kurunmäki & Nevers 2019, s. 186–187; Kurunmäki & Marjanen 2018b, s. 262.

positionering i förhållande till allmänt vedertagna föreställningar, oavsett huruvida positionerna var grundade i konsekventa system eller inte.

Jag behandlar debatten i fyra steg: för det första Järtas och Bibergs inledande texter, därefter den kritik som riktades mot dessa i *Allmänna Journalen* och *Stockholms Posten*, efter detta går jag vidare till Järtas och Bibergs repliker och slutligen visar jag hur främst Wallmark i *Journalen* fortsatte att formulera liberalismen i motsats till dessa författares uppfattningar.

Järtas och Bibergs liberal-kritik

Både Bibergs och Järtas texter innehåller oppositionella signaler. Dessa signaler är snarast tydligare hos Biberg än hos Järta.

Det var emellertid en av Järtas texter i *Odalmannen* år 1823 som fick Karl XIV Johan och Wallmark att reagera. Texten handlade om allmänna undsättningsanstalter.¹⁷⁰ Järta försvarade den statliga spannmålsmagasin-inrättningen utifrån behovet av nödhjälp vid svält. Numret av *Odalmannen* publicerades i ett läge där inrättningen var på väg att ge vika för en ny politik. Det som provocerade kungen var emellertid knappast synpunkten i sak, utan den bild av kung och folk som Järta frammanade genom sin argumentation. I början av artikeln talade Järta sig varm för den gamla svenska kärleken till en "faderlig regering" och kritiserade "nya konstitutionella begrepp" i England och Frankrike,¹⁷¹ där "statslärare, som själva kallar sig liberala, anser staten vara ett *bolag*". Dessa tänkare, förklarade Järta, kommer utifrån denna princip dels fram "till det ingalunda liberala resultat, att staten må vägra sin omvårdnad åt var och en, som icke påkallar dess försvar mot människovåld",¹⁷² och dels till slutsatsen att folket har rätt att göra uppror.¹⁷³ Som synes använde Järta en sedan länge etablerad retorisk strategi för att attackera liberala värden. Han ställde den liberala politiska tendensen i motsättning till ett liberalt högre moraliskt normsystem. Framför allt tog Järta ett markerat avstånd från kunglig legitimitet grundad på fördrag i motsats till en inhemsk lojalitet till kungens familj. Järta formulerade knappast något sammanhängande system men använde formuleringar som signalerade ett ifrågasättande av 1809 års nyordning på samma sätt som sedan dess varit

¹⁷⁰ H. Forssell 1882, s. CLII–CLII; N. Forssell i HT 1924, s. 287; Järta 1883, s. 229–248; G. Heckscher 1939, s. 229.

¹⁷¹ Järta 1883, s. 229.

¹⁷² Järta 1883, s. 230.

¹⁷³ Järta 1883, s. 233.

vanligt inom oppositionen. Detta hade kanske varit mindre uppseendeväckande om det inte varit just Järta som hållit i pennan. Järta var sekreterare i det konstitutionsutskott som år 1809 givit regeringsformen sin folksuveräna inramning.¹⁷⁴ Han hade också varit en central person i det Mannerheimiska partiet. Kombinationen av budskap och avsändare förklarar provokationen.

Bibergs skrift, som publicerades samma år i *Svea*, liknar Järtas i många avseenden.¹⁷⁵ Den liberal-kritiska retoriken finns redan i skriftens titel *Om falsk och sann Liberalism*. Precis som Järta ställde Biberg tidsandan i motsats till "Svensk Konungakärlek".¹⁷⁶ Än mer uttalat än *Odalmannens* redaktör tog Biberg avstånd från folksuveräna motiveringar av statskicket genom förklaringar efter burkeanskt mönster om att revolutioner som den 1809 "endast av en över huvud hängande nöd" kan motiveras.¹⁷⁷ Det finns därför ingen anledning att betrakta Bibergs skrift som mindre oppositionell än Järtas.

Allmänna Journalens och Stockholms Postens försvar för liberalismen

De repliker som följde i *Allmänna Journalen* och *Stockholms Posten* var fördömande.¹⁷⁸ Sammantaget betraktade tidningarna Järtas och Bibergs texter som uttryck för filosofen Karl Ludwig von Hallers¹⁷⁹ åsikter. Haller rättfärdigade den franska restaurationen på grundval av en patriarkalisk syn på statsmakten som något som kungen ägde rätt att förfara med efter eget gottbefinnande.¹⁸⁰ Båda tidningarna stämplade dessa idéer som i det närmaste hädiska med svenska statsförhållandens mått mätt.

¹⁷⁴ Järta var exempelvis författare till Rudolf Cederströms ovan citerade och skarpt formulerade angrepp på det Delagardiska partiet 4 december 1809. Se not 94 i kapitel 6.

¹⁷⁵ (Biberg) 1823, s. 1–155.

¹⁷⁶ (Biberg) 1823, s. 17.

¹⁷⁷ (Biberg) 1823, s. 85.

¹⁷⁸ Attribueringen av texterna i *Allmänna Journalen* utgår från Biographiskt lexicon öfver namnkunnige svenska män 1852, s. 400. (Wallmark), *Allmänna Journalen* 1823-11-06, s. 1–2; 1823-11-07, s. 1–2; 1823-11-10, s. 1–2; 1823-11-11, s. 1–3; 1823-11-14, s. 1–2; 1823-11-19, s. 1–2; 1823-11-20, s. 1–4; 1823-11-21, s. 1–3; 1823-11-22, s. 1–2; 1823-11-24, s. 1–3; "Någre anmärkningar wid den i Sjetta Häftet af Tidskriften Swea införda artikel 'Om sann och falsk liberalism. Politisk betraktelse.'", *Stockholms Posten*, 1823-12-20, s. 1–3; 1823-12-23, s. 1–2; 1823-12-24, s. 1–3; 1823-12-27, s. 1–3; 1823-12-31, s. 1–2; 1824-01-13, s. 1–2; 1824-01-16, s. 1–4; 1824-01-21, s. 1–3; 1824-01-23, s. 1–3; 1824-01-26, s. 1–3.

¹⁷⁹ Karl Ludwig von Haller (1768–1854), jurist.

¹⁸⁰ Suvanto 1997, s. 43–52; G. Heckscher 1939, s. 21. Haller hade år 1822 dömt ut begreppet liberal som ett språkligt bedrägeri i ordalag som påminner om den svenska oppositionens liberal-kritiska manér. Leonhard 2001, s. 271–276.

Wallmark kritiserade Hallers "oriktiga begrepp".¹⁸¹ Folkets suveränitet var inget nytt påhitt, utan härleddes av Wallmark från Bibeln, den medeltida biskopen Nicolas Oresme¹⁸² och filosofen John Locke.¹⁸³ För övrigt är Wallmarks text inte den enda svenska från 1820-talet som redan då fogade in engelsmannen Locke i liberalismens kanon.¹⁸⁴ Missuppfattningen att folkets suveränitet över kungarna skulle vara en modern fransk uppfinning avvisade Wallmark bland annat med hänvisning till "fru de Staëls sköna uttryck, att friheten är gammal, men trälldomen ny".¹⁸⁵ Regeringsmakten hade, ansåg Wallmark, en orygglig grundval i "den lära som Liberalismen predikar och Hr. J. förnekar". Folkets farligaste vänner var enligt samma resonemang sådana "som bekänner sig till den motsatta" läran.¹⁸⁶

Stockholms Posten å sin sida riktade kritiken främst mot Biberg. Tidningen betecknade Bibergs text som ett uttryck av "servilism" i strid med Sveriges regeringsform.¹⁸⁷ Ett inslag i kritiken var att Bibergs anklagelser mot liberalismen slog tillbaka på honom själv. Biberg hade menat – på typiskt liberal-kritiskt manér – att liberalismen var "en negativ mot all materia arbiträr formalism". Men, påpekade *Stockholms Posten*, själv gav Biberg inga konkreta exempel på vad han åsyftade.¹⁸⁸ Tidningen anförde därför folk-suveräna föredömen i historien: italienska stadsstater, Nederländerna, Storbritannien och USA. Dessa ställde *Stockholms Posten* i motsats till sam-

¹⁸¹ (Wallmark), *Allmänna Journalen* 1823-11-19, s. 1. Enligt Wallmarks memoarer motsvarade de åsikter han formulerade i repliken kungens egna. Biographiskt lexicon öfver namnkunnige svenska män 1852, s. 398–402.

¹⁸² Nicolas Oresme (ca 1320–1382), filosof, vetenskapsman och biskop.

¹⁸³ (Wallmark), *Allmänna Journalen* 1823-11-20, s. 2–4; 1823-11-21, s. 1–3; 1823-11-22, s. 1.

¹⁸⁴ *Argus* likställer liberalismen med "den konsekvent utbildade Hobbessiska och Lockiska empirismen" i fotnot till Benjamin Constant, "Egoismen och Vår Tid", *Argus* 1825-08-27, s. 274. Se även McCulloch 1824, s. 40–41. Jämför denna avhandling s. 7–10.

¹⁸⁵ (Wallmark), *Allmänna Journalen* 1823-11-20, s. 2–3. Citatet är hämtat från Staël [okänt tryckår], s. 17, 413. Trälldomen är en fri översättning av *le despotisme*. Staël vänder med detta uttryck på sina motståndares argumentation på ett sätt som motsvarar vad Wallmark gör med Järtas.

¹⁸⁶ (Wallmark), *Allmänna Journalen* 1823-11-20, s. 3. Wallmark uppgav att hans svar även publicerades i en franskspråkig liberal tidning. Höjer 1960, s. 504; *Biographiskt lexicon öfver namnkunnige svenska män* 1852, s. 400. Jag har dock inte kunnat vare sig bekräfta eller helt och hållet avfärda uppgiften.

Wallmark uppger Brysselstidningen *Le Vrai libéral* som i själva verket hade försvunnit från tidningsmarknaden vid tiden och ersatts av *Le Courier des Pays-Bas*. Denna framstår visserligen vid årsskiftet 1823–1824 som en förmedlare av oredigerad svensk regeringspropaganda, men då serien av tidningen i sin digitalt tillgängliga form på belgicapress.be inte är fullständig vid just den tiden har jag inte kunnat kontrollera uppgiften fullt ut. Se dock tidningens uppmärksammande av Wallmark och hans tidning i ett par korta notiser. "Suède", *Le Courier des Pays-Bas* 1824-09-04, s. 1; "Royaume des Pays-Bas", *Le Courier des Pays-Bas* 1824-11-30, s. 3.

¹⁸⁷ "Någre anmärkningar wid den i Sjetta Häftet af Tidskriften Swea införda artikel 'Om sann och falsk liberalism. Politisk betraktelse.'", *Stockholms Posten*, 1823-12-20, s. 2–3.

¹⁸⁸ "Någre anmärkningar wid den i Sjetta Häftet af Tidskriften Swea införda artikel 'Om sann och falsk liberalism. Politisk betraktelse.'", *Stockholms Posten*, 1823-12-23, s. 2.

tidens Spanien och kungariket Neapel, där "liberala" revolutioner nyligen hade slagits ner av stormakternas legitimitistiskt motiverade interventioner.¹⁸⁹ Även *Stockholms Posten* gjorde således genom sin framställning liberalismen mera allmän och bekant samt tillbakavisade påståendet om att den skulle vara ett nytt påhitt.

Detta sätt att resonera bär vidare på mycket av det typiska för 1820-talets liberala retorik: liberala politiska värden förefaller oskiljaktiga från eviga dygder som sanning, patriotism och frihet. *Allmänna Journalens* och *Stockholms Postens* attityder till radikala reformkrav är i detta perspektiv relativt försonliga. Motståndarnas fruktan för sådant förefaller inbillad. Wallmark upprepade att Sverige saknade egentliga partier¹⁹⁰ och *Stockholms Posten* ansåg "det överdrivna i liberalismen icke farligt, om det lämnas åt sig självt".¹⁹¹ Desto vassare i sin udd var dessa liberala debattörer gentemot utmaningar mot folksuveränitetens princip, något som i sammanhanget snarast framstod som förräderi. Den som var fiende till liberala politiska värden ställde sig enligt dessa resonemang som fiende till samhällsdygden som sådan.

Replikerna om den främmande liberalismen

Järtas och Bibergs repliker fortsatte att ge vid handen att de liberala idéerna om folksuveränitet var nya och främmande.¹⁹² I vissa avseenden går dessa senare texter kanske något på defensiven, men i huvudsak vidhåller de sin abstrakt formulerade opposition.

I själva legitimitetsfrågan är repliksvaren, som nu i högre grad än tidigare ägnar sig åt att förklara sammanhängande system, blandade och svårtolkade. Jag lämnar dock detaljerna åt sidan för att fokusera på hur Järta och Biberg positionerade sig i förhållande till liberalism, folksuveränitet, svenskt och utländskt. Båda tog avstånd från legitimisten Haller och återopade i stället filosofen Edmund Burke.¹⁹³ Men Burke får olika roller i Järtas och

¹⁸⁹ "Någre anmärkningar wid den i Sjette Häftet af Tidskriften Swea införda artikel 'Om sann och falsk liberalism. Politisk betraktelse.'", *Stockholms Posten*, 1824-01-21, s. 2.

¹⁹⁰ (Wallmark), *Allmänna Journalen* 1823-11-20, s. 3; (Wallmark), *Journalen*, 1825-04-15, s. 1-2. Att Wallmark är författaren framgår av texterna, exempelvis noten s. 2 som diskuterar Hegewischs synpunkter på *Journal för Litteraturen och Theatern*.

¹⁹¹ "Någre anmärkningar wid den i Sjette Häftet af Tidskriften Swea införda artikel 'Om sann och falsk liberalism. Politisk betraktelse.'", *Stockholms Posten*, 1823-12-20, s. 1. Se även *Stockholms Posten* 1823-12-27, s. 1-3.

¹⁹² (Biberg) 1824; Järta 1883, s. 249-462.

¹⁹³ (Biberg) 1824, s. 13-18, 27-29, 39-40; Järta 1883, s. 341-347, 371-376.

Bibergs texter. Hos Järta framträder Burke som en avancerad auktoritet vilken "herrar liberalitetsropare" missförstått som "överlöpare" (med anledning av Burkes militanta ställningstagande mot den franska revolutionen).¹⁹⁴ Men om den svårbegriplige Burke hos Järta har den överbryggande karaktären av ett snille som reste sig över de enfaldigas partigräl, så förklarade Biberg på ett mer polariserande sätt att Burkes tolkning av revolutionen i England 1688 gällde lika för den svenska 1809.¹⁹⁵ Det viktiga i sammanhanget är att inget av deras förtydliganden utmanade kontinuiteten i liberalbegreppets association till folkets suveränitet som legitimitetsgrund.

En annan slags kontinuitet finns i synen på dessa idéer som nya och främmande. Både Järta och Biberg undvek att ansluta till samtida tänkare. Järta gick visserligen igenom många av de aktuella författarna i fransk och brittisk politik "som räknas bland de liberala":¹⁹⁶ bland andra Constant, de Pradt, Jean-Baptiste Say,¹⁹⁷ Jacques-Charles Bailleul,¹⁹⁸ James Maitland¹⁹⁹ och Henry Brougham.²⁰⁰ Dessa var dock inte hans egna utan den liberala sidans auktoriteter, vilka Järta ömsom tog avstånd ifrån, ömsom spefullt återopade för sina egna påståenden.²⁰¹ Järta försvarade däremot de svenska kungarna Gustav II Adolf²⁰² och Karl XII, vilka av Wallmark hade mötts med

¹⁹⁴ Både Järtas och Bibergs systematiseringar av relationen mellan regering och folk är rika på nyanser och ibland svåra att förstå. Biberg föreställde sig en pakt mellan kung och folk som grund för rättsordningen, men motsatte sig tanken på att detta var "translativt", en överföring av tidigare existerande rättigheter. Med sitt avståndstagande från folkets suveränitet avsåg Biberg idén om "delegation" av makt, utan att för den skull förneka att makten "utgår" ifrån folket. Även Järta förnekade på filosofisk grund hypotesen om ett statsfördrag som en överföring av folksuveränitet, men argumenterade samtidigt för "fördrag emellan styrande och styrda" som var "heliga" snarare än "juridiska", och argumenterade även för "organisk frihetsutveckling" av de konstitutionella statsformerna på ett sätt som låg helt i linje med den vedertagna synen från år 1809, om än ordval och retoriska markeringar går i en annan riktning. Texten är enligt min mening ett uttryck för en anda som vänder sig mot alltför abstrakta och totaliserande systematiseringar till grund för anspråk på makt. Järta försöker enligt tidens konvention att ställa sig utanför motsättningarna, medan Bibergs text i högre grad måste uppfattas som ett sätt att ta ställning i den polariserade frågan om huruvida den svenska regeringens legitimitet vilade på regeringsformen 1809 som ett kontinuitetsbrott genom ett föregående laglöst tillstånd eller som ett led i en historisk utveckling av äldre lagar. Järta 1883, s. 371–426; (Biberg) 1824, s. 13–14, 22–23, 38–40. Burkes status som överlöpare härrör enligt Richard Bourke från Adam Müllers *Die Elemente der Staatskunst*. Bourke 2018, s. 459–460.

¹⁹⁵ (Biberg) 1824, s. 39.

¹⁹⁶ Järta 1883, s. 379.

¹⁹⁷ Jean-Baptiste Say (1767–1832), nationalekonom, affärsman och författare.

¹⁹⁸ Jacques-Charles Bailleul (1762–1843), jurist, ämbetsman och författare.

¹⁹⁹ James Maitland, Earl of Lauderdale (1759–1839), advokat och författare.

²⁰⁰ Henry Brougham (1778–1868), jurist och brittisk lordkansler 1830–1834.

²⁰¹ Järta trodde emellertid att det var Per Adolf Granberg som stod för kritiken i *Allmänna Journalen*. Järta 1883, s. 253, 258, 265, 312–313, 323–325, 342–347, 367, 379.

²⁰² Gustav II Adolf (1594–1632), svensk kung 1611–1632.

vad Järta kallade "det liberala misstroendet".²⁰³ Biberg för sin del avslutade debatten med att likna liberala publicister vid parasitära insekter, "petilier i Fäderneslandets eget sköte".²⁰⁴ Genom att på dessa vis framhålla liberalismens utländska karaktär upprepade författarna sina tidigare påståenden om liberalismens främmande ställning i det svenska samhället.

Journalen och den vinnande tolkningen

Flera omständigheter gör att försöken att förfrämliga liberalismen i Sverige på 1820-talet framstår som misslyckade.²⁰⁵ Järta lade ner *Odalmannen*, Biberg drabbades av psykisk sjukdom medan liberalismens försvarare fortsatte sin publika bana – även om Wallmark efter ytterligare en indragning måste ändra tidningens namn till *Journalen*.²⁰⁶ Anklagelsen om liberalismen som en parasitär och invasiv lära föll, tills vidare, platt.

Wallmark tog upp frågan på nytt år 1825.²⁰⁷ Just de inslag som Biberg kritiserat hos liberalismen hade i själva verket djupa svenska rötter, menade Wallmark.²⁰⁸ De svenska anfallen på prohibitivsystem och näringstväng hade försiggått redan på 1700-talet, "långt innan liberalismen blev ett partinamn". Hans exempel var författare i hushållsfrågor som Johan Fredrik Kryger,²⁰⁹ Anders Nordencrantz, Anders af Botin,²¹⁰ Anders Chydenius, David von Schulzenheim²¹¹ och Daniel Liljenheim.²¹² Det är tvärtom så, menade Wallmark, att Biberg från samtidens reaktionära Frankrike plockat upp "*Liberal* [...]" som ett politiskt förkättringsord".²¹³ Wallmarks egen karaktäristik av liberalismen följer kända mönster. Han betonade att förändringar "bör ske med varsamhet och med bifall av det allmänna tänkesättet, varförutan det i de flesta fall skulle medföra mera skada än nytta". Genom att

²⁰³ Järta 1883, s. 264–265; (Wallmark), *Allmänna Journalen* 1823-11-06, s. 1–2; 1823-11-07, s. 1–2; 1823-11-10, s. 1–2; 1823-11-11, s. 1–3; 1823-11-14, s. 1–3.

²⁰⁴ (Biberg) 1824, s. 40.

²⁰⁵ Detta hindrar inte att deras insatser senare kan ha förefallit i ett annat ljus.

²⁰⁶ Rosengren 1999, s. 128; "Nils Fredrik Biberg", SBL; Boberg 1989, s. 124

²⁰⁷ (Wallmark), *Journalen* 1825-04-11; s. 1–4, 1825-04-13; s. 1–3, 1825-04-14; s. 1–4, 1825-04-15; s. 1–4; 1825-04-16; s. 1–3; 1825-04-19, s. 1–3; 1825-04-23, s. 1–3. Texten är omedelbart föränledd av en artikel i *Argus*, men hänvisar tydligt till Bibergs och Järtas skrifter.

²⁰⁸ Jag drar slutsatsen att Wallmark är författaren på grundval av hur skribenten på redaktörsviss behandlar tidningens historik sedan 1809.

²⁰⁹ Johan Fredrik Kryger (1707–1777), kanslist och ekonomisk skriftställare.

²¹⁰ Anders af Botin (1724–1790), jurist och ämbetsman.

²¹¹ David von Schulzenheim (1732–1823), läkare.

²¹² Daniel Liljenheim (1730–1798), ämbetsman. (Wallmark), 1825-04-14; s. 1.

²¹³ (Wallmark) 1825-04-14; s. 2. Förkättringsord: skällsord.

tydliggöra detta pekade Wallmark på kontinuiteten i motsättningen mellan sin egen "Liberala" tidning och dess skiftande "Illiberala" motståndare från 1809 och framåt. Som sådana nämnde Wallmark avsomnade publikationer med sedermera avlidna redaktörer som Bengt Johan Törneblad och Carl August Grevesmöhlen, vidare "liberalismens anklagare" i form av Järta och Biberg tillsammans med de ännu utkommande tidningarna *Argus* och *Granskaren*.²¹⁴ Wallmarks text innehåller många intressanta kommentarer, men den poäng jag vill lyfta fram är att han vände på sina anklagares projektion på världen och framhöll Sverige som ett liberalt land, där de uppmärksamhetsökande publicisterna sökte plocka poäng genom grepp lånade från främmande antiliberala krafter i Europa.

Wallmarks perspektiv på Europa är vid mitten av 1820-talet gängse bland svenska tidningar.²¹⁵ Som illustration av de vedertagna sympatierna kan en skämtteckning i skriftställaren och konstnären Fredrik Boijes²¹⁶ *Magasin för konst, nyheter och moder* användas (bild 1). Där tecknas *Liberalismen* i en anekdot om ett nydöpt barn som, befriad från den gamla sedvanan att linda spädbarn, tar ett fast grepp om prästens ena polisong. Den tillhörande texten – som innehåller tydliga anspelningar på det gångna årets debatt – frågar sig:

Vad vill det bära av i framtiden, när sådant sker av ett spätt barn? Och var är målet för Liberalismen? Prisom den heliga Alliansen, och senast fransyska hären, som med berömliga upppoffringar, åtminstone ännu i Europa, söker förekomma dess skadliga inflytande, medan de Amerikanska folkslagen beklagligen ännu är förblindade av sina liberala idéer och tänkesätt.²¹⁷

Citatet anspelar närmast på hur Frankrike slagit ner det konstitutionella styret i Spanien och hur de latinamerikanska republikerna befriat sig från spansk överhöghet. Exklamationen är ironisk. Redaktör Boije räknade med att hans svenska modeintresserade publik sympatiserade med "Liberal-

²¹⁴ (Wallmark) 1825-04-14; s. 2-4; 1825-04-15; s. 1-4; 1825-04-16; s. 1-2. Wallmark skriver i en not angående händelser i juni 1810 att "ordet *Liberalism* var då ej känt". Huruvida detta ska tolkas som om Wallmark med detta endast åsyftar ism-formen eller inte minns det genomslag för orden liberal och liberalitet i politisk betydelse under denna tid där även hans egen tidning deltog, lär vara svårt att utrona. (Wallmark) 1825-04-15, s. 2. Jämför s. 177 i denna avhandling.

²¹⁵ Se exempelvis "Det förlutna året", *Stockholms Posten* 1825-01-18, s. 1-3.

²¹⁶ Fredrik Boije (1773-1857), militär, skriftställare och konstnär.

²¹⁷ "Liberalismen", *Magasin för konst, nyheter och moder*, 1824:april, s. 75-76. En anspelning på Bibergs *Om falsk och sann liberalism* är exempelvis uttrycket "tidens historiskt förstådda tendens" vilken Biberg hänvisade till som en bättre ledsagare än "tidsandan".

ismen" mot "den heliga Alliansen", i världen likaväl som i svensk politisk debatt.

Bild 1: *Liberalismen*

Bild ur *Magasin för konst, nyheter och moder*, 1824:april, plansch 38. Källa: Uppsala universitetsbibliotek och litteraturbanken.se.

Sammanfattande diskussion

Resultaten av undersökningen i detta kapitel går på ett ovanligt sätt stick i stäv med etablerade föreställningar i svensk historieskrivning. Visserligen finns tidigare studier som liksom historikern Edgren lyft fram förbryllande begreppsbruk som indikerar att "den liberala pressens och oppositionens framväxt under 1820-talet behöver både nyanseras och problematiseras".²¹⁸ Detta ser dock ut som en underdrift. Utifrån den historiska bakgrund som här har presenterats verkar begreppsbruket knappast ens särskilt förvirrande, och själva antagandet om att "den liberala pressen och oppositionen" vid denna tid skulle växa fram i gemenskap kan, från begreppslig synpunkt, närmast avfärdas.

Kapitlet har huvudsakligen fokuserat på forskningsfrågan om hur begreppsbruket varierat med kontext. Debatterna under åren 1818–1828 har uppvisat såväl kontinuitet från åren 1809–1810 som nya inslag. Någon inverkan av liberal från regerings- till oppositionsbegrepp hade inte inträffat, även om vissa förutsättningar för en sådan utveckling hade kommit på plats.

Kontinuiteten bestod i att den liberala retoriken kretsade kring politiska positioner på motsvarande sätt som förr. Striderna om begreppets innehåll hade redan kännetecknats av motsvarande försök att tömma och fylla det på innehåll. Kritiken mot den falska liberalismen markerade opposition mot styrelseordningen efter 1809 – detta gäller Biberg i minst lika stor utsträckning som Järta – samtidigt som skiljelinjerna, liksom tidigare, inte var skarpa.

Det nya, som i huvudsak skedde under inflytande från omvärlden, är att diskussionen lyftes på en mer generell nivå. Med åren 1818–1828 berörde den förhållanden från gammaltestamentlig tid och framåt, relaterades till det förflutnas och samtidas filosofer samt projicerades på den politiska andan i hela världsdelar. Samtidigt som begreppet liberal blev vanligare än begreppet patriot antog det flera av dess särdrag. Å ena sidan representerade det en universell dygd och å andra sidan en föraktlig oppositionell revolutionär partianda. Men det är också noterbart att denna överföring från patriot till liberal skavde på så vis att det senare begreppet saknade det förras starka koppling till det egna fäderneslandet. En del av begreppsstriden handlade därför om hur liberalt och icke-liberalt förhöll sig till å ena sidan det svenska och ursprungliga samt å andra sidan det icke-svenska och nymodiga. För liberalismens kritiker var det liberala någonting nytt och främmande i svenska sammanhang, för dess förespråkare – och deras bild framstår som

²¹⁸ H. Edgren 2005, s. 226.

den vedertagna – var Sverige ett liberalt föredöme för en värld som progressivt strävade efter frigörelse från ”den heliga alliansens” grepp.

Man kan för övrigt notera att de omfattande försöken i början av 1820-talet att definiera och diskutera liberalismens karaktär leder till resonemang som genom sina anspråk kan ha släktttycke med senare tiders forskning om samma sak. För att argumentera för att liberalismen var gammal och svensk lät Wallmark reducera den till essenser och pekade därmed på en äldre kontinuitet. Även ifrån en senare tids forskningsperspektiv är det relevant att framhålla att värden som folksuveränitet eller näringsfrihet inte var uppfinningar från revolutionstiden eller 1800-talet.²¹⁹ Det är dock viktigt att inte ta källtexternas historieskrivning alltför mycket på orden. Det är illustrativt att Wallmark reducerade liberalismen på skilda sätt, än till folksuveränitet och än till näringsfrihet, beroende på sammanhanget. Liberalbegreppets originalitet och nyskapande verkan på politisk handling låg alltså inte i någon enskild och klart uttryckt princip, utan snarast i dess fusion av hela serier av politiska värden och sociala normer samt det sätt som detta ideal relaterades till tid, rum och samhällsordning.

Tydligare än under de föregående 20 åren var förändringarna i det svenska liberalbegreppet på 1820-talet ett resultat av politiska förändringar i ett annat land, nämligen Frankrike. Även om något svenskt liberalt oppositionsbegrepp ännu inte hade slagit igenom, hade, under franskt inflytande, en förutsättning för att detta så småningom skulle ske kommit på plats, nämligen den dubbla karaktären av å ena sidan allmänt honnörsbegrepp och å andra sidan partibegrepp i motsats till rojalism eller ultraism. Det var i samband med de franska partiernas funktion i svensk rapportering och debatt, exempelvis den mellan *Argus* och *Allmänna Journalen* 1821–1822, som denna karaktär artikulerades. Att skilja på eller sammanblanda honnörsbegreppet med partibegreppet var olika sätt att förhålla sig till den svenska politiken som en spegelbild av den franska. I den meningen var fransk partipolitik en verkansorsak till att begreppet liberal fick den dubbla karaktär som med tiden skulle göra det till ett attraktivt begrepp för den svenska oppositionen.

Det som framför allt gör att resultatet bryter av mot hittills rådande föreställningar i svensk historieskrivning är att den politiska svenska oppositionen i så hög grad ännu under 1820-talet värjde sig för begreppet liberal eller ägnade sig åt direkt liberal-kritisk retorik. Att se *Argus* som en liberal föregångare strider rakt mot tidningens eget språk; att göra tidningen till representant för ett genombrott för en ny slags liberalism verkar än mer

²¹⁹ Almbjär 2023, s. 22–23.

bakvänt. Men det framstår knappast heller som förankrat i samtidens förhållanden att förklara denna förbistring med "begreppsförvirring" eller med att den ideologiska kartan ännu inte existerade och att alla ville vara liberala.²²⁰ Visserligen var begreppsbruket mångsidigt och de politiska motsättningarna otydliga i många avseenden, men mot bakgrund av de retoriska praktiker som etablerats sedan år 1809, och de nya som tillkommit under franskt inflytande, så framstår det liberala språkbruket ganska klart. Juristen Biberg ägnade sig exempelvis inte åt försök att definiera en liberalism i motsättning till en annan, utan tog tvärtom avstånd ifrån politisk liberalism med ett vedertaget och oppositionellt färgat idiom. Det råder heller knappast någon tvekan om att begreppet beständigt representerade anslutningar till bekanta värden som näringsfrihet, frihandel, yttrandefrihet, offentlighet, ståndsobundenhet och folksuveränitet. Men dessa värden var inte särskilt associerade med oppositionen, utan snarare med regeringen. De ingick i mitten av 1820-talet – trots Bibergs försök att bekämpa detta – snarast i den svenska självbilden.

Jag går nu vidare med att se närmare på den period för vilken några av dessa slutsatser slutar gälla eller vänds till sin motsats.

²²⁰ Se s. 230–231, 246, 258, 262.

9 Liberal, patriot och rojalist under den mellersta Karl Johanstiden (1828–1840)

Tydliga tecken på att begreppen för politisk antagonism var stadda i förändring går att finna senare under Karl XIV Johans styre. *Dagligt Allehanda*, från slutet av 1832 under ledning av svågern Nils Arfwidsson¹ och Vilhelm Fredrik Dalman², representerade en ny typ av opposition.³ Själva födda på 1800-talet gav redaktörerna röst åt en utrikespolitisk aktivism – kanske i synnerhet i sympati med nationer under rysk överhöghet som Polen och Finland – och kritiska tolkningar av såväl Sveriges revolution år 1809 som Frankrikes år 1830.⁴ Frankrike borde, menade de i en artikel från år 1833, ha kastat sig ut i krig för att försvara friheten i Europa i ”öppen strid för äran och mänskligheten” i stället för att hänfälla åt ”en skamlig dagtingan med den heliga Alliansen”.⁵ Denna anklagelse träffade indirekt den ryssvänliga och antirevolutionära tendensen i Karl XIV Johans senare styre. Exempelvis statsråden Adolf Göran Mörner och Gustaf af Wetterstedt var sannolika mål för *Dagligt Allehandas* gyckel över den svenska skugggrädsan för revolutioner:

Det påstås ju t. ex. allmänt, att, även i det kalla Norden, män, som visst icke nu räknas till de liberala, för ett fyrtiotal år sedan, då upplöddes av de revolutionära frihets idéerna, att de bar röda mössor och drack skålar för Robespierre och Republiken⁶

Texten från *Dagligt Allehanda* antyder ett par förändringar från tidigare. Dels innehåller citatet ett påstående om ett skifte från sympati till antipati med liberala idéer hos den nya regimens män sedan 1790-talet – maktens kor-

¹ Nils Arfwidsson (1802–1880), arkivman och journalist.

² Vilhelm Fredrik Dalman (1801–1881)

³ Torbacke 2005a, s. 75; Lundstedt 1969, s. 127; Nordmark 2001, s. 18–32.

⁴ Torbacke 2005a, s. 73–76. ”Nils Arfwidsson”, SBL; ”Blandade Ämnen”, *Dagligt Allehanda*, 1833-06-28, s. 1–2; ”Mouvementspartiet i Frankrike och Sverige. 1 Art.”, *Dagligt Allehanda*, 1833-07-23, s. 1–2; ”Blandade Ämnen”, *Afton-Tidningen*, 1833-11-22, s. 1.

⁵ ”Mouvementspartiet i Frankrike och Sverige. 1 Art.”, *Dagligt Allehanda*, 1833-07-23, s. 1–2.

⁶ ”Blandade Ämnen”, *Dagligt Allehanda*, 1833-06-28, s. 1. Uppgifter om Wetterstedts och Mörners bakgrund och senare förhållanden, se exempelvis Hägerstrand 1995, s. 117; Beskow 2009, s. 58–59; H. Forssell 1886, s. 56–57, 433–448; ”Adolph G Mörner”, SBL; Brusewitz 1913b, s. 132–164.

rumperande verkan får här betraktas som underförstådd. Dels speglar texten att oppositionen byggt en ny bild av kungen, som motståndare till revolutionen snarare än en produkt av den.⁷

När skedde detta? Hur gick det till? Står det i samband med en politisk positionsförflyttning hos regeringen, oppositionen eller världen i övrigt? Eller har det snarare att göra med förändringar i begreppet liberal? Hur har begreppet samverkat med de politiska omkastningarna? I sådana termer kan avhandlingens forskningsfrågor tillämpas på den här aktuella perioden.

I tidigare forskning finns en vedertagen uppfattning om att 1830-talet var liberalismens "genombrottstid". Denna slutsats hör ihop med teoretiska grundvalar. Ett vanligt antagande, uttalat eller outtalat, är att liberalism representerar ett nytt och dominerande ekonomiskt klassintresse som strävade efter fria marknader och en begränsad statsmakt.⁸ Andra och nära besläktade antaganden relaterar liberalismen till en typ av nationalism eller till borgerlig offentlighet. Historieforskningen har därför begreppsliggjort utvecklingen med en rik flora av modifikationer, exempelvis att liberalismen varit "framväxande"⁹ tills den blivit "fullt utvecklad" med *Aftonbladet* på 1830-talet.¹⁰ Det är inte bara det faktum att slutsatserna är frikopplade från samtidspråk som gör denna historieskrivning svår att förhålla sig till från ett begreppshistoriskt perspektiv. De vilar dessutom på teorier om att liberalismen definitionsmässigt uppstår i en opposition mot hävdvunnen maktordning. Det är ibland svårt att komma ifrån känslan att kriteriet för liberala idéer, i viss forskning, blir att de anakronistiskt syftar på sådant som någon gång senare i historien skulle komma att realiseras, medan konservativ reserveras för försvaret av allt som sedermera skulle bli avskaffat.¹¹ I den vedertagna berättelsen om svensk liberalism refererar metaforen "genombrott" därför till något annat än vad det gör i begreppshistorisk bemärkelse. I fråga om begreppsutveckling är "genombrott" i regel en referens till en observer-

⁷ Se fotnot 82 i kapitel 7 samt s. 248–252.

⁸ Se diskussioner om liberalismer och klassintressen i Borell 1948, s. 117, Petterson 1992, s. 15–24, 126–127; T. Magnusson 1990, s. 187–188; Melkersson 1997, s. 61–63. T. Nilsson 1997, s. 209; Christensen 1997, s. 291–292. Denna åtskillnad finns även hos exempelvis Spångberg, men där är bonde-liberalismen underförstått avgränsad gentemot "adelsliberalism" snarare än mot den även där förekommande "borgarliberalismen". Spångberg 1927a, s. 11–87; Spångberg 1927b, s. 3–14.

⁹ I. Andersson 1917, s. 65, 113–114. Se även Fahlbeck 1969, s. 185.

¹⁰ Björklund 1964, s. 49–50; Liedman 1995, s. 36, 44. Se även I. Andersson 1917, s. 120–121; Wichman 1927, s. 1–41, 130–131; Kjellén 1937, s. 28–36; S. Carlsson 1973, s. 271–272; Grenholm red. 1968, s. 163–207; Holmberg 1934, s. 127–128; Berg 2011, s. 155–164; Liedman 1991, s. 211; Spångberg 1927a, s. 46–71; Glenthøj & Nordhagen Ottosen 2021, s. 114; Frängsmyr 1998, s. 70–86.

¹¹ Se särskilt Wichman 1927, s. 12–14; Holmberg 1934, s. 128; Frängsmyr 1998, s. 70–86; S. Carlsson 1956, s. 235–298; Wennerberg 1938. Tendensen att likställa liberalism med framåtsyftande reform har kritiserats av Christensen 1997, s. 6–11.

bar förändring från avvikelse till norm. I historien om "genombrottet" för *Aftonbladets* opposition på 1830-talet relaterar ordet till ett narrativ om en maktkamp där liberalism och konservatism representerar framträngande respektive undertryckande samhällskrafter.

Av de totalt 21 tidningar som ingår i källmaterialet svenska tidningar är 18 representerade under perioden, vilken här avgränsas av början av riksdagen 1828 och början av riksdagen 1840.¹² För att i viss mån kompensera för att urvalsprinciperna missgynnar tidningar med kortare livslängd har jag analyserat ytterligare ett par tidningar som intog framträdande polemiska roller i det svenska tidningslandskapet under dessa år, nämligen *Argus* och *Svenska Minerva*.¹³ Under perioden inträffade två riksdagar, 1828–1830 samt 1834–1835.¹⁴

För avhandlingen gäller att ju senare period desto större forskningsunderlag. Framför allt beror detta på att de fyra begreppen tillsammans blir vanligare i källmaterialet. Detta har krävt ett mer selektivt arbetssätt för 1830-talets källor. Jag har fortsatt att söka igenom samtliga träffar på de fyra studerade begreppen i de omfattande riksdagsprotokollen från år 1834–1835, men mina noteringar om dem har inte varit lika utförliga som för de äldre riksdagarna. Min metod för att sälla i träffarna i databasen Svenska dagstidningar har medfört ett snävare urval för åren 1838–1840.¹⁵ Om undersökningen därför är mindre systematisk än i föregående kapitel, så bygger den ändå på en större total mängd analyserade begreppsanvändningar.

Kapitlet fokuserar på den tidigare delen av perioden i fråga. Det handlar i huvudsak om begreppet liberal men berör även andra begrepp för politiska tendenser. Ett viktigt undantag är utvecklingen av begreppet konservativ, som till stor del följer en egen bana, och därför blir avhandlad särskilt i nästkommande kapitel. Konservativbegreppets relation till andra partibegrepp, inte minst liberal, har därmed sin plats där. Eftersom begreppet konservativ

¹² *Carlsronas Weckblad, Carlstads Tidning, Dagligt Allehanda* inklusive *Aftontidningen Bihang till Dagligt Allehanda* (1833–1835), *Weckblad från Gefle/Gefle weckblad/Gefleborgs läns tidning, Götheborgs Allehanda, Götheborgs Nyheter, Götheborgsposten, Götheborgs Tidningar, Post- och Inrikes Tidningar, Jönköpings Tidning, Linköpingsbladet, Lunds Weckblad Nytt och Gammalt, Malmö Tidning, Norrköpings Tidningar, Nyköpings Weckblad/Nyköpingsbladet* (–1836), *Skara Tidning, Stockholms Posten* (–1833), *Örebro Tidning*.

¹³ *Argus* 1828–1830; *Svenska Minerva* 1830–1840.

¹⁴ Från Litteraturbanken har jag registrerat träffar från 15 författare som är representerade med verk från perioden: Carl Jonas Love Almqvist, Per Amadeus Atterbom, Fredrika Bremer, Carl Fredric Dahlgren, Erik Gustaf Geijer, Carl Gustaf Leopold, Clas Livijn, Gustaf Henrik Mellin, Karl August Nicander, Vilhelm Fredrik Palmblad, Johan Ludvig Runeberg, Martina von Schwerin, Malla Silverstolpe, Esaias Tegnér och Adolph Törneros.

¹⁵ För redogörelse av denna metod, se s. not 173 i kapitel 1.

blev vanligt under riksdagen 1834–1835 ligger tyngdpunkten på redogörelsen i det här kapitlet på tiden 1828–1834.

Mellan sedvanlig inledande bakgrund och avslutande sammanfattning är kapitlet kronologiskt disponerat i två delar med riksdagsavslutningen 1830 som avdelare.

Bakgrund: penningpolitik och revolutioner

Det finns flera omständigheter inom inrikes- och utrikespolitik som är bra att känna till för att kunna orientera sig i begreppsbruket under tiden 1828–1840. Vissa av dessa omständigheter som särskilt berör villkoren för politik under senare delen av 1830-talet återkommer jag till i ett särskilt kontextavsnitt i nästkommande kapitel, men en handfull teman tar jag upp redan här.¹⁶

En viktig och svårnavigerad fråga var penningpolitiken. Problemen var ett efterhängset politiskt arv från Napoleonkrigen. Bakgrunden var att kriget samt det under riksdagen 1809–1810 beslutade bygget av Göta kanal delvis finansierades genom ökad penningmängd.¹⁷ Genom inflationen sjönk riksdalarnas verkliga silvervärde ytterligare i relation till det nominella värdet. Därför blev frågan om valutans stabilitet politiskt central under den här undersökta perioden.¹⁸

Under riksdagen 1828–1830 blev förslaget till myntrealisation den stora stötestenen. För att kunna förstå de motsägelsefulla positionerna, där politiskt antagonistiska begrepp blev aktiverade, krävs en ganska detaljerad bakgrund.

Förslaget om myntrealisation siktade till att stabilisera riksdalern genom att sänka det nominella silvervärdet. Detta påverkade stora ekonomiska värden och riskerade förtroendet för statens kredit. Den huvudsakliga konflikten i frågan gick mellan å ena sidan kungen personligen och å den andra hans rådgivare.¹⁹ Karl XIV Johan, vars personliga fordringar i svensk valuta stod på spel, motsatte sig projektet. Statsrådet däremot arbetade tillsammans med oppositionsmannen prästen Fredrik Bogislaus von Schwerin för en

¹⁶ Se s. 311–318.

¹⁷ Grönberg 1936, s. 179–291; Andreen 1958, s. 66–69; Höjer 1945, s. 98–99; Ahnlund 1923, s. 4–5.

¹⁸ För de olika ställningarna i frågan, se Andreen 1958 och Andreen 1961. I praktiken användes både före och efter realisationen två olika enheter för betalningar inom landet, riksdaler riksgälds och riksdaler banco, vilka hade olika värde men en fast kurs i förhållande till varandra. E. Heckscher 1941, s. 4–5.

¹⁹ Andreen 1961, s. 225–237, 264–276, 281–342; Höjer 1960, s. 157–160.

realisation. De ansåg att kungens sanktion till ständernas beslut, det vill säga ett bifall med stadfästade verkan, var nödvändigt. I annat fall riskerades förtroendet för riksdalern och ett okontrollerat kursfall. Karl XIV Johan menade å sin sida att en sådan kunglig sanktion vore grundlagsvidrig. Banken var efter grundlagarna ständernas ansvarsområde. Det fanns således bärande principiella skäl för Karl XIV Johans ovilja till sanktionen, men att han motsatte sig sina rådgivares önsknings var snarast att beteckna som politisk taktik och maktspel. Hans främsta syften torde ha varit att hindra realisationsprojektet alternativt erhålla politiska fördelar i utbyte mot den givna sanktionen. Det paradoxala var att ett av Karl XIV Johans uttalade villkor för att ge sanktion var att riksdagen samtidigt skulle genomdriva en konstitutionell förändring som i framtiden skulle ge kungen makt över riksdalernas nominella värde och dessutom ytterligare inflytande över Riksbankens beslut. Bara under förutsättning av ett löfte om ökade maktbefogenheter i framtiden kunde kungen alltså acceptera att överträda sina begränsade maktbefogenheter i nuet. Riksdagen blev en framgång för realisationsförespråkarna genom att kungen sanktionerade principerna för projektet sedan de föreslagna konstitutionella förändringarna till kungens förmån grundlagsenligt förklarats vilande till nästkommande riksdag.

Under riksdagen 1834–1835 blev emellertid endast verkställandet av själva myntrealisationen bekräftat, medan de konstitutionella förändringarna möttes av avslag.²⁰ Karl XIV Johan blev på detta sätt utmanövrerad i frågan utan att erhålla de eftersträvade fördelarna.

En viktig vändpunkt för uppfattningarna om Sveriges roll i världen var revolutionsåret 1830. I julirevolutionen i Frankrike störtades Karl X efter att ha försökt kväsa politiska motgångar genom att införa undantagstillstånd. I hans ställe sattes en ny kung, Ludvig Filip I.²¹ Detta följdes av nationella uppror, bland annat i Belgien, vilket blev självständigt från Nederländerna, och Polen, där revolutionärer misslyckades med att frigöra landet från rysk överhöghet.²² I denna nya situation var Karl XIV Johan starkt kritisk till upproren. Deras anda kunde i förlängningen potentiellt hota hans styre i Norge.²³ Återigen skar sig kungens utrikespolitik med delar av den inhemska opinionen, som framgår av detta kapitelns inledning. Hänsyn till

²⁰ Höjer 1960, s. 339–343.

²¹ Ludvig Filip I (1773–1850), militär och kung av Frankrike 1830–1848. Cabanis 1972, s. 420–461; Furet 1988c, s. 319–327; Collingham 1988, s. 3–22; Antonetti 1994, s. 545–634; Church 1983, s. 73–76.

²² Church 1983, s. 79–94, 107–116.

²³ Höjer 1960, s. 241–248; Elgström 2000, s. 89–90.

Ryssland ledde till ett flitigare nyttjande av indragningsmakten i början av 1830-talet.²⁴

Revolutionsvågen år 1830 kunde sättas i samband med politiska rörelser som aktualiserade nationella och frihetliga motiv. I Storbritannien och Irland inträffade under åren 1828–1832 flera stora reformer som utvidgade rösträtt och valbarhet i det representativa systemet.²⁵ I Frankrike kom julimonarkin att domineras av *le parti de la résistance*, motståndspartiet.²⁶ Detta parti ansåg att revolutionen endast varit nödvändig som en kort parentes för att säkra Frankrikes friheter mot Karl X:s övergrepp. Partiet representerade därför ett motstånd mot den nyväckta medborgerliga politiska aktiviteten efter juli-revolutionen.²⁷ Denna politiska aktivitet bestod inte minst av reformkraven från *le parti du mouvement*, rörelsepartiet. Utrikespolitiken blev ett av strids-äpplena, där rörelsepartiet exempelvis kritiserade regeringens ovilja att ingripa till förmån för Polens självständighet.²⁸ Alla dessa omständigheter innebar nya teman och begrepp som den svenska politiska debatten behövde förhålla sig till.

Den mångtydiga liberalismen under riksdagen 1828–1830

Den som försöker tolka den politiska karaktären av begreppet liberal under riksdagen 1828–1830 möter svårigheter. Temperaturen i striderna om begreppet hade då stigit. Det kunde vid det laget användas för att beteckna så gott som vilken politisk aktör som helst, beroende på fråga och val av retorik. Än en gång ger dock kännedomen om den historiska bakgrunden ledning till hur identifikationen kan tolkas på sätt som får bilden att klarna. Detta är inte detsamma som att liberalbegreppets innebörd var oförändrad. Tvärtom har ytterligare förändringar, i linje med vad som tidigare under 1820-talet varit möjligt att skönja, inträffat. Detta avsnitt fokuserar på begreppets mångtydighet under riksdagen och för fram förslag på tolkningar som gör språkbruket begripligt.

²⁴ Boberg 1989, s. 136–139.

²⁵ Evans 1983, s. 205–218.

²⁶ Furet 1988c, s. 330–335; Collingham 1988, s. 24–69; Antonetti 1994, s. 631–661; Furet 1988c, s. 339–340.

²⁷ Antonetti 1994, s. 631–632; Furet 1988c, s. 327–339; Collingham 1988, s. 24; Pilbeam 2000, s. 190–191.

²⁸ Furet 1988c, s. 330, 340; Collingham 1988, s. 186–192.

Tidigare forskning om riksdagen 1828–1830

Det finns olika tendenser i forskningen om karaktären av de politiska grupperingarna under riksdagen 1828–1830. Tendenserna förefaller emellertid outtalade och obehandlade. Jag kallar de olika perspektiven lite förenklat det äldre respektive det yngre. Det yngre perspektivet är mer rikt på kontext och präglar forskningen under den senare halvan av 1900-talet. Inget av perspektiven har uttryckligen baserat sin användning av kategorin "liberal" på observationer av historiskt språkbruk. Den väsentliga skillnaden mellan perspektiven är att forskarna använt begreppet för att beteckna olika saker.

Det äldre perspektivet använder liberal för att beteckna oppositionen.²⁹ Det brukar i sådana sammanhang framhållas att regeringen, ämbetsmännen och de högre stånden framgångsrikt och "konservativt" samlade sig kring makten.³⁰ Den person som i denna version av riksdagshistorien brukar lyftas fram som huvudperson på den "liberala" sidan är godsägaren Anckarsvärd.³¹

I det yngre perspektivet framstår grupperingarna avsevärt otydligare. Den väsentliga konflikten i riksdagens mest centrala frågor – främst penningpolitiken – går då mellan kungen personligen och hans meningsfränder å ena sidan och statsråden i samarbete med den gamla oppositionen å den andra.³² Tidigare oppositionsmän som Schwerin och Anckarsvärd agerade enligt detta perspektiv i flera riksdagsfrågor i samråd med ministrarna. Historikern Per G. Andreen har framhållit att den gemensamma grunden för samarbetet mellan opposition och statsråd i penningpolitiken bar en "liberal prägel", med syftning på influenser från nyare brittiska ekonomiska författare av den så kallade klassiska skolan.³³ Åtminstone i denna fråga var samarbetet framgångsrikt på så vis att Karl XIV Johan måste ge efter för sina rådgivare.³⁴ Ekonomhistorikern Rolf Adamson har på 2000-talet framhållit detta som ett tecken på att statsråden under 1820-talet lärde sig bemästra kungens härsklystnad.³⁵ Tendensen i detta "yngre" perspektiv

²⁹ I. Andersson 1917, s. 92–114; Fahlbeck 1934, s. 319–320.

³⁰ I. Andersson 1917, s. 92; Wichman 1927, s. 9–10; G. Heckscher 1933, s. 144–148, 330, 359; Fahlbeck 1934, s. 319–320.

³¹ Fahlbeck 1934, s. 319–320.

³² Höjer 1960, s. 157–161, 321–325; Andreen 1961, s. 314–342; Andreen 1958, s. 597–613. Se även Montgomery 1921, s. 28–31, som med sitt snävare fokus på frågan om handelsförbud inte faller in i någon av kategorierna.

³³ Exempelvis Thomas Malthus, David Ricardo och Henry Thornton. Andreen 1961, s. 262–264; Andreen 1958, s. 584–613.

³⁴ Andreen 1961, s. 314–342.

³⁵ Adamson 2014, s. 363–364.

är som synes att begreppet liberal används för de ekonomiskt reformistiska ambitioner som fanns inom såväl regeringskretsar som riksdagsoppositionen.

Liberal mellan regering och opposition

Med riksdagen 1828–1830 kan det utifrån mitt källmaterial sägas att liberal knappast längre var ett begrepp med huvudsaklig politisk hemhörighet i regeringen. Då och då omnämndes visserligen kungens "upphöjda och liberala tänkesätt"³⁶ eller någon "åtgärd, den mest liberala" som styrelsen föreslagit.³⁷ Men begreppet användes ännu oftare om riksdagsmän med oppositionell bakgrund eller karaktär. Beteckningen omfattade även sådana som tidigare tagit avstånd från eller markerat distans till begreppet och den politiska riktning som det varit förknippat med, exempelvis Schwerin och Anckarsvärd.

Bilden är dock sammansatt. Å ena sidan uttalade dessa oppositionsmän anspråk på liberala idéer. Å andra sidan blev dessa anspråk utmanade av andra. Anckarsvärd's roll i debatterna kan illustrera detta.

Ett exempel på hur Anckarsvärd tagit till sig liberalbegreppet finns i en debatt om ett utskottsförslag om lika arvsrätt för män och kvinnor.³⁸ Anckarsvärd tillhörde de som tillstyrkte förslaget. Argumentationen hänvisade till att olika arvsrätt var en följd av kvinnans avsaknad av röst i lagstiftningen, således av politiska styrkeförhållanden och ej av rättvisa. En som ville avslå förslaget var den vidlyftige riksdagstalaren kanslirådet August von Hartmansdorff.³⁹ Kanslirådet avfärdade Anckarsvärd's argumentation som "en vink, att man borde ha icke allenast *Riksdagsmän*, utan även *Riksdagskvinnor*. Den orimlighet, vartill grundsatsen leder, bevisar tillräckligt hans oriktighet."⁴⁰ Hartmansdorff varnade för samhällsupplösning eftersom män då skulle tvingas bli försörjda av sina fruar.⁴¹ I en ganska svävande replik svarade Anckarsvärd att "de liberala grundsatsernas öde"

³⁶ BnP 1828–1830 V, s. 409.

³⁷ RAP 1828–1830 VII, s. 207–208.

³⁸ RAP 1828–1830 XXIX, s. 63–116. För ytterligare om debatten om arvsrätten, se Karlsson Sjögren 2006, s. 136–141.

³⁹ August von Hartmansdorff (1792–1856), ämbetsman och svensk hovkansler 1838. "J August Hartmansdorff, von", SBL.

⁴⁰ RAP 1828–1830 XXIX, s. 82–83. Se även liknande raljerande ton över Anckarsvärd's vänner bland "mjölk-madamerna" som "förstår sig på de oförfalskade liberala idéerna". "Bidrag till den nya politiken", *Den objudne gästen* 1829-01-14, s. 3–4.

⁴¹ RAP 1828–1830 XXIX, s. 83–92.

är "beskyllningar, emot vilka man icke äger annat vapen, än en sansad aktning för motsatta meningar".⁴² Detta indikerar att Anckarsvärd associerade sin politik med den liberala under riksdagen 1828–1830. Den tidigare distans som funnits till begreppet i Anckarsvärds retorik syns inte längre till i protokollen.

Den strategi som användes av bonderiksdagsmannen Anders Danielsson under riksdagen 1818 – medan Schwerins riddarhusopposition ännu betraktade liberalbegreppet som ett "främmande element" – ingick tio år senare i Anckarsvärds retorik.⁴³ Ett exempel är en kritik mot Gustaf af Wetterstedt, sedan 1824 utrikesstatsminister, som med hänvisning till konstitutionen undanhållit riksdagens revisorer vissa begärda underlag. Anckarsvärd menade att "en Styrelse, som vill synas liberal" inte borde ha dolt den ifrågasättande informationen.⁴⁴ Liberaliteten var med andra ord här inte ett missriktat ideal eller en falsk förevändning, såsom oppositionen tidigare brukat framhålla, utan ett anspråk som borde motsvaras av handling.⁴⁵

Anckarsvärds karaktär av liberal riksdagsman var dock omstridd. Det är samtidigt viktigt att skilja på olika typer av ifrågasättanden. Kritik från dels juristen Ludvig Johansson Boije, dels läkaren Eberhard Munck af Rosenschöld, kan synliggöra detta.

Johansson Boijes språkbruk följer samma mönster som förekommit vid riksdagarna alltsedan prästståndet började komma med invändningar mot för mycket eller falsk liberalitet riksdagen 1809–1810. Den tidigare oppositionsmannen riktade nu kritik mot Anckarsvärd och Schwerin för deras iver i fråga om "den nya teorin om Kvinnans rätt".⁴⁶ På liberal-kritiskt manér pekade Johansson Boije på falsk liberalism utan att egentligen erbjuda någon alternativ tolkning:

Må nu försvararna av liberalitetens så ofta missförstådda läror gärna roa sig med att betrakta människan, icke sådan som hon är, utan sådan som hon efter de nya teorierna borde vara.⁴⁷

⁴² RAP 1828–1830 XXIX, s. 93.

⁴³ Se s. 224–225.

⁴⁴ RAP 1828–1830 XII, s. 55.

⁴⁵ Se s. 215–224.

⁴⁶ RAP 1828–1830 XIII, s. 68.

⁴⁷ RAP 1828–1830 XIII, s. 70. Se även kritiken mot oppositionens liberalism som förtäckt "aristokratism", också det med en liberal-kritisk utgångspunkt. "Oppositionen inför sina världsliga Domare, det vill säga: inför Allmänna Opinionen", *Den Objudne Gästen*, 1829-02-23, s. 2–3.

Utan den historiskt-språkliga bakgrund som här har presenterats skulle detta kunna se ut som att Johansson Boije menade att Anckarsvärd endast missförstått liberalismen. Visserligen menade han på ett plan även detta, men den retoriska strategin är snarast ett typiskt kännetecken för sådana som likt Johansson Boije inte själva gjorde anspråk på att företräda "liberaliteten" i dess etablerade politiska mening, utan tvärtom sökte ogiltigförklara dess värde.

En annan typ av utmaning mot Anckarsvärds "liberalitet" kom från Munck af Rosenschöld, redan omtalad som radikal riksdagstalare.⁴⁸ Det gällde riksdagens och kungens kompetenser angående myntrealisationen.

Anckarsvärd stod på realisationsvännernas sida, alltså i motsättning till Karl XIV Johan, och argumenterade därför på riddarhuset, enligt frågans paradoxala mönster, för att överlåta avgörandet till kungen. Munck af Rosenschöld framhöll i ett debattinlägg att kungen redan medgivit ständerna ensam behörighet att bestämma villkoren för realisationen.⁴⁹ Det finns ett parti "uti ett annat land" som eftersträvar större kungamakt än kungen själv, reflekterade Rosenschöld, "men sådana Representanter kallas också där UltraRojalister, och eftersträvar icke ens själva att anses för Liberala".⁵⁰ Anckarsvärd försvarade sig med distinktionen att en ultraroyalist vill ha ändrade grundlagar till kungamaktens förmån. Själv menade han sig endast göra en konstitutionell tolkning som avvek från kungens egen i fråga om sanktionens möjlighet.⁵¹

Diskussionen återkom i samma spår när Munck af Rosenschöld och Anckarsvärd stred mot varandra om anslag till armén. Munck af Rosenschöld talade för höjda anslag medan Anckarsvärd motsatte sig. Med anspelning på Anckarsvärd menade Munck af Rosenschöld "ingen politisk löjlighet större, än att tro liberalitet blott bestå uti opposition emot allt vad Regeringen föreslår, och ej i liberala grundsatser".⁵² Anckarsvärd hoppades däremot, "under nytt äventyr, att bli beskylld för Ultra-rojalist", att kungen skulle motsätta sig riksdagens beslutade anslagsökning.⁵³ Munck af Rosenschöld upprepade då att Anckarsvärd "förmodligen själv anser sig vara en liberal NationalRepresentant, fastän hans ord ibland står i mycken opposition däremot".⁵⁴ Att friherre Anckarsvärds synpunkt var

⁴⁸ Se s. 260.

⁴⁹ RAP 1828–1830 XL, s. 156–157; RAP 1828–1830 XLVI, s. 106–107.

⁵⁰ I källan "UltraRoyalister" och "Liberale". RAP 1828–1830 XL, s. 156.

⁵¹ RAP 1828–1830 XL, s. 157–159.

⁵² RAP 1828–1830 XLIV, s. 87.

⁵³ RAP 1828–1830 XLIV, s. 135.

⁵⁴ RAP 1828–1830 XLIV, s. 162.

orimlig menade Munck af Rosenschöld framgick av en jämförelse med beslut om anslag för granskningar av regeringsmakten. Även i sådana mål skulle då regeringen, om den "icke vore liberalare än Friherren, kunna neka verkställandet av Ständernas beslut".⁵⁵

Replikväxlingarna mellan Anckarsvärd och Munck af Rosenschöld är ytterligare en indikation på hur "liberal" under 1820-talet alltmer liknar "patriot" i dess egenskap av allmänt honnörsvärde. Man kan jämförelsevis notera att andra kritiserade Anckarsvärd's opposition på ett direkt motsvarande sätt, men med "fosterlandskänsla" som det omstridda värdet i stället för "liberalitet".⁵⁶ Båda begreppen var allmänt positiva och mångtydiga. De användes för politiska anspråk på konstitutionell begränsning av kungamakt och genom detta förhållande hade de vaga semantiska gränser mot opposition. Ultrarojalist, ett av liberalitetens motbegrepp, var liksom tidigare rojalist en anklagelse för illojalitet med konstitutionens maktfördelning. Det finns även andra inslag i retoriken som klingar bekant från det patriotiska språkbruket. Munck af Rosenschöld med flera avfärdade åsikter från Anckarsvärd, Schwerin och andra oppositionsmän genom att samtidigt omnämna dem som "så kallade liberala representanter"⁵⁷ eller som "män, kända för liberala tänkesätt"⁵⁸ eller "ansedda såsom utmärkt liberala".⁵⁹ Munck af Rosenschöld använder med andra ord samma strategi mot oppositionen som oppositionen själv – däribland såväl Anckarsvärd som Rosenschöld – ibland använder mot regeringen: liberaliteten var ett anspråk som måste fyllas med verkligt innehåll. Detta följer ett mönster som länge funnits hos patriotbegreppet.

Nya tolkningsproblem: liberal som tveeggat vapen

Liksom patriot tidigare gjort gäckar liberal i slutet av 1820-talet de svepande förklaringarna. Språkbruket är svårare att avkoda än tidigare.

Samma uttryck användes i likartade språkhandlingar men med udden riktad åt diametralt olika håll. I vissa fall, som exempelvis när den prohibitionsvurmande översten Johan Peter Lefrén⁶⁰ talade om "de såkallade liberala näringsåsikterna", var uttrycket en anklagelse mot "prunkande

⁵⁵ RAP 1828–1830 XLIV, s. 164.

⁵⁶ BnP 1828–1830 IV, s. 712.

⁵⁷ RAP 1828–1830 XXVI, s. 149–150.

⁵⁸ RAP 1828–1830 XXXIX, s. 157.

⁵⁹ RAP 1828–1830 XLV, s. 106–107.

⁶⁰ Johan Peter Lefrén (1784–1862), militär.

grundlösa teorier” om importfrihet.⁶¹ Sådana teorier uppfattades som en missriktad idealism eller en ogenomtänkt nyhetsvurm. I andra fall, som när Munck af Rosenschöld harangerade Anckarsvärd med flera som en av de ”så kallade liberala” signalerade det en anklagelse om bristande lojalitet med politiska värden som av talaren uppfattades som i högsta grad både angelägna och liberala, exempelvis utvidgad riksdagsmakt och friare valbarhet av ledamöter.⁶² Skillnaden mellan dessa likartade språkbruk är viktiga att upprätthålla för att förstå den politiska tendensen.

Den historiska bakgrunden är dock alltså till hjälp för tolkningen. Uttryck som ”falsa liberalitetsgrunder” och liknande var ganska säkra kännetecken på den gamla typen av liberal-kritisk argumentation, riktad mot milda straffordningar, lika arvsrätt mellan män och kvinnor eller importfrihet.⁶³ Under 1828–1830 års riksdag var det företrädesvis professor Erik Gustaf Geijer som förde vidare detta idiom, som alltså var utmärkande för talare på den oppositionella sidan.⁶⁴

I andra fall är tolkningen svårare att göra. Munck af Rosenschöld hörde till de som redan år 1815 citerat Adam Smith kontraintuitivt i argumentation för oppositionens agrart inriktade protektionism och mot frihandelsoptimism.⁶⁵ På motsvarande sätt hänvisade han år 1829 till såväl Smith som dennes franske efterföljare Jean-Baptiste Say, ”så ofta av våra ensidigt liberala Statsekonomer återopade”. Dessa auktoriteter använde han för att förespråka statliga ingrepp i spannmålsförsörjningen eller inskränkt brännvinsbränning.⁶⁶ Argumentationen var tvetydig och innehöll både ett avståndstagande från och ett andragande av liberala dogmer. Var tonvikten kan sägas ligga är beroende av kontexter och nyanser.

Munck af Rosenschölds argumentation år 1815 var klart mer liberal-kritisk än den år 1829. Vid båda tillfällena citerade han samma avsnitt ur *Nationernas Välstånd*. Texten handlar om att jämka ”det liberala systemet” efter omständigheterna.⁶⁷ År 1815, när Munck af Rosenschöld tillsammans med den övriga oppositionen krävde importförbud, låg tonvikten på Smiths påstående att små länder av säkerhetspolitiska skäl inte kan utsätta det egna jordbruket för internationell konkurrens. Översättningen är dock miss-

⁶¹ RAP 1828–1830 VI, s. 199–201.

⁶² RAP 1828–1830 XXVI, s. 149–150.

⁶³ PrP 1828–1830 III, s. 181; PrP 1828–1830 VI, s. 290; PrP 1828–1830 XIII, s. 226.

⁶⁴ Även oppositionsmannen Clas Fredrik Horn. RAP 1828–1830 LXIII, s. 63. Om Geijers antiministeriella politik under riksdagen 1828–1830, se G. Heckscher 1939.

⁶⁵ RAP 1815 II, s. 316–317.

⁶⁶ RAP 1828–1830 XXVII, s. 291–292. Även s. 39 i samma protokoll samt RAP 1828–1830 XXIX, s. 51.

⁶⁷ RAP 1815 II, s. 316–317; RAP 1828–1830 XXIX, s. 51–52; Smith 2005, s. 433–434.

visande, då Smiths hänvisning till schweiziska kantoner och italienska stadsstater hos Munck af Rosenschöld har reducerats till uttrycket "en liten stat" i det uppenbara syftet att möjliggöra allusion på Sverige. Hela inlägget mynnade ut i en uppmaning att "efterapa Engelmännerna i sann patriotism" men inte i "ekonomiska grundsatser".⁶⁸ I typisk liberal-kritisk anda avfärdade Munck af Rosenschöld teorins relevans för svensk praktik. År 1829, däremot, när han gav sitt stöd till förbud mot att bränna brännvin under månaderna juli och augusti, och citerade exakt samma avsnitt men mindre utförligt, hade argumentationen en annan karaktär.⁶⁹ Poängen med citatet var nu att framhålla vikten av att blidka folkets fördomar i väntan på att det lärde sig nyttan av fri näringsverksamhet. Munck af Rosenschöld var nämligen i själva verket kritisk mot förbudets verkningar men betraktade det som en nödvändig eftergift åt den rådande opinionen. År 1829 användes citatet alltså för att lyfta fram liberalismens karaktäristiska sökande efter dialektisk balans, där det möjliga i förhållande till fördomarna vägdes mot det önskvärda utifrån förnuftet, och inte som år 1815 för att peka på att de liberala idealen var irrelevanta för svenska förhållanden.

Abstrakta positioneringar i tid och rum

Att begreppet liberal i slutet av 1820-talet blivit svårare att placera i ett visst politiskt läger är kanske extra synligt i de frågor där det tidigare varit som mest polariserande och entydigt. På abstrakt nivå hade exempelvis det "liberala" handelssystemet alltid framstått som ett ideal av gränslös och obehindrad handel i motsats till det "prohibitiva" handelssystemet, vilket representerat ett motsatt ideal av nationell självförsörjning. Även sådana etablerade motsättningar tycks ha varit under bearbetning under 1820-talet.

Problematiken illustreras av tre olika argumentationslinjer i utrikes-handelsfrågorna. Linjerna representeras av överste Lefrén, den tidigare teaterchefen och sedermera generaltulldirektören Gustav Fredrik Åkerhjelm samt den nyadlade Johan Peter af Billbergh,⁷⁰ som var underställd Åkerhjelm på generaltullstyrelsen.⁷¹ De två senare yrkade på avskaffande

⁶⁸ RAP 1815 II, s. 316–318.

⁶⁹ RAP 1828–1830 XXIX, s 51–52.

⁷⁰ Johan Peter af Billbergh (1776–1850), ämbetsman.

⁷¹ "Johan Peter Billbergh, af" SBL. Om Åkerhjelm se s. 144–152.

importförbud, i linje med regeringspolitiken. Lefrén hörde å sin sida till dem som redan år 1823 varit en ivrig försvarare av det prohibitiva systemet.⁷²

Lefréns argumentation för importförbud under riksdagen 1828–1830 innehöll nya inslag. Visserligen återfanns Lefrén tryggt i det läger som såg det nya "liberala handelssystemet" som "en grav för vår välmåga".⁷³ Inte heller i sak hade han bytt ståndpunkt. Lefrén slog dock "utan tvekan" fast att "Europas folk [...] står på övergången från Korporationssystemet till den allmänna frihetens", i en utveckling där för Sveriges del "Skråsystemet uppfyllt sin bestämmelse, att stödjande fostra den gryende konsten i dess barn-dom".⁷⁴ Problemet, menade Lefrén, var att näringarna först måste övas genom inre tävlan innan de skulle kunna hävda sig mot yttre konkurrens.⁷⁵ Därför förespråkade han importförbud till näringarnas skydd, men samtidigt avskaffade skråordningar till deras förkovran. Någon utveckling mot en framtida harmoni mellan fria köpmannanationer föreställde sig Lefrén dock knappast. Det stod åtminstone i uppenbar strid med hur han tidigare uttryckt sig.⁷⁶ Man bör därför betrakta hans nya argumentation som en anpassning till konventionerna. Hans anföranden under år 1828 innehåller de inslag som tidigare varit utmärkande för liberalbegreppets originalitet: ett mål om näringarnas ideala frihet från hierarkiskt förmynderi, projicerat på förväntningshorisonten snarare än erfarenhetsrummet, samt även på idéer om framstående kulturers högre civilisationsgrad. Detta synsätt framstår som en vedertagen föreställning vilken under riksdagen 1828–1830 alltså även delades av sådana som tvärtom ville hänvisa till erfarenhetsrummets visdomar med en liberal-kritisk retorik.

Det är intressant att jämföra detta resonemang med tullchefen Åkerhjelm. Denne välkomnade tvärtom 1823 års förändringar från "ett oblikt prohibitiv-system" till ett med "liberalare tulltariffer".⁷⁷ Åkerhjelm erkände de svenska näringarnas underlägsenhet i förhållande till de engelska. Därför, menade han, behövdes fortfarande ett visst skydd mot utländsk konkurrens.⁷⁸ Han beklagade att diskussionen i så stor utsträckning förts av ytterligheter mellan å ena sidan näringarnas särintressen av import-

⁷² Hedin 1994, s. 18–20; Melkersson 1997, s. 196.

⁷³ RAP 1828–1830 VIII, s. 288–289.

⁷⁴ RAP 1828–1830 VI, s. 197–198.

⁷⁵ RAP 1828–1830 VI, s. 191–204.

⁷⁶ A. Jansson 1935, s. 558; Hedin 1994, s. 18–20.

⁷⁷ RAP 1828–1830 XXVIII, s. 284–285.

⁷⁸ RAP 1828–1830 XXVIII, s. 279–329.

förbud och å andra sidan den mera principiella ståndpunkten om näringsarnas jämlika tävlan.

Emellan dessa från varandra vitt avlägsnade intressen, befinner sig det nu existerande Tullsystemet, såsom icke varande fullkomligt prohibitivt eller fullkomligen liberalt. Men då det likväl tydligen närmar sig det förra, så länge förbud existerar och lägger band på den fria viljan, att även lagligen kunna förskaffa sig vad dess behov eller önskningsar gör nödvändigt, och GeneralTullStyrelsen trott sig finna, att, med upphävande av detta tvång, ett billigt och lika säkert skydd för våra, med utländska råämnens förädling, sysselsatta näringar mot utländsk fördärvlig tävlan, likväl stod att erhålla genom andra än förbudsmedel, förmodade GeneralTullStyrelsen tiden vara inne, för ett ytterligare framskridande åt den liberala gränslinjen, och föreslog därför, i den omnämnda taxan, förbudens upphävande och i dess ställe en tillräcklig skyddstull å alla nu till införsel förbjudna varuslag.⁷⁹

Citatet innehåller, med sitt jämkande av existerande ordning mot liberala ideal i förväntningshorisonten, knappast några överraskningar mot bakgrund av hur begreppet liberal använts under de föregående 30 åren. I jämförelse med Lefréns inlägg får denna retorik emellertid delvis en annan betoning än tidigare. De stora principiella frågorna om vad som är det yttersta målet som legitimerar makten – näringsarnas lagbundna frihet eller förmyndarieriet över dem – stod inte längre i centrum. Sådant var i stället, beklagade sig såväl Åkerhjelm som Lefrén, ytterligheternas missriktade ytlighet. I stället var båda sidor – inte som tidigare enbart den mer liberala – upptagna med frågorna om ”när” och ”hur” landet skulle ta stegen på den rätta vägen.

Ytterligare en nyans i positioneringen uppstår med Billberghs argumentation i ämbetets sak. Liksom sin överordnade menade Billbergh att striden varit onödigt het, delvis en följd av att man tagit för vana att kalla ”det system, som avviker från det stränga prohibitiva, [...] liberalt”.⁸⁰ Men det ”förtjänar icke [...] namnet”, menade Billbergh, eftersom det gällande systemet, precis som det stränga prohibitiva, skyddade näringarna, men genom tullar i stället för förbud. Billberghs retoriska manöver innebar en förflyttning av referensramarna för diskussionen, på så vis att Generaltullstyrelsens politik förlades närmare mitten och längre från den liberala ytterligheten i jämförelse med hur saken föreföll i Lefréns och Åkerhjelmns resonemang. Det ge-

⁷⁹ RAP 1828–1830 XXVIII, s. 290–291.

⁸⁰ RAP 1828–1830 XXXVIII 1828–1830, s. 261.

mensamma och anmärkningsvärda i deras tankar är att liberal inte som tidigare var ett begrepp som direkt legitimerade politiken genom att åberopa tidens och upplysningsprocessens tendens mot större handelsfrihet. Detta framstår i stället som något självskrivet. Samtidigt, och vad som förefaller viktigare, var liberal en ytterlighet i förhållande till vilken det gällde att förhålla sig balanserat, och beroende på hur talaren beskrev ytterligheterna förflyttades referensramarna för diskussionen.

Som synes kan det vara klokt att analysera varje användning av begreppet liberal i slutet av 1820-talet var för sig och undvika alltför svepande generaliseringar. För den som ska förstå de politiska motsättningarna under riksdagen år 1828–1830 finns dock några generella lärdomar att dra. Trots att liberalbegreppet anammats av en del av oppositionen är det likväl en anakronism att i enlighet med vad jag kallat "det äldre perspektivet" i forskningen uppfatta kampen om styrelsemakten som i första hand en strid mellan liberala och icke-liberala. Begreppet liberal är något som förstås bäst i relation till frågor om styrelsens legitimitetsgrunder och avvägningar i fråga om tidpunkt och omfattning av reformer. Det kunde i dessa frågor användas av såväl "ministär" och "opposition", men det är att notera att många som ifrågasatte reformandan – Lefrén, Geijer, Johansson Boije och Hartmansdorff – använde samma liberal-kritiska språkbruk vars rotsystem från riksdagen år 1809–1810 här klarlagts.

Exemplen i detta avsnitt har varit många och detaljerade. Flera av dem understryker vad jag konstaterade redan i slutet av förra kapitlet, nämligen att utgången av striden om karaktären av de liberala idéerna snarast resulterat i att de uppfattades som utmärkande för Sverige. På riksdagen 1828–1830 verkar inlagringen av dessa laddningar ha nått ännu djupare, så att begreppet genom sitt starka inflytande över tanken kan betraktas som en ovanligt lyckad innovation i det politiska språket. I riksdagsdebatterna har det kvantitativt och kvalitativt överflyglat patriotbegreppet som allmänt omstritt honnörsbegrepp och oppositionsverktyg. Såväl kung som opposition kallades "liberala".⁸¹ Båda sidor förutsatte att motståndarna ville "anses för Liberala" och uttryckte förväntningar på varandra att uppträda "såsom utmärkta liberala". Men tulldebatten illustrerar dessutom att den uppsättning av värden som en gång uppfattades som främmande nyheter för en ovan opinion, inklusive tankemönstren om tidens gång och sociala kapaciteters värden, nått acceptans som ett förenande kitt i det svenska

⁸¹ Se s. 284–286.

politiska samtalet. Även sådana som inte var liberala i politisk mening hade kommit att betrakta som ett faktum att tidens gång verkade för liberala ideal.

Tilltagande partipolarisering på 1830-talet

Ungefär samtidigt med riksdagen är det möjligt att börja skönja tecken i tidningar på ett nytt slags reception av partibegrepp som redan var etablerade för utländska förhållanden. Den svenska debatten orienterade sig som synes delvis redan på 1820-talet i förhållande till det franska politiska landskapet av liberala och ultraroyalister. Det skedde emellertid med en uppenbar distans till franska förhållanden. I Sverige och andra länder där konstitutionen åtnjöt tillbörlig respekt var liberal inte ett partibegrepp, menade Wallmark.⁸² *Argus*, Järta och Biberg framhöll sin neutralitet i förhållande till ytterligheterna och stämplade de liberala idéerna som främmande för svenska förhållanden.⁸³ Man kan emellertid notera en högre beredskap att medvetet anta politisk färg under 1830-talet.

Här tar jag först upp några synonymer till liberal som vid det laget blivit vanliga. Därefter diskuterar jag två exempel på tydliga åsiktsförklaringar: satirikern och ämbetsmannen Johan Christoffer Askelöfs⁸⁴ tidning *Svenska Minerva* samt *Dagligt Allehanda* under redaktör Dalmans politiska ledarskap. Medan exemplet *Svenska Minerva* förefaller unikt i sitt slag kan *Dagligt Allehanda* betraktas som ett exempel som är utbytbart mot konkurrenten *Aftonbladet*, men då det är Dalmans tidning som jag systematiskt undersökt inom ramen för källkategorin Svenska tidningar fokuserar jag på denna.

Mouvement och andra synonymer till liberal

I källmaterialet förekommer för 1830-talet en serie synonymer till begreppet liberal. Det gäller främst frihetsvän, frisinne/frisinnighet/frisinnig/frisinnad och *mouvement*.⁸⁵ Särskilt den sistnämnda synonymen är betydelsefull för att

⁸² Om vårt Tidnings-wäsen", *Allmänna Journalen* 1821-12-29, s. 1-4; (Wallmark), *Allmänna Journalen* 1824-11-24, s. 3.

⁸³ Se s. 247-255, 267-269.

⁸⁴ Johan Christoffer Askelöf (1787-1848), ämbetsman och publicist.

⁸⁵ Ett liknande ord, *libertin/libertinage/libertinism*, förekommer inte som synonymt med liberal i källmaterialet. *Libertin* är en nedsättande term för en moraliskt frigjord eller depraverad person. Sökning på "libertin*~" 2024-03-20 i Svenska tidningar för perioden 1788-01-01-1840-12-31. "Libertin",

förstå de nya positioneringarna i svensk press. I kartläggningen av dessa synonymer redogör jag för deras historia före 1830-talet.

Frihetsvän

Det tidigaste belägg jag funnit för sammansättningen frihetsvän är från september år 1792. Sammanhanget är franskt och uttrycket refererar till utlänningar som är anhängare till frihet i revolutionens anda och därför blivit tilldelade hedersmedborgarskap.⁸⁶ Ordet förekommer även som en av de synonymer till "liberal" som *Allmänna Journalen* leker med i artikeln "Försök att bestämma begreppet av Ordet Liberal".⁸⁷ Ordet är dock mycket ovanligt i källmaterialet svenska tidningar fram till dess att tidningen *Frihetsvännen* dyker upp på den svenska pressmarknaden en kort period år 1820.⁸⁸ Användningen av ordet talar även till det tidiga 2000-talets intuition. Det fungerar för att referera till och strukturera politiska motsättningar, men knappast för att referera till sociala normsystem eller för att upphöja kapaciteter. Den politiska tendensen hos frihetsvän går på 1830-talet hand i hand med det generaliserade begreppsskiktet hos liberal och därmed den tvetydiga växlingen mellan vedertagna värden och partianda, inte minst i inbördeskrigsliknande situationer.⁸⁹ Ofta kan frihetsvän därför lika gärna översättas "patriot" som "liberal".

Frisinne

Frisinne, inklusive dess olika avledningar, är i likhet med frihetsvän ett ord som börjar bli vanligt på 1820-talet. Det äldsta belägget jag funnit, från år 1817, är hämtat från en av *Svenska Akademiens ordboks* referenser.⁹⁰ I dess

SAOB. Ett annat ord, fritänkare, förekommer inte heller som synonymt med liberal i källmaterialet men ligger nära libertin. Fritänkare är en beteckning på "religiös avvikare", "deist" eller "ateist". Sökning på "fritänkare~" 2024-03-20 i Svenska tidningar för perioden 1788-01-01-1840-12-31. "Fri", SAOB.

⁸⁶ Haag, d. 4 September, *Stockholms Posten* 1792-09-15, s. 1.

⁸⁷ "Försök att bestämma begreppet av Ordet Liberal", *Allmänna Journalen* 1815-06-26, s. 1.

⁸⁸ Sökning på "frihetsvän~" 2024-03-20 i Svenska tidningar för perioden 1788-01-01-1840-12-31.

⁸⁹ Exempelvis "Bokhandels-bulletin", *Aftonbladet* 1836-12-28, s. 2; "Norrska saker: Hr Sivertssons förklaring", *Dagligt Allehanda* 1837-06-29, s. 1-3.

⁹⁰ Sökning på "frisinn*~" 2024-03-20 i Svenska tidningar för perioden 1788-01-01-1840-12-31. "Fri", SAOB; Atterbom 2002, s. 230.

källa är "frisinnighet" en stil vid återgivning av ett motiv i måleri. I sin kritik mot juristen Hans Järtas attack på samhällsfördraget använde redaktör Per Adam Wallmark "frisinnig" för att beskriva biskopen Nicolas Oresme.⁹¹ Frisinne med dess avledningar verkade under 1830-talet kunna täcka in de flesta betydelser hos begreppet liberal, dock ej exempelvis frikostighet.⁹²

Mouvement

Det franska partibegreppet *le mouvement* – rörelsen – i motsättning till *le résistance* – motståndet – letade sig in i svenskt språkbruk efter juli-revolutionen 1830.⁹³ Begreppets relation till liberal kan beskrivas från två synpunkter. Från den ena användes de synonymt, från den andra var de olika.

Mouvement och "liberala" kunde förekomma omväxlande och likställda med varandra.⁹⁴ Deras referenser och funktioner var i många avseenden påfallande synonyma. De kunde åsyfta samma politiska värden och användas för att spegla motsvarande trend i tiden mot högre grader av social och moralisk kapacitet.

Trots dessa likheter var liberal och *mouvement* omaka i andra avseenden. Liberal hade på 1830-talet framför allt kommit att bli förknippat med värdet frihet, något som ju fångas av synonymerna "frihetsvän" och "frisinnad". Som arvtagare till patriot på politikens vänstersida stod liberal i källorna ofta i motsättning till begrepp som despot, absolutist, rojalist, lojal, servil och ultra.⁹⁵ *Mouvement*, däremot, var mer förknippat med rörelse, reform och demokrati (förstått i tidens mening som det folkliga inslaget i en konstitutionell ordning).⁹⁶ Det stod i motsättning till det stationära, det stillastående, motståndet, aristokratin och – som jag i nästkommande kapitel

⁹¹ Se s. 266. "Postskriptum till Anmärkningarna i anledning af den i Odalmannen införda Artikel om Statistik m. m.", *Allmänna Journalen* 1823-11-21, s. 2–3. Redan året dessförinnan, det vill säga 1822, förekommer frisinnig, också då i *Allmänna Journalen*, för att beskriva karaktären av tidskriften *Läsning i Blandade Ämnen* 1797–1801. "Till Författaren i Stockholms-Posten N:o 78", *Allmänna Journalen* 1822-04-04, s. 3.

⁹² Sökning på "frisinn*~" 2024-03-20 i Svenska tidningar för perioden 1788-01-01–1840-12-31.

⁹³ Se s. 280.

⁹⁴ "London, den 24 Febr", *Post- och Inrikes Tidningar* 1830-08-12, s. 2. Se även s. 301, 313 i denna avhandling. Fler exempel på "mouvem*~" 2024-03-21 i Svenska tidningar för perioden 1788-01-01–1840-12-31.

⁹⁵ Begreppsdata och Begreppsdata svenska tidningar, (SND).

⁹⁶ Sökning på "mouvem*~" 2024-03-21 i Svenska tidningar för perioden 1788-01-01–1840-12-31. Kurunmäki & Ihalainen 2024, s. 1–8.

visar – konservatism. På det viset kan man se begreppen liberal och *mouvement* som förknippade med var sina vokabulärer, även om dessa vokabulärer blandades med varandra.

Poängen med att se begreppet från dessa två olika synvinklar är att författares val att alternera mellan "liberala" och "mouvement" åtminstone inledningsvis bar på det implicita budskapet att frihet hörde ihop med förändring, reform, jämlikhet och folkmakt, medan auktoritärt tvång stod i samband med samhällseliternas motstånd mot institutionell förändring.

Orienterad i dessa språkvarianter är läsaren bättre rustad att förstå implikationerna av 1830-talsdebattens ordval.

Svenska Minerva: "konstitutionella Rojalister"

Svenska Minerva, som började ges ut år 1830, räknas enligt tidigare forskning till de konservativa tidningarna, som betraktade den franska juli-revolutionen som ett liberalt utbrott av en revolutionär pöbel och bekämpade de liberala tidningarnas parlamentaristiska strävanden.⁹⁷ Redaktör Johan Christoffer Askelöf och medarbetaren Clas Livijn⁹⁸ hade redan tidigare varit verksamma som utgivare och skribenter. Deras stil var satirisk och samhällskritisk.

Från mitt begreppshistoriska perspektiv framstår *Svenska Minervas* politiska positionering som både unik och konventionell. Det unika består i den tydliga avsiktsförklaringen, det konventionella i dess motivering.

I februari 1830 gjorde utgivarna ett "tillkännagivande, att vi rakt fram är konstitutionella Rojalister".⁹⁹ Greppet var ovanligt på så vis att "rojalist" hade en tveksam klang och sällan ditintills förekommit som självvald benämning. Vid dessa sällsynta tillfällen hade det i regel skett i gemenskap med en retorisk omskrivning som syftade till att fylla begreppet med ett annat innehåll än det vedertagna och i stället likställa det med "liberal".¹⁰⁰ På

⁹⁷ Abrahamsson 1990a, s. 136–143; Abrahamsson 1990b, s. 268–271; G. Jansson 1948, s. 288; Kjellén 1937, s. 26; I. Andersson 1917, s. 129; Nordmark 2001, s. 37. H. Edgren 2005, s. 233, 241 klassar *Svenska Minerva* efter sina kategorier som "korporationsbevarande".

⁹⁸ Clas Livijn (1781–1844), jurist, ämbetsman, författare.

⁹⁹ I original "Royalister". "Något om anledningarne till utgifvandet af Svenska Minerva, och de ändamål, som dermed äsyftas", *Svenska Minerva* 1830-02-24, s. 2. Detta var en upprepning av en liknande men mer undanglidande bekännelse i tidningens föregångare *Den Objudne Gästen* året dessförinnan. "Den Objudne förtäljer om sig sjelf", *Den Objudne Gästen* 1829-04-04, s. 3–4; "Den Objudnes befordran", *Den Objudne Gästen* 1829-08-08, s. 1–2.

¹⁰⁰ "Supplement till Svensk Litteratur-Tidnings Öfversigt af Sveriges nu varande Dagblads litteratur", *Couriren i Stockholm* 1822-02-07, s. 354; "Royalist och Liberal", *Anmärkaren* 1823-02-05, s. 41–42.

så vis framstår benämningen "konstitutionell rojalist" som en avvikelse och provokation.

Som så ofta annars i fråga om politisk positionering vid tiden innehåller även detta exempel en grundläggande tvetydighet. Å ena sidan ansluter tidningen till allmänna värden, å andra sidan gör den en antagonistisk markering. Den mycket omfattande text där tillkännagivandet ingår, "Något om anledningarne till utgifvandet af Svenska Minerva, och de ändamål, som dermed åsyftas", ger en utförlig ledning till tidningens politiska tendens.¹⁰¹ Det finns även gott om kompletterande information i Askelöfs tidningsutgivning i stort vid tiden, som bidrar till en fördjupad förståelse av etiketten rojalist.

Svenska Minerva tog avstånd från begrepp som hovtidning eller ministeriell, det vill säga från lojalitet med regeringen. Den gjorde anspråk på att fördela kritik mot både regering och opposition enligt tidens fristående ideal. I slutet av mars 1829 uppfattades tidningens föregångare *Den Objudne Gästen* av en läsare som "icke Servil, icke Liberal".¹⁰² *Svenska Minerva* attackerade sina konkurrenter för samröre med "Kamarillan", ett spanskt ord för hovparti.¹⁰³

På det hela taget intar emellertid Askelöf en position som är svår att missförstå. För att börja med *Den Objudne Gästen* så riktade den sin huvudsakliga kritik mot Carl Henrik Anckarsvärd och riddarhusoppositionen, som den betraktade som en förtäckt egennyttig aristokratism vilken "fäktar omkring Liberalismens och Demokratismens banér".¹⁰⁴ När tidningen kritiserade ministrar handlade det snarast om att dessa nedlätit sig till en "liberal eftergift", exempelvis genom att använda riksdagsmannavärdigheten till att besvara oppositionens frågor till regeringen.¹⁰⁵ Tidningen raljerade även över generationen från 1809–1810 med dess rabblande av "utantilläxorna om de liberala idéerna"¹⁰⁶. Själva det svenska statskicket ansåg den präglat

Just "konstitutionella rojalister" hade en bakgrund i fransk politik under restaurationsperioden som ett begrepp som regeringsanhängare kunde använda i motsvarande betydelse som "liberala", men utan detta senare begrepps associationer till Napoleontiden. Leonhard 2001, s. 144.

¹⁰¹ "Något om anledningarne till utgifvandet af Svenska Minerva, och de ändamål, som dermed åsyftas", *Svenska Minerva* 1830-02-06, s. 3–4; 1830-02-10, s. 2–4; 1830-02-13, s. 2–4; 1830-02-17, s. 2–4; 1830-02-24, s. 2–4.

¹⁰² Leopold 1980, s. 280; "Den Objudne förtäljer om sig sjelf", *Den Objudne Gästen* 1829-04-04, s. 3–4.

¹⁰³ "Stockholm den 28 October", *Svenska Minerva* 1831-10-28, s. 3; [utan rubrik], *Svenska Minerva* 1831-11-08, s. 4; Ahnfelt 1880, s. 25.

¹⁰⁴ "Oppositionen inför sina världsliga Domare, det vill säga: inför Allmänna Opinionen", *Den Objudne Gästen* 1829-04-23, s. 2–3.

¹⁰⁵ *Den Objudne Gästen* 1829-01-14, s. 3.

¹⁰⁶ "Observation på Riksdags-Barometern", *Den Objudne Gästen* 1829-01-31, s. 4.

av "teoretiska läror och abstraktioner, vilka beklagligen vid stiftelsen hade nog mycket inflytande".¹⁰⁷ På samma sätt kritiserade *Svenska Minerva* den svenska pressen som en produkt av samma anda:

Man började med det, som kunde anses för residuum av bildningen före 1809, nämligen yrkandet på frihet i allt, i tal, i tryck, i näringar, och utbredd sig, några år bortåt, i svassande talesätt, om de så kallade liberala idéerna, och framför allt om närings- och handelsfrihet, om upphävande av alla band i detta avseende, om municipalinrätningars stiftande och folkets omedelbara deltagande i allt vad dess angelägenheter rör, om undantags-lagars och privilegierade domstolars upphävande, m. m., allt med den största ytlighet och under reproducerande av de begrepp, man händelsevis råkat uppsnappa, genom en högst ofullständig bekantskap med den nyare utländska litteraturen, särdeles Stats-ekonomins, utan biträde av den disciplin, som en klassisk bildning ensam är i stånd att meddela¹⁰⁸

Med denna svepande beskrivning av en ytligt "liberal" press från år 1809 och framåt är det framför allt sensationslystna publikationer som avses.¹⁰⁹ Frågan om huruvida just denna del av pressen verkligen uppfattades som liberal i sin egen tid kan lämnas åt sidan – jag återkommer så småningom till den bearbetning av liberalbegreppet i efterhand som blivit uppenbar på 1830-talet.¹¹⁰ Askelöfs poäng var hur som helst inte att göra en samtids-historisk kategorisering av pressen utan att klumpa samman de "falskt liberala"¹¹¹ legitimitetsgrunderna för styrelsen från år 1809 med vad han uppfattade som den fördummande pressen med dess "grovt tillskurna fraser".¹¹²

Samma liberal-kritiska attityder finns i Askelöfs antydningar i frågan om det svenska styrets legitimitetsgrund. Askelöf beklagar att oppositionen, med sina anspråk på riksdagsmakt och granskning, inte förstod att det var skillnad på att vara "Konungens undersåtar" i Sverige och på att leva i

¹⁰⁷ "Den Objudne förtäljer om sig sjelf", *Den Objudne Gästen* 1829-03-28, s. 3.

¹⁰⁸ "Något om anledningarne till utgifvandet af Svenska Minerva, och de ändamål, som dermed åsyftas", *Svenska Minerva* 1830-02-10, s. 3.

¹⁰⁹ Grevesmöhlen nämns. *Anmärkaren och Stockholms Courier* får nog betraktas som underförstådda och troligen även *Argus*.

¹¹⁰ Se s. 343.

¹¹¹ Kritiken mot den "falska liberalismen" är klart uttalad på andra håll där *Svenska Minerva* upprepar sin anslutning till rojalismen. *Svenska Minerva* 1833-10-11, s. 4; "Ett ord i egen sak", *Svenska Minerva* 1834-03-18, s. 2.

¹¹² "Något om anledningarne till utgifvandet af Svenska Minerva, och de ändamål, som dermed åsyftas", *Svenska Minerva* 1830-02-10, s. 3.

Nordamerika, där "Folket är Presidentens suverän och han det suveräna folkets första tjänare."¹¹³ Att sådana formuleringar speglar vad jag kallat en burkeansk nödläggessyn på den svenska statsmaktens legitimitet understryks av hur Askelöf ackompanjerade sin respekt för den svenska konstitutionen med hot om att kungariket Sverige "skulle, i nödfall [...] kunna styras av en Konung, utan skrivna garantier i form av grundlagar, såsom det mer än en gång förut varit händelsen".¹¹⁴ Det typiska, väsentliga och legitimerande begreppet i denna varning är *nödfall* snarare än *Konung*.

En annan kontinuitet med den äldre oppositionen är den tämligen skarpa kritik mot styrelsen som förekommer, vid sidan av tiraderna mot det "medborgerliga sinnet" på tröskeln att förvandla sig till en "jakobinsk anda".¹¹⁵ Här navigerade Askelöf på sedvanligt vis runt kungens person för att rikta kritiken mot kungens rådgivare.¹¹⁶ Deras fel var å ena sidan brist på tillit gentemot pressen, avspeglad i indragningsmakten, och å andra sidan den underlåtenhet de visat i förhållande till "Demokratismen".¹¹⁷ Den senare definierades som ett hot "emot de bestående grunderna för vårt samhällsförhållande"¹¹⁸ vilket näppeligen konkretiserades i form av avskaffandet av kronans spannmålsmagasin.¹¹⁹ *Svenska Minerva* deklarerade att tidningen tog på sig en uppgift som den menade att regeringen negligerat, nämligen att verka på "en korrumperad opinion" som var oupplyst om verkliga förhållanden.¹²⁰ Detta textinnehåll angav tämligen klart att tidningen anslöt sig till ambitionerna att tjäna styrelsen med lojal kritik eller opposition, vilken inte minst riktade sina anklagelser mot den vilseledande "liberaliteten", alltså ett budskap som tidigare framförts av sådana som Schwerin och Järta. Det hör för övrigt till bilden att Askelöf under 1810-talet samarbetade med Schwerin

¹¹³ "Något om anledningarne till utgifvandet af Svenska Minerva, och de ändamål, som dermed åsyftas", *Svenska Minerva* 1830-02-24, s. 4.

¹¹⁴ "Något om anledningarne till utgifvandet af Svenska Minerva, och de ändamål, som dermed åsyftas", *Svenska Minerva* 1830-02-24, s. 2.

¹¹⁵ "Något om anledningarne till utgifvandet af Svenska Minerva, och de ändamål, som dermed åsyftas", *Svenska Minerva* 1830-02-24, s. 2.

¹¹⁶ "Något om anledningarne till utgifvandet af Svenska Minerva, och de ändamål, som dermed åsyftas", *Svenska Minerva* 1830-02-13, s. 2-4; 1830-02-17, s. 2-4; 1830-02-24, s. 2-4.

¹¹⁷ "Något om anledningarne till utgifvandet af Svenska Minerva, och de ändamål, som dermed åsyftas", *Svenska Minerva* 1830-02-24, s. 2.

¹¹⁸ "Något om anledningarne till utgifvandet af Svenska Minerva, och de ändamål, som dermed åsyftas", *Svenska Minerva* 1830-02-13, s. 4. Askelöf hade tidigare arbetat för Allmänna magasinidirektionen. Erdmann 1915, s. 118-119.

¹¹⁹ "Något om anledningarne till utgifvandet af Svenska Minerva, och de ändamål, som dermed åsyftas", *Svenska Minerva* 1830-02-10, s. 3-4

¹²⁰ "Något om anledningarne till utgifvandet af Svenska Minerva, och de ändamål, som dermed åsyftas", *Svenska Minerva* 1830-02-17, s. 2.

i utgivning av skrifter och att *Svenska Minerva* från starten år 1830 tog realisationsvännernas parti i den då högaktuella konflikten med kungen.¹²¹

Mot denna bakgrund bör man tolka "rojalist" som Askelöfs försök att retrospektivt både formulera och benämna den politiska tendens som tidigare endast allmänt bedyrat sina neutrala eller "sant liberala" och "svenska" utgångspunkter och omdömen. Det är här alltså inte längre fråga om rojalist i den gamla nedsättande betydelsen av partiloyalitet med makten. Det är inte heller ett försök att uttrycka samma sak som ministeriell eller opposition (ett motsatspar som Askelöf tvärtom till skillnad från Schwerin såg som oförenligt med svensk konstitutionell tradition).¹²² Nyckelfrågan berörde, liksom år 1809, legitimitetsgrunden för styret i den nedärvda maktordningen, med nödläge i motsats till folksuveränitet. Rojalist var, i detta perspektiv, den som såg den svenska konstitutionens legitimitet som en följd av dess kontinuitet med tradition och hävd, en rättsgrund som visserligen kunde brytas av nöden, så som händelserna år 1809 kunde ha motiverats, om inte de nya ledarnas olyckliga "falskt liberala" förnuftstro i stället tagit överhanden och orsakat så problematiska efterverkningar. Benämningen och den nya karaktären av begreppet var på många sätt logisk genom den i Frankrike etablerade motsättningen mellan "rojalist" och "liberal", samt möjligheterna att spegla den svenska politiken i den franska. Denna Askelöfs behandling av rojalistbegreppet, om än inte utbredd i Sverige, framstår som fullt begriplig och i linje med samtidsförståelsen.

Dagligt Allehanda: "mouvementet i Sverige"

Tidigare forskning har räknat *Dagligt Allehanda* till de renodlat liberala eller borgerliga tidningarna. I många frågor har den uppfattats som en mer moderat liberal tidning i jämförelse med den radikalare *Aftonbladet*.¹²³

Från mitt begreppshistoriska perspektiv var båda tidningarna lika tydligt involverade i en bearbetning av "liberalismens" förhållande till tidsandan. För att visa på detta krävs att jag inledningsvis påminner om de vedertagna uppfattningarna om detta förhållande. Dessa ser något olika ut beroende på om man tar sin utgångspunkt i den liberala eller i den liberal-kritiska retoriken.

¹²¹ Andréen 1961, s. 358–359; Ahnlund 1923, s. 19; I. Andersson 1917, s. 38; Erdmann 1915, s. 70–71, 167.

¹²² Erdmann 1915 s. 178–179.

¹²³ Torbacke 2005a, s. 82; Christensen 1997, s. 1–11; Göransson 1937, s. 96; "Wilhelm Fredric A. Dalman", SBL; Rexius 1915, s. 135–136, 219–220; Lundell 2002, s. 126; Abrahamsson 1990a, s. 136–143; Kjellén 1937, s. 26; Nordmark 2001, s. 31–32.

Sverige som "liberal Monarki", det vill säga den självbild som började etableras under riksdagen år 1809–1810, stod stark vid 1830-talets början.¹²⁴ "De liberalas" förhållande till tidens trender var mångtydigt. Å ena sidan, menade de, måste samhället utvecklas på ett sådant sätt att det inte stod alltför mycket i strid med rådande fördomar. Å andra sidan infördes 1809 års maktfördelning och tryckfrihet utifrån tankar om att dessa var förutsättningar för en upplysning som med tiden skulle befria samhället ur fördomarnas grepp. Detta synsätt speglade sig också i en viss anda som sökte undvika konflikter mellan ståndsintressen och i en motsvarande förkärlek för handlingsalternativ utifrån principiella resonemang. Påtaglig var också bristen på klara och gemensamma program i de frågor som sköts på framtiden, exempelvis representationsförändringen. Det som varit mera entydigt för den liberala retoriken var att Sverige ansågs vara ett "liberalt" eller "fritt" land med en "liberal" kung och en "liberal" utveckling sedan år 1809. Denna uppfattning om sakernas ställning tycks ha varit tämligen vedertagen åren runt 1830.¹²⁵ Begränsningar i den svenska yttrandefriheten motiverades exempelvis med hänsyn till respekten för de auktoritära europeiska makter som förbjudit införsel av svenska tidningar.¹²⁶ Denna syn på världen avspeglas också i tidningspressen som tolkade utrikespolitiken i termer av "liberalismens seger" över den "heliga alliansens" makter och dylikt.¹²⁷ Det fanns, som jag har givit exempel på, visserligen oppositionella strategier som byggde på att uppmana makthavare att fylla dessa "liberala" anspråk med innehåll genom reformer för frigörelse från tvingande förmynderi. Detta språkbruk stred emellertid knappast mot den svenska "liberala" självbilden. Tvärtom byggde det på förutsättningen av den liberala nationella identitetens dominans över sinnena.¹²⁸

Den kritik som riktades mot liberaliteten var, ända sedan år 1809, nödgad att både förhålla sig till och utmana denna identitet. Som jag har påpekat var strategierna, också i detta fall, mångtydiga. Ibland framställdes den svenska tryckfriheten som alltför långt gången i liberal riktning, ibland framhölls hur den svenska liberaliteten i utrikeshandel byggde på missförstånd – om nu ordet liberal som sådant över huvud taget ansågs vara tillämpligt på

¹²⁴ Citerat uttryck, se s. 181.

¹²⁵ Se även Lundell 2002, s. 141; S. Carlsson 1956, s. 294.

¹²⁶ Vegesack 1995, s. 244–245; Åhlén 1986, s. 214–217; Torbacke 2000, s. 239. Se även Wichman 1927, s. 34–38; Boberg 1989, s. 134–142 passim.

¹²⁷ "Det förflutna året (slut från N:o 6)", *Stockholms Posten* 1828-01-11, s. 1–2; "Reflexioner öfver de Ryska militärkolonierna. (Slut från N:o 122)" *Stockholms Posten* 1829-06-01, s. 2; "Om Franska Ministären efter Juli-Revolutionen", *Dagligt Allehanda*, s. 1–3; "Frankrike", *Jönköpings Tidning* 1832-07-14, s. 2.

¹²⁸ Se s. 224–225.

svenska förhållanden. Men om förståelsen av begreppet liberal och dess förhållande till tidens anda må ha varierat, så var, från 1810-talet och framåt, ett ofta förekommande tema i den oppositionella liberal-kritiken att Sverige var i en process av förfall eller hade fastnat i ett tillstånd av nöd, och att förändringen år 1809, även om den var nödvändig och välkommen, inte hade lyckats åstadkomma den åsyftade lyftningen ur detta tillstånd. På så vis förstod den Anckarsvärdiska oppositionen "den allmänna nöden", gentemot vilken dess politik artikulerades.¹²⁹ Även juristen Järta – utifrån helt andra utgångspunkter – pekade på tidsandan som något negativt när han kritiserade redaktör Wallmark och andra "liberalitetsropare" med ett resonemang av Burke om riskerna med att förväxla folkmakt med "*dagens prat*".¹³⁰ Juristen Biberg tog avstånd ifrån "tidens anda" som auktoritet och förespråkade i stället "tidens historiskt förstådda tendens", som indikerade att liberalismen var en övergående modenyck.¹³¹ Ännu år 1830 såg Askelöf Sverige på ett liknande sätt urarta i "jakobinsk anda".¹³² Till och med när en sådan som Johan Peter Lefrén år 1829 framhöll att Europa stod "på övergången från Korporationssystemet till den allmänna frihetens", så gjordes det i ett sammanhang där han ansåg att Sverige med sitt "liberala" handelssystem utvecklades åt fel håll (eller åt rätt håll men alltför brådstörtat).¹³³ Kritiken mot liberalismen var beständigt associerad med ett anspråk på det sanna och rätta i motsats till ett alltför "liberalt" präglat Sverige på förfallets bana.

Det är utifrån denna motsatsställning som nyheterna i 1830-talets begreppsbearbetning behöver förstås. Tidningar som Dalmans *Dagligt Allehanda* och Lars Johan Hiertas *Aftonbladet* påminde om varandra i fråga om både politisk agenda och typ av retorik. Tidningarnas politiska agenda gick ut på ministeransvarighet, avskaffad indragningsmakt, ståndsemanciperande representationsreform med utvidgad rösträtt, närings- och handelsfrihet samt kritik mot den ryskt orienterade utrikespolitiken.¹³⁴ I fråga om retoriken vill jag lyfta fram att deras liberalism hade en uppfordrande karaktär och att de kombinerade berättelsen om det liberala framsteget med den om ett Sverige som slagit in på fel väg. Jag hämtar exempel

¹²⁹ Se s. 200–202.

¹³⁰ Järta 1883, s. 371–376.

¹³¹ (Biberg) 1823, s. 29–31.

¹³² Se s. 297.

¹³³ Se s. 288.

¹³⁴ Borell 1948; Nordmark 2001, s. 18–32; Torbacke 2005a, s. 80–82; "Wilhelm Fredric A. Dalman", SBL; Kihlberg 1968, s. 53–54; Göransson 1937, s. 67, 102–119

på detta ur en serie om liberalismen i Europa från *Dagligt Allehanda* år 1833.¹³⁵

Under varierande rubriker blandas i dessa texter regeringskritik med samma generaliserade liberal-retorik som går att känna igen från Wallmark på 1820-talet. "Frihet" användes, här som där, synonymt med liberalismen.¹³⁶ Dess motsats var negativt laddade ord som "Aristokratismen, Despotismen, Absolutismen, Hierarkin, eller vad man vill kalla den", förklarade *Dagligt Allehanda*.¹³⁷ Liksom Wallmark tidigare ville tidningen försvara det reforminriktade partiet i Frankrike, men de med julirevolutionen förändrade referenserna gör att detta får en ny betydelse. Som jag påpekade i inledningen innebar *Dagligt Allehandas* önskan om en europeisk frihetskamp med vapen i hand en kritik mot Karl XIV Johans utrikespolitik.¹³⁸ Det som hos Wallmark år 1823 var en systemvänlig retorik blev därför hos *Dagligt Allehanda* 1833 systemkritik. Det är enbart vid en ytlig betraktelse som *Dagligt Allehanda* följer Wallmark och biskop Esaias Tegnér i spåren när den jämställde revolutionerna i Europa med kristendomens stormiga historia och betonade "att Släktets moraliska bildning icke kunnat upprätthållas, utan de strider, Friheten eller Liberalismen fört för hennes sak".¹³⁹ Wallmark använde samma grepp för att försäkra de tvivlande om det rättmätiga i den svenska styrelseordningens avvikelser från den förhärskande legitimistiska logiken i restaurationens Europa. För Dalmans *Dagligt Allehanda* var motsvarande retorik ett sätt att varna den svenska regeringen för att dess reaktionära konformism skulle komma att straffas av historiens högre rättvisa. Den generaliserade liberalismen, vilken hos Wallmark snarast tycks ha varit ett sätt att avdramatisera det folksuveräna budskapet, var i *Dagligt Allehanda* ett medel för regimkritik och krav på reformer.

Redan år 1809 ansåg visserligen revolutionens vänner att tidsandan var motsträvig i förhållande till de mera upplysta "liberala tänkesätten", men samma förhållande framstod annorlunda hos *Dagligt Allehanda* år 1833. I den sista artikeln i serien föreslog och diskuterade tidningen en definition av den liberala rörelsen:¹⁴⁰

¹³⁵ För exempel från Aftonbladet, se s. 342–345.

¹³⁶ "Blandade Ämnen", *Dagligt Allehanda*, 1833-06-28, s. 1–2; "Mouvementspartiet i Frankrike och Sverige. 1 Art.", *Dagligt Allehanda*, 1833-07-23, s. 2. Jämför s. 266 i denna avhandling.

¹³⁷ "Blandade Ämnen", *Dagligt Allehanda*, 1833-06-28, s. 2.

¹³⁸ Se s. 275.

¹³⁹ "Blandade Ämnen", *Dagligt Allehanda*, 1833-06-28, s. 2. Se s. 242, 266–267 i denna avhandling.

¹⁴⁰ "Blandade Ämnen", *Dagligt Allehanda* 1833-06-28, s. 1–2; "Mouvementspartiet i Frankrike och Sverige. 1 Art.", *Dagligt Allehanda* 1833-07-23, s. 1–2; "Mouvementet eller Liberalismen. 3 Art.", *Dagligt Allehanda* 1833-11-20, s. 1–2.

Det parti, som kallas liberala, carbonari, radikaler eller uttrycksfullast mouvement, är delat i oändligt många nyanser, men utgår dock från en gemensam grundidé: att makten utgår ifrån folket (vilket väl i så måtto är ovedersägligt, som stat är tänkbar utan Konung, men icke utan folk); att alltsom bildning, offentligt liv, behov och alla mänskliga förhållanden ändrar sig, bör lagar och statsformer förändras: att stillaståndet på en punkt är död, och livet endast finnes i rörelsen; att alla är lika i lagliga rättigheter; att alla äger yttra sig om det allmännas angelägenheter och under lagliga former delta i besluten därom.¹⁴¹

Definitionen speglar som synes de performativ som varit typiska för liberalbegreppet från seklets början: här finns en tidsriktning som är associerad till en högre kapacitet vilken kräver en successiv politisk nyordning.¹⁴² Men resonemanget går i en egen typ av cirkel: De liberala är *Mouvement*, det franska ordet för rörelse, som står på en grundidé, som består av vissa principer, varav en är just själva rörelsen. Men den rörelse som föreställs personifieras av anhängarna. På ett ställe i texten skrev tidningen om "mouvementet i Sverige, så vitt det representeras av oss".¹⁴³ Det var inte förändringen som helgades, utan den förändring som följde de principer som tidningen med sin version av liberalismen förestavade. Skillnaden från tidigare är metaforisk men på samma gång instrumentell. Tidens rörelse för tidigare "liberala" från 1809 års ledare Lars August Mannerheim till Wallmark bestod av en disciplinerande blandning av fördomar och upplysning, vilken de sökte att leda men avläsa och åtlyda snarare än styra, med det tidvis uttalade målet att säkra nyordningen mot inre fiender, medan 1830-talets "liberala" publicister identifierade sig själva med den rörelse som de styrande borde avläsa och åtlyda.

Dagligt Allehandas argumentation övergav därför uppfattningen om tiden som en långsam och återhållande väntan på den mognande allmänna opinionen. Den allmänna opinionen var i stället jämställd med den egna rörelsens strävan efter förverkligande av principer om folkinflytande, likhet inför lagen och ständig förändring.

Denna omständighet bidrar även till sammanhang för kapitlets inledande citat ur *Dagligt Allehanda*, det om hur svenska makthavare som en gång skålat för "Robespierre och republiken" sedermera övergivit kretsen av "de liberala".¹⁴⁴ Det kan förstås förenklat tolkas som ett sätt att desavouera mot-

¹⁴¹ "Mouvementet eller Liberalismen. 3 Art.", *Dagligt Allehanda* 1833-11-20, s. 1.

¹⁴² Se även "Om partierna i Spanien", *Stockholms Posten*, 1833-01-07, s. 3.

¹⁴³ "Mouvementet eller Liberalismen. 3 Art.", *Dagligt Allehanda* 1833-11-20, s. 1-2.

¹⁴⁴ Se s. 275.

ståndare som principlösa, benägna för ytterligheter och korrumpade av makten. Men det var också ett sätt att omformulera de liberala idéerna, från den tidigare betoningen av dialektisk tålmodighet, till en lära som drev förändring utifrån radikala ideal.

I detta avsnitt har jag lyft fram självmedvetna försök att polarisera den svenska politiken i andra termer än det alltjämt aktuella begreppsparat ministär och opposition. *Svenska Minerva* ansåg sig föra rojalismens baner mot liberalismen; *Dagligt Allehanda* liberalismens sak mot stillaståndet. Men det bör också framhållas att *Dagligt Allehanda* förflyttade referensramarna för liberalismen gentemot tidigare förståelse genom att göra begreppet definitionsmissigt till en fråga om program för reform och förändring, snarare än en viss typ av principiellt styrd men jämkande anda. Detta ligger i linje med trenden under det föregående decenniet att liberal användes alltmör i en kamp om debattens referensramar snarare än för att legitimera en styrelseordning.

Sammanfattande diskussion

Det förra kapitlets sammanfattning framhåller hur begripligt bruket av begreppet liberal ännu föreföll vid 1820-talets mitt. Mot bakgrund av begreppets association med regeringen och ordningen efter år 1809 samt den oppositionellt färgade liberal-kritiska retoriken är debatterna lätta att avkoda. Det som krävdes var att göra sig fri från senare tiders associationer mellan liberalism och opposition. I detta kapitel är förutsättningarna förändrade. Runt år 1830 har begreppet blivit betydligt mer svårtolkat och framför allt just i fråga om anknytningar till regering eller opposition.

Liksom i det närmast föregående kapitlet har mitt huvudsakliga fokus legat på forskningsfrågan om varierande begreppsbruk. En nyhet i fråga om begreppet liberal framstår som särskilt intressant. När oppositionstidningen *Dagligt Allehanda* år 1833 insinuerade att samtidens styrande hade avfallit från liberala läror var detta påstående en relativt ny företeelse. Det är svårt att se något intellektuellt hinder mot att formulera samma tanke redan under själva revolutionsriksdagen 1809–1810. Vissa förutsättningar för att anspela på vedertagna föreställningar saknades emellertid då och kom på plats först senare. I detta kapitel pekar jag på tre sådana förutsättningar som bådade för detta på samma gång oppositionella och liberala budskap.

Den första förutsättningen var att begreppet liberal, i likhet med begreppet patriot, från slutet av 1810-talet utvecklade en dubbel karaktär av å ena sidan allmänt honnörsbegrepp och å andra sidan partibegrepp i motsats till rojalist. Verkansorsaken, fransk partipolitik, påtalas i föregående kapitel. I detta kapitel har motsvarande tendenser synliggjorts genom hur svenska riksdagsmän, fortfarande med referenser till franska förhållanden, konkurrerade med anspråk på det antirojalistiska begreppet liberal och dess vedertagna konstitutionella värden. Även populariteten hos synonymerna frihetsvän och frisinnig fungerar som indikationer på att detta generaliserade skikt av begreppet liberal blivit alltmer framträdande under åren runt 1830.

Den andra förutsättningen, nära relaterad till den första, var att begreppet liberal med sina implikationer under 1820-talet fick ett så pass starkt genomslag i svensk politisk debatt. En del av den tongivande opposition som tidigare avfärdat begreppet började gradvis och beroende på fråga ta det till sitt hjärta. Även en del av den opposition som framhärddade i liberal-kritisk retorik orienterade sig delvis i förhållande till det dialektiska förtidsligande av kända ideal som ingick i den liberala retoriken. Denna utveckling kan kanske sammanfattas med att alla var liberala på ett eller annat sätt. I mitt perspektiv förefaller det dock snarare som att allt fler anpassade sitt språk till den dominerande uppfattningen att svenskar levde med en "liberal" konstitution, under en "liberal" regering i en värld som på krokiga vägar och med varierande hastighet gick vidare mot en "liberal" framtid. Från att ha innehållit strider om en sådan förståelse blev debatten en fråga om att positionera sig i förhållande till den. Det är svårt att ange meningsfulla orsaker till att språkbruk och föreställningar blir så pass utbredda och normerande, men det är uppenbart att begreppet liberal var centralt i att forma dessa föreställningar. Det faktum att förändringen inträffade skapade emellertid samtidigt nya retoriska förutsättningar. För den som framgångsrikt ville kritisera en "liberal" regering blev det mer attraktivt att framstå som ännu "liberalare" än regeringen.

Den tredje och viktigaste förutsättningen har att göra med vad som förefaller vara en tilltagande polarisering i vissa politiska frågor runt år 1830. Aldrig entydig innebar den vedertagna antipatin mot partimotsättningar länge ett motstånd mot överföringen av de franska partibegreppsskikten till svensk botten. På riksdagen 1828–1830 stred däremot godsägaren Anckarsvärd och läkaren Munck af Rosenschöld om innebörden av begreppsparat ultrarojalism och liberalism. Visserligen var dessa politiker ense om vad som utgjorde den goda respektive dåliga sidan av motsättningarna, men med *Svenska Minerva* år 1830 finner man en tidning som öppet och

villigt bekänner sig till "rojalism", och strax därpå flera andra som ansluter till *le mouvement*. Jag sätter denna vilja till profilering i samband med striderna i fråga om representationsreform, närings- och handelsfrihet samt svensk utrikespolitik.

Dessa olika förutsättningar gjorde att liberal var mer logiskt som hedersmärke för en oppositionell tidning år 1833 jämfört med femton år tidigare. De styrande framställdes i en dålig dager från tidningens liberala perspektiv eftersom de drev en politisk linje som var annorlunda eller mer försiktig än tidningens egna.

Denna bakgrund reder ut missförstånd. När historien om framväxten av en "liberal" oppositionell press mot Karl XIV Johan ska respektera samtida begreppsbruk "blir det lätt liberalism av alltihop", varnar idéhistorikern Patrik Lundell.¹⁴⁵ Från begreppshistorisk synvinkel beror detta på att antagandet om oppositionens roll är felaktig. Det politiska begreppet liberal i Sverige växte i betydelse genom en process som handlade om att skapa och definiera en ny samhällsordning. Den oppositionella pressen var inte tongivande i denna process. Tvärtom, under en lång period försiggick processen inte främst där, då den ledande oppositionella tidningsrösten *Argus* tillhörde liberalismens kritiker, medan regeringsvänliga tidningar framgångsrikt formulerade en positiv liberalism med normerande uppfattningar i fråga om legitimitetsgrunder och samhällsutveckling. Mycket av det som i senare forskning på allvar har förmärkts som en uppfattning om "sann liberalism" – exempelvis Nils Fredrik Biberger debattinlägg – kan knappast förstås som annat än strategier för att värja sig för begreppets rättfärdigande kraft. Riksdagsoppositionens anammande av liberala ideal i slutet av 1820-talet kunde vara omstridd och ibland, som i Johan Peter Lefréns fall, ha en karaktär av motvillig anpassning. Det hindrar inte att språkbruket var fortsatt meningsfullt mot bakgrund av de etablerade och mångfacetterade referenser till jämlikhet, frihet från dominans på nationell grund, rättssäkerhet, folksuveränitet, riksdagsmakt, transparens, närings- och handelsfrihet, tolerans i frågor om religion, brott och straff samt anspelningarna på högre sociala normer och den mänskliga historiens fortskridande framsteg i alla dessa riktningar. Det är först när svensk politik runt år 1830 polariserar sig kring konkretiserade krav på högre aktivitet inom vissa av dessa områden som en mer otvetydigt "liberal" oppositionell press gör sig gällande. Den som vill kan förstås följa i historikern Anders Fryxells fotspår och kalla detta en "ny" liberalism till skillnad från redaktör Wallmarks "gamla". Om man för den skull skriver en "ny" historia om liberalismen, för att få den att

¹⁴⁵ Lundell 2002, s. 178.

sammanfalla med oppositionens genealogi, har man dock bäddat för missförstånd.

10 Konservativ före 1840

Knappast någon är starkare förknippad med 1830-talets antikonservativa liberalism än redaktör Lars Johan Hierta. I samtiden var han ansedd som den svenska pressens *enfant terrible*. Det räcker med att läsa gamla *Aftonbladet* för att förstå varför. I ledartexterna finner man anklagelser mot kungen för "avskyvärda exempel av hämndgirighet och lumpen fåfänga"¹. Recensenter hånade nationalskalden Esaias Tegnér som en fånge "i Heliga Alliansens hantlangares orena klor".² Med liv, lust och feta versaler gjorde tidningen reklam för boken *Praktisk avhandling om ONANI och SAMLAG* på annonssidan.³ Gränsen för det tillåtna i tryck var under omförhandling.

I centrum för detta kapitel står just omförhandlingar av normer. Det gäller dock varken skymf av nationalhjältar eller benämning av det intima, utan begrepp för att beskriva politiska grupperingar. I en rubrik under hösten 1836 frågade sig *Aftonbladet*: "Vad är konsekvens i den monarkiska konservatismen?"⁴

Hur kom det sig att *Aftonbladet* i en rubrik med en sådan självklarhet kunde referera till en ism-avledning av ett ord som bara några år tidigare varit frånvarande i debatten? När, hur och varför blev konservativ ett vedertaget begrepp för att strukturera politiska motsättningar i Sverige? Och vad var egentligen konsekvent i konservatismen? Detta kapitel behandlar hela det batteri av forskningsfrågor som berör begreppet konservativ: dess genomslag, betydelser, varierande begreppsbruk och växelverkan med politisk handling.

Det finns en omfattande forskning om svensk politisk historia som tangerar dessa frågor, även om anmärkningsvärt få observationer berör själva det samtida begreppet. En del av denna forskning behandlar språk, ideologier och politik, en annan berör 1800-talets debatter om representationsförändring medan ytterligare några utgörs av biografiska studier.

Reflektionerna om det historiska språkbruket är fragmentariska. Statsvetaren Carl Arvid Hessler har uppmärksammat en reflektion från historikern Erik Gustaf Geijers vän Malla Silverstolpe.⁵ I sina memoarer skrev Silverstolpe om sitt yngre jag, våren 1816, i tredje person: "Ordet 'konserva-

¹ "Samhällets idealer", *Aftonbladet* 1839-04-09, s. 3.

² "Om Tegnér och Akademier", *Aftonbladet* 1835-01-09, s. 3;

³ *Aftonbladet* 1835-08-03, s. 4. Om karaktären av *Aftonbladets* journalistik, se även Borelius 1909, s. 2–21; Nordmark 2001, s. 18–30.

⁴ "Vad är konsekvens i den monarkiska konservatismen?", *Aftonbladet* 1836-10-22, s. 2.

⁵ Malla Silverstolpe (1782–1861), memoarförfattare.

tiv' fanns ej den tiden, men Geijer tyckte henne *då* i allt vara vad hon sedan lärde förstå, att detta ord betecknar."⁶ Historikern Nils Runeby observerade att juristen Nils Fredrik Biberg använde "conservatorisk" i politisk betydelse redan år 1824.⁷ *Svenska akademins ordbok*, som definierar konservativ som "motståndare till förändringar; [...] samhällsbevarande, högersinnad", uppger en motion av Lars Johan Hierta från riksdagen 1834 som tidigaste belägg.⁸ Begreppshistorikerna Jussi Kurunmäki och Jeppe Nevers har uppmärksammat den ovan citerade artikeln från *Aftonbladet* 1836 i en argumentation för att liberalismens tidigare motbegrepp "sann liberalism" vid mitten av 1830-talet ersatts av "konservatism".⁹ Språkvetaren Bror Olsson framhöll att begreppet inledningsvis var nedsättande.¹⁰ Idéhistorikern Patrik Lundell har påpekat att "konservativa" själva undvek men "tilldelades epitetet av de liberala".¹¹

Observationerna ligger i linje med forskning om tyska förhållanden. I tysk språkutveckling, där diskussioner om sann och falsk liberalism var vanliga, har "sann liberalism" betraktats som föregångare till "konservatism". Det senare begreppet introducerades först efter år 1830 i språkbruket och av andra än de "konservativa" själva.¹²

Flera svenska historiker som fokuserat på partier eller ideologier har uppfattat saken på ett likartat sätt. De har noterat att "konservativ" var en reaktion på 1830-talets liberalism, men också att en självutnämnd konservatism eller konservativ partibildning skulle dröja till 1840-talet.¹³ Statsvetaren Gunnar Heckscher, som skrivit den svenska konservatismens historia, ansåg visserligen att redan liberal-kritiken från författarna Erik Gustav Geijer och Hans Järta under åren omkring 1820 uppfyllde kraven på ett positivt konservativt program byggt på traditionalism, organisk utveckling och partiella reformer.¹⁴ Observationer av hur själva ordet konservativ slog igenom saknas dock hos Heckscher. Flera historiker har betraktat konservatismen som en ganska lös ideologi vid denna tid.¹⁵ Uppfattningen att de politiska striderna under 1830-talet stod mellan "liberaler" och "konservativa" är annars

⁶ Hessler 1937, s. 180.

⁷ Runeby 1966, s. 302.

⁸ "Konservativ", SAOB. Se även B. Olsson 1954, s. 108.

⁹ Kurunmäki & Nevers 2019, s. 188.

¹⁰ B. Olsson 1954, s. 114–116.

¹¹ Lundell 2002, s. 133.

¹² Vierhaus 1982a, s. 536–541, 546–555.

¹³ Lundell 2002, s. 178–179, 245–270; Höjer 1960, s. 315–317.

¹⁴ G. Heckscher 1939, s. 242–257. Se även Fahlbeck 1936, s. 40–41, 107.

¹⁵ Höjer 1960, s. 315–317; G. Heckscher 1943, s. 94–97, 131–135; G. Heckscher 1939, s. 86–87, 242–257; Holmberg 1934, s. 134; G. Heckscher 1933, s. 151–159. Jämför Rexius 1915, s. 89–90, 106.

axiomatisk i svensk historieskrivning.¹⁶ De närmare preciseringarna av vad detta i realiteten innebar tenderar emellertid att konvergera i slutsatser om att gränsen mellan det ena och det andra var vag.¹⁷

Det finns påfallande många biografier över svenska politiker vilka någon gång under de 30 åren efter år 1809, uttalat eller outtalat, omtvistat eller oomtvistat, ska ha växlat från konservatism till liberalism eller, vilket är vanligare, tvärtom.¹⁸ Inte minst gäller detta Karl XIV Johan och hans statsråd. Dessa påståenden om schatteringar och sidbyten står ofta i samband med konstateranden om en skarpare partipolarisering mellan regering och opposition, i synnerhet i konstitutionella frågor, under just 1830-talet.¹⁹ Även i sådana berättelser är emellertid observationerna av sidbytarnas val av begrepp för att beskriva sina egna politiska åskådningar få och osystematiska.

I detta kapitel kommer jag att beröra flera framträdande politiker som är behandlade av den tidigare forskningen. Som redan påpekats har Hierta och konkurrenten på *Dagligt Allehanda*, Vilhelm Fredrik Dalman, räknats till liberalismens läger.²⁰ Två andra, riksdagsmännen biskop Carl Fredrik af Wingård²¹ och juristen Ludvig Johansson Boije, tillhör de som bedömts olika. Wingård har beskrivits som "liberal" på grund av sin positiva syn på import- och näringsfrihet under 1810- och 20-talen,²² men som "konservativ" reformmotståndare på 1830- och 40-talen.²³ Johansson Boije tillhörde "oppositionen" på 1810-talet men förekommer i historieskrivningen som

¹⁶ Exempelvis S. Carlsson 1968, s. 163–171; Höjer 1960, s. 313–321; S. Carlsson 1956, s. 294–299; Hessler 1947, s. 122–124; Wichman 1927, s. 3, 189–190, 230–235, 243; Holmberg 1934, s. 73–85, 141; G. Heckscher 1933, s. 364–388; I. Andersson 1917, s. 128–154; Göransson 1937, s. 130–133, 307–310; Rexius 1915, s. 63–119. Jämför Hammarström 1979, s. 171–173, 183–184.

¹⁷ Fahlbeck 1934, s. 324–327; Borell 1948, s. 27–35; Höjer 1960, s. 315–317; G. Heckscher 1943, s. 94–97, 131–135; G. Heckscher 1939, s. 86–87, 242–257; Christensen 1997, s. 1, 13–15, 26–31, 152–153; Liedman 1991, s. 13, 225–235. Liedman utgår på ett missvisande sätt ifrån att konservativ varit i bruk sedan 1810-talet.

¹⁸ Grenholm red. 1968, s. 155. De klassiska exemplen är: Tegnér (från liberal till konservativ): G. Jansson 1948, s. 1–7, 151–153, 312–331, 372–377; 434–447, 515–520; Geijer (från konservativ till liberal): Hessler 1947, s. 115–233; Borell 1909; Karl Johan och ministrarna (från liberala till konservativa): Höjer 1960, s. 249–251, 304; Fahlbeck 1934, s. 307; Elgström 2000, s. 91–92, 122–126; G. Heckscher 1938–1942, s. 35–36.

¹⁹ G. Jansson 1948, s. 320–324, 367–371, 515–529; Hessler 1947, s. 83; G. Heckscher 1933, s. 151–159, 364–384.

²⁰ Se s. 298.

²¹ Carl Fredrik af Wingård (1781–1851), svensk ärkebiskop 1839–1851.

²² Hedin 1994, s. 10–12; Berg 2011, s. 164.

²³ Hessler 1947, s. 236–237, 240, 244; Borell 1948, s. 118–119; Wichman 1927, s. 192–193. Se även G. Jansson 1948, s. 222, 282.

regeringsanhängare och ytterligt "konservativ" senast år 1834.²⁴ En femte person, ministern i London Magnus Björnstjerna,²⁵ räknas till de "konservativa",²⁶ ibland preciserat till "frikonservativ" eller "reformkonservativ", på grund av sina idéer i fråga om representationsreform och ministerstyrelse.²⁷ Dessa benämningar är forskarnas sätt att göra skillnad på politiska uppfattningar och saknar uttalad koppling till historiska språkbruk.

Kapitlet fokuserar på begreppet konservativ. Till skillnad från vad som varit fallet för andra begrepp återger jag originalstavningen för att synliggöra tecken på internationella influenser och försvenskningar. Kapitlet utgår ifrån samma källmaterial som samtliga de föregående empiriska kapitlen, det vill säga för hela tiden fram till riksdagen år 1840, i en strävan att identifiera uppkomsten och den vidare utvecklingen av det politiska begreppet konservativ.

Diagram 6 visar, i relativa termer, konservativbegreppets introduktion i riksdagsdebatterna. Det politiska begreppet konservativ är enligt mina sökningar obefintligt bland protokollförda uttalanden under riksdagen 1828–1830.²⁸ Påföljande riksdag kom det till användning i påtaglig utsträckning. Exempelvis var begreppet konservativ åtta gånger så vanligt som rojalist. Den förhöjda relativa frekvensen under riksdagen 1840–1841 antyder att begreppet blev gradvis allt populärare under hela 1830-talet.

Kapitlet är uppdelat i fem avsnitt. Det första är den särskilda genomgång av kontext för partimötsättningar under 1830-talet som jag omnämner redan i förra kapitlet.²⁹ Därefter går jag igenom begreppet konservativ under tiden före riksdagen 1834. De därpå följande två avsnitten innehåller redovisning av källmaterial för perioden 1834–1839, disponerat utifrån riksdagsprotokoll respektive övrigt material. Slutligen sammanfattar jag kapitlets resultat och slutsatser.

²⁴ Wennerberg 1938, s. 160; Ahnlund 1923, s. 6–8; G. Jansson 1985, s. 66, 69; "Johan Ludvig Johansson Boye (Boije)", SBL. På ett inte särskilt övertygande sätt har denna svängning härletts till fängelsetiden efter Grevesmöhleska fejden. Hammarlund 1949, s. 65–66.

²⁵ Magnus Björnstjerna (1779–1847), militär och diplomat.

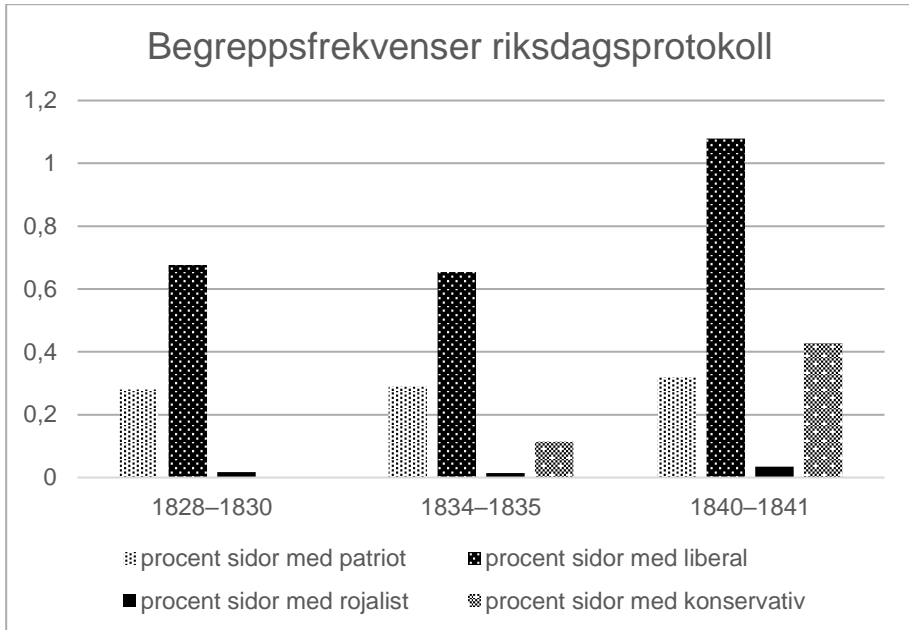
²⁶ Barton 2003, s. 49–53; M. Andrén 2022, s. 260; Borell 1948, s. 33–34; "Magnus F F Björnstjerna", SBL; I. Andersson 1917, s. 128.

²⁷ G. Heckscher 1943, s. 131–135; G. Heckscher 1939, s. 242–257; Holmberg 1934, s. 134.

²⁸ Sporadisk användning på tidigare riksdagar, se s. 321.

²⁹ Se s. 278.

Diagram 6

Kommentar: Stapeldiagrammet beskriver relativ frekvens av sidor innehållande begreppen patriot, liberal, rojalist respektive konservativ med avledningar i de fyra ständernas respektive riksdagsprotokoll. Ingen sällning av materialet har utförts. Rena negationer, som "opatriotisk" och "illiberal" har inte räknats med, däremot exempelvis "ultraliberal". För begreppet rojalist har jag även räknat ordet "royal" men endast i motsvarande betydelse. "Conservera", "conservation" eller "conservator", som samtliga i regel används i en icke politisk mening, har inte räknats. Däremot "conservateur", eftersom det används i politisk bemärkelse. Totala antalet sidor för riksdagsprotokollen är 46 385 (1828–1830), 34 266 (1834–1835) respektive 37 362 (1840–1841). Källdata finns i Begreppsdata riksdagsprotokoll, (SND).

Kontexter: polarisering och internationella mönster

Den förhöjda temperaturen i de politiska striderna under 1830-talet är central för förståelsen av språkbrukets förändring. Därigenom sammanfaller min kontextualisering av begreppsbruket i stor utsträckning med allmänpolitisk bakgrund. Beskrivningen bygger både på sekundärlitteratur och iakttagelser utifrån källmaterialet. Avsnittet är indelat efter fyra kontexter: den internationella, den medborgerliga, den representativa och det offentliga rummets kontext.

Den internationella kontexten

Antagonisterna i svensk politik kunde hämta inspiration från utländska förebilder. Det gäller framför allt Storbritannien, Frankrike och Spanien.

De redan omnämnda reformerna i Storbritannien åren runt 1830 genomdrevs på anmärkningsvärda sätt med viktiga konsekvenser.³⁰ Beslutet om rösträttsreformen *The Great Reform Act* från år 1832 fattades under påtryckningar från utomparlamentariska aktioner och petitionsrörelser.³¹ Det styrande parti som kommit att bli känt under det gamla invektivet *Tory*, med hertigen av Wellington³² och Sir Robert Peel som framträdande ledare, tvingades ge med sig när skräcken för en möjlig revolution orsakade finanspanik i London. Det krisande partiet omvandlades därefter, med Peel som överhuvud, till *the Conservative Party* under åren 1834–1835.³³ Begreppet konservativ var, relativt *Tory*, associerat med en mjukare attityd till reformer. De svenska tidningarnas utrikesrapportering förmedlade och speglade det brittiska språkbruket. För en tidning som *Dagligt Allehanda*, som förespråkade representationsreformer, var "konservativa" ett negativt laddat motbegrepp till "liberal" eller "reformist", och synonymt med "tory", "absolutist" eller med en hyperbol "påvedömet".³⁴ För regeringsorganet *Statstidningen* – på tidningsmarknaden från december 1834 – var "det konservativa partiet" en positiv kraft som stod emot "whig", de "liberala" eller "radikala".³⁵

I Frankrike fanns ett liknande mönster. De svenska tidningarnas rapporter från fransk politik efter julirevolutionen ger prov på en rik flora av partibegrepp. Liberalism kunde vara synonymt med *mouvement*, och stå i motsättning till sedan tidigare etablerade relativa högerbegrepp som legitimisterna, rojalisterna, ministären, ultrabourbonism men också till nyare motbegrepp som bonapartism, doktrinärerna och tredje partiet. Att referera till "konservativ" i fransk politik blev vanligt i svenska tidningar först mot 1830-talets slut. Då tenderade detta begrepp ha en positiv laddning och ställdes i motsats till överdrift, passion, radikalism, anarkism och journal-

³⁰ Se s. 280.

³¹ Flick 1978, s. 33–35, 54–56, 60–69, 77–90.

³² Arthur Wellesley, hertig av Wellington (1769–1852), fältherre och brittisk premiärminister 1828–1830, 1834.

³³ Evans 1983, s. 245–246; Gash 1977, s. 58–59, 62–73.

³⁴ "Engelska Parlamentets Debatt i Portugisiska Frågan", *Dagligt Allehanda* 1833-06-20, s. 6; "Engelska Valen och det nya Parlamentet", *Dagligt Allehanda* 1835-02-17, s. 1; "Stor-Britanniens Öfverhus", *Dagligt Allehanda* 1836-03-09, s. 1.

³⁵ "England", *Post- och Inrikes Tidningar*, 1835-03-04, s. 2; "England", *Post- och Inrikes Tidningar*, 1835-03-10, s. 2; "England", *Post- och Inrikes Tidningar*, 1835-05-04, s. 2.

ismens parti. Liksom i Storbritannien var olika inställningar till reformer ett moment i detta begreppsbruk, men i Frankrike uppfattades liberalism och konservatism inte som motsatta politiska tendenser utan ibland till och med som likställda.³⁶ Den stora variationsrikedomen av franska partibegrepp speglar mängden av olika politiska riktningar som uppstått i landet efter revolutionen 1789, och som efter julirevolutionen 1830 frigjort sig från restaurationsperiodens bipolära motsättning mellan liberaler och legitimistiska rojalister.

Spansk politik innebar relativt sett skarpare konflikter och hastigt skiftande förhållanden. Händelserna därifrån förmedlades i regel till svenska tidningar via franska skribenter: rapporterna är vanligen daterade i Paris. Det mycket brutala och starkt ideologiskt laddade första carlistkriget upptog omfattande spaltutrymmen. I detta inbördeskrig stod den minderåriga drottning Isabella II³⁷ och hennes mor Maria Kristina,³⁸ Ferdinand VII:s änka, mot tronpretendenten, Ferdinands bror Carl.³⁹ I konflikten var "de liberala" lika med drottningens anhängare och bakom Carl stod, med de svenska tidningarnas vaga och partiska språkbruk, "den heliga alliansen".⁴⁰ De politiska motsättningarna inom lägren gjorde dock partiställningarna komplicerade. Det räcker här med att ge ett smakprov på några av de begrepp som var i bruk i svenska tidningar, med en grov skala från höger till vänster: carlister, exalterade, rojalister, stationära, kamarillan (hovpartiet), monarkister, ministären, moderata, liberala och patrioter. Mängden uttryck speglar inte minst skiftande politiska förhållanden under kriget.

Den politiska begreppsapparaten i dessa tre västliga europeiska monarkier är viktiga källor till att förstå innebörden av motsvarande terminologier i Sverige.

Den medborgerliga kontexten

Under åren före riksdagen 1834–1835 initierades flera svenska petitionsrörelser.⁴¹ En gällde realisationsfrågan och tre petitioner samlades kring vagt

³⁶ Begreppsdata svenska tidningar, (SND). I Frankrike tappade begreppet liberal efter år 1832 sin tidigare popularitet. Leonhard 2001, s. 349–361, 418–428, 573.

³⁷ Isabella II (1830–1904), spansk drottning 1833–1868.

³⁸ Maria Kristina av Bägge Sicilierna (1806–1878), drottning av Spanien 1829–1833, förmyndarregent i Spanien 1833–1840.

³⁹ Don Carlos (1788–1855), spansk tronpretendent. Schroeder 1994, s. 720–726; "Spanien", NE.

⁴⁰ Begreppsdata svenska tidningar, (SND).

⁴¹ Christensen 1997, s. 123, 146–147; Kihlberg 1968, s. 58–59; Göransson 1937, s. 113–119.

formulerade idéer om representationsreform. Även om ingen av petitionerna blev särskilt framgångsrik – den mest omfattande samlade 1 200 underskrifter kring en önskan om ett kungligt initiativ om representationsreform – så utgjorde dessa rörelser under oppositionspressens ledning ett nytt moment i det svenska politiska livet. Politik hade fram till dess snarast handlat om representanters anspråk på att utöva beskydd över väljare och andra, men genom petitionsrörelserna blev medborgare involverade i politisk aktivitet på ett mer direkt sätt. Den ministeriella press som bestred en petition kunde hävda att den var ett "program till revolution" från "regenter på gatan"; oppositionen att det tvärtom var grundlagsvidrigt att ifrågasätta rätten att framföra den.⁴² Petitionsrörelserna, som vände sig direkt till kungen med frågor som grundlagsenligt avgjordes av ständerna, provocerade den rådande uppfattningen om att folket genom konstitutionens regler och valen till riksdagen delegerat sin makt till ständerna.⁴³

Den representativa kontexten

Frågan om en reform av ständsrepresentationen var komplex. Det finns därför anledning att lyfta några möjliga risker för missförstånd. Vår tids föreställningar om vad som var "radikalt" respektive "konservativt" är svåra att tillämpa på dåtidens åsiktsriktningar. Här utvecklar jag detta tema utifrån 1830-talets debatter. För att synliggöra riskerna pekar jag först på fyra olika problem som var förknippade med representationsfrågan, därefter på hur kombinationen av dessa kan leda till paradoxer.

Det första problemet gäller frågan om ständsval (även kallat klassval) eller allmänna val (även kallat samfälliga val).⁴⁴ Ständsval innebar att riksdagsmän utsågs utifrån gruppspecifika kriterier inom ramen för korporationer som kallades stånd. De som förespråkade ständsval var för den skull inte nödvändigtvis motståndare till reformer. Ständsorganisationen genomgick från år 1823 fortlöpande en självreformer, där tidigare uteslutna grupper inkluderades i de ofrälse ständerna.⁴⁵ Det fanns även avancerade reformförslag som gick ut på att öka antalet stånd till fem

⁴² "Finansprogrammet", *Fäderneslandet* 1833-01-02, s. 3; "Om Operationsplanen wid 1833 års Riksdag", *Fäderneslandet* 1833-01-05, s. 2; "Blandade Ämnen", *Dagligt Allehanda* 1833-01-08, s. 2; Göransson 1937, s. 113–119; "Stockholm", *Journalen* 1834-07-15, s. 1.

⁴³ Av denna anledning kunde petitionerna rentav till sin karaktär uppfattas som rojalistiska i gustaviansk anda. Se särskilt "Stockholm", *Journalen* 1834-07-15, s. 1.

⁴⁴ Exempelvis "Representationsfrågan i Constitutions-Utskottet", *Dagligt Allehanda* 1834-06-30, s. 2; RAP 1834–1835 XIV, s. 297–307, 358–362.

⁴⁵ S. Carlsson 1973, s. 277; Christensen 1997, s. 127–128, 133–134.

eller fler för att på så sätt öka representativiteten.⁴⁶ När det gäller de då aktuella förslagen till allmänna val så ska "allmänna" inte förstås i strikt mening. Förslagen kunde gå ut på att valen fördelades mellan landsort och städer, en uppdelning som alltså närmast motsvarade bonde- och borgarestånd, eller på olika förmögenhetsklasser.⁴⁷ Frågan om ståndsväl eller allmänna val var därför inte så dikotom som det i förstone kan verka, utan bör snarast förstås i termer av balans mellan stånds- och medborgarprinciper.

Det andra problemet, delvis skilt från det första, gäller riksdagens organisation i olika kammare. Exempelvis borgareståndets reformförslag under riksdagen 1834–1835 gick ut på bibehållande av ståndsväl men med gemensamma omröstningar och sammanträden i en enda kammare.⁴⁸ På motsatt sätt kunde förslag om allmänna val kombineras med två kammare där den övre bland annat bestod av adliga jordägare och högre kyrkliga eller statliga ämbetsmän.⁴⁹ Frågan om organisation i en eller flera kammare speglade därför i mindre grad frågor om stånds- och medborgarprinciper, och i högre grad sådant som synen på effektivitet i arbetsformer vilket var relaterat till idéer om majoritetsstyre kontra konsensus i beslutsprocessen samt frågor om maktbalans mellan riksdag och kung.⁵⁰

Det tredje problemet gäller begränsande kriterier, i synnerhet på grundval av egendom. Oavsett idéer om former för val och kammare exkluderade de olika reformförslagen en större eller mindre majoritet av den svenska befolkningen.⁵¹ I regel förekom censusstreck knutna till fast egendom eller beskattning. Ämbetsmän kunde vara uttryckligen exkluderade, i egenskap av statens representanter, eller, om de exempelvis var biskopar eller högre domare, uttryckligen inkluderade oberoende av förmögenhetskriterier. Här gäller det att vara vaksam på att tendensen i representationsreformismen inte var entydigt vare sig inkluderande eller exkluderande. Reformförslagen strävade snarast efter att inkludera grupper som var förmögna eller bildade och exkludera sådana som inte var det. Preferensen för egendom som rättighetsgrundande brukar kallas för sak- eller förmögenhetsprincipen i motsats till personlighetsprincipen.⁵²

⁴⁶ Fahlbeck 1934, s. 324–326.

⁴⁷ Borell 1948, s. 19–28; 33–35; Christensen 1997, s. 144–145.

⁴⁸ Fahlbeck 1934, s. 325; BgP 1834–1835, s. 219–223, 242. Även RAP 1834–1835 XIV, s. 358–362; 393–396.

⁴⁹ Borell 1948, s. 33–35.

⁵⁰ Rexius 1915, s. 7–9; Borell 1948, s. 33–35.

⁵¹ Borell 1948, s. 19–35; Christensen 1997, s. 144–147; "Representationsfrågan i Constitutions-Utskottet", *Dagligt Allehanda* 1834-06-20, s. 2; "Om Representations-Reform", *Aftontidningen Bihang Till Dagligt Allehanda* 1835-04-14, s. 3

⁵² Christensen 1997, s. 26–31; Liedman 1991, s. 231.

Det fjärde problemet berör graderingar av rösträtten. Inom bonde- och borgarestånden var rösträtten graderad efter förmögenhet. Denna metod låg även till grund för de förslag till representationsreform som var aktuella i mitten på 1830-talet, utifrån mer eller mindre utslagsgivande skalor.⁵³ Frågan om graderingar av rösträtten speglade samma preferenser i fråga om blandningar av sakprincip och personlighetsprincip som låg till grund för idéerna om censusbestämmelser.

Kombinationen av dessa problem skapade paradoxer. En och samma reformistiska politik kunde beskrivas som demokratisk, därför att den genom allmänna val till en kammare som kontrollerade lagstiftningen ville öka riksdagens makt över staten, men också som icke demokratisk, då den snarare skulle minska än öka antalet representerade medborgare.⁵⁴ På omvänt sätt kunde en självutnämnd aristokrat och hårdnackad försvarare av ståndsordningen förespråka inkludering av nya grupper.⁵⁵ Man bör därför, när man läser diskussionen om reformen, aldrig förlora den omständigheten ur sikte att "demokrati", liksom motbegreppen "aristokrati" och "monarki", var språkliga verktyg som i praktiken användes för att definiera eliter. Detta hindrar inte att begreppet demokrati i samma ögonblick kunde spegla en ärlig avsikt att verka i riktning mot egalitära framtidsvisioner där personlighetsprincipen bestämde medborgarrätt.⁵⁶ Poängen här är snarast att upplösningen av den gamla sociala ordningen i kombination med det politiska förtidsligandet, där det goda i stunden förutsattes vara skilt från det bästa på sikt, skapade förhållanden som retrospektivt förefaller kontra-intuitiva.

Det offentliga rummets kontext

Det återstår ytterligare ett viktigt perspektiv för förståelsen av partibegreppen under 1830-talet. Det handlar om att den politiska kampen i pressen och motsvarande konflikter i riksdag och statsapparat blev alltmer sammanflätade. Sedan åtminstone andra halvan av 1810-talet utspelade sig visserligen en uppenbar maktkamp mellan regering och opposition i såväl press- som riksdagsdebatter, men den ena och den andra stridsarenan före-

⁵³ Borell 1948, s. 19–35; Christensen 1997, s. 144–145.

⁵⁴ Jag tänker här på Vilhelm Fredrik Dalmans representationspolitik. Se Borell 1948, s. 27–28; "Mouvementet eller Liberalismen", *Dagligt Allehanda*, 1833-11-20, s. 1–2; RAP 1834–1835 XIV, s. 297–307.

⁵⁵ Exempelvis Mauritz Klingspor. Borell 1948, s. 32, 35; RAP 1834–1835 XIV, s. 283–284, 362.

⁵⁶ Kurunmäki & Ihalainen 2024, s. 1–10.

föll då relativt åtskilda. År 1823, under debatten om införande av offentliga sammankomster vid riksdagarna, var möjligheten till ett direkt inflytande genom åskådarna på ståndens läktare – exempelvis applåder, burop eller kommentarer i påföljande dagars tidningsrapporter – den huvudsakliga invändningen mot förslaget.⁵⁷ Även om detta folkinflytande inte skulle materialisera sig exakt på det vis som kritikerna förutspådde och fruktade kan man för åren 1834–1835 peka på faktorer som bidragit till att göra åskådare och aktörer i riksdagspolitiken mindre avgränsade från varandra.

I stället för att enbart sitta på läktaren visade det sig att den nya tidens tidningsredaktörer skulle återfinnas nere på bänkarna, talandes till församlingen i egenskap av ledamöter. Inför riksdagen 1834–1835 ställde *Aftonbladet* krav på vilka ministrar som skulle avgå. Som maktmedel förordade tidningen att riksdagen skulle vägra alla statliga anslag.⁵⁸ Lars Johan Hierta och Vilhelm Fredrik Dalman uppträdde båda som oppositionsledare på riddarhuset. Andra oppositionella riksdagstalare skrev i deras tidningar.⁵⁹ Samma personer som förde fram regeringskritiska budskap under riksdagen hade makt att förmedla debatterna publikt, och för sina syften skydde de varken vilseledande återgivning eller vägran att införa tillrättlägganden och repliker.⁶⁰

Om tidningsredaktörerna alltså på ett mer direkt sätt involverade sig i regeringspolitiken så gjorde regeringen å sin sida nya ingrepp i tidningarnas verksamhet. Under åren 1834–1835 inträffade ett antal mer eller mindre märkvärdiga händelser som spetsade till striden mellan kungen och tidningsoppositionen. Ett exempel är historien om medarbetaren i *Aftonbladet* Anders Lindeberg.⁶¹ Lindeberg var ett av Karl XIV Johans tidigare redskap i pressen som genom sitt hat mot teatermonopolet i Stockholm blivit oppositionell.⁶² Konflikten urartade med ett hotfullt personligt brev till Karl XIV Johan och påföljande åtal för majestätsbrott med fällande dom. Straffet var halshuggning och Lindeberg vägrade att ta emot kungens benådning. Kungen utfärdade då en allmän amnesti som endast berörde Lindeberg.⁶³ Ett annat exempel är hur, i slutet av år 1834, det litterärt intres-

⁵⁷ Exempelvis RAP 1823 bilagor I, s. 34–57; RAP 1823 bilagor II, s. 700–702, 800–807; RAP 1823 II, s. 449–454, 468–472, 478–482.

⁵⁸ Göransson 1937, s. 168–169.

⁵⁹ "Lars Johan Hierta", SBL; "Wilhelm Fredric A. Dalman", SBL; "J Gustaf Hjerta", SBL; Kihlberg 1968, s. 68; (Petré), *Aftonbladet* 1835-10-20, s. 2–3.

⁶⁰ Göransson 1937, s. 303–305.

⁶¹ Anders Lindeberg (1789–1849), militär och skriftställare, svensk statsfånge 1834.

⁶² "Anders Lindeberg", SBL.

⁶³ Johannesson 1987, s. 45–46; Lönnroth & Mattsson 1996, s. 81–84.

serade statsrådet och tidigare Parisenvoyén Gustaf Lagerbielke⁶⁴ gjorde om *Post- och Inrikes Tidningar* efter franskt mönster till *Statstidningen*. I detta regeringsorgan skrev ministern politiska texter, satte sin egen prägel på utrikesnyheterna och karaktäriserade de oppositionella tidningsredaktörernas riksdagspolitiska verksamhet som en "extra legal inflytelse" och menade att den satte konstitutionens jämvikt ur spel.⁶⁵ Samtidigt koordinerade regeringens sympatisörer, bland annat genom att plantera artiklar i landsortspressen, en kampanj mot oppositionstidningarna i Stockholm.⁶⁶ Med början år 1835 inledde dessutom regeringen det som skulle bli en tre år lång serie av ett tjugotal indragningar riktade mot *Aftonbladet*.⁶⁷ Karl XIV Johan, som såg mycket negativt på tidningen, dess popularitet och frispråkighet, inte minst i utrikespolitiska frågor, var personligen drivande i dessa åtgärder. Med mindre eller större inslag av godtycklig styrning från statsmaktens sida riktades denna repression formellt mot publicistiska avarter, men i praktiken träffade den samtidigt nyckelaktörerna i riksdagsoppositionen. Det är signifikativt för dessa konflikter att Hierta i november 1834 på riddarhuset antydde att styrelsen förklarade alla motstridiga synpunkter med hänvisningar till "obehörigt tidningsskrik".⁶⁸

Dessa fyra kontexter synliggör att sådant som på cirka 200 års avstånd förefaller relativt normalt på den tiden var indraget i en pågående förhandling om det legitimas gräns. Polariserande partibegrepp, namninsamlingar, demokrati och politisk mobilisering genom pressen är för den sentida betraktaren bekanta företeelser. Vid 1830-talets mitt var sådant fortfarande främmande, hotande och nytt, med oklar innebörd, tveksam behörighet och motsägelsefulla verkningar. Detta är centralt för att förstå begreppen för antagonism och deras bruk.

⁶⁴ Gustaf Lagerbielke (1777–1837), författare och svenskt statsråd 1809, 1831–1837.

⁶⁵ "Om Legala och Moraliska Motvigtigheter i konstitutionella Samhällen: Andra artikeln: Om konstitutionell motvigt inom Lagstiftande Församlingar, eller om Representativ Opposition", *Aftonbladet* 1835-01-15, s. 3; Göransson 1937, s. 309; Torbacke 2005b, s. 280–294; Kihlberg 1968, s. 73–75; Borelius 1909, s. 119–120.

⁶⁶ G. Jansson 1948, s. 379–384; Lundell 2002, s. 183–185; Fahlbeck 1934, s. 341; Nordmark 2001, s. 38.

⁶⁷ Kihlberg 1968, s. 75; Göransson 1937, s. 196–200; Höjer 1960, s. 349–350; Nordmark 2001, s. 49–55.

⁶⁸ RAP 1834–1835 XIV, s. 40; Göransson 1937, s. 238–240, 309–310.

Konservativ före år 1834

Riksdagen år 1834 framstår som genombrottet för begreppet konservativ i svensk politik. Därför går jag först igenom begreppsutvecklingen fram till detta år.

Vad gäller tiden före år 1834 kan det politiska begreppet konservativ delas in i två betydelser. Den ena, en referens till något som skyddar en gemenskap från upplösning, är ovanlig men kontinuerligt förekommande i källmaterialet. Den andra, som refererar till ett parti eller personer som representerar detta värde, börjar förekomma år 1831. Icke-politisk användning, exempelvis "konservation" av läder, bortser jag ifrån.

Bevarande av gemenskap: den konservativa principen

Det finns flera bakgrunder till begreppet konservativ som beskrivning på värdet att bevara någon form av gemenskap från hot om upplösning. På latin fanns alltsedan romartiden en värdeladdad användning av *conservare* (att bevara) och dess avledningar.⁶⁹ Såväl Gud som världsliga furstar kunde betecknas *conservator* i en mening som snarast motsvarade beskyddare. I den tidigmoderna statsfilosofiska litteraturen på latin användes begreppet för att beteckna bevarande av staten och medborgarnas välfärd.⁷⁰ På svenska användes "konservation" på ett sätt som närmast går att byta ut mot "försörjning", exempelvis i uttrycket "familjernas konservation" i samband med diskussioner om arvsrätt.⁷¹ Mer sammanfallande i tid och uppenbart relevanta för undersökningen är influenserna från Frankrike. Att *Le Conservateur* från och med revolutionen var ett förekommande namn på tidningar i politiska ämnen framgår av avhandlingens inledande forskningsgenomgång.⁷² Begreppet hade från början en hel del gemensamt med "liberal". Författarinnan Germaine de Staël, som bidrog till att popularisera begreppet liberal, framhöll år 1798 republikens behov av en *corps conservateur* eller *institution conservatrice*, ett "konservativt" organ genom vilket revolutionens eliter kunde förhindra nya samhällsomvälvningar.⁷³ När general Napoleon Bonaparte genomförde sin brumairekupp rättfärdigade han den

⁶⁹ Vierhaus 1982a, s. 537.

⁷⁰ Hellerstedt 2022, s. 91 not 254, s. 109 not 330.

⁷¹ Winberg 1985, s. 38–39, 44, 49–50, 60–62. Se även "Utdrag ur donationsbrev 1666-12-19", [hämtad 2023-10-16]; BgP 1840–1841 II, s. 700.

⁷² Se s. 11–12.

⁷³ Vierhaus 1982a, s. 538.

med "de 'liberala', beskyddande, konservativa idéerna" [min översättning] och inrättade strax efteråt en *Sénat conservateur* i linje med de Staëls tanke.⁷⁴ Begreppet hade därmed fått en institutionaliserad roll i det franska konsulatet och kejsardömet, vilket framstår som en viktig omständighet för den fortsatta betydelsen.

Även i svensk press förekommer detta franska språkbruk. Det gäller dels *conservateur* som namn eller del av namn på franska tidningar, dels den övre kammaren i Frankrike. Svenska dagstidningar innehåller enstaka sådana referenser från och med år 1797 respektive år 1800.⁷⁵ Men i stället för att använda det franska ordet kunde uttrycken även försvenskas, så att exempelvis *les principes conservateurs de la société* översattes till "samhällsordningens grundprinciper".⁷⁶

Från år 1818 tillämpades motsvarande ord då och då för att referera till allmänna förhållanden i Sverige. Om man bortser från rena egennamn och icke-politisk användning har jag för åren 1818–1833 funnit 10 förekomster av konservativ, konservatorisk eller konservation vilka jag översätter med bevarande av gemenskap från upplösning.⁷⁷ Detta inkluderar vad jag funnit i kompletterande källmaterial, samt ett par fall som i själva verket refererar eller kommenterar en av de andra.⁷⁸ Det rör sig alltså om mycket få förekomster.

Ordformen konservation användes i dessa fall på ett sätt som påminner om de äldre svenska och latinska begreppsbruken. År 1818 kommenterade riddarhusutskottet hur vissa fideikomissregler i andra länder "bidragit till Adels flor och konservation".⁷⁹ Under riksdagen år 1823 argumenterade en präst för nationell självförsörjning med att "conservatio sui" [självbevarelse]

⁷⁴ I original "les idées conservatrices, tutélaire, 'liberales'". Vierhaus 1982a, s. 537–538.

⁷⁵ Sökning på "conservateur" i databasen Svenska dagstidningar 2021-11-24. Se även återgivningen av ett epigram om Chateaubriands *Le Conservateur* i "Paris, d. 22 Jan." som raljerar över detta språkbruk, *Stockholms Posten* 1819-02-08, s. 3.

⁷⁶ "De liberala idéerna", *Stockholms Posten* 1820-08-18, s. 2; Leonhard 2001, s. 155.

⁷⁷ RAP 1817–1818 VI:2, s. 302–303; RAP 1823 II, s. 534; PrP 1823 VII, s. 289; (Biberg) 1824, s. 12; RAP 1828–1830 III, s. 320–321; "Utrikes", *Svenska Minerva* 1833-03-12, s. 3; "Min tro – utan bekännelser", *Svenska Minerva* 1833-04-30, s. 3; "Mouvementspartiet i Frankrike och Sverige. 1 Art.", *Dagligt Allehanda*, 1833-07-23, s. 2; (Hierta) "Några ord om vårt Representationssätt", *Stockholms Posten* 1827-09-24, s. 3. Attribuering av den senare, se Kihlberg 1968, s. 34.

⁷⁸ (Hierta) "Några ord om vårt Representationssätt", *Stockholms Posten* 1827-09-24, s. 3. Däri även inräknat ett gränsfall som gäller "conservations-anda" i fråga om nationella konstskatter. RAP 1828–1830 III, s. 320–321. Däremot har jag inte räknat titeln på den satiriska tidningen *Conservations-bladet* från 1823, även om dess titel kan förstås som en ordlek mot bakgrund av det franska tidningsnamnet. "Anmälan", *Conservations-bladet* 1829-01-29, s. 2–3.

⁷⁹ RAP 1817–1818 VI:2, s. 302–303.

är en grundprincip i statsinrättningen.⁸⁰ I dessa fall ligger betydelsen "bevarande" nära "försörjning".

När ordformen var "conservatorisk" låg betydelsen i linje med det franska och troligen även det tyska språkbruket.⁸¹ I 1823 års diskussion om offentliga överläggningar på riddarhuset blev det gamla skällsordet aristokrati omtvistat. Gustaf Lagerbielke argumenterade då för behovet av en moralisk aristokrati, som representerade kunskaper, rikedomar och vårdande av minnen ur det förflutna. Oavsett statsförfattningens former behövdes en sådan aristokrati, förklarade Lagerbielke, för "den viktiga konservatoriska princip, som utgår från behovet av ordning, av varaktighet, och således även är själva frihetens fastaste stöd".⁸² I den offentliga skriftväxlingen om "liberalism" försvarade sig juristen Biberg några månader senare med att hans principer stod i överensstämmelse med den statskonst som handlade "i konservatorisk riktning".⁸³ Med tanke på Bibergs attacker på liberalismen kan detta tolkas som det första svenska exemplet på en motsatsställning mellan de båda begreppen. Denna motsatsställning ska inte förnekas, men var oartikulerad. Biberg, med sin falsk liberalism-retorik och ovilja att ansluta till partibeteckningar, använde hur som helst inte begreppet för att strukturera svensk politik i termer av liberalism kontra konservatism.⁸⁴ Begreppet konservatorisk speglade snarare en redan hos de Staël under franska revolutionen förekommande betydelse som betonade vikten av elitmakt för att bevara staten från omvälvningar.⁸⁵

Från år 1833 användes dock "konservativ" på ett partiskiljande sätt. *Svenska Minerva* hyllade Ryssland för att det genom diplomati och armé- rörelser lyckats hindra det Osmanska rikets upplösning och därmed göra gällande den "conservativa principen".⁸⁶ Den politiska motståndaren *Dagligt Allehanda*, i sin iver för ett transnationellt europeiskt frihetskrig, beklagade tvärtom Frankrikes prioriteringar av hov, diplomati och andra "utgifter för den 'conservativa' principens skydd".⁸⁷ I dessa fall refererar

⁸⁰ PrP 1823 VII, s. 289.

⁸¹ Se Vierhaus 1982a, s. 536.

⁸² RAP 1823 II, s. 534. Jämför det orefererade citatet av dessa uttryck i (Hierta) "Några ord om vårt Representationssätt", *Stockholms Posten* 1827-09-24, s. 3.

⁸³ (Biberg) 1824, s. 12.

⁸⁴ Se s. 265–269.

⁸⁵ Se samtida användning i tyskan där *konservatorischen* snarast används i motsats till *umstürzenden* (subversiv), ömsom tillsammans med eller skilt från *Liberalismus* som står i motsättning till *Obskurantismus*. Vierhaus 1982b, s. 763. Se också hur de Staël hanterade begreppet i förhållande till revolutions- och Napoleonepoken i sin år 1816 nedtecknade och år 1818 publicerade historia om denna tid. Staël [okänt tryckår], s. 224.

⁸⁶ "Utrikes", *Svenska Minerva* 1833-03-12, s. 3.

⁸⁷ "Mouvementspartiet i Frankrike och Sverige. 1 Art.", *Dagligt Allehanda*, 1833-07-23, s. 2.

uttrycket till en strävan efter att upprätthålla det europeiska statssystemet som sådant. Det sker utifrån Wiensystemets tanke om att skyddet av samhällsordning från upplösning var en gemensam europeisk angelägenhet. Detta karaktäriserades i *Svenska Minervas* upphöjande retorik som "det Europeiska statsförbundet",⁸⁸ men benämndes i *Dagligt Allehanda* med det nedsättande "heliga alliansen".⁸⁹ Här finns det en tydlig motsättning mellan *Dagligt Allehandas* "mouvement" kontra den "heliga alliansen" och dess "conservativa" princip.

För att åskådliggöra den politiska aspekten av begreppsbruket före riksdagen 1834 är det nödvändigt att åtskilja semantik och retorik. I alla dessa fall kan uttrycket semantiskt översättas med "bevarande". Begreppets övergripande performativ, bör man dock framhålla, är att betona samhällsvärdet av vissa institutioner, i regel adelskorporationer eller andra härskande eliter. Genom dessa performativ finns en tydlig politisk tendens mot värnande av överhus- och överhetsmakt. Denna syntetisering av ett visserligen mycket ovanligt begreppsbruk är ytterligare en indikation om en indirekt motsatsställning mellan liberal och konservativ, även om denna motsats ännu inte må ha varit formulerad på ett sätt som gjorde den relevant i den svenska samtidspolitiken. Den kan dock, år 1833, mycket väl redan ha varit mer aktuell än vad som framgår av dessa exempel, något som nästa typ av begrepps användning indikerar.

Partiet: rojalister och Tories

Begreppet konservativ som partibegrepp relaterar, före år 1834, till främst brittiska förhållanden. Sex av sju i källmaterialet registrerade fall under åren 1831–1833 gäller rapportering därifrån.⁹⁰ Detta är inte förvånande utifrån begreppets kända genomslag som benämning på *Tories* under just denna tid.⁹¹

Den första av dessa förekomster refererar emellertid till fransk politik. I en rapport framhöll *Post- och Inrikes Tidningar* att "det konservativa partiet", eller de "moderat-rojalistiska deputerade", samlade stöd från de många fransmän i landsorten som fruktade att julirevolutionen skulle spära ur i ett

⁸⁸ "Utrikes", *Svenska Minerva* 1833-03-12, s. 3.

⁸⁹ "Mouvementspartiet i Frankrike och Sverige. 1 Art.", *Dagligt Allehanda*, 1833-07-23, s. 1.

⁹⁰ "London, den 24 Febr", *Post- och Inrikes Tidningar* 1831-03-09, s. 2; "England", *Stockholms Posten* 1832-06-29, s. 4; "England", *Jönköpings Tidning* 1832-12-29, s. 3; "London", *Linköpingsbladet* 1833-02-16, s. 2; "England", *Jönköpings Tidning* 1833-04-27, s. 3; "Engelska Parlamentets Debatt i Portugisiska Frågan", *Dagligt Allehanda* 1833-06-20, s. 6.

⁹¹ Se s. 11, 312.

nytt europeiskt storkrig och skräckvälde.⁹² Motbegreppet var, med ett ned-sättande språk, "den allmänna jäsningen (le mouvement)", "det populära", "det hemligt verkande" eller "det ultraliberala partiet". Här finns många typiska drag för denna typ av begreppsanvändning: tydlig parti-antagonism, ordet "parti" samt att "det konservativa partiet" motsätter sig krav på förändring.⁹³

Liksom liberal har konservativ därmed börjat förekomma som ett politiskt antagonistiskt begrepp. Med lite god vilja kan man förstås förlägga starten för detta till åren runt 1800 – då genom att peka på Frankrikes senat och tidningar. I flera avseenden saknade begreppet emellertid ännu år 1833 den utbredning i språket som liberal haft i Sverige redan tre decennier tidigare. Konservativ användes betydligt mer sparsamt och saknade den mångtydighet och vaghet i begreppsskikt som karaktäriserade den tidiga politiska liberal-retoriken. De innovativa aspekterna av begreppet var begränsade till att med ett och samma ord kunna referera till bevarande av gemenskaper, franska rojalister och brittiska *Tories*. Ett mer aktivt och nyskapande sätt att bruka begreppet i svensk politik skulle dröja till åren 1834–1835.

Konservativ slår igenom 1834–1835

Riksdagen 1834–1835 är som sagt enligt källmaterialet det definitiva genomslaget för konservativ som politiskt begrepp. Ständermötet sammankallades eftersom kungen ville genomföra den vid tidigare riksdag beslutade myntrealisationen samt de därmed förknippade grundlagsförändringar som fördelade ansvaret för Riksbanken mellan kung och riksdag.⁹⁴ Det var emellertid framför allt i samband med diskussionerna om representationsförändring som ordet konservativ användes. Det förekom också som uttryck för politisk hemhörighet. I detta avsnitt behandlar jag diskussionerna på riksdagen i huvudsak kronologiskt.

⁹² I källan "moderat-royalistiske". "London, den 24 Febr", *Post- och Inrikes Tidningar* 1831-03-09, s. 2.

⁹³ En förklaring till att ordet dyker upp i artikeln om Frankrike är troligen att korrespondenten rapporterar från London, eftersom det dröjer till år 1839 innan begreppet regelbundet börjar användas i utrikesrapporteringen från Frankrike. Begreppsdata svenska tidningar, (SND).

⁹⁴ Se s. 278–279.

Wingård: konservativ biskop mot *mouvementet*

Biskopen i Göteborg Carl Fredrik Wingård kom till riksdagen år 1834 med ett nytt språk. Denna förändring inbegriper bruken av såväl "liberal" som "konservativ".

Som stor vän av frihet i näringar och utrikeshandel hade Wingård under tidigare riksdagar välvilligt associerat sig med begreppet liberal. Från år 1834–1835 gällde detta inte längre, något som är en indikation om liberalbegreppets alltmer oppositionella prägel.⁹⁵ I stället för att som tidigare förklara sig hysa "liberala tänkesätt" ⁹⁶ tog Wingård avstånd från "falsk liberalism".⁹⁷ Någon betydelselös eftergift till en reformpropå kallade han raljerande "ett anfall av liberalism, som ej ofta påkommer mig".⁹⁸ Wingård hade i allt väsentligt övergett sin liberala självförståelse och intagit en liberal-kritisk attityd.

Den första gång Wingård använde begreppet konservativ på ett för riksdagen nytt sätt var i anslutning till myntrealisationen. Liksom tidigare innehåller denna fråga komplicerade moment som kräver extra bakgrund.

Frågan som var i fokus för Wingårds inlägg berörde maktkampen mellan kung och riksdag. I enlighet med det vid föregående riksdag beslutade myntrealisationsprojektet föreslog bankutskottet delad makt över Riksbanken. När det gällde själva rätten att slå mynt – en fråga som stått utanför tidigare underhandlingar – uttalade utskottet att ansvaret redan var delat enligt paragraf 79 i regeringsformen.⁹⁹ Bland andra Wingård tolkade i stället paragrafen som att saken låg utanför ständernas och inom kungens befogenheter.

I ett inlägg i maj 1834 markerade Wingård mot vad han såg som riksdagens försök att flytta fram positionerna. Utskottets tolkning var främmande för "vår Statslära", sa han. Wingård styrkte sin argumentation genom att citera äldre grundlagar, det vill säga sådana som varit avskaffade sedan år 1809. Därefter citerade han 1809 års regeringsforms formuleringar om att kungens rätt att slå mynt ska vara "oförkränkt", ett ord som han me-

⁹⁵ Exempelvis PrP 1823 III, s. 431; PrP 1828–1830 II, s. 573–574; PrP 1828–1830 VIII, s. 22–23. Man kan möjligen ana en begynnande distans till begreppet på 1828–1830 års riksdag, se PrP 1828–1830 VI, s. 595. Wingård verkade även för reform av statsrådsorganisationen. G. Heckscher 1933, s. 64–65.

⁹⁶ PrP 1823 III, s. 431.

⁹⁷ PrP 1834–1835 III, s. 158; Prp 1834–1835 XVIII, s. 484; Prp 1834–1835 XIII, s. 202. I det senare talet åsyftar Wingård en utskottsreservation från Pehr Nilsson. "Stats- samt Allm. Besv.- och Oecon.-Utsk. Betänkande N:o 34: Betänkande, i anledning af väckta frågor om Folkskolors inrättande", 1834 IV:2, s. 13–17.

⁹⁸ PrP 1834–1835 XVII, s. 181.

⁹⁹ Göransson 1937, s. 135–136.

nade "hänvisar tydligen till något förut bestående".¹⁰⁰ Detta visade enligt Wingård att grundlagsstiftarna insåg det rättsliga värdet av orubbliga bestämmelser. "Samma konservativa åsikt har ock städse varit Ständernas och deras Utskotts, intill nu, då rörelsen skakar på allt."¹⁰¹ Begreppet konservativ representerar här tydligt en politisk partimotsättning till *mouvementet*, med anspelning på tidningsredaktörernas riksdagsopposition.

Temat ansluter också till 1809 års revolutionstillstånd. I förstone kan Wingårds betoning av det beståendes värde uppfattas som uttryck för den burkeanska synen på legitimitet. Detta värde, visserligen framträdande, stod här emellertid inte i motsättning till den vedertagna folksuveräna tolkningen. Wingård teg visserligen om att regeringsformen uttryckligen förklarar äldre grundlagar upphävida, men saken var underförstådd i resonemanget. Han höll sig såtillvida inom konventionens ramar.

Vid nästa tillfälle då Wingård använde begreppet konservativ framgick samma tankebanor tydligare. Det var senare på året i en debatt om representationsfrågan. Wingård motsatte sig de övergripande reformförslagen, men såg gärna en fortsatt utvidgad representation inom ramen för fyrståndsriksdagen, det vill säga genom inkluderande av nya grupper inom existerande stånd. En föregående talare hade i förhållande till fyrståndsriksdagen förklarat sig "stationär", det vill säga motståndare till representationsförändring.¹⁰² Wingård kommenterade:

jag vill ge mig ett nära nog lika illa anskrivet namn av konservativ; ty jag ville se, det av Fädren ärvda samhället, förvarat från omstörtning. [...] Revolution vill jag ej framkalla, och utan en sådan kan icke vår Ståndsrepresentation upphävas. Frågan därom var således på sitt ställe 1809¹⁰³

Etiketten konservativ förekommer i citatet både som negativt laddat skällsord och som positivt laddad samhällsbevarande åskådning. Centralt för den positiva laddningen är att Wingård betecknade sina politiska motståndares krav på att avskaffa ståndsrepresentationen som en upplösning av samhället, en "revolution". Wingårds retorik, som hänvisar till "det av Fädren ärvda samhället", var återigen ett slag för det beståendes legitimitet. Det är dock otvetydigt att Wingård respekterade den vedertagna uppfattningen om Sverige som en folksuverän stat. Påståendet om att reformen varit legitim är

¹⁰⁰ PrP 1834–1835 V, s. 140–141.

¹⁰¹ PrP 1834–1835 V, s. 141.

¹⁰² PrP 1834–1835 XI, s. 289.

¹⁰³ PrP 1834–1835 XI, s. 298.

1809, i revolutionstillståndet, lämnar inga tvivel om detta.¹⁰⁴ Poängen år 1834 var att det med tiden tvärtom blivit illegitimt att ens önska den reform som varit genomförbar år 1809.

Reaktionerna på Wingårds uttalande ger en ledtråd till hur konservativbegreppet uppfattades i relation till utländska influenser. Efterföljande talare, i anslutning till det vedertagna avståndstagandet från partianda, sammanfattade de abstrakta politiska skalorna. En riksdagsman ville "förklara det jag ej är Stationär, ej Conservateur, ej en av Mouvementet; eller rättare, jag tillhör dem alla";¹⁰⁵ en annan, "varken stationär eller konservativ", tillhörde heller inte "vare sig mouvement eller ultraism eller radikalism eller ens någon ism, blott för partiets eller namnets skull".¹⁰⁶ Genom dessa replikväxlingar fogade riksdagstalarna in begreppet konservativ i det franska partispråket. Det är dock inte nödvändigt att Wingård själv hade franska förhållanden i åtanke. Uttalandena är snarare indikationer på vad som var normerande i fråga om partimotsättningar.¹⁰⁷ Det väsentliga är att Wingård med sina inlägg tycks ha introducerat en självmedveten "konservativ" politik vid svenska riksdagar.

Konservativa element på riddarhuset

Ett oftare nyttjat och mer varierat begreppsbruk än det i prästeståndet återfinns i protokollen från riddarhusets debatter. Nödvändigheten av ett så kallat konservativt element inom representationen var där allmänt vedertagen. Debatterna visar på flera intressanta inslag, bland annat konservativbegreppets starka association till privilegier och företräden.

Konservativ i stället för aristokratisk

Betydelsemässigt överlappande med begreppet konservativ var begreppet aristokratisk. Juristen Ludvig Johansson Boije, anhängare av ståndsväl men

¹⁰⁴ På tidigare riksdagar hade Wingård samma idé om revolutionstillståndet. Tendensen i inläggen vette då emellertid snarare mot reform än mot böjelse för hävden. År 1809 föreslog Wingård själv en reform av representationen. RAP 1809–1810 I, s. 182–192; Sundin 2009b, s. 123–125. Ännu 20 år senare kritiserade han revolutionen för att den överdrev sina "försiktighetsmått för framtiden". PrP 1828–1830 VII, s. 181.

¹⁰⁵ PrP 1834–1835 XI, s. 343–344.

¹⁰⁶ PrP 1834–1835 XII, s. 339.

¹⁰⁷ Se även (Lagerbielke) "Tidens Politiska Språk, med dess Synonymer och Kontraster", *Post- och Inrikes Tidningar* 1835-02-23, s. 2.

ej av fördelningen i olika kammare, ansåg att adels- och prästestånden redan utgjorde det nödvändiga samhällsbevarande elementet:

jag törs icke kalla det det aristokratiska, vilket likväl fordom betydde de klokaste och bästa i landet, jag fruktar då att bli alldeles nedskriken; men namnet kvittar mig lika, och jag ville välja benämningen: det konservativa elementet¹⁰⁸

Det typiska för konservativ i representationsfrågan var att det användes för att motivera sådana företräden som skulle kunna gå under namn av aristokratiska om inte detta senare begrepp burit på negativa laddningar.

Denna argumentation för ett "konservativt" eller "aristokratiskt" element undergräver delar av den logik som varit framträdande sedan händelserna år 1809. Ett inlägg av landshövding Jacob Cederström kan illustrera detta.¹⁰⁹ Landshövdingen gjorde sig till språkrör för 1809 års idéer. Alltsedan revolutionen, menade Cederström, var det centralt att "alla medborgare är förda till enahanda rättigheter, skyldigheter och intressen".¹¹⁰ Han kritiserade därför riksdagskollegornas hänvisningar till det "aristokratiska elementet". Detta "försvann 1809, då Ridderskapet och Adeln genom koncessionerna ingick i lika skyldigheter och rättigheter med andra".¹¹¹ Cederströms idé var alltså att kvarvarande privilegier efter år 1809 endast utgjorde en obetydlig rest av ett förlegat system som adeln självmant tagit avstånd ifrån i samband med antagandet av regeringsformen. Han accepterade med andra ord inte idén om Sverige som ett blandat regeringssätt med monarki, aristokrati och demokrati. Sveriges "monarkiska styrelseform är en demokratisk statsförfattning, med styrande Konung i stället för oligarker", menade han. Cederström dömde ut försöken att försvara ständsorganisationen på principiell grund. Mot sådan argumentation ställde han 1809 års anda som eftersträvade "ett bortnötande av de olika intressena".¹¹² Hur detta bortnötande skulle gå till hamnade i bakgrunden av Cederströms huvudsakliga budskap om att ständernas diskussion i frågan var grundlagsstridig. Cederström framhöll emellertid vikten av en utjämnande, progressiv beskattning. Hans sätt att på en abstrakt grund motivera medborgerlig likhet, med skadliga

¹⁰⁸ RAP 1834–1835 XIV, s. 286. Om Boijes syn på representationsförändring, se s. 318–322.

¹⁰⁹ RAP 1834–1835 XIV, s. 289–291.

¹¹⁰ RAP 1834–1835 XIV, s. 289.

¹¹¹ RAP 1834–1835 XIV, s. 290.

¹¹² RAP 1834–1835 XIV, s. 289–291.

ståndsstrider som orosmoln över diskussionen, förefaller emellertid ha varit daterat och avvikande ett kvarts sekel efter revolutionen.¹¹³

I kontrast mot Cederström kan man ställa vad som år 1834 blivit det typiskt "liberala" sättet att argumentera för en representationsreform. Denna argumentation byggde snarare på ett bejakande än ett underkännande av formella eliter. Vilhelm Fredrik Dalmans förslag till representationsförändring är ett exempel.¹¹⁴ Å ena sidan önskade han en utsträckt allmän valrätt som omfattade alla "självberoende", vilket Dalman preciserade till medborgare som skattade för lön eller förmögenhet. Å andra sidan ville Dalman acceptera, som inskränkning av denna allmänna princip, att valbarheten till riksdagsman genom ett elektorsförfarande begränsades till lika antal från var och en av de fyra existerande ståndsgrupperna. I hans resonemang ingår en blandad värdering av adelsståndet, som å ena sidan ned-sättande kallas "den aristokratiska tillsatsen" med avseende på dess främmande status i en "demokratisk" representation, å andra sidan omnämns i positiva ordalag som ett "*conservativt* element" vilket genom sitt oberoende av valförfaranden har den självständighet som krävs för att stå emot maktgiriga regeringar.¹¹⁵ Även en reformist som Dalman använde alltså begreppet konservativ i positiv bemärkelse.

Karaktären av Dalmans förslag synliggör dessutom distansen till 1809 års förhållanden. Till skillnad från 1809 års "liberala" sökte han driva genom politiska kompromisser snarare än vakta på principer. Denna kompromisspolitik ska inte förstås som undfallenhet – tvärtom placerade Dalman sig i praktisk bemärkelse vid representationsreformismens ytterlighet. Hans målsättning var reform som medel för reform och han avvisade därmed den gamla ståndsöverskridande sammanhållningen kring grundlagens bestämmelser om jämlikhet i abstrakt bemärkelse.

Också typisk för sin tid var den talföre hovrättspresidenten Casper Vilhelm Ehrenborg.¹¹⁶ Inte ens år 1809, förklarade han, medan han personligen ännu ivrat "för jämlikhet och frihetsidéer", inte ens den gången, då konstitutionsutskottet faktiskt förordat en allmän valprincip vid en kommande reform, trodde han på dess tillämpning.¹¹⁷ I praktiken leder

¹¹³ Liknande resonemang finns hos David Frölich, RAP 1834–1835 XIV, s. 358–362. Se också ett mer pragmatiskt uttryck för 1809 års idéer i representationsfrågan genom Adolf Göran Mörner i statsrådet i Rexius 1914, s. 175–186. Jacob Cederströms formaliahänvisningar till grundlagen var ett ständigt återkommande budskap i hans inlägg. Liljecrona 1917, s. 297.

¹¹⁴ RAP 1834–1835 XIV, s. 302–303.

¹¹⁵ I källan är konservativt spärrat. RAP 1834–1835 XIV, s. 297, 306.

¹¹⁶ Casper Vilhelm Michaël Ehrenborg (1786–1844), jurist och ämbetsman. "Casper Wilhelm Michaël Ehrenborgh", SBL.

¹¹⁷ RAP 1834–1835 XIV, s. 312.

denna princip till nya orättvisor, menade Ehrenborg. Han frågade sig: "med vad rätt kallar man det allmänna val i Nordamerika, där de vita väljer och de svarta är uteslutna?" Möjligen kunde Ehrenborg tänka sig borgareståndets förslag om ståndsvisa val till gemensam kammare, men bara på villkor av ett avsevärt tillägg i form av ett överhus där medlemmarna satt orubbade på 50 års tid.

Det skulle jag vilja kalla det konservativa elementet, vår tids aristokrati, just därför, att i en sådan kammare skulle man kunna hoppas att finna det, som utgör den rätta aristokratin, nämligen företrädet i visdom, kraft, omdömesförmåga, samt förmågan att icke låta hänföra sig av dagens händelser.¹¹⁸

Precis som för Johansson Boije var aristokrati för Ehrenborg en positiv och samhällsbevarande kraft. Här var det emellertid varken jordäggande eller ståndsorganisation som genererade styrka. Värderingen låg mera i linje med Dalmans på så vis att det var frånvaron av ansvarsutkrävande i återkommande valförfaranden som gjorde aristokratin motståndskraftig mot manipulationer. Ehrenborgs definition av det konservativa elementet sätter återigen ljus på det mest genomgående men ibland underförstådda temat hos begreppet, nämligen att motsatsen till det konservativa bestod i rörelsen, täta växlingar och förändringar, eller benägenheten att "låta hänföra sig av dagens händelser".

Konservativ i stället för återhållande

Ett annat ord som användes synonymt med konservativ är "återhållande". Ett exempel kommer från August von Hartmansdorff, som sedan 1831 var statssekreterare och räknades till regeringspartiet.¹¹⁹ Hartmansdorff var en av de tydligaste motståndarna till all slags reform av fyrståndsorganisationen på riddarhuset.¹²⁰ Han varnade ledamöterna mot tankar på att ta efter det norska stortingets kammarsystem, eftersom det numerärt underlägsna överhuset, lagtinget, där kunde köras över av det mångtaligare

¹¹⁸ RAP 1834–1835 XIV, s. 313.

¹¹⁹ G. Heckscher 1938–1942, s. 33. Hartmansdorff hade enligt Henrik A. Olsson distanserat sig från "liberala tänkesätt" redan under riksdagen år 1823, men vad det betyder i förhållande till regering eller opposition är mot bakgrund av språkbruket då inte så lätt att avgöra. Henrik A. Olsson 1934, s. 71–73.

¹²⁰ RAP 1834–1835 XIV, s. 362.

underhuset, odelstinget.¹²¹ Hartmansdorff konstaterade kritiskt "att den återhållande kraften, som skulle vara hos Lagtinget, i själva verket saknas". Följden i Norge blev, menade Hartmansdorff, att den av bönder dominerande delen "tar sig de rättigheter, vartill den har makt". Även om "conservativ" här inte används, så kan resonemanget genom synonymen "återhållande" tas till intäkt för att begreppet konservativ ställdes i motsättning till otillbörligt utnyttjande av majoritetens maktövertag.

Den motsatta ytterligheten, *Aftonbladets* ägare och redaktör Lars Johan Hierta, vände sig inte mot detta språkbruk utan anknöt till det. Hierta hade gjort sig till en av de ledande företrädarna för de som ville införa allmän rösträtt för alla "självberoende".¹²² I ett inlägg skred därför Hierta till försvar för den allmänna valprincipen och tillbakavisade kritiken från Johansson Boije, Ehrenborg, Hartmansdorff och andra.¹²³ Det är inte alls så, menade Hierta, att "det konservativa intresset" tas tillvara med ärftlig riksdagsrätt.¹²⁴

Vilketdera ledde väl mera sannolikt till det ändamål, de värda talarna avser, antingen en Adel, varuti, såsom nu inom detta hus, icke finns mer än 3 à 4 personer av den klass, som, i egenskap av representanter för jordegendom, skulle utgöra det konservativa elementet, eller en Representation, som måste utgöras av sådana personer, vilka är fastighetsägare eller jordbrukare i Sverige.¹²⁵

Hierta påpekade i citatet att ytterst få jordägare i praktiken var närvarande på riddarhuset under förhandlingarna. I likhet med somliga av sina motståndare i representationsfrågan framhöll Hierta jordägandet som samhällets konservativa element, men i motsats till dem menade han att en allmän valprincip skulle göra detta element starkare.¹²⁶ Hierta upprepade sedan motsvarande retoriska strategi från ytterligare ett par perspektiv. Han frågade sig om "det aristokratiska elementet" av nationens bättre egenskaper inte skulle vårdas bättre genom väljarnas förtroende än genom ett överhus av förmögna som med självskrivna representationsrätt snarare vore bundna vid sina egenintressen.¹²⁷ Vidare bemötte Hierta Hartmansdorffs kritik mot bristen på "verkligt konservativt element" i Norge. Han frågade

¹²¹ RAP 1834–1835 XIV, s. 332.

¹²² Borell 1948, s. 29–30.

¹²³ RAP 1834–1835 XIV, s. 344–348.

¹²⁴ RAP 1834–1835 XIV, s. 346.

¹²⁵ RAP 1834–1835 XIV, s. 346.

¹²⁶ RAP 1834–1835 XIV, s. 284; Borell 1948, s. 35.

¹²⁷ RAP 1834–1835 XIV, s. 346–347.

sig om inte Stortingets tre senaste sammankomster, visade att det "conserverat sin konstitution" mot regeringens försök "att på densamma inympa ett annat element, som jag icke vill kalla *conserverande*, utan *balsamerande*."¹²⁸ Detta påstående refererade till Karl XIV Johans strandade planer på att införa starkare kungamakt och delning av stortingsmakten på olika samhällsklasser.¹²⁹ Det hör för övrigt till den norska kontexten att det i detta land vid denna tid var regeringens anhängare som gjorde anspråk på att tillhöra *Bevægelse* eller *Mouvement*, alltså tvärtemot fallet i Sverige, medan de som försvarade grundlagen mot reformförsök kallade sig *Patrioterne*. Poängen med exemplet Hierta är att visa att även en av riddarhusets radikalaste reformvänner anslöt till den gängse uppfattningen om behovet av ett "conservativt" eller "aristokratiskt" element, bestående av de besuttna och bättre, som skulle bevara samhället från omstörtningar.

Liberal positionering till konservativa element

Det finns dock flera skillnader mellan reformmotståndarnas syn på konservativa element och den som gällde hos de som vid denna tid allmänt kommit att uppfattas som "det liberala partiet", det vill säga oppositionella av Hiertas och Dalmans slag.¹³⁰ Hierta menade att politisk meritokrati genom en allmännare rösträtt klarade den bevarande uppgiften bättre än ståndsegoismen. Likt exempelvis Dalman pekade han också på att begäret att ta sig egna rättigheter med hjälp av politiska styrkeövertag var större på regeringssidan än hos den allmänna opinionen. Det konservativa elementet behövdes därför snarare som försvar mot regeringens än mot folkets reformvilja. Men dessutom tenderade Hierta att förstå återhållande element som ett slags provisorisk eftergift till omständigheterna.

I ännu ett svar till sina kritiker formulerade Hierta denna positionering genom att ta upp frågan om rösträtsregler som diskriminerade kvinnor och folkslag:

Herr von Troil¹³¹ har mot de allmänna valen gjort det inkast, att de, för grundsatsens konsekvens, borde utsträckas även till kvinnor; och Friherre Ehrenborgh har emot tillämpningen därav i Amerika invänt,

¹²⁸ RAP 1834–1835 XIV, s. 347.

¹²⁹ Seip 1997, s. 55–57.

¹³⁰ RAP 1834–1835 XIV, s. 356–358; RAP 1834–1835 IX, s. 89, 115; RAP 1834–1835 XI, s. 202; RAP 1834–1835 XVII, s. 317; RAP 1834–1835 IV, s. 82; RAP 1834–1835 X, s. 66; RAP 1834–1835 XIX, s. 119, 309.

¹³¹ Emil von Troil (1800–1859), militär och ämbetsman.

att de svarta icke där får delta i valen. Jag hemställer, om icke dessa värda ledamöter vederlagt sig själva och erkänner grundsatsens riktighet, då de emot densamma icke har något annat argument, än att den icke blivit nog fullständigt tillämpad?¹³²

På samma sätt som 1809 års liberala gjorde Hierta med denna tankelinje skillnad mellan jämlikheten i hela sin räckvidd och vad som var praktiskt möjligt i stunden. Liksom hos Dalman saknades dock 1809 års fruktan för den reaktion som skulle väckas av maktstrider mellan grupper med olika grader av privilegier. Reformen som enbart delvis förverkligade principerna framstår tvärtom hos dessa 1830-talets oppositionella liberala som en väg att närma sig idealen. Ett annat åskådliggörande exempel är hur Dalman bedömde det egna kompromissförslaget, där "på samma gång folket [...] och de konservativa elementen [...] representerades". Dalmans uppfattning var att hans förslag "om det ej är bättre, åtminstone har fler chanser för sig att vinna bifall, emedan det innefattar en medelväg".¹³³ Precis som ståndsvännerna använde sig den reformistiska grupperingen av konservativ som ett positivt begrepp, åtminstone i den mån det beskrev ett återhållande "element" i det svenska samhället. Men detta språkbruk är också färgat av att de ville underlätta kompromisser och avdramatisera konsekvenserna av representationsförändringen. Deras "konservativa" element var konservativt i motsättning till snarare än i harmoni med de frihets- och jämlikhetsprinciper som utgjorde reformförslagets riktmärken.

Konservativ som politisk åskådning

De oppositionella liberalas begreppsanvändning kan kontrasteras mot hur begreppet konservativ brukades för att beteckna den egna politiska åskådningen. Dock begränsar sig sådana självbenämningar i riksdagsprotokollen 1834–1835 till två personer: Wingård och Johansson Boije.

I Johansson Boijes fall inträffade det vid ett enstaka tillfälle. Bakgrunden var att Dalman i enlighet med de sedvanliga oppositionella kraven på ministeransvarighet önskat att statsråden, vid ett tillfälle då kungen fattat beslut i strid med deras råd, skulle ha valt att avgå. Johansson Boije, inte längre den parlamentaristiska sakköraren från år 1815, såg frågan som en strid mellan å ena sidan "de krafter, som tillhör det konservativa elementet"

¹³² RAP 1834–1835 XIV, s. 395.

¹³³ RAP 1834–1835 XIV, s. 407. Se även om Anders Lindebergs reformism år 1840. Rexius 1915, s. 151–152.

och å andra sidan "vårt oförståndiga mouvement" samt tackade ministären för att den inte släppt "sina platser åt mouvementets koryféer" utan varit lojal med "de konservativa".¹³⁴ Motsättningen mellan konservatism och *mouvement* är här ännu tydligare än hos Wingård.

I en delvis liknande fråga försvarade Wingård kungens makt över en ekonomisk lag gentemot ett förslag om att lägga den under ständernas kontroll:

Av mig, såsom Konservativ, väntar man sig, och med rätta, att jag yrkar Statsmakternas bibehållande vid sina respektive verkningsfält, varom gäller formeln: *uti possidetis*.¹³⁵

Wingård hänvisade med uttrycket *uti possidetis* till en princip som i sin tillämpning ger rätten till den som utövar faktisk kontroll över det omtvistade. Med begreppet konservativ försvarade Wingård alltså maktfördelning och ständsordning på grunden av det rättfärdiga i det kända och förankrade gentemot det nya och oprövade. Dessa exempel, liksom de tidigare anförda från Wingård, visar att "konservativ" för dessa politiker var ett sätt att peka på att reformivrarna överskred det rättfärdigas gräns. Liksom i representationsfrågan blir omfammandet av själva partinamnet ett sätt att understryka budskapet att respekten för den konstitutionella ordningen är hotad. För "de konservativa" själva beskrev konservativ det ideal för vilket de stred snarare än, som hos motståndarna, något som mildrade de eventuellt fränstötande aspekterna av jämlikhetsidealen.

En anmärkningsvärd semantisk skillnad finns mellan å ena sidan Wingårds konservativbegrepp och å andra sidan Johansson Boijes. Som framgått av citaten från riksdagen lade Wingård vikt vid traditionens värde då han definierade konservativ som "Statsmakternas bibehållande vid sina respektive verkningsfält", värdet av "det av fädren ärvda samhället, förvarat ifrån omstörtningar" eller företrädet för "det förut bestående". Detta underströks dessutom av en vokabulär med uttryck som "samhällets genetiska bildning" och liknande.¹³⁶ Hos Johansson Boije däremot förekommer knappast motsvarande språkbruk. Johansson Boije likställde i stället det konservativa elementet med det "aristokratiska", eller de "klokaste och bästa i landet", och använde det oförblommerat som ett partibegrepp i motsats

¹³⁴ RAP 1834–1835 XX, s. 51.

¹³⁵ PrP 1834 XVIII, s. 276.

¹³⁶ PrP 1828–1830 XI, s. 297. Även att viss lag förblivit "orubbad" genom historiens välvningar. PrP 1828–1830 V, s. 140.

till "mouvementet". På ett annat ställe förklarade Johansson Boije det konservativa elementet med att det "har att bevara Svenska folket från både envælde och mångvælde".¹³⁷ Med sådana formuleringar syftade Johansson Boije näppeligen på någon tankegång om det beståendes rättsliga värde, utan snarare på vikten av en aristokrati som kunde motverka tendenser till monarkiska och demokratiska excesser i ett blandat styre. Begreppet konservativ förenade dessa skilda argumentationslinjer i kampen för kungens och ståndens makt mot reformisternas föregivna omstörtningbegär. Wingård gjorde det med hänvisning till traditionen, Johansson Boije åberopade blandstyreprincipen.

En jämförelse mellan Wingårds och Johansson Boijes tal under tidigare riksdagar pekar på att de hade ytterligare något gemensamt. Båda beklagade, från sina olika perspektiv, överhetens benägenhet att vilja tillfredsställa folkopinionen.

För Wingård var det regeringen som behövde stålsätta sig mot sådana åsiktsyttringar. Wingård, som vid tidigare riksdagar hade tenderat till reform snarare än till böjelse för hävden, lade fram ett förslag till representationsreform år 1809. Där påtalade han att det kan vara "den förslappade illviljans [...] språk; att förändringar icke äger *opinionen* till sin fördel", med tydlig anspelning på den försiktiga linje i frågan som skulle komma att segra den gången.¹³⁸ Återkommande försvar för kungamakten och varningar för "folkvælde"¹³⁹ och "det demokratiska elementet, som vill förhäva sig" var konsekventa inslag i Wingårds politiska gärning.¹⁴⁰ Med folkvælde och demokrati åsyftade han i regel riksdagens specialiserade former för att granska regeringen, som konstitutionsutskott och statsrevision.

Johansson Boijes ovilja mot demokrati stod däremot i nära gemenskap med en hög värdering av de traditionella eliternas maktställning. Redan vid riksdagen 1815 – då han stod i skottgluggen under den Grevesmöhleska fejden – utfärdade han varningar för opinionsväldets urartningar i "Jakobin-förtryck".¹⁴¹ De farliga överdrifterna såg Johansson Boije emellertid med konsekvens inte endast hos makthungliga folkrepresentanter, utan i lika hög grad från regenten.¹⁴² Med Johansson Boijes synsätt var det de "aristokratiska" elementen – statsrådet, adelsståndet och prästeståndet – som balanse-rade driften att blidka opinionerna.

¹³⁷ RAP 1828–1830 XIV, s. 322

¹³⁸ RAP 1809–1810 I, s. 191; Sundin 2009b, s. 123–134.

¹³⁹ PrP 1823 II, s. 453–455; PrP 1828–1830 VII, s. 181–182; PrP 1828–1830 XIII, s. 174.

¹⁴⁰ PrP 1828–1830 XIII, s. 174.

¹⁴¹ Se även Johansson Boije 1815, s. 18–21.

¹⁴² RAP 1817–1818 VI:2, s. 139–149, 191–194; RAP 1823 II, s. 468–472, 518–520.

Sammanfattningsvis slog begreppet konservativ igenom i det svenska rikspolitiska språkbruket under riksdagen 1834–1835. Begreppsbruket kan delas in i två slag. Ett refererade huvudsakligen till en abstrakt funktion i staten, ett till politisk åskådning.

Den abstrakta funktionen i staten anknöt till den äldre betydelsen av att bevara en gemenskap från upplösning. Andra möjliga definitioner är återhållande eller aristokratisk i en mening som ligger nära bättre. Som empirisk referens användes begreppet för att beteckna ärftlig adel, en ämbetsmannahierarki, den besuttna klassen i samhället, de föregivet mer bildade, sansade och omdömesgilla eller helt enkelt partiet som motsatte sig den reformistiska oppositionens krav – men alla dessa referenter på ett sätt som framhöll den beskrivna gruppens betydelse för att bevara samhället från upplösning.

Tillämpat som politisk åskådning var konservativ mer nyskapande. Det kunde åsyfta en hög värdering av kungamaktens och ständsrepresentationens betydelse, samt, åtminstone hos biskop Wingård, en dogm om nedärvda och faktiskt existerande maktförhållandens legitimitet. Framför allt användes det inom ramen för en retorik som pekade ut den reformistiska oppositionen som orättfärdig. Användningen av begreppet för att beteckna en politisk tendens eller åskådning var framför allt ett sätt att höja insatserna i vissa politiska frågor genom att peka på att det var samhällets själva grundvalar som stod på spel. Dess originalitet och nyskapelse låg i denna funktion, som uppstod genom att partibegreppet kombinerade anslutning till en viss maktordning med samhällets bevarande från upplösning.

Endast indirekt kunde man ställa konservativ som motbegrepp till liberal, och då genom överlappande begrepp som rörelse/*mouvement*. Liberal och konservativ förekom inte tillsammans under riksdagen.

Konservativ och liberal i tidningar och litteratur från 1835

I frånvaron av riksdagar efter våren 1835 är den svenska utgivningen av tidningar och politiska skrifter den främsta källan till begreppsanvändning och kontext för partimotsättningar under fortsättningen av 1830-talet. Där förekommer motsatsparet liberal och konservativ, men endast hos liberala avsändare. Min redovisning riktas vidare mot ett par viktiga omständigheter i fråga om begreppet konservativ och anknyter sedan till den text om konservatismen i *Aftonbladet* 1836 som utgör kapitlets utgångspunkt.

Konservativs tvetydiga laddningar

Att Carl Fredrik Wingård gav sig ett "illa anskrivet namn av konservativ" vid riksdagen 1834–1835 är tvetydigt. Varför ville Wingård använda ett illa anskrivet namn? Dessutom är frågan hur illa anskrivet det egentligen var i svensk politik. I de övriga fall som jag hitintills redovisat – från 1818 års riddarhusutskotts fras om "Adelns flor och conservation" till Ludvig Johansson Boijes definition av det konservativa elementet som något som skyddar mot "både envælde och mångvælde" vid riksdagen 1834 – bär konservativ nästan uteslutande på positiva laddningar. Det enda undantaget är *Dagligt Allehandas* beklagande från år 1833 av "den 'konservativa' principens" vikt i europeisk politik.¹⁴³ Detta förhållande speglar källmaterialet före år 1835 väl. Regeln är att begreppet är positivt laddat, men när tidningar med ett liberalt vänsterperspektiv behandlar politik i Frankrike, Storbritannien eller Ryssland, så tenderar begreppet mot det pejorativa.¹⁴⁴ Det är således mot bakgrund av dessa negativa referenser till konservativa i en internationell kontext som man bör förstå Wingårds paradox.

Med importen av begreppet som politisk åskådning till svenska sammanhang följer dessa negativt laddade referenser till reaktionär politik. Flera exempel på detta finns under riksdagens sista månader.¹⁴⁵ Detta inträffade i tal och texter av representationsreformens vänner, såväl på som utanför riksdagsdebatterna.

Det exempel jag främst fokuserar på är måhända inte det tydligaste, men intressant eftersom den tidigare indirekta motsättningen mellan liberal och konservativ här för första gången var klart uttalad med anspelning på en svensk kontext. Texten "Ett ord i sinom tid" i *Dagligt Allehanda* i mars 1835 är en allmänt hållen kritik mot den kampanj som flera tidningar under riksdagen bedrev mot "den liberala pressen".¹⁴⁶ Visserligen, menade debattören, var en del attacker befogade, men ensidigheten och den hätska personförföljelsen var orättvis.

om än de "liberala" Tidningarna och Representanterna mången gång gjort sig skyldiga till misstag, så har de dock aldrig behandlat de

¹⁴³ Se s. 321.

¹⁴⁴ Begreppsdata, Begreppsdata riksdagstryck och Begreppsdata svenska tidningar, (SND). Se även "Paris, d. 22 Jan.", *Stockholms Posten* 1819-02-08, s. 3.

¹⁴⁵ BgP IX 1834–1835, s. 120; "Ett ord i sinom tid", *Aftontidningen Bihang Till Dagligt Allehanda*, 1835-03-13, s. 3; [utan rubrik], *Dagligt Allehanda* 1835-04-27, s. 7; "Theater-Censuren", *Dagligt Allehanda*, 1835-05-02, s. 2.

¹⁴⁶ Se s. 318.

s. k. "Konservativa" med den ilska, den oförsynta djärvhet, den fanatiska, men tillika låga bitterhet, varmed under innevarande Riksdag dessa liberala blivit behandlade¹⁴⁷

Citatet, med sin motsatsställning mellan liberala och konservativa, visar att detta, om än inte etablerat för svensk kontext, redan var ett fullt begripligt sätt att strukturera den politiska antagonismen mellan en reformvän som *Dagligt Allehanda* och dess motståndare. Det är mot bakgrund av att *Dagligt Allehanda* karaktäriserade sig som en liberal tidning som "konservativa" här kan betraktas som negativt laddat. I andra texter från samma år likställde tidningen "konservativa" med nedsättande uttryck som "gubbar" och den "lojalistiska Royautén".¹⁴⁸ "Så kallade" ska annars som sagt – till skillnad från exempelvis "falsk", "låtsad" eller "exalterad" – inte som utgångspunkt tolkas som en negativ värdering. Det var i regel ett sätt att försöka skapa distans till de polariserade laddningarna hos ett partinamn eller åtminstone förmena sig inta ett opartiskt perspektiv, höjt över personmotsättningar.¹⁴⁹

Det bör framhållas att detta sätt att använda konservativ som negativt laddad partibeteckning inte innebar något avsteg från tidigare språkbruk. Även *Dagligt Allehanda* hänvisade fortsättningsvis till "det konservativa elementet" som ett viktigt inslag i en stabil och reformerad representation.¹⁵⁰ Liksom för begreppen patriot och liberal förenades positiva begreppsskikt av vedertagna värden med de mera tvetydiga av politisk tendens eller gruppering.

Björnstjernas konservatism

Efter riksdagens slut, senare under året 1835, publicerade diplomaten Magnus Björnstjerna – som politiskt gjort sig bemärkt som en kungens man – en text som problematiserade och utvecklade begreppet konservativ.¹⁵¹ Det finns ett par tydliga skillnader i Björnstjernas text i förhållande till

¹⁴⁷ "Ett ord i sinom tid", *Aftontidningen Bihang Till Dagligt Allehanda*, 1835-03-13, s. 3.

¹⁴⁸ [utan rubrik], *Dagligt Allehanda* 1835-04-27, s. 7; "Theater-Censuren", *Dagligt Allehanda*, 1835-05-02, s. 2.

¹⁴⁹ Se s. 122. Jämför Lundell 2002, s. 194–195 och Hellquist 1939, s. 494.

¹⁵⁰ "Några betraktelser i anledning af Grefve Björnstjernas Grunder för en Representationsförändring i Sverige.", *Aftontidningen Bihang till Dagligt Allehanda* 1835-10-12, s. 3.

¹⁵¹ RAP 1823 VI, s. 755–756. Om Björnstjernas lojalitet med kungen, se Andreen 1961, s. 260–262; Höjer 1960, s. 131–147.

hur begreppet konservativ användes i riksdagsdebatten. Först dock några ord om sammanhanget.

Texten innehåller ett förslag till representationsreform som ansluter till för tiden typiska principer.¹⁵² Liksom Dalman och Hierta ville Björnstjerna flytta makt från ämbetsmän till jordägare genom allmänna val. För att undvika ett alltför stort inflytande från gruppen bönder tänkte sig emellertid Björnstjerna en mycket hög census, det vill säga förmögenhetskrav för rösträtt, men också en övre kammare befolkad av adelsmän och biskopar med självskriven riksdagsplats. I linje med de mer radikala förslagen förordade Björnstjerna även en form av parlamentarism som skulle föra över makt från kungen till ministrarna. De konstitutionella mönstren tycks vara hämtade från franska liberala som förespråkade modifierade varianter av det brittiska statsskicket.¹⁵³ Andan i förslaget präglas därför av den vid tiden så vanliga idén att problemet med ständsriksdagen var att den befolkades av ledamöter vars fattigdom och okunskap var en grogrund för korruption och manipulation.

Den första utmärkande skillnaden gentemot riksdagsdebatten är att Björnstjerna använder ismformen "conservatism". Först sker det för att utmärka "den slags konservatism" som karaktäriserade engelska och franska reformmotståndare, "*Peel-Wellingtonska*" och "*Polignacska Ministären*", det senare åsyftande den franska regering som störtades genom julirevolutionen 1830.¹⁵⁴ Men begreppet var snarast positivt hos Björnstjerna. Problemet med "illa förstådd *Conservatism*", menade han, var att inget "är mera *Revolutionärt* till sin natur". Björnstjerna exemplifierade detta med att ministären Jules de Polignac¹⁵⁵ vållat julirevolutionen medan Peel och Wellington sänat framkallat Irlands söndring från unionen. Detta följer alltså mönstret från andra reformvänner som kombinerade fördömandet av ytterligheten konservativ med en hög värdering av konservativ i meningen det abstrakta värdet av en ansvarstagande elit.

Den andra nyheten i Björnstjernas text står i samband med hans stridbarhet för 1809 års ideal. Björnstjerna refererade och citerade konstitutionsutskottet från år 1834–1835. Utskottet försvarade ständsvalen i sitt betänkande om representationsreform. I argumentationen hänvisade utskot-

¹⁵² Borell 1948, s. 33–34. Björnstjerna 1835.

¹⁵³ Något som tyder på detta är att Björnstjerna önskade provinsiell självstyrelse och decentraliserad förvaltning. Björnstjerna 1835, s. 347–350. Se även referenserna till Benjamin Constant, s. 123, 194. Höjer 1960, s. 258; Borell 1948, s. 33–34.

¹⁵⁴ Björnstjerna 1835, s. 36.

¹⁵⁵ Jules de Polignac (1780–1847), fransk statsfånge 1804–1814, 1830–1836, fransk regeringschef 1829–1830.

tet till att staten var grundad på ett "evigt" och fäderneslandet på ett "oflyttbart intresse".¹⁵⁶ Utskottets resonemang kan sägas ha, om än i kortfattade ordalag, följt mönstret från juristerna Nils Fredrik Biberg och Hans Järta. Björnstjerna uppfattade därför att utskottet avfärdade tankar om samhällsfördrag och folksuveränitet för att i stället betrakta samhället som byggt på "en *naturnödvändighet*".¹⁵⁷ Gentemot denna syn framhöll Björnstjerna statsteorier, från Platon¹⁵⁸ till Johann Gottlieb Fichte,¹⁵⁹ som räknat med ett samhällsligt "grundfördrag".¹⁶⁰ Sådana tankar, menade Björnstjerna, "legitimerar 1809 års Regementsförändring". Konstitutionsutskottet däremot "nekande tillvaron av ett Samhällsfördrag, *illegitimerar* nämnda Statsvälvning."¹⁶¹ Även om Björnstjerna översiktligt berör nyanser i olika statsfilosofiska system så förefaller detta vara vid sidan av hans poäng. I stället ägnade han sig åt att polarisera de sedan år 1809 konkurrerande alternativen för att legitimera 1809 års statskick – folksuveränitet i motsats till nödläge – för att på så vis lägga grunden för att förklara konservatismens natur.¹⁶²

¹⁵⁶ Björnstjerna 1835, s. 60. "Constitutions-Utskottens Mem. N:o 35: Memorial, med Betänkande om National-representationen" 1834, s. 3.

¹⁵⁷ Björnstjerna 1835, s. 60. "Naturnödvändighet" förekommer inte i betänkandet. Jämför dock formuleringen i originalet om att en "för Sverige ohistorisk representation skulle föranleda rubbning av Statsförfattningen i dess djupaste grundval, och må hända innebära sådan välvning, som vanligen benämnes Revolution, försvarbar endast under villkoret av den yttersta nödvändighet". "Constitutions-Utskottens Mem. N:o 35: Memorial, med Betänkande om National-representationen" 1834, s. 4.

¹⁵⁸ Platon (428–348 f. kr.), filosof.

¹⁵⁹ Johann Gottlieb Fichte (1762–1814), filosof.

¹⁶⁰ Björnstjerna 1935, s. 63–64.

¹⁶¹ Björnstjerna 1835, s. 60–64.

¹⁶² Björnstjernas begreppsapparat och tolkningar av de två statsfilosofiska riktningarna förefaller mig vara till en del idiosynkratiska. De är uppenbarligen avsedda att polarisera efter det mönster som varit så politiskt laddat från år 1809 och framåt. Han delar in synen på staten i för det första sidan den "*idealistiska*", som ser staten som en "*naturnödvändighet*". Detta motsvarar vad jag kallat den burkeanska nödlägesmotiveringen – det vill säga idén om att den svenska regimens legitimitet vilar på hävd som rubbats av anpassningar i nödlägen. Här saknas nyanser i Björnstjernas redogörelser. Allt slags försvar av ståndsprincipen tenderar att ingå i denna skola, från nödlägesmotiveringar och den historiska skolans rättspositivism till hänvisningar till "*Gudomligt ursprung*". Å andra sidan räknar Björnstjerna med den "*realistiska*" skolan, som bygger på "*samhällskontrakt*". Detta motsvarar vad jag kallat den delolmeska folksuveräna principen – det vill säga idén om att regimens legitimitet vilar på ett upprättande av en laglig ordning i ett formenligt brott år 1809 med föregående system. Även om Björnstjerna här tillåter ett större mått av nyanser, så rangeras ganska olika uppfattningar inom denna skola. Till samhällskontraktets mera uttryckliga försvarare räknar han Platon, Aristoteles, Hobbes, Locke, Blackstone, Pufendorf, Höijer, Rousseau och Fichte. Det viktiga tycks vara att de på ett eller annat sätt räknat med någon form av samhällsligt fördrag. Även när Björnstjerna om exempelvis Hume skriver att denne menade att "båda teorierna kan försvaras med lika framgång" tenderar det att tas till intäkt för grundfördragsidéns giltighet. Björnstjerna, s. 19, 60–64.

Problemet med ständsriksdagen, menade Björnstjerna, var att den var alltför benägen att rucka på samhällsfördraget. Detta ledde till kortsiktiga och trångsynta partiella grundlagsreformer som följdes av nya förhastade ändringar vid nästkommande riksdagar. Björnstjerna tillbakavisade därmed att ständsriksdagen skulle vara konservativ. "Den mest rörliga, den mest convulsiva är den, och icke annat. Samhällets progressiva utbildning kallar jag *conservatism*, ty den ger *bestånd* åt samhället."¹⁶³ Denna "conservatism bekänner jag mig till", förklarade Björnstjerna samtidigt som han dömde ut de riksdagskonservativas kombinationer av "principlös omskapning" och "förmultnade Statsformer", som "*mouvement* i sin högsta *potens*", vilket i förlängningen skulle föra samhället till en ny revolution. Björnstjerna associerade på så vis en rätt förstådd konservatism till lojalitet med revolutionens principiellt orienterade framstegsvision.

På det viset inverterade Björnstjerna den polemiska riktningen i begreppet konservativ. Liksom Carl Fredrik Wingård och Ludvig Johansson Boije använde han konservativ för att säga att de politiska motståndarna gick över gränsen för det rättfärdiga, men lägren kastades om: Deras konservatism blev Björnstjernas *mouvement*. Han lyckades med denna omkastning genom att ställa 1809 års folksuveräna principer i motsats till vad som föreföll honom vara legitimistiskt färgade inslag i konstitutionsutskottets argumentation.

Björnstjernas reformism är komplex. Han föreställde sig överhuset som en samhällsinriktning "av *conservativ* eller aristokratisk natur, för att tillvinna sig de högre Ständens bifall" vid sidan av ett "*demokratiskt Folk-element*, för att liva de lägre till Fosterlandskärlek".¹⁶⁴ Det som kan verka mera förvånande är att han associerade "det *conservativa elementet i Staten*" till "*Ultras* eller *Tory-lägre*". Detta är motsägelsefullt eftersom textens inledning pekar ut just detta läger som ofrivilliga revolutionsmakare.¹⁶⁵ Paradoxen blir lättare att förstå genom att Björnstjerna hänvisar till "*liberalt*" sinnade auktoriteter: filosoferna Jeremy Bentham¹⁶⁶ och Benjamin Constant.¹⁶⁷ Deras resonemang om det ärftliga överhusets värde bygger inte minst på sådant som behovet av att kanalisera den ärelystna klassens ambitioner till ansvarsfulla kall och bort från folkdemagogi och favoritvälden. Förklaringarna av det blandade styrelsesättet var med andra ord inte sällan paradoxala till sin natur. Monarkins, aristokratins eller demokratins laddningar stod i förhål-

¹⁶³ Björnstjerna 1835, s. 90.

¹⁶⁴ Björnstjerna 1835, s. 168.

¹⁶⁵ Björnstjerna 1835, s. 161.

¹⁶⁶ Jeremy Bentham (1748–1832), jurist och filosof.

¹⁶⁷ Björnstjerna 1835, s. 193–194.

lande till varandra. Inom sina rätta mått eller sina egentliga funktioner var de positiva; endast genom inkräktningar på varandras områden var de skadliga. Björnstjernas "conservativa" lösning på representationsfrågan var i den meningen inte särskilt originell.

Den vänder likväl uppochner på begreppet konservativ som politisk åskådning under riksdagen. Johansson Boijes och Wingårds konservatism skulle bevara samhällsordningen genom att bibehålla ståndsprincipen; Björnstjerna ville bevara samhällsordningen genom att avskaffa den. Johansson Boijes konservatism skulle bevara samhället genom att bekämpa kraven på ministeransvarighet; Björnstjerna skulle bevara samhället genom att införa den. Wingård hävdade att den existerande samhällsordningen var den enda legitima; Björnstjerna varnade för att liknande resonemang underkände den existerande samhällsordningen som illegitim. Dessa kontraster uppstår genom att begreppets olika betydelser och referenser kolliderar.

Det går inte att kategorisera Björnstjernas retorik som konservativ-kritisk på motsvarande sätt som i fallet med den liberal-kritiska retoriken. Björnstjerna använde inte allmänna sociala och moraliska begreppsskikt för att neutralisera de utpräglat politiska, utan skapade kollisionerna genom att använda sig av begreppet i dess mest politiska betydelser: Enligt Björnstjerna stod konservatism i meningen bevarande av existerande och nedärvda maktförhållanden i konflikt med konservatism i meningen en samhällsordning som i mindre grad behärskades av tillfälliga opinioners nycker. Han såg det som uppfattades som konservativt i meningen ärfilig aristokrati som anti-konservativt i meningen fattiga och obildade militärer som lockades av demagogi och lät sig manipuleras till att "rösta för uniformen". Inte ens motsatsställningen mellan konservativa och liberala består entydigt efter konfrontationen med Björnstjernas representationsförslag.

Det finns dock även gemensamma nämnare mellan Björnstjerna, Johansson Boije och Wingård. När de använde konservativ ingick det i diskussioner om olika former för konstitutionellt definierade överheter: riksdagsmän i privilegierade kammare, ministrar eller regenter. Begreppet kombinerade en viss maktordning med värdet av att bevara samhällsordningen från upplösning, och stod därmed i samband med frågor om gränser för vad som var politiskt legitimt. Och begreppet konservativ var även hos Björnstjerna kopplat till ett slags varningar för förändringar. Begreppet användes alltså hos alla de tre debattörerna för att diskutera överhet, legitimitet och kontinuitet.

Aftonbladet och konsekvensen i konservatismen

I inledningen av kapitlet ställs frågan hur *Aftonbladet* år 1836 med en sådan självklarhet kunde hänvisa till "konservatismen" i en tidningsrubrik. Att begreppet under de föregående åren blivit centralt, framför allt för att beskriva ansvarstagande och tillbakahållande krafter i samband med diskussioner om en representationsreform, har redan framgått. Begreppet kunde även användas för att benämna politiska åskådningar och tendenser. Mot denna bakgrund förefaller det knappast längre konstigt att *Aftonbladet* använde begreppet. Däremot kvarstår frågan om vad tidningen menade med "konsekvens" i konservatismen.

Det bör påpekas att artikelns huvudfråga om konsekvensen i *Svenska Minervas* monarkiska konservatism var *Aftonbladets* egen konstruktion. *Svenska Minerva* använde, såvitt jag kunnat finna, aldrig självt uttrycket monarkisk konservatism.¹⁶⁸ Även fortsättningsvis kallade sig utgivarna av tidningen "Rojalister" som bekämpade den "falska liberalismen".¹⁶⁹ Det är i stället *Aftonbladet* som, i en föregående skriftväxling angående konsekvensen i dess eget system, hänvisat till *Svenska Minervas* "s. k. monarkiska konservatism".¹⁷⁰

Motsättningen mellan liberalism och konservatism är tydlig men outtalad i "Vad är konsekvens i den monarkiska konservatismen?".¹⁷¹ Dels analyserar texten *Svenska Minerva* och historikern Erik Gustaf Geijer som två exempel på konservatism. Dels förklarar den karaktären av *Aftonbladets* egen liberalism i förhållande till engelskt inspirerade varianter. Liberalismen definieras som "idén om en motvikt hos folket eller de styrda, emot de styrandes vilja". Denna liberalism orsakade, menade *Aftonbladet*, reaktioner från "de historiska, aristokratiska och de byråkratiska fraktionerna, icke mindre än kabinetterna själva". Ordet "historiska" anspelar här på den rättsfilosofiska "historiska skolan" vilken avvisade naturrätten för att i stället härleda rättsbestämmelserna ur kunskapen om deras historia och betrakta dem som resultat av en organisk utveckling. Konservatism kan alltså indirekt betraktas som samlingsnamn för alla de som motsatte sig liberalismen i betydelsen att de styrda genom demokratiskt inflytande skulle kunna opponera sig mot de styrande.

¹⁶⁸ Sökningar 2023-12-04 på beståndet i Umeå universitets databas Digitala samlingar.

¹⁶⁹ I original "Rojalister". "Ett ord i egen sak", *Svenska Minerva* 1834-03-18, s. 2. Uttrycket "vi och 'de konservativa' med oss" i ett senare nummer anspelar snarast på motståndarnas språkbruk. "Aftonbladet tager tonsuren och blir Barfota-Munk", *Svenska Minerva* 1835-11-13, s. 2.

¹⁷⁰ [utan rubrik], *Aftonbladet* 1836-10-20, s. 2.

¹⁷¹ "Vad är konsekvens i den monarkiska konservatismen?", *Aftonbladet* 1836-10-22, s. 2.

Aftonbladet gjorde dock skillnad mellan konsekvent konservatism å ena sidan, som Geijers, och å andra sidan *Svenska Minervas* inkonsekventa. Eftersom *Svenska Minerva* kritiserade alla motvikter till kungamakten saknades systematik, menade *Aftonbladet*. *Svenska Minervas* verkliga drivkraft handlade i stället om att tillskapa "en mäktig och diger byråkrati [...] i de obehindrade strålarna av det kungliga solskenet".¹⁷² Geijer däremot, resonerade *Aftonbladet*, var en representant för den "historiska skolan" och värderade således stånd, skrän och den patriarkala familjeordningen. Problemet, menade *Aftonbladet*, var att detta system tillhörde det medeltida förgångna och därför var omöjligt att upprätthålla på 1800-talet. Hos *Svenska Minerva* fanns inget historiskt motiverat korporationssystem, men tidningen var ändå konservativ, enligt *Aftonbladet*.

På motsvarande sätt ansåg *Aftonbladet* att det var skillnad på den egna liberalismen och den som "anser all rättfärdighet uppfylld blott man i likhet med England äger det politiska skådespelet av ett Överhus, ett Underhus och en Ministär".¹⁷³ Som exempel på sådan liberalism nämns bland andra filosofen Jean-Louis de Lolme och oppositionsmannen Fredrik Bogislaus von Schwerin, varav ingen längre var i livet, samt den dåvarande franska utbildningsministern François Guizot.¹⁷⁴ *Aftonbladet* kritiserade denna liberalism som inkonsekvent genom sitt överdrivna fokus på politiska rättigheter i stället för sociala. Konsekvent liberalism, menade *Aftonbladet*, är att representationen utgår ifrån allmänna val utan tillblandning av ärftlighet eller representanter utsedda av den verkställande makten, samt att en ärftlig kung aldrig mer än tillfälligt kan obstruera representationens önskningsar om lagar och styrelse.¹⁷⁵ Det är värt att notera att Schwerin, i *Aftonbladets* historieskrivning, blivit liberal retrospektivt, i kraft av sin parlamentariskt inriktade opposition, trots att han, medan han drev denna opposition som livligast, markerade tydligt avstånd från begreppets relevans för svensk politik.¹⁷⁶

En skiljelinje mellan liberalism och konservatism framträder därmed i artikeln, även om gränsen är vag. Liberalt kallas allt som frigör medborgaren från överheters formella förmyndarställning: allmän rösträtt, näringsfrihet,

¹⁷² "Vad är konsekvens i den monarkiska konservatismen?", *Aftonbladet* 1836-10-22, s. 2.

¹⁷³ "Vad är konsekvens i den monarkiska konservatismen?", *Aftonbladet* 1836-10-22, s. 2.

¹⁷⁴ François Guizot (1787–1874), historiker, minister i franska regeringar 1830, 1832–1837, 1840–1848 och regeringschef 1847–1848.

¹⁷⁵ *Aftonbladet* såg även positivt på USA:s republikanska konstitution. "Vad är konsekvens i den monarkiska konservatismen?", *Aftonbladet* 1836-10-22, s. 2.

¹⁷⁶ Se s. 222–223. Denna retrospektiva konstruktion av liberalism som opposition tycks redan ha varit utbredd, men inte självklar. Se Borelius 1909, s. 9–11, 209–211.

lika rättigheter för män och kvinnor eller likhet inför lagen i stort. Konservativt är det som bevarar eller tillskapar nya sådana överheter: överhus, aristokratier, skrän, stånd, fadersmakter, kungamakter och ämbetsmannahierarkier. Gränsen är vag, inte bara för att dessa olika värden går att blanda och kombinera utan systematik, utan även för att *Aftonbladets* förment konsekventa "liberalism" innehåller, vilket inte nämns i artikeln, vad man även med tidens språk kan kalla "konservativa" aspekter, exempelvis genom bristen på rösträtt för tjänare och kvinnor.

Än en gång bör det därför framhållas att "reformer" eller "rörelse" över tid är ett centralt inslag för att lösa denna paradox. Detta framgår inte minst i den artikel där *Aftonbladet* försvarade sig mot de omvända anklagelserna från *Svenska Minerva* om ständiga positionsbyten utan konsekvens.¹⁷⁷ Det är nödvändigt, menade *Aftonbladet*, att förflytta sig till realistiska "mellanlänkar" i utvecklingen. Utan sådana skulle "en övergång från en så absolut konservativ och för en verklig parlamentarisk styrelse [...] skugggrädd Rådgivarpersonal, som den närvarande, till radikala och demokratiska grundsatser" vara omöjlig att genomföra.¹⁷⁸ Bristen på konsekvens i reformen blir, med detta synsätt, en eftergift åt det möjliga. Denna eftergift bereder vägen till nya framsteg och därför i förlängningen till en konsekvent, principiell ordning.

Texten om *Svenska Minervas* konservativa inkonsekvens bör inte betraktas som en ledning till en allmängiltig definition, utan snarare som en indikation på att *Aftonbladet* börjat formulera sin egen "liberalism" i motsättning till "konservatism". Den definierade därför konservatism som ett system av förlegade former för förmynderi, vilket därför framstod som en naturlig antonym till den etablerade liberala idén om folkets progressiva emancipation. Därmed inte sagt att Wingård, Johansson Boije eller Björnstjerna med självkaraktäristiken "konservativ" gjorde sig till förmynderiets förkunnare. Tvärtom finns det anledning att utgå ifrån att de omvänt betraktade oppositionens anspråk på att företräda opinionen som en form av förmynderi.¹⁷⁹ I många frågor framstår dessa konservativa snarast som förespråkare för "liberal" frihet från förmynderi.¹⁸⁰ Begreppsparet liberal och konservativ var än så länge endast ett antikonservativt språkbruk.

¹⁷⁷ [utan rubrik], *Aftonbladet* 1836-10-20, s. 1-2.

¹⁷⁸ [utan rubrik], *Aftonbladet* 1836-10-20, s. 2.

¹⁷⁹ Se exempelvis Boijes och Wingårds argumentationer i frågan om ändring av § 107 i RF under riksdagen 1823. RAP 1823 XXXIII, s. 55; Prp 1823 II, s. 453-455.

¹⁸⁰ Exempel: Wingårds motstånd mot närings- och handelsförmynderi. Prp 1828-1830 I, s. 469-470; PrP II 1828-1830, s. 483-484, 573-574; PrP 1828-1830 V, s. 500-505; PrP 1828-1830 VIII, s. 22-23. Boijes

Sammanfattande diskussion

Undersökningens resultat fortsätter att utmana utbredda antaganden om kontinuitet och kontinuitetsbrott i svensk historieskrivning. En central omständighet för att förstå detta är den jag påpekade i början av kapitlet: i mitten av 1830-talet var politiska och sociala normer under omförhandling. Det gällde sådant som gränserna mellan riksdagsman och publicist, rättsutövning och oppositionsbekämpning, allmänhet och elit, representerade och representanter samt mellan det anständiga och oanständiga i tryck. Dessa gränser bearbetades såväl av regeringsvänner som av *mouvementet* i Sverige, det sistnämnda under ledarskap av ett par tidningsmakande riksdagsmän. I centrum för detta nya polariserade landskap stod *mouvementets* princip om de rörliga mellanformerna, det vill säga förändring som medel för ytterligare förändringar. När jag går vidare med att sammanfatta resultatet är denna kontext central.

Begreppet konservativ slog nämligen igenom i Sverige under åren 1834–1835 som motbegrepp till detta *mouvement*. I semantisk mening översatt till "bevarande från samhällets upplösning" representerade konservativ en form av stabilitet i motsats till ständiga förändringar. I abstrakt bemärkelse stod det "konservativa elementet" för en idé om en ansvarstagande elit. Denna elit – som kunde ta olika former – hade på sin lott att göra motstånd mot de impulser till omvälvande förnyelse som kunde förväntas komma från antingen regenten specifikt eller från regeringsmakten i allmänhet, antingen från de representerade delarna av folket och dess representanter eller från de icke representerade lagren. Även *mouvementets* företrädare lyfte fram vikten av ett sådant element i ett samhälles konstitution. Men då stod det konservativa elementet i en balanserande motsättning till den princip om förändring som de själva samtidigt förfäktade. Motsatsen mellan *mouvement* och konservatism var alltså närvarande i *mouvementets* hantering av begreppet i dess abstrakta form. Samma motsatsställning präglade begreppet konservativ som politisk åskådning. I det sammanhanget är det emellertid extra tydligt hur vaga gränserna mellan antonymerna kunde vara. De konservativa var ibland sådana som försvarade regimen och konstitutionen mot *mouvementets* tidningsredaktörers föregivna omstörtningssiver. Men för en förespråkare för representationsreform som diplomaten Magnus Björnstjerna kunde konservatismen i stället vara den ansvarsfulla medelväg

motstånd mot förmynderi från konstitutionsutskottet över riksdagens representanter. RAP 1817–181 V:2, s. 310–311, 318–319, 456–459, 461–462, 469–470; RAP 1828–1830 XXXIII, s. 54–55.

som motverkade *mouvementets* dialektik mellan halsstarrigt reformmotstånd och radikalt förändringsbegär. Idén att konservatism representerade stabilitet i motsats till växlingar är emellertid gemensam för samtliga dessa perspektiv.

Begreppets nyskapande originalitet låg i partibeteckningen snarare än i dess funktion som beskrivning av en ansvarstagande och förändringskritisk elit. Den senare bemärkelsen var nämligen i regel möjlig att uttrycka klart med synonymer som bevarande, bibehållande, återhållande, (naturligt) aristokratisk eller kombinationer av dessa. Som självpåtagen beteckning för politisk åskådning var konservativ visserligen ovanligt, men begreppet förenade tre unika egenskaper. För det första samlade åskådningen "aristokratiska" vänner av riddarhus-, förmögenhets- eller ämbetsmannamakt och "rojalistiska" försvarare av kung- eller regeringsmakt. För det andra saknade begreppet dessa motsvarande benämningars negativa associationer till maktgirighet och fiender till konstitutionen. För det tredje, genom det semantiska innehållet "bevarande från samhällsupplösning", användes begreppet för att i stället peka ut konservatismens motståndare som fiender till konstitutionen. Det är framför allt denna senare retoriska funktion som var framträdande hos de konservativa själva: konservativ användes för att delegitimera försöken att förflytta normer i diskussionen om maktförhållandena i samhället.

Förhållandet mellan begreppen liberal och konservativ som namn på politiska åskådningar var delvis beroende av om perspektivet var "de konservativas" eller *mouvementets*. Självutnämnda konservativa riksdagspolitiker vid mitten av 1830-talet ställde inte liberal och konservativ i direkt motsättning till varandra, inte ens de som annars förenade den egna konservatismen med en liberal-kritisk retorik. En sådan som Björnstjerna byggde tvärtom sin tolkning av konservatism i representationsfrågan på förebilder vars liberala karaktär var oomstridd. Sådana kombinationer av konservativ och liberal är ovanliga i källmaterialet. De är ändå möjliga i många bemärkelser, genom begreppens variationsmöjligheter, och även logiska mot bakgrund av att båda begreppen i sina mer allmänna bemärkelser representerade partiöverskridande värden.¹⁸¹ Det svenska *mouvementet*, däremot, använde

¹⁸¹ Ett annat exempel finns i *Argus* kommentar till Björnstjernas reformförslag. Positiv till förslaget restriktiva krav på förmögenhet och bildning för rösträtt kallar tidningen detta "sant liberala och konservativa principer" i motsättning till den "falska liberalismens eller Radikalismens och Jakobinismens allmänna valrätt". Detta framstår emellertid endast som liberal-kritiska haranger i den etablerade stilen. Sådant var, till skillnad från många andra exempel i detta kapitel däribland Björnstjerna själv, inget försök att hänvisa till oomstridda liberala och konservativa principer. "Öfver

liberal som beteckning på den egna politiska reformåskådningen och konservativ på försvararna av rådande maktordning. *Aftonbladet* förklarade konservatismen som en antiliberal dragning åt förmynderi i olika former. Denna motsättning förefaller visserligen logisk, mot bakgrund av att begreppet liberal med tiden kommit att bli så förknippat med *mouvementets* opposition, men speglar ett partiskt perspektiv. Med detta menar jag att de "konservativa" själva i allmänhet ansåg sig verka mot förmynderi, och i många fall enligt mönster som mycket väl kunde kallas "liberala". Sammanfattningsvis fanns en motsatsställning mellan konservativ och liberal under denna tid, men den var ännu inte allmängods.

Att partibegreppet konservativ användes för att delegitimera *mouvementet* är att betrakta som en reflektion av 1830-talets polarisering. Polariseringsen var en verkansorsak till begreppet. Eftersom "de konservativa" ansåg att *mouvementet* hotade samhällsordningen använde de ett begrepp som synliggjorde denna uppfattning. Man kan i någon mening säga att begreppet därigenom även var en faktor i polariseringen mot *Aftonbladets* och *Dagligt Allehandas* inflytande, men räckvidden av en sådan slutsats begränsas av att "konservativa" även vände sig mot varandra. En förespråkare för ständsriksdagens självreformer som biskop Carl Fredrik af Wingård kan i den delen sägas ha uppnått sina "konservativa" mål; för en "konservativ" reformvän som Björnstjerna bör denna fortsatta brist på genomgripande representationsförändring snarast tvärtom ha framstått som ett konservativt misslyckande. Förutom att begreppets politiska riktning är mångtydig är de självutnämnt "konservativa" rösterna dessutom enstaka. Till skillnad från begreppet liberal efter år 1809, var konservativ under det 1830-talets senare halva inte en betydelsefull faktor i den politiska utvecklingen, men likväl en viktig indikator på den.

Det verkar uppenbart att begreppet konservativ hade ett västeuropeiskt ursprung. Att skilja franska från brittiska influenser i dess introduktion i Sverige är däremot svårare. Visserligen hade partibegreppet ännu inte slagit igenom i Frankrike, åtminstone enligt de svenska tidningarnas rapporter.¹⁸² Problemet är, som så ofta, att det verkar ha saknats strikta nationella gränser i förståelsen av partibegreppen. När Wingård introducerar vad som mot

Generalen, Grefve Björnstjernas Förslag till Representations-reform", *Argus* 1835-09-23, s. 3. Jämför Göransson 1937, s. 96–97 som tycks tolka *Argus* språk som exempel på liberalism.

¹⁸² Man kan i sammanhanget observera att medan genombrottet för det konservativa partinamnet i Storbritannien brukar dateras till november-december 1834, när Peel blev premiärminister och publicerade *The Tamworth Manifesto*, så är de tre exempel på konservativ som åsiktsförklaring i den svenska riksdagen jag här har visat på från oktober 1834 och mars respektive april 1835. Gash 1977, s. 62–63.

bakgrund av språkbruket i andra länder framstår som ett brittiskt parti-begrepp, "conservativ", i svensk politik, så kommenterar en annan riksdagsman detta genom att använda ordet "Conservateur", det vill säga den franska formen.

Det finns otaliga gamla sanningar som går att ifrågasätta utifrån dessa resultat. Sprang konservatismen verkligen ur kritiken mot den franska revolutionen? Bör man tala om en kontinuitet mellan å ena sidan författarna Erik Gustav Geijer och Hans Järta eller 1810- och 20-talens retorik om sann liberalism och å andra sidan 1830-talets konservatism? Kan man utgå ifrån att biskop Tegnér just i detta skede växlade från liberalism till konservatism medan Geijer samtidigt gick motsatt väg? Kan man förklara svensk politik på 1830-talet med att Karl XIV Johan och hans ministrar växlade från liberalism till konservatism på gamla dagar? Det framstår utifrån detta kapitel som osannolikt att de själva skulle ha accepterat sådana beskrivningar. Åtminstone behövde de dem inte – när förutsättningarna förändras ligger principfasthet närmare till hands som motivering än reaktivitet. För att formulera problemet mera precist: vad säger sådana påståenden om den första halvan av 1800-talet och vad säger de snarare om perspektivet hos historikerna som gör dem? Ingen av dessa frågor har någon enkel lösning. Den förändrade kontexten för begreppen i början av 1830-talet lägger ut flera fällor för historikern. Vissa förändringar, som liberalbegreppets övergång från regeringsvapen till oppositionsnamn, var succesiva och otydliga. Andra, som skiftet till skarpare politisk polarisering kring nya frågor, var förhållandevis plötsliga. Vikten av att förstå begreppen i relation till de förändrade kontexterna bör ligga till grund för nya försök att diskutera kontinuitet och kontinuitetsbrott i svensk politik under 1800-talets första halva.

I andra avseenden förefaller slutsatserna bekanta i förhållande till tidigare forskning. Det är exempelvis fullt rimligt även ur ett begreppshistoriskt perspektiv att fortsätta att se konservatism som en reaktion på 1830-talets liberalism. Detta gäller under förutsättning att man förstår denna liberalism i den snävare bemärkelsen av opposition i den liberala Stockholmspressens anda. Jag har presenterat ytterligare belegg för uppgifterna om att motsatsparet liberal och konservativ från början var ett partiskt språkbruk.¹⁸³ Det finns tillägg att göra som utvecklar och nyanserar denna bild. Jag har exempelvis påvisat att det fanns självutnämnda konservativa politiker så pass tidigt som i samband med riksdagen 1834–1835, även om dessa konservativa inte utgjorde en sammanhållen partibildning. Inte minst har jag pekat på hur konservativbegreppets genomslag hänger samman med 1830-talets föränd-

¹⁸³ Se s. 13, 308.

rade kontext. De problemställningar som hade sitt ursprung i revolutions-tillståndet – sådant som folksuverän ordning kontra nödtillstånd och arvsrätt, eller reformer kontra fruktan för reaktion under inflytande av ståndsosämja och den ”heliga alliansen” – hade fått en mer blygsam roll. I stället präglades konflikterna av en mer allmänt syftande institutionell förändringsprocess. Bearbetningen av de journalistiska och politiska spelreglerna är synbar, inte bara genom majestätsbrottsdomar och censur-åtgärder, utan även genom begreppet konservativs implicita anklagelser om orättfärdighet. Att placera begreppet konservativ i detta preciserade sammanhang går huvudsakligen i linje med den etablerade historiografin. Utmaningen mot den har snarast att göra med det kontinuitetsbrott som framträder i relation till föregående förhållanden.

I ett begreppshistoriskt perspektiv framstår 1830-talet som konservatismens genombrottstid, inte som liberalismens. Begreppet konservativ, brukat för att beskriva bevarande från samhällsupplösning, gick då från avvikelse till vedertaget politiskt verktyg. Uttryck som ”konservativa element” blev närmast en nödvändighet för den som ville argumentera för en sammansättning av en folkrepresentation. Konservatism blev i detta sammanhang också just en ism, med allt vad det innebär i form av reduktion av mångsidig begrepps användning till föreställningar om enhetlighet. Motsvarande genombrott hade skett långt tidigare för liberaliteten/liberalismen. Det var dock inte förrän under den händelserika riksdagen 1840–1841 som de båda begreppen skulle bli självklara som varandras motsatser.

11 Liberala och konservativa 1840

Under riksdagen 1840–1841 blev ”liberala och konservativa” ett vedertaget sätt att referera till de politiska motsättningarna i Sverige. I avhandlingens inledningskapitel uppmärksammas ett tidningsreferat av ett riksdagstal där begreppsparet förekom.¹ Här följer en utförligare redogörelse som leder fram till kapitlets huvudfrågor.

Ämnet för talet, som hölls den 29 augusti 1840 av prosten i Madesjö i Småland Anders Sandberg, var oppositionens personhets. Prosten, en omvittnat sträng examinerare med avlångt ansikte och håliga kinder, hade ställt sig upp för att försvara en av de mest kritiserade svenska ämbetsmännen, tidigare statssekreteraren August von Hartmansdorff.² För läsaren av avhandlingen är Hartmansdorff bekant som kritiker av liberala idéer om lika arvsrätt och representationsreform. Kontroversen kring honom berodde på två saker. Hartmansdorff symboliserade för det första regeringens hårda nypor i tryckfrihetsmål. Under en kort sejour som hovkansler år 1838 drev han högmålet mot en av medarbetarna i *Aftonbladet*, Magnus Jacob Crusenstolpe.³ Åtgärden blev illa ansedd och protesterna mot domen ledde till upplopp på Stockholms gator. Hartmansdorff, som blev *persona non grata* även hos Karl XIV Johan, lämnade sin tjänst. Eftersom kungen ville att ständerna skulle bevilja ämbetsmannen en pension kom Hartmansdorff att bli tvistefråga på riksdagen.⁴ För det andra var Hartmansdorff omstridd som ledare för det parti som ville gå regeringen till mötes i fråga om begärda anslag till statens behov.⁵ Sandbergs tal gällde med andra ord en fråga som berörde partimotsättningar på personlig nivå.

En annan omständighet gäller karaktären av Sandbergs uttalande. Han tog visserligen avstånd från Hartmansdorffs repression i Crusenstolpesaken, men framhöll att varje ämbetsman borde ”bedömas utan avseende på de åsikter han hyllar, antingen de kallas liberala eller konservativa”.⁶ Det var alltså för att i förbifarten referera till en känd skala av riksdagens motsatta politiska tendenser som prosten Sandberg tog begreppsparet liberal-

¹ Se s. 2.

² PrP 1840–1841 VII, s. 291–294; Björkman 1949, s. 157–170; G. Heckscher 1943, s. 18–21; ”J August Hartmansdorff, von”, SBL.

³ Magnus Jacob Crusenstolpe (1795–1865), jurist och författare, svensk statsfånge 1838–1841.

⁴ Hornwall 1951, s. 224–225.

⁵ G. Heckscher 1938–1942, s. 39–45; G. Heckscher 1943, s. 21–24; ”J August Hartmansdorff, von”, SBL; Hornwall 1951, s. 186, 228, 281–286, 341, 431–433; Fahlbeck 1934, s. 355–356.

⁶ PrP 1840–1841 VII, s. 293.

konservativ i bruk. Att närma sig begreppsparet med denna ledighet är en sak som skiljer ut exemplet från motsvarande i äldre källor. Att det dessutom användes av en person som snarare talade mot än med *Aftonbladets* opposition är en annan.⁷

Hur och varför blev detta sätt att uttrycka sig vedertaget? Hur förhöll det sig till äldre typer av motsättningar, som de mellan regering och opposition eller rojalister och patrioter? Vilka avsågs med de liberala och de konservativa? Vilka värden representerade de? Dessa är frågor som står i centrum för kapitlet, som således fokuserar på forskningsfrågor om dominerande begreppspar, begreppsbetydelser och växelverkan mellan begreppen och politisk handling.

Tidigare forskning om 1840–1841 års politiska händelser ger flera användbara svar. Dessa svar härrör från 1900-talets första halva och en forskningspraktik som ägnade sig åt partiställningar. Den bild och terminologi som forskarna använde då har sedan i huvudsak förts vidare. Endast i ytterst liten utsträckning har den kompletterats av historiska observationer av det samtida språkbruket.

Ett undantag är idéhistorikern Patrik Lundell, som visat att begreppsparet liberal–konservativ knappast blev allmänt etablerat i pressen förrän under 1840-talet.⁸ Först anammat av den liberala pressen spreds det med fördröjning till de konservativa. De konservativa formulerade sig hellre genom anspråk på opartiskhet och sanning. Den första tidning Lundell funnit som själv kallade sig konservativ är *Svenska Biet* i december 1840.⁹ Lundell ser den konservativa pressens senfärdighet att anta färg som ett uttryck för kvarhållande av gamla konventioner. Det nya begreppsparet representerade enligt Lundell den moderna pressens ideal och praktik. Så småningom blev det nödvändigt att ”anpassa sitt språkbruk för att bli förstådd och tagen på allvar”.¹⁰ Denna tolkning har en nära parallell i tysk begreppshistoria, som betonat den reaktiva och motvilliga karaktären av konservativ som självbenämning.¹¹

Forskare har identifierat starten för det första svenska konservativa ”partiet” till riksdagen 1840–1841.¹² Statsvetaren Gunnar Heckscher gav partiet

⁷ Hornwall karakteriserar Sandberg som ”oppositionen närliggande” men inläggen i fråga om representationsfrågan och utrikeshandeln går i annan riktning. Hornwall 1951, s. 370; PrP IX 1840–1841, s. 223–247; PrP 1840–1841 X, s. 360–361; PrP 1840–1841 XV, s. 543.

⁸ Lundell 2002, s. 245–257. Se även B. Olsson 1954, s. 107–116.

⁹ Lundell 2002, s. 202, 250.

¹⁰ Lundell 2002, s. 249.

¹¹ Vierhaus 1982a, s. 541–555.

¹² G. Heckscher 1938–1942, s. 39–45, 51; Hornwall 1951, s. 186, 228, 281–286, 341, 431–433; ”J August Hartmansdorff, von”, SBL; G. Heckscher 1943, s. 18–21, 244.

till och med ett födelsedatum: den 30 april 1840. Denna dag förevar nämligen en sammankomst, under Hartmansdorffs ledning, för handelsprotektionister från samtliga fyra stånd. Ett syfte med mötet var att fylla det tomrum som uppstått när regeringen hamnat i kris sedan oppositionen segtrat i utskottsvalen. Partiet bestod av ett ganska begränsat nätverk av politiska ledarfigurer med Hartmansdorff som samlande gestalt. Hartmansdorffs parti uppträdde självständigt. I utrikeshandelsfrågor drev det prohibitionism – importförbudspolitik – vilket gick tvärtemot regeringens linje. Även i representationsfrågan företrädde Hartmansdorff en självständig reformlinje med svag förankring i hovkretsarna.¹³ Partiets huvudmotståndare var kretsen kring *Aftonbladets* redaktör Lars Johan Hierta.¹⁴ Även om forskarna räknar med Hartmansdorffs parti som det första konservativa använder de likväl begreppet för att beskriva politiska tendenser under tiden före år 1840. Forskarnas fokus ligger därför underförstått på det faktum att ett parti, som motsvarar deras eget begrepp om konservatism, uppnådde en viss grad av organisering i samband med riksdagen.

Riksdagen 1840–1841 har betecknats som ett liberalt genombrott.¹⁵ De reformsinnade hade flera viktiga sakpolitiska framgångar. Riksdagen beslutade om en ny statsrådsorganisation, den så kallade departementalreformen, samt beredde marken för att vid nästkommande möte kunna besluta om kortare perioder mellan riksdagarna, avskaffad indragningssmakt och flera andra konstitutionella förändringar.

Forskarna har beskrivit de konservativa och de liberala lägren på ett sätt som innehåller stora variationer. Vad som möter läsaren kan beskrivas som ett ständigt å ena sidan och å andra sidan. Om å ena sidan tidens representationskonservatism av flera forskare definieras som försvar av ståndsval och ogillande av ekonomiska rösträttskrav, så finns å andra sidan i samma framställning konservativa som driver på för allmän rösträtt och inskränkningar genom census efter inkomst och förmögenhet, det vill säga rakt motsatta värden.¹⁶ I historikern Jan Christensens undersökning av 1840-talets bondeliberalism är det liberala starkt associerat till demokratiska principer. Ändå uppträder många av de liberala i hans forskning som förespråkare av förmögenhetsgrundade begränsningar av rösträtten.¹⁷ I fattigvårds-

¹³ Rexius 1915, s. 210, 232–236; Hornwall 1951, s. 432; Borell 1948, s. 70–71; G. Heckscher 1938–1942, s. 47.

¹⁴ Kihlberg 1968, s. 84.

¹⁵ Spångberg 1927a, s. 72–74; S. Carlsson 1973, s. 316; Aldén 1917, s. 16–18; Sundholm 1884, s. 204–216; Glenthøj & Nordhagen Ottosen 2021, s. 115; Fahlbeck 1934, s. 353–355.

¹⁶ G. Heckscher 1943, s. 26–35, 131–142; Holmberg 1934, s. 186–206.

¹⁷ Christensen 1997, s. 26–31, 84–87, 128–142, 152–153, 193–194.

frågan, exempelvis i historikern Nils Holmbergs avhandling, står å ena sidan de konservativa för socialt arbetsgivaransvar i motsats till de liberalas förespråkande av *laissez-faire*. Å andra sidan tillade han att detta är en "kliche" som stämmer illa överens med de verkliga partibildningarna.¹⁸ Andra framhåller att de konservativa försvarade regeringen och kungens konstitutionella ställning men tillägger att detta berodde på sammanhang, fråga och typ av konservatism.¹⁹ De konservativa var protektionister och de liberala var frihandelsvänner, menade exempelvis Heckscher, men påpekade samtidigt att flera för sammanhanget centrala politiker inte stämmer in i detta mönster.²⁰ Förvirringen i sådana frågor har fått Christensen att dra slutsatsen att det på 1840-talet i bondeståndet dominerande liberala partiet – som verkade för en enkammarriksdag med en generös rösträtt för bönder – ändå inte var liberaler "av det konsekvent ideologiska slaget".²¹ De förklaringar som anges till sådana paradoxer handlar om medelvägssökande, taktiska dubbelspel, övertrumfande särintressen och, i de konservativas fall, att de saknade positivt program och endast ville negera den liberala oppositionen.²² Även om sådana förklaringar ofta kan vara fullt rimliga – att begreppen är obundna är som sagt det som gör dem användbara – lider forskningen av en genomgående brist. Det är nämligen otydligt om de förmenta inkonsekvenserna mäts mot historiska eller anakronistiska uppfattningar om karaktärerna av liberalt respektive konservativt.²³ Trots en omfattande forskning om 1840-talets politiska motsättningar finns det därför luckor att fylla i förhållande till paradoxerna.

Kapitlets tidsmässiga omfång är begränsat till fram till nyåret 1841, eftersom begreppsparets genomslag vid det laget kan betraktas som ett faktum (riksdagen pågick från den 14 januari 1840 till den 16 juni 1841). Fortsättningen av riksdagen innebar heller inga ytterligare förändringar i begreppens användning och betydelse såvitt jag kunnat upptäcka. För året 1840 är 16 av 21 undersökta tidningar relevanta.²⁴ För konsekvensens skull

¹⁸ Holmberg 1934, s. 207–216. Se även G. Heckscher 1943, s. 213–215; Christensen 1997, s. 275–278.

¹⁹ G. Heckscher 1943, s. 26–35, 118–121; Borell 1948, s. 155–156.

²⁰ G. Heckscher 1943, s. 36–37, 205, 212–213. Se även Christensen 1997, s. 263; G. Heckscher 1938–1942, s. 38. Om Hartmansdorffs frihandelsinriktade eller protektionistiska värderingar jämför Holmberg 1934, s. 71.

²¹ Christensen 1997, s. 322.

²² G. Heckscher 1943, s. 21–24, 34–37; Christensen 1997, s. 193–194; Holmberg 1934, s. 231–240; Borell 1948, s. 143–146, 153; Montgomery 1921, s. 51; Rexius 1915, s. 219–220. Se även Hammarström 1979 som på grund av de divergerande åsikterna ifrågasätter om det är meningsfullt att tala om liberala och konservativa före 1870, s. 171–173, 183–184.

²³ Christensen 1997, s. 6–7, 13–15, 293; Holmberg 1934, särskilt från s. 128 och framåt; Borell 1948, s. 235.

²⁴ *Carlscronas Wekoblads, Carlstads Tidning, Dagligt Allehanda, Gefleborgs läns tidning, Götheborgs Allehanda, Götheborgs Nyheter, Götheborgsposten, Götheborgs Tidningar, Statstidningen/Post- och Inrikes Tidningar,*

återger jag även fortsättningsvis originalstavningen av begreppet konservativ. Jag fortsätter att anpassa systematiseringen av begreppsanalysen till den växande mängden begreppsforekomster efter de principer som jag förklarat i kapitel 9.²⁵

I detta kapitel fokuserar jag på motsatsförhållandet mellan konservativ och liberal. Efter en inledande bakgrund följer två avsnitt som behandlar olika aspekter av språkbruket vid riksdagarna. Ett fjärde avsnitt, som föregår den sammanfattande diskussionen, innehåller en kort epilög avseende avhandlingens huvudbegrepp under 1840-talet.

Bakgrund

Några frågor under riksdagen år 1840–1841 är centrala för analysen av språkbruket: regeringskrisen, utrikeshandelsfrågorna och representationsfrågan.

Den segdragna krisen för Karl XIV Johans regering började med att oppositionen vann en oväntad seger i utskottsvalen.²⁶ Statsråden svarade då med det som oppositionen i mer än 20 år förgäves strävat efter att åstadkomma: en kollektiv avskedsansökan. Karl XIV Johan lyckades emellertid avstyra ett parlamentariskt genombrott, bland annat genom att omvandla regeringens kollektiva begäran till ett urval av enskilda statsråds entlediganden. Under riksdagen tillsatte Karl XIV Johan nya ministrar som i sin tur avgick till följd av att ständerna nekade regeringen begärda statsanslag. Formellt varade regeringskrisen i nästan två års tid och längre än själva riksdagen.²⁷ Till krisen bidrog det faktum att stora skulder i den så kallade kabinettskassan, som innehöll medlen för den svensk-norska unionens utrikesdiplomati, blev uppdagade i samband med riksdagen.²⁸ Frågan om kabinettskassans räkenskaper utvecklade sig till en politisk skandal och berörde ytterst Karl XIV Johans sammanblandning av sina privata tillgångar med allmänna medel. Efter ständernas slutgiltiga avslag på anslagsäskandet löste sig frågan genom att kungen betalade de ifrågasatta skuldposterna ur

Jönköpings Tidning, Linköpingsbladet, Lunds Weckoblad Nytt och Gammalt, Malmö Tidning, Norrköpings Tidningar, Skara Tidning, Örebro Tidning. I Litteraturbanken har jag funnit relevanta träffar på begreppen i texter av 7 olika författare: Carl Jonas Love Almqvist, Per Amadeus Atterbom, Fredrika Bremer, Erik Gustaf Geijer, Gustaf Henrik Mellin, Vilhelm Fredrik Palmblad och Esaias Tegnér.

²⁵ Se s. 277.

²⁶ Borell 1948, s. 40–47; Fahlbeck 1834, s. 341; G. Heckscher 1933, s. 178–179; Aldén 1917, s. 16–17; G. Heckscher 1938–1942, s. 40–41; Hornwall 1951, s. 83–92.

²⁷ Hornwall 1951, s. 92–394.

²⁸ Hornwall 1951, s. 153–169, 275–280, 306–309, 315–343, 362–389, 420–423.

egen ficka. Detta ägde emellertid rum först vid riksdagens slut, som sista utväg på en kris som sänkt kungens popularitet till ett bottenmärke.

En annan omständighet som påverkade de politiska ställningarna var att regeringen tagit ett radikalt steg i utrikeshandelsfrågorna.²⁹ För riksdagen presenterade kungen förslag om avskaffande av alla utrikeshandelsförbud. Politiken fick också inledningsvis stöd i bevillningsutskottet. Frågan splittade emellertid oppositionen. Särskilt borgareståndet med sina näringsintressen var prohibitionistiskt.³⁰ August von Hartmansdorff samlade med sin nya partibildning de olika intressena för näringarnas skyddsintressen i avsikt att därigenom bryta sönder oppositionens motstånd mot att täcka skulden i kabinettskassan.³¹ Paradoxalt är att Hartmansdorff lyckades bättre med att opponera sig mot regeringen i handelsfrågorna än att stödja den i anslagsfrågorna. Det är också anmärkningsvärt att försvaret för regeringens politik var selektivt och leddes av en gruppering som saknade nära relationer med hovet.³²

Oppositionens kontroll över konstitutionsutskottet innebar att representationsfrågan hamnade i ett nytt läge. Utskottet, under godsägaren Carl Henrik Anckarswärds ordförandeskap, föreslog en representation som liknade den norska, med ett komplicerat system för allmänna val och två riksdagskammare där den ena utsåg den andra.³³ Många andra förslag konkurrerade om riksdagsmännens sympatier. Här kan det räcka med att lyfta fram att Hartmansdorff, från att ha varit konsekvent motståndare till de betydligt försiktigare idéer som cirkulerat under föregående riksdag, la fram ett eget reformförslag.³⁴ Detta förslag – minst lika komplicerat som utskottets – gick ut på ståndsväl med ett femte stånd inkluderande tidigare orepresenterade högre klasser. Adeln skulle enligt förslaget övergå till att utse riksdagsrepresentanter genom röstning, men Hartmansdorff ville skapa nya självskrivna ledamöter genom platser reserverade för biskopar och vissa högre ämbetsmän. Stånden skulle vidare inte sammanträda var för sig, utan gemensamt i två olika kammare som åtskildes genom olika längd på mandatperioderna. Hartmansdorffs förslag var taktiskt motiverat. Syftet var att splittra oppositionen på riddarhuset och inte att driva igenom reformen.³⁵ Målet uppnåddes såtillvida att adelsmännen beslutade sig om principen att

²⁹ Hornwall 1951, s. 344–345; Montgomery 1921, s. 44–51.

³⁰ Hornwall 1951, s. 186, 344–349; Montgomery 1921, s. 50–52.

³¹ Hornwall 1951, s. 186, 344–349, 431; G. Heckscher 1938–1942, s. 43–46.

³² Hornwall 1951, s. 291, 432; G. Heckscher 1938–1942, s. 42–48.

³³ Borell 1948, s. 47; Christensen 1997, s. 170–176; Rexius 1915, s. 161–197.

³⁴ Borell 1948, s. 68–69.

³⁵ Rexius 1915, s. 205–209, 219–220, 244–245.

behålla ståndsväl vari även präster och borgare instämde.³⁶ Oppositionens starka ställning i konstitutionsutskott och bondestånd gjorde dock att den reform som förklarades vilande till nästkommande riksdag tvärtom snarast blev något radikalare och utvidgade rösträtten ytterligare i förhållande till det ursprungliga förslaget.³⁷

Begreppet liberal vid riksdagen år 1840

Den politiska mångtydighet som begreppet liberal hade varit behäftad med var även fortsättningsvis en faktor att räkna med. Det fanns dock nyansskillnader i fråga om hur denna mångtydighet tedde sig i sina varierande bruk och betydelser. En del av dessa förändringar har jag redovisat i föregående kapitel, andra inte. I detta avsnitt pekar jag både på nya inslag och, för att sätta nyheterna i sitt rätta perspektiv, på kontinuiteter.

För att göra detta använder jag exempel från januari till och med juli 1840. Då hade begreppsparet liberal-konservativ ännu knappast blivit helt vedertaget, åtminstone inte enligt vad som framgår ur protokollen. Processen som ledde till att begreppsparet blev alltmer accepterat under det andra halvåret av 1840 behandlas i nästkommande avsnitt. Genomgången är inte kronologisk utan följer tre teman. De är grovt sorterade efter graden av originalitet, där de första anknyter till tidigare språkbruk och de senare markerar större avvikelser.

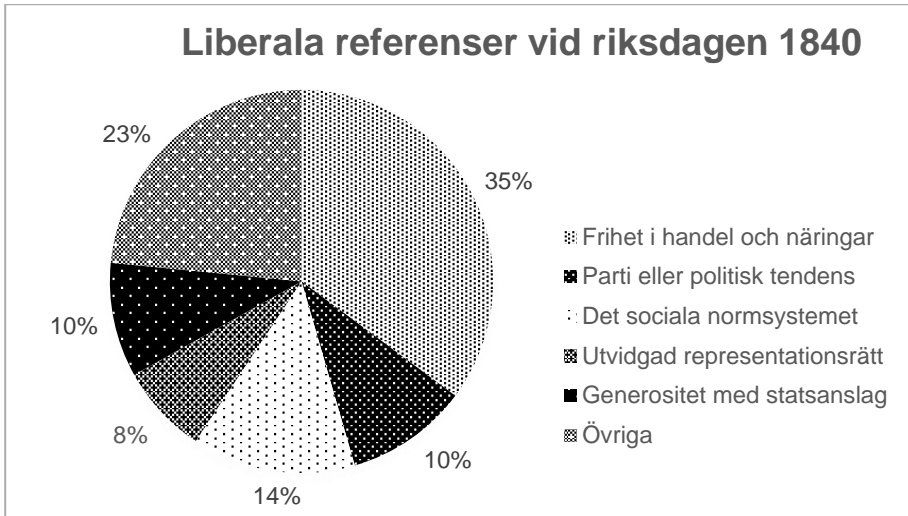
Accepterad mångtydighet

Det första temat handlar om mångtydigheten i fråga om politiska värden. I diagram 7 har jag sorterat begreppsbruket under riksdagens första halvår efter olika grupper av referenstyper.

³⁶ Borell 1948, s. 70–71; Rexius 1915, s. 223, 236–248.

³⁷ En eftergift var dock att den övre kammaren fick en något starkare ställning. Borell 1948, s. 80–83; Christensen 1997, s. 181–190; Rexius 1915

Diagram 7

Kommentar: Cirkeldiagrammet illustrerar fördelningen av förekomsterna av begreppet liberal i riksdagsprotokollen under januari till och med juli vid riksdagen 1840 efter typklassning. Kategorin "övriga" täcker in referenser till opposition, utpräglat nedsättande kvaliteter, allmänt upphöjande eller framtidsorienterade kvaliteter, lika rättigheter, karaktären av konstitutionella institutioner, rang- eller ståndsbundenhet, attityder i fråga om offentlighet eller yttrandefrihet, mildhet i fråga om brott och straff, gynnande av bildning, religiös fördomsfrihet, generositet med privilegier samt generositet gentemot skattdragande genom sänkt skatt och utförsäljning av statsegendom. En och samma förekomst av ett begrepp kan ha tillförts fler än en kategori om dess referens varit mångtydig. Flera förekomster på en och samma sida med en och samma referens har endast räknats en gång. Förekomster i flera olika protokoll som speglar ett och samma uttalande har endast räknats en gång. "Ultraliberal" och motsvarande sammansättningar har inräknats men inte den direkta motsatsen "illiberal". Räknat på detta vis består underlaget av 145 olika referenser. Referenser till källorna finns i Begreppsdata riksdagstryck, (SND).

Det enskilt vanligaste värdet som liberal betecknar är *frihet i handel och näringar*, i motsats till förbud, prohibition, restriktion eller stränghet. Vid sidan av denna referens finns ytterligare ett antal relativt vanliga. För det första *det sociala normsystemet* eller den mänskliga dispositionen i fråga om sådant som öppenhet, rättvisa, välvilja och bildning. Därefter är namnet på *parti eller politisk tendens* i en mer övergripande mening som en samling av en serie politiska värden vanligt förekommande. Ett annat värde är *utvidgad representationsrätt*. Den sista av de vanliga referenserna är *generositet med statsanslag* med följden att "liberal" politik tenderar mot en stor stat. Den sistnämnda betydelsen är mer kontraintuitiv utifrån en svensk tidig 2000-talskontext än vad den var år 1840. Visserligen fanns det redan då en para-

dox genom begreppets parallella referens till en anslagskritisk "liberal" opposition. Den motsatta tendensen till förmån för en liten stat – exempelvis frikostighet i fråga om utförsäljning av statsegendom eller gentemot den skattbärande – förekommer även den, om än i avsevärt mindre omfattning.³⁸ Det finns dock såvitt jag kan se inga tecken på att dessa motsatta betydelser under riksdagen uppfattades som problematiska eller inkonsekventa. De var följder av begreppets olika referenser till frikostighet, frihet i näringar och opposition. Det finns ytterligare intressanta observationer att återkomma till i fråga om de olika referenstypernas fördelning på ordformerna liberalism och liberalitet. Tills vidare vill jag konstatera att begreppet liberal innehöll mångtydigheter och motsatser.

Riksdagstalarna hanterade mångtydigheterna med större ledighet än tidigare. Med anspelning på Norges kombination av frihandelspolitik och grundlagsförbud mot judars vistande inom landet, deklarerade någon att han motsatte sig "import av denna – hos det annars så liberala och ej sällan här åberopade Brödrafolk med ordet *förbud* betecknade artikel".³⁹ Det senare uttalandet innehöll anspelningar på begreppsskikt som religionsfrihet, tolerans mot andra folkgrupper, näringsfrihet, fri invandring och utrikeshandel. Alltjämt utfördes sådana kollisioner av begreppsskikt vanligen i samband med en argumentation med udden mot "liberal" politik i något avseende. Det skedde dock vanligen inte längre för att beteckna "liberal" i motståndarens mun som ett missförstånd eller en urartning, utan snarare för att påpeka att det politiska handlingsutrymmet inte borde begränsas av begreppets implikationer.⁴⁰ Begreppets komplexitet år 1840 framstår på så vis som mera accepterad än tidigare.

³⁸ Denna dubbelhet kan härledas till flera olika omständigheter. Det fanns i den tidiga liberalismen idéer om att friare ekonomiska förhållanden skulle leda till mindre behov av administration, vilket inte nödvändigtvis hindrade att liberal i andra sammanhang betydde frikostighet med statsutgifter. Henrik A. Olsson 1934, s. 65–71. En viktigare omständighet torde dock vara begreppet liberals association till opposition, vars tendens var återhållsamhet med statsanslag. Se förutom Begreppsdata riksdagstryck, (SND), även RAP 1840–1841 VIII, s. 128.

³⁹ BgP 1840–1841 I, s. 521.

⁴⁰ Jämför s. 215–225.

Regering, opposition och de liberala institutionerna 1809

Det andra temat relaterar till historiebruk om följderna av 1809 års revolution. Temat innebär ett större avsteg från tidigare språkbruk. Det är också svårare att beskriva, då det hänger samman med en successiv förändring av en företeelse i marginalerna av min undersökning av begrepp för politiska motsättningar. Under riksdagen 1840 blir förändringen påtaglig.

Kungens frontal till ständerna blev föremål för diskussion om arvet efter år 1809. Talet upplästes på svenska av kronprins Oscar⁴¹ i kungens närvaro.⁴² I talet blickade Karl XIV Johan tillbaka på sin gärning. Han förklarade hur han accepterat uppgiften att "rycka Er undan den vådliga belägenhet" som Sverige varit i år 1810, och lagt nya "framgångar" och "minnen" till landets historia, samt att detta verk bestod "av Er bibehållna frihet" och "den förkovran, Jag vid min hitkomst icke fann".⁴³ En välvillig tolkning finner knappast något märkvärdigt i denna berättelse. Den följde ett mönster med kontinuitet sedan revolutionstiden. Enligt detta mönster var år 1809 en positiv vändpunkt i Sveriges historia. Kungarna Karl XIII och Karl XIV Johan hade sedan dess utvecklat landets välfärd och försvarat den fred och frihet som svenskarna vunnit genom revolutionen.⁴⁴ Retoriken stack dock i ögonen på den reformistiskt sinnade oppositionen, som förfärades av kungens oförblommerade självförhärligande och belåtenhet med det rådande svenska samhällstillståndet.⁴⁵

Godsägaren Carl Henrik Anckarsvärd lyfte därför på riddarhuset fram vad han såg som talets tendentiösa behandling av händelserna 1809. Kungens framställning gjorde "1809 års Sverige så nedböjt av motgångar, så uselt och splittrat, att återstoden endast utgjordes av spillror", när folket i själva verket aldrig någonsin gett prov på "så mycken enighet, en så samlad nationalkänsla, ett så beundransvärt mod" som när det då övervann så

⁴¹ Oscar I (1799–1859), svensk och norsk kung 1844–1859.

⁴² Liljecrona 1917, s. 29–31.

⁴³ Karl XIV Johan 1840–1841, s. 6.

⁴⁴ Oppositionens förslag till svarsadress, framfört av Hans Jansson och skrivet av Lars Johan Hierta, var också respektfullt gentemot historieskrivningen. Se även Liljecronas kommentar om kungens vanliga historieskrivning. BnP 1840–1841 I, s. 61–68; Christensen 1997, s. 163; Kihlberg 1968, s. 84; Liljecrona 1917, s. 35, 41, 557; Karl XIV Johan 1840–1841, s. 1–8. Trontalet har jämförts med Karl Johans anförande i statsrådet 6 december 1838 där denna historieskrivning är tydligare, med en bifogad lägesbeskrivning från 9 maj 1809 som referenspunkt. Ulfsparré 1907, s. 218–235. För bilagan, se "Berättelse till 1809 års Riksdag" som utgör andra bilagan till "Protocoll öfver Kammarärender, hållet inför Hans Majt Konungen, uti Statsrådet å Stockholms slott den 6 December 1838, hvarmed Hans Kongl. Höghet Kron Prinsen äfven var tillstädes", 1838 års statsrådsprotocoller september–december, Kammarexpeditionen A1 61, (RA). Jämförelse i Hornwall 1951, s. 72–74, 78–81.

⁴⁵ Hornwall 1951, s. 78–81;

många svårigheter, förklarade han.⁴⁶ Budskapet var att kungen förvrängde revolutionshistorien för att få den egna gärningen att framstå i bättre dager. Kritiken riktades därmed i enlighet med Anckarswärds vana mot kungens person. Historiebruket om revolutionen och dess arv blev ytterligare polariserat.⁴⁷

Det fanns också outtalade aspekter av denna kritik. Anckarsvärd tolkade kungens historieskrivning som en spegelvändning av laddningarna i det som kommit att bli 1830-talsoppositionens standardnarrativ om Sverige efter år 1809. I detta ställdes revolutionens lovande början till nationell pånyttfödelse mot Karl Johans reaktion eller "1812 års statskupp".⁴⁸ Berättelsen hade flera politiska dimensioner, men indragningsmakten och alliansen med Ryssland var de viktigaste. Ett tema var att hävda att de styrande från revolutionen och fram till någon gång senast år 1812 varit drivande för friare ordning, rättvisare representation och antirysk eller till och med revanschistisk politik, det vill säga ett program som på 1830-talet blivit oppositionella budskap. Därefter hade generationen från 1809, som Karl Johans ministrar, blivit despotins verktyg.⁴⁹ Genom föregivandet av ett sådant avfall berövade detta narrativ regimen legitimiteten i den "liberala" ordningen efter år 1809. På samma tema förknippade *Aftonbladet* regeringens syn på maktfördelning med "den oblandade rojalismens sak"⁵⁰ och dömde ut texter i den officiella *Statstidningen* som "den bourbonska eller heliga alliansens stränga legitimitism, enligt vilken den närvarande dynastin, tvärtom konstitutionens lydelse, skulle varit att anse endast som en usurpator".⁵¹ Det väsentliga i detta sammanhang är inte hur *Aftonbladet* resonerade i detaljerna, eller vad som var korrekt eller inte, utan att tidningen på 1830-talet utmanade en länge tämligen ohotad förståelse om Karl XIV Johans regering som bevakare av 1809 års frihetliga nyordning. Anckarsvärds tolkning av trontalet var ett sätt att göra detsamma, men med hänvisning till tendensen i kungens eget tal.

⁴⁶ RAP 1840–1841 II, s. 382; "Riksdagen", *Aftonbladet* 1840-02-27, s. 1.

⁴⁷ Hornwall 1951, s. 219–220.

⁴⁸ Se även RAP 1828–1830 I, s. 121–127; "Riksdagen", *Aftontidningen Bihang till Dagligt Allehanda* 1834-03-18, s. 1.

⁴⁹ Lindeberg 1832, s. 4–10; Crusenstolpe 1836, s. 123–124, 133–143, 160–163, 172–175, 197–221, 252–256; "Hvad venter folket af en 'nationell' ministèr?"; *Aftonbladet* 1840-09-11, s. 3. Även citerad i Liljecrona 1917, s. 238. En samtida kritisk observatör av detta tveksamma historiebruk var Erik Gustaf Geijer. Geijer 1855, s. 60–67, 98–109.

⁵⁰ I källan "royalismens". "Om allmänna opinionens ställning i avseende på reformerna", *Aftonbladet* 1837-10-25, s. 2.

⁵¹ "Samhällets idealer", *Aftonbladet* 1839-04-09, s. 2–3.

Det verkligt anmärkningsvärda är emellertid hur *Statstidningen* bemötte Anckarsvärds uttalande.⁵² Med hjälp av källor från år 1809 ville *Statstidningen* styrka uppgiften om landets utsatta läge vid Karl Johans ankomst till Sverige. *Statstidningen* gick dock ett steg längre. I stället för att på sedvanligt sätt låta revolutionen utgöra vändpunkten i berättelsen raljerade *Statstidningen* över vad den uppfattade som revolutionsregimens utrikespolitiska misslyckanden. Dementin av Anckarsvärd i fråga om historiska fakta åtföljdes på så sätt av ett indirekt bekräftande av hans tolkning: När *Statstidningen* nedvärderade revolutionen för att upphöja den kungliga personen gjorde den otvetydigt vad Anckarsvärd endast med en tillspetsad oppositionell tolkning kunnat läsa in i trontalet.

Detta framstår som nytt. Tidigare försök att anklaga Karl Johan för reaktion mot 1809 års revolution hade blivit bemötta av regeringens vänner med tystnad alternativt repliker om "grov beskyllning" och "lögn".⁵³ *Statstidningen* svarade denna gång i en annan ton. Budskapet går att jämföra med sådana som framförts i oppositionens handskrivna pamfletter under revolutionsriksdagen, i Bengt Johan Törneblads *Nya Posten* under revolutionens oroliga efterspel eller sedan dess av förespråkare för stark kungamakt som exempelvis redaktör Johan Christoffer Askelöf i *Svenska Minerva*.⁵⁴ I början av år 1840 kunde man alltså läsa likadana avståndstaganden från revolutionspolitiken i regeringens egen tidning.

I bondeståndet berörde oppositionsledaren Hans Jansson⁵⁵ i Bräcketorp i Dalsland denna scenförändring.⁵⁶ Talet gick ut på att argumentera för framtvingande av ny ministär genom anslagsvägran. Konstitutionen från år 1809 hade, förklarade Jansson, "frihet, lagbundenhet, erkännandet av folkets rättigheter, av människovärdet, av bildning och framskridande med tiden"

⁵² "Sveriges, och i synnerhet dess allmoges, tillstånd 1809, skildrat av denna Allmoge själv vid nyssnämde års Riksdag.", *Post- och Inrikes Tidningar* 1840-03-05, s. 2; 1840-03-06, s. 3; 1840-03-09, s. 2-3; "Sveriges ställning, 1809: Andra artikeln", *Post- och Inrikes Tidningar* 1840-03-13, s. 3-4; 1840-03-14, s. 2-3. Jämför med den av Crusenstolpe redigerade regeringsvänliga *Fäderneslandet*. [utan rubrik] *Fäderneslandet* 1832-10-18, s. 3; "1809 års Män", *Fäderneslandet* 1832-12-11, s. 3-4; 1832-12-13, s. 1-2; 1832-12-17, s. 1-2; 1832-12-19, s. 1-2; 1832-12-22, s. 2; 1832-12-29, s. 1-3.

⁵³ (Wallmark) 1839, s. 30. Av sammanhanget framgår att Wallmark beklagar regeringens tystnad i dessa frågor.

⁵⁴ Se s. 196-198. "Något om anledningarna till utgifvandet af Svenska Minerva, och de ändamål, som dermed äsyftas", *Svenska Minerva* 1830-02-10, s. 2-4; "Min tro - utan bekännelser", *Svenska Minerva* 1833-04-30, s. 1-4; "En paradox inför tidens liberalism", *Svenska Minerva*, 1834-05-28, s. 1-4; (Livijn) 1831, s. 46-52.

⁵⁵ Hans Jansson (1792-1854), snickare och lantbrukare.

⁵⁶ BnP 1840-1841 IV, s. 448-457

som grundsatser.⁵⁷ Regeringen, som Jansson omnämnde i femininum, hade dock underlåtit att handla efter detta program.

Tidningar, som utger sig för hennes svurna anhängare, som hon understöder och bekostar av allmänna medel, som hon låter sprida kring landet, andas den mest bestämda ovilja, nästan hat mot all frihet, alla nationella rättigheter, alla liberala institutioner [...] förnekar de grundsatser, varigenom hon själv existerar [...] nedsätter och bestrider riktigheten av den handling, varigenom Sverige år 1809 räddades från branten av sin undergång, och den nuvarande sakernas ordning gjordes möjlig?⁵⁸

Anklagelsen var inte ny, men att oppositionen bar vidare på arvet från 1809 års frihetsanspråk, som tidigare varit omstritt, verkar med denna episod alltmer etablerat. Något försök att bemöta Jansson i sak har jag inte kunnat finna.⁵⁹

Därmed förefaller "liberalismens" politiska ställning i svensk politik helt inverterad. År 1809 med dess "liberala" omvälvning var år 1840 en symbol för oppositionen medan regeringssidan alltmer övergav vad som en gång varit en nyckel i rättfärdigandet av styrelsen och konstitutionen. Regeringssidan ställde fortfarande det som skett efter år 1809–1810 i relation till händelserna dessa år, men efter några årtionden hade "på grund av" blivit "trots".

Bilden är här tecknad i sina väsentliga drag. I sina detaljer är den mer komplicerad och motsägelsefull än vad jag i denna avhandling har möjlighet att gå in på. Ett par omständigheter kan dock vara värda att framhålla. För det första – som jag redan varit inne på – var denna omorientering av "liberal" från regering till opposition en långsam process som involverade såväl språkliga som kontextuella förändringar. Själva den tid som passerat, med tillhörande generationsväxling, är en omständighet att ta i beaktande. Sedan Adolf Göran Mörner avlidit år 1838 saknades kontinuiteten med den Mannerheimska kretsen från åren 1809–1810 i det svenska statsrådet. För det andra, något som erbjuder ett intressant fält för fortsatt forskning, är det

⁵⁷ BnP 1840–1841 IV, s. 452.

⁵⁸ BnP 1840–1841 IV, s. 452–453.

⁵⁹ *Statstidningen* citerade några dagar senare *Tromsö tidnings* framställning av talet med betoning av kungens personliga gärning men utan att direkt beröra Janssons replik. "Norriska underrättelser", *Post- och Inrikes Tidningar* 1840-05-05, s. 1–2. Janssons tal kommenterades av *Svenska Biet* vilket dock inte avsåg historieskrivningen om revolutionen. "Fri yttrande rätt – denna en nations dyrbaraste rättighet", *Svenska Biet* 1840-05-08, s. 3.

ofrånkomligt att anakronismer vidlåder detta historiebruk. Det finns många exempel på detta. I förra kapitlet framhöll jag att *Aftonbladet* år 1836 betraktade 1810-talets liberal-kritiska oppositionsledare Schwerin som liberal i kraft av hans försök att ställa ministrar under ansvar, trots att detta i själva verket blivit "liberal" politik först med oppositionens successiva övertagande av begreppet under 1820- och 1830-talen.⁶⁰ Ett annat exempel är att "det konservativa systemet" redan år 1834 retrospektivt förekommer som benämning på de i styrelsen 1809–1810 som ville minimera omvälvningarna och intresserade sig för prins Gustavs arvsrätt – en projicering av den senare tidpunktens partinamn på de tidigare händelsernas kontrarevolutionära tendenser.⁶¹ Innebörderna av "liberal" och "konservativ" i dessa exempel är svåra att missuppfatta, men språkhandlingarna är oskiljaktiga från 1830-talets strid om "liberala" legitimitetsgrunder. Det sätter därmed det förgångnas aktörer i perspektiv som de möjligen kunde föreställa sig, men knappast hade anledning att intressera sig för. Liksom liberalbegreppets omorientering är sådana historiebruk om tiden 1809–1812 rika på skiftningar, vilka vid ett annat tillfälle torde kunna föranleda en närmare undersökning.⁶²

Liberalism och liberalitet går skilda vägar

Ett annat nytt fenomen är att begreppen "liberalism" och "liberalitet" år 1840 i vissa avseenden gått skilda vägar. I många av de debatter som jag redovisat i denna avhandling har de två orden använts omväxlande utan betydelseskilnader.⁶³ Detta förekom även under 1840-talet. Under riksdagens första halvår användes till exempel både liberalism och liberalitet i frågor om utrikeshandel.⁶⁴ När det handlar om politisk hållning i fler än en enstaka fråga tycks riksdagsmännen dock ha hållit sig till *liberalism*.⁶⁵ När det gäller social egenskap och vissa därmed förknippade politiska värden som generositet med statsanslag eller utvidgad representation var det däremot *liberalitet* som gällde.⁶⁶ Denna skillnad utnyttjades av general

⁶⁰ Se s. 343.

⁶¹ Crusenstolpe 1836, s. 87.

⁶² Ett intressant steg i denna riktning i fråga om synen på förlusten av Finland har tagits av Henrik Edgren, H. Edgren 2010.

⁶³ Se s. 253, 259–260, 295–298.

⁶⁴ BgP 1840–1841 I, s. 486; RAP 1840–1841 IX, s. 57. För fortsatt växelvis användning se "Om liberalism som allmän princip och liberalism i tillämpningen", *Aftonbladet* 1841-04-01, s. 3.

⁶⁵ BgP 1840–1841, s. 210; RAP 1840–1841 IX, s. 164.

⁶⁶ Se fliken "Liberal jan t juli 1840", Begreppsdata riksdagstryck, (SND).

Johan Peter Lefrén i en attack på redaktör Hierta. Bakgrunden var att Hierta upprört sig över att Lefrén kallat frihandelspolitiken för "klappjakten [...] mot Svenska näringarna".⁶⁷ Lefrén uppfattade Hiertas kritik som orättvis och betecknade den "liberalism, till skillnad från liberalitet".⁶⁸ Hierta replikerade att Lefrén saknade bägge dessa egenskaper.

Jag har icke [...] klandrat honom, för det han varit av annan övertygelse än jag, utan för det att han adresserat sig till passionerna och velat sätta sina motståndares avsikter uti en falsk dager, samt därigenom själv ådagalagt motsatsen av liberalitet.⁶⁹

Replikväxlingen demonstrerar en ömsesidig förståelse för distinktionen mellan liberalism och liberalitet. Medan liberalism refererar till Hiertas politiska övertygelser refererar liberalitet till respekt för andras åsikter. Att ställa dessa två begreppsskikt mot varandra hade varit en del av Lefréns och andras liberal-kritiska retorik sedan länge, men den kompletteras här av en åtskillnad mellan ordformer. Liberalitet representerar de sociala normer som de liberala gör anspråk på och som förnekas dem av de liberal-kritiska.

Dessa observationer om liberalbegreppet i 1840-talets början pekar i olika riktningar men tillåter övergripande slutsatser. Sedan 1810-talet hade liberalbegreppet utvecklats ganska litet i fråga om definitionsmässiga betydelser. Visserligen hade det allt oftare kommit att sägas att det var "liberalt" att anslå statsmedel, men denna betydelse förekom redan vid riksdagen år 1815. Visserligen representerade uttrycket "de liberala" år 1840 en annan politik än år 1815, men det var fortfarande samma mångtydiga anspelning på benägenhet till förändringar i riktning mot toleranta attityder och utjämning av rättigheter i frågor om politik och näringar som gjorde benämningen meningsfull. Det som ändrats var snarare allmänt vedertagna uppfattningar, perspektiv och kontexten för begreppets användning. Att regimens legitimitet på ett eller annat sätt hängde samman med förändring över tid – det som en gång förefallit nytt och tveksamt – hade blivit allmänt accepterat. Med nya generationer och historiska perspektiv handlade det snarare om att formulera och värdera den förändring som skett sedan år 1809. Levde utvecklingen upp till detta års liberala förespeglingar? Eller var händelserna snarare ett avskräckande exempel? Var utvecklingen sedan dess i själva

⁶⁷ RAP 1840–1841 IV, s. 124, 127–128.

⁶⁸ RAP 1840–1841 IV, s. 129.

⁶⁹ RAP 1840–1841 IV, s. 131.

verket en sådan som legitimerade regimen oberoende av 1809 års förespeglingar? Begreppets mångtydiga betydelser var alltså desamma, men det som en gång använts för att motivera närvarande regering och konstitution i väntan på reformer hade med tiden blivit ett sätt att säga att dagen var kommen för reformerna.

Genomslaget för "liberala eller konservativa"

Bruket av begreppsparet liberal-konservativ under riksdagen 1840–1841 skiljer sig något ifrån hur "liberala" tidningar som *Aftonbladet* och *Dagligt Allehanda* redan använt begreppsparet under 1830-talet. När deras motståndare började formulera motsättningarna i motsvarande termer skedde det med reservationer. Processen startade under riksdagen redan före *Svenska Biets* "konservativa" åsiktsförklaring i december 1840. Jag beskriver processen i tre steg, varav de två första fokuserar på debatten i riksdagen och det sista på *Svenska Biets* politiska trosbekännelse.

Begreppsparet liberal och konservativ blir allmängiltigt

Ett partiöverskridande genomslag för begreppsparet liberal-konservativ kom under den andra halvan av år 1840. Några exempel illustrerar genomslaget och sätter det i perspektiv.

De första exemplen följer ett gemensamt mönster. "Varom konservativa eller liberala", men inte inom vetenskapen och konsten, uppmanade en riddarhustalare redan i maj detta år.⁷⁰ Uttrycket kan översättas till "oavsett vad ni må ha för politisk åskådning som kan göra sig gällande på andra områden". En annan uttryckte i juli, i samband med en kritik mot oppositionens försök att förhindra statsrådspensionen till Hartmansdorff, följande önskan:

må vi alla, som älskar fäderneslandet, evad vi har burit liberalismens eller konservatismens färger, evad vi givit företräde åt fria handels- och närings-författningar eller trott prohibitiva bättre gagna vårt land, med förtroende förena oss kring Sveriges tvåtusenåriga konunga tron⁷¹

⁷⁰ RAP 1840–1841 VI, s. 610.

⁷¹ RAP 1840–1841 IX, s. 164. Se motsvarande uttryck upprepas på ett närmast identiskt sätt av samma talare, Bernhard Rosenblad, i RAP 1840–1841 XV, s. 105.

I augusti följde fler exempel på liknande uttalanden, exempelvis prosten Sandbergs redan citerade vädjan om att inte döma personer efter deras åsikter, "antingen de kallas liberala eller konservativa".⁷² Poängen med alla dessa uttalanden var att motsättningen mellan liberala och konservativa var irrelevant för den i sammanhanget aktuella frågan. De citerade talarna uppträdde dock, bör man notera, till stöd för Hartmansdorff eller regeringen.⁷³ Underförstått dömde de med andra ord ut sina motståndares tolkning av tvisteämnet som en fråga om liberalism eller konservatism. Samtidigt, när de avvisade begreppsparets relevans gjorde de bruk av det. De återkommande avståndstagandena bidrog därigenom till att göra motståndarnas förståelse normerande.

Om liberal-konservativ under riksdagens gång blev det vanligaste sättet att beskriva riksdagens motsättningar var det likväl inte ensamt härskande. En oppositionell ledamot raljerade över att Hartmansdorff en gång varit "ultra liberal" innan han blev "ultra servil".⁷⁴ Lars Johan Hierta framhöll att den "må vara ultra eller liberal, som icke anser vår nuvarande representation vara i något avseende bristfällig".⁷⁵ Prosten Sandberg betvivlade en gång värdet av att göra regeringsmakten till en partistrid mellan "liberala och illiberala Riksdags-kandidater".⁷⁶ En annan gång framhöll han vikten av att ge något "både till höger och vänster" i frågan om näringsfrihet.⁷⁷ Begreppen rojalist och patriot förekom alltså i relation till liknande tendenser, om än inte tillsammans. Rojalist beskrev anhängare till regeringen eller kungen, även i fråga om konstitutionell maktställning. Det stod då i motsats till begrepp som aristokrat eller demokrat, och alltså inte längre till patriot.⁷⁸ Oppositionsledare som Hans Jansson kallades någon gång "patriot", men detta begrepp användes också för de direkt motsatta anspråken.⁷⁹ Samtliga dessa sätt att begreppsloggöra partimotsättningarna på riksdagen var emellertid, särskilt från och med höstmånaderna, ovanligare än begreppsparet liberal-konservativ.

⁷² Se s. 350. Se även BgP 1840–1841 IV, s. 74.

⁷³ "Rosenblad, släkt", SBL; "Gustaf C F Löwenhielm", SBL; Hornwall 1951, s. 36, 291, 306. Om Sandbergs politiska orientering, se not 7 i detta kapitel.

⁷⁴ RAP 1840–1841 VIII, s. 339.

⁷⁵ RAP 1840–1841 VIII, s. 352. Se om ultrabegreppets aktualitet. G. Heckscher 1938–1942, s. 46.

⁷⁶ PrP 1840–1841 IX, s. 233.

⁷⁷ PrP 1840–1841 X, s. 361.

⁷⁸ BgP 1840–1841 VI, s. 942; RAP 1840–1841 VII, s. 449, 452–453; RAP 1840–1841 XV, s. 20, 26, 394–395.

⁷⁹ BgP 1840–1841 I, s. 304, 307. Exempel på motsatta anspråk BgP 1840–1841 VII, s. 237, 354, 362, 398–399, 538.

I diskussionerna om representationsfrågan under oktober var begrepps-paret särskilt vanligt. Språkbruket var då också mer varierat än tidigare. En riddarhusledamot prisade ordföranden i konstitutionsutskottet Carl Henrik Anckarsvärd för att denne förenat de "liberalaste" åsikter med "conservativa".⁸⁰ En annan gillade tvärtom Hartmansdorffs förslag som "på en gång konservativt och mera liberalt än den nuvarande ståndsförfattningen".⁸¹ Även om den politiska tendensen i dessa två inlägg går åt motsatta håll, så pekar begrepps-paret båda gångerna på möjligheter att överbrygga de politiska motsättningarna utan att klargöra dem. Talarna förnekade inte begrepps-parets relevans i frågan, men däremot att motsättningen var ett hinder för den föredragna lösningen på representationsproblemet. Varken förr eller senare uteslöt sådana avståndstaganden från partimotsättningar att talarna samtidigt spelade en roll i dem.

Partinormer och självförståelse med förtidsligade begrepp

Normen om partiandans skadliga verkningar levde vidare. Om riksdagens uttalanden om liberala och konservativa etablerade ett nytt sätt att beskriva politiska motsättningar, så bekräftar dessa uttalanden samtidigt avståndstagandet från partier. Inte bara "konservativa" utan även "liberala" behövde förhålla sig till denna norm.

Liksom under föregående riksdag var konservativt ett sätt att ansluta till grundläggande samhällsvärden så att motståndarnas position blev orättfärdig, för att inte säga folk- eller statsfientlig. Ett exempel är en präst i Hartmansdorffs parti som yrkade på nedsättning av en avgift till staten. Den synbarligen banala frågan kläddes i ödesmättad retorik. Prästen hänvisade till att kungen önskat åtgärden och likställde sina "konservativa grundsatser" med "Folkets kärlek till Konungen" och lojalitet med "vårt konstitutionella Samhälls-skick".⁸² En av biskoparna, på samma sida i den politiska striden, förkastade alla reformförslag i representationsfrågan och ifrågasatte om "verkligen tvenne partier finns och förtjänar att benämnas såsom rörelseparti och konservativa" när alla bör eftersträva "fäderneslandets sanna väl". Därefter tillade biskopen att även om hans politiska tänkesätt var "konservativa" hindrade inte detta honom från att vara "liberal i ordets sanna bemär-

⁸⁰ RAP 1840–1841 XV, s. 80.

⁸¹ RAP 1840–1841 XV, s. 191–192. Partiställningar: Aldén 1917, s. 16–17.

⁸² PrP 1840–1841 IV, s. 308. Partiställningar: Aldén 1917, s. 16–17.

kelse”.⁸³ Denna typ av retoriska manövrar har en defensiv karaktär och ifrågasatte legitimiteten av motståndarnas partianda.

Om liberal eller konservativ blivit ett etablerat idiom för partimotsättningar så var begreppen för den skull inte förknippade med direkt motsatta värden. Detta är synligt i debatten om representationsförslaget på riddarhuset, då betydelseerna var något mer specifika än annars. Förslagen värderades nämligen utifrån i vilken grad de var konservativa och även utifrån i vilken grad de var liberala, men dessa måttstockar var olika. Liberal kunde som jag tidigare påpekat referera till utvidgad rösträtt. Eftersom konstitutionsutskottets första reformförslag uteslöt många som då hade rösträtt till ständsriksdagen betvivlade sålunda Johan Peter Lefrén att Sverige därmed skulle bli ”liberalare representerat”.⁸⁴ Men liberalt kunde också användas för att beteckna ett reformförslag som ersatte självskrivenerhet med valförfarande.⁸⁵ Lite förenklat kan man säga att liberalt i representationsfrågan var sådant som vi med ett senare språkbruk skulle associera till demokratisk tendens. Konservativ förstås enklast som motsats till den tidens demokratibegrepp, eller åtminstone dess mest negativt laddade begreppsskikt: demagogi som förleder de obildade genom maktmissbruk och masskommunikation. Förslagen klassades som konservativa därför att de skulle motverka risken för sådana urspårningar.⁸⁶ Därför hänvisade Lefrén till sina ”konservativa idéer” när han förespråkade att väljarnas urval av möjliga representanter i en framtida reform skulle begränsas till sådana som var hemhöriga i samma distrikt.⁸⁷ Detta motiverade han med risken för partianda och spridningen av uppviglande tidningar som ”usurperat spiran i övertygelsens rike”.⁸⁸ Begreppen konservativ och liberal stod därmed i denna fråga i ett indirekt eller funktionellt motsatsförhållande. Båda begreppen var, i detta sammanhang, positivt laddade verktyg för att ange en lämplig balans i fråga om avgränsningar av rösträtt, valbarhet, representation eller politiskt inflytande i stort.

Förslagen om valbarhet inom distrikten bemöttes med ett intressant svar från Hierta, som också pekar på just en funktionell uppfattning av partimotsättningarna. Hierta försvarade partierna samtidigt som han anslöt till normen om deras skadlighet. Partier ”som angår sak och icke person” var

⁸³ PrP 1840–1841 XV, s. 463–464.

⁸⁴ RAP 1840–1841 XV, s. 36.

⁸⁵ RAP 1840–1841 XV, s. 191–192.

⁸⁶ RAP 1840–1841 XV, s. 175–176, 363–366, 389–396, 403–404.

⁸⁷ RAP 1840–1841 XV, s. 323.

⁸⁸ RAP 1840–1841 XV, s. 324. Lefrén hänvisar till Georg von Rosens inlägg s. 319–320.

nödvändiga, menade Hierta.⁸⁹ Bara för att man bejakade partiväsande behövde man inte frukta "det demokratiska partiet", framhöll han vidare. Han lyfte exemplet Storbritannien som länge haft stabila partimotsättningar medan företrädare för radikal social utjämning alltid förblivit i minoritet. Hiertas uttalande visar att partiåsikter var möjliga att rättfärdiga under förutsättning att de inte var förknippade med partitaktik eller motsättningar på fundamental nivå.

Önskan att kombinera anslutning till och avståndstagande från partier präglade också en artikulerad strid om begreppet konservativs betydelse som uppstod på riddarhuset i samband med behandlingen av representationsfrågan. Denna strid illustrerar emellertid snarast hur begreppet konservativ var ett verktyg för att varna för hot mot samhällsordningen.

Den klagörande begrepps polemiken inleddes av juristen Ludvig Johansson Boije, som ju redan vid föregående riksdag bekänt sin konservativa färg.⁹⁰ Kritisk mot Lefrén, som förespråkade Hartmansdorffs reformförslag, framhöll Johansson Boije att adeln och prästerna genom detta skulle kunna köras över av bönder och borgare med stöd av den femte ståndskategorin, som bestod av ofrälse ståndspersoner. På grund av denna demokratiska tendens vägrade han erkänna Lefréns "conservatism".

Kritiken framkallade förtydliganden från Lefrén.

jag håller icke av att låta binda mig i politiska dogmer, de må komma från den ultraliberala eller ultraconservativa sidan. Jag tror att det finns något, som ligger mitt emellan ytterligheterna i varje tid och i varje sak, vilket utgör det rätta; och det är till det rätta, till människosläktets sanna förstånd i varje tid, som jag sluter mig, övertygad att de konservativa element, som i alla tider funnits, även i alla tider ska finnas, ska göra sig gällande och vara de mäktigaste; men de ligger icke alltid på samma ställen inom folkens område⁹¹

Resonemanget, som tar avstånd från partimotsättningar och positionerade talaren mellan ytterligheterna av skyndsamma strävanden efter framtiden och det envisa fasthållandet vid det gamla, klingar bekant. Redan på riksdagen 1828–1830 argumenterade Lefrén på motsvarande sätt.⁹² I ett annat sammanhang under riksdagen 1840 hade Lefrén också förklarat att han till-

⁸⁹ RAP 1840–1841 XV, s. 325–326.

⁹⁰ Se s. 333. RAP 1840–1841 XV, s. 328.

⁹¹ RAP 1840–1841 XV, s. 392–393.

⁹² Se s. 288–288.

hörde "de konservativas antal, men är icke stationär".⁹³ Det konservativa elementet representerade hos honom inte bibehållandet av det existerande utan den väl avvägda ställning som lämpade sig för det närvarande. Detta förtydligas av att Lefrén distanserade sig från Boijes likställande av demokrati med makt till ofrälse.⁹⁴ Det femte ståndet medförde enligt Lefrén "ganska mycket förstånd och erfarenhet av världen och således garantier på den konservativa sidan". Den förståndiga delen av det femte ståndet skulle därför "anta den bestämda konservativa karaktär, som den andra sidans demagogiska ytterlighet någon gång kan påkalla", fortsatte han. Man skulle kunna säga att Lefrén framhöll att vad som är samhällsbevarande i sig är föränderligt.

Johansson Boije såg saken på ett annat sätt. Han replikerade raljerande att det vore "en alldeles ny lära [...] att ett konservativt element finnes hos demokratin".⁹⁵ Å ena sidan framstår detta som ett sätt att vränga Lefréns mening. Vad som är konservativt till skillnad från demokratiskt beror på hur man begreppsliggör dessa två. Lefrén hade uppmärksammat detta och gjorde för egen del en klar distinktion, vilken motsvarades av den mellan förståndets och oförståndets krafter i relation till en rörlig värld. Å andra sidan var Johansson Boijes invändning logisk, just eftersom de båda "konservativa" debattörerna begreppsliggjorde konservatism och demokrati på olika sätt. Till skillnad från Lefrén hade Johansson Boije aldrig accepterat den abstrakta positioneringen mellan det framtida och det förflutna. Johansson Boije föreställde sig det konservativa elementet som likställt med den aristokrati som nödvändigtvis behövdes för att balansera kungamakten med demokratin.⁹⁶ Det finns fler exempel att hämta som illustrerar konsekvensen i detta tankesätt hos Johansson Boije. Efter att *Dagligt Allehandas* redaktör Vilhelm Fredrik Dalman kritiserat Hartmansdorffs förslag för att det skulle göra riksdagen till en "lekboll" mellan regeringen och "partierna"⁹⁷ svarade Johansson Boije med "tacksamhet för de ganska riktigt konservativa åsikter, vartill han velat återföra oss".⁹⁸ Det var alltså insikten hos den liberala tidningsmannen om behovet av element för att balansera kungen med demokratin som fick Johansson Boije att erkänna Dalmans konservatism. Liksom vid föregående riksdag användes begreppet konservativ för att beteckna ett värn mot något som hotade samhällsordningen, men bakom

⁹³ RAP 1840–1841 IV, s. 369.

⁹⁴ RAP 1840–1841 XV, s. 393.

⁹⁵ RAP 1840–1841 XV, s. 396.

⁹⁶ Se s. 333–335.

⁹⁷ RAP 1840–1841 XVI, s. 11.

⁹⁸ RAP 1840–1841 XVI, s. 17.

denna varning låg olika uppfattningar om tidens gång. Där Lefrén såg balans och ordning i förändring uppfattade Johansson Boije en maktfördelning i upplösning.

I ett långsiktigt perspektiv kan man peka på att förtidsligandet av de politiska motsättningarna hade medfört en förändring i självförståelsen i relation till partierna. Den gamla och paradoxala strategin att bekänna sig till ett partibegrepp samtidigt som man tog avstånd ifrån dess status av partibegrepp var visserligen en seg överlevare. Men debattörerna på den konservativa sidan hade med tiden inordnat sig, om än motvilligt, i uppfattningen om ett samhälle i förändring där nya grupper krävde inflytande. Strategier varierade från Johansson Boijes blandregering och Lefréns anpassning till tidens krav till prästernas åkallande av kungalojalitet eller fäderneslandets väl, men alla representerar olika sätt att söka balans i en utveckling mot en alltmer liberal framtid. I takt med att fler använde begreppsparet liberal-konservativ i sådana sammanhang kom de mot bakgrund av de faktiska grupperingarna att även placera sig själva i det liberal-konservativa schemat.⁹⁹ Det första riktigt tydliga exemplet på detta finns dock utanför riksdagsprotokollen.

Begreppsparet liberal-konservativ i pressen

Tidningen *Svenska Biet* stod för vad som torde vara 1840 års mest utförliga konservativa åsiktsförklaring. Den publicerades i december, men föregicks av en process som på två olika sätt pekade i riktning mot en sådan bekännelse.

För det första genomgick tidningen en omvandling under hösten. Avsikten med omvandlingen var att skapa ett kamporgan mot oppositionen. Drivande i rekonstruktionen var bland andra före detta landshövdingen Hans Järta. En annan av aktieägarna var Carl Fredrik Wingård, sedan år 1839 Sveriges ärkebiskop och i kraft av detta även prästeståndets

⁹⁹ Den biskop som förutom Lefrén identifierar sig på detta paradoxala sätt är Heurlin. PrP 1840–1841 XV, s. 463–464. De som på ett mer oreserverat sätt bekänner sig konservativa men utan att använda motsatsparet liberal och konservativ är, förutom Johansson Boije, kontraktsprosten Nordhammar, professor Thudén, kyrkoherden Källström och prosten Bergqvist, medan Hartmansdorff under riksdagen mera indirekt synes acceptera andras tillämpning av denna benämning på honom. PrP 1840–1841 IV, s. 311; PrP 1840–1841 IX, s. 130, PrP 1840–1841 X, s. 345; PrP 1840–1841 XV, s. 266; RAP 1840–1841 XVI, s. 17, 20.

talman.¹⁰⁰ I prästeståndet samarbetade Wingård och andra i den "konservativa" kretsen med den kvicktänkte kanslisten Carl Hellberg som blev tidningens nya redaktör. Bland skribenterna fanns Hartmansdorff. I vanlig ordning bidrog Karl XIV Johan personligen med pekuniära bidrag. Om någon tidning vid årets slut var associerad med rörelsepartiets motpol i riksdagspolitiken så var det alltså *Svenska Biet*.

För det andra var den allmänna inriktningen på tidningen redan klar, om än outtalad, dessförinnan. I ett nummer i maj 1840 kategoriserade *Svenska Biet* landets press i den "conserverande", den "moderata liberalismen" (exempelvis historikern Erik Gustaf Geijer efter dennes "avfall" år 1838) och "ultraliberalismen".¹⁰¹ Ultraliberalismen var representerad av sådana som Carl Henrik Anckarsvärd, Hans Jansson, *Aftonbladet*, *Dagligt Allehanda* samt de majestätsbrottsdömda författarna Crusenstolpe (i fängelse under riksdagen) och Anders Lindeberg. Även om udden var tydligt riktad mot ultraliberalismens "radikal-förändringar, omstörtning, ombildning från grunden", så bekände tidningen ingen egen tydlig partifärg. I stället betonade den de flytande gränserna mellan de "moderata" liberala och "de s. k. konservativa". Liksom liberal-kritikerna i riksdagsbänkarna framställde sig inte *Svenska Biet* som språkrör för ett parti, utan som en samhällsbevarande röst som varnade för att de ultraliberala ville införa "republik" i jakobinsk anda. I en annan artikel några veckor senare likställde *Svenska Biet* de konservativa med den "ministeriella" eller "hov-listan" i motsättning till "oppositions-listan".¹⁰² Där var tidningens konservativa ställningstagande tydligt, men det uttalade tillkännagivandet dröjde ytterligare ett halvår, då tidningen alltså stod under ny ledning.

Avsiktsförklaringen är fördelad på tre separata texter.¹⁰³ Min redogörelse av dessa artiklar växlar mellan de tre och sorterar innehållet efter konkretion och abstraktion, i den ordningen.

Tidningens politiska program placerar det i Hartmansdorffs politiska krets. *Svenska Biet* motsatte sig ministeransvarighet, förespråkade ståndsväl, ett starkt försvar och handelsprotektionism. Formuleringarna var mera svävande i fråga om närings-, kyrko-, litteratur- och presspolitik samt synen på

¹⁰⁰ "J Carl Hellberg", SBL; Wichman 1927, s. 192–193, 235; Borell 1948, s. 118–119; Hornwall 1951, s. 350–351.

¹⁰¹ "En återblick på Aftonbladets 'Återblick på Riksdagen' 2:a Ögonkastet", *Svenska Biet* 1840-05-22, s. 2.

¹⁰² "Nya Pingst-liljor i Notenn peruk, af hvilka ett par insmygas i Storhertigens lockar", *Svenska Biet* 1840-06-10, s. 2–3.

¹⁰³ "Hvad vill den 'ministeriella' pressen?", *Svenska Biet* 1840-12-09, s. 1–2; "Den konservativa, verkligt fria och fria pressens inbördes förhållande", *Svenska Biet* 1840-12-09, s. 3–4; "Till våra läsare", *Svenska Biet* 1840-12-12, s. 1–2.

statens finansiering och organisation. Emellertid betonades varsamhet i reformer och "oskrymtad vördnad av överheten på gammalt svenskt vis".¹⁰⁴ Allt detta låg i linje med det motstånd mot det reforminriktade utskottsarbete som Hartmansdorff och andra mobiliserat.

Tidningens "konservatism" artikulerades som ett försvar av konstitutionen mot "rörelsemännen" eller "den s. k. 'fria' pressen".¹⁰⁵ Liksom tidigare gjorde *Svenska Biet* en skillnad mellan dessa och "de mest upplysta bland våra liberala" vilka ibland "själva uppträder såsom konservativa".¹⁰⁶ Över huvud taget anslöt tidningen till den typ av reformbejakande men liberal-kritiska retorik som Lefrén använde, där betoningen låg på förbättring i stället för förändring, eller tillgodoseende av "Statens verkliga intressen" i stället för "att fara efter drömbilder och bygga sällhetstempel av fraser".¹⁰⁷ Därtill plockade tidningen upp ett annat liberal-kritiskt tema och kritiserade de svenska liberala för att vara likgiltiga för sitt lands minnen och traditioner. Med viss hetta vurmade *Svenska Biet* för att "konservera känslan av aktning för de stora hädangångna, om tidsandan förbjuder att göra rättvisa åt någon levande storhet på tronen" – det sista förstås en anspelning på oppositionens ton mot Karl XIV Johan. Tidningen förklarade vidare att när den använde "det så smädade och förhånade namnet *Konservativa*" så menade den "med ett annat ord – *Svenska*".¹⁰⁸ Återigen får man konstatera att det gemensamma retoriska temat i de konservativa åsiktsförklaringarna handlade om samhällets försvar mot inre fiender: *Aftonbladet* förklarades vara ett "alldeles främmande onationellt element" eller "den franska revolutionens kosmopolit-idéer på svenska folklynnnet".¹⁰⁹ Det nya för år 1840 var att denna mentala ostracism släppt den tidigare distansen till partimotsättningen mellan konservativa och liberala. *Svenska Biet* valde sida.

Detta hänger samman med att *Svenska Biet* avgränsade konservativa från "ministeriella".¹¹⁰ Det senare användes av tidningen inom citattecken. Etiketten var vilseledande, menade *Svenska Biet*, av två skäl: dels eftersom tidningen var lika oberoende som den "s. k. fria" pressen, dels eftersom

¹⁰⁴ "Hvad vill den 'ministeriella' pressen?", *Svenska Biet* 1840-12-09, s. 1.

¹⁰⁵ "Hvad vill den 'ministeriella' pressen?", *Svenska Biet* 1840-12-09, s. 1; "Till våra läsare", *Svenska Biet* 1840-12-12, s. 1.

¹⁰⁶ I källan "liberale". "Till våra läsare", *Svenska Biet* 1840-12-12, s. 2.

¹⁰⁷ "Till våra läsare", *Svenska Biet* 1840-12-12, s. 1.

¹⁰⁸ "Till våra läsare", *Svenska Biet* 1840-12-12, s. 2.

¹⁰⁹ "Den konservativa, verkligt fria och fria pressens inbördes förhållande", *Svenska Biet* 1840-12-09, s. 3.

¹¹⁰ "Hvad vill den 'ministeriella' pressen?", *Svenska Biet* 1840-12-09, s. 1. Se i detta sammanhang hur Lefrén citerar *Aftonbladet* för att sätta lojaliteten gentemot konstitutionen i förgrunden för den gamla indelningen i opposition och ministär. RAP 1840–1841 IX, s. 245–247.

Sverige saknade en verklig ministär med ansvar av engelsk och fransk typ och därför inte kunde inrymma något "ministeriellt" parti. Att med *Svenska Biets* språk vara "Konservativa" var att vara "svenskt konstitutionella", det vill säga att försvara den inhemska ordningen mot främmande inslag. Dessutom framhöll tidningen att konservatismen i ett läge där regeringen verkade för frihandel kunde vara oppositionell.

Det nya i *Svenska Biets* förklaring jämfört med riksdagstalen är att begreppet konservativ här var klart förknippat med en otvetydig anslutning till ett av riksdagens två partier. Den preciserade också ett praktiskt politiskt program. Begreppets funktioner och implikationer var förstås i enlighet med typisk partiretorik oförändrade: de "konservativa" var de oberoende, den svenska konstitutionens värm, som bevarade ordningen från omstörtande partianda.

Detta sista steg i övergången från patriot-royalist till liberal-konservativ, som i huvudsak ägde rum under loppet av år 1840, har från den konservativa sidan något motvilligt över sig. Strategin att bekänna sig till ett partibegrepp och samtidigt ta avstånd ifrån det var som sagt en seg överlevare. Själva partinamnet framstår som en av de många punkter i de konservativas program som inte var alldeles bestämda och där förändringarna endast varsamt borde anammas under oförminskad respekt för överheten.

Epilog: begreppsliga scheman och tomrum under 1840-talet

När *Svenska Biet* i oktober 1840 publicerade talet av Anders Sandberg hade, som påpekas i inledningskapitlet, begreppsparet liberal-konservativ mycket gemensamt med rojalist-patriot i *Medborgaren* ett halvt sekel dessförinnan.¹¹¹ Framför allt var båda förknippade med konventionen om att ta avstånd från partimotsättningar som sådana.

Tentativt, utifrån mina läsningar av 1840-talets källmaterial, kan man dock peka på att förutsättningarna snarast var förändrade i grunden. Begreppsparet liberala och konservativa beskrev år 1840 ett mentalt landskap av politiska tendenser som hade nått en betydligt högre grad av acceptans. Det fanns kanske ingen enighet om hur motsättningen såg ut, men att den existerade, och gick att beskriva i termer av liberala och konservativa,

¹¹¹ Se s. 2.

var ett etablerat faktum i svensk press vid årsskiftet 1840–1841.¹¹² Klassifikationerna blev snart mer avancerade. I början av 1842 delade den "liberala" Göteborgstidningen *Phoenix* omsorgsfullt in hela den svenska pressen i "liberala, konservativa och sådana, som saknar all politisk färg". Redogörelsen innehöll noteringar om grad av åsikt, intensitet av jargong samt grad av förverkat förtroende.¹¹³ När *Medborgaren* skrev om rojalister och patrioter var det tvärtom en provokation som bröt ett tabu.

Att ett schema för politiska motsättningar blivit vedertaget på 1840-talet innebar inte att alla politiska tidningar följde det. *Svenska Minerva* fortsatte exempelvis att markera sin självständighet genom att ta avstånd från benämningen konservativ. Till skillnad från *Svenska Biet* likställde Johan Christoffer Askelöfs tidning "konservativ" med "ministeriell".¹¹⁴ Att på olika sätt kombinera liberalism och konservatism i politiska åsiktsförklaringar var ett vanligt grepp under 1840-talet, bland annat praktiserat av tidningsveteranen Per Adam Wallmark.¹¹⁵ Men motsättningen mellan begreppen var, även när den betraktades som ett utslag av en mindre upplöst och partisk anda, vid det laget tagen för given.

De begrepp som varit självklara ett halvt sekel tidigare användes då ännu, om än i varierande utsträckning. "Rojalister" förekom överlappande med "konservativa" som motbegrepp till "liberala" i svensk politik i början av 1840-talet.¹¹⁶ Då tycks begreppsparet rojalist-liberal ha varit på nedgång i kvantitativ bemärkelse, även internationellt.¹¹⁷ För begreppet patriot var popularitetstrenden snarare motsatt. Att svenska konservativa profilerat sig med patriotisk retorik innebar inte att de erövrade den från oppositionen. Tvärtom verkar det snarare som att "patriot", "Nationens män", "fosterländsk" och liknande uttryck ungefär samtidigt fick nytt liv som beteckning på opposition i Sverige. De blev dessutom vanliga som referens till självständighets- eller radikala partier i länder runtom i världen.¹¹⁸ I dessa meningar lämnade begreppen rojalist och patriot inga tomrum efter sig.

¹¹² Några exempel: [utan rubrik], *Calmar Läns och Ölands Tidning* 1840-09-09, s. 3; "Förslag till lagstiftning inom Publicistens gebiet", *Carlstads Tidning* 1840-09-12, s. 3; "Oefterrättligheten i klämman", *Skånska Correspondenten* 1840-11-23, s. 1; "Politisk Camera Optica föreställande Sveriges framtid sådan Radicalismen ohejdad skulle densamma bereda" (recension), *Dagligt Allehanda* 1841-01-09, s. 3.

¹¹³ "Svenska Landsortspressen, dess ställning, ändamål och verkningar", *Phoenix* 1842-02-12, s. 1-2; 1842-02-19, s. 1-2; Lundell 2002, s. 245-249.

¹¹⁴ [utan rubrik] *Svenska Minerva* 1840-12-12, s. 1-4.

¹¹⁵ "Om konservatism och liberalism", *Post- och Inrikes Tidningar* 1844-12-16, s. 3; "Revy af Tiden", *Dagligt Allehanda*, 1847-09-02, s. 2; 1847-09-04, s. 3; Torbacke 2005b, s. 325.

¹¹⁶ "Förslag till lagstiftning inom Publicistens gebiet", *Carlstads Tidning* 1840-09-12, s. 3.

¹¹⁷ Begreppsdata svenska tidningar, (SND).

¹¹⁸ Beskow & Atterbom 1927, s. 22, 80; Begreppsdata svenska tidningar, (SND).

Något som liknar ett sådant tomrum uppstod dock i frånvaron av själva begreppsparet. Som sådant blev rojalist och patriot, utifrån 1840-talets källmaterial, uteslutande en rent historisk referens till politiska konflikter i det förflutna.¹¹⁹ Var för sig användes begreppen visserligen fortfarande i den typ av konstitutionella konflikter som de en gång varit så starkt förknippade med.¹²⁰ Det är lätt att kontrafaktiskt tänka sig situationer där begreppsparet kunde ha väckts till liv igen även för svenska förhållanden. Faktiskt användes det dock inte. Just för att dess två beståndsdelar levde vidare i anslutning till nya vokabulärer, är det rimligt att se det som att svenskarna vid denna tid började förlora detta en gång så etablerade språk för maktstrider längs frontlinjen mellan det formella regelverket och den informella lojaliteten med landsfadersauktoriteten. I en senare tid har detta lett fram till att de gamla antonymerna till och med kommit att bli betraktade som politiska synonymer.¹²¹

Sammanfattande diskussion

Den disharmoni med tidigare forskning som i synnerhet karaktäriserar mina slutsatser om 1810- och 1820-talen kan med detta kapitelns analys av språkbruket år 1840 sägas förbytas mot samstämmighet. Svaren på forskningsfrågorna om dominerande begreppspar, begreppens betydelser och växelverkan med politisk handling bekräftar vad som redan varit känt, men bidrar för den skull ändå med ett och annat förklarande eller preciserande perspektiv.

Genomslaget för begreppsparet liberal och konservativ som dominerande begreppspar för antagonismen i svensk politik inträffade succesivt under detta år. Sedan tidigare användes begreppsparet av rörelsepartiet eller *mouvementet*, den nya generation "liberala" som argumenterade för det principiella värdet av reform och förändring. I det sammanhanget var begreppsparet asymmetriskt laddat: liberal var den positiva polen och konservativ den negativa. Så småningom anammades begreppsparet av rörelsepartiets motståndare. I regel användes det dock endast för att ta avstånd från partimotsättningar som sådana. Begreppet konservatism förekom under riksdagen även som en positiv beskrivning av ett föregivet partiöverskridande

¹¹⁹ Exempelvis Atterbom 1847, s. 165–166.

¹²⁰ "England", *Post- och Inrikes Tidningar* 1840-01-09, s. 2; "Spanien", *Post- och Inrikes Tidningar* 1841-03-09, s. 1; "Spanien", *Post- och Inrikes Tidningar* 1841-06-26, s. 2.

¹²¹ Se s. 14.

försvar mot samhällsfientliga och grundlagsvidriga ytterligheter, med spetsen riktad mot rörelsepartiets opposition. I det konservativa perspektivet stod begreppet därför snarare i motsats till exempelvis överdrift, partianda, demokrati i meningen pöbelvälde eller demagogi men också till despoti och maktmissbruk. Många av dessa talare tillhörde den partibildning som leddes av den före detta hovkanslern Hartmansdorff. Tidningen *Svenska Biet* förefaller vara den första rösten i svensk politik som deklarerar sin politiska tendens som konservativ i motsättning till liberal genom ett "konservativt" politiskt program. Det skedde i slutet av året i samband med att tidningen omvandlats till ett kamporgan för de konservativa kretsarna.

Denna språkliga förändring i fråga om dominerande begreppspar motsvaras egentligen inte av någon påtaglig utveckling av de respektive begreppens definitionsmässiga betydelser. Såväl liberal som konservativ representerade ungefär samma värden som de gjort tidigare. En faktor i sammanhanget är dock liberalbegreppets långsamma invertering från regerings- till oppositionsbegrepp, en utveckling som år 1840 förefaller fullkomnad.

Mot bakgrund av den semantiska kontinuiteten är det därför nödvändigt att göra skillnad mellan det allmänna språkbruket och begreppen som referens till partierna på riksdagen. Det var endast i fråga om partiställningar som motsatserna mellan liberalt och konservativt blev tydliga. Den opposition som främst representerades av Lars Johan Hierta och *Aftonbladet* var liberal. Det parti som stod bakom Hartmansdorff, och så småningom fick ett uttalat språkrör i *Svenska Biet*, var konservativt. Därav följde politiska konsekvenser i ett antal frågor. De liberala tenderade att kräva förändringar: ministeransvarighet, begränsningar i statsanslag, ökad frihandel och en representationsreform med samfälliga val i stället för ståndval. Tendensen hos Hartmansdorffs och Hellbergs konservativa var den motsatta. Detta hindrar inte att begreppen liberal och konservativ i det allmänna språkbruket fortsatte att kombineras och bryta mönster även i dessa frågor.

Att liberalism och konservatism togs i bruk som motsatser står i samband med såväl språklig som utomspråklig kontextuell förändring. Den språkliga kontext jag avser hade bakgrund i en långsam förändring som beskrivits i tidigare kapitel. Politisk diskussion hade kommit att språkligt positionera sig kring föreställningar om framsteg. Diskussionen gällde processens skede och hantering av aktuellt läge. I förhållande till denna tanke var den liberala uppfattningen orienterad mot framtiden och den konservativa mot balans, om den senare nu inte helt och hållet avfärdade framstegstankens relevans för samhällsordningen. Även om detta inte innebär raka motsatser kan det

sågas representera två olika strategier att förhålla sig till den då tämligen allmänt vedertagna föreställningen om framsteget. Redan hos juristen Nils Fredrik Biberg år 1824 hade motsvarande motsättning kopplad till begreppen förekommit, om än oartikulerad och indirekt. Den utomspråkliga kontextuella scenförändringen var däremot plötslig. I inledningen av riksdagen 1840–1841 hamnade regeringen i kris. Landet föreföll möjligen kunna stå vid ett parlamentariskt genombrott, där regeringen skulle bytas ut mot nya personer med stöd i riksdagen. Det främsta motståndet mot oppositionen kom i regeringsföreträdarnas frånvaro från den självständiga grupperingen under Hartmansdorffs ledning. Denna fränkoppling från regeringens politiska ledning gjorde det mindre relevant att referera till politiska motsättningar efter det etablerade mönstret av regering/ministär och opposition, eller för den skull rojalister och patrioter. Liberal och konservativ korresponderade utifrån tidens språk bättre till de existerande motsättningarna – även för de som gjorde anspråk på att höja sig över dem.

Begreppsparet liberal–konservativ ska därför i likhet med sina föregångare främst ses som en spegel av en viss typ av konfliktsituation med paralleller till andra länder. År 1840 liknade det politiska läget det brittiska, varifrån svenska tidningarna sedan många år rapporterat om reformvännerna och deras motståndare som motsättningar mellan liberala och konservativa. Om rojalister och patrioter en gång hade förhållit sig till en verklighet där kungen bröt mot konstitutionens spelregler, medan ministeriella och oppositionella sedermera brutit staven kring frågan om ministrarnas ansvarighet så förhöll sig liberala och konservativa till något som var betydligt mer abstrakt: en norm om en pågående utvecklingstrend. Lojalitet med kung, fädernesland eller konstitution var visserligen fortfarande viktiga inslag i de politiska ställningarna, men i centrum för motsättningen mellan liberala och konservativa stod relativt nyligen anammade föreställningar om tid, historia och förändring.

Min analys går i linje med statsvetaren Heckschers slutsatser, som framhöll att Hartmansdorffs konservativa parti bildades med en negativ ambition att slå sin fiende.¹²² Att ett ”konservativt” program uppstått i en sådan partidialektik, och alltså inte som uttryck för någon på förhand given logisk motsättning, framstår som den viktigaste förklaringen till de många paradoxer forskningen funnit i fråga om de konservativa och liberala lägren. Att se saken på detta sätt vänder på perspektivet i många förklaringar. Man kan exempelvis ifrågasätta förklaringar av politisk förvirring i utrikeshandelsfrågan med ”partihänsyn” när det i själva verket var partibildningarna som

¹²² G. Heckscher 1943, s. 21–24.

gjorde att det över huvud taget blev rimligt att börja tala om politisk konsekvens.¹²³

Slutsatserna kompletterar även dem som forskare gjort om att begreppet konservativ blev en frivillig åsiktsförklaring med fördröjning och motvilja. Historikern Lundell har betraktat detta som en anpassning av språkbruket till det allmänt gängse.¹²⁴ Begreppshistorikern Reinhart Koselleck har framställt det som att de konservativa själva i årtionden försökt "undkomma det temporala rastret och dess rörelsetryck".¹²⁵ Liksom Koselleck, som ställde konservatism i motsättning till en serie rörelsebegrepp, förutom liberalism även republikanism, demokratism, socialism med flera, tenderar jag att se partibegreppet konservativ som en anpassning till förtidsligandets kraft som rättfärdigande faktor i politiken, snarare än som en latent antonym till begreppet liberal specifikt. Jag har även utvecklat bilden av hur riksdagsoppositionens framgångar och de tillspetsade motsättningarna om reform och kontinuitet som följde i dess spår bidrog till att göra begreppsparet normerande vid denna tidpunkt.

I större utsträckning än tidigare perioder sammanfaller mina observationer av språket år 1840 med den bild jag funnit i tidigare forskning. Forskningens och källmaterialets partipolitiska språk använder samma begreppspar med samma mot varandra stående ismer. Perspektiven på dem kan vara olika, men det är åtminstone samma ismer. De tidigare differenserna mellan historiska begrepp och vetenskapliga kategorier har därmed i någon mening övergått i konvergenser.

I den alltmer varierade vokabulären under 1840-talet går det att finna nya skillnader. De politiska positionerna skulle då komma att blanda liberalism, konservatism och allt oftare även "socialism" i nya förvånande kombinationer.¹²⁶ En ny omfattande förändring av den politiska kontexten skulle inträffa senast under revolutionsåret 1848. Begreppsparet liberala och konservativa har trots åtskilliga motsvarande scenbyten därefter kommit att bestå som ett centralt sätt att förstå politiska motsättningar ända in i våra dagar. För denna undersöknings del är det emellertid dags att sammanfatta resultaten och därmed än en gång blicka tillbaka på tiden fram till år 1840.

¹²³ Montgomery 1921, s. 51. Det finns också anledning att vara skeptisk till förklaringar som att liberala "maskerar sig" som konservativa i representationsfrågan, med tanke på hur begreppet konservativ sedan år 1834 varit ett vedertaget inslag i den liberala oppositionens logik och argumentation. Se Christensen 1997, s. 193–194.

¹²⁴ Se s. 351.

¹²⁵ Koselleck 2004, s. 155.

¹²⁶ Petterson 1992, s. 17.

12 Avslutande diskussion

Under början av 2000-talet har forskare kritiserat etablerade föreställningar i historieskrivningen om de politiska motsättningarna i Västeuropa. Kritiken har dels riktat sig mot sådant som "Locke-liberalism" och "Burke-konservatism", dels allmänt gentemot tendensen att antedatera en konflikt mellan framträngande och reaktionära krafter i termer av liberala och konservativa innan den blev artikulera på ett sådant sätt. Jag har samlat denna kritik under benämningen den politiska historiens sammanbrott. Den här avhandlingen visar att historieskrivningen om svenska politiska konflikter under åren 1788–1840 är sårbar för en liknande kritik. Som jag redan inledningsvis påpekat saknar jag ambitioner att förkunna domslut i frågan. Där- emot ägnar jag denna avslutning till stor del åt en diskussion om kriterier som kan användas i prövningen av vilka tolkningar som är hållbara och vilka som snarare borde förpassas till mytologierna.

Jag inleder emellertid kapitlet med sammanfattningar av resultat utifrån avhandlingens forskningsfrågor. Därefter går jag över till teoretiska reflektioner i frågan om differenserna i tidigare forskning i synen på de politiska motsättningarna under perioden, och tar, för att tydliggöra detta, upp några andra forskares resultat. Sedan resonerar jag mig igenom ett antal led fram till allmänna lärdomar om de politiska motsättningarna under den studerade perioden 1788–1840.

Resultat: översättningar och begreppslik utveckling

Avhandlingens resultat kan ses i två perspektiv. Jag inleder med det teleskopiska perspektivet, som sammanfattar resultaten utifrån syfte och forskningsfrågor. Därefter går jag vidare med att mikroskopiskt lyfta fram delar av resultatet som är särskilt relevanta för den efterföljande diskussionen om orsaker till differenser i tidigare forskning.

Från kamp om spelregler till förändring över tid

Det i inledningen deklarerade syftet med avhandlingen är att förklara hur politisk handling i Sverige formade såväl som formades av begreppen för

partimotsättningar under perioden 1788–1840. Forskningsfrågorna som relaterar till syftet är:

- Vad betydde begreppen rojalist, patriot, liberal och konservativ?
- Hur varierade bruket av dessa begrepp med kontext?
- När slog rojalist–patriot igenom som dominerande begreppspar i svensk politik? Hur länge dominerade det förståelsen av politiska motsättningar i Sverige?
- När började begreppen liberal och konservativ, vart och ett för sig, användas för att strukturera politiska motsättningar?
- När slog liberal–konservativ igenom som dominerande begreppspar i svensk politik?
- Vilka andra begreppspar var dominerande i förståelsen av politiska motsättningar i Sverige?
- Hur såg växelverkan mellan politisk handling och begreppen ut?

Forskningsfrågornas inbördes förhållande är sådant att svaren på de sex första förbereder den sjunde, som direkt anknyter till syftet. Mitt sammanfattande svar på frågorna väver därför ihop dem alla i en kronologiskt disponerad redogörelse.

Begreppsparet patriot–rojalist blev ett dominerande begreppspar för att förstå motsättningar i svensk politik i samband med Gustav III:s ryska krig år 1788. Begreppsparet fanns tillgängligt i språket sedan tidigare. Det förekom samtidigt i andra länder för att beskriva skarpa konflikter mellan anhängare till kungamakt och företrädare för anspråk på en viss konstitutionell ordning. På motsvarande sätt hade det använts tidigare under 1700-talet även i Sverige. Rojalist–patriot var en spegel av en konflikt till följd av att en samhällelig faderlig ledare genom informell makt ställde sig över eller ensidigt reviderade de rättsliga former som begränsade formella befogenheter. Detta förhållande blev påtagligt i Sverige när Gustav III inledde kriget mot Ryssland i strid med det konstitutionella regelverket. Att begreppsparet snarare speglade en typ av konflikt än formade den låg på sätt och vis i sakens natur: partier var något man i regel omnämnde för att ta avstånd ifrån snarare än för att frammana. Begreppet patriot var ett honnörsbegrepp som inte minst oppositionen var hänvisad till för att kunna legitimera sina anspråk. Begreppsparet rojalist–patriot föll sig därför naturligare för oppositionen än för kungens anhängare.

Studien påvisar begreppsparets fortsatta dominans i förståelsen av de huvudsakliga politiska konflikterna under den gustavianska perioden, det

vill säga fram till år 1809. Striderna om den konstitutionella ordningen blev aldrig lösta, utan förnyades i varierande former, om inte annat i samband med riksdagarna. De genom den franska revolutionen aktuella frågorna om jämlikhet förefaller i sammanhanget relativt underordnade problemet med kungamaktens förhållande till konstitutionella regelverk. Inom ramen för en universellt uppfattad patriotism formulerades dock även i Sverige idéer om utjämning av rättigheter. Delvis fördes detta budskap fram av samma personer som vid riksdagen 1800 uppträdde som en yngre generation av oppositionella "patrioter". Att denna tendens i sin tur hade samband med den franska revolutionens radikalism bidrog ytterligare till den politiska polariseringen. Inte förrän med revolutionen 1809, då nya partiskiljande frågor hamnade i förgrunden, blev begreppsparet inaktuellt för att beskriva de politiska motsättningarna.

Begreppet liberal började användas för att strukturera politiska motsättningar åren runt 1800. Det stod inledningsvis i samband med tankar där människans emancipation var en förväntan på framtiden snarare än ett återupprättande av ursprungliga rättigheter. Redan från början representerade begreppet en mångfald värden, där några av de mer utpräglade politiska var tryckfrihet, näringsfrihet och religiös tolerans. Begreppet kan ses som ett kondenserat uttryck för vissa av det sena 1700-talets filosofiska tankegångar om upplysning i bemärkelsen framsteg i förbindelse med en bildningsprocess hos bredare folklager. Typiskt för denna tidiga politiskt antagonistiska användning var att begreppet hade en abstrakt karaktär och hänvisade till sådant som liberala "tänkesätt" och "grundsatser".

Vid sidan av dessa abstrakta översättningar måste det tidiga liberalbegreppets betydelse och bruk förstås utifrån sina starka associationer till den nya ordningen efter 1809 års revolution. Med händelserna detta år började begreppet åsyfta institutioner, som liberala "stadganden" eller liberal "regeringsform" och "monarki". Begreppet kom för en tid därefter att vara ett språkligt verktyg som företrädesvis användes på regeringssidan. Inte minst användes begreppet för att legitimera revolutionens resultat, däribland den folksuveräna tankelinje som motiverade valet av en ny kungaätt, och som med kronprins Karl Johan, en produkt av den franska revolutionen, framstod som en anomali i Europa efter Napoleons fall. Med revolutionen 1809 var begreppet en verksam faktor i såväl att rättfärdiga som att forma en komplex institutionell ordning som uppfattades som "liberal". Betoningen bör möjligen läggas på den rättfärdigande funktionen, eftersom de högstämde idealen på sikt sällan hade entydiga implikationer i stunden. Detta

var något som frustrerade vissa oppositionella röster, att döma av hur de diskvalificerade begreppet från debatten.

Studien identifierar stora variationer i bruket av begreppet liberal, inte minst över tid. Den förändrade karaktären av liberalbegreppet gällde dock inte så mycket politiska värden som relationen till vedertagna normer, partimotsättningar och semantiska relationer. Redan under 1810-talet inleddes en trend mot att begreppet i allt högre grad relaterade till aktörer, exempelvis "liberal regering" och "de liberala". Som en mångbottnad reaktion på franskt partispråkbruk började begreppet liberal från åren runt 1820 oftare åsyfta alltmer generaliserade och allmänt accepterade värden, exempelvis frihet och det allmänna bästa. En effekt av begreppets framgångsrika användning var att det, i takt med att dess implikationer blev allmänt accepterade, förändrade förutsättningarna för politisk positionering. Mönstret gick i linje med det förtidsligande som historikern Reinhart Koselleck gjort gällande för språkbruket i västerlandet under perioden: debatten positionerade sig mellan ett illiberalt förgånget och en liberal framtid. I kombination med förändrade politiska kontexter ledde denna utveckling till att begreppet under 1820- och 1830-talen stegvis inverterades från regerings- till oppositionsbegrepp.

Händelserna åren 1809–1810 representerar flera förändringar i fråga om dominerande begreppspar för att förstå politiska motsättningar. Under revolutionsriksdagen var begreppet liberal visserligen ett viktigt språkligt verktyg i motsättningarna om den nya ordningens legitimitet, men partierna benämndes vanligen efter sina respektive ledare. Därefter var det snarare ministär/regering och opposition som var det nya verksamma och ömsesidigt accepterade begreppsparet för att beskriva den politiska antagonismen. Detta språkbruk speglade strider om ministrarnas ansvarighet inför Sveriges riksdag.

År 1834 fick begreppet konservativ ett genombrott som begrepp för att strukturera politisk antagonism i Sverige. Det vanligaste bruket från denna tid härrör från debatter om förändrad riksdagsrepresentation. I dessa debatter beskrev uttryck som "konservativa element" den samhällsbevarande effekten av mer eller mindre formella eliter. Ett mer originellt bruk av begreppet syftade på en politisk åskådning som försvarade samhällsordningen mot föregivet omstörtande ytterligheter. Vilka ytterligheter som åsyftades varierade. Motsatsen till konservativ var emellertid så gott som alltid *mouvement*, ett ord som var förknippat med den reformdrivande liberala opposition som i svensk politik främst representerades av tidningarna *Aftonbladet* och *Dagligt Allehanda*. Begreppet konservativ som namn på en politisk

åskådning var en spegel av en kontext där normerna för hur politik skulle bedrivas stod under omförhandling under inflytande av detta *mouvement*. Detta blev uppenbart i samband med riksdagen 1834–1835.

Det var dock inte förrän under nästkommande riksdag 1840–1841 som "liberala och konservativa" blev det dominerande sättet att förstå motsättningarna i svensk politik. Begreppsparet, som redan använts av *mouvementets* tidningar, användes då av självutnämnda konservativa. Denna acceptans nåddes mot bakgrund av att liberal-konservativ kommit att korrespondera mot de faktiska grupperingarna vid riksdagen i frånvaron av ett ministeriellt parti under rådande regeringskris. De konservativa fortsatte trots detta att uppfatta sig själva som försvarare av den svenska ordningen mot ytterligheternas hotande omvälvningar. Konservativ framstår mera som ett samlingsnamn för olika försök att värja sig mot politikens förtidsligande än som uttryck för en identifierbar strategi i motsats till en annan. Begrepps-paret liberal-konservativ skilde sig i den meningen från sina föregångare rojalist-patriot och ministär-opposition. Det relaterade inte till motsatta *modi operandi* i förhållande till en specifik problemställning, utan till två partibildningar som positionerade sig på olika sätt retoriskt i fråga om förändring över tid. Genom den praktiska anknytningen till parti-grupperingarna stod begreppet även i relation till två olika program omfattande de mest kontroversiella frågorna under riksdagen. Förutom ministeransvarighet gällde dessa frågor statsanslag och handelspolitik samt olika syn på blandningen av ständs- och medborgarprinciper vid en framtida representationsförändring.¹ Den ömsesidiga förståelse av motsättningar i svensk politik som därmed etablerades blev bestående under 1840-talet.

Dessa begreppshistoriska resultat synliggör anakronismer i hur tidigare forskning uppfattat de politiska konflikterna under samma period. Det sena 1700-talets aktörer var knappast benägna att föreställa sig patriotism, tidens oppositionsnamn *par préférence*, som ett samlande tankesätt för kungens politiska linje.² Samma aktörer kunde heller inte uppfatta sin tid som en strid mellan liberalism och konservatism – ett begreppspar som inte träder fram förrän på 1830-talet och då som ett partiskt språkbruk.³ Avhandlingen visar också på det orimliga i att oreserverat uppfatta den svenska oppositionen cirka 1809–1828 som "liberal" då den under denna period till stor del profilerade sig med ett utpräglat liberal-kritiskt språkbruk.⁴ Bilden av

¹ Se liknande slutsats om genomslag för "idépartier" hos G. Heckscher 1938–1942, s. 50–51.

² Se s. 16.

³ Se s. 335–345.

⁴ Se s. 215–225, 244–252, 259–269.

dess övergripande diskrepanser mellan samtida och historiografiskt språk för politiska konflikter går emellertid att nyansera. Det blir därför nödvändigt att se närmare på hur resultat i detaljer utmanar föreställningarna om det förflutna.

Perspektiv på politisk historia: begrepp och kontext

Resultat är beroende av utgångspunkter. Här kommer jag att gå igenom några resultat som står i viss kontrast till tidigare forskning och diskutera hur dessa resultat är beroende av mina perspektiv. Valet av exempel står även i samband med nästkommande avsnitts diskussion om differenser i forskningen.

För det första: trots den för sentida läsare bekanta definitionen *en som älskar sitt land*, representerade patriotism något väldigt annorlunda då jämfört med nu. Begreppet relaterade närmast uteslutande till någons intresse för det allmänna bästa. Eventuella sinnesrörelser som stod i strid med detta allmänna bästa utrangerades ur definitionerna av patriotism som missförstånd eller hedniska avvikelser från kristen människokärlek. Patriotism var på samma gång känsla, dygd och relaterad till ett fädernesland som saknade distinktioner i fråga om territorium, stat, folk och kultur. Det är slående hur sällan dessa aspekter av begreppets mångtydighet – där en senare tids forskning tenderat att diskutera skillnader – uppfattades som ett problem.⁵ Med samma ledighet som man på 2000-talet använder *hem* som beteckning på plats samtidigt med organisation och gemenskap, eller *kärlek till sina barn* för en känsla som knappast går att skilja från dygd, fördes motsvarande begreppsskikt samman i begreppen fädernesland och patriotism. Den distinktion i diskussionen om patriotismen som aktualiserades under den gustavianska perioden handlade snarare om universella aspekter i relation till nationella företräden. Betoningen av det ena eller det andra gick hand i hand med en annan distinktion: den universellt orienterade patriotismen betonade deltagande i diskussionen om det allmänna intresset medan den partikulära lade vikten vid uppoffringar av egenintresse. Synliggörandet av detta översättningsbehov mellan då och nu står i samband med min definition av begrepp som flera skikt av betydelse som konstituerar sig språkligt. Genom att förstå det ögonskenligt lättbegripliga ”kärlek till fäderneslandet”

⁵ Forskningen har utifrån olika teoretiska perspektiv varit intresserade av sådana distinktioner, eller frånvaron av dem, och nått slutsatser med olika tendenser utifrån delvis samma material. M. Edgren 2001, s. 125–133; Nordin 2002, s. 113–126; Lindberg 2006, s. 143–150; Marjanen 2013, s. 188–189. Se även Bodensten 2016, s. 18. Separationen av känsla och dygd kommenterar jag närmare s. 393.

som just ett sådant mångtydigt begrepp blir det möjligt att se hur hanteringen av de olika begreppsskikten förändrades över tid.

Dessa observationer hindrar inte att det i enskilda fall var möjligt och befogat att göra andra distinktioner. Det finns vissa indikationer i källmaterialet på att patriotism som ett slags skevt och partiskt omdöme var en performativ tendens på tillväxt under början av 1800-talet, även om dessa förändringar har hamnat utanför undersökningens perspektiv på politiska motsättningar.⁶

En långt ifrån ny men viktig observation om variationerna i bruket av begreppet patriot är att samma fraser gick att tillämpa för direkt motstridiga politiska syften. Det var just dessa egenskaper som gjorde begreppet så lämpligt som oppositionellt språkligt verktyg. Det finns därför anledning att vara försiktig med slutsatser om att begreppet i sig självt, oberoende av kontext, representerade en viss politisk tendens. Inte ens när oppositionen under riksdagen 1786 åberopade "patriotismens rätta själ" i sin kritik mot Gustav III:s tryckfrihetspolitik ser jag detta som en antiroyalistisk patriotism, även om det naturligtvis utifrån såväl tidigare som senare politiska konflikter ligger nära till hands och säkerligen varit en fullt begriplig karaktärisering i dåtiden. Att – som exempelvis idéhistorikern Jakob Christensson gjort – se kungens anhängares motsvarande hänvisningar till patriotism som något särskilt karaktäristiskt för "det rojalistiska lägret" förefaller dock mot samma bakgrund svårare att motivera.⁷ Att min undersökning på sådant vis navigerar genom den politiska motsägelsefullheten står i samband med den vikt jag lägger vid språkhandlingsaspekter analyserade utifrån kontext, där den performativa tendensen patriot som samhällsbärare har åtskilts från patriot som antagonism.

Det kontextuella perspektivet kan illustreras på ett annat sätt med hjälp av karaktären av begreppet liberal. Begreppet förekom knappast alls i någon politisk mening i Sverige före åren runt 1800, men samtida och därför i någon mån tillgängligt var ett i andra språk förekommande *language of liberality*. I den mån liberal användes för politiska och ekonomiska principer under gustaviansk tid beskrev det dock, som min avhandling visar, ett gentlemannamässigt socialt normsystem kopplat till betydelser av frikostighet och frihet från förmynderi. En läsning av begreppet utifrån dagens kopplingar till *laissez-faire* och egoistiska drivkrafter skulle ha förefallit långsökt under hela den gustavianska tiden. Att översättningar av filosofen Adam Smith redan då politiserade begreppet som ett frihandelsbudskap

⁶ Begreppsdata, Begreppsdata svenska tidningar och Begreppsdata riksdagstryck, (SND).

⁷ Christensson 1996, s. 129–130, 135–136.

förändrar inte denna omständighet. Poängen såväl med begreppet som översättningen var att positionera det frihandelspolitiska budskapet som en del av ett friare, mer högtstående och rättvist normsystem. Återigen har detta att göra med att mitt perspektiv relaterat språkhandlingarna till deras egna kontexter, och i detta fall framför allt uppmärksammat vilka vedertagna föreställningar som faktiskt var tillgängliga för språkbrukarna vid en viss tidpunkt.

En fråga där vikten av olika kontexter vid olika tidpunkter är särskilt stor är den om liberalbegreppets association till regering eller opposition. Resultaten visar på en stark kontinuitet mellan 1809–1810 års "liberala" och begreppets koppling till regeringspolitik långt in på 1820-talet. I detaljer innebär detta utmaningar för den biografiskt inriktade politiska analysen. Ett exempel är uppfattningen om att 1810-talets oppositionsledare Fredrik Bogislaus von Schwerin var "liberal". Denna förståelse tillhör från mitt begreppshistoriska perspektiv en senare kontext som uppstår efter en tids språkutveckling. Det tidigaste exemplet i källmaterialet är från riksdagen 1828–1830.⁸ Ett annat exempel är klassifikationerna av Karl XIV Johans politiska åskådning som liberal i början och konservativ i slutet av sin regeringstid. Det politiska motsatsparet liberal–konservativ uppstod emellertid relativt sent i sammanhanget. När kungens politik väl kan knytas till ett "konservativt" parti mot ett "liberalt" vid riksdagen 1840 så måste detta dessutom förstås i en ny politisk kontext, där den ofullständiga intressegemenskapen mellan kungen och det "konservativa" partiet var en av de saker som gjorde begreppsparet meningsfullt.

Några resultat som relaterar till blandning och separation i liberalbegreppets begreppsskikt är värda att framhålla. För det första visar avhandlingen att det, fram till och med år 1840, är klokt att utgå ifrån att den som argumenterade för "liberala" politiska värden på samma gång syftade på frikostighet och frihetlighet, ekonomisk frihet och ståndsneutralitet, allt i en obekymrad sammanblandning av *the language of liberality* och *la politique de la liberté*. De olika värden som förknippas med dessa språk har sentida tolkare många gånger velat ordna i rang och kronologi: exempelvis stånds-nivellering som ett ursprungligt värde före ekonomisk liberalism – eller tvärtom.⁹ Men redan när begreppet började växa i popularitet från åren runt sekelskiftet 1800 förefaller dessa teman simultana och förenade i det svenska språkbruket.¹⁰ Visserligen erbjuder redan 1810-talet exempel ur källorna på

⁸ Se s. 282–285.

⁹ Se s. 10.

¹⁰ Se kapitel 5.

att debattörer gör åtskillnad mellan de politiska frihetsvärdena och det gentlemannamässiga sociala normsystemet, bland annat med hjälp av idiomet falsk och sann liberalitet, men sådant är snarast typiska kännetecken på en utpräglad liberal-kritisk retorik utan egna anspråk på alternativa liberala politiska värden. Att inte lättvindigt förväxla detta med vad samtiden uppfattade som politisk liberalitet/liberalism är ett annat viktigt begreppshistoriskt budskap som jag ytterligare vill understryka.¹¹ Ännu en faktor att ta hänsyn till är de asymmetriska laddningarna hos begreppsparet liberal-konservativ i samtidsspråkbruket fram till år 1840. Slutligen vill jag uppmärksamma vikten av vaksamhet med liberalbegreppets motstridiga referenser i frågor som berörde statliga utgifter, då det kunde referera till såväl frikostighet (vanligast) som sparsamhet.

Med dessa exempel som bakgrund inleder jag en diskussion om orsakerna till att dessa omständigheter ofta har blivit beskrivna på sätt som går stick i stäv med de språkbruk som jag här har kartlagt.

Orsaker till differenser: fokus och missförstånd

I inledningskapitlet visar jag hur forskning har beskrivit politiska konflikter, från gustaviansk tid och långt in i Karl Johantid, med sinsemellan motstridig begreppsanvändning, det vill säga med differenser.¹² I de empiriska kapitlen finns löpande diskussioner om tidigare forskningsresultat. Dessa diskussioner utgör en empirisk grund för den fördjupning i frågan jag presenterar i detta avsnitt.

En övergripande reflektion är att medveten hantering av anakronistiska begrepp endast framstår som en aspekt av differenserna i forskningen, och långt ifrån den viktigaste. Det är väsentligt att skilja på anakronistiskt språkbruk, som är nödvändigt för översättningen av det förflutnas språk, och anakronistisk språkförbistring, som ställer sig i vägen för den. Det anakronistiska språkbruket följer av att vi endast kan förstå saker och ting utifrån vår egen begreppsvärld som är en annan än den vi studerar. Den anakronistiska språkförbistringen uppstår när vi förväxlar den ena begreppsvärlden med den andra.

De förklaringar till uppkomsten av differenser som jag här utvecklar är tre till antalet. Den första – att politiska motsättningar utgör en bisak för forskaren – är ett anakronistiskt språkbruk som endast indirekt leder till

¹¹ Se även Kurunmäki & Nevers 2019, s. 186–187; Kurunmäki & Marjanen 2018b, s. 262.

¹² Se s. 4–17.

problem. Även den andra förklaringen – att forskarens begrepp reducerar en mångfald av motsättningar, språk och kontexter – pekar på en ovillkorlig aspekt av historikerns praktik, men som närmast per automatik orsakar anakronistisk språkförbistring. Först den tredje förklaringen lyfter fram de rena tolkningsmisstagen.

Antagonism som bisak

Den första förklaringen till differenser i fråga om föreställningar om politiska konflikter är att forskare haft annat än politiska konflikter som sitt främsta undersökningsobjekt. Beroende på perspektiv framträder konflikterna därför på olika sätt. Ett exempel är idéhistorikern Sara Ekströms avhandling om Gustav III:s politik med fokus på "liberal styrning", en medveten språklig anakronism hämtad från filosofen Michel Foucaults begreppsapparat.¹³ Ekström observerar att kungen försökte nå sina mål via undersåtarnas egoistiska ärelystnad, exempelvis utlysningar av priser och gestaltningar av föredömen, i stället för att fostra samhällsdygder genom lagar. Därmed kommer hon fram till att kungen ägnade sig åt "liberal styrningspolitik" till skillnad från traditionell "dygdeinriktad" politik.¹⁴ Att den politiska konflikten skildras i dessa termer av Ekström beror såvitt jag kan förstå på att hon intresserat sig för just denna speciella aspekt av styret under den aktuella perioden. Huruvida de samtida aktörerna själva kunde föreställa sig de av forskaren behandlade politiska konflikterna på ett liknande sätt är därför i sammanhanget mindre relevant. Själva den undersökta företeelsen var i sig inte nödvändigtvis begreppsliggjord i aktörernas hjärnor men kan för den skull vara relevant i forskarens perspektiv.¹⁵

Dessutom utesluter inte frånvaron av en samlande beteckning att företeelsen begreppsliggjordes i andra termer. Det som ligger till grund för konstaterandet av "liberal styrning" i Ekströms avhandling är tolkningar av hur "ärelystnad", "patriotism" och andra synkrona begrepp användes i de analyserade texterna. Kategorin "liberal styrning" kan därför sägas motsvara ett aggregat av samtida språkbruk. Det är knappast avgörande om man som samlande term för sådana vokabulärer väljer samtidstrogn eller retrospektivt konstruerade begrepp. Det som skapar den väsentliga grogrunden för differenser i förståelsen av politisk konflikt är att det aggregat av samtida språkbruk som begreppet representerar är konstruerat i strävan

¹³ Se s. 9. Ekström 2023, s. 1–8, 30–36; Foucault 2004, s. 62–66.

¹⁴ Ekström 2023, s. 46–235.

¹⁵ Till och med kanske just därför relevant i forskarens perspektiv. Se s. 401.

efter att fånga in något annat än just konflikt. Ett exempel på att samma slag av differenser kan uppstå även med en kategori i samtida språk är idé-historikern Christenssons avhandling om "upplysningen som en historisk företeelse".¹⁶ I undersökningen blir begrepp som exempelvis "nytta", "medborgare", "fädernesland" och "patriot" definierande kännetecken på den historiska företeelsen "upplysningen".¹⁷ Utifrån ett källmaterial som delvis överlappar såväl Ekströms som mitt, finner Christensson att den gustavianska politiken använde dessa begrepp i allt från författartävlingar och gynnande av jordbrukare till krigiska företag. Denna "patriotism" sammanfaller i Christenssons systematisering med "rojalismens medborgarideal".¹⁸ Detta medborgarideal blev, menar han, med tiden ifrågasatt av "de svenska jakobinerna" (exempelvis författarna Thomas Thorild och Carl Fredrik Nordenskiöld) vilka använde motsvarande begrepp för att föra fram radikala budskap.¹⁹ Varken Christensson eller Ekström berör de samtida konflikterna mellan hovparti och lantparti eller rojalister och patrioter, åtminstone inte i sådana termer. Differensen mellan deras sätt att uppfatta politiska konflikter och det som jag här har skildrat beror alltså, åtminstone huvudsakligen, på att de haft fokus på företeelser som visserligen kan, men inte nödvändigtvis måste, ha varit begreppsliiggjorda av det förflutnas aktörer, snarare än på att de använt sig av anakronistiska termer. Jag har dock andra invändningar, som jag strax återkommer till, gentemot vissa av deras tolkningar.

Olika antagonismer

Den andra förklaringen till differenser handlar om att forskare som visserligen fokuserar på antagonism fäster uppmärksamheten på sinsemellan olika politiska konflikter. Motsättningarna begreppsliiggörs olika beroende på vilken konflikt som står i centrum. Att sådana differenser uppstår tycks lika ofrånkomligt som att forskningsspråket därigenom blir svår genomträngligt och förbryllande.

Så länge fokus ligger på en enskild fråga är ett sådant anakronistiskt språkbruk logiskt. Det tydligaste exemplet på detta är kanske historikern Ivar Anderssons avhandling om frågan om ministeransvarighet 1809–1840. Framlagd år 1917, det år som markerar parlamentarismens genombrott i

¹⁶ Christensson 1996, s. 6.

¹⁷ Christensson 1996, s. 10, 126–139.

¹⁸ Christensson 1996, s. 130.

¹⁹ Christensson 1996, s. 150.

Sverige, tillkom den medan den behandlade konflikten i högsta grad ännu var aktuell. Som framgår av min undersökning finns dock en paradox i språkbruket kring denna fråga under Anderssons undersökningsperiod. I början av perioden kom kravet på ministeransvarighet från kritikerna mot regeringens "liberala" politik, men i slutet av perioden framfördes samma sak tvärtom av vad som då kallades den "liberala" oppositionen. Detta hos Andersson outtalade problem undkommer han genom att använda sig av sin egen samtids kategorier. De idéer som var ledande under 1809–1810 års riksdag – inspirerade av bland andra filosofen Jean-Louis de Lolmes tankar om maktfördelning – blir med detta angreppssätt "konservativa" eller "reaktionära" i stället för "liberala".²⁰ Följaktligen ser Andersson de oppositionella mot Karl Johans regering som den "begynnande" eller "framväxande liberalismen" i Sverige.²¹ På sätt och vis kan detta förefalla vara en svindlande manöver, eftersom det är svårt att tänka sig politiska konflikter mellan aktörer i termer som inte kunde begreppsliggöras i aktörernas egna hjärnor. Manövern fungerar dock utmärkt så länge den består av en enkel översättning där en symbol tjänar som substitut för en politisk sakfråga. Det väsentliga i den semiotiska triangeln är inte symbolen/ordet utan begreppet. Utifrån det begränsade perspektivet att parlamentaristiska idéer för forskaren och hans publik var "liberala", medan strävan att upprätthålla en strikt maktfördelning, där folkrepresentanterna saknade direkt inflytande över kungens ministeriella sammansättning, var "konservativ", är denna anakronistiska efterhandskonstruktion begriplig.

Genom sådana efterhandskonstruktioner uppstår dock ofrånkomligen problem. När nya forskare ska förhålla sig till resultaten placeras de in i orimliga sammanhang.

I diskussionerna om forskningsresultat kan efterhandskonstruktioner blandas samman med källbundna begrepp. Trots att skillnaden mellan "liberala" från år 1809–1810 och den Schwerinska oppositionen i själva verket rör sig om en differens mellan begreppen i källorna och en efterhandskonstruktion har forskare framställt den som en historisk händelse i form av ett språkligt eller ideologiskt kontinuitetsbrott.²² Forskarnas resonemang om huruvida Schwerins tidiga "liberala" idéer var motsägelsefulla eller logiska har med tiden blivit behandlade utifrån så många infallsvinklar att det framstår som oklart på vilket sätt deras slutsatser relaterar till något som

²⁰ I. Andersson 1917, s. 20–22.

²¹ I. Andersson 1917, s. 14, 58, 63, 65.

²² Fahlbeck 1936, s. 149–150; Elovson 1926.

Schwerin själv sagt, tänkt eller gjort.²³ Den symboliska likheten mellan "liberal" som operationell kunskapskategori och "liberal" som historiskt begrepp bidrar i sådana fall till att göra forskningsresultaten gåtfullare än källorna.

Ett annat problem är att anakronismerna ges status som förklarande faktorer till historiska skeenden. Karl XIV Johans skifte från "liberala" till "konservativa" åsikter – väl en gång systematiserade utifrån 1900-talsperspektivet – får exempelvis hos statsvetaren Ole Elgström tjäna som orsak till den utrikespolitiska orienteringen mot Ryssland under den senare delen av kungens styre.²⁴ Utifrån ett begreppshistoriskt perspektiv är förklaringen orimlig, bland annat eftersom den systematisering av motsatser som orsaken förutsätter uppstod först efter att verkan skett. Men perspektiven kan vara olika. Det problem som jag här vill peka på handlar snarare om en ofta obesvarad fråga om räckvidden av forskningsresultat formulerade med anakronistiska kategorier: På vilket sätt kan begreppen förklara aktörers handlingar när de själva inte kunde motivera dem i motsvarande termer?

Dilemmat är som sagt på samma gång ofrånkomligt och förvirrande. För den som ska förmedla forskningsresultat är det nödvändigt att förhålla sig till begrepp i tidigare forskning, även när dessa går stick i stäv med ens egna. På så vis måste exempelvis Ekström relatera sina tolkningar av de språkaggregat som representerar Gustav III:s "liberala styrning" till andra konfliktorienterade och lika språkligt anakronistiska tolkningar av "liberalismen" på 1700-talet.²⁵ Medan Ekström beskriver "liberal styrning" som påverkan genom exempel och belöningar i stället för karaktärsdanande lagar så kan "liberalism" i andra och mer konfliktorienterade sammanhang tvärtom bestå av lagliga begränsningar av kungamakten. För att hantera detta gör Ekström skillnad på "den juridiskt-revolutionära idén om liberalism" och liberal styrningsrationalitet, där den senare betecknas som "den andra dimensionen av liberalism".²⁶ Sådana formuleringar skapar illusionen av att de två olika idéerna skulle ha med varandra att göra, eller till och med vara två sidor av en och samma sak. Men i själva verket representerar de motsatta idéerna om liberalism två olika forskarperspektiv som råkar ha kategoriserats med samma term, varav inget av perspektiven motsvaras av någon

²³ Pettersson 1992, s. 218; G. Heckscher 1939, s. 96–110; Fahlbeck 1936, s. 149–153; "Fredrik B Schwerin", SBL; G. Jansson 1948, s. 44–46, 149–153.

²⁴ Elgström 2000, s. 91–92, 122–126. Det finns också inslag av cirkelresonemang i den meningen att övergången från liberalism till konservatism, i den mån den inte är hämtad från Höjer, är förklarad med relativa sympatier för Storbritannien eller Ryssland.

²⁵ Detta inkluderar att "konservatism" används som underförstått motbegrepp till sådana föreställningar. Ekström 2023, s. 60, 152, 155.

²⁶ Ekström 2023, s. 152.

samtida föreställning som betecknades på detta vis i Gustav III:s Sverige. Foucaults vetenskapliga kunskapskategori må från början ha varit hur medvetet godtycklig och fristående som helst, men genom hans val att beteckna den som "liberal" fogas den samman med alla de motstridiga idéer som reduceras i detta begrepp. Sådant öppnar för den politiska historiens sammanbrott. Jag ser emellertid möjligheter att hantera problemet, vilket jag återkommer till längre fram.

Skenbara likheter

Den tredje förklaringen till differenserna i forskningsspråket handlar om hur skenbart bekanta inslag i främmande resonemang får tjäna som underlag för vilseledande slutsatser.²⁷ Med detta avser jag inte enbart enkla missförstånd av empiriska referenser. Detta förekommer visserligen, exempelvis att den gustavianska tidens "rojalist" tolkas som vår tids *anhängare till monarki i motsats till republik* snarare än *källspråkets lojal med kungen*, men detta är relativt ovanligt.²⁸ Snarare vill jag uppmärksamma hur begreppens karaktärer av just begrepp samt deras innebörders kontextberoende kan leda till feltolkningar.

I föregående avsnitt visar jag hur sammanblandningen av begreppsskikt riskerar en selektiv läsning utifrån en anakronistisk språkkänsla. Ett exempel på detta är att begreppet patriotism hos exempelvis Ekström förekommer som en signal om en "nationell känsla" i motsats till dygd. Därmed har hon låtit separera det som i källorna varit sammanblandat.²⁹ Det är därför inte bara anakronistiskt språkbruk utan också språkförobstring. Att tolka begreppet patriotism så snävt är att bortse från den mångtydighet som gjorde det meningsfullt.

På omvänt sätt möjliggör mångfalden av begreppsskikt att forskaren kan använda sin egen tids kunskapskategorier för att på grundval av inslag som förefaller bekanta skapa mångtydigheter som inte existerar i källorna. Som kapitel fem visar hade Schwerin under den sengustavianska tiden reformist-

²⁷ Detta resonemang har hämtat inspiration av Quentin Skinners "mytologier" men jag delar in missförstånden på ett annat sätt. Skinner 2002, s. 57–89.

²⁸ Arvidson 1993, s. 110–113.

²⁹ Ekström 2023, s. 41, 121, 169–172, 199, 210–212. Jämför exempelvis Skjösberg 2023, s. 442 eller källan Rosenstein 1838a, s. 256–257, 278–279, 290–292, 340–341, 355–356. Ytterligare en aspekt är att begreppet "känsla" under gustaviansk tid var ett positivt laddat modebegrepp med hög social och moralisk status och med ett semantiskt innehåll som låg närmare sensibilitet än passion. Savin 2022, s. 317–329. Ett mer explicit avfärdande av tanken att patriotism skulle kunna vara böjelse utan verksamhet finner jag från år 1810. (Broocman) i *Magasin för föräldrar och lärare* 1810:1, s. 2.

iska uppfattningar i skolfrågor i kombination med en negativ syn på riksdagsmakt.³⁰ Att därav, som historikern Lars Petterson, dra slutsatsen att Schwerin var "utilitarist", således "liberal", men att detta inte stod i motsättning till att han samtidigt var "rojalist" och "konstitutionellt konservativ", är att placera in Schwerins enskilda åsiktsyttringar i sammanhang som genom sin vida syftning skapar betänkliga språkförbistringar.³¹ Som jag redan påpekat är det oklart vad sådana kategorier egentligen säger om Schwerins tankar. Poängen här är dock en annan, nämligen att var och en av dessa fyra klassifikationer – utilitarist, liberal, rojalist, konstitutionellt konservativ – i ett eller två ord reducerar åtskilliga begreppsskikt innefattande minst en idé om ett lärosystem som i sin tur består av en uppsättning grundsatser. Det faktum att en yttrad åsikt kan sägas överensstämma med någon av dessa grundsatser, innebär inte att tyckaren omfattar någon idé om ett helt lärosystem. I Schwerins fall kan jag, inte minst mot bakgrund av vad avhandlingen visat i kapitel sju, konstatera att etiketten "liberal" är missvisande. Den bygger på att forskaren låtit ett bekant inslag i källans detaljresonemang substitueras av ett helt komplex av betydelser som ingår i den egna kunskapskategorin.

En annan grund för missförstånd handlar om sammanblandning mellan det vedertagna och det meningsbärande. Det är långt ifrån ovanligt att förekomsten av mer eller mindre tomma patriotiska fraser under gustaviansk tid av forskare används som vittnesmål om en viss föreställningsvärld. Christensson tar exempelvis uttryck som "kärlek till fäderneslandet" och "gode Patrioter" till intäkt för en "våg av patriotism".³² Förstått som en våg av yttranden i det patriotiska språkbrukets stil är detta sant. Men när mängden av sådana yttranden i den gustavianska offentligheten ses som uttryck för "rojalismens" medborgerlighet blir beskrivningen vilseledande, åtminstone till dess att tolkningarna har underbyggts med kontext.³³ Det verkar som om det banala fyllts med ett uttryck som speglar betraktarens värld snarare än den betraktades.

Den övergripande slutsatsen av dessa teoretiska observationer är att anakronistiskt språkbruk om politisk antagonism är nödvändigt i historieforskningen, medan språkliga missförstånd bör undvikas. I den mån avhandlingen identifierar problem med den etablerade bilden av den politiska

³⁰ Se s. 149–152.

³¹ Petterson 1992, s. 218. Se även Fahlbeck 1936, s. 95–158.

³² Christensson 1996, s. 135–136, 415 not 40; Frängsmyr 2000, s. 391–393; Berg 2011, s. 45–46.

³³ Christensson 1996, s. 130–139; Wolff 2008, s. 70.

historien – här exemplifierad med en handfull verk – så handlar det alltså snarare om en sådan språkförbistring i detaljer än att det skulle finnas något inneboende problem i de övergripande perspektiven på periodens politiska förändring i sig. Slutsatsen bygger på avhandlingens underlag i form av svensk politisk historia men dess relevans är gränslös. Försök att ompröva "Locke-liberalism", "Burke-konservatism" eller andra ifrågasatta inslag i den politiska historien kan dra nytta av distinktionen mellan anakronistiskt språkbruk – som tolkar det förflutnas begreppsvärld utifrån forskarens perspektiv – och språkförbistring – som blandar samman de två. Min undersökning av det samtida språkbruket pekar också på möjligheter att hantera språkförbistringen, vilket jag utvecklar vidare.

Bidrag: översättningar och förankringspunkter

Avhandlingens översättningar av det förflutnas språkbruk innebär nya perspektiv på politisk historia, och inte bara den svenska. Förhoppningsvis kan dessa perspektiv utgöra ett hjälpmedel i kommande forskningsinsatser. I sammanhanget vill jag främst lyfta fram tre bidrag. Det första är översättningar av begrepp, det andra består av förankringspunkter för analytiska kategorier och det tredje av förankringspunkter för politiska motsättningar.

Det redan uppenbara bidraget är att avhandlingens begreppsöversättningar kan förebygga feltolkningar. I denna del består resultatet av avhandlingens detaljer. Jag har i detta avslutningskapitel redan redovisat några sådana detaljer, och betonat slutsatsernas gemenskap med begreppsliga och kontextuella teoretiska utgångspunkter. En särskild konsekvens av dessa synsätt är att förhållandet mellan nationella och utomnationella språkliga eller politiska villkor inte är tagen förgiven. I detta avseende kan avhandlingens begreppsöversättningar tjäna som en varning mot att föreställa sig politiska begrepp som importer, åtminstone så länge det är fråga, som i Sveriges fall, om en andra rangens makt med ett språk med begränsad räckvidd. I regel förefaller begreppen flyta fritt över de europeiska landsgränserna så att deras definitionsmässiga innebörder är desamma i olika kontexter. På ett särskilt anmärkningsvärt sätt var begreppet liberal gränslöst genom det franska språkets och exemplet ställning i dåtidens Sverige. Det finns dock undantag från denna regel om vaga gränser mellan nationella kontexter. När begreppet liberal konkretiseras som ett rumsligt orienterat vänsteroppositionellt partibegrepp i Frankrike i slutet av 1810-talet ger det upphov till överföringar i form av bearbetningar i svensk debatt om

begreppet i Sverige i relation till begreppet i Frankrike. Liberalbegreppets tilltagande dubbelhet av partibegrepp och honnørsord framstår som en reception av och reaktion på de nya franska förhållandena. Kontexten i ett land blev på så vis en verkansorsak till språklig förändring i ett annat.³⁴ I en detalj kan man också framhålla en svensk egenhet i jämförelse med liberalbegreppet på engelska och franska. Genom förekomsten av "liberalitet" för att beskriva frikostighet, men frånvaron av en ordform motsvarande *liberty/liberté* för att beskriva frihet, föll det sig svårare för svenska språkbrukare att göra den skillnad på *language of liberality* och *politique de la liberté*, eller liberalism och liberalitet, som brukar tas för given i relation till de större språken. Denna översättning mellan förflutna språk är ett tänkvärt bidrag till frågan om karaktären av denna distinktion.

Det finns fler anledningar att vara uppmärksam på samtida språkbruk än de rena översättningsfrågorna. Det andra bidrag som jag vill lyfta fram erbjuder ett slags förankringspunkter till forskningen. Den förvirring som tenderar att uppstå när olika uppfattningar om vad som konstituerat liberalismen i dess begynnande faser ska relateras till varandra kan knappast finna någon annan varaktig beröring med varandra än genom det historiska språkbruket. Den som utifrån en välmotiverad språklig anakronism kommer till slutsatsen att prästen Anders Chydenius eller kung Gustav III var "liberal" gör klokast i att först och främst förhålla sin beskrivning till det faktum att begreppet inte var möjligt att föreställa sig för aktören i fråga, innan man sedan eventuellt går vidare med att sätta resultatet i relation till andra forskares språkliga anakronismer. Motsvarande gäller de skiftande och svårdefinierade liberala karaktärerna under den tidiga Karl Johantiden. Även i detta avseende, som en förankringspunkt för framtida forskningsresultat, är det snarast i avhandlingsresultatets detaljer än i sammanfattningen som den har ett värde.

Det tredje bidraget låter sig lättare sammanfattas och kan också det fungera som ett slags förankringspunkter för framtida forskning. Det gäller de politiska motsättningar som de studerade begreppen relaterade eller inte relaterade till.

Begreppsparat rojalister och patrioter, som karaktäriserade perioden 1788–1809, var en spegel av en konflikt om en ledare som genom informell makt ställde sig över lagliga former. Att det samtida begreppsbyggandet av de politiska motsättningarna följde detta mönster erbjuder också en förankringspunkt för konkurrerande uppfattningar om politiska motsätt-

³⁴ Se även slutsatserna om påverkan från Frankrike på begreppsparat patriot–rojalist under 1790-talet, s. 126–130.

ningar under samma tid. I kapitel tre framhöll jag att forskarnas skildringar av de politiska motsättningarna vid riksdagen år 1789 i termer av ståndsbearande kontra ståndsupplösande politik inte bara går i motstridiga riktningar, utan också riskerar att göra bisak till huvudsak.³⁵ Sådana analyser behöver, för att säkerställa att de inte fjärmar sig från den tids förhållanden de avser att beskriva, på ett eller annat sätt bevisa sin relevans för samma tid. Ett sätt att göra det är att ge svar på frågan: Om den politiska konflikten gällde bearande eller upplösande av ståndsordningen, hur kommer det sig att samtiden inte uttryckte sig i sådana termer? Hur kommer det sig att den snarare tenderade att uppfatta en motsättning mellan rojalister och patrioter?

Den förståelse för och kunskap om de studerade begreppens betydelse och användning i politisk praktik som avhandlingen innehåller kan bidra till sådana översättningar och förankringspunkter. Detta kan dels möjliggöra nya analyser men ställer också krav på stringens i tolkningar.

Differensernas betydelse

I förstone kan det verka som om uppdelningen mellan historiska begrepp och historikerns vetenskapliga kunskapskategorier – som legat till grund för ovanstående resonemang om differenser, översättningar och förankringspunkter – är alltför schematisk. Visar inte avhandlingens resultat att de historiska begreppen i själva verket uppstod som ett slags vetenskapliga kunskapskategorier? Användes inte patriotism i texter med kunskapsanspråk för att beteckna andan i Cato den yngres romerska republik?³⁶ Syftade inte några av de första referenserna för begreppet liberal i början av 1800-talet i själva verket på framsteg som börjat åtminstone ett halvt sekel tidigare?³⁷ Jag tänker här på skriftställaren Georg Adlersparres hänvisning till frihetstidens vetenskapsvurm och Fredrik Bogislaus von Schwerins beskrivning av Fredrik den stores och andra upplysta despoters humanistiska reformer vid samma tid. Infogade inte redan publicisten Per Adam Wallmark på 1820-talet tänkare som John Locke som Anders Chydenius i liberalismens kanon?³⁸ Är det möjligt att ett alltför strikt fokus på de historiska begreppens synkronicitet raderar ut de tidslinjer som gjorde dem meningsfulla? Liberalismen "föds med blicken riktad bakåt", reflekter-

³⁵ Se s. 96–97.

³⁶ Se s. 116–117.

³⁷ Se s. 142–143, 149–152.

³⁸ Se s. 266, 269.

rar filosofen Raymond Geuss.³⁹ Det kan därför te sig omöjligt att hålla isär liberalismen från vissa strömningar under 1600- och 1700-talen, ungefär som det kan vara omöjligt att skilja "1812 års politik" (ett begrepp som tycks ha uppstått först i slutet av 1820-talet) från politiken år 1812.

Det finns dock flera anledningar till att historisk forskning behöver problematisera differenser i perspektiven på politiska motsättningar. Två av de skäl som jag vill anföra är till sin karaktär teoretiska, medan det tredje går att illustrera med avhandlingens empiriska resultat.

För det första avser indelningen i historiska begrepp och vetenskapliga kunskapskategorier inte begreppen i objektiv bemärkelse, utan deras förhållande till historieforskarens subjektiva avsikter. Om historieforskaren med begreppet liberal vill beteckna något som blev kommunicerat med detta begrepp i det förflutna kan man kalla det ett historiskt eller källbundet begrepp, men om det i stället handlar om en avsikt att kategorisera något som är oberoende av det förflutnas begreppsliggöranden så utgör begreppet snarare historikerns kunskapskategori. Wallmark må från sitt perspektiv, i någon mening, ha använt begreppet liberal som kunskapskategori, men för senare tiders historiker är det ett historiskt, källbundet begrepp – om de nu inte originellt nog skulle använda sig av Wallmarks kunskapskategori som metodologiskt verktyg.

Dessutom: att beakta skillnaden mellan historiska begrepp och vetenskapliga kunskapskategorier är eller borde vara centralt för historiker av en än mer grundläggande anledning. Varje sammanblandning mellan det ena och det andra sviker publikens förväntningar. Den som tar del av historisk forskning förutsätter att historieforskaren ska berätta något om det förflutna studieobjektet, snarare än senare tiders tolkningar av studieobjektet (naturligtvis under förutsättning att det inte är senare tiders tolkningar som utgör själva studieobjektet). Historiker som studerar Chydenius och Locke förväntas berätta om deras idéer och handlingar som någonting annat än Wallmarks och andras projicering av egna föreställningar på dessa personer. Detta teoretiska eller möjligen snarare normativa argument är ytterligare ett skäl till att hålla ett vakande öga på differenserna.⁴⁰

För det tredje finns det även på empirisk grund starka skäl att ifrågasätta tanken att liberalismen verkligen fötts till världen med "blicken riktad bakåt". När Adlersparre och Schwerin med begreppet liberal hänvisade till begynnande framsteg vid 1700-talets mitt var referenserna vaga och poängen snarast att genom hänvisningen till framsteget uppmana till reformer

³⁹ Geuss 2001, s. 71. Craig 2019, s. 772–773; Kurunmäki & Marjanen 2018b, s. 264–267.

⁴⁰ Detta gäller för övrigt också begrepp som "1812 års politik".

som var okända för erfarenheten och därför endast möjliga genom föreställda förväntningar: i den mån de vände sig bakåt var det i avsikt att förklara varför blickarna borde riktas framåt. När Wallmark använde Locke – tillsammans med referenser till Bibelns berättelser och medeltidens historia – var det för att värja sig mot anklagelsen att liberalismens folksuveränitet skulle vara ett nytt revolutionärt experiment. När han använde Chydenius – tillsammans med en serie andra svenskar varav många sedermera aldrig släppts in i liberalismens kanon – var det för att värja sig mot anklagelsen att liberalismens ekonomiska frihetsidéer skulle vara osvenska. Dessa var inga vittnesmål om politisk tillhörighet i syfte att tala till en annan och senare tid utifrån dess normer, utan talhandlingar i sin tid utifrån tidens egna normer. Poängen med begreppet liberal var inte att testa någon hypotes om det förflutna, utan att driva en politisk linje i samtidsdebatten. Med min terminologi är det därför tveksamt om "liberal", ens om man försöker se saken från Wallmarks, Adlersparres och Schwerins perspektiv, kan förstås som en "kunskapskategori". Det var snarare ett av alla de "begrepp", med allt vad det innebär av referentiell komplexitet, som ingick i deras språk.

Vikten av varsamhet med distanserande begrepp

I denna avhandling, på ett sätt som är nödvändigt i all historisk undersökning, använder jag mig omväxlande av egna kunskapskategorier, min samtids vardagsbegrepp och källtrogen begreppsanvändning. I inledningskapitlet finns exempel på hur jag tänkt i fråga om sådana val.⁴¹ I själva den principiella och normativa frågan om vad som egentligen bör ges företräde står jag i allt väsentligt och stampar på utgångspunkten. De empiriska resultaten tillför inte mycket nytt till detta dilemma, där jag förordar pragmatism. Anledningen till att empirin inte ger ledtrådar är att frågan strängt taget inte berör förståelsen för källspråket – det som stått i centrum för undersökningen – utan snarare forskarnas medvetenhet om den egna språkhandlingen – det vill säga det teoretiska perspektivet.

⁴¹ Se s. 30–32. Ett ytterligare exempel på ett sådant ställningstagande som jag hanterat är det synkront avspeglade "karaktär" för politisk tendens i stället för det anakronistiska "identitet", som skär sig mot tidens antipati för partibildningar. Ett undantag är uppfattningar av nationell självbild där jag valt "identitet", en etablerad term i forskningen som i detta fall knappast lär leda till språkförbistring. Gustafsson Chorell 2022, s. 227–245.

Jag ser å ena sidan viktiga skäl till varsamhet med begrepp som distanserar sig från källspråket. Min argumentation för detta vilar på historikern Reinhart Koselleck. I en text om olika former för att begreppslogisera "fienden" framhåller Koselleck den radikaliserings av "den andra" som sker genom olika språkliga strategier, där det mest extrema består i osynliggörandet.⁴² Detta exemplifierar Koselleck med hur etnicitet, ibland språket självt, blivit avgränsare för vän eller fiende, så att "de andras" namn på städer och personer blivit utbytta och raderade från gravstenar och krigsmonument. En av Kosellecks slutsatser är att man därför bör vara varsam med att begreppslogisera politiska motsättningar med språkbruk som distanserar sig från människors egna. Man kan i detta sammanhang påminna om att denna avhandling givit exempel på hur partibegrepp inte bara fungerat som be-teckning på utstötta, utan även använts för att stöta ut.⁴³ En benämning som är främmande för den benämnda kan vara ett led i en utstöttningsprocess.

För den som vill iaktta en sådan varsamhet i fråga om svensk historia kan den här avhandlingen tjäna till att ge vissa riktlinjer. Man bör i så fall vara på sin vakt gentemot att vidareförmedla utpräglade skällsord som "aristokrat" eller "jakobin" som om de vore neutrala benämningar. Men viktigare är att tänka efter en extra gång innan man väljer anakronistiska begrepp för politiska tendenser, som "konservativ" före 1830-talet och "liberal" under större delen av 1700-talet. Kunskap om synkrona begrepp möjliggör ett synliggörande av de historiska "andra".

Å andra sidan – jag står som sagt och stampar på samma punkt där jag börjat – finns det skäl att använda distanserade begrepp. Ett av dessa skäl är så gott som identiskt med det jag nyss anförde som argument för att undvika dem. I det historiska begreppsbruket finns nämligen också ett osynliggörande av "de andra". Forskarens distanserade begrepp kan sätta fingret på sådana maktrelationer. En av mina inledande reservationer förtjänar därför att upprepas: Fokus på röster i strider om politisk makt i den aktuella tidsperioden leder till en tendens mot svenska män med hög social status och huvudstadsperspektiv. Inte för att mina resultat pekar mot att deras värld var avskild från andras. Tvärtom, i fråga om partispråkbrukets geografiska bundenhet framträder snarast platser som visserligen var mer eller mindre centrala eller perifera, men knappast avgränsade från varandra. Det förhindrar inte att deras maktordning samspelade med deras språkbruk. Historieforskning härleder sig till en ganska avsevärd del från behovet av att göra överföringar mellan förflutna förhållanden och politiska ställnings-

⁴² Koselleck 2018, s. 197–206.

⁴³ Se s. 103–105, 112–114.

taganden i nuet. Ett exempel som kan illustrera vad jag vill säga är *rasism*, ett begrepp som uppstod först på 1930-talet. Tillämpad som anakronistisk kunskapskategori på tiden dessförinnan bär det på en senare tids moraliska laddningar som det förflutnas aktörer omöjligen kunnat förhålla sig till.⁴⁴ Frågan är dock om inte vår tids beskrivningar av äldre tiders attityder som rasism just ska förstås som ett sätt att ta avstånd ifrån ett rasistiskt arv som sträcker sig in i vår egen tid. Den utstötning av det förflutna som följer av historikerns värdeladdade benämning är poängen med benämningen. Och i vad som förefaller vara en direkt motsats till vad jag nyss skrev är det i ett sådant fall de anakronistiska begreppen som bidrar till att synliggöra "de andra".

Idéhistorikern J. G. A. Pocock har med en blandning av förståelse och kritik observerat något liknande i historieskrivningen om en "liberal" utveckling under tidigmodern tid.⁴⁵ Att tala om en liberal utveckling innan den blivit begreppsliggjord och omstridd står i samband med en humanistisk kritik av moderniteten, observerar han. Det historiska narrativet samspekar då med ett samtidsbudskap om att samhället är alltför präglad av individualism och ekonomiska kalkyler. En del av argumentationen för den antiliberala tesen är, påpekar Pocock, att utvecklingen under lång tid varit smygande och oartikulerad, eftersom detta förklarar varför "liberalismen" inte mötte den opposition den så att säga förtjänade. Pocock kritiserar visserligen att man sålunda ur ett enda stycke mejslar fram världshistorien med förlorade nyanser och bristande förståelse som följd – hans budskap står i samklang med andan i denna avhandling – men samtidigt, och det är det som är relevant här, framhåller han att perspektivet i sig är rimligt, meningsfullt och innehåller poänger. En motsvarande blandning av kritik och förståelse kan säkert tillämpas på de fall där "liberalismens" historia berättats utifrån ett sympatiskt perspektiv, men lika mycket *avant la lettre*, exempelvis genom konstruktioner av en Locke-tradition som associeras med framåtsyftande befrielse i kontrast till "konservativt" förtryck.

Min maning till eftertanke och varsamhet i fråga om distanserande begrepp är därför inget klart ställningstagande, utan syftar snarast till att öppna ögonen för de etiska aspekterna av forskarens val av termer. Filosofen och historikern David Hume⁴⁶ framhöll från sitt 1700-talsperspektiv att inga seder är så "oskyldiga eller förnuftiga att de inte kan göras förhatliga eller löjliga genom att mätas mot en norm som personerna i fråga inte kän-

⁴⁴ Marjanen 2018, s. 124.

⁴⁵ Pocock 1985, s. 51–71.

⁴⁶ David Hume (1711–1776), filosof och historiker.

ner till".⁴⁷ Sådana nedvärderande manövrar, så lätta att utföra gentemot det förflutna, framstår direkt som känsligare när man byter tids- mot rumsavstånd. Det är inte ovanligt, som jag påpekade i inledningen, att med sväpande termer referera till krigshärjade nationer som delade mellan den "patriotiskt medvetna delen av befolkningen" och den andra, eller mellan de "liberala" och de "konservativa". Att sådana benämningar är en fråga om samvetsgrannhet blir tydligt i den stund vi tänker oss att det skulle vara nödvändigt att överbrygga våra perspektiv genom att resonera i motsvarande termer med den sida vi genom våra formuleringar tagit avstånd ifrån. Tankeexperimentet synliggör att det finns moraliska dimensioner, som forskare ofta förbiser, av diskussioner om i vilka avseenden tänkare och makt-havare på 1700-talet var "liberala" eller "konservativa".

Den varsamhet som jag förordar går därför ut på att vi historiker ska vara medvetna om vad vi gör. Avhandlingens resultat bidrar åtminstone till att underlätta detta.

Lärdomar: erfarenhetens omedelbarhet och uppskjutandets praktik

Avhandlingen förklarar hur politisk handling i Sverige formade såväl som formades av begreppen för partimotsättningar under perioden 1788–1840. I arbetet med att uppfylla detta syfte har jag vägletts av en mer allmänt hållen ambition att försöka förstå partimotsättningar. Jag vill därför avslutningsvis lyfta fram tre lärdomar utifrån den undersökta tidens partimotsättningar.

Kungen och lagen

Den första lärdomen är att *begreppsparet rojalister och patrioter indikerar att svensk politik under åren 1788–1809 var upptagen med det svårlösta problemet med kungar som lät den informella fadersrollen övertrumfa den institutionella ordningen*. Denna karaktär av de gustavianska styrena är långt ifrån förbisedd av tidigare forskning, men sambandet med begreppsparet rojalister och patrioter är med denna undersökning förtydligat. Uppkomsten av begreppsparet år 1788 speglar att problemet, och konflikten om hur det skulle lösas, hade nått en grad av allvar som ställde den konstitutionella ordningen i fråga. Ingen av de strategier som betecknades med begreppen rojalist eller patriot kan

⁴⁷ Hume 2011, s. 289.

sågas med framgång ha uppnått det gemensamma målet, som var att återställa harmonin mellan kungen och det konstitutionella regelverket. Visserligen genomdrev Gustav III med hjälp av *rojalisterna* förenings- och säkerhetsakten under riksdagen år 1789, men denna erkändes inte av adelsståndet. Den politiska konflikten fortsatte oförändrat att uppfattas i samma termer som tidigare. De *patriotiska* försöken att på nytt ingjuta respekt för konstitutionen misslyckades. Efter år 1800 var denna strategi huvudsakligen hänvisad till konspirationernas skuggvärld.⁴⁸

Revolutionens nyordning

Uppgörelsen i frågan följde i stället en annan logik. Den andra lärdomen är att *det problem som speglades av begreppsparet rojalister och patrioter fick en varaktig lösning genom föreställningen om revolutionen 1809 som en upplösning av samhällskontraktet följt av ett upprättande av ett nytt samhällskontrakt på grundval av folksuveränitet och maktfördelning*. Inte heller denna omständighet kan sägas vara förbisedd av forskningen, men knappast heller särskilt betonad. Inte minst har den hamnat i skuggan av de otaliga juridiska eller statsvetenskapliga tolkningarna av vad som fram till år 1974 var gällande regeringsform, där "samhällskontrakt", "folksuveränitet" och "maktfördelning" snarare varit konkurrerande eller uteslutande kategorier.⁴⁹ Med all respekt för de många distinktioner som kan ha blivit sammanblandade under 1809 och åren därefter har de samtida föreställningarna ett påtagligt förklaringsvärde för svensk politisk historia. Till att börja med är de viktiga kontexter till att förstå frånvaron av begreppsparet rojalist-patriot efter år 1809. Den gamla problematiken kring kungens informella och godtyckliga makt hade för den skull inte helt och hållet försvunnit, men begreppsparets allmängiltighet och den därmed förknippade konstitutionella konflikten upphörde med revolutionen, för att ersättas av andra begrepp och motsättningar. Under de efterföljande 20 åren, utifrån riksdags- och tidningsdebatterna med deras hantering av begrepp som liberal, ministär och opposition, framgår också att föreställningen om en nyupprättad sådan folksuverän ordning blev befäst, om än inte utan tvetydigheter och utmaningar. Jag gör här inget kontrafaktiskt påstående angående andra möjliga lösningar: poängen är att det politiska problem som före år 1809 varit

⁴⁸ Karlbom 1964, s. 254–262; Warg 2020, s. 23–26.

⁴⁹ Edling 2009, s. 41; Norén & Bretzer 2011, s. 39–41; Spång 2005, s. 66.

centralt genom just dessa händelser och motiveringar blev perifert, samt att språkbrukets förändring indikerar dessa omständigheter.

Skapandet av en "liberal" politisk ordning

Den tredje lärdomen är att *begreppet liberal formade föreställningarna om nyordningen efter år 1809 och därmed även villkoren för partimotsättningar*. Detta resultat saknar motsvarighet i tidigare forskning om svensk politisk historia. Denna tidigare forskning har i regel inte förhållit sig till det källbundna begreppet, utan till mer eller mindre anakronistiska kategorier och skissartade tolkningar. Därför har den – trots det sporadiska uppmärksammandet av liberalbegreppets samtida politiska betydelser av maktfördelning, tryckfrihet, folksuveränitet, ekonomisk frihet, ståndsutjämning, religiös och politisk tolerans, mildhet i fråga om brott och straff etcetera – inte noterat eller funnit värt att framhålla att begreppet användes för att argumentera för en gradvis anpassning till dessa värden i takt med spridningen av de normer varmed de förknippades. Som både medel och mål – eller verkans- och ändamålsorsak – kom begreppet därför att definiera karaktären av den nya konstitutionen och regeringspolitiken för en lång tid framöver. Politiska handlingsutrymmen och motiveringsmöjligheter stod sålunda inför nya villkor i form av nya påbudna föreställningar om samhällsordningens legitimitetsgrund. Med tiden skulle föreställningarna om att det svenska samhället var involverat i en utvecklingsriktning mot liberala värden bli allmänt accepterade.

Historiska problem och kommande lärdomar

Avhandlingen klagör också viktiga omständigheter kring konservativbegreppets introduktion i svensk politik från år 1834, men dessa omständigheter är svårare att formulera som en allmän lärdom om partimotsättningar. Begreppet konservativ framstår som en närmast motvillig anpassning till att tiden – bland annat genom begreppet liberal – blivit en legitimerande faktor i politiken. Som politisk självbenämning förenade det knappast någon annan position än den av anspråk på att tillhöra samhällets försvarare mot hot om upplösning. Konservativ stod heller inte i någon symmetrisk motsättning till liberal förrän de båda begreppen blev samlande namn för var sin partibildning under riksdagen år 1840, och då inte i något annat avseende än just detta. En allmän lärdom av mer spekulativ karaktär är därför att förtidslig-

andet på så vis medförde en acceptans för de partimotsättningar som politiker av alla färger ännu fortsatte att ta avstånd ifrån trots att de blivit offentligt allmängods.

Begreppsparet liberal–konservativ utgör dock inte huvudföremålet för min undersökning, utan snarast slutpunkten för den. För att dra tydligare lärdomar av detta sätt att begreppsliggöra motsättningarna vore det värdefullt med ytterligare studier av dessa begrepp, som kan bygga vidare på de preliminära slutsatserna om 1840-talets språkbruk i epilogen i kapitel 11. Ett tema att fördjupa i anslutning till uppkomsten av begreppsparet liberal och konservativ vore att väva ihop de språkliga strategierna i relation till förtidsligandet med sociala utvecklingstrender. Här finns särskilt intressanta möjligheter när det gäller generationella skillnader. I en social kategorisering av partigrupperingarna på riddarhuset åren 1840–1841 redovisade historikern Sten Carlsson svaga eller obefintliga samband utifrån yrke, börd, rang, besuttenhet eller geografisk hemvist, medan ålderskategorierna förmedlade en klar bild av yngre liberala och äldre konservativa.⁵⁰ Att relatera språkbruk till generation skulle därför möjligen kunna ge fler intressanta resultat.

Det är hur som helst påtagligt att tid eller snarare förtidsligande, det vill säga uppfattningen om samhällsförändringarnas acceleration mot en öppen förväntningshorisont, spelade in i den förändrade karaktären av de politiska motsättningarna under den förra delen av 1800-talet. Denna slutsats har ett eko i tidigare forskning. I sina studier om händelserna 1809 och regeringsformens tillkomstprocess understryker historikern Anders Sundin vikten av nyskapande begrepps användning och principen om föränderlighet för att regeringsformen skulle bli accepterad som verkande kompromiss.⁵¹ Denna funktion av föränderlighet över tid kan, utifrån mina observationer av hur begreppet liberal kom i bruk i motsvarande syfte, sträckas ut i tiden till långt efter år 1809. Utan ansträngda motiveringar torde man kunna låta förtidsligandets effekter, med vissa justeringar, gälla även på 2000-talet. Föreställningar om "framsteg" i "liberal" riktning är på inget sätt ett avslutat kapitel. Reinhart Koselleck har i likhet med andra tänkare i sin generation lyft kritik mot tidens legitimerande verkan i politiken. Att hänvisa till förväntningar i stället för erfarenheter erbjuder en verklighetsflykt; att göra politik till en fråga om vad som är "utopi" eller "passé" kan vara ett sätt att undvika frågan om vad som är rättfärdigt eller inte.⁵² Frågan är emellertid om inte denna projektion på tiden samtidigt kan ha erbjudit ett nytt sätt att närma

⁵⁰ S. Carlsson 1973, s. 317–318.

⁵¹ Sundin 2006, s. 99–257; Sundin 2009b, s. 113–134.

⁵² Koselleck 2004, s. 162–163; Koselleck 2018, s. 254.

sig rättfärdighet i indirekta och därför mildare termer. Genom omvägar i våra språkliga uttryck överbryggas vi motsättningar och bidrar på så vis till att skapa tolerans för dem. Den förändring i svensk politisk historia som markeras av övergången från rojalister och patrioter till liberala och konservativa har visserligen, bör det framhållas, ingen entydig riktning i fråga om synen på tid. Genom att kombinera *revolution* och *liberala framsteg* var den orienterad mot både erfarenhetens omedelbarhet och uppskjutandets praktik. Som historiker har jag förmedlat en fallstudie om detta förflutna, men vilken mening och räckvidd den ytterst ska få beror på medborgare och framtid.

Källdata

Begreppsdata, excelfil, [Begreppsdata.xlsx]

Begreppsdata riksdagstryck, excelfil, [Begreppsdata riksdagstryck.xlsx]

Begreppsdata svenska tidningar, excelfil, [Begreppsdata svenska
tidningar.xlsx]

Övergripande sammanställningar, excelfil, [Övergripande
sammanställningar.xlsx]

Filerna förvaras på Mittuniversitetet och är även tillgängliga via
Svensk nationell datatjänst, snd.se.

Käll- och litteraturförteckning

Otryckta källor

Kungliga biblioteket (KB)

B. B. von Platens efterlemnade papper, Till Sveriges och Norges historia 1809–29, Riksdagen 1809–1810.

Brev till Wallmark (Ep.V 4:14, 19, 22).

Lars von Engeströms brevsamling, Brev till Lars von Engeström 3, 1797–1800 (Ep. E 10:3).

Självbiografiska anteckningar Per Lagerhjelm, (I. I. 1 b).

Linköpings Stiftsbibliotek (LSB)

Lindblomska brevsamlingen.

Riksarkivet (RA)

Digitala forskarsalen, Ericssbergsarkivet, Hedvig Elisababeth Charlotta, *Journal*.

Kabinetten för utrikes brevväxlingen, Depescher från beskickningen i London 1809, depesch från Brinkman till Carl XIII, London 2 juli 1809.

Kammarexpeditionen, 1838 års statsrådsprotocoller september–december (A1 61).

Uppsala universitetsbibliotek (UUB)

E. M. Fants brevväxling (G 70).

Handlingar till Sveriges politiska historia (F 645 b).

Handlingar till Sveriges politiska historia 1772–1778 (F 616 a1).

Handlingar till Sveriges politiska historia 1809– (F840a).

Jakob Adlerbeths dagbok (F 850a).

Journaler och bref rörande riksdagarna 1789 och 1800. Samt Kriget 1788–1790 (F 524), *Journal vid Riksdagen 1788*.

Johan Elers (F 594), *Riksdags Chrönika 1778*.

Tryckta källor

Riksdagstryck

[BgP 1786], *Protocoller, hållne hos Borgare-ståndet Wid Riksdagen i Stockholm år 1786* (1786), Stockholm.

[BgP 1789], *Wäl-loflige Borgarståndets Protocoller Wid Riksdagen i Stockholm År 1789* (1789), Stockholm.

[BgP 1792], *Wälloflige Borgare-Ståndets Protocoller Wid Riksdagen i Gefle År 1792* (1792), Stockholm.

[BgP 1800], *Wälloflige Borgare-Ståndets Protocoller wid Riksdagen i Norrköping År 1800* (1800), Stockholm.

[BgP 1809–1810 I–VI], *Wälloflige Borgare-Ståndets Protocoller Wid Riksdagen i Stockholm År 1809 och 1810 I–VI* (1809–1811), Stockholm.

[BgP 1810], *Protocoll, Hållna Hos Wällofliga Borgare-Ståndet wid Urtima Riksdagen i Örebro År 1810* (1810), Örebro.

[BgP 1812], *Protocoll, hållne host wälloflige borgare-ståndet wid urtima riksdagen i Örebro år 1812* (1812–1813), Örebro.

[BgP 1815 I–II], *Protocoll, hållne host wälloflige borgare-ståndet, vid urtima riksdagen i Stockholm år 1815 I–II* (1815), Stockholm.

[BgP 1817–1818], *Protocoll, hållne hos Wälloflige borgare-ståndet vid urtima riksdagen i Stockholm år 1817* (1818) (1817–1818), Stockholm.

[BgP 1823 I–VII], *Protokoll, hållna hos Wällofliga Borgare-Ståndet vid Lagtima Riksdagen i Stockholm, År 1823 I–VII* (1823), Stockholm.

[BgP 1828–1830 I–VII], *Protocoll, hållna hos Wällofliga Borgare Ståndet, vid Lagtima Riksdagen i Stockholm, Åren 1828–29* (1830) (1828–1830), Stockholm.

- [BgP 1834–1835 I–X], *Protocoll, hållna hos Vålloflige Borgare-Ståndet, vid Urtima Riksdagen i Stockholm, år 1834 (1835) I–X, (1834–1835), Stockholm.*
- [BgP 1840–1841 I–VII], *Protocoll, hållna hos Vålloflige Borgare-Ståndet, vid Lagtima riksdagen i Stockholm, År 1840 (1841) I–VII (1840–1841), Stockholm.*
- [BnP 1778–1779], *Bondeståndets riksdagsprotokoll 1778–1779 (1986), Stockholm.*
- [BnP 1786], *Protocoller hållne hos Det Hederwärda Bonde-Ståndet Wid Riksdagen i Stockholm År 1786 (1786), Stockholm.*
- [BnP 1789], *Protocoller, hållne hos Det Hederwärda Bonde-Ståndet Wid Riksdagen i Stockholm År 1789 (1789), Stockholm.*
- [BnP 1792], *Protocoller, hållne hos Det Hederwärda Bonde-Ståndet Wid Riksdagen i Gefle År 1792 (1792), Stockholm.*
- [BnP 1800], *Protokoller, Hållna hos Det Hederwärda Bonde-Ståndet Wid Riksdagen i Norrköping År 1800 (1800), Stockholm.*
- [BnP 1809–1810 I–X], *Hederwärda Bonde-Ståndets Protocoller wid Riksdagen i Stockholm 1809–1810 I–X (1874–1876), Stockholm.*
- [BnP 1810], *Protocoller, hållne hos Det Hederwärda Bonde-Ståndet Wid Urtima Riksdagen, börjad i Örebro, afslutad i Stockholm, år 1810 (1811), Stockholm.*
- [BnP 1812], *Protocoll, hållne hos hederwärda bonde-ståndet wid urtima riksdagen i Örebro år 1812 (1812), Örebro.*
- [BnP 1815 I–III], *Protokoll, hållna hos hederwärda bonde-ståndet, wid urtima riksdagen i Stockholm år 1815 I–III (1815), Stockholm.*
- [BnP 1823 I–VI], *Hederwärda Bonde-Såndets Protocoll wid Urtima Riksdagen i Stockholm Åren 1817 och 1818 I–VI (1817–1818), Stockholm.*
- [BnP 1823 I–VI], *Hederwärda Bonde-Ståndets Protokoller wid Lagtima Riksdagen i Stockholm År 1823 I–VI 1823, Stockholm.*
- [BnP 1828–1830 I–XI], *Hederwärda Bonde-Ståndets Protokoller wid Lagtima Riksdagen i Stockholm Åren 1828 och 1829 (1830) I–XI (1829–1830), Stockholm.*
- [BnP 1834–1835 I–XI], *Hederwärda Bonde-Ståndets Protocoller wid Urtima Riksdagen i Stockholm år 1834 (1835) I–XI (1834–1835), Stockholm.*
- [BnP 1840–1841 I–XIII], *Hederwärda Bonde-Ståndets Protocoller wid Lagtima Riksdagen i Stockholm år 1840 (1841) I–XIII (1840–1841), Stockholm.*
- "Constitutions-Utskottets Mem. N:o 35: Memorial, med Betänkande om National-representationen" 1834, i *Bihang till Samtliga Riks-Ståndens*

Protocoll vid Urtima Riksdagen i Stockholm År 1834 D. 3: Constitutions-Utskottets Memorial, Utlåtanden och Betänkanden.

- [PrP 1778–1779], *Prästeståndets riksdagsprotokoll 1778–1779* (1990), Stockholm.
- [PrP 1786], *Prästeståndets riksdagsprotokoll 1786* (1987), Stockholm.
- [PrP 1809–1810 I–VI], *Protocoll, hållne hos Högwördiga Prest-Ståndet wid Riksdagen i Stockholm År 1809 och 1810 I–VI* (1809–1810), Stockholm/Uppsala.
- [PrP 1810], *Protocoll, Hållna Hos Högwördiga Prest-Ståndet wid Urtima Riksdagen i Örebro År 1810* (1810), Örebro.
- [PrP 1812], *Protocoll, hållna hos högwördiga prest-ståndet wid urtima riksdagen i Örebro år 1812 I–II*, (1812), Örebro.
- [PrP 1815], *Protocoll, hållna hos högwördiga prest-ståndet, vid urtima riksdagen i Stockholm år 1815* (1815–1816), Stockholm.
- [PrP 1817–1818 I–VI], *Protocoll, hållna hos Högwördiga Prest-Ståndet, vid Urtima Riksdagen i Stockholm, År 1817* (1818) I–VI (1817–1818), Stockholm.
- [PrP 1823 I–IX], *Protocoll, hållna hos Högwördiga Preste-Ståndet, vid Lagtima Riksdagen i Stockholm, År 1823 I–IX* (1823), Stockholm.
- [PrP 1828–1830 I–XV], *Protocoll, hållna hos Högwördiga Preste-Ståndet, vid Lagtima Riksdagen i Stockholm År 1828* (1829, 1830) I–XV (1828–1830), Stockholm.
- [PrP 1834–1835 I–XVIII], *Högwördiga Preste-Ståndets Protokoll vid Urtima Riksdagen i Stockholm År 1834* (1835) I–XVIII (1834–1835), Stockholm.
- [PrP 1840–1841 I–XVI], *Högwördiga Preste-Ståndets protokoll vid Lagtima Riksdagen i Stockholm År 1840* (1841) I–XVI (1840–1841), Stockholm.
- [RAP 1778–1779], *Sveriges ridderskap och adels riksdagsprotokoll I–III 1778–1779* (1982), Stockholm.
- [RAP 1786], *Utdrag af Protocoller hållne hos Högloflige Ridderskapet Och Adelen Wid Riksdagen i Stockholm År 1786* (1786), Stockholm.
- [RAP 1789], *Protocoller, hållne hos Högloflige Ridderskapet och Adeln Wid Riksdagen i Stockholm År 1789* (1809), Stockholm.
- [RAP 1792], *Protocoller, hållne hos Höglofl. Ridderskapet Och Adelen, Wid Riksdagen i Gefle, År 1792* (1792), Stockholm.
- [RAP 1800 I–II], *Protocoller hållne Hos Högloflige Ridderskapet och Adeln wid Riksdagen i Norrköping År 1800 I–II*. (1800), Stockholm.
- [RAP 28 maj 1800], *Protocoll hållet hos Högloflige Ridderskapet och Adeln den 28 Maji 1800* (1809), Stockholm.

- [RAP 1809–1810], *Protocoller hållne hos Högloflige Ridderskapet och Adeln Wid Riksdagen i Stockholm År 1809 och 1810 I–VI (1809–1811)*, Stockholm.
- [RAP 1810], *Protocoll, Hållne hos Högloflige Ridderksapet och Adeln, Wid Urtima Riksdagen i Örebro År 1810 (1810)*, Örebro.
- [RAP 1812 I–II], *Protocoll, hållne hos höglofl. ridderskapet och adeln wid urtima riksdagen i Örebro år 1812 I–II (1813)*, Stockholm.
- [RAP 1815 I–VI], *Protocoll, hållna hos högloflige ridderksapet och adeln, vid urtima riksdagen i Stockholm år 1815 I–VI (1815)*, Stockholm.
- [RAP 1817–18 I–VIII], *Protocoll, hållna hos Högloflige Ridderskapet och Adeln, vid Urtima Riksdagen i Stockholm År 1817 (1818) I–VIII (1817–1818)*, Stockholm.
- [RAP 1823 I–XI], *Protocoll, hållna hos Högloflige Ridderskapet och Adeln, vid Lagtima Riksdagen i Stockholm, år 1823 I–XI (1823)*, Stockholm.
- [RAP 1823 Bilagor I–X], *Bilagor till Högloflige Ridderskapets och Adelns Protocoll, vid Lagtima Riksdagen i Stockholm, År 1823 D. 1–10 (1823)*, Stockholm.
- [RAP 1828–1830 I–LXVI], *Protocoll, hållna hos Högloflige Ridderskapet och Adeln, vid Lagtima Riksdagen i Stockholm, År 1828 (1829, 1830) I–LXVI (1828–1830)*, Stockholm.
- [RAP 1834–1835 I–XXII], *Protocoll, hållna hos Högloflige Ridderskapet och Adeln, vid Urtima Riksdagen i Stockholm, År 1834 (1835) I–XXII (1834–1835)*, Stockholm.
- [RAP 1840–1841 I–XXVI], *Protocoll, hållna hos Högloflige Ridderskapet och Adeln, vid Lagtima Riksdagen i Stockholm År 1840 (1841) I–XXVI (1840–1841)*, Stockholm.
- ”Stats- samt Allm. Besv.- och Oecon.-Utsk. Betänkande N:o 34: Betänkande, i anledning af väckta frågor om Folkskolors inrättande” 1834, i *Bihang till Samtliga Riks-Ståndens Protocoll vid Urtima Riksdagen i Stockholm År 1834 D. 4 Avd. 2: Stat- samt Allm. Besv. och Oeconomie-m. fl. Utskotts gemensamma Memorial, Utlåtanden och Betänkanen.*

*Periodiskt tryck ur Kungliga bibliotekets databas Svenska dagstidningar:*⁵³

Allmänna Journalen 1814-06-03, 1815-06-26, 1815-06-28, 1815-07-01, 1821-07-20,
1821-07-26, 1821-12-29, 1822-04-04, 1823-11-06, 1823-11-07,
1823-11-10, 1823-11-11, 1823-11-14, 1823-11-19, 1823-11-20,
1823-11-21, 1823-11-22, 1823-11-24.

Aftonbladet 1835-01-09, 1835-01-15, 1835-08-03, 1835-10-20, 1836-10-20,
1836-10-22, 1836-12-28, 1837-10-25, 1839-04-09, 1840-02-27,
1840-09-11, 1841-04-01.

Aftontidningen Bihang till Dagligt Allehanda (1833–1835).

Argus (1821–1830), 1835-09-03.

Calmar Läns och Ölands Tidning 1840-09-09

Carlschronas Wekoblads (1778–1848)

Carlstads Tidningar/Carlstads Stifts- och Stads-Tidningar/Carlstads Tidning
(1794–1848)

Christianstads Weckoblad 1813-03-13.

Dagligt Allehanda (1778–1848).

Extra Posten 1792-12-19, 1795-02-07.

Fäderneslandet 1832-10-18, 1832-12-11, 1832-12-13, 1832-12-17, 1832-12-19,
1832-12-22, 1832-12-29, 1833-01-02, 1833-01-05.

Gefle weckoblad/Weckoblad för Gefleborgs län/Gefleborgs läns weckoblad,
Weckotidning från Gefle/Gefleborgs läns weckoblad/Weckoblad från Gefle/
Gefle weckoblad/Gefleborgs läns tidning (1783–1847).

Göteborgs Allehanda (1778–1843).

Göteborgska Nyheter/Göteborgs Nyheter (1778–1848).

Göteborgsposten (1813–1848).

Hwad nytt? Hwad nytt?/Göteborgs Tidningar (1778–1842).

Inrikes tidningar (1778–1820).

Journalen 1825-04-11, 1825-04-13, 1825-04-14, 1825-04-15, 1825-04-16,
1825-04-19, 1825-04-23, 1834-07-15.

Jönköpings Allahanda 1799-12-04.

⁵³ Tidningar där vissa nummer är angivna med datum har endast undersökts utifrån kännedomen om vissa texter som varit relevanta på ett eller annat sätt för undersökningen. Tidningar med hela årtal eller en tidsperiod har, med varierande grad av systematik, underställts sökningar eller genomgångar som inkluderar samtliga nummer.

Jönköpings Tidning (1807–1848).
Linköpingsbladet (1794–1848).
Lunds Weckoblad/Nytt och Gammalt/Lunds Weckoblad Nytt och Gammalt (1778–1848).
Malmö Tidning (1813–1848).
Mariestads Weckoblad 1817-01-01.
Norrköpings Tidningar (1787–1848).
Nyköpings Weckoblad/Nyköpingsbladet (1779–1781, 1807–1848).
Phoenix 1842-02-12.
Post- och Inrikes Tidningar (1821–1848).
Posttidningar (1848–1820).
Skara Tidning (1813–1848).
Skånska Correspondenten 1840-11-23.
Stockholms Posten (1778–1833).
Stockholms Weckoblad 1777-10-18.
Tidningar utgifne af et Sällskap i Åbo/ Åbo Nya Tidningar/Åbo Tidningar/Åbo Tidning (1778–1809).
Örebro Tidning (1806–1848).

Övrigt periodiskt tryck:

Anmärkaren (1816–1823).
Conversations-bladet 1829-01-29.
Economiska Annaler april 1807, juni 1807, augusti 1807.
Den objudne gästen 1829-01-14, 1829-01-31, 1829-02-23, 1829-03-28, 1829-04-04, 1829-04-23, 1829-08-08.
Journal för Litteraturen och Theatern (1809–1813).
Krigssamlingar Nr 3 (1796).
Le Courrier des Pays-Bas 1824-09-04, 1824-11-30.
Läsning för landtmän Nr 1 (1795).
Läsning i Blandade Ämnen Nr 1–8 (1797), 14–31 (1798–1799), 33–50 (1800–1801).
Läsning i Et och Annat Nr 1–3 (1799–1800).

Magasin för föräldrar och lärare Nr 1 (1810).
Magasin för konst, nyheter och moder Nr 10, 1824 (1824).
Medborgaren 1789-02-28, 1789-05-16, 1789-05-23, 1789-06-06, 1789-06-03,
 1789-06-10, 1789-07-04 1789-07-08, 1789-07-18, 1789-07-25, 1789-07-29,
 1789-08-12, 1789-08-15, 1789-08-22.
Namnkunnige statsmäns lefnadsmärkvärdigheter Nr 2–3 (1795).
Nya Posten (1810–1812).
Nya Skandinavien (1812–1813).
Patrioten (1792–1794).
Skandinavien (1812).
Stockholms Courier 1821-12-03, 1821-12-06, 1822-02-07, 1822-02-11.
Svensk literatur-tidning (1813–1824).
Svenska Biet (1840–1841).
Svenska Minerva (1830–1840).
Trompeten (1812).

Övriga tryckta källor

- Adlerbeth, Gudmund Jöran 1856, *Historiska anteckningar: efter en i von Brinkmanska arkivet på Trolle-Ljungby befintlig handskrift D. 1: Från Gustaf III:s anträde till regeringen, till och med 1789 års riksdag*, Örebro: N. M. Lindh.
- 1857a, *Historiska anteckningar: efter en i von Brinkmanska arkivet på Trolle-Ljungby befintlig handskrift D. 2: Gustaf III:s senaste regeringsår, 1789–1792, och förmyndare-regeringen 1792–1796*, Örebro: N. M. Lindh.
- 1857b, *Historiska anteckningar: efter en i von Brinkmanska arkivet på Trolle-Ljungby befintlig handskrift D. 3: Gustaf IV Adolfs regering, 1796–1807*, Örebro: N. M. Lindh.
- Adlercreutz, Henrik Tomas 1887, *Historiskt-politiska anteckningar för åren 1743–1796*, Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland.
- Adlersparre, Carl August 1849, *1809 års revolution och dess män: tidstaflor D. 1*, Stockholm: Bonnier.
- Adlersparre, Georg 1796, *Samtal i de Dödas Rike*, Uppsala.

- 1804, *Tal, om den förtjenst, som upkommer af bemödandet för fäderneslandets ekonomiska förkofran: Hållet vid præsidiï nedläggande uti kongl. vetenskaps adacemien den 25 julii 1804*, Stockholm.
- Alin, Oscar (red.) 1899b, *Tronföljarevalet 1810: protokoll och handlingar*, Stockholm: Nordiska bokhandeln.
- Anckarsvärd, Carl Henrik 1833, *Politisk trosbekännelse*, Stockholm.
- Andersson, Gustaf (red.) 1859, *Handlingar ur v. Brinkmanska arkivet på Trolle-Ljungby D. 1*, Örebro: N. M. Lindh.
- 1865, *Handlingar ur v. Brinkmanska arkivet på Trolle-Ljungby D. 2*, Örebro: N. M. Lindh.
- Archenholz, Johann Wilhelm von 1794–1795, *Historia om Stor-Britannien, för året 1791*, Stockholm.
- 1795–1797, *Historia om Stor-Britannien, för året 1792*, Stockholm.
- Atterbom, Per Daniel Amadeus 1847, *Svenska siare och skalder eller grunddragen af svenska vittighetens häfder: intill och med Gustaf III:s tidevarf D. 4*, Uppsala: Lundequist, 1847.
- 2002, *Minnen från Tyskland och Italien D. 1*, Stockholm: Atlantis.
- Bellman, Carl Michael 1938, *Carl Michael Bellmans skrifter: standarupplaga D. 7: Dikter till Gustaf III och konungahuset*, Stockholm: Bellmanssällskapet.
- 2002, *Carl Michael Bellmans skrifter: standardupplaga D. 17: Efterskörd*, Stockholm: Bellmanssällskapet.
- Beskow, Bernhard von 2009, *En kedja av förblindelse och misstag: historiska anteckningar från Gustav IV Adolfs tid*, Stockholm: Atlantis.
- Beskow, Bernhard von & Per Daniel Amadeus Atterbom, *P. D. A. Atterboms och B. v. Beskows brevväxling D. 2: 1841–1850*. Stockholm: Norstedt.
- Biberg, Nils Fredrik 1823, "Om falsk och sann Liberalism: Politisk betraktelse", *Svea: Tidskrift för vetenskap och konst* (1823), s. 1–155.
- 1824, *Om falsk och sann liberalism: Ytterligare upplysningar af tidskriften Sweas redaction till anmärkaren i Stockholmsposten öfwerlemnade*, Uppsala.
- Biographiskt lexicon öfver namnkunnige svenske män D. 39* 1852, Uppsala: Lindhs.
- Björkegren, Jacob 1786, *Dictionnaire françois-suédois et suédois-françois. Fransyskt och swenskt samt swenskt och fransyskt lexicon D. 2*, Stockholm: Anders Jacobsson Nordström.

- Björnstjerna, Magnus 1835, *Grunder för Representationens möjliga ombyggnad och förenkling*, Stockholm.
- Boëthius, Daniel 1782, *Utkast till föreläsningar i den naturliga sedoläran, innehållande runderna till människans moraliska begrep, och läran om dess rättigheter och skyldigheter*, Uppsala.
- Bref från en riksdagsman till en vän, innehållande Betraktelser öfver åtskilliga Riksvårdande angelägenheter* 1809, Stockholm.
- Brisman, Sven 1783, *Engelskt och swänskt hand-lexicon innehållande engelska orden med deras bestydelser samt accentuation och pronounciation*, Greifswald.
- Bucheze, B.-J. & P.-C. Roux 1838, *Histoire parlementaire de la Révolution française ou Journal des Assamblées nationales depuis 1789 jusqu'en 1815, Tome 38*, Paris: Paulin.
- Burke, Edmund 1982, *Reflektioner om franska revolutionen*, Stockholm: Contra.
- Carlquist, Gunnar (red.) 1921, *Landshöfdingen Gustaf Wathier Hamilton och hans anteckningar från Karl Johanstiden*, Stockholm: Norstedt.
- Clason, Sam & Carl af Petersens 1909, *För hundra år sen D. 1: Skildringar och bref från revolutionsåren 1809–1810*, Stockholm: Geber.
- Constant, Benjamin 1815, *Om eröfrings-systemet och om usurpationen uti deras samband med odlingen i Europa*, Stockholm.
- 1957, *Ceuvres*, Paris: Gallimard.
- 1978, "On Constitutional Powers and Political Rights" i E. K. Bramsted & K. J. Melhush (red.), *Western Liberalism: A History in Documents from Locke to Croce*, New York: Longman Group.
- Crusenstolpe, Magnus Jacob 1836, *Skildringar ur det inre af dagens historia: de närvarande*, Stockholm: Hjerta.
- 1837, *Portefeuille D. 1*, Stockholm: L. J. Hierta.
- Dähnert, Johann Carl 1784, *Kurzgefasztes deutsches und schwedisches Hand-Lexicon mit angefügten französischen Bedeutungen*, Greifswald.
- En owäldig medborgares tankar om närvarande conjuncturer* 1788, Stockholm.
- Engeström, Johan von 1877, *Historiska anteckningar och bref från åren 1771–1805*, Stockholm: Norstedts.
- Fersen, Axel von 1869, *Riksrådet och fältmarskalken m. m. grefve Fredrik Axel von Fersens historiska skrifter D. 4*, Stockholm: Norstedt.
- 1870, *Riksrådets och fälmarskalken m. m. Grefve Fredrik Axel von Fersens historiska skrifter D. 6*, Stockholm: Norstedt.

- 1871, *Riksrådet och fältmarskalken m. m. Grefve Fredrik Axel von Fersens historiska skrifter D. 7*, Stockholm: Norstedt.
- Geijer, Erik Gustaf 1855, *Samlade skrifter Avd. 1 D. 8*, Stockholm: Norstedts.
- 1931, *Samlade skrifter D. 13: Brev*, Stockholm: Norstedts.
- Gjörwell, Carl Christoffer 1900, *Svenska memoarer och bref D. 2: Bibliotekarien C. C. Gjörwells familjebref*, Stockholm: Bonnier.
- Grevesmöhlen, Carl August 1809a, *Fråga till Fäderneslandets Vänner: Är en fullkomlig förbättring i Svenska Stats-Författningen och i vissa andra allmänna anstalter, nu möjlig, och nödvändig?*, Stockholm.
- 1809b, *Påminnelser och tilläggningar, vid några nyligen utkomna politiska skrifter*, Stockholm.
- Gustav III 1801, "Tal vid akademiens instiftande" i *Svenska Akademiens Handlingar ifrån år 1786 D. 1*, Stockholm, s. 10–20.
- 1883, *Konung Gustaf III:s bref till friherre G. M. Armfelt*, Stockholm.
- Gustav III & Lovisa Ulrika 1919, *Gustav III:s och Lovisa Ulrikas brevväxling D. 2*, Stockholm: Norstedt.
- Hagander, Johan 1863, *Minnesanteckningar och skildringar till upplysning om Sveriges politiska och sociala samhällsskick*, Kristinehamn.
- Hambæus, Lars 1862, "Utdrag ur en 'Berättelse om hvad vid riksdagen i Norrköping år 1800 sig tilldragit, särdeles hvad hos Presteståndet då förekommit och blifvit afgjort.'" *Politisk tidskrift för Sveriges allmoge* (1862), s. 275–286.
- Hamilton, Adolf Ludvig 1901, *Svenska memoarer och bref D. 4: Anekdoter till svenska historien under Gustaf III:s regering*, Stockholm: Bonnier.
- Hammarsköld, Lorenzo 1833, *Svenska vitterheten*, Stockholm: Zacharias Hæggström.
- Hedvig Elisabeth Charlotta 1902, *Hedvig Elisabeth Charlottas dagbok D. 1: 1775–1782*, Stockholm: Norstedt.
- 1903, *Hedvig Elisabeth Charlottas dagbok D. 2: 1783–1788*, Stockholm: Norstedt.
- 1907, *Hedvig Elisabeth Charlottas dagbok D. 3: 1789–1792*, Stockholm: Norstedt.
- 1920, *Hedvig Elisabeth Charlottas dagbok D. 4: 1793–1794*, Stockholm: Norstedt.
- 1936, *Hedvig Elisabeth Charlottas dagbok D. 7: 1800–1806*, Stockholm: Norstedt.

- 1939, *Hedvig Elisabeth Charlottas dagbok D. 8: 1807–1811*. Stockholm: Norstedt.
- 1942, *Hedvig Elisabeth Charlottas dagbok D. 9: 1812–1817*, Stockholm: Norstedt.
- Hjelmérus, Alfred 1904, *Ur Samuel Hjelmers papper: Norrköpings riksdag 1800*, Norrköping: Norrköpings Förlags- och boktr.
- Hochschild, Rutger Fredrik 1908, *Rutger Fredrik Hochschields memoarer D. 1*, Stockholm: Geber.
- 1909a, *Rutger Fredrik Hochschields memoarer D. 2*, Stockholm: Geber.
- 1909b, *Rutger Fredrik Hochschields memoarer. D. 3*, Stockholm: Geber.
- Hofsten, Bengt von 1913, *Bengt von Hofstens brev från 1809 års riksdag*, Stockholm: Norstedt.
- Jaucourt, Louis de 1765, "Patriotisme" i *Encyclopedie ou dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers, par une société de gens de lettres, mis en ordre et publié Par M*** D. 12: Parl–Pol, Neufchâtel*, s. 181b.
- Johansson Boije, Johan Ludvig 1815, *Om allmänna nyttan af den politiska uppmärksamhetens offentliga användande, eller opposition*, Stockholm.
- Jonchere, C. de La 1809, *Nouveau dictionnaire portatif français-suédois: Nytt franskt och swenskt hand-lexicon*, Stockholm.
- Järta, Hans 1799, *Några Tankar om Sättet at Uprätta och Befästa Den Urgamla Franska Monarchien*, Stockholm.
- 1882, *Valda skrifter D. 1*, Stockholm: Norstedt.
- 1883, *Valda skrifter D. 2*, Stockholm: Norstedt.
- 1956, "Wördsamt memorial", *Statsvetenskaplig tidskrift*, Nr 2–3 (1959), s. 276–284.
- Karl XIV Johan 1840–1841, "Kongl. Maj:ts Tal till Rikets Ständer på Rikssalen, wid Riksdagens öppnande den 25 Januarii 1840" i *Bihang till Samtliga Riks-Ståndens Protocoll vid Lagtima Riksdagen i Stockholm 1840–1841 D. 1 Avd 1: Kongl. Maj:ts Nådiga Propositioner och Skrifvelser jemte Utdragen af de inför Kongl. Maj:t uti Statsrådet i ämnet förde Protocoll*.
- Kellgren, Johan Henric 1922–1923, *Samlade skrifter D. 6: Brev*, Stockholm: Svenska vitterhetssamfundet.
- 1933–1935, *Samlade skrifter D. 9: Kommentar till breven*, Stockholm: Svenska vitterhetssamfundet.
- 1936–1937, *Samlade skrifter D. 1: Ungdomsskrifter*, Stockholm: Svenska vitterhetssamfundet.

- 1940–44, *Samlade skrifter D. 4: Prosaskrifter från Stockholms postens begynnande till och med 1784*, Stockholm: Svenska vitterhetssamfundet.
 - 1947, *Samlade skrifter D. 5: Prosaskrifter 2: Prosabidrag i Stockholms Posten*, Stockholm: Bonniers.
 - 1938–1960, *Samlade skrifter D. 7: Kommentar till del I–III, Halvbd I Kommentar till del I (Ungdomskrifter) och II (Dikter 1778–95)*, Stockholm: Svenska vitterhetssamfundet.
 - 1964–1967, *Samlade skrifter D. 8: Kommentar till del IV–V, Halvbd 1, Kommentar till prosaskrifter från Stockholms Postens begynnande till och med 1789*, Stockholm: Svenska vitterhetssamfundet.
- Lagerbielke, Gustaf 1800, *En liten rolig fransysk visa om jacobinerna*, Stockholm.
- Lanærus, Anders 1788, *Försök om Europæiska och i synnerhet Svenska Folkets Seder och Beskaffenhet, I anledning af Kongl. Patriotiska Sällskapets I detta Ämne upgifna Fråga*, Stockholm.
- Leopold, Carl Gustaf af 1980, *Samlade skrifter av Carl Gustaf af Leopold: D. 6 Avd. 2: Brev 1819–1829*, Stockholm: Svenska Vitterhetssamfundet.
- Liljecrona, Carl Wilhelm 1917, *Bakom riksdagens kulisser: C. W. Liljecronas dagbok under riksdagen 1840–41*, Stockholm: Norstedt.
- Lindblom, Jacob 1788, *Erindringar til de misznögde i landet*, Stockholm.
- 1790, *Lexicon latino-svecanum. Latinsk och svensk ord-bok D. 1: [A–L]*, Uppsala: Academien i Upsala.
- Lindeberg, Anders 1832, *Sverige år 1809 och 1812*, Stockholm.
- Lolme, Jean Louis de 2007, *The Constitution of England; Or, An Account of the English Government*, Indianapolis: Liberty fund.
- McCulloch, John Ramsay 1824, *A Discourse on the Rise, Progress, Peculiar Objects, and Importance, of Political Economy: containing an outline on the principles and doctrines of that science*, Edinburgh: A. Constable.
- Millot, Claude François Xavier 1789, *Afhandling om den sanna patriotismen, eller kärleken till fäderneslandet*, Stockholm.
- Mörner, Adolf Göran 1821, *Åminnelse-Tal öfver Kongl. Vetenskaps-Academiens framlidne Ledamot, Kammarherren, Riddarhus-Secreteraren, Riddaren af K. Nordstjerne-Orden, en af de Aderton i Svenska Academiens, Vällborne Herr A. G. Silverstolpe, hållit inför Vetenskaps-Academien den 11 N.*, Stockholm.

- 1914, *Politiska skrifter rörande 1800 års riksdag samt 1809 års författningsändring*, Stockholm: Nordiska bokhandeln.
- Mörner, Magnus & Aare Mörner (red.) 2000, *Carl Otto Mörners relation av år 1800 om resan till Paris och tronföljarevalet i Örebro*, Stockholm: Kungl. Samf. för utgivande av handskrifter rörande Skandinaviens historia.
- Nordin, Carl Gustaf 1868, *Dagboksanteckningar för åren 1786–1792*, Stockholm.
- Oxenstierna, Johan Gabriel 1900, "Mitt minne" i Henrik Schück (red.), *Svenska memoarer och bref D. 1: Öfverste Brelins anteckningar 1809: J. G. Oxenstiernas Mitt minne: Uno von Troils själfbografi och reseanteckningar*, Stockholm: Bonnier, s. 65–158.
- Porthan, Henrik Gabriel 1886, *Henrik Gabriel Porthans bref till Mathias Calonius D. 2: Åren 1797–1800*, Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland.
- Pradt, Dominique Dufour de 1821, *Tiden och cabinetterna: En blick på Rörelserna i den politiska verlden under de tvänne sist förflutna åren, från Congressen i Aachen till Congressen i Laybach*, Stockholm: Zacharias Haeggström.
- Robertson, William 1777, *History of America Volume 1*, Dublin.
- 1778a, *Histoire de l'Amérique Tome 1*, Paris: Panckoucke.
- 1778b, *Histoire de l'Amérique Tome 2*, Neuchatel.
- 1780a, *Histoire de l'Amérique Tome 4*, Paris: Tissot.
- 1780b, *History of America Volume 3*, London: Strahan, Cadell & Balfour.
- 1796, *Americas Historia D. 1*, Stockholm.
- 1797, *Americas Historia D. 2*, Stockholm.
- 1798, *Americas Historia D. 4*, Stockholm.
- Rosenhane, Schering 1811, *Anteckningar hörande till kongl. vetensk. akademiens historia framlagde i ett tal vid præsidiij nedläggand d. 13 februari 1805*, Stockholm.
- Rosenstein, Nils von 1838a, *Samlade skrifter D. 2*, Stockholm.
- 1838b, *Samlade skrifter D. 3*, Stockholm.
- Sahlstedt, Abraham 1773, *Swensk ordbok med latinsk uttolkning*, Stockholm.
- Schartau, Ivar Ejlert & Peter Adam Wallmark (red.) 1821, *Hemliga handlingar, hörande till Sveriges historia efter konung Gustaf III:s anträde till regeringen D. 1*, Stockholm.

- 1822, *Hemliga handlingar, hörande till Sveriges historia efter Konung Gustaf III:s anträde till regeringen D. 2*, Stockholm.
- Schinkel, Berndt von 1880, *Minnen ur Sveriges nyare historia Bihang 1*, Uppsala: Victor Roos.
- Schröderheim, Elis 1892, *Från tredje Gustafs dagar: anteckningar och minnen D. 1: Elis Schröderheim's skrifter till Konung Gustaf III:s historia jämte urval ur Schröderheim's brevväxling*, Stockholm: Beijer.
- Schwerin, Fredrik Bogislaus von 1805, *Skrifter i upfostran och allmän cultur*, Uppsala.
- 1811, *Grund-linier till staternas historia D. 1*, Uppsala.
- 1813, *Grund-linier till staternas historia D. 2*, Uppsala.
- 1817, *Bidrag till kännedom af fäderneslandet*, Uppsala.
- Schück, Henrik (red.) 1900, *Svenska memoarer och bref D. 1: Öfverste Brelins anteckningar 1809: J. G. Oxenstiernas Mitt minne: Uno von Troils självbiografi och reseanteckningar*, Stockholm: Bonnier.
- 1905, *Svenska memoarer och bref D. 9: Ur Nils von Rosensteins brefsamling: bref från Rosenstein, Staël von Holstein, Leopold, Adlerbeth och Kellgren*, Stockholm: Bonnier.
- Siede, Johann Christian 1803, *Patriotisk cateches: Läsebok för hvar man, i synnerhet för ungdomen af medel- och arbets- stånden*, Stockholm: Carl C. Gjörwell.
- Silverstolpe, Axel Gabriel 1809, *Hvad synes allmänna opinionen önska till en, nu möjlig, förbättring af svenska statsförfattningen?*, Stockholm.
- Silverstolpe, Gustaf Abraham 1809, *Den svenska statsförfattningens historia*, Stockholm.
- Sjögren, Håkan 1775, *Lexicon manuale Latino-Svecanum, cum brevi indice Sveco Latino*, Stockholm.
- Smith, Adam 2005, *An inquiry into the nature and causes of the wealth of nations*, Hazleton, Pennsylvania: Pennsylvania State University.
- Staël, Germain de [okänt tryckår], *Considérations sur les principaux événemens de la révolution françoise*, Milton Keynes: Ingram Content.
- Tacksamhetens Offer Af en Rättskaffens Patriot* 1795, Stockholm.
- Tegnér, Esaias 1953, *Brev D. 1: 1793–1817*, Malmö: Alhems.
- Theorell, Johan Peter 1821, *Ett polemiskt häfte i lagfarenhet och politik*, Stockholm: Couriren.

- Thorild, Thomas 1934, *Samlade skrifter D. 2: Prosaskrifter 1784–1790*, Stockholm: Svenska vitterhetssamfundet.
- 1936–1944, *Samlade skrifter D. 3: Prosaskrifter 1791–1793*, Stockholm: Svenska vitterhetssamfundet.
- 1980, *Samlade skrifter D. 6. H. 21: Personregister till del 1–6*, Stockholm: Svenska vitterhetssamfundet.
- 1996, *Samlade skrifter D. 10: Kommentarer till tredje delen (forts.), kommentar till fjärde delen*, Stockholm: Svenska vitterhetssamfundet.
- Trolle-Wachtmeister, Hans Gabriel 1889, *Anteckningar och minnen D. 1*, Stockholm: Beijer.
- Ulfsparre, Georg 1907, *Från Karl XIV Johans dagar: historiska anteckningar*, Stockholm: Norstedt.
- ”Utdrag af Presteståndets Protokoll in pleno, d. 21 Febr. 1789, då ståndet skulle upp in pleno plenorum och Säkerhets-akten proponerades på Rikssalen”, *Politisk tidskrift för Sveriges allmoge* 1862: 232–238.
- Wallmark, Peter Adam 1839, *Reaktion och emancipation eller Hvilken är i landsorterna opinionen om den s.k. liberala pressen i hufudstaden: också ett bidrag till Sveriges historia i närvarande tid*, Stockholm: Norstedt.
- Wallquist, Olof 1866, ”Berättelse om Riksdagen i Stockholm 1789.” *Historiska handlingar D. 5*, Stockholm: Kungl. Samfundet för utgivande av handskrifter rörande Skandinaviens historia, 1866. 237–261.
- 1878, *Minnen och bref*, Stockholm: Hæggström.
- Widegren, Gustaf 1788, *Svenskt och engelskt lexicon*, Stockholm.
- Wieselgren, Peter, 1843a, *DelaGardiska archivet: eller handlingar ur Grefl. DelaGardiska bibliotheket på Löberöd D. 19: Materialer till H. E. Grefoe J. G. DelaGardies lefnadsteckning (fortsättning)*, Lund.
- 1843b, *DelaGardiska archivet: eller handlingar ur Grefl. DelaGardiska bibliotheket på Löberöd D. 20: afslutande materialierne till H.E. Grefoe J.G. DelaGardies lefnadsskildring samt försedd med chronologiskt och alphabetiskt m. fl. register på XII–XX D.D.*, Lund.
- Wingård, Johan Didrik af 1850, *Anteckningar om riksdagens början 1809 och de då utkomna ströskrifter: ur en gammal mans papper*, Stockholm.
- Wählin, Christian 1916, ”Anteckningar om riksdagarna 1809–1812, 1815.” i Axel Bruswitz (red.), *Handlingar rörande riksdagarna 1809–1815, D. 2*, Stockholm: Kung. Samfundet för utgivande af handskrifter rörande Skandinaviens historia.

Ödmann, Gabriel 1862, "Dagbok under Örebro Riksdag år 1810", *Politisk Tidskrift för Sveriges Allmoge* 1862, s. 325–466.

Ödmann, Samuel 1925, *Samuel Ödmanns skrifter och brev: med levnadsteckning och kommentar D. 2*, Stockholm: Svenska kyrkans diakonistyrelse.

Litteraturförteckning

Abrahamsson, Åke 1990a, *Ljus och frihet till näringsfång: om tidningsväsendet, arbetarrörelsen och det sociala medvetandets ekologi: exemplet Stockholm 1838–1869*, Stockholm: Komm. för Stockholmsforskning.

— 1990b, "The Nature of Society. Language-Images and Social Communication in Premodern Stockholm, 1830–1880" i Bo Stråth (red.), *Language and the construction of class identities: the struggle of discursive power in social organisation: Scandinavia and Germany after 1800*, Göteborg: Göteborgs universitet, s. 253–282.

Adamson, Rolf 2014, *Reformivriga tidningar och svårflörtad överhet: Stockholmspressen och den högre förvaltningen under 1820-talet*, Stockholm: Kungl. Vitterhets historie och antikvitets akademien.

Adolfsson, Maria 2000, *Fäderneslandets känedom: om svenska ortsbeskrivningsprojekt och ämbetsmäns folklivsskildringar under 1700- och 1800-talet*, Stockholm: Stockholms universitet.

Afzelius, Nils 1923, *Konventvisor och andra politiska dikter från revolutionsåren 1792–1793*, Uppsala: Svenska litteratursällskapet.

Ahnfelt, Arvid 1880, *M. J. Crusenstolpe: Hans galleri av samtida och hans literära korrespondens: Lefnadsteckning och urval D. 1: Politisk bana till och med 1840*, Stockholm: Hæggström.

Ahnlund, Nils 1923, *Det ekonomiska programmet för oppositionen vid 1815 års riksdag*, Stockholm: Förf.

Alexander, James 2016, "The Philosophy of Political History in Oakeshott and Collingwood", *Journal of the Philosophy of History* Nr 2 (2016), s. 273–303.

Aldén, Gustaf A. 1917, *Bakom riksdagens kulisser: C. W. Liljecronas dagbok under riksdagen 1840–1841*, Stockholm: Norstedts.

- Alin, Oscar 1899a, *Carl Johan och Sveriges yttre politik 1810–1815*, Stockholm: Norstedt.
- Alm, Mikael 2002, *Kungsord i elfte timmen: språk och själobild i det gustavianska enväldets legitimitetskamp 1772–1809*, Stockholm: Atlantis.
- 2003, "Royalty, Legitimacy and Imagery", *Scandinavian Journal of History*, Nr 1 (2003), s. 19–36.
- Almbjär, Martin 2023, "Grävandet efter demokratins rötter: Riksdagen och kungamakten 1611–1866", *Scandia* Vol 89., Nr 1 (2023), s. 12–35.
- Almqvist, Johan Axel 1895, *Riksdagen i Gefle 1792*, Uppsala.
- Andersson, Daniel 2023, *Berättelser om 1700-talet: Frihetstiden och Gustav III:s regeringstid i svensk historiekultur från 1870-tal till 1990-tal*, Umeå: Umeå universitet.
- Andersson, Ivar 1917, "*Oppositionen*" och ministeransvarigheten: *Parlamentariska strömningar i svensk politik 1809–1840*, Uppsala: Uppsala universitet.
- Andersson, Lena 2019, *Om falsk och äkta liberalism*, Göteborg: Fridholm Partners.
- Andgren, Sigfrid 1933, *Konung och ständer 1809–1812 mot bakgrunden av ett författningsprojekt från sistnämnda år: en studie i maktodelningslärans tillämpning*, Lund: H. Ohlsson.
- Andræ, Daniel 1940, *Liberal litteraturkritik: J. P. Theorell, C. F. Bergstedt*, Stockholm: Göteborgs universitet.
- Andréen, Per G. 1958, *Politik och finansväsen: från 1815 års riksdag till 1830 års realisationsbeslut D. 1*, Stockholm: Almqvist & Wiksell.
- 1961, *Politik och finansväsen: Från 1815 års riksdag till 1830 års realisationsbeslut D. 2:2: 1823–1830*, Stockholm: Almqvist & Wiksell.
- Andrén, Georg 1959, "Några synpunkter på konstitutionsutskottets memorial nr 1 med förslag till regeringsform", *Statsvetenskaplig tidskrift* Nr 2–3 (1959), s. 161–194.
- Andrén, Mats 2022, "Kommun", Jonas Hansson & Kristiina Savin (red.), *Svenska begreppshistorier: från antropocen till åsiktskorridor*, Stockholm: Fri tanke, s. 257–268.
- Anér, Kerstin 1948, *Läsning i blandade ämnen: studier i 1790-talets svenska press- och litteraturhistoria*, Göteborg: Rundqvist.
- Antonetti, Guy 1994, *Louis-Philippe*, Paris: Fayard.

- Arcadius, C. O. 1911, *De svenska folkskoleseminariernas uppkomst och utveckling*, SOU 1913:6, Stockholm: Norstedts.
- Arvidson, Stellan 1993, *Thorild D. 2: Harmens diktare*, Stockholm: Carlsson.
- Austin, J. L. 1975, *How to do things with words*, Cambridge: Harvard University Press.
- Backes, Uwe 2009, *Political extremes: a conceptual history from antiquity to the present*, London: Routledge.
- Baczko, Bronislaw 1992, "Instruction publique" i François Furet & Mona Ozouf (red.), *Dictionnaire critique de la Révolution française: Institutions et créations*, Paris: Flammarion, s. 275–297.
- Ball, Terence, Russell L. Hanson & James Farr 1989, "Editor's introduction" i Terence Ball, Russell L. Hanson & James Farr (red.), *Political innovation and conceptual change*, Cambridge: Cambridge University Press, s. 1–5.
- Barton, H. Arnold 1986, *Scandinavia in the Revolutionary Era 1760–1815*, Minneapolis: University of Minneapolis Press.
- 2003, *Sweden and visions of Norway: politics and culture 1814–1905*, Carbondale: Southern Illinois University Press.
- Bell, David A. 2001, *The cult of the nation in France: inventing nationalism 1680–1800*, Cambridge MA: Harvard University Press.
- Bell, Duncan 2014, "What is liberalism?", *Political Theory*, Nr 6 (2014), s. 682–715.
- Berg, Anne 2011, *Kampen om befolkningen: Den svenska nationsformeringens utveckling och sociopolitiska förutsättningar ca 1760–1860*, Uppsala: Uppsala universitet.
- Bergeron, Louis 1988, "Biens nationaux", François Furet & Mona Ozouf (red.), *Dictionnaire critique de la Révolution française*. Paris: Flammarion, s. 473–478.
- Bertier de Sauvigny, Guillaume de 1979, "Libéralisme: Aux origines d'un mot", *Commentaire* Nr. 3 (1979), s. 420–424.
- Bexelius, Alfred 1981, *Vår förste JO: 1810–1823: vad han såg, vad han utträttade*, Stockholm: Norstedts.
- Björck, Henrik 1991, "Mellan borgerlig offentlighet och rojalistisk officialitet" i Staffan Källström & Erland Sellberg (red.), *Motströms: kritiken av det moderna*, Stockholm: Carlsson, s. 199–235.

- Björklund, Stefan 1963, "'De obereonde': En gruppbildning på 1823 års riddarhus", *Statsvetenskaplig tidskrift* (1963), s. 50–68.
- 1964, "Adlig opposition och borgerlig liberalism vid 1823 års riksdag", *Scandia* (1964), s. 23–88.
- Björkman, Ulf 1949, "Anders Sandberg: En särpräglad gestalt från det gamla Kalmar-stiftet", *Växjö stifts hembygdskalender* (1949), s. 157–170.
- Björkqvist, Heimer 1986, *Den nationalekonomiska vetenskapens utveckling i Finland intill år 1918*, Åbo: Åbo akademi.
- Blanck, Anton 1914, *Geijer i England 1809–1810: en biografisk studie på grundvalen av bref och dagboksanteckningar*, Stockholm: Bonnier.
- Boberg, Stig 1951, *Gustav III och tryckfriheten 1774–1787*, Stockholm: Natur och Kultur.
- 1967, *Kunglig krigspropaganda*, Göteborg: Elander.
- 1989, *Carl XIV Johan och tryckfriheten: 1810–1844*, Göteborg: Förf.
- Bodensten, Erik 2016, *Politikens drivfjäder: frihetstidens partiberättelser och den moralpolitiska logiken*, Lund: Historiska institutionen.
- Boethius, S. J. 1906, "Frågan om införande af allmän värnplikt vid riksdagen 1809–1810", *Historisk tidskrift* (1906), s. 67–101.
- Borell, Berit 1948, *De svenska liberalerna och representationsfrågan på 1840-talet*, Uppsala: Almqvist & Wiksell.
- Boudon, Jacques-Olivier 2000, *Histoire du Consulat et de l'Empire: 1799–1815*, Paris: Perrin.
- Bourke, Richard & Quentin Skinner (red.) 2016, *Popular sovereignty in historical perspective*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Bourke Richard 2016, "Popular sovereignty and political representation: Edmund Burke in the context of eighteenth-century thought" i Richard Bourke & Quentin Skinner (red.), *Popular sovereignty in historical perspective*, Cambridge: Cambridge University Press, s. 212–235.
- 2018, "What is conservatism? History, ideology and party", *European Journal of Political Theory* (2018), s. 449–475.
- Brégeon, Jean-Joël & Gérard Guicheteau 2017, *Nouvelle histoire des guerres de Vendée*, Paris: Perrin.
- Brownlow, Anne E. 1992, "Eighteenth century English patriotism and the French revolution", *History of European Ideas* (1992), s. 289–296.

- Brusewitz, Axel 1911, "Den gustavianska oppositionens grundlagsförslag vid 1809–1810 års riksdag", *Historisk tidskrift* (1911), s. 269–292.
- 1913a, "Ett bidrag till Axel Gabriel Silfverstolpes politiska biografi", *Personhistorisk tidskrift* (1913), s. 42–58.
- 1913b, *Representationsfrågan vid 1809–1810 års riksdag: En inledning till representationsreformens historia*, Uppsala: Akademiska bokhandeln.
- 1914, "Förord" i Axel Brusewitz (red.), *Historiska handlingar D. 25:1: Skrifter rörande 1800 års riksdag samt 1809 års författningsändring*, Stockholm: Nordiska bokhandeln, s. I–II.
- 1917, *Studier öfver 1809 års författningskris: den idépolitiska motsättningen*, Uppsala: Akademiska bokhandeln.
- 1947, "Adlerbeths karakteristik av Gustav III" *Scandia* Nr 1 (1947), s. 1–32.
- Burke, Peter 2002, "Context in context", *Common Knowledge* Nr. 1 (2002), s. 152–177.
- Cabanis, José 1972, *Charles X, roi ultra*, Paris.
- Cannon, John 1969, *The Fox-North coalition: crisis of the constitution 1782–4*, Cambridge.
- Carlsson, Ingemar 1965, "'Ärlig' eller 'af falska – partiet'? Johan Magnus Nordin, rojalisterna och Hallands riksdagsmän 1792", *Årsbok Varbergs museum* (1965), s. 5–24.
- 1966, *Olof Dalin och den politiska propagandan inför 'lilla ofreden': Sagan om hästen och Vår-wisa i samtidspolitisk belysning*, Lund: Gleerup.
- Carlsson, Sten 1943, "Hans Gabriel Wachtmeisters dagbok 1807–1809", *Vetenskaps societeten i Lund: Årsbok* (1943), s. 41–76.
- 1944, *Gustaf IV Adolfs fall: krisen i riksstyrelsen, konspirationerna och statsvälövningen (1807–1809)*, Lund: Lunds universitet.
- 1954, "1792–1844" i Sten Carlsson & Torvald Höjer, *Den svenska utrikespolitikens historia D. 3 1/2 1792–1844*, Stockholm: Norstedt, s. 1–137.
- 1956, *Bonden i svensk historia D. 3*. Stockholm: Lantbruksförbundets tidskriftsaktiebolag.
- 1968, "Oppositionen 1815–1840" i Gunvor Grenholm m. fl. (red.), *Den svenska historien D. 8: Karl Johanstiden och den borgerliga liberalismen, 1809–1865*, Stockholm: Bonniers, s. 163–171.
- 1973, *Ståndssamhälle och ståndspersoner 1700–1865: studier rörande det svenska ståndssamhällets upplösning*, Lund: Gleerup.

- 1992, "Ständsriksdagens slutskede" i Nils Stjernquist (red.), *Riksdagen genom tiderna*, Stockholm: Sveriges riksdag.
- Chorell, Torbjörn Gustafsson 2022, "Identitet" i Jonas Hansson & Kristiina Savin (red.), *Svenska begreppshistorier: från antropocen till åsiktskorridor*, Stockholm: Fri tanke, s. 227–245.
- Christensen, Jan 1997, *Bönder och herrar: bondeståndet i 1840-talets liberala representationsdebatt: exemplet Gustaf Hierta och J. P. Theorell*, Göteborg: Göteborgs universitet.
- Christensson, Jacob 1994, *Carl Fredrik Nordenskiölds förlorade illusioner*, Lund: Lunds universitet.
- 1996, *Lyckoriket: studier i svensk upplysning*, Stockholm: Atlantis.
- Church, Clive H. 1983, *Europe in 1830: Revolution and Political Change*, London: Allen & Unwin.
- Claréus, Anders 2002, "Primitiva bönder? Något om allmogens syn på statsmakt, politik och nation under 1700-talet" i Åsa Karlsson & Bo Lindberg (red.), *Nationalism och nationell identitet i 1700-talets Sverige*, Uppsala: Uppsala universitet, s. 35–47.
- Colley, Linda 1984, "The Apotheosis of George III: Loyalty, Royalty and the British Nation 1760–1820", *Past & Present* (1984), s. 94–129.
- Collingham, Hugh A. C. 1988, *The July monarchy: a political history of France, 1830–1848*, London: Longman.
- Collingwood, Robin George 1978, *An autobiography*, Oxford: Clarendon Press.
- 2014, "On the So-Called idea of Causation" *International Journal of Epidemiology*, Nr 6 (2014), s. 1697–1797.
- Collins, Jeffrey R. 2019, "Review Essay: The Lost Historiography of Liberalism", *The Review of Politics* 2019, s. 673–688.
- Craig, David 2019, "The language of liberality in Britain, c.1760–c.1815", *Modern intellectual history* (2019), s. 771–801.
- Cranston, Maurice 1967, *Freedom: A New Analysis*, London: Longman.
- Cunningham, Hugh 1981, "The Language of Patriotism 1750–1914", *History Workshop Journal*, Nr 1 (1981), s. 8–33.
- Danielson-Kalmari, Johan Richard 1897, *Finska kriget och Finlands krigare 1808–1809*, Helsingfors: Osakeyhtiö Weilin & Göös.
- 1925, *Finland under gustavianska tiden D. 2: 1786–1789*, Stockholm: Norstedt.

- Dann, Otto 1988, "Introduction" i Otto Dann & John Dinwiddy (red.), *Nationalism in the age of the French Revolution*, London: Hambledon, s. 1–26.
- Dietz, Mary G. 1989, "Patriotism" i Terence Ball, Russell L. Hanson & James Farr (red.), *Political innovation and conceptual change*, Cambridge: Cambridge University Press, s. 117–193.
- Dinwiddy, John 1988, "England" i Otto Dann & John Dinwiddy (red.), *Nationalism in the age of the French Revolution*, London: Hambledon, s. 53–68.
- Dixelius, Olof 1953, *Den unge Järta: en studie över en litterär politiker*, Uppsala: Stockholms högskola.
- Dovring, Karin 1948, "Till författarfrågan i Läsning i blandade ämnen", *Scandia* Nr 2 (1948), s. 284–298.
- Dyrvik, Ståle & Ole Feldbæk 1996, *Aschehougs Norges historie Bd 7: Mellom brødre: 1780–1830*, Oslo: Aschehoug.
- Ebbesen, Sten & Carl Henrik Koch 2003, *Den danske filosofis historie: 1537–1700 D. 2: Dansk oplysningsfilosofi*, København: Gyldendal.
- Edgren, Henrik 2005, *Publicitet för medborgsmannavett: det nationellt svenska i Stockholmstidningar 1810–1831*, Uppsala: Uppsala University Press.
- 2010, "Traumakonstruktionen: Svensk historieskrivning om rikssprängningen 1809", *Scandia* Nr 1 (2010), s. 9–39.
- Edgren, Monika 2001, *Från rike till nation: arbetskraftspolitik, befolkningspolitik och nationell gemenskapsformering i den politiska ekonomin i Sverige under 1700-talet*, Lund: Historiska media.
- Edling, Max 2009, "Den konstitutionella revolutionens startskott: Amerikansk författningsutveckling från självständighetsförklaringen till konstitutionen" i Margareta Brundin & Magnus Isberg (red.), *Maktbalans och kontrollmakt: 1809 års händelser, idéer och författningsverk i ett hundraårigt perspektiv*, Stockholm: Sveriges riksdag, s. 77–112.
- Eisenberg, José 2005: "Patriotism and Gender in the Tradition of Modern Political Thought", *Contributions to the History of Concepts* (2005), s. 63–82.
- Ekström, Sara 2023, *Att styra genom känslor: Regeringskonst i tre gustavianska projekt*, Stockholm: Stockholms universitet.

- Elgström, Ole 2000, *Images and strategies for autonomy: Explaining Swedish Security Policy Strategies in the 19th Century*, Dordrecht: Kluwer Academic.
- Elinder, Erik Gustaf 1954, *Adolf Ludvig Hamiltons minnesanteckningar från 1800 års riksdag*, Stockholm.
- Elliott, Marianne 1988, "Ireland" i Otto Dann & John Dinwiddy (red.), *Nationalism in the age of the French Revolution*, London: Hambledon, s. 69–86.
- Elovson, Harald 1926a, "Liberal: En språkhistorisk studie", *Dagens Nyheter* 7/19 1926.
- 1926b, "Samuel Johnson, Goethe och patriotismen under sjuttonhundratalet", *Vetenskapssocieteten i Lund: årsbok (1926)*, s. 29–49.
- 1948, "Kerstin Anér: Läsning i Blandade Ämnen. Studier i 1790-talets press- och litteraturhistoria (recension)", *Samlaren* (1948), s. 136–153.
- Enander, Bo 1930, "Carl Henrik Anckarsvärd och 'disciplinbrottet' 1813", *Personhistorisk tidskrift* (1930), s. 174–198.
- Englund, Steven 2004, *Napoleon: A Political Life*, New York: Scribner.
- Erdmann, Nils 1915, *Svenska Minerva: Partipolitiska paralleller från liberalismens slyngelår: Före julirevolutionen 1830*, Stockholm: Wahlström & Widstrand.
- Evans, Eric J. 1983, *The forging of the modern state: early industrial Britain 1783–1870*, London: Longman.
- Fahlbeck, Erik 1934, *Sveriges riksdag: historisk och statsvetenskaplig framställning D 8: Ståndsriksdagens sista skede 1809–1866*, Stockholm: Riksdagen.
- 1936, *Idéer och män: statsvetenskapliga studier*, Stockholm: Norstedts.
- 1961, "Några episoder från grundlagsriksdagen 1809–1812" i Sten Carlsson (red.), *Festskrift till Arthur Thomson den 6 november 1961*, Stockholm: Almqvist & Wiksell, s. 127–143.
- 1969, *Lars August Mannerheim: politiker, justitieombudsman, bruksägare, jordbrukare*, Lund: Gleerup.
- Farr, James 1982, "Historical Concepts in Political Science: The Case of 'Revolution'", *American Journal of Political Science* Nr. 4 (1982), s. 688–708.

- 1989, "Understanding conceptual change politically" i Terence Ball, Russell L. Hanson & James Farr (red.), *Political innovation and conceptual change*, Cambridge: Cambridge University Press, s. 24–49.
- Feldbæk, Ole 1988, "Denmark" i Otto Dann & John Dinwiddy (red.), *Nationalism in the age of the French Revolution*, London: Hambledon, s. 87–100.
- 1994, "National Identity in Eighteenth-Century Denmark" i Claus Bjørn, Alexander Grant & Keith J. Stringer (red.), *Nations, nationalism and patriotism in the European past*, Köpenhamn: Academic Press, s. 137–144.
- Flick, Carlos 1978, *The Birmingham political union and the movements for reform in Britain 1830–1839*, Hamden, Conn.: Archon Books.
- Forrest, Alan 1988, "Armée" i François Furet & Mona Ozouf, *Dictionnaire critique de la Révolution française*, Paris: Flammarion, s. 443–452.
- Forssell, Hans 1882, "Lefnadsteckning" i Hans Järta, *Valda Skrifter D. 1*, Stockholm: Norstedts, s. I–CLXVIII.
- 1889, "Minne af statsministern greve Gustaf af Wetterstedt." i *Svenska akademien handlingar från 1886 D. 3*, Stockholm: Svenska akademien, s. 53–492.
- Forssell, Nils 1924, "Bernadotte-problem", *Historisk tidskrift* (1924), s. 280–289.
- Foucault, Michel 2004, *Naissance de la biopolitique: Cours au Collège de France (1978–1979)*, Paris: Gallimard.
- Freeden, Michael & Javier Fernández-Sebastián 2019, "Introduction: European Liberal Discourses: Conceptual Affinities and Disparities" i Michael Freeden, Javier Fernández-Sebastián & Jörn Leonhard (red.), *In search of European liberalism: concepts, languages, ideologies*, New York: Berghahn, s. 1–36.
- Freeden, Michael 1996, *Ideologies and political theory: a conceptual approach*. Oxford: Clarendon Press.
- 2017, "Conceptual History, Ideology and Language" i Willibald Steinmetz, Michael Freeden & Javier Fernández-Sebastián (red.), *Conceptual history in the European space*, New York: Berghahn, s. 118–138.
- Frijhoff, Willem 1998, "Conceptual History, Social History and Cultural History: the Test of 'Cosmopolitanism'" i Iain Hampsher-Monk, Karin Tilmans & Frank van Vree (red.), *History of Concepts: Comparative Perspectives*, Amsterdam: Amsterdam University Press, s. 103–114.

- Frängsmyr, Tore 1998, *Idéer och lärdom: svensk bildning och vetenskap under tusen år D. 4: Romantik och liberalism (1809–1866)*, Uppsala: Uppsala universitet.
- 2000, *Svensk idéhistoria: bildning och vetenskap under tusen år D. 1: 1000–1809*, Stockholm: Natur och kultur.
- Furet, François 1988a, "Féodalité" i François Furet & Mona Ozouf (red.), *Dictionnaire critique de la Révolution française*, Paris: Flammarion, s. 721–741.
- 1988b, "Vendée" i François Furet & Mona Ozouf (red.), *Dictionnaire critique de la Révolution française*, Paris: Flammarion, s. 185–195.
- 1988c, *La révolution: de Turgot à Jules Ferry 1770–1880*, Paris: Hachette.
- 2001, "Interpreting the French Revolution" i Ronald Schechter (red.), *The French Revolution: the essential readings*, Malden, Massachusetts: Blackwell, s. 30–51.
- Gash, Norman 1977, *The Conservatives: a history from their origins to 1965*, London: Allen & Unwin.
- Geuss, Raymond 2001, *History and Illusion in Politics*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Glenthøj, Rasmus & Morten Nordhagen Ottosen 2021, *Union eller undergång D. 1: Kampen för ett enat Skandinavien*, Lund: Historiska Media.
- Gopnik, Adam 2022, *Tusen små framsteg*, Stockholm: Fri tanke.
- Grade, Anders 1913, *Sverige och Tilsit-alliansen: 1807–1810*, Lund: Gleerup.
- Grenholm, Gunvor (red.) 1968, *Den svenska historien D. 8: Karl Johanstiden och den borgerliga liberalismen 1809–1865*, Stockholm: Bonnier.
- Grönberg, Erik 1936, *Bankosedelfrågan under inflationstiden 1808–1812: studier i den svenska valutans historia*, Lund: Lunds universitet.
- Gueniffey, Patrice 2013, *Bonaparte 1769–1802*, Lonrai: Gallimard.
- Gustafsson, Harald 2020, *Nordens historia: En europeisk region under 1200 år*, Lund: Studentlitteratur.
- Göransson, Jean 1937, *Aftonbladet som politisk tidning 1830–1835*, Uppsala: Lundequistiska bokhandeln.
- Halkjaer, Erik 2018, "Så kunde talibanerna återta makten", *Forskning och Framsteg* Nr 8 (2021), s. 16.
- Hall, Patrik 1998, *The social construction of nationalism*, Lund: Lund University Press.

- 2000, *Den svenskaste historien: nationalism i Sverige under sex sekler*, Stockholm: Carlsson.
- Hallberg, Peter 2003, *Ages of liberty: social upheaval, history writing, and the new public sphere in Sweden, 1740–1792*, Stockholm: Stockholms universitet.
- 2015, "Translation on Trial: The Virginia Declaration of Rights (1776) in Sweden", *History of European Ideas* Nr 1 (2015), s. 1–21.
- Hallesvik, Stig 1977, *Axel von Fersen och gustaviansk politik 1771–1779*, Göteborg: Göteborgs universitet.
- Hammarlund, Karl Oskar 1949, *Riksdagsåhörare: en äventyrlig nyhet på Karl Johans tid*, Stockholm.
- Hammarström, Ingrid 1979, "Ideology and social policy in the mid-nineteenth century", *Scandinavian Journal of History* (1979), s. 163–185.
- Hamnström, Erik 1902, *Freden i Fredrikshamn*, Uppsala: Uppsala universitet.
- Hamnström, Malte 1896, *Om realisationsfrågan vid riksdagen i Norrköping år 1800*, Härnösand.
- Hasselrot, Bengt 1950, *Benjamin Constant og Bernadotte: de l'esprit de conquête et de l'usurpation og dens tilblivelse*, Köpenhamn: Köpenhamns universitet.
- Heckscher, Eli 1941, *De svenska penning-, vikt- och måttsystemen: En historisk översikt*, Stockholm: Norstedt.
- 1949, *Sveriges ekonomiska historia från Gustav Vasa D. 3*, Stockholm: Bonniers.
- Heckscher, Gunnar 1933, *Konung och statsråd i 1809 års författning: regeringsmaktens inre gestaltning under det nya statsskickets första halvsekel*, Uppsala: Almqvist & Wiksell.
- 1938–1942, "August von Hartmansdorff och den konservativa partibildningen vid 1840–41 års riksdag: Föredrag vid Karl Johansförbundets högtidssammankomst den 12 maj 1941", *Carl Johansförbundets handlingar 1938–1942*, s. 32–58.
- 1939, *Svensk konservatism före representationsreformen D. 1: Den historiska skolans genombrott i Sverige*, Uppsala: Almqvist & Wiksell.
- 1943, *Svensk konservatism före representationsreformen D. 2: Doktrin och politik*, Uppsala: Almqvist & Wiksell.

- Hedenborg, Susanna & Kvarnström, Lars 2019, *Det svenska samhället 1720–2018*, Lund: Studentlitteratur.
- Hedin, Fredrik 1994, *Adam Smith och Sverige: ekonomisk liberalism i frihandelsdebatten vid 1823 års riksdag*, Umeå: Umeå universitet.
- Hedman, Rune 1964, "Svenska tidningar 1809–1812: Prenumerationer, priser, upplagor", *Historisk tidskrift* (1964), s. 1–34.
- "Gustaf Lagerbjelkes brev från riksdagen i Norrköping år 1800", *Historisk Tidskrift* 1965, s. 168–185.
- Hellerstedt, Andreas 2022, *Fostran i purpur: De karolinska kronprinsarnas lärare och undervisning*, Lund: Nordic Academic Press.
- Hellquist, Elof 1918, *Om namn och titlar, slagord och svordomar*, Lund: Gleerup.
- Hemström, Mats 2005, *Marschen mot makten: västra arméns revolt och väg till Stockholm 1809*, Uppsala: Uppsala universitet.
- Hennings, Beth 1957, *Gustav III: en biografi*, Stockholm: Norstedt.
- Hessler, Carl Arvid 1937, *Geijer som politiker D. 1: Hans utveckling fram till 1830*, Stockholm: Geber.
- 1947, *Geijer som politiker D. 2: Hans senare utveckling*, Stockholm: Geber.
- Hobsbawm, E. J. 1994, *Revolutionens tidsålder*, Stockholm: Tiden.
- Holmberg, Nils 1934, *Medelklassen och proletariatet: studier rörande 1840–1841 års riksdag och dess förutsättningar i svenskt samhällsliv*, Lund: Lindstedt.
- Hornwall, Gert 1951, *Regeringskris och riksdagspolitik 1840–1841*, Uppsala: Almqvist & Wiksell.
- Hultman, Lars 2024, *I skuggan av Karl August: nya perspektiv på Fersenska upploppet 1810*, Lund: Lunds universitet.
- Hume, David 2011, "En dialog" i Robert Callergård (red.), *Förnuft, känsla och moral: perspektiv på David Hume*, Stockholm: Thales, s. 283–301.
- Hunt, Lynn 1992, *The Family Romance of the French Revolution*, Berkeley: University of California.
- 2007, *Inventing human rights: a history*, New York: W. W. Norton & Co.
- Hyslop, Beatrice Fry 1968, *French nationalism in 1789 according to the general cahiers*, New York.
- Håkansson, Jakob 2017, "The Peasant Imagined: Social Imaginary and Social Order in Eighteenth and Early Nineteenth Century Sweden",

- Masteruppsats, Uppsala: Historiska institutionen, Uppsala universitet.
- Hägerstrand, Olof 1995, *"Juntan" som realitet och hörsägen: makt och opinioner kring Uppsala universitet under 1790-talet*, Stockholm: B. Östlings.
- Högberg, Staffan 1961, *Kungl. Patriotiska sällskapets historia: med särskild hänsyn till den gustavianska tidens agrara reformsträvanden*, Stockholm: Norstedts.
- Höjer, Torvald T:son 1945, *Carl XIV Johan D. 2: Kronprinstiden*, Stockholm: Norstedts.
- 1954, "Den svenska utrikespolitikens historia: 1810–1844" i Sten Carlsson & Torvald Höjer, *Den svenska utrikespolitikens historia D. 3 1/2: 1792–1844*, Stockholm: Norstedt, s. 151–319.
- 1960, *Carl XIV Johan D. 3: Konungatiden*, Stockholm: Norstedts.
- Ifversen, Jan 2011, "About Key Concepts and How to Study Them", *Contributions to the History of Concepts* Nr 1 (2011), s. 65–88.
- 2021, "The Birth of International Conceptual History", *Contributions to the History of Concepts* Nr 1 (2021), s. 1–15.
- Ihalainen, Pasi 2003, "The Concepts of Fatherland and Nation in Swedish State Sermons from the Late Age of Absolutism to the Accession of Gustavus III", *Scandinavian Journal of History* Nr 1 (2003), s. 37–58.
- 2005, *Protestant nations redefined: changing perceptions of national identity in the rhetoric of the English, Dutch and Swedish public churches, 1685–1772*, Leiden: Brill.
- 2007, "The enlightenment and the redefinition of political loyalties : a review of the state of research in Scandinavia", *Scandinavian Journal of History* Nr 4 (2007), s. 346–357.
- 2010, *Agents of the people: democracy and popular sovereignty in British and Swedish parliamentary and public debates, 1734–1800*, Leiden: Brill.
- Jainchill, Andrew J. S. 2008, *Reimagining Politics after the Terror: The Republican Origins of French Liberalism*, Cornell: Cornell University Press.
- Jansson, Allan 1935, *Försvarsfrågan från 1809 till Krimkriget*, Uppsala: Uppsala universitet.
- Jansson, Göte 1946, "Tegnér, Agardh och liberalismen på 1830-talet" i Gunnar Svanfeldt (red.), *Studier tillägnade Anton Blanck den 29 december 1846*, Uppsala: Svenska litteratursällskapet, s. 257–276.

- 1948, *Tegnér och politiken: 1815–1840: en skalds syn på sin tids samhällsproblem*, Uppsala: Uppsala universitet.
- Jansson, Torkel 1985, *Adertonhundralets associationer: Forskning och problem kring ett sprängfullt tomrum eller Sammanslutningsformer mellan två samhällsformationer c:a 1800–1870*, Uppsala: Uppsala universitet.
- Johannesson, Kurt 1987, "Det fria ordets martyrer" i Kurt Johannesson (red.), *Heroer på offentlighetens scen: Politiker och publicister i Sverige 1809–1814*, Stockholm: Tidens, s. 9–79.
- Jones, Charles & Richard Vernon 2018, *Patriotism*, Cambridge: Polity Press.
- Jordheim, Helge 2003, *Läsningens vetenskap: utkast till en ny filologi*, Gråbo: Anthropos.
- Josephson, Lennart 1942, *Kellgren och samhället: kritik och satir till mitten av 1780-talet*, Uppsala.
- Jourdan, Annie 2013, "France, Patrie, Nation: figures de lutte et discours national (XVIème–XIXème siècles)", *European Review of History: Revue européenne d'histoire* (2013), s. 37–57.
- Judge, Jane C. 2018, *The United States of Belgium: The Story of The First Belgian Revolution*, Leuven: Leuven University Press.
- Jägerskiöld, Stig 1957, *Den svenska utrikespolitikens historia D 2:2: 1721–1792*, Stockholm: Norstedt.
- 1962, "Tyranmord och motståndsrätt 1792–1809", *Scandia* Nr 1 (1962), s. 113–168.
- Kaartvedt, Alf 1964, *Det norske Storting gjennom 150 år D. 1: Fra Riksforsamlingen til 1869*, Oslo: Gyldendal.
- Karlbom, Rolf 1964, *Bakgrunden till 1809 års regeringsform: studier i svensk konstitutinell opinionsbildning 1790–1809*, Göteborg: Elander.
- Karlsson, K. H. 1905. "Ljömsebo och Georg Adlersparre", *Vestmanlands läns tidnings Jul-Nummer* (1905), s. 3–4.
- Kihlberg, Leif 1968, *Lars Hierta i helfigur*, Stockholm: Bonnier.
- Kjellén, Alf 1937, *Sociala idéer och motiv hos svenska författare under 1830- och 1840-talen D. 1: Till omkring 1844*, Stockholm.
- Kjellin, Gunnar 1952, *Rikshistoriografen Anders Schönberg: studier i riksdagarnas och de politiska tänksättens historia 1760–1809*, Lund: Lindstedts Universitetsbokhandel.

- Klein, Daniel B. 2024, "'Liberal' as a Political Adjective (in English), 1769–1824", *Journal of Contextual Economics – Schmoller's Jahrbuch*, vol. Online First (2024), s. 1–23.
- Klinge, Matti 2009, *Napoleons skugga: baler, bataljer och Finlands tillkomst*, Helsingfors: Söderström.
- Koselleck, Reinhart 1996, "A Response to Comments on the Geschichtliche Grundbegriffe" i Hartmut Lehmann & Melvin Richter, *The meaning of historical terms and concepts: new studies on Begriffsgeschichte*, Washington, D. C.: German historical inst., s. 59–70.
- 1997, "The Temporalisation of Concepts", *Finnish Yearbook of Political Thought* (1997), s. 16–24.
- 2004, *Erfarenhet, tid och historia: om historiska tiders semantik*, Göteborg: Daidalos.
- 2006, *Begriffsgeschichten: Studien zur Semantik und Pragmatik der politischen und sozialen Sprache*, Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- 2016, "Introduction (Einleitung) to the Geschichtliche Grundbegriffe" Margit Pernau & Dominic Sachsenmaier, *Global Conceptual History: A Reader*, London: Bloomsbury, 31–53.
- 2018, *Sediments of time: on possible histories*, Stanford: Stanford University Press.
- "Kronprinsen Karl Johan om unionens nödvändighet för Sverige" 1896, *Historisk tidskrift* (1896), s. 283–286.
- Kurunmäki, Jussi & Jani Marjanen, 2018a, "Begräppshistoria." i Kristina Boréus & Göran Bergström (red.), *Textens mening och makt: Metodbok i samhällsvetenskaplig textanalys*, Lund: Studentlitteratur, s. 179–216.
- 2018b, "Isms, ideologies and setting the agenda for public debate", *Journal of Political Ideologies* Nr 3 (2018), s. 256–282.
- Kurunmäki, Jussi & Jeppe Nevers 2019, "Nordic Liberalisms: Sweden and Denmark in Comparison" i Michael Freeden, Javier Fernández-Sebastián & Jörn Leonhard (red.), *In search of European liberalisms: concepts, languages, ideologies*, New York: Berghahn, s. 185–212.
- Kurunmäki, Jussi & Pasi Ihalainen 2024, "Hur demokrati blev en nationell identitet i Sverige – en begreppshistorisk analys", *Historisk tidskrift för Finland*, Nr 1 (2024), s. 1–33.
- Kyle, Jörgen 1990, "Peasant politics and the social question in Sweden 1840–1920: Traditions and Conceptualisation" i Stråth, Bo (red.), *Language and the construction of class identities: the struggle for discursive power in*

- social organisation: Scandinavia and Germany after 1800*, Göteborg: Göteborgs universitet, s. 315–350.
- Kärrlander, Tom 2011, *Malmö diskont: en institutionell analys av en bankkris*, Stockholm: Kungliga Tekniska Högskolan.
- Lagerroth, Fredrik 1955, *Moderna författningar mot historisk bakgrund*, Stockholm: Norstedts.
- Lakoff, Georg 2009, *The political mind: a cognitive scientist's guide to your brain and its politics*, New York: Penguin Books.
- Landberg, Georg 1932, *Sveriges riksdag: historisk och statsvetenskaplig framställning D. 7: Riksdagen under den gustavianska tiden*, Stockholm: Riksdagen.
- 1937, "En svensk författningshistoria från krisåret 1768: Bidrag till den gustavianska rojalismens idéhistoria", *Statsvetenskaplig tidskrift* (1937), s. 1–27.
- Lange, Per-Adolf 1944, "Tidningen Patrioten 1792: En studie i svensk radikal opinion och publicistik under den franska revolutionens dagar", *Samlaren* (1944), s. 203–217.
- Larson, Anders 1959, *Sammansvärjningen mot Gustav III*, Uppsala: Uppsala universitet.
- Laski, Harold J. 1936, *The rise of European liberalism: an essay in interpretation*, London: Allen & Unwin.
- Leech, Geoffrey 1974, *Semantics*, Harmondsworth: Penguin.
- Leonhard, Jörn 2001, *Liberalismus: Zur historischen Semantik eines europäischen Deutungsmusters*, München: R. Oldenbourg.
- 2004, "From European Liberalism to the Languages of Liberalisms: The semantics of 'Liberalism' in European Comparison", *Redescriptions: Yearbook of political thought and conceptual history* (2004), s. 17–51.
- 2016, "Translation as Cultural Transfer and Semantic Interaction: European Variations of Liberal between 1800 and 1830" i Margit Pernau, Margrit & Dominic Sachsenmaier (red.), *Global conceptual history: a reader*, London: Bloomsbury Academic, s. 151–170.
- Lettevall, Rebecka 2001, *En europeisk kosmopolit: en idéhistorisk studie av Immanuel Kants Om den eviga freden och dess verkningshistoria*, Eslöv: B. Östlings bokförl. Symposion.

- Liedman, Sven-Eric 1972, "Liberalismen och friheterna" i Ronny Ambjörnsson, *Idé och lärdom*, Lund: Studentlitteratur, s. 150–171.
- 1991, *Att förändra världen – men med måtta: Det svenska 1800-talet speglat i C A Agardhs och C J Boströms liv och verk*, Värnamo: A/Arbetarkultur.
- 1995, "Liberalism in the Nordic Context" i Illka K. Lakaniemi, Anna Rotkirch & Henrik Stenius (red.), *"Liberalism": seminars on historical and political keywords in Northern Europe*, Helsingfors: The Renvall Institute, University of Helsinki, s. 33–48.
- 2020, *Från Platon till demokratins kris: de politiska idéernas historia*, Stockholm: Albert Bonniers.
- Lindberg, Bo 2006, *Den antika skevheten: politiska ord och begrepp i det tidig-moderna Sverige*, Stockholm: Kungl. Vitterhets historie och antikvitets akademien.
- 2014, "Den förmoderna offentligheten: En begreppshistorisk exposé" i Leif Runefelt & Oskar Sjöström (red.), *Förmoderna offentligheter: Arenor och uttryck för politisk debatt 1550–1830*, Lund: Nordic Academic Press, s. 21–38.
- 2022, "Patriot" i Jonas Hansson & Kristiina Savin (red.), *Svenska begreppshistorier: från antropocen till åsikstkorridor*, Stockholm: Fri tanke, s. 481–484.
- Lindberger, Örjan 1944, *Statskontrollen över litteraturen under Gustav IV Adolfs regering*, Stockholm.
- Lindroth, Sten 1978, *Svensk lärdomshistoria D. 3: Frihetstiden*, Stockholm: Norstedt.
- Ljunggren, Gustaf 1877, *Svenska vitterhetens häfder efter Gustaf III:s död D. 2: Under Gustav IV Adolfs minderårighet: 1702–1706*, Lund: Gleerups.
- 1881, *Svenska vitterhetens häfder efter Gustaf III:s död D. 3, Svenska vitterheten under Gustav IV Adolfs regering, 1796–1808*, Lund: Gleerup.
- 1895, *Svenska vitterhetens häfder efter Gustaf III:s död D. 5: Striden emellan gamla och nya skolan 1815–1821*, Lund: Gleerup.
- Loos, Viggo 1958, *En avisa genom två sekler: Norrköpings tidningar 1758–1958*, Norrköping: Norrköpings tidningar.
- Lundell, Patrik 2002, *Pressen i provinsen: från medborgerliga samtal till modern opinionsbildning 1750–1850*, Lund: Nordic Academic Press.
- Lundstedt, Bernhard 1969, *Sveriges periodiska litteratur 1645–1899: bibliografi D. 1*, Stockholm: Rediviva.

- Lundström, Hans 1999, *Befolkningsutvecklingen under 250 år: Historisk statistik för Sverige*, Demografiska rapporter Nr 2 (1999), Örebro: Statistiska centralbyrån.
- Lönnerholm, Erik 1988, *Hans Olof Sundelius: prästen, läkaren, historieskrivaren*, Borensberg: Noteria.
- Lönnroth, Ami & Per Eric Mattsson 1996, *Tidningskungen: Lars Johan Hierta – den förste moderne svensken*, Stockholm: Wahlström & Widstrand.
- Lönnroth, Erik 1986, *Den stora rollen: kung Gustaf III spelad av honom själv*, Uppsala: A & W.
- Lönnroth, Lars & Sven Delblanc (red.), *Den svenska litteraturen 3: De liberala genombrotten: 1830–1890*, Stockholm: Bonnier Alba.
- Magalhães, Jens Carleson 2023, "Boundaries of the nation: 'the Jew' in the Swedish press, ca. 1810–1840", *Scandinavian Journal of History* Nr 4 2023, s. 457–479.
- Magnusson, Lars 2003, "Den ekonomiska diskussionen under frihetstiden – ett framlängesperspektiv" i Marie-Christine Skuncke & Henrika Tandefelt (red.), *Riksdag, kaffehus och predikstol: Frihetstidens politiska kultur 1766–1772*, Stockholm: Atlantis, s. 25–38.
- 2014, *Sveriges ekonomiska historia*, Stockholm: Norstedts.
- Magnusson, Thomas 1990, "Poor – unemployed – worker: A study of Key-Concepts in the Debate on the Social Problem in Sweden 1839–1913" i Bo Stråth (red.), *Language and the construction of class identities: the struggle for discursive power in social organisation: Scandinavia and Germany after 1800*, Göteborg: Göteborgs universitet, s. 187–221.
- Manent, Pierre 1987, *Histoire intellectuelle du libéralisme: dix leçons*, Paris: Calmann-Lévy.
- Mannheim, Karl 1986, *Conservatism: a contribution to the sociology of knowledge*, London: Routledge & Kegan Paul.
- Marjanen, Jani 2018, "Begräppshistoria" i Martin Gustavsson & Yvonne Svanström (red.), *Metod: guide för historiska studier*, Lund: Studentlitteratur, s. 97–132.
- 2013, *Den ekonomiska patriotismens uppgång och fall: finska hushållningssällskapet i europeisk, svensk och finsk kontext 1720–1840*, Helsingfors: Helsingin yliopisto.
- 2016, "Pro Patria orden och medborgerlig aktivering från frihetstid till gustaviansk tid" i Erik Amnå (red.), *För det allmänna bästa: ett kungligt sällskap mellan stat och marknad under 250 år: Kungl. sällskapet*

- Pro Patria 1766–2016*, Stockholm: Kungl. sällskapet Pro Patria och bokförlaget Atlantis, s. 33–46.
- Martinsen, Lone Kølle 2015, "Combining Intellectual History and the History of the Book: A Case Study on the Concept of Folk in Popular Literature in the Nineteenth Century", *Contributions to the History of Concepts* Nr. 2 (2015), s. 91–110.
- Mattsson, Annie 2010, *Komediant och riksförrädare: handskriftcirkulerade smädesskrifter mot Gustaf III*, Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis.
- McDowell, Robert Brendan 1979, *Ireland in the age of imperialism and revolution 1760–1801*, Oxford: Clarendon.
- Melkersson, Martin 1997, *Staten, ordningen och friheten: en studie av den styrande elitens syn på statens roll mellan stormaktstiden och 1800-talet*, Uppsala: Uppsala universitet.
- Metcalf, Michael F. 1977, "The First 'Modern' Party System?", *Scandinavian Journal of History* (1977), s. 265–287.
- 2003, "Hattar och mössor 1766–72: Den sena frihetstidens partisystem i komparativ belysning" i Marie-Christine Skuncke & Henrika Tandefelt (red.), *Riksdag, kaffehus och predikstol: Frihetstidens politiska kultur*, Stockholm: Atlantis, s. 39–54.
- Molin, Torkel 2003, *Den rätta tidens mått: Göthiska förbundet, fornforskningen och det antikvariska landskapet*, Umeå: Umeå universitet.
- Montgomery, Arthur 1921, *Svensk tullpolitik 1816–1911*, Stockholm: Uppsala universitet.
- Morén, Fredrik Wilhelm 1927, *Kring 1812 års politik: studier i svensk och dansk utrikespolitik från Pommerns ockupering 1812 till vapenvilan i Poischwitz 1813*, Stockholm: Stockholms högskola.
- Mörner, Magnus & Aare Mörner (red.) 2000, *Carl Otto Mörners relation av år 1800 om resan till Paris och tronföljarevalet i Örebro*, Stockholm: Kungl. Samf. för utgivande av handskrifter rörande Skandinaviens historia.
- Nichols, Irby C. Jr. 1971, *The European Pentarchy and the Congress of Verona 1822*, Haag: Nijhoff.
- Nilsson, Göran B. 1984, *Musikprocessen: och andra historiska processer*, Stockholm: Norstedt.
- Nilsson, Torbjörn 1996, *Liberalism på undantag – bland adliga fritänkare och borgerliga statsvänner i svenskt 1800-tal*, Stockholm: Bertil Ohlin Institutet.

- 1997, "Scandinavian Liberalism – Prophets instead of Profits" i Øystein Sørensen & Bo Stråth, *The cultural construction of Norden*, Oslo: Scandinavian University Press, s. 206–220.
- 2010, *Norden runt i tvåhundra år: jämförande studier om liberalism, konservatism och historiska myter*, Huddinge: Södertörns högskola.
- Nilzén, Göran 1971, *Studier i 1730-talets partiväsen*, Stockholm: Stockholms universitet.
- Nora, Pierre 1988, "Nation" i François Furet & Mona Ozouf, *Dictionnaire critique de la Révolution française*, Paris: Flammarion, s. 801–812.
- Norberg, Johan 1999, *Den svenska liberalismens historia*, Stockholm: Timbro.
- Nordbäck, Carola 2009, *Lycksalighetens källa : kontextuella närläsningar av Anders Chydenius budordspredikningar, 1781–82*, Åbo: Åbo akademis förlag.
- 2013, "In Defence of Freedom: Christianity and the Pursuit of Human Happiness in Anders Chydenius' World" i Göran Rydén (red.), *Sweden in the eighteenth-century world: provincial cosmopolitans*, Farnham: Ashgate, s. 177–202.
- Nordin, Jonas 2000, *Ett fattigt men fritt folk: nationell och politisk självbild i Sverige från sen stormaktstid till slutet av frihetstiden*, Eslöv: B. Östlings bokförlag Symposion.
- 2011, "The Monarchy in the Swedish Age of Liberty (1719–1772)" Pasi Ihalainen, m. fl. (red.), *Scandinavia in the age of revolution: Nordic political cultures, 1740–1820*, Farnham: Ashgate, s. 29–40.
- Nordin, Svante 1999, *Det politiska tänkandets historia*, Lund: Studentlitteratur.
- Nordmark, Dag 2001, "Liberalernas segertåg (1830–1858)" i Karl Erik Gustafsson & Per Rydén (red.), *Den svenska pressens historia D. 2: Åren då allting hände (1830–1897)*, Stockholm: Ekerlid, s. 18–125.
- Norén Bretzer, Ylva 2010, *Sveriges politiska system*, Lund: Studentlitteratur.
- Nycander, Svante 2009, *Liberalismens idéhistoria: Frihet och modernitet*, Stockholm: SNS förlag.
- Nyman, Elmar 1963, *Indragningsmakt och tryckfrihet 1785–1810*, Stockholm: Bok- och Reklamtryck.
- Oechslin, J.-J. 1960, *Le mouvement ultra-royaliste sous la restauration: son idéologie et son action politique (1814–1830)*, Paris.
- Olsen, Niklas 2014, *History in the plural: an introduction to the work of Reinhart Koselleck*, New York: Berghahn Books.

- Olsson, Bror 1954, *Postillor och plagiat*, Malmö: Allhem.
- Olsson, Gunnar 1762, *Hattar och mössor: studier över partiväsendet i Sverige 1751–1762*, Göteborg: Elander, 1963.
- Olsson, Henrik A. 1934, *Ministerstyrelse- och kollegialprinciperna i svensk reformdiskussion 1812–40: Studier i departementalreformens förhistoria*, Lund: Sundqvist & Emond.
- Olsson, Henry 1931, "Tegnér's tal vid jubelfesten 1817", *Edda: nordisk tidskrift för litteraturforskning* (1931), s. 328–350.
- Oscarsson, Ingemar 2000, "Med tryckfrihet som tidig tradition (1732–1809)" i Claes-Göran Holmberg, Ingemar Oscarsson & Jarl Torbacke, *Den svenska pressens historia D. 1: I begynnelsen (tiden före 1830)*, Stockholm: Ekerlid, s. 98–215.
- 2005, "Från statstidning till akademitidning 1734–1809" i Karl-Erik Gustafsson & Per Rydén (red.), *Världens äldsta: Post och inrikes tidningar under 1600-, 1700-, 1800-, 1900- och 2000-talen*. Stockholm: Atlantis, s. 131–236.
- Ozouf, Mona 2001, "The Revolutionary Festival: A Transfer of Sacrality" i Ronald Schechter (red.), *The French Revolution: The Essential Readings*, Oxford: Blackwell, s. 301–320.
- Paju, Petri m. fl. 2022, "Tidningstexter över Östersjön: En databas av delat innehåll mellan Finland och Sverige", *Historisk tidskrift för Finland* vol 107, Nr. 2 (2022), s. 192–211.
- Palonen, Kari 1993, "Introduction: from policy and polity to politicking and politicization" i Kari Palonen & Tuija Parvikko (red.), *Reading the political: exploring the margins of politics*, Helsingfors: Finnish Political Science Association, s. 6–16.
- 1995, "Conceptual history as a perspective to political thought" i Ilkka K. Lakaniemi, Anna Rotkirch & Henrik Stenius (red.), *'Liberalism': seminars on historical and political keywords in Northern Europe*, Helsingfors: The Renvall Institute, University of Helsinki, s. 7–32.
- 2003, *Quentin Skinner: history, politics, rhetoric*, Cambridge: Polity.
- Palmstierna, C. F. 1929, "Bröderna Nordin och den gustavianska oppositionens grundlagsförslag vid 1809–1810 års riksdag", *Historisk tidskrift* (1829), s. 328–340.
- Persson, Mathias 2020, *Det villrådigaste samhället: Kungliga Vetenskapsakademiens politiska och ekonomiska ideologi: 1739–1792*, Lund: Nordic Academic Press.

- Petterson, Lars 1992, *Frihet, jämlikhet, egendom och Bentham: utvecklingslinjer i svensk folkundervisning mellan feodalism och kapitalism, 1809–1860*, Stockholm: Gotab.
- Pilbeam, Pamela 2000, "The 'Impossible Restoration': The Left and the Revolutionary and Napoleonic Legacies" i David Laven & Lucy Riall (red.), *Napoleon's Legacy: Problems of Government in Restoration Europe*, Oxford: Berg, s. 183–197.
- Pocock, J. G. A. 1975, *The Machiavellian moment: Florentine political thought and the Atlantic republican tradition*, Princeton, N. J.: Princeton University Press.
- 1985, *Virtue, Commerce, and History: Essays on Political Thought and History, Chiefly in the Eighteenth Century*, Cambridge: Cambridge University Press.
- 2009, *Political thought and history: essays on theory and method*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Proposition 2010/11:35, "Fortsatt svenskt deltagande i den internationella säkerhetsstyrkan i Afghanistan (ISAF)", regeringskansliet.
- Pryser, Tore 1999, *Samlagets Norsk historie 800–2000 D. 4: Norsk historie 1814–1860: frå standssamfunn mot klassesamfunn*, Oslo: Det Norske Samlaget.
- Reboul, Pierre 1973, *Chateaubriand et le Conservateur*, Lille: Éd. univ.
- Rehnberg, Bertil 1996, *Prästeståndet och religionsdebatten 1786–1800*, Uppsala: Uppsala universitet.
- Reitsma, Henik 1988, "The United Provinces" i Otto Dann & John Dinwiddy (red.), *Nationalism in the age of the French Revolution*, London: Hambledon, s. 171–182.
- Rexius, Gunnar 1914, "Representationsfrågan inför regeringen 1834", *Historisk tidskrift* (1914), s. 170–186.
- Richet, Denis 1988a, "Code Civil" i François Furet & Mona Ozouf (red.), *Dictionnaire critique de la Révolution française*, Paris: Flammarion, s. 508–519.
- 1988b, "Frontières naturelles" i François Furet & Mona Ozouf (red.), *Dictionnaire critique de la Révolution française*, Paris: Flammarion, s. 742–750.
- 1992a, "Assemblés révolutionnaires" i François Furet & Mona Ozouf (red.), *Dictionnaire critique de la Révolution française: Institutions et créations*, Paris: Flammarion, s. 43–57.

- 1992b, "Enragés" i François Furet & Mona Ozouf (red.), *Dictionnaire critique de la Révolution française: Acteurs*, Paris: Flammarion, s. 43–57.
- Richter, Melvin 1990, "Reconstructing the History of Political Languages: Pocock, Skinner, and the Geschichtliche Grundbegriffe", *History and Theory* Nr 1 (1990), s. 38–70.
- Roberts, Michael 1995, *Frihetstiden: Sverige 1719–1772*, Stockholm: Tiden.
- Rosenblatt, Helena 2018, *The lost history of liberalism: from ancient Rome to the twenty-first century*, Princeton: Princeton University Press.
- 2019, "The Rise and Fall of 'Liberalism' in France," i Michael Freeden, Javier Fernández-Sebastián & Jörn Leonhard (red.), *In search of European liberalisms: concepts, languages, ideologies*, New York: Berghahn, s. 161–184.
- Rosengren, Cecilia 1999, *Tidevarvets bättre genius: föreställningar om offentlighet och publicitet i Karl Johanstidens Sverige*, Stockholm: Brutus Östlings.
- Rothschild, Emma 2001, *Economic sentiments: Adam Smith, Condorcet, and the Enlightenment*, Cambridge Mass.: Harvard University Press.
- Ruggiero, Guido de 1927, *The history of European liberalism*, Oxford: Oxford University Press.
- Runeby, Nils 1966, "Konservatismens motståndare i det tidiga 1820-talets Sverige", *Statsvetenskaplig tidskrift* Nr. 4 (1966), s. 292–315.
- Sallnäs, Birger 1955, "Oppositionen vid 1778 års riksdag", *Vetenskaps societeten i Lund* (1955), s. 81–101.
- Sather, Leland Bryce 2015, *The prince of Scandinavia: prince Christian August and the Scandinavian crisis 1807–1810*, Oslo: Forsvarsmuseet.
- Schama, Simon 1977, *Patriots and liberators: revolution in the Netherlands, 1780–1813*, London: Collins.
- 1989, *Citizens: a chronicle of the French Revolution*, New York: Knopf.
- Schmitt, Carl 2008, *The Leviathan in the state theory of Thomas Hobbes: meaning and failure of a political symbol*, Chicago: University of Chicago Press.
- Schroeder, Paul W. 1994, *The transformation of European politics 1763–1848*, Oxford: Clarendon.
- Schwarzenberger, Georg 1964, *Power politics: a study of world society*, London: Stevens.
- Segerstedt, Torgny T. 1981, *Nils von Rosenstein: samhällets människa*, Stockholm: Norstedt.

- Seip, Anne-Lise 1997, *Aschehougs Norgeshistorie D. 8: Nasjonen bygges: 1830–1870*, Oslo: Aschehoug.
- Seth, Ivar, "Thorilds 'avfall'", *Svensk Tidskrift* (1954), s. 41–47.
- Shennan, J. H. 1991, "The rise of patriotism in 18th-century Europe", *History of European Ideas* (1991), s. 689–710.
- Sjögren, Åsa Karlsson 2006, *Männen, kvinnorna och rösträtten: medborgarskap och representation 1723–1866*, Stockholm: Carlsson.
- Sjövall, Birger 1917, *Georg Adlersparre och tronfrågan 1809*, Lund: Gleerup.
- Skinner, Quentin 1988, "A Reply to My Critics" i James Tully (red.), *Meaning and context: Quentin Skinner and his Critics*, Cambridge: Polity, s. 231–283.
- 1989a, "Language and political change" i Terence Ball, James Farr & Rusell L. Hanson (red.), *Political innovation and conceptual change*, Cambridge: Cambridge University Press, s. 6–23.
- 1989b, "The State" i Terence Ball, James Farr & Rusell L. Hanson (red.), *Political innovation and conceptual change*, Cambridge: Cambridge University Press, s. 90–131.
- 2002, *Visions of politics Vol. 1: Regarding method*, Cambridge: Cambridge University Press.
- 2016, "Rhetoric and conceptual change" i Margit Pernau & Dominic Sachsenmaier, *Global Conceptual History: A Reader*, London: Bloomsbury, s. 135–148.
- Skjönsberg, Max 2023, "A Theory of the Enlightenment in Late Eighteenth Century Sweden: Nils von Rosenstein and Scotland's Science of Man and Politics", *Scandinavian Journal of History* Nr. 4 (2023), s. 427–456.
- Skornicki, Arnauld 2009, "England, England: La référence britannique dans le patriotisme française au 18e siècle", *Revue française de science politique* Nr. 4 (2009), s. 681–700.
- Skuncke, Marie-Christine 1993, *Gustaf III: det offentliga barnet: en prins retoriska och politiska fostran*, Stockholm: Atlantis.
- Sommerville, Johann P. 1999, *Royalist and patriots: politics and ideology in England 1603–1640*, London: Longman.
- Spång, Mikael 2005, *Det moderna demokratiidealet*, Lund: Studentlitteratur.
- Spångberg, Valfrid 1927a, *Liberalismen i svensk politik: D. 1*, Stockholm: Bonniers.

- 1927b, *Liberalismen i svensk politik D. 2*, Stockholm: Bonniers.
- Stapelbroek, Koen & Jani Marjanen (red.) 2012, *The rise of economic societies in the eighteenth century: patriotic reform in Europe and North America*, Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Stengrundet, Elin 2021, "Vadmel fra 1700-tallet til i dag" i Anna Bohlin & Elin Stengrundet (red.), *Nation som kvalitet: Smak, offentligheter och folk i 1800-talets Norden*, Bergen: Alvheim & Eide, s. 105–127.
- Stenius, Henrik 2007, "Begreppshistoriska temperament", *Historisk tidskrift för Finland* Nr. 1 (2007), s. 1–9.
- Stjernquist, Nils Nilsson 1946, *Ständerna, statsregleringen och förvaltningen : striden om makten över utgifterna 1809–1844*, Lund: Gleerup.
- 1973, "Tillkomsten av 1809 års regeringsform" i Steven Koblik (red.), *Från fattigdom till överflöd: En antologi om Sverige från frihetstiden till våra dagar*, Stockholm: Wahlström & Widstrand, s. 32–62.
- Strindberg, Axel 1978, *Arbetare och radikaler i 1700-talets Sverige*, Stockholm: Gidlund.
- Stråth, Bo 2005, *Union och demokrati: de förenade rikena Sverige och Norge 1814–1905*, Nora: Nya Doxa.
- Sundin, Anders 2006, *1809: statskuppen och regeringsformens tillkomst som tolkningsprocess*, Uppsala: Uppsala universitet.
- 2009a, "1809 års regeringsform i forskningen" i Margareta Brundin & Magnus Isberg (red.), *Maktbalans och kontrollmakt: 1809 års händelser, idéer och författningsverk i ett hundraårigt perspektiv*, Stockholm: Sveriges riksdag, s. 533–539.
- 2009b, "Att öppna ett fönster – och lämna det på glänt: Tillkomsten av 1809 års regeringsform" i Margareta Brundin & Magnus Isberg (red.), *Maktbalans och kontrollmakt: 1809 års händelser, idéer och författningsverk i ett hundraårigt perspektiv*, Stockholm: Sveriges riksdag, s. 115–134.
- Supphellen, Steinar 2007, "'Rational Norwegian patriotism' in the 1780s: A Norwegian civil servant's endeavour to define his identity and his loyalties", *Scandinavian Journal of History* Nr 4 (2007), s. 376–387.
- Suvanto, Pekka 1997, *Conservatism from the French revolution to the 1990s*, Basingstoke: Macmillan.
- Söderberg, Tom 1972, *Två sekel svensk medelklass: från gustaviansk tid till nutid*, Stockholm: Bonniers.

- 1974, *Den fria pressens fader: Argus-Johansson (1792–1860)*, Hägersten: Kooperativa bokgillet.
- Söderhjelm, Alma 1924, *Sverige och den franska revolutionen: bidrag till kännedom om Sveriges och Frankrikes inbördes förhållande i slutet av 1700-talet D. 2: Förmyndarregeringens tid*, Stockholm: Bonnier.
- Sørensen, Øystein 2001, *Norsk idéhistorie Bd. 3: Kampen om Norges sjel*, Oslo: Aschehoug.
- Talvitie, Heikki 2009, "Den svenska politiken från och med år 1812: Uppkomst, genomförande och tillämpningar" i Reima T. A. Luoto, Heikki Talvitie & Pekka Visuri, *Sverige och Finland vid skiljevägen 1808–1812 från finska kriget till våra dagar*, Esbo: Fenix-kustannus, s. 141–203.
- Tandefelt, Henrika 1998, "Husets heder, värn och sämja: om rojalistisk retorik under Gustaf III:s ryska krig", *Historiska och litteraturhistoriska studier* (1998), s. 31–90.
- Thærmanius, Edvard 1959, "Kring förarbetena till regeringsformen", *Statsvetenskaplig tidskrift* Nr. 2–3 (1959), s. 134–160.
- Therborn, Göran 1989, *Borgarklass och byråkrati i Sverige: Anteckningar om en solskenshistoria*, Lund: Studentlitteratur.
- Thomson, Arthur 1923, *Grundskatterna i den politiska diskussionen 1809–1866: ett bidrag till lantmannapartiets förhistoria D. 1: De grundläggande principdiskussionerna 1809–1823 rörande frågorna om all jords lika beskattning och avskaffandet av grundskatterna*, Lund: Lunds universitet.
- 1926, "'Liberal': Några anteckningar till ordets historia" i Theodor Hjelmqvist (red.), *Festskrift tillägnad Theodor Hjelmqvist på sextioårsdagen den 11 april 1926*, Lund: Carl Bloms boktryckeri, s. 154–191.
- Thulstrup, Åke 1942, *I kejsarens skugga: röster från Napoleon-tiden*, Stockholm: Wahlström & Widstrand.
- Thörnberg, Ernst Herman 1917, *Samhällsklasser och politiska partier i Sverige*, Stockholm: Norstedts.
- Tilly, Charles 1993, *European revolutions, 1492–1992*, Oxford: Blackwell.
- Torbacke, Jarl 2000, "Nu grundläggs den moderna utvecklingen (1809–1830)" i Claes-Göran Holmberg, Ingemar Oscarsson & Jarl Torbacke, *Den svenska pressens historia D. 1: I begynnelsen (tiden före 1830)*, Stockholm: Ekerlid, s. 215–311.

- 2005a, *Allehanda skepnader: (Nya) Dagligt allehanda 1767–1944*, Göteborg: NORDICOM.
- 2005b, "Mellan stat och akademi: 1809–1877" i Karl-Erik Gustafsson & Per Rydén (red.), *Världens äldsta: Post och inrikes tidningar under 1600-, 1700-, 1800-, 1900- och 2000-talen*, Stockholm: Atlantis, s 237–350.
- Tully, James 1988, "The pen is a mighty sword: Quentin Skinner's analysis of politics" i James Tully (red.), *Meaning and context: Quentin Skinner and his Critics*, Cambridge: Polity, s. 7–28.
- Tønnesson, Kåre 1999, "Revolusjon og keiserdømme – den europeiske bakgrunn 1789–1814", Knut Arstad (red.), *Rapport fra Cilo og Mars-seminariet på Forsvarsmuseet 28.–29- oktober 1998*, Oslo: Forsvarsmuseet, s. 9–27.
- Wadström, C. B. 1911, "Gustaf III och klassutjämningen", *Det nya Sverige: tidskrift för nationella spörsmål* Nr 5 (1911), s. 259–272.
- Valentin, Hugo 1964, *Judarna i Sverige*, Stockholm: Bonnier.
- Waller, Sture M. 1947, *Georg Carl von Döbeln, studier i Sveriges militära och politiska historia 1808–1813*, Lund: Gleerups.
- 1950, "Karl Johans yttre politik och syften 1812–1813", *Scandia* (1950), s. 127–168.
- 1953a, "Bidrag till kännedomen om 1809–1810 års riksdags förhistoria och första skede", *Historisk tidskrift* (1953), s. 48–61.
- 1953b, *Rutger Macklean och 1809–1810 års riksdag*, Lund: Gleerup.
- Warg, Mattias 2015, "Erövringar inom egna gränser: Ideologiska rötter till svensk neutralitet", *Scandia* (2015), s. 62–92.
- 2017a, "Georg Adlersparre och den svenska liberalismens födelse", C-uppsats, Stockholm: Ekonomisk-historiska insitutionen, Stockholms universitet.
- 2018, "'Den sista Regementsförändringen': Revolutionsbegreppet i svensk politik 1796–1810", Magisteruppsats i historia, Sundsvall: Mittuniversitetet.
- 2020, *Revolutionen 1809: I huvudet på rebellen som förvandlade Sverige*, Stockholm: Timbro förlag.
- 2024, "Rojalister och patrioter i svenskt språkbruk 1778–1800: Ett begreppshistoriskt problem" i Sven Olofsson (red.), *Någonting på spåret: femton texter om ett närgånget nyss: en vänbok till Jan Samuelson*, Östersund: Jengel, s. 143–171.

- Vege sack, Thomas von 1995, *Smak för frihet: opinionsbildningen i Sverige 1755–1830*, Stockholm: Natur och kultur.
- Weibull, Jörgen 1957, *Carl Johan och Norge 1810–1814: Unionsplanerna och deras förverkligande*, Lund: Gleerups.
- 1991, *Bernadotterna: en krönika om vårt kungahus i kultur och politik*, Stockholm: Bonnier.
- Wennerberg, Klas 1938, *K. Maj:ts och ständernas utgiftsinitiativ 1809–66*, Lund, 1938.
- Westerlund, Olov 1951, *Karl XII i svensk litteratur från Dahlstierna till Tegnér*, Lund: Gleerup.
- Wibling, Jöran 1954, *Opinioner och stämningar i Sverige 1809–1810*, Uppsala: Almqvist & Wiksell.
- Wichman, Knut 1927, *Karl XIV Johans regering och den liberala oppositionen under 1830-talets senare hälft*, Göteborg: Pehrsson.
- Wickman, Johannes, *M:me de Staël och Sverige: bidrag till M:me de Staëls biografi huvudsakligen efter hittills otryckta originalhandskrifter*, Lund: Gleerup.
- Vierhaus, Rudolph 1982a, "Konservativ, Konservatismus" i Otto Brunner (red.), *Geschichtliche Grundbegriffe: historisches Lexikon zur politisch-sozialen Sprache in Deutschland*, Stuttgart: Klett-Cotta, s. 531–565.
- 1982b, "Liberalismus" i Otto Brunner (red.), *Geschichtliche Grundbegriffe: historisches Lexikon zur politisch-sozialen Sprache in Deutschland*, Stuttgart: Klett-Cotta, s. 741–815.
- Wiesner-Hanks, Merry E. m. fl. 2018, *A history of world societies*, Boston, MA: Macmillan Learning.
- Villstrand, Nils-Erik 2012, *Furstar och folk i Åbo 1812*, Stockholm: Atlantis.
- Winberg, Christer 1985, *Grenverket: Studier rörande jord, släktskapssystem och ståndsprivilegier*, Stockholm: Nordiska bokhandeln.
- Vincent, K. Steven 2011, *Benjamin Constant and the birth of French liberalism*, New York: Palgrave Macmillan.
- Winton, Patrik 2009, "Ett nödvändigt ont: Statsskulden som historiskt fenomen" i Max Edling & Patrik Winton (red.), *Ett nödvändigt ont: Statsskuld och politik i Förenta Staterna och Sverige 1780–1870*, Uppsala: Uppsala universitet, s. 71–127.
- 2011, "Commercial Interests and Politics in Scandinavia, 1730–1815: Introduction" i Pasi Ihalainen, Michael Bregnsbo, Karin Sennefelt &

- Patrik Winton (red.), *Scandinavia in the Age of Revolution. Nordic Political Cultures: Nordic Political Cultures, 1740–1820*, Farnham: Ashgate.
- 2021, "Mattias Warg, Revolutionen 1809: I huvudet på rebellen som förvandlade Sverige", *Historisk tidskrift* Nr 2 (2021), s. 371–372.
- Viroli, Maurizio 1995, *For love of country: an essay on patriotism and nationalism*, Oxford: Clarendon Press.
- Vogt, Carl Emil 2015, *Herman Wedel Jarlsberg: den aristokratiske opprøreren*, Oslo: Cappelen Damm.
- Wolff, Charlotta 2007a, "Aristocratic republicanism and the hate of sovereignty in 18th-century Sweden", *Scandinavian Journal of History* Nr 4 (2007), s. 358–375.
- 2007b, "Pro patria et Libertate: Frihetsbegreppet i 1700-talets svenska politiska språk", *Historisk Tidskrift för Finland* Nr 1 (2007), s. 34–62.
- 2008, *Noble conceptions of politics in eighteenth-century Sweden (ca 1740–1790)*, Helsingfors: Finska litteratursällskapet.
- 2011, "Aristocratic Notions of Liberty and Patriotism in the Age of Liberty" i Pasi Ihalainen (red.), *Scandinavia in the age of revolution: Nordic political cultures, 1740–1820*, Farnham: Ashgate, s. 121–144.
- Worm-Müller, Jacob S. 1918, *Norge gjennom nødsaarene: den norske regjeringskommission 1807–1810*, Kristiania.
- Åhlén, Bengt 1986, *Ord mot ordningen: farliga skrifter, bokbål och kättarprocesser i svensk censurhistoria*, Stockholm: Ordfront.
- Östholm, Hanna 2000, *Litteraturens uppodling: läsesällskap och litteraturkritik som politisk strategi vid sekelskiftet 1800*, Hedemora: Gidlund.
- Östlund, Joachim 2007, *Lyckolandet: maktens legitimering i officiell retorik från stormaktstid till demokratins genombrott*, Lund: Sekel.

Övriga referenser

- Bonaparte, Napoleon 2019. "Proclamation Le 19 Brumair, onze heures du soir." *Napoleon.org*, publicerad 2019.
<https://www.napoleon.org/histoire-des-2->

- empires/articles/document-proclamation-du-19-brumaire-de-bonaparte/ [hämtad 2024-05-22].
- Elliot, Robert N. 1986, "Joseph Gales", *ncpedia.org*, publicerad 1986.
<https://www.ncpedia.org/biography/gales-joseph>, [hämtad 2021-03-16].
- Klein, Daniel B. 2022, "The Liberal Christening", *Svensk tidskrift*, publicerad 2022-07-08. <https://www.svensktidskrift.se/dan-klein-the-liberal-christening/> [hämtad 2024-09-12].
- Lathrop, Joseph 1786, "A Sermon On A Day Appointed For Publick Thanksgiving", publicerad i original 1786-12-14.
<https://www.consource.org/document/a-sermon-on-a-day-appointed-for-publick-thanksgiving-by-joseph-lathrop-1786-12-14/>, [hämtad 2024-02-21].
- Laurén, Anna-Lena 2024, "Ukraina planerar stränga straff för den som inte vill kriga" *Dagens Nyheter* 7/1 2024,
<https://www.dn.se/varlden/ukraina-planerar-stranga-straff-for-den-som-inte-vill-kriga/>, [hämtad 2024-01-15].
- Nationalencyklopedin (NE), "artes liberales", u. å.
<https://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/l%C3%A5ng/artes-liberales>, [hämtad 2024-05-23]
- Nationalencyklopedin (NE), "berget", u. å. <https://www-ne-se.proxybib.miun.se/uppslagsverk/encyklopedi/l%C3%A5ng/berget>, [hämtad 2024-02-08]
- Nationalencyklopedin (NE), "Spanien", u. å.
<https://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/l%C3%A5ng/spanien>, [hämtad 2024-10-15]
- Oxford English Dictionary (OED), "Patriot", 2005.
https://www.oed.com/dictionary/patriot_n?tab=meaning_and_use#31784854, [hämtad 2024-01-17].
- Oxford English Dictionary (OED), "Patriotism", 2005.
https://www.oed.com/dictionary/patriotism_n?tab=meaning_and_use#31786360, [hämtad 2024-01-17].
- Oxford English Dictionary (OED), "Royalism", 2011.
https://www.oed.com/dictionary/royalism_n?tab=meaning_and_use, [hämtad 2024-01-18].
- "Riksdagsprotokoll för 6 juni 1809", Fotograferat av Börje Sandén vid besök på Riksarkivet 2009-08-11 och 2010-03-17, R 5035, RA.

- http://www.ukforsk.se/lokalhistforsk/Adler-filer/Prot_6juni-1809_web.htm, [hämtat 2016-11-29].
- Svenska Akademiens ordbok (SAOB), "Fosterland", 1925.
https://www.saob.se/artikel/?seek=fosterl%C3%A4ndsk&pz=1#U_F1101_134221, [hämtad 2024-05-23].
- Svenska Akademiens ordbok (SAOB), "Fri", 1926.
https://www.saob.se/artikel/?unik=F_1319-0143.cFZ&pz=3, [hämtad 2024-05-23].
- Svenska Akademiens ordbok (SAOB), "Fädernesland", 1926.
https://www.saob.se/artikel/?seek=f%C3%A4derneslandsk%C3%A4rlek&pz=1#U_F2023_15580, [hämtad 2024-05-23].
- Svenska Akademiens ordbok (SAOB), "Illiberal", 1933.
<https://www.saob.se/artikel/?seek=illiberal&pz=1>, [hämtad 2024-02-22].
- Svenska Akademiens ordbok (SAOB), "Liberal", 1940.
https://www.saob.se/artikel/?unik=L_0561-0078.P0jv&pz=5, [hämtad 2024-02-22].
- Svenska Akademiens ordbok (SAOB), "Libertin", 1940.
<https://www.saob.se/artikel/?seek=libertin&pz=2>, [hämtad 2024-05-23].
- Svenska Akademiens ordbok (SAOB), "Patriot", 1952.
<https://www.saob.se/artikel/?seek=patriot&pz=1>, [hämtad 2024-01-17].
- Svenska Akademiens ordbok (SAOB), "Rojalist", 1959.
<https://www.saob.se/artikel/?seek=rojalist&pz=2>, [hämtad 2020-03-18].
- Svenskt biografiskt handlexikon 1906, "Anders Fryxell", s. 367.
<https://runeberg.org/sbh/a0367.html>, [hämtad 2024-03-12].
- Svenskt biografiskt lexikon, "Anders Lindeberg", (art av Nils F Holm), u. å., urn:sbl:12478, [hämtad 2023-12-12].
- Svenskt biografiskt lexikon, "Adolf Ludvig Hamilton", (art av Jöran Wibling), u. å., urn:sbl:12478, [hämtad 2021-01-20].
- Svenskt biografiskt lexikon, "Adolph G Mörner", (art av Stig Jägerskiöld), u. å., urn:sbl:8699, [hämtad 2023-08-16].
- Svenskt biografiskt lexikon, "Carl Fredrik Nordenskiöld", (art av Harry Lenhammar), u. å., urn:sbl:8234, [hämtad 2024-01-30].

- Svenskt biografiskt lexikon, "Carl H Anckarsvärd", (art av A. Grade.), u. å., urn:sbl:5765, [hämtad 2023-03-13].
- Svenskt biografiskt lexikon, "Carl Johan Adlercreutz", (art av A. Grade.), u. å., urn:sbl:5548, [hämtad 2024-02-20].
- Svenskt biografiskt lexikon, "Casper Wilhelm Michaël Ehrenborgh", (art av Ebbe Kock.), u. å., urn:sbl:16663, [hämtad 2024-03-24].
- Svenskt biografiskt lexikon, "Daniel Boëthius", (art av Birger Liljekrantz.), u. å., urn:sbl:17847, [hämtad 2020-08-30].
- Svenskt biografiskt lexikon, "Fredrik Axel von Fersen", (art av Olof Jägerskiöld.), u. å., urn:sbl:15288, [hämtad 2020-11-20].
- Svenskt biografiskt lexikon, "Fredrik B Schwerin", (art av Leif Gidlöf), u. å., urn:sbl:6416, [hämtad 2024-02-12].
- Svenskt biografiskt lexikon, "Gustaf Adolf Reuterholm", (art av Kari Tarkiainen), u. å., urn:sbl:6608, [hämtad 2021-01-27].
- Svenskt biografiskt lexikon, "Gustaf C F Löwenhielm", (art av Nils F. Holm), u. å., urn:sbl:10119, [hämtad 2024-02-13].
- Svenskt biografiskt lexikon, "J August Hartmansdorff", (art av Knut Wichman), u. å., urn:sbl:12624, [hämtad 2023-06-18].
- Svenskt biografiskt lexikon, "J Carl Hellberg", (art av Sven Eriksson), u. å., urn:sbl:12811, [hämtad 2024-01-11].
- Svenskt biografiskt lexikon, "J Gustaf Hjerta", (art av Jean Göransson), u. å., urn:sbl:13639, [hämtad 2023-12-15].
- Svenskt biografiskt lexikon, "Jacob Gustaf De la Gardie", (art av A. Grade.), u. å., urn:sbl:17377, [hämtad 2023-07-31].
- Svenskt biografiskt lexikon, "Jacob von Engeström", (art av Lolo Krusius-Ahrenberg med bidrag (om E:s bibl. o. handskr.-saml.) av J. Tuneld.), u. å., urn:sbl:16154, [hämtad 2021-03-25].
- Svenskt biografiskt lexikon, "Jacob Lindblom", (art av Henrik Gladh), u. å., urn:sbl:10473, [hämtad 2022-10-10].
- Svenskt biografiskt lexikon, "Joachim Wilhelm Liliestråle", (art av Lisbeth Näslund), u. å., urn:sbl:10234, [hämtad 2020-08-31].
- Svenskt biografiskt lexikon, "Johan Albrekt (Albert) Ehrenström", (art av E. Anthoni.), u. å., urn:sbl:16724, [hämtad 2021-02-25].
- Svenskt biografiskt lexikon, "Johan Gabriel Oxenstierna", (art av Gösta Lundström), u. å., urn:sbl:7919, [hämtad 2020-11-20].

- Svenskt biografiskt lexikon, "Johan Gustaf Halldin", (art av Stig Boberg), u. å., urn:sbl:12415, [hämtad 2020-08-30].
- Svenskt biografiskt lexikon, "Johan Ludvig Johansson Boye (Boije)", (art av G. Jacobson.), u. å., urn:sbl:18027, [hämtad 2023-12-11].
- Svenskt biografiskt lexikon, "Johan Peter Billbergh, af", (art av A. Forssell.), u. å., urn:sbl:18213, [hämtad 2023-06-27].
- Svenskt biografiskt lexikon, "Lars Johan Hierta", (art av Knut Wichman), u. å., urn:sbl:13575, [hämtad 2023-12-15].
- Svenskt biografiskt lexikon, "Lorens Münter Philipson (Philipson)", (art av Christer Sundberg), u. å., urn:sbl:7265, [hämtad 2021-01-24].
- Svenskt biografiskt lexikon, "Magnus F F Björnstjerna", (art av C. Hallendorff), u. å., urn:sbl:18340, [hämtad 2023-12-11].
- Svenskt biografiskt lexikon, "Nils Arfwidsson", (art av B. Boëthius.), u. å., urn:sbl:18794, [hämtad 2024-03-11].
- Svenskt biografiskt lexikon, "Nils Fredrik Biberg", (art av [a:10264:E. LILJEQVIST].), u. å., urn:sbl:18153, [hämtad 2024-03-14].
- Svenskt biografiskt lexikon, "O Rudolf Cederström", (art av Herbert Lundh.), u. å., urn:sbl:14745, [hämtad 2024-02-20].
- Svenskt biografiskt lexikon, "Rosenblad, släkt", (art av Jonas Kuschner), u. å., urn:sbl:6904, [hämtad 2024-02-13].
- Svenskt biografiskt lexikon, "Wilhelm Fredric A. Dalman", (art av G. Jacobson.), u. å., urn:sbl:17229, [hämtad 2023-07-26].
- Tégner, Esaias 1817, *Jubelfesttalet*, svenskatal.se, publicerat i original 1817, <https://www.svenskatal.se/tal/esaias-tegner-jubelfesttalet>, [hämtad 2024-05-23].
- "Utdrag ur donationsbrev 1666-12-19", Stiftelsen Akademiemman, <https://stiftelsemedel.se/stiftelsen-akademiemman/>, [hämtad 2023-10-16].
- Warg, Mattias 2017b, "Neutralitetspolitik in i det okända.", *kvartal.se*, publicerad 2017-03-05. <https://kvartal.se/artiklar/neutralitetspolitik-in-i-det-okanda/> [hämtad 2024-05-22].
- "WHAT IS LIBERALISM? – Debate between Helena Rosenblatt and Dan Klein", Tankesmedjan Timbro 2018. <https://www.youtube.com/watch?v=xGTw9WXxqdl>, [hämtad 2024-02-17].

Personregister

- Adamson, Rolf, 6, 281
Adlerbeth, Gudmund Jöran, 35, 41, 78–82, 113–114, 122–125, 168
Adlerbeth, Jakob, 257
Adlercreutz, Carl Johan, 161–163
Adlercreutz, Henrik Thomas, 79, 83, 113
Adlersparre, Carl August, 136
Adlersparre, Georg, 9, 10, 98–99, 111, 114, 121–125, 132, 135–136, 139–151, 154, 161–166, 172, 177, 187, 397–399, 437, 447, 450
Alexander I av Ryssland, 56, 164, 193
Alkibiades, 89
Alm, Mikael, 48, 98, 129
Almquist, Johan Axel, 84
Almqvist, Carl Jonas Love, 190, 232, 277, 354
Anckarström, Jacob Johan, 63, 93
Anckarsvärd, Carl Henrik, 199–206, 223, 229, 246, 257, 260–261, 281–286, 295, 300, 304, 355, 359–361, 367, 372
Andersson, Daniel, 82
Andersson, Ivar, 4, 390
Andreen, Per G., 206, 210, 281
Archenholz, Johann Wilhelm von, 106, 112
Arfwidsson, Nils, 275
Aristoteles, 339
Armfelt, Gustaf Mauritz, 85, 100, 124
Arthur Wellesley, hertig av Wellington, 312, 338
Arvidson, Stellan, 76
Askelöf, Johan Christoffer, 291, 294–298, 300, 361, 375
Atterbom, Per Daniel Amadeus, 190, 232, 277, 354
Augustus, kejsare av Rom, 88–90
Bailleul, Jacques-Charles, 268
Bell, David, 101
Bellman, Carl Michael, 60, 99, 110
Bentham, Jeremy, 340
Berg, Anne, 115
Bergqvist, Erik, 371
Bergstedt, Erik, 170
Bernstorff, Andreas Peter, 117, 183
Biberg, Nils Fredrik, 12, 262–274, 291, 300, 305, 308, 321, 339, 378
Bielke, Thure, 81
Billbergh, Johan Peter af, 287, 289
Björklund, Stefan, 5, 200, 257–258
Björnstjerna, 310, 337–341, 344–347
Blackstone, William, 339
Boberg, Stig, 71, 86
Boëthius, Daniel, 68–69, 72, 89, 116
Boije, Fredrik, 270
Boije, Ludvig Johansson, 189, 195, 212, 214, 223, 259, 283–284, 290, 309, 326, 329–336, 340–341, 344, 369–371
Botin, Anders af, 269
Bourke, Richard, 11–12, 268
Bremer, Fredrika, 232, 277, 354
Brinkman, Carl Gustaf von, 167
Brougham, Henry, 268
Brusewitz, Axel, 4, 170

Brutus, 89, 93
 Burgoyne, John, 49
 Burke, Edmund, 11–13, 165–166,
 184, 217, 267–268, 300, 380, 395
 Bush, George W., 24
 Böök, Fredrik, 156
 Canning, George, 167
 Carlsson, Sten, 52, 56, 405
 Cassius, 89, 93
 Cato den yngre, 89–90, 117, 130,
 397
 Cederborgh, Fredrik, 232, 246
 Cederschjöld, Per Gustaf, 257–258
 Cederström, Jacob, 206, 221, 223–
 224, 261, 327
 Cederström, Rudolf, 169, 174–175,
 182, 202, 206, 265
 Charlotta, drottning av Sverige,
 43, 65, 79, 84, 125, 133, 168, 190,
 195
 Chateaubriand, Francois-René de,
 251, 320
 Chauvelin, François Bernhard de,
 240
 Christensen, Jan, 352
 Christensson, Jakob, 16, 87, 95, 98,
 386, 390, 394
 Chydenius, Anders, 9, 84, 269,
 396–397
 Cicero, 8, 242
 Cnattingius, Anders Jacob, 232
 Colley, Linda, 17
 Collingwood, R. G., 21, 24, 27, 40
 Collins, Jeffrey R., 7
 Constant, Benjamin, 8, 35, 116,
 218, 240, 251, 268, 338, 340
 Cormatin, Pierre Dezoteux de, 104
 Craig, David, 137–138, 143, 153,
 176
 Crusenstolpe, Magnus Jacob, 35,
 350, 361, 372
 Cunningham, Hugh, 16
 Dahlgren, Carl Fredric, 277
 Dalman, Vilhelm Fredrik, 275,
 291, 300–301, 309, 316–317, 328,
 331–332, 338, 370
 Daly, Denis, 69
 Danielsson, Anders, 224, 227, 283
 De la Gardie, 35, 44, 162, 166, 168,
 170, 174–176, 182, 186, 194–199,
 224, 226, 265
 Demosthenes, 89
 Dietz, Mary G., 15
 Diogenes, 104, 114
 Don Carlos, 313
 Edgren, Henrik, 6, 231, 272, 363
 Edling, Nils, 75
 Ehrenborg, Casper Vilhelm
 Michaël, 328–331
 Ehrenström, Johan Albrekt, 84, 99
 Ehrensvärd, Carl August, 117
 Ekström, Sara, 9, 389, 392–393
 Elgström, Ole, 392
 Elisabeth Alexejvna av Ryssland,
 164
 Elovson, Harald, 5, 115, 118, 132,
 136, 209–210, 214
 Enbom, Per Ulrik, 99
 Engelbrekt Engelbrektsson, 117,
 259
 Engeström, Jacob von, 80
 Engeström, Johan von, 65, 79–80,
 122–123, 125
 Engeström, Lars von, 203
 Erdmann, Nils, 200
 Fant, Johan Michael, 84
 Farr, James, 19
 Ferdinand VII, 211, 313

Fersen, Fredrik Axel von (d. ä.), 60, 63, 66, 69, 79, 83
 Fersen, Hans Axel von (d. y.), 192, 197
 Fichte, Johann Gottlieb, 339
 FitzGerald, William Robert, hertig av Leinster, 69
 Forsskål, Peter, 9
 Foucault, Michel, 9, 389, 393
 Fox, Charles James 71
 Foy, Maximilien Sébastien, 240
 Franklin, Benjamin, 117
 Franzén, Frans Michael, 190
 Fredrik II av Preussen, 131, 150–151, 155, 243, 397
 Freeden, Michael, 20, 41
 Fryxell, Anders, 230, 305
 Furet, François, 94
 Geijer, Erik Gustaf, 12, 99, 159, 178–181, 190, 232, 277, 286, 290, 307–309, 342–343, 348, 354, 360, 372
 Geuss, Raymond, 398
 Gibbon, Edward, 88
 Girardin, Louis-Stanislas de, 240
 Gjörwell, Carl Christoffer, 99, 115, 118, 120, 159, 190
 Grattan, Henry, 69
 Grevesmöhlen, 37, 196, 212, 214, 270, 296
 Grönhagen, Gustav Lars, 221–222
 Guizot, François, 343
 Gustav II Adolf av Sverige, 268
 Gustav III av Sverige, 2, 9, 16, 39, 44, 48–51, 57–63, 73–74, 78, 80, 82, 88, 90–100, 109–110, 121–126, 150–151, 170, 177, 183, 197, 203, 243, 386, 389, 392, 396, 403
 Gustav IV Adolf av Sverige, 36, 55, 97–101, 111, 118–119, 122–127, 130, 159–162, 171, 177, 179, 192, 196–197, 243
 Gustav I (Vasa) av Sverige, 117
 Gustav, prins av Wasa, 162–168, 192, 197, 363
 Gyllenborg, Carl, 46
 Hagander, Johan, 241
 Hagelstam, Otto Julius, 257
 Halldin, Johan Gustaf, 71–73
 Haller, Karl Ludwig von, 265, 267
 Hamilton, Adolf Ludvig, 79, 82, 99, 125–126
 Hamilton, Gustaf Wathier, 190, 206
 Hammarhjelm, Carl Fredrik, 257
 Hammarsköld, Lorenzo, 232
 Hammarström, Ingrid, 5, 10, 353
 Hampden, John, 112
 Hannibal, 89
 Harlingson, Samuel Gustaf, 183
 Hartmansdorff, August von, 257, 282, 290, 329–330, 350, 352, 355, 365–372, 377–378
 Hébert, Jacques-René, 105
 Heckscher, Gunnar, 262, 308, 351, 353, 378
 Hellberg, Carl, 372, 377
 Helvig, Amalia von, 190
 Hennings, Beth, 82
 Hessler, Carl Arvid, 307
 Heurlin, Christopher Isac, 371
 Hierta, Lars Johan, 12, 300, 307–309, 317–318, 330–332, 338, 352, 359, 364, 366, 368, 377
 Hjelmer, Samuel, 125
 Hjerta, Gustaf, 257
 Hjerta, Lars, 217

Hobbes, Thomas, 7, 266, 339
 Holmberg, Nils, 353
 Horn, Arvid, 46
 Horn, Clas Fredrik, 257, 286
 Hornwall, Gert, 351
 Hottinger, Johann Jakob, 148
 Hume, David, 339, 401
 Hussey Burgh, Walter, 69
 Höijer, Benjamin, 60, 99, 339
 Höjer, Torvald T:son, 192, 392
 Ihalainen, Pasi, 16
 Isabella II av Spanien, 313
 Jansson, Göte, 156
 Jansson, Hans, 359, 361–362, 366, 372
 Jaucourt, Louis de, 108, 118, 120, 128
 Johansson, Johan, 245–246, 255
 Jordheim, Helge, 4
 Josef II av Österrike, 64, 150
 Julius Caesar, 89–90, 93
 Järta, Hans, 12, 110, 139, 174, 230, 262–272, 291–292, 297, 300, 308, 339, 348, 370
 Kant, Immanuel, 153
 Karl August, prins av Sverige 160–161, 164, 166, 192, 197
 Karl Vilhelm, hertig av Braunschweig-Wolfenbüttel, 107
 Karl X av Frankrike, 235, 279–280
 Karl XII av Sverige, 46, 173, 268
 Karl XIII av Sverige-Norge, 98, 100, 160–163, 173–174, 183, 190, 192–193, 196, 199, 260, 359
 Karl XIV Johan av Sverige-Norge, ix, 5, 44, 56–57, 159, 161, 189–199, 203–206, 212, 218, 220, 227, 230–231, 236–237, 248, 251, 260–264, 275, 278–281, 284, 301, 305, 309, 317–318, 331, 348, 350, 354, 359–361, 371–372, 387, 391–392
 Karlbom, Rolf, 113–114, 129
 Katarina II av Ryssland, 150, 243
 Kellgren, Johan Henrik, 59–60, 68, 76, 83, 89, 99, 121
 Klingspor, Mauritz, 316
 Koselleck, Reinhart, ix, 1, 18, 20, 28–30, 33, 108, 128–129, 148, 153, 378, 383, 400, 405
 Krusius-Ahrenberg, Lolo, 16, 59
 Kryger, Johan Fredrik, 269
 Kurunmäki, Jussi, 308
 Källström, Anders, 371
 König, Pehr, 182
 Lagerbielke, Gustaf, 35, 125, 318, 321
 Lagerhjelm, Per, 257–258
 Lakoff, George, 23, 24, 240
 Landberg, Georg, 49, 59, 84, 130
 Larson, Anders, 110
 Lee, Robert E., 49
 Lefrén, Johan Peter, 257, 285, 287, 289, 300, 305, 364, 368–373
 Leonhard, Jörn, 211, 226
 Leopold, Carl Gustaf af, 60, 83, 99, 190, 232, 277
 Lidner, Bengt, 60
 Liedman, Sven-Eric, 12, 309
 Liliestråle, Joachim Vilhelm, 71–73
 Liljenheim, Daniel, 269
 Lindberg, Bo, 16, 205
 Lindblom, Jakob, 78, 134–135, 140–141, 146–151
 Lindeberg, Anders, 317, 332, 372
 Livijn, Clas, 190, 232, 277, 294

Locke, John, 7-11, 266, 339, 380, 395, 397, 401
 Lolme, Jean-Louis de, 165, 343, 391
 Ludvig Filip I av Frankrike, 279
 Ludvig XVI av Frankrike, 64, 102, 106, 235
 Ludvig XVIII av Frankrike, 193, 235
 Lundell, Patrik, 13, 305, 308, 351, 379
 Luther, Martin, 242
 Löwenhielm, Carl A., 35
 Löwenhielm, Gustaf, 35
 Magnusson, Lars, 50
 Maitland, James, 268
 Malesherbes, Chrétien-Guillaume de Lamoignon de, 117
 Malthus, Thomas, 281
 Mannerheim, Lars August, 44, 161-162, 166, 168, 170, 172, 175-176, 182, 186, 195-196, 208, 216, 219, 226, 250-251, 265, 302, 362
 Maria Kristina av Bägge Sicilierna, 313
 Melkersson, Martin, 5
 Mellin, Gustaf Henrik, 277, 354
 Metcalf, Michael, 48
 Molin, Torkel, 115, 120
 Montesquieu, Charles-Louis de Secondat, 7, 108
 Munck af Rosenschöld, Eberhard, 260, 283-286, 304
 Mörner, Adolf Göran, 35, 122-125, 172, 176-177, 182, 195, 202, 216, 221, 275, 328, 362
 Napoleon I av Frankrike, 17, 54, 56, 103, 140, 160-161, 193-194, 198, 212-213, 218, 233, 235, 240, 251, 319, 382
 Nero, romersk kejsare, 90
 Nevers, Jeppe, 308
 Nicander, Karl August, 277
 Nikolaj I av Ryssland, 237
 Nilsson, Göran B., 139
 Nilsson, Pehr, 324
 Norberg, Johan, 132
 Nordencrantz, Anders, 9, 269
 Nordenfelt, Olof, 257
 Nordenskiöld, Carl Fredrik, 59, 68, 87-91, 390
 Nordenskjöld, Otto Gustaf, 257
 Nordhammar, Olof, 371
 Nordin, Carl Gustaf, 84-86, 183, 184
 North, Frederick, 71
 Ogle, George, 69
 Olsson, Bror, 12, 308
 Olsson, Henrik A., 329
 Oresme, Nicolas, 266, 293
 Oscar I av Sverige-Norge, 359
 Oxenstierna, Johan Gabriel, 65-66
 Ozouf, Mona, 102
 Paine, Thomas, 107
 Palmblad, Vilhelm Fredrik, 277, 354
 Peel, Robert, 12, 312, 338, 348
 Pereswetoff-Morath, Carl Axel, 259
 Petre, Robert Edward, 107
 Petterson, Lars, 394
 Philipson, Lorens Münter, 109, 112
 Platen, Baltzar Bogislaus von, 173
 Platon, 339
 Pocock, J. G. A., 401
 Polignac, Jules de, 338

Posse, Carl Henric, 257
 Pradt, Dominique Dufour de, 248, 252, 268
 Pufendorf, Samuel, 339
 Pählman, Otto Fredrik, 169, 219, 223, 227
 Reenstierna, Märta Helena, 99
 Regnér, Gustaf, 99
 Reuterholm, Gustaf Adolf, 100, 109
 Ribbing, Arvid, 257
 Ricardo, David, 281
 Robertson, William, 9, 143
 Robespierre, 103, 124, 275, 302
 Rosen, Georg von, 368
 Rosenblad, Bernhard, 365
 Rosenblatt, Helena, 8, 137, 154
 Rosengren, Cecilia, 258
 Rosenstein, Carl von, 147, 174
 Rosenstein, Nils von, 35, 39, 41, 43, 60, 78, 83, 99, 113
 Rothschild, Emma, 154
 Rousseau, Jean-Jacques, 73, 339
 Royer-Collard, Pierre-Paul, 240
 Runeberg, Johan Ludvig, 277
 Runeby, Nils, 245, 308
 Ruuth, Eric, 85, 168, 175, 195
 Saint-Simon, Henri de, 211
 Sandberg, Anders, 2, 350, 366, 374
 Savigny, Friedrich Carl von, 12
 Say, Jean-Baptiste, 268, 286
 Scheutz, Georg, 246
 Schmiterlöw, Henning Christian, 169
 Schröder, Johan Henrik, 232
 Schröderheim, Elis, 84
 Schulzenheim, David von, 269
 Schwerin, Fredrik Bogislaus von, 35, 131–132, 140, 149–151, 155, 195, 200, 202, 209, 221–223, 225, 227, 243, 246–247, 257, 277–278, 281–285, 297, 343, 363, 387, 391, 393, 397–399
 Schönberg, Anders, 85
 Seneca, 242
 Sèze, Raymond de, 117
 Siede, Johann Christian, 115, 118–121
 Silverstolpe, Axel Gabriel, 115–118, 121, 130, 172–175, 195, 208
 Silverstolpe, Fredrik Samuel, 179
 Silverstolpe, Gustaf Abraham, 172–173, 208
 Silverstolpe, Malla, 232, 277, 307
 Sjöberg, Erik, 190
 Skinner, Quentin, 18, 21–24, 30, 40, 42, 393
 Skjöldebrand, Anders Fredrik, 168, 201, 203
 Smith, Adam, 7, 9, 132, 135–139, 152, 154, 178, 187, 209–210, 216, 286, 386
 Sparre, Sixten, 232
 Spens, Carl Gustaf, 257
 Sprengtporten, Jakob Magnus, 60
 Spångberg, Valfrid, 276
 Staël, Germaine de, 8, 219, 266, 319, 321
 Stjernstolpe, Jonas Magnus, 214
 Strauss, Leo, 7
 Stråle, Nils Vilhelm, 257
 Stållhammar, Carl Leonhard, 143
 Sundelius, Hans-Olof, 110
 Sundin, Anders, 162, 168, 405
 Sydney, Algernon, 112
 Söderhjelm, Alma, 113–114
 Tacitus, 88, 90

Tegnér, Esaias, 99, 156, 159, 178–181, 190, 232, 242, 277, 301, 307, 309, 348, 354
 Tengström, Jakob, 146, 149, 151
 Theorell, Johan Peter, 249
 Thomson, Arthur, 4–5, 10, 136, 156, 170–178, 181, 186
 Thorild, Thomas, 41, 60, 76, 81, 99, 122, 391
 Thornton, Henry, 281
 Thudén, Carl Adolf, 371
 Thörnberg, Ernst Herman, 186
 Tiberius, kejsare av Rom, 90
 Toll, Johan Christopher, 100, 124
 Troil, Emil von, 331
 Trolle-Wachtmeister, Carl-Axel, 124
 Trolle-Wachtmeister, Hans-Gabriel, 190
 Törneblad, Bengt, 194, 196, 198, 200, 270, 361
 Törneros, Adolph 232, 277
 Uhr, Carl David af, 215, 217
 Vegesack, Thomas von, 73
 Vierhaus, Rudolph, 13
 Voltaire 116, 118
 Wachtmeister, Hans, 257
 Wadström, Carl Bernhard, 82
 Waller, Eric, 66, 84–86, 105
 Waller, Sture M., 198
 Wallin, Johan Olof, 190
 Wallmark, Per Adam, 212, 214, 230, 245, 247, 263–270, 273, 291, 293, 300–302, 305, 361, 375, 397–399
 Wallquist, Olof, 65, 84, 86, 105
 Washington, George, 117
 Wennberg, Thure, 196
 Westin, Johan, 217
 Wetterstedt, Gustaf af, 203, 240, 246, 258, 275, 283
 Wibling, Jöran, 192, 196–197
 Wilhelm V av Oranien, 64
 Winberg, Christer, 52, 96
 Wingård, Carl Fredrik af, 309, 324–326, 332–336, 340–341, 344, 347–348, 371
 Wolff, Charlotta, 15, 95
 Wrangel, Henning, 241, 257
 Zibet, Christoffer Bogislaus, 100
 Åkerhjelm, 257, 259–260, 287–289
 Åström, Johan, 147, 149
 Ödmann, Gabriel, 190
 Ödmann, Samuel, 60, 99, 159

Mittuniversitetet Doktorsavhandling 419, 2025
ISSN 1652-893X, ISBN 978-91-90017-01-2
www.miun.se